EVROPSKÝ POLITICKÝ
A PRÁVNÍ DISKURZ

Svazek 3

2. vydání

2016

•

EUROPEAN POLITICAL
AND LAW DISCOURSE

Volume 3

Issue 2

2016

Редакційна політика

Європейський політико-правовий дискурс – міжнародний журнал, присвячений міжнародному праву, національному праву європейських країн, політичній науці, міжнародним відносинам. До публікації в журналі приймаються статті високої якості, які представляють важливий інноваційний, теоретичний, концептуальний, методологічний та емпіричний внесок у відповідних галузях науки. Журнал використовує систему анонімного рецензування з метою верифікації наукової якості статей.

Європейський політико-правовий дискурс особливо зацікавлений в міждисциплінарних дослідженнях в області права та політичної науки. Вітаються також будь-які дослідження, які стосуються політико-правових проблем різних національних і міжнародних інститутів.

Європейський політико-правовий дискурс приймає для публікації оригінальні матеріали і не розглядає можливості публікації раніше надрукованих матеріалів.

Редакційна колегія:

Борис Бабин, доктор юридичних наук, Інститут законодавства Верховної Ради України

Олена Гриненко, доктор юридичних наук, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Борис Кормич, доктор юридичних наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія»

Володимир Кузьменко, доктор юридичних наук, професор, Національний університет державної податкової служби

Тамара Латковська, доктор юридичних наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія»

Володимир Лисик, кандидат юридичних наук, доцент, Львівський національний університет ім. І. Франка

Бертран Матьє, доктор права, професор Університету, професор Університету Пантеон, Сорбона Париж-I, Президент Французької асоціації Конституційного права, член Вищої ради юстиції Франції

Олександр Мережко, доктор юридичних наук, професор, Краківська академія Андрія Фрича Моджевського

Андреас Поттакіс, доктор філософії (Оксфорд), Член наукової Ради Європейського центру продовжуваної юридичної освіти, Академія європейського публічного права

Джулиан Робертс, доктор права, професор кримінології, Оксфордський університет

Сергій Саяпін, доктор юридичних наук, доцент, Університет КІМЕП (Алмати, Казахстан)

Павол Хрівік, PhD в області європейських і глобальних досліджень, Університет Тренчина імені Олександра Дубчека

Галина Куц, доктор політичних наук, професор, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

Тетяна Краснопольська, кандидат політичних наук, доцент, Національний університет "Одеська юридична академія"

Микола Лазарович, доктор політичних наук, доцент, Тернопільський національний економічний університет

Тетяна Нагорняк, доктор політичних наук, доцент, Донецький національний університет

Марина Нахум, PhD в області антропології, Лондонська Школа Економіки

Микола Польовий, доктор політичних наук, професор, Національний університет "Одеська юридична академія"

Євгеній Цокур, доктор політичних наук, професор, Запорізький національний університет

Адміністративні редактори:

Ділара Гаджиєва, кандидат політичних наук, Національний університет "Одеська юридична академія"

Аліна Полухіна, кандидат політичних наук, Національний університет "Одеська юридична академія"

Яна Чернопищук, кандидат юридичних наук в області конституційного і муніципального права

Přístup redakce

Evropský politický a právní diskurz – mezinárodní časopis věnovaný mezinárodnímu právu, vnitřním právním předpisům evropských zemí, politologie, mezinárodním vztahům. Pro publikaci v časopisu přijímají se vysoce kvalitní články, což představují důležité inovativní, teoretické, koncepční, metodické a empirické příspěvky v příslušných oborech vědy.

V časopisu se uplatn´uje systém anonymního recenzování pro ověření kvality vědeckých článků.

Evropský politický a právní diskurz má velký zájem zejména o interdisciplinární výzkumy v oblasti politologie a právní vědy, jsou to srovnávací analýzy nebo prozkoumání jednotlivých jevů. Zároveň vítáme jakékolív výzkumy týkající se politických a právních problémů různých národních a mezinárodních institucí. Evropský politický a právní diskurz přijímá k publikaci jenom původní materiály a nebere v úvahu možnost zveřejňovat dříve tištěné članky.

Redakční kolégie:

Boris Babin, doktor práva, Odeská Národní námořní akademie (*Ukrajina*).

Olena Grynenko, doktor práva, Instituce mezinárodních vztahů při Kyjevské Národní univerzitě Tarase Ševčenka (*Ukrajina*).

Borys Kormich, doctor prava, professor, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*).

Volodymyr Kuzmenko, doktor práva, profesor, Nacionalní Universita státní daňové služby (*Ukrajina*).

Tamara Latkovska, doktor práva, profesor, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*).

Volodymyr Lysyk, Ph.D, docent, Lvovská národní Frankova univerzita (*Ukrajina*).

Bertrand Matieu, doktor práva, profesor Univerzity Pantheon Sorbonne Paris-I, Prezident Francouzské asociace ústavního práva, člen Vyšší Rady spravedlnosti Francie.

Olexandr Merezhko, doktor práva, profesor, Krakowská Akademia jm. Andrzeja Frycza Modrzewskiego.

Andreas Pottakis, Právní zástupce (doktorský titul, Oxfordská univerzita), člen Vědecké rady ECCLE, zástupce ředitele Akademie evropského veřejného práva.

Julian Roberts, doktor práva, profesor, Oxfordská univerzita

Sergey Sayapin, doktor práva, KIMEP univerzita, Almaty, (*Kazachstán*)

Pavol Hrivik, PhD v oboru evropských a globálních studií, Trenčínska univerzita Alexandra Dubčeka (*Slovensko*).

Galina Kuz, doktor politických věd, profesor, Kharkivská Národní pedagogická univerzita G.S. Skovorody (*Ukrajina*).

Tetiana Krasnopolska, Ph.D, docent, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*).

Mykola Lazarovych, doktor politických věd, docent, Ternopilská Národní ekonomická universita (*Ukrajina*).

Tetiana Nagorniak, doktor politických věd, docent, Donecká Národní universita (*Ukrajina*).

Marina Nakchum, PhD v oboru antropologie, Londýnská ekonomická škola (London School of Economics).

Mykola Poliovyy, doktor politických věd, profesor, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*).

Eugene Tsokur, doktor politických věd, profesor, Zaporožská Národní univerzita (*Ukrajina*).

Administrativní redaktory:

Dilara Gadzhyieva, PhD v politických věd, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)

Alina Polukhina, PhD v politických věd, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)

Jana Chernopischuk, PhD v oboru ústavního a městského práva (*Ukrajina*)

Editorial Policy

The *European Political and Law Discourse* – international Journal of International Law, domestic Law of European countries, Political Science, International Relations is a peer reviewed journal with blind referee system, which aims at publishing high quality articles that may bring innovative and significant theoretical, conceptual, methodological and empirical contributions to the fields.

The *European Political and Law Discourse* has a particular interest in interdisciplinary approaches to law and political spaces, whether through comparative or single case-study analysis, but by no means restricts its interests to these spaces, welcoming any relevant contribution from and about different parts of the World.

The *European Political and Law Discourse* accepts original articles which are not under consideration elsewhere at the time of submission.

Editorial Committee:

Borys Babin, Doctor of Laws, Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine

Olena Grynenko, Doctor of Laws, Institute of International Relations, Kyiv National Taras Shevchenko University

Borys Kormych, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy"

Volodimir Kuzmenko, Doctor of Laws, Professor, National University of State Tax Service

Tamara Latkovska, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy"

Volodymyr Lysyk, PhD in Law, associate professor, Ivan Franko National University of Lviv

Bertrand Mathieu, Doctor of Laws, Professor at the Université Panthéon, Sorbonne, Paris I, President of the French Association of Constitutional Law, member of the High Council for the Judiciary of France

Oleksandr Merezhko, Doctor of Laws, Professor, Andrzej Frycz Modrzewski Cracow Academy

Andreas Pottakis, Attorney at Law (D.Phil, Oxon), Member of Scientific Council at ECCLE, Deputy Director at Academy of European Public Law

Julian Roberts, Doctor of Laws, Professor of Criminology, University of Oxford, a member of the Sentencing Council of England and Wales

Sergey Sayapin, Doctor of Laws, Assistant Professor, School of Law, KIMEP University (Almaty, Kazakhstan)

Pavol Hrivík, PhD in European and Global Studies, Alexander Dubcek Trencin University

Galina Kuts, D.Sc. in Political Science, Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

Tetyana Krasnopolska, PhD in Political Science, Professor, National University "Odessa Law Academy"

Mykola Lazarovych, D.Sc. in Political Science, Ternopil National Economic University

Tetyana Nagornyak, D.Sc. in Political Science, Donetsk National University

Marina Nahum, PhD in Anthropology, London School of Economics

Mykola Polyovyy, D.Sc. in Political Science, Professor, National University "Odessa Law Academy"

Evgen Tsokur, D.Sc. in Political Science, Professor, Zaporozhye National University

Administrative Editors:

Dilara Gadzhyieva, PhD in political science, National University "Odessa Law Academy"
Alina Polukhina, PhD in political science, National University "Odessa Law Academy"
Iana Chernopyshchuk, PhD in constitutional and municipal law

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ
Evidenční číslo: MK ČR E 22311
Vydavatel: BEROSTAV DRUŽSTVO
Adresa: Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

Table of contents

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Taras Leshkovych, AN INDIVIDUAL AS A SUBJECT OF PUBLIC INTERNATIONAL LAW 7
Ivanna Hromivchuk, Olga Starovoytova, WAYS OF MAKING ACCOUNTABLE FOR CRIMES CONNECTED WITH THE DOWNING OF MALAYSIAN AIRLINES FLIGHT MH 17 15
Yaroslava Shvechykova, PROBLEMS OF EUROPEAN SYSTEM OF INTERNATIONAL SECURITY IN THE POST-BIPOLAR PERIOD 21
Valeria Bereza, LEGAL REGULATION OF UKRAINE'S COOPERATION WITH THE EU IN THE FIELD OF COMMON FOREIGN AND SECURITY POLICY 27
Serhii Skril, THE CONSTITUTIONAL PRINCIPLES OF THE CENTRAL AND EAST EUROPE STATES POLITICAL SYSTEMS REFORMING 33
Yaroslav Kostiuchenko, TOWARDS EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF THE EU-UKRAINE ASSOCIATION AGREEMENT: UKRAINIAN PERSPECTIVES 38
Siuzanna Asirian, UNIVERSAL PERIODIC REVIEW AS THE MAIN MECHANISM OF THE UN COUNCIL OF HUMAN RIGHTS 46
Violetta Zymenkova, THE US NEW SILK ROAD STRATEGY: KEY IDEAS AND PROBLEMS OF IMPLEMENTATION 52
Mykhaylo Komarnytskyy, ASEAN REGIONAL COOPERATION: PROGRESS, PROSPECTS AND CHALLENGES 59
Oleksandr Moshchenko, THE IMPACT OF THE PARLIAMENTARY ELECTIONS 2015 IN TURKISH REPUBLIC FOR COUNTRY'S FOREIGN POLICY IN THE MIDDLE EAST REGION 65
Oksana Pliatsko, FEATURES OF HEALTH AND SAFETY LEGAL REGULATION AT WORK AT THE EUROPEAN UNION 83

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Fejzulla Berisha, THE INTERPRETATION OF LAW AND SOCIAL PRACTICE 88
Anatolii Kormych, THE NATIONAL SECURITY CHALLENGES OF THE MODERN STATE: THE UKRAINIAN VIEW 102
Anatolii Pavliuk, LEGAL REALITY AS NORMATIVE-AXIOLOGICAL AND/OR META-NORMATIVE SYSTEM 107
Ivan Borodin, Liudmyla Shapenko, EVOLUTION OF UKRAINIAN ADMINISTRATIVE LAW 121
Mariana Pleniuk, THE CONCEPT AND FEATURES OF LEGAL FACTS IN THE DOCTRINE OF LAW OF OBLIGATIONS 126
Irina Manzhul, CONCEPT AND PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE IN THE US, EU, UKRAINE 132
Nataliia Tishkova, THE CONCEPT AND ESSENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION OF ENVIRONMENTAL PROTECTION 139
Ivan Zhygalkin, THE IMPORTANCE OF LABOR LAW PRINCIPLES IN MODERN CONDITIONS OF STATE DEVELOPMENT 146
Liudmila Malyshenko, THE E-GOVERNMENT IMPLEMENTATION CONCEPTS WITHIN THE CONTINENTAL-EUROPEAN APPROACH 150
Vitalij Myronenko EVOLUTION AND FUNCTIONS OF THE COALITION AGREEMENT IN THE EUROPEAN COUNTRIES 155
Svitlana Vovk, THE PROBLEM OF TYPOLOGY OF CIVIL WARS 161
Svitlana Denysiuk, Valerii Korniienko, Anatolii Slobodianiuk, «PERSONIFICATION» VS «REPUTATION» IN THE POLITICAL CONTEXT OF MATHEMATICAL SIMULATION OF ELECTORAL ADVANTAGES 165

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Fejzulla BERISHA, THE RELATION BETWEEN SOCIETY, STATE AND LAW 172
Liudmyla Kormych, DEMOCRATIZATION AS THE BASIC COMPONENT OF TRANSFORMATIVE PROCESSES IN MODERN UKRAINE 185

Wang Jiangang, ETHNIC LEADERS AND INTERETHNIC CONFLICTS 190
Iryna Krynychna, INSTITUTIONAL DEVELOPMENT LOCAL GOVERNMENT IN CIVIL PROTECTION UNDER PUBLIC MANAGEMENT REFORM IN UKRAINE 198
Alina Yasinska, OCTOBER ELECTIONS 2015 IN UKRAINE AND POLAND: PECULIARITIES OF THE CAMPAIGNS, ABSENTEEISM, UNCERTAINTY OF VOTERS 204
Olena Mykhailovska, IMPLEMENTATION OF THE NATIONAL INFORMATION TECHNOLOGIES IN ASIAN COUNTRIES AS A SPECIFIC STYLE OF MANAGEMENT 211
Valeriia Golka, TECHNOLOGY OF POLITICAL CROWDSOURCING: WORLD EXPERIENCE AND STEPS TOWARDS IMPLEMENTATION IN UKRAINE 216
Andrii Brytko PECULIARITIES OF PUBLIC SERVICE MANAGEMENT IN THE WORLD IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION PROCESSES 221
Yevheniia Hrainer PUBLIC SERVICE IN UKRAINE UNDER CONDITIONS OF TRANSFORMATION: CONCEPTUAL ISSUES 227

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Yurij Yurkevych, COMMUNITY ASSOCIATIONS AS PARTICIPANTS OF CIVIL RELATIONS 232
Larisa Burova, ABOUT RATIO BETWEEN CATHEGORIES «CONFLICT» AND «DISPUTE» IN THE SPHERE OF INTELLECTUAL PRPOPERTY LAW 238
Olga Potopakhina, FUNCTIONS OF LABOR CONTRACT IN MODERN CONDITIONS OF MANAGING 243
Yuliia Ivchuk, CURRENT ISSUES OF ENSURING DECENT AND SAFE WORKING CONDITIONS 248
Olena Sereda THE LABOR LEGISLATION OF UKRAINE: THE ISSUES OF ADAPTATION TO THE EUROPEAN UNION STANDARTS 254
Oleksii Soloviov, INTERNATIONAL EXPERIENCE IN SOCIAL INSURANCE AGAINST ACCIDENTS AT WORK AND OCCUPATIONAL DISEASES 261
Stanislav Sumkin, LEGAL NATURE OF PASSENGERS AND BAGGAGE CARRIAGE CONTRACT 267
Iryna Podrez-Riapolova, FEATURES OF INVESTMENT IN THE NATURAL GAS MARKET 273
Iryna Ihnatenko, THE FEATURES OF THE STATE REGISTRATION OF OBJECTS WHICH INSEPARABLY LINKED WITH THE GROUND IN FOREIGN COUNTRIES 280
Iryna Polianska, ACTUAL ISSUES OF REALIZATION OF THE RIGHT TO DIVIDENDS ON SHARES OF THE CORPORATE INVESTMENT FUND IN UKRAINE 286
Andrii Hryniak, DEBATABLE ISSUES OF THE CONTRACTUAL REGULATION OF PROPERTY RELATIONS UNDER THE MARRIAGE AGREEMENT 292
Oleksii Fedotov, LEGAL CONSIDERATIONS AND UNCERTAINTIES AT APPOINTMENT OF A CANDIDATE (PERSON) TO FILL A POSITION OF THE HEAD OF THE TERRITORIAL CUSTOMS BODY OF THE STATE FISCAL SERVICE OF UKRAINE (SFS CUSTOMS HOUSE) 298
Svitlana Chornei, LEGAL SIGNS OF SANITY 305
Vadym Grytsachenko, LEGAL REGULATIONS OF SEARCH OPERATIONS FOR COMBATING CRIMES OF LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES: FOREIGN EXPERIENCE 310
Ulyana Kovna, THE SYSTEM OF LEGAL MEANS TO PREVENTING THE UNLAWFUL BEHAVIOR OF MINORS 318
Nataliia Shelever, PROBLEMATIC ISSUES OF EXECUTIVE PROCEEDINGS IN UKRAINE AND WAYS OF THEIR SOLUTION 323

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Ukrainian) 329
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Czech) 333
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in English) 336

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Taras Leshkovych
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Polska

JEDNOSTKA JAKO PODMIOT PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO PUBLICZNEGO

Taras Leshkovych
Jagiellonian University in Krakow, Poland

AN INDIVIDUAL AS A SUBJECT OF PUBLIC INTERNATIONAL LAW

The article is devoted to the analysis of individual's international legal status in modern international society. The author conducts comparative analysis of the views on individual's international legal personality in Eastern European doctrine.

The first part of the research is devoted to general outline of the debate concerning international legal personality, emphasizing historical development of international legal personality of individuals. The second part of the research concentrates on the analysis of individual's legal capacity in international law, especially in the area of human rights protection and international criminal law.

Key words: individual, subjects of international law, international legal personality, human rights, international criminal responsibility.

Jedną z cech współczesnego prawa międzynarodowego publicznego jest „nieustabilizowany jeszcze i niezamknięty, będący przedmiotem dyskursu zarówno w doktrynie, jak i w praktyce, katalog podmiotów tej dziedziny prawa”[1]. Największe kontrowersje budzi kwestia podmiotowości międzynarodowoprawnej jednostki (czyli osoby fizycznej). Dyskusje na ten temat pojawiały się po zakonczeniu 2 wojny światowej, kiedy powstała ONZ, odbyły się trybunały w Norymberdze oraz Tokio i zaczął kształtować się międzynarodowy system ochrony praw człowieka. «Proces znaczącego wzmacniania pozycji jednostki w prawie międzynarodowym, zwłaszcza od połowy XX wieku i pod wpływem koncepcji prawnomiędzynarodowej ochrony praw człowieka, nie może być kwestionowany. To jednak, czy i do jakiego stopnia uprawnione jest mówienie o jednostce jako o podmiocie prawa międzynarodowego jest wyłącznie rezultatem poczynionych założeń wstępnych»[2]. W doktrynie zachodniej główne debaty toczą się nie wokół uznania osoby fizycznej za podmiot prawa międzynarodowego publicznego (większość naukowców wspiera taki pogląd), ale wokół natury i zakresu takiej podmiotowości. Jednak w doktrynie środkowo- i wschodnioeuropejskiej (polskiej, ukraińskiej oraz rosyjskiej) ten pogląd dotychczas nie jest przeważającym i ma więcej przeciwników, niżeli zwolenników.

Jednym z pierwszych badaczy, który zwrócił uwagę na konieczność uznania człowieka podmiotem prawa międzynarodowego publicznego (dalej – PMP) i aktywnie promował taki pogląd był słynny brytyjski prawnik Hersch Lauterpacht[3] (główna praca na ten temat «International Law and Human Rights»[1]

[1] Kuzniak, B. (2012). *Przestrzeń operacyjna prawa międzynarodowego publicznego: perspektywa polska.* Warszawa, 88.

[2] Kowalski, M. (2013). *Prawo do samoobrony jako środek zwalczania terroryzmu międzynarodowego.* Warszawa: Difin SA, 39.

[3] Hersch Lauterpacht urodził się 16 sierpnia 1897 r. w miasteczku Żółkiew niedaleko od Lwowa. Studiował na wydziale prawa Uniwersytetu Lwowskiego Jana Kazimierza (teraz Uniwersytet imenia Iwana Franki) w latach 1915-1919, potem wyemigrował do Wiednia, a w 1923 r. do Londyna, został profesorem w Cambridge, członkiem Komisji Prawa Międznarodowego ONZ oraz sędzią Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości.

1950 r.). Jego poglądy były początkowo mocno krytykowane, lecz w trakcie rozwoju PMP w 2 połowie XX wieku stały się przeważającymi w doktrynie zachodniej.

W Związku Radzieckim poglądy Lauterpachta były uważane za absurdalne i sprzeczne z polityką partii komunistycznej, w której dominował prymat interesów państwa nad interesem jednostki. Dlatego uznanie podmiotowości międzynarodowoprawnej osoby fizycznej było niemożliwe, a podobne poglądy krytykowano jako «burżuazyjne» i «kapitalistyczne»[2]. Dopiero w latach 80-tych pojawiły się nieliczne przychylne dla międzynarodowej podmiotowości jednostek głosy[3]. W doktrynie postradzieckiej podejście do podmiotowości międzynarodowej osoby fizycznej nadal pozostaje w większości sceptyczne. Przyczyną tego jest, między innym, niechęć naukowców do zmiany poglądów lub ustalonych koncepcji naukowych. Niemniej jednak, pojawiło się grono uczonych, którzy aktywnie wspierają i promują nowoczesne podejście do PMP, w tym i do podmiotowości osób fizycznych (W. Butkewycz[4], A. Kowler[5], J. Kożeurow[6] itp.).

W polskiej nauce PMP ten problem nie jest zbyt głęboko analizowany, z ostatnich lat można wskazać badania B. Mielnik[7], J. Sozańskiego[8] oraz K. Karskiego[9], które dotyczą tego zagadnienia.

Pojęcie i atrybuty podmiotowości międzynarodowoprawnej.

W prawie międzynarodowym, jak i w każdej innej dziedzinie prawa, podmiot prawa «musi posiadać dwie zdolności: prawną (tj. być adresatem praw i obowiązków) i do czynności prawnych (tj. przez własne działania występować w stosunkach międzynarodowych oraz móc kształtować zakres swoich praw i obowiązków)»[10]. Taka pozycja w doktrynie PMP nie jest jednolita. A. Klafkowski uważał, że «podmiotowość prawa międzynarodowego jest zdolnością nabywania praw i zaciągania zobowiązań międzynarodowych»[11]; podobne stanowisko zajmował i W. Góralczyk, który twierdził, że «podmiotem prawa międzynarodowego jest ten, kto posiada prawa i obowiązki wynikające bezpośrednio z prawa międzynarodowego»[12].

Jednak sama tylko zdolność prawna nie jest wystarczająca dla uznania jakiegoś tworu za podmiot międzynarodowoprawny. Dlatego trafniejszymi wydają się definicje J. Gilasa («podmiotowość prawa międzynarodowego publicznego jest zdolnością nabywania praw i zaciągania bezpośrednio zobowiązań międzynarodowych»[13]) oraz R. Bierzanka i J. Symonidesa («podmiot prawa musi legitymować się zdolnością prawną, czyli inaczej zdolnością do posiadania praw i obowiązków oraz zdolnością do czynności prawnych, możliwością bezpośredniego zaciągania praw i obowiązków, co związane jest ze zdolnością występowania w stosunkach międzynarodowych»[14]), które również podkreślają bezpośrednie wynikanie praw i obowiązków z PMP, ale także wskazują na konieczność łączenia zdolności prawnej ze zdolnością do działań prawnych.

W literaturze wyróżniono szeroką listę atrybutów podmiotów PMP. Jednym z bardziej popularnych[15]

---

[1] Lauterpacht, H. (1950). *International Law and Human Rights.* London.

[2] Крылов, С.Б. (1951). Понятие субъекта международного права*, Международное право.* Москва, 600; Евгеньев, В.В. (1962). *Субъекты международного права.* Москва, 471.

[3] Zob.: Игнатенко, Г.В. (1985). Международное и советское право: Проблемы взаимодействия правовых систем*. Советское государство и право, 1,* 73-84; Захарова, Н.В. (1989). Индивид – субъект международного права. *Советское государство и право, 11,* 112-118.

[4] Буткевич, В. (2010). Генеза доктрини міжнародної правосуб'єктності індивіда*. Право України, 2,* 44-54.

[5] Ковлер, А. (2012). Індивід як суб'єкт міжнародного права (повернення до дискусії). *Міжнародне право, 1,* 27-50.

[6] Кожеуров, Я. (2001). *Проблемы международной правосубъектности индивида*. Москва.

[7] Mielnik, B. (2008). *Kształtowanie się pozapaństwowej podmiotowości w prawie międzynarodowym.* Wrocław.

[8] Sozański, J. (2008). Znaczenie istotniejszych atrybutów podmiotowych dla ustalenia podmiotowości międzynarodowoprawnej. *Roczniki Nauk Prawnych, Tom XVIII, numer 1,* s33-62.

[9] Karski, K. (2009). *Osoba prawna prawa wewnętrznego jako podmiot prawa międzynarodowego.* Warszawa.

[10] Kaliny-Prasznic, U. (red.) (2007). *Encyklopedia prawa*. Warszawa, 560.

[11] *Prawo międzynarodowe publiczne* (1981). Warszawa, 112.

[12] Góralczyk, W., Sawicki, S. (2007). *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie,* wyd. 11. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 122.

[13] *Prawo międzynarodowe,* wyd. 2 zmienione i poprawione (1999). Toruń: Prac. Duszycki, 114.

[14] Bierzanek, R., Symonides, J. (2005). *Prawo międzynarodowe publiczne,* wyd. 8 zmienione. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 117.

[15] Kuzniak, B. (2012). *Przestrzeń operacyjna prawa międzynarodowego publicznego: perspektywa polska,* Warszawa, 184.

jest podział atrybutów podmiotowości międzynarodowopranej na trzy elementy: *ius traktatuum* (prawo zawierania umów międzynarodowych); *ius legationis* (prawo legacji czynnej i biernej, czyli prawo wysyłania i przyjmowania przedstawicieli dyplomatycznych); *ius standi* (prawo występowania z roszczeniami międzynarodowymi oraz ponoszenia odpowiedzialności międzynarodowej).

J. Sozański za atrybuty podmiotowości międzynarodowoprawnej, wspólne dla państw i organizacji międzynarodowych (autor sceptyczne nastawiony jest wobec możliwości uznania jednostki podmiotem PMP), uważa: prawo do utrzymywania stosunków międzynarodowych, zdolność deliktową, zdolność procesową, immunitet podmiotowy powiązany z zasadą *par in parem non habet iurisdictionem*, prawo do istnienia, do równości i do czci, prawo do samoobrony, zdolność występowania z roszczeniami przeciwko państwom i organizacjom międzynarodowym, a także ponoszenia odpowiedzialności za swe działania[1].

B. Mielnik, pisząc o kryteriach podmiotowości międzynarodowoprawnej (a nie atrybutach), uważa że są tradycyjne i nowe kryteria. Do tradycyjnych autorka zalicza następujące: kryterium suwerenności, kryterium terytorialne, kryterium uznania, kryterium zdolności do tworzenia norm prawa międzynarodowego, kryterium zdolności procesowej[2].

Nowymi kryteriami podmiotowości międzynarodowoprawnej są: kryterium istnienia, kryterium efektywności oraz kryterium bycia adresatem norm prawnomiędzynarodowych[3].

Wszystkie atrybuty (kryteria) podmiotowości międzynarodowoprawnej właściwe są tylko państwom, inne podmioty mają tylko cześć wskazanych atrybutów. Przykładowo, organizacje międzynarodowe nie mają terytorium, ich suwerenność jest ograniczona zgodnie z wolą państw założycielskich. Podmiotowość organizacji «wynika z traktatowego przekazania jej przez państwa odnośnych atrybutów»[4].

Państwa *in statu nascendi,* czyli narody walczące o niepodległość, nie mają suwerenności, nie mają możliwości brania udziału w kształtowaniu prawa międzynarodowego, praktycznie nie mają prawa zawierania umów międzynarodowych oraz wysyłania i przyjmowania przedstawicieli dyplomatycznych. Zakres podmiotowości państw *in statu nascendi* ograniczony jest do działań zmierzających do utworzenia własnego państwa, czyli do nabycia pełnej podmiotowości międzynarodowoprawnej.

Dlatego musimy ustalić jakie atrybuty są niezbędne dla uznania pewnego tworu podmiotem PMP. Do takich atrybutów w doktrynie najczęściej należą *prawo do brania udziału w tworzeniu prawa międzynarodowego* oraz *zdolność procesowa* (czyli zdolność do czynności prawnych w stosunkach międzynarodowych). Jak wskazuje M. Kowalski, «nie sposób odnosić się do kryteriów podmiotowości prawnomiędzynarodowej w oderwaniu od zdolności do czynności prawnomiędzynarodowych i ściśle z nią powiązanej kompetencji prawotwórczej»[5].

Prawotwórcze kompetencje mają głównie państwa oraz organizacje międzynarodowe w zakresie wyznaczonym im państwami w traktacie założycielskim. Jeżeli przyjąć pogląd że podmiotem może być tylko taki twór, jaki ma zdolność do tworzenia norm prawa międzynarodowego, to możliwość przyznania jednostce podmiotowości międzynarodowoprawnej jest wątpliwa. Ponieważ trudno dopatrzyć się kompetencji prawotwórczej osoby fizycznej na płaszczyźnie międzynarodowej (można jedynie dopatrywać się odrębnych elementów prawotwórczości jednostek przez doktrynę lub przez orzeczenia sądów międzynarodowych dotyczących roszczeń jednostek, co jest mało prawdopodobne). Jednak w takim przypadku wątpliwą jest i podmiotowość państw *in statu nascendi*, prawotwórcze kompetencje których są także praktycznie ograniczone.

J. Sozański uważa, że osoba fizyczna w prawie międzynarodowym jest tylko przedmiotem ochrony i nie może być uznana za podmiot PMP. Autor wskazuje, że «osoba fizyczna (jednostka) nie jest w stanie brać twórczego, a więc podmiotowego udziału w tworzeniu i stosowaniu prawa międzynarodowego. Nie tylko nie zawiera ona umów międzynarodowych, ale nie przyjmuje ani nie wysyła przedstawicielstw dyplomatycznych, a ponadto nie korzysta z międzynarodowego immunitetu jurysdykcyjnego». Co do

[1] Sozański, J. (2008). Znaczenie istotniejszych atrybutów podmiotowych dla ustalenia podmiotowości międzynarodowoprawnej. *Roczniki Nauk Prawnych, Tom XVIII, numer 1,* 33.

[2] Mielnik, B. (2008). *Kształtowanie się pozapaństwowej podmiotowości w prawie międzynarodowym.* Wrocław, 257-269.

[3] Mielnik, B. (2008). *Kształtowanie się pozapaństwowej podmiotowości w prawie międzynarodowym.* Wrocław, 270-275.

[4] Sozański, J. (2008). Znaczenie istotniejszych atrybutów podmiotowych dla ustalenia podmiotowości międzynarodowoprawnej. *Roczniki Nauk Prawnych, Tom XVIII, numer 1,* 55.

[5] Kowalski, M. (2013). *Prawo do samoobrony jako środek zwalczania terroryzmu międzynarodowego.* Warszawa: Difin SA,38.

zasady z takim poglądem autora można się zgodzić. Jednak dalej on pisze: «Należałoby więc może zapytać o podstawowe źródła i aspekty stanowiska afirmującego podmiotowość osób fizycznych. Jego teleologicznym uzasadnieniem jest ochrona praw człowieka, dla realizacji której stworzono w prawie międzynarodowym instrumenty, z których jednostka może korzystać (podobne jest w prawie humanitarnym, prawie środowiska, ochronie konsumenta itd.). Brak tu jednak normatywnych (albo wynikających z praktyki obrotu międzynarodowego) dowodów, że z takiego modelu ochrony praw wynika pozycja podmiotowa jednostki. Ponadto należy zauważyć, iż bezpośrednio z prawa międzynarodowego wynika również ochrona dóbr kultury, środowiska naturalnego, konsumentów, dna morskiego, kosmosu, statków morskich, lotniczych i kosmicznych, przy czym nikt nie dopatruje się w tej sytuacji statusu podmiotowego. Można więc wysunąć stwierdzenie, że przy ferowaniu tezy o podmiotowości międzynarodowej jednostek wysuwający ją autorzy zacierają *nolens volens* różnice między aspektem przedmiotowym i podmiotowym regulacji prawa międzynarodowego»[1].

J. Sozański nie odnosi się do dwóch ważnych kwestii, dotyczących statusu osób fizycznych w prawie międzynarodowym. Pierwsza kwestia, to możliwość pociągnięcia osoby fizycznej do odpowiedzialności międzynarodowej za popełnienie niektórych zbrodni. Druga dotyczy możliwości osoby fizycznej do występowania z roszczeniami przeciwko państwom przed sądami międzynarodowymi, czego nie mogą zrobić «dobra kultury, statki morskie itd.». Dlatego niepoprawne jest porównanie statusu jednostki z wyżej wskazanymi przedmiotami.

Oczywiste, że podmiotowość osoby fizycznej w PMP odróżnia się od podmiotowości państw, organizacji międzynarodowych lub innych podmiotów, zakres tej podmiotowości jest bardzo ograniczony. Tutaj możemy odwołać się do opinii doradczej Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości, który w tzw. sprawie o odszkodowanie z 1949 r. opowiedział się za różnorodnością podmiotów prawa międzynarodowego: «W żadnym systemie prawnym podmioty prawa nie muszą być identyczne co do swej natury, która w dużej mierze zależy od potrzeb danej społeczności»[2]. Ta opinia odnosiła się przede wszystkim do statusu prawnego organizacji międzynarodowych, zwłaszcza ONZ, niemniej jednak «utorowała drogę tym poglądom, których autorzy w sposób jednoznaczny dopuszczali wielość i różnorodność podmiotów prawa międzynarodowego»[3].

Różnorodność podmiotów nie jest cechą właściwą wyłącznie prawu międzynarodowemu. W prawie wewnętrznym poszczególnych państw podmioty prawa także mają różny zakres podmiotowości, różne prawa, obowiązki oraz możliwości ich realizacji. Osoba fizyczna w prawie wewnętrznym w porównaniu z państwem też ma mniejszy zakres podmiotowości i ma bardzo ograniczone możliwości do brania udziału w tworzeniu prawa – jedyną taką możliwością jest referendum. Ale nikt w związku z tym nie uważa że osoba fizyczna nie jest podmiotem prawa wewnętrznego.

Podmioty PMP w zależności od ich podmiotowości są w nauce klasyfikowane na różne grupy. W zależności od zakresu zdolności do czynności międzynarodowoprawnych, możemy wyodrębnić *pełne* podmioty prawa międzynarodowego (państwa) oraz *częściowe* lub *ograniczone* podmioty (pozostałe).

Dla odniesienia osoby fizycznej do grona podmiotów PMP trzeba przeanalizować, czy na płaszczyźnie międzynarodowej jednostka ma *zdolność do czynności międzynarodowoprawnych* i w jakim zakresie.

Zdolność międzynarodowoprawna oraz zdolność do czynności międzynarodowoprawnych jednostki.

W przeszłości jednostka nie mała żadnych uprawnień w stosunkach międzynarodowych a państwo na płaszczyźnie międzynarodowej nie mało wobec swoich obywateli żadnych obowiązków. Ten paradygmat był zmieniony po zakończeniu 2 wojny światowej, której doświadczenia zmieniły podejście do prawa międzynarodowego i roli państwa w nim. Powstały międzynarodowe systemy, w których osoba fizyczna jest bezpośrednim adresatem norm i ma swoje prawa i obowiązki. Głównymi takimi systemami są międzynarodowy system ochrony praw człowieka oraz system odpowiedzialności osoby fizycznej za popełnione zbrodnie przed międzynarodowymi trybunałami karnymi.

[1] Sozański, J. (2008). Sozański, J. (2008). Znaczenie istotniejszych atrybutów podmiotowych dla ustalenia podmiotowości międzynarodowoprawnej. *Roczniki Nauk Prawnych, Tom XVIII, numer 1,* 60-61.

[2] Sprawa odszkodowań za szkody poniesione w służbie Narodów Zjednoczonych, Opinia Doradcza MTSu z 11.04.1949 r., Daranowski, P. (red.) (2011). *Prawo Międzynarodowe Publiczne. Wybór orzecznictwa*. Warszawa: C.H. Beck, 75.

[3] Mielnik, B. (2008). *Kształtowanie się pozapaństwowej podmiotowości w prawie międzynarodowym.* Wrocław, 14.

System ochrony praw człowieka ma 2 poziomy: globalny i regionalny. Na poziomie globalnym prawa człowieka są gwarantowane wieloma umowami międzynarodowymi, przyjętymi w ramach *Organizacji Narodów Zjednoczonych*. Głównymi takimi traktatami są: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (1948), Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (1966) oraz Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (1966), Konwencja Dotycząca Statusu Uchodźców (1951), Konwencja w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet (1979), Międzynarodowa Konwencja w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Rasowej (1996) i wielu innych.

Co ważniejsze, na mocy niektórych traktatów stworzono organy międzynarodowe do których osoba fizyczna może zwracać się ze skargą o naruszenie swoich praw traktatowych. Do takich organów należą:

1) *Rada Praw Człowieka* – w dniu 18 czerwca 2007 była przyjęta rezolucja 5/1 «Institution-Building of the United Nations Human Rights Council», która ustaliła nowy mechanizm wnoszenia skarg przez osoby fizyczne czyje prawa zostały naruszone[1];

2) *Komitet Praw Człowieka* (Human Rights Committee) – utworzony na mocy Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych. Kompetencje Komitetu (przyjmowanie i rozpatrywanie zawiadomień pochodzących od podległych jego jurysdykcji osób; osoby które wyczerpały wszystkie dostępne wewnątrz krajowe środki zaradcze, mogą złożyć Komitetowi pisemne zawiadomienie do rozpatrzenia itp.) przewidziano w protokole fakultatywnym z 1966 r.[2];

3) *Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet* (Committee on the Elimination of Discrimination against Women) – utworzony zgodnie z Konwencją w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet oraz jej protokołem dodatkowym[3] (przyjmuje i rozpatruje zawiadomienia przedstawiane przez jednostki, które podają się za ofiary naruszenia praw wymienionych w Konwencji);

4) *Komitet Przeciwko Torturom* (Committee Against Tortures) – został utworzony na podstawie artykułu 17 Konwencji w Sprawie Zakazu Stosowania Tortur oraz Innego Okrutnego, Nieludzkiego lub Poniżającego Traktowania albo Karania[4]. Działalność Komitetu, między innym, polega na rozpatrywaniu skarg jednostek;

5) *Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej* (Committee on the Elimination of Racial Discrimination**) –** organ powołany przez Narody Zjednoczone w celu nadzorowania realizacji przyjętych przez państwa zobowiązań wynikających z Konwencji w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Rasowej. Podobnie jak i Komitet Przeciwko Torturom, Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej może rozpatrywać skargi przeciwko państwom, które uznali jego kompetencje (obecnie 50 państw)[5];

6) *Komitet Praw Osób Niepełnosprawnych* (Committee on the Rights of Persons with Disabilities) – utworzony zgodnie z Konwencją Praw Osób Niepełnosprawnych (2006). Na podstawie art. 1 Protokołu Fakultatywnego do Konwencji Praw Osób Niepełnosprawnych[6] Komitet ma prawo rozpatrywać skargi osób lub grup osób które uważają że ich prawa konwencyjne zostały naruszone przez państwo;

7) *Komitet ds. wymuszonych zaginięć* (Committee on Enforced Disappearances) – powstał na mocy

[1] Human Rights Council Resolution 5/1. Institution-Building of the United Nations Human Rights Council, 18.06.2007. <http://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_5_1.doc>.

[2] *Protokół Fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, uchwalony przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych* (w dniu 16 grudnia 1966 r.). <http://www.hfhrpol.waw.pl/pliki/Protokol_fakultatywny_do_MPPOiP.pdf>.

[3] *Protokół Dodatkowy do Konwencji w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet* (przyjęty 6.10.1999 przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych rezolucją A/54/4). <http://www.hfhrpol.waw.pl/pliki/Protokol_Dodatkowy_do_KwSLWFDK.pdf>.

[4] *Konwencja w Sprawie Zakazu Stosowania Tortur oraz Innego Okrutnego, Nieludzkiego lub Poniżającego Traktowania albo Karania, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne* (dnia 10 grudnia 1984). <http://www.hfhrpol.waw.pl/pliki/Konwencja_w_Sprawie_Zakazu_Stosowania_Tortur.pdf>.

[5] *Konwencja w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Rasowej* (w dniu 7 marca 1966 roku). <http://www.hfhrpol.waw.pl/pliki/Miedzynarodowa_Konwencja_w_Sprawie_Likwodacji_Wszelkich_Form_Dyskryminacji_Rasowej.pdf>.

[6] Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/OptionalProtocolRightsPersonsWithDisabilities.aspx>.

Konwencji w Sprawie Ochrony Wszystkich Osób przed Wymuszonym Zaginięciem (2006)[1]. Obecnie 18 państw uznało kompetencje Komitetu do rozpatrywania skarg;

8) *Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych* (Committee on Economic, Social and Cultural Rights) – powołany ma mocy Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (1966). Może rozpatrywać skargi jednostek lub grup jednostek na podstawie art. 2 Protokołu Fakultatywnego do Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych[2];

9) *Komitet Praw Dziecka* (Committee on the Rights of the Child) – może rozpatrywać skargi na podstawie art. 12 Protokołu Fakultatywnego do Konwencji o Prawach Dziecka, Dotyczącego Procedur Komunikacyjnych[3] z 19.12.2011 roku;

10) *Komitet do Ochrony Praw Wszystkich Pracowników - Migrantów i Członków ich Rodzin* (Committee on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families). Międzynarodowa Konwencja o Ochronie Praw Wszystkich Pracowników - Migrantów i Członków Ich Rodzin przewiduje możliwość składania skarg indywidualnych do Komitetu, na podstawie art. 77 Konwencji[4].

Na poziomie regionalnym osoba fizyczna też, w niektórych przypadkach może występować jak powód przeciwko państwom. Takie możliwości przewidziane w konwencjach regionalnych na mocy których stworzono specjalizowane trybunały oraz komisje:

1) *Europejski Trybunał Praw Człowieka* (European Court of Human Rights) – organ sądowy stworzony na mocy Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (1950)[5]. Obecnie 47 państw europejskich uznają kompetencje Trybunału do rozpatrywania skarg indywidualnych. Głęboko rozwinięta praktyka Trybunału jest wzorcem jak dla państw członkowskich, tak i dla innych systemów ochrony praw człowieka;

2) *Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka* (Inter-American Commission on Human Rights) oraz *Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka* (Inter-American Court on Human Rights) – powołane na mocy Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka (1969). Zgodnie z art. 44 Konwencji «każda osoba lub grupa osób, albo każda nierządowa jednostka może wnosić petycje do Komisji z zarzutem naruszenia Konwencji przez państwo-stronę»[6]. Następnie Komisja rozpatruje skargę, ale jest możliwość odwołania się do Trybunału od jej decyzji (art. 61). Jurysdykcja Trybunału nie jest obowiązkowa, dlatego państwa muszą uznać jego kompetencje do rozpatrywania spraw (obecnie tak uczyniło 24 państwa);

3) *Afrykańska Komisja Praw Człowieka i Ludów* (African Commission on Human and People's Rights) oraz *Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów* (African Court on Human and People's Rights) – powstały na moce Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów (1981) oraz Protokołu do Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów (1998). Osoba fizyczna ma ograniczone zdolności do czynności prawnych przed Komisją oraz Trybunałem. Jednostka może podawać skargę o naruszeniach swoich praw, które mają charakter powszechny, masowy (art. 55, 58 Konwencji)[7]. Przed Trybunałem roszczenia osoby fizycznej mogą być przedstawione przez państwo-stronę Protokołu (art. 5 Protokołu) lub bezpośrednio, jeżeli państwo zadeklarowało zezwolenie na takie działanie (art. 34 Protokołu)[8].

---

[1] *Konwencja w Sprawie Ochrony Wszystkich Osób przed Wymuszonym Zaginięciem* (w dniu 12 grudnia 2006 roku). <http://bip.ms.gov.pl/Data/Files/_public/bip/prawa_czlowieka/onz/konwencja-w-sprawie-ochrony-wszystkich-osob-przed-wymuszonym-zaginieciem-przyjetej-w-dniu-20-grudnia-2006-r_.pdf>.

[2] *Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights* (adopted 10.12.2008). <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPCESCR.aspx>.

[3] *Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a communications procedure* (adopted 19.12.2011). <https://treaties.un.org/doc/source/signature/2012/CTC_4-11d.pdf>.

[4] *International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families* (Adopted by General Assembly resolution 45/158 of 18 December 1990). http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CMW.aspx

[5] *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności* (sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r.). <http://www.bip.ms.gov.pl/Data/Files/_public/bip/prawa_czlowieka/ets_006.pdf>.

[6] *American Convention on Human Rights* (Pact of San José, 22.11.1969). <http://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights.pdf>.

[7] *African Charter on Human and People's Rights* (adopted 27 June 1981). <http://www.african-court.org/en/images/documents/Sources%20of%20Law/Banjul%20Charta/charteang.pdf>.

[8] *Protocol to the African Charter on Human and People's Rights on the Establishment of an African Court on Human and People's Rights* (adopted 10 June 1998). http://www.african-<court.org/en/images/documents/Court/Court%20Establishment/africancourt-humanrights.pdf>.

Oprócz międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka, o zdolności do czynności międzynarodowoprawnych świadczy także system odpowiedzialności osoby fizycznej za popełnione zbrodnie przed międzynarodowymi trybunałami karnymi. Po raz pierwszy osoba fizyczna została przyciągnięta do odpowiedzialności międzynarodowej za dokonane zbrodni po zakończeniu 2 wojny światowej. B. Mielnik wskazuje, że «podjęto działania w dwóch płaszczyznach. Pewną grupę czynów zakwalifikowano jako przestępstwa międzynarodowe. Są one ścigane na całym świecie, a osoba, która je popełniła, odpowiada przed sądem kraju, przeciwko któremu dopuściła się takich działań lub w miejscu zatrzymania. Drugi wymiar odpowiedzialności osoby fizycznej jest bezpośrednio związany z powstaniem i funkcjonowaniem międzynarodowych trybunałów karnych»[1].

Obecnie istnieje kilku takich trybunałów:

1) Trybunały *ad hoc*: Międzynarodowy Trybunał dla byłej Jugosławii; Międzynarodowy Trybunał dla Rwandy;

2) Mieszane Trybunały (mieszany skład sędziów – częściowo z kraju w którym popełniono zbrodnię, częściowo z innych państw): Nadzwyczajne Izby Sądów Kambodży; Specjalny Trybunał dla Libanu; Specjalny Trybunał dla Sierra Leone;

3) Międzynarodowy Trybunał Karny – stały organ sądownictwa międzynarodowego, które powstał na podstawie Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego (1998). Do kompetencji Trybunału należy sądzenie wyłącznie osób fizycznych za popełnienie następujących zbrodni: ludobójstwo, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne oraz agresja (art. 5 Statutu)[2].

Podsumowanie.

W 2 połowie XX wieku prawo międzynarodowe zaczęło się zmieniać i wciąż się zmienia. Jak twierdzi K. Lankosz: «Prawo międzynarodowe w klasycznej formule głównie prawa międzynarodowego opartego m.in. na fundamentalnej zasadzie suwerennej równości państw, wydaje się coraz bardziej odbiegać od realiów współczesnych stosunków międzynarodowych, w których rola państw maleje...»[3]. Coraz większą rolę zaczynają odgrywać organizacje międzynarodowe, korporacje międzynarodowe oraz inne aktorzy niepaństwowi. Osoba fizyczna też otrzymuje coraz więcej uprawnień na płaszczyźnie międzynarodowej. Niezależne od doktrynalnych poglądów, jednostka już teraz w niektórych stosunkach międzynarodowych ma ograniczoną podmiotowość. Przede wszystkim do tego odnosi się możliwość występowania z roszczeniami przeciwko państwom, wnoszenia skargi w organy międzynarodowe na działania bądź zaniechania państwa, a także ponoszenie odpowiedzialności za popełnienie niektórych zbrodni. Możemy mówić że osoba fizyczna ma atrybut *ius standi*, czyli ma zdolność do czynności międzynarodowoprawnych.

Dlatego trudno się zgodzić z poglądami uczonych, którzy uważają że osoba fizyczna w prawie międzynarodowym występuje jedynie jako przedmiot ochrony. Można się spodziewać, że w przyszłości jednostka będzie miała jeszcze więcej uprawnień na płaszczyźnie międzynarodowej, przede wszystkim w zakresie ochrony swoich praw. I chociaż oczywistym wydaje się fakt, że pełnej podmiotowości osoba fizyczna w prawie międzynarodowym nigdy nie osiągnie, to jednak nie możemy ignorować istniejące relacje i w ogóle nie dostrzegać roli jednostki w prawie międzynarodowym.

References

1. African Charter on Human and People's Rights (adopted 27.06.1981). <http://www.african-court.org/en/images/documents/Sources%20of%20Law/Banjul %20Charta/charteang.pdf>.
2. American Convention on Human Rights (Pact of San José, 22.11.1969). <http://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_ Rights.pdf>.
3. Bierzanek, R., Symonides, J. (2005). *Prawo międzynarodowe publiczne,* wyd. 8 zmienione. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
4. Kaliny-Prasznic, U. (red.) (2007). *Encyklopedia prawa*, Warszawa.
5. Góralczyk, W., Sawicki, S. (2007). *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie,* wyd. 11. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.

[1] Mielnik, B. (2008). *Kształtowanie się pozapaństwowej podmiotowości w prawie międzynarodowym.* Wrocław, 153.

[2] Rome Statute of the International Criminal Court (adopted at Rome on 17 July 1998). <http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/ADD16852-AEE9-4757-ABE7-9CDC7CF02886/283503/RomeStatutEng1.pdf>.

[3] Lankosz, K. (2013). Eksploracja i eksploatacja Kosmosu. Czy helium 3 zmieni status prawny przestrzeni kosmicznej? [w:] Mikos-Skuza, E., Myszona-Kostrzewa, K., Poczobut, J. (red) *Prawo międzynarodowe – teraźniejszość, perspektywy, dylematy. Księga Jubileuszowa Profesora Zdzisława Galickiego*. Warszawa, 375.

6. *Human Rights Council Resolution 5/1. Institution-Building of the United Nations Human Rights Council*, 18.06.2007. <http://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/ resolutions/A_HRC_RES_5_1.doc>.
7. *International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families,* General Assembly resolution nr 45/158, 18.12.1990. <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CMW.aspx>.
8. Karski, K. (2009). *Osoba prawna prawa wewnętrznego jako podmiot prawa międzynarodowego.* Warszawa.
9. *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności* (4.11.1950). <http://www.bip.ms.gov.pl/Data/Files/_public/bip/prawa_czlowieka/ets_006.pdf>.
10. *Konwencja w Sprawie Ochrony Wszystkich Osób przed Wymuszonym Zaginięciem* (12.12.2006). <http://bip.ms.gov.pl/Data/Files/_public/bip/prawa_ czlowieka/onz/konwencja-w-sprawie-ochrony-wszystkich-osob-przed-wymuszonym-zaginieciem-przyjetej-w-dniu-20-grudnia-2006-r_.pdf>.
11. *Konwencja w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Rasowej* (7.03.1966). <http://www.hfhrpol.waw.pl/pliki/Miedzynarodowa_Konwencjaw_ Sprawie_Likwodacji_Wszelkich_Form_Dyskryminacji_Rasowej.pdf>.
12. *Konwencja w Sprawie Zakazu Stosowania Tortur oraz Innego Okrutnego, Nieludzkiego lub Poniżającego Traktowania albo Karania* (10.12.1984). <hfhrpol.waw.pl/pliki/Konwencja_w_Sprawie_Zakazu_Stosowania_Tortur.pdf>.
13. Kowalski, M. (2013). *Prawo do samoobrony jako środek zwalczania terroryzmu międzynarodowego,* Warszawa: Difin SA.
14. Kuzniak, B. (2012). *Przestrzeń operacyjna prawa międzynarodowego publicznego: perspektywa polska,* Warszawa.
15. Lankosz, K. (2013). Eksploracja i eksploatacja Kosmosu. Czy helium 3 zmieni status prawny przestrzeni kosmicznej? [w:] Mikos-Skuza, E., Myszona-Kostrzewa, K., Poczobut, J. (red.) *Prawo międzynarodowe – teraźniejszość, perspektywy, dylematy. Księga Jubileuszowa Profesora Zdzisława Galickiego.* Warszawa.
16. Lauterpacht, H. (1950). *International Law and Human Rights.* London.
17. Mielnik, B. (2008). *Kształtowanie się pozapaństwowej podmiotowości w prawie międzynarodowym.* Wrocław.
18. Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. <Http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/OptionalProtocolRightsPersonsWithDisabilities.aspx>.
19. *Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a communications procedure* (19.12.2011). https://treaties.un.org/doc/source/signature/ 2012/CTC_4-11d.pdf.
20. *Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights* (10.12.2008). http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/ Pages/OPCESCR.aspx.
21. *Prawo międzynarodowe publiczne* (1981). Warszawa.
22. *Prawo międzynarodowe.* Wyd. 2 zmienione i poprawione (1999). Toruń: Prac. Duszycki.
23. *Protocol to the African Charter on Human and People's Rights on the Establishment of an African Court on Human and People's Rights* (adopted 10 June 1998). <http://www.african-court.org/en/images/documents/Court/Court%20Establish ment/africancourt-humanrights.pdf>.
24. *Protokół Dodatkowy do Konwencji w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet* (przyjęty 6.10.1999 przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych rezolucją A/54/4). <http://www.hfhrpol.waw.pl/pliki/Protokol _Dodatkowy_do_KwSLWFDK.pdf>.
25. Protokół Fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (16.12.1966). <http://www.hfhrpol.waw.pl/pliki/Protokol_fakultatywny_ do_MPPOiP.pdf>.
26. *Statute of the International Criminal Court* (17.07.1998). <icc-cpi.int/NR/rdonlyr es/ADD16852-AEE9-4757-ABE7-9CDC7CF02886/283503/RomeStatutEng1.pdf>.
27. Sozański, J. (2008). Znaczenie istotniejszych atrybutów podmiotowych dla ustalenia podmiotowości międzynarodowoprawnej. *Roczniki Nauk Prawnych, Tom XVIII, numer 1.*
28. Sprawa odszkodowań za szkody poniesione w służbie Narodów Zjednoczonych, Opinia Doradcza MTSu z 11.04.1949 r., Daranowski, P. (red.) (2011). *Prawo Międzynarodowe Publiczne. Wybór orzecznictwa*. Warszawa: C.H. Beck.
29. Butkevych, V. (2010). Heneza doktryny mizhnarodnoi pravosub'iektnosti indyvida. *Pravo Ukrainy, 2*.
30. Evhenev, V.V. (1962). *Subiektu mezhdunarodnoho prava*. Moskva.
31. Zakharova, N.V. (1989). Yndyvyd – subekt mezhdunarodnoho prava. *Sovetskoe hosudarstvo y pravo, 11*.
32. Yhnatenko, H.V. (1985). Mezhdunarodnoe y sovetskoe pravo: Problemu vzaymodeistvyia pravovukh system. *Sovetskoe hosudarstvo y pravo, 1.*
33. Kovler, A. (2012). Indyvid yak sub'iekt mizhnarodnoho prava (povernennia do dyskusii). *Mizhnarodne pravo, 1.*
34. Kozheurov, Ia. (2001). *Problemu mezhdunarodnoi pravosubektnosty yndyvyda*. Moskva.
35. Krulov, S.B. (1951). *Poniatye subekta mezhdunarodnoho prava, Mezhdunarodnoe pravo*. Moskva.

Ivanna Hromivchuk, PhD in Law,
Olga Starovoytova
National Aviation University, Kyiv, Ukraine

WAYS OF MAKING ACCOUNTABLE FOR CRIMES CONNECTED WITH THE DOWNING OF MALAYSIAN AIRLINES FLIGHT MH 17

The article is devoted to the problem of responsibility for crimes connected with the downing of Malaysian Airlines Flight MH 17 on July 17th 2014 while flying over Eastern Ukraine. The catastrophe reveals a heinous crime in the sphere of air traffic safety. At the same time international community shows inability to impose responsibility on perpetrators for depriving the right to life of 298 civilians. Apparently, the situation in question is of utmost importance for both the parties involved and the international community in general. The article identifies possible legal (both international and national) mechanisms to prosecute the destruction of Malaysian Airlines Flight MH17.

Key words: legal remedy, accountability (responsibility), the Tribunal, the International Court of Justice, the European Court of Human Rights, the International Criminal Court.

The Boeing 777 of Malaysian Airlines, that was making the flight MH 17 from Amsterdam to Kuala Lumpur on 17 July 2014, was downed within the territorial airspace of Ukraine. Its passengers on board were made up of mainly (196) Dutch nationals and 15 crew members. The investigation conducted by the Dutch Safety Board found that the plane was shot down by warhead carried on the 9M38-series of missiles as installed on the Buk surface-to-air missile system[1].

The very catastrophe in question is not in fact of new origin, since in the past 60 years approximately 20 airplanes have been destructed. But it should be said that in most these cases the international accountability for downing of civilian planes has never been sought. The prominent example of successful international justice though, is the ad hoc Scottish tribunal on "Lockerbie bombing" by means of which the criminal responsibility was imposed on perpetrators as well as State accountability was established[2]. However, in most cases states prefer to pay off monetary compensation ex gratia without formally admitting their responsibility for downing of flights[3].

We consider, that under modern conditions of the 21st century it's already necessary to reach international (and/or national) justice for downing of flight MH 17. Actually there has already been made an attempt to create the International Criminal Tribunal for Malaysia Airlines Flight MH 17 for the purpose of prosecuting persons responsible for crimes connected with the downing of Malaysia Airlines flight MH17. The attempt was made by the UN Security Council acting under Chapter VII of the UNO Charter in July 2015. But unfortunately the Security Council failed to adopt the resolution, following use of the veto by the Russian Federation, a permanent member. Therefore, international community should seek another ways of making accountable for this grave crime. It can be realized through both establishing responsibility of corresponding states and criminal prosecution of individuals.

As to responsibility of states in international law, it is not codified, but there are The Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, which are considered to be a reflection of a custom in international law. The Articles prescribe that a state's responsibility shall embrace three criteria: a violation of an international obligation, attribution of the conduct to a state and absence of circumstances which may preclude wrongfulness[4]. The responsible state is then obliged to provide a monetary

[1] The Dutch Safety Board Report, Crash of Malaysia Airlines flight MH17 (Oct. 22, 2015), The Hague. <http://www.onderzoeksraad.nl/uploads/phase-docs/1006/debcd724fe7breport-mh17-crash.pdf>.

[2] Wallis, R. (2001). *Lockerbie: The Story and The Lessons*. Westport: Praeger, 9-10.

[3] Foont, Brian E. (2007). Shooting Down Civilian Airplanes: Is There an International Law? *Journal of Air Law and Commerce, 72,* 707.

[4] *Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts,* art. 2 (annex to General Assembly Resolution 56/83 of 12 December 2001, corrected by document A/56/49(Vol.1)/Corr.4). <http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf>.

compensation for caused detriment.

Speaking about our situation it should be mentioned first of all, that downing of Malaysian Airlines Flight MH17 was preceded by the existence of an armed conflict on the territory of Eastern Ukraine and thus, is considered to have a connection thereto. The parties to the conflict itself are considered to be the state of Ukraine and an armed group controlling the eastern part of Ukraine which is alleged to have been highly aided by Russia.

State responsibility cannot establish the responsibility of individuals or non-state groups, but merely the states. Therefore, the responsibility of states will differ according to who actually committed the act of downing Flight MH17 under Article 4 of the Articles of State Responsibility[1]. With regard to MH17, Ukraine and Russia are the two most obvious states that may have violated international obligations.

An investigation as to whether Russia had "effective control" over the person or group in question, in accordance with Article 8 of the Articles of State Responsibility will clarify the accurate obligations breached by a state. According to Article 8 of the Draft Articles on State Responsibility for Internationally Wrongful Acts, if it is proven that individuals who are not regarded as organs of a State by its legislation nevertheless do in fact act on behalf of that State, their acts are attributable to the State[2].

In the Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Merits) case, the Court applied the "effective control" test and found that the "financing, organizing, training, supplying and equipping of the contras, the selection of…targets, and the planning of the whole of its operation, is still insufficient in itself, for the purpose of attributing to the United States the acts committed by the contras" as long as such violations "…could well be committed by members of the contras without the control of the United States" (§115)[3]. The Court also defined, that to give rise to legal responsibility of the United States for this conduct, it would in principle have to be proved that that State had effective control of the military or paramilitary operations in the course of which the alleged violations were committed.

In 1999 The International Tribunal for the Former Yugoslavia in the Tadić case has overruled the "effective control" test, that was applied in the Nicaragua, and applied the test of "overall control". Such an 'overall control' resided not only in equipping, financing or training and providing operational support to the group, but also in coordinating or helping in the general planning of its military or paramilitary activity (§131, 137).[4] In its decision the Tribunal defined, that the degree of control may, however, vary according to the factual circumstances of each case (§117): one should distinguish the situation of individuals acting on behalf of a State without specific instructions, from that of individuals making up an organized and hierarchically structured group (such as a military unit or, in case of war or civil strife, armed bands of irregulars or rebels) (par.120). Therefore, it may be assumed that under the doctrine of state responsibility, there are ways to bring a case to the International Court of Justice (hereinafter – ICJ) for the violation of international law by Ukraine and Russia.

The Statute of this international body provides the grounds for its jurisdiction (strictly based on the principle of consent of the states) in article 36[5]. Under article 36 (1) it is unlikely that either Russia or Ukraine will file a compromis to the ICJ as long as it demands consent of both parties; article 36 (2) is also inapplicable since among all parties to this case only the Netherlands may exercise its right to compulsory jurisdiction of the ICJ under its unilateral declaration[6]; the third option provided by article 36 is the forum prorogatum doctrine which is highly unlikely to be applied by Russia or Ukraine in the light of tense political climate between these states; the fourth ground are the compromissary clauses of international

[1] Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, art. 4 (annex to General Assembly Resolution 56/83 of 12 December 2001, corrected by document A/56/49(Vol.1)/Corr.4). <http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf>.

[2] Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, art. 8 (annex to General Assembly Resolution 56/83 of 12 December 2001, corrected by document A/56/49(Vol.1)/Corr.4). <http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf>.

[3] *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua* (Nicaragua v. United States of America) [1986] I.C.J. 14. <http://www.icj-cij.org/docket/files/70/6503.pdf>.

[4] *Prosecutor v. DuškoTadić, United Nations International Criminal Tribunal for Yugoslavia*, The Appeals Chamber. No.IT-94-1-A [1999]. <http://www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/en/tad-aj990715e.pdf>.

[5] *Statute of the International Court of Justice*, art. 36 (26 June 1945). <http://www.icj-cij.org/documents/index.php?p1=4&p2=2&p3=0.>

[6] *International Court of Justice, Jurisdiction – Declarations Recognizing the Jurisdiction of the Court as Compulsory* (Aug. 19, 2014). <http://www.icj-cij.org/jurisdiction/index.php?p1=5&p2=1&p3=3>.

conventions which grant the jurisdiction in contentious cases between the contracting parties to the ICJ[1]. In particular, the Netherlands, Russia and Ukraine are parties to the Convention on International Civil Aviation 1944 and the Convention for Suppression of Acts Against the Safety of Civilian Aviation 1971 which contain compromissary clauses binding upon the parties thereto.

In our case, on the one hand, we are interested in Article 84 of the Chicago Convention which provides for the possibility to unilaterally submit a dispute to the Council of the ICAO and its decision can then be appealed at the ICJ[2]. Such a procedure of dispute settlement was also declared by the ICJ in the Case Concerning Armed Activities on the Territory of Congo[3]. Likewise the Netherlands may consider submitting the dispute to the Council of the ICAO with its further appeal at the ICJ.

On the other hand we can appeal to the experience of the "Lockerbie bombing", where proceedings at the ICJ were initiated by Libya against the United States and the United Kingdom on the basis of article 14 of the Montreal Convention[4], where regardless of US and UK objections, the ICJ ruled that it had jurisdiction to hear the case on the basis of Article 14 of the Montreal Convention[5].

The Montreal Convention imposes an obligation on contracting states to protect civilian aviation safety. The Convention, in particular, criminalizes in Article 1 "the destruction of civilian airplane" and failure "to take all practicable measures to prevent such offences"[6].

Russia may be held responsible for these crimes if it is found to be attributable to the downing of MH17 by knowing that the pro-Russian armed group possessed the BUK missile. Under article 6 of the Montreal Convention Russia may be held accountable for failing "to take into custody any alleged offender in its territory" or the principle of criminal law known as aut dedere aut judicare[7] obligation. Article 3bis of the Chicago Convention provides that "the Contracting States recognize that every State must refrain from resorting to the use of weapons against civilian aircraft in flight," unless in accordance with a state's right to self-defense[8], which is not a viable argument in the situation of MH17 and thus, a breach of this obligation may also constitute a violation by Russia.[9]

Ukraine may be held responsible under article 17 of the Annex 11 to the Chicago Convention and Annex 17 for failure to inform ICAO and member-states about a serious threat posed to civil aviation[10]. Likewise in the Corfu Channel case Albania was declared responsible for failure to notify other states of the danger of the minefields[11].

Besides that, the Public International Law and Policy Group in its White Paper sees two more other options for adjudication: a) the ICJ may give an Advisory Opinion on any legal question "at the request of whatever body may be authorized by or in accordance with the UNO Charter"; b) the Netherlands could

[1] Alexandrov, S.A. (2006). The Compulsory Jurisdiction of the International Court of Justice: How Compulsory is it? *Chinese Journal of International Law, 5,* 29-31.

[2] *Convention on International Civil Aviation* (adopted on 7 December 1944, entered into force 4 April 1947] 15 U.N.T.S. 295. <http://www.icao.int/publications/pages/doc7300.aspx>.

[3] *Case Concerning Armed Activities on the Territory of the Congo* (Democratic Republic of the Congo v. Rwanda), [2006] I.C.J. 6. < http://www.icj-cij.org/docket/files/126/10435.pdf.>.

[4] *Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Civil Aviation* (adopted on 23 September, entered into force 26 January 1973) U.N.T.S. 178. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20974/volume-974-I-14118-English.pdf>.

[5] *Case Concerning Questions of Interpretation and Application of the 1971 Montreal Convention Arising from the Aerial Incident at Lockerbie* (Libyan Arab Jamahiriya v. United States of America), Preliminary Objections [1998] I.C.J. 115, par. 53. <http://www.icj-cij.org/docket/files/89/7249.pdf>.

[6] *Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Civil Aviation* (adopted on 23 September, entered into force 26 January 1973) U.N.T.S. 178. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20974/volume-974-I-14118-English.pdf>.

[7] *Questions Relating to the Obligation to Prosecute or Extradite (Belgium v. Senegal),* [2012] I.C.J. 422, par. 86. <http://www.icj-cij.org/docket/files/144/17064.pdf>.

[8] *Convention on International Civil Aviation* (adopted on 7 December 1944, entered into force 4 April 1947] 15 U.N.T.S. 295. <http://www.icao.int/publications/pages/doc7300.aspx>.

[9] Legal Remedies for Downing Flight MH 17. *White Paper* (2015), 36. <http://www.vu.nl/nl/Images/Legal_Remedies_for_Downing_Flight_MH17_tcm289-747125.pdf>.

[10] Annex 11 to the Convention on International Civil Aviation: Air Traffic Services, (July 2001) art. 2.17. Annex 17 to the Convention on International Civil Aviation: Security (April 2005) art. 2.1.2. <http://www.icao.int/safety/airnavigation/nationalitymarks/annexes_booklet_en.pdf>.

[11] *The Corfu Channel Case (United Kingdom v. Albania),* Preliminary Objection. [1948] I.C.J. 15, 22. <http://www.icj-cij.org/docket/files/1/1569.pdf.>.

enter into negotiations with Russia to establish an arbitral tribunal to settle the dispute on the basis of state responsibility.[1]

Since the downing of Malaysian Airlines MH17 is closely connected with the violation of provisions of international human rights law (especially depriving the right to life), the European Court of Human Rights (hereinafter – ECtHR) can be another mechanism to seek accountability for the perpetrators. More over, both the Netherlands, Ukraine and Russia are parties to the European Convention on Human rights (hereinafter – ECHR). The application to the ECtHR can concern next aspects: a) deprivation of life which is not prescribed by law or necessary for the purposes mentioned in article 2(2) (breach of article 2 ECHR)[2]; b) failure to investigate murders (also breach of article 2 ECHR); c) lack of due diligence in preventing the violation or failure to investigate and prosecute (like in case Osman v. UK, para.115)[3].

As we know, applications to the ECtHR concern only liability of a state but not individual liability. The ECtHR can hold a state responsible for ECHR violations in both cases: a) firing the missile by state agents and, b) firing the missile by separatists (non-state) actors. State responsibility of Russia and/or Ukraine may be established by the ECtHR for firing missile by non-state actors, since the principle of "effective control" is explained in the legal practice of ECtHR in detail. In a number of cases the ECtHR has already found the states responsible for violations of the ECHR because of the effective control exercised by the states over certain territories of other states or support of its nationals in committing crimes. In particular, in its cases Loizidou v. Turkey, Behrami and Behrami v. France and Saramati v. France, Germany and Norway[4] ECtHR followed such criteria as "effective overall control" and "ultimate authority and control".

Besides, the ECHR foresees two types of an application – inter-state and individual one. On the one hand, relatives of the Flight MH 17 victims can file an application against either Ukraine or Russia (or both). Such proceedings to the ECtHR have already been initiated. In late 2014, the mother of a young woman who was on board the Flight MH 17 brought a case against Ukraine before the ECtHR claiming that Ukraine had failed to close its airspace and had violated the human rights of her daughter (Ioppa v. Ukraine)[5].

On the other hand, there is a possibility to file an inter-state application to the ECtHR. Especially taking into consideration the fact that on 13 March 2014 Ukraine lodged an inter-State application under Article 33 of the ECHR against Russia and as a result the ECtHR under article 39 of the Rules of the Court rendered an interim measure to both states "to refrain from taking any measures, in particular military actions, which might entail breaches of the Convention rights of the civilian population, including putting their life and health at risk, and to comply with their engagements under the Convention, notably in respect with Article 2" [6]. That in aftermath of the downing of MH17 gives the parties additional grounds to file applications to the ECtHR.

Both individual and inter-state application to ECtHR can award the relatives a just compensation if a violation is found. However, the enforcement of ECtHR judgements is jeopardized if the respondent state is Russia since in December 2015 Russia has declared a constitutional act under which it can conduct

[1] Legal Remedies for Downing Flight MH 17. *White Paper* (2015), 29. <http://www.vu.nl/nl/Images/Legal_Remedies_for_Downing_Flight_MH17_tcm289-747125.pdf>.

[2] *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 213 U.N.T.S. 222* (adopted on 4 November 1950, entered into force 3 September 1953) . <http://www.refworld.org/docid/3ae6b3b04.html>.

[3] *Osman v. UK*, Application no. 23452/94, Judgment of 28 February 1998. <http://www.asylumlawdatabase.eu/sites/www.asylumlawdatabase.eu/files/aldfiles/Osman.pdf>.

[4] *Loizidou v. Turkey*, 18 December 1996, no. 15318/89. <https://www.google.com.ua/?gws_rd=ssl#q=loizidou+v.+turkey+18+december+1996+pdf>.

Behrami and Behrami v. France Application No. 71412/01 and Saramati v. France, Germany And Norway Application No. 78166/01 ECHR Grand Chamber Decision As to Admissibility (2 May 2007) <http://hei.unige.ch/~clapham/hrdoc/docs/ECHRBehrami.doc>.

[5] *Conseil de L'Europe, Ukraine: Flight MH17 crash victim's mother lodges court complaint*, HUMAN RIGHTS EUROPE [December 1, 2014]. <http://www.humanrightseurope.org/2014/12/ukraine-flight-mh17-crash-victims-mother-lodges-court-complaint>.

[6] *European Court of Human Rights, Press Release issued by the Registrar of the Court, Interim measure granted in inter-State case brought by Ukraine against Russia*, ECHR 073 (2014). <hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/003-4699472-5703982.>.

constitutional review of the ECtHR judgements[1].

In addition to above stated ways of making accountable for crimes connected with the downing of Malaysian Airlines Flight MH17, we can't help mentioning one more avenue of international justice – namely, the International Criminal Court (hereinafter – ICC). The ICC can be considered as a potential option to seek criminal liability of individuals. The ICC has jurisdiction with respect to the following crimes: a) the crime of genocide; b) crimes against humanity; c) war crimes; d) the crime of aggression. The crime of downing the Flight MH 17 can most likely be referred to the par. "b" – war crimes.

According to the Statute of the ICC, the ICC can acquire jurisdiction by next means: a) referral from a state party; b) referral by the UN Security Council; c) proprio motu investigation; d) declaration according to the article 12(3) of the Statute. We'll try to analyze these options.

If to speak about the referral from a state party, it should be said, that Ukraine, Russia and Malaysia are not state parties to the Rome Statute. As to the Netherlands, they are a member-state of the ICC, but they may refer a dispute to the ICC only if a crime in question took place in this state or the accused is a Dutch national or, as specified in the Statute, if the crime was committed on board of an aircraft registered in the state[2]. Apparently, this way is quite problematic. As to the referral by the UN Security, there is no guarantee, that Russia won't veto the resolution, as it did in the case concerning the establishment of International Criminal Tribunal for Malaysia Airlines Flight MH 17 in summer 2015. The ICC Prosecutor won't be also able to use her proprio motu powers, since the crime wasn't committed: a) on the territory of a state party; b) by nationals of a state party.

At the same time the last point - declaration according to the article 12(3) of the Statute – can be an option in our case. The article 12 (3) prescribes, that a non-member state of the ICC may, by declaration lodged with the Registrar, accept the exercise of jurisdiction by the Court with respect to the crime in question.[3] It's important, that Ukraine made a declaration on 8 September 2015, that covers acts committed on the territory of Ukraine from 20 February 2014 onwards (for an indefinite period).[4] So, the ICC may exercise jurisdiction over alleged crimes that might have been committed on the territory of Ukraine since 20 February 2014 (which also includes the downing of the Flight MH 17). Such a declaration can also be delivered by Malaysia.

These were international ways of making accountable for crimes connected with the downing of Malaysian Airlines Flight MH 17. But of course the other option of prosecution may be domestic courts of the parties related to the downing of the MH17 flight (as it was made in "Lockerbie bombing" case). Domestic court's jurisdiction however is aimed at the individual liability but not state liability.

Jurisdiction of Ukraine may be applied according to the territorial principle of jurisdiction. In addition, states whose citizens were killed could assert jurisdiction through the passive personality principle. Domestic prosecutions could be for example brought in the Netherlands, Malaysia, or Australia.

In conclusion, it should be said that a heinous crime committed on July 17th, 2014 shall not be tolerated by the international community. A number of international bodies and domestic courts provide for the legal remedies both to the states and the relatives of the deceased. Notwithstanding the obstacles, there some possible ways of making accountable for crimes connected with the downing of Malaysian Airlines Flight MH 17. Among such legal remedies it can be both international (ICJ, ECtHR, ICC) and national (domestic jurisdictions of states and civil suit proceedings which are at the state's disposal).

References

1. Alexandrov, S.A. (2006). The Compulsory Jurisdiction of the International Court of Justice: How Compulsory is it? *Chinese Journal of International Law, 5,* 29-31.

2. *Annex 11 to the Convention on International Civil Aviation: Air Traffic Services* (July 2001) <http://www.icao.int/safety/airnavigation/nationalitymarks/annexes_booklet_en.pdf>.

[1] BBC News, Russia passes law to overrule European human rights court. *BBC NEWS, 4 Dec 2015.* <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-35007059>

[2] *Rome Statute of the International Criminal Court* (adopted on 17 July 1998, entered into force 1 July 2002) 2187 U.N.T.S 90. <http://www.icc-cpi.int/nr/rdonlyres/ea9aeff7-5752-4f84-be94-0a655eb30e16/0/rome_statute_english.pdf>.

[3] *Rome Statute of the International Criminal Court* (adopted on 17 July 1998, entered into force 1 July 2002) 2187 U.N.T.S 90. <http://www.icc-cpi.int/nr/rdonlyres/ea9aeff7-5752-4f84-be94-0a655eb30e16/0/rome_statute_english.pdf>.

[4] *Declaration of Ukraine to the ICC*. <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/other/Ukraine_Art_12-3_declaration_08092015.pdf>.

3. *Annex 17 to the Convention on International Civil Aviation: Security* (April 2005). <http://www.icao.int/safety/airnavigation/nationalitymarks/annexes_booklet_en.pdf>.
4. *Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts* (annex to General Assembly Resolution 56/83 of 12 December 2001, corrected by document A/56/49(Vol.1)/Corr.4). <http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf>.
5. BBC News, Russia passes law to overrule European human rights court. *BBC NEWS, 4 Dec 2015*. <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-35007059>.
6. *Behrami and Behrami v. France Application No. 71412/01 and Saramati v. France*, Germany And Norway Application No. 78166/01 ECHR Grand Chamber Decision As to Admissibility (2 May 2007). <http://hei.unige.ch/~clapham/hrdoc/docs/ECHRBehrami.doc>.
7. Foont, Brian E. (2007). Shooting Down Civilian Airplanes: Is There an International Law? *Journal of Air Law and Commerce, 72,* 707. <http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf>.
8. *Case Concerning Armed Activities on the Territory of the Congo* (Democratic Republic of the Congo v. Rwanda), [2006] I.C.J. 6. <http://www.icj-cij.org/docket/files/126/10435.pdf>.
9. *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua* (Nicaragua v. United States of America) [1986] I.C.J. 14. <http://www.icj-cij.org/docket/files/70/6503.pdf>.
10. *Case Concerning Questions of Interpretation and Application of the 1971 Montreal Convention Arising from the Aerial Incident at Lockerbie* (Libyan Arab Jamahiriya v. United States of America), Preliminary Objections, [1998] I.C.J. 115. < http://www.icj-cij.org/docket/files/89/7249.pdf>.
11. *Conseil de L'Europe, Ukraine: Flight MH17 crash victim's mother lodges court complaint*, HUMAN RIGHTS EUROPE [December 1, 2014]. <http://www.humanrightseurope.org/2014/12/ukraine-flight-mh17-crash-victims-mother-lodges-court-complaint>.
12. *Convention on International Civil Aviation* (adopted on 7 December 1944, entered into force 4 April 1947) 15 U.N.T.S. 295. <http://www.icao.int/publications/pages/doc7300.aspx>.
13. *Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Civil Aviation* (adopted on 23 September, entered into force 26 January 1973) U.N.T.S. 178. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20974/volume-974-I-14118-English.pdf>.
14. *Declaration of Ukraine to the ICC*. <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/other/Ukraine_Art_12-3_declaration_08092015.pdf>.
15. *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 213 U.N.T.S. 222* (adopted on 4 November 1950, entered into force 3 September 1953). <http://www.refworld.org/docid/3ae6b3b04.html>.
16. European Court of Human Rights, Press Release issued by the Registrar of the Court, *Interim measure granted in inter-State case brought by Ukraine against Russia,* ECHR 073 (2014). <hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/003-4699472-5703982>.
17. *International Court of Justice, Jurisdiction – Declarations Recognizing the Jurisdiction of the Court as Compulsory* (Aug. 19, 2014). <http://www.icj-cij.org/jurisdiction/index.php?p1=5&p2=1&p3=3>.
18. Legal Remedies for Downing Flight MH 17. *White Paper* (2015) <http://www.vu.nl/nl/Images/Legal_Remedies_for_Downing_Flight_MH17_tcm289-747125.pdf>.
19. *Loizidou v. Turkey*, 18 December 1996, no. 15318/89 <https://www.google.com.ua/?gws_rd=ssl#q=loizidou+v.+turkey+18+december+1996+pdf>.
20. *Osman v. UK*, Application no. 23452/94, Judgment of 28 February 1998, <http://www.asylumlawdatabase.eu/sites/www.asylumlawdatabase.eu/files/aldfiles/Osman.pdf>.
21. *Prosecutor v. DuškoTadić*, United Nations International Criminal Tribunal for Yugoslavia, The Appeals Chamber. No.IT-94-1-A [1999]. <http://www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/en/tad-aj990715e.pdf>.
22. Questions Relating to the Obligation to Prosecute or Extradite (*Belgium v. Senegal*), [2012] I.C.J. 422 <http://www.icj-cij.org/docket/files/144/17064.pdf>.
23. *Rome Statute of the International Criminal Court* (adopted on 17 July 1998, entered into force 1 July 2002) 2187 U.N.T.S 90. <http://www.icccpi.int/nr/rdonlyres/ea9aeff7-5752-4f84-be94-0a655eb30e16/0/rome_statute_english.pdf>.
24. *Statute of the International Court of Justice* (26 June 1945). <http://www.icj-cij.org/documents/index.php?p1=4&p2=2&p3=0>.
25. *The Corfu Channel Case (United Kingdom v. Albania)*, Preliminary Objection. [1948] I.C.J. 15, 22. <http://www.icj-cij.org/docket/files/1/1569.pdf>.
26. The Dutch Safety Board Report, Crash of Malaysia Airlines flight MH17, (Oct. 22, 2015), The Hague. <http://www.onderzoeksraad.nl/uploads/phase-docs/1006/debcd724fe7breport-mh17-crash.pdf>.
27. Wallis, R. (2001). *Lockerbie: The Story and The Lessons*, Westport: Praeger.

Ярослава Швечикова
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ В ПОСТБІПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД

Yaroslava Shvechykova
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

PROBLEMS OF EUROPEAN SYSTEM OF INTERNATIONAL SECURITY IN THE POST-BIPOLAR PERIOD

The process of building the security system in Europe is considered in the article. After the collapse of USSR security structures in the region have developed without the Russian Federation as an actor whose interests and behavior not just influence, but also form the security agenda in the region. Thus the author focuses on imbalances arising against this background. Also the main approaches and vision of the new security order in Europe of Western European countries and the Russian Federation are investigated in the article. Using the theory of regional security complexes designed by constructivists Olle Weaver and Barry Buzan, the author insists that the securitization and desecuritization processes between the countries in the European area, including Russia, can not be analyzed separately, and thus security structure for these actors should represent a single framework.

Key words: regional security complex, European security system, European Union, Russian Federation, European security space, securitization.

Із закінченням Холодної війни система міжнародної безпеки стає все більш складним і комплексним явищем. Перш за все, це відбувається завдяки розмиванню поняття полярності у сучасній системі міжнародних відносин (появу якої ми датуємо розпадом СРСР) і короткочасному виникненню так званого вакууму сили, який поступово почав заповнюватися потенціалами держав регіонального рівня. Таким чином, почала зростати інтенсивність взаємодій між державами регіонів, а можливість врегулювання відносин наддержавами зникла. На порядку денному постала фрагментація світової системи безпеки, яка перетворилася скоріше на суму окремих регіональних безпекових порядків. Така динаміка є причиною того, що використання конструктивістської теорії комплексів регіональної безпеки стає, на нашу думку, найбільш релевантним підходом до дослідження безпекових процесів.

Теорія комплексів регіональної безпеки авторства О. Вівера і Б. Бузана дозволяє оцінити посилення динаміки внутрішньорегіональних безпекових процесів в нових системних умовах, а також конструювати комплекси виходячи з бачення окремих процесів сек'юритизації. Зокрема, використання вищевказаної теорії є доцільним з огляду мінливості безпекових структур, а саме йдеться про зміну складу учасників в залежності від сфери сек'юритизації.

Тож, доцільним буде окреслити на початку визначення основних понять, якими в базисі оперує стаття. Отже, комплекс регіональної безпеки являє собою групу акторів міжнародних відносин, чиї процеси сек'юритизації і десек'юритизації настільки повязані між собою, що не можуть бути на належному рівні проаналізовані та вивчені окремо один від одного.

В свою чергу, сек'юритизація є процесом перенесення безпекового дискурсу на розгляд відносин у різних сферах.

Застосування теорії комплексів регіональної безпеки дозволяє нам конструювати просторові межі регіонів так, щоб створені конструкції дозволяли найбільш комплексно розкрити ті чи інші аспекти сек'юритизації процесів та відносин. Виходячи з цього, комплекси самі по собі не є сталими

формальними утвореннями, натомість виявляючись мінливими гнучкими одиницями[1].

Друга половина XX століття стала періодом, коли в європейському регіоні закріпився стан панування в безпековій сфері інтересів позарегіональних акторів. Таким чином європейський регіон по-перше, було розділено не просто на два окремі комплекси, він був поглинутий двома значно більшими системами і став ареною, де інтереси центрів цих систем реалізовувалися і проявлявся їхній потенціал. Саме в цей період остаточно закріплюється розділення регіону, що в подальшому проявиться на утворенні окремих комплексів регіональної безпеки в Західній Європі і Європі Східній, при чому, якщо після 1991 року КРБ в Західній Європі отримує досить великий простір для розвитку власного порядку денного в сфері безпеки (почався цей процес значно раніше, але реалізовуватися повною мірою почав лише у вказаний період), то східноєвропейський пул держав залишається в орбіті комплексу регіональної безпеки з центром у Росії[2].

Після закінчення «холодної війни» для західноєвропейської системи безпеки почався новий період розвитку. Блокове протистояння, що визначало основний фон безпекової взаємодії в регіоні, перестало існувати. Європа почала перетворюватися з регіону з подавленою самостійністю безпекових процесів на повноцінний окремий комплекс безпеки, і основну роль в успішності такого проекту зіграла підготовленість інтеграційних інститутів до такого розвитку процесів. До того ж НАТО було на той час в ситуації кризи ідентичності, адже основна мета організації – протистояння комуністичному блокові – перестала бути актуальною. Таким чином, європейський комплекс безпеки отримав часовий люфт для виходу на глобальний безпековий рівень в якості окремого гравця. Маастрихтський договір додав рис ще більш унікальних даному об'єднанню, адже поклав початок існуванню Європейського Союзу як єдиному цілому. А розширення ЄС на Схід стало в безпековому сенсі виокремлення м європейського комплексу безпеки в його природних кордонах[3].

Як зазначалося вище, Європа-ЄС була за часів «холодної війни» повністю безпеково пригнічена, і основні процеси безпекового характеру визначалися зовнішніми акторами. Політика безпеки в регіоні майже повністю була обмежена лише питанням, на скільки в той чи інший час сек'юритизувалися відносини між наддержавами, а також, чи реалізовувалася ця сек'юритизація безпосередньо в межах Європи, чи поза регіоном. Постбіполярна Західна Європа отримала шанс реалізувати власні безпекові амбіції, навіть не дивлячись на той факт, що й досі залишалася частиною системи безпеки НАТО. Все ж за роки існування сучасної системи міжнародних відносин комплекс регіональної безпеки в ЄС виокремився, зробивши НАТО в деякій мірі одним з механізмів забезпечення власної безпеки у класичному, тобто військовому, розумінні цього поняття[4].

Що ж стосується внутрішньої структури європейського КНБ, то варто зазначити, що на даному безпековому просторі діють декілька безпекових форматів, при чому це стосується різних вимірів безпеки. Мова йде про НАТО, ЄС і ОБСЄ. Ці структури не тільки подекуди дублюють функції одна одної, але і входять в конфронтацію з приводу юрисдикцій і розповсюдження власного впливу. На практиці Балканська криза продемонструвала ситуацію, коли всі ці безпекові організації мали діяти на спільному просторі відповідаючи на одні і ті самі загрози. Саме в період активної фази конфлікту стало очевидним, що НАТО в контексті забезпечення класичної військової безпеки є найефективнішою організацією. Для ЄС цей період дав можливість визначити функції, які НАТО здатне забезпечити для внутрішніх потреб КРБ. ОБСЄ, в свою чергу, продемонструвала нездатність відповідати реаліям часу і, відповідно, згодом перейшла на діяльність в рамках обмеженого кола питань, що стосуються гуманітарної сфери, а особливо нагляду за дотриманням законодавчих процедур і створення необхідних умов для реалізації основних прав і свобод людини на території держав-членів[5].

[1] Buzan, B., Wæver, O. (2003). *Regions and powers: The structure of international security*. Cambridge: Cambridge University Press.

[2] Wivel, A. (2000). *The Integration Spiral: International Security and European Integration 1945-1999*. Cph.: Institute of Political Science, University of Copenhagen.

[3] Treaty on European Union adopted 7 February 1992, entered into force 1 November 1993. *Official website of the European Union.* <http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/treaty_on_european_union/treaty_on_european_union_en.pdf> (2016, березень, 03).

[4] McKenzie, M.M., Loedel, P.H. (1998). *The Promise and Reality of European Security Cooperation: States, Interests, and Institutions.* Westport, CT: Praeger, 68.

[5] Литвиненко, О.В. (2010). Європейська безпека. Нові виклики та загрози. *Актуальні проблеми міжнародних відносин, 88. Ч. II,* 30-34.

Період 1990-х років став таким, що визначив контури безпекової структури європейського регіону. По-перше, архітектура безпеки після розпаду СРСР формувалася за активної участі Сполучених Штатів. Таким чином Росія, що на додачу до основної долі спадку від колишньої наддержави, отримала також і найбільшу частку відповідальності, стала суб'єктом, який був вимушений приймати правила і не отримав змоги їх формувати.

Безпековий дискурс почав формуватися за умов, коли Росія сприймалася не тільки як сторона переможена, але і як той актор, що готовий підти на поступки заради інтеграції у структури західного зразка. Перша половина 1990-х років ознаменована епохою «західників» у російській зовнішній політиці на чолі з Міністром закордонних справ Андрієм Козирєвим.

Поступово прозахідний верктор у зовнішній політиці РФ перетворюється на проамериканський. РФ активно користується всіма можливостями отримати пільги, кредити та іншу допомогу, що в свою чергу робить економічний вимір діяльності держави більш прозорим і надає нові інструменти західним партнерам. Проте, такий механізм отримують не західноєвропейські партнери, а саме Сполучені Штати, а отже, позиціонуючи себе частиною Європейського простору, насправді РФ відділяється від нього в економічному плані ще сильніше[1].

Ще одним бар'єром, що вибудовується на початку 90-х років і який стане наріжним каменем побудови конфліктної природи європейського комплексу регіональної безпеки стає концепція «близького зарубіжжя», що отримала назву російської доктрини Монро. Прийнята за основу політики РФ щодо держав СНД у 1992 році стратегія визначала держави, що раніше входили до СРСР сферою особливих інтересів РФ. Таким чином було проведено «кордон терпимості» Росії щодо розширення західних структур, в тому числі і безпекового характеру. Враховуючи той факт, що контроль над центральноєвропейським простором за старим зразком ОВД втримати було вже практично не реально, керівництво РФ вдається до спроби окреслити сферу власного впливу для маневрів в майбутньому, коли міць держави буде відновлено[2].

Але варто зазначити, що даний підхід не був спробою відділення РФ від європейського безпекового простору. Навпаки, саме такими категоріями оперує на той час російський зовнішньополітичний дискурс: створення простору безпеки є нічим іншим як розподілом сфер інтересів між регіональними гравцями і відведення кожному актору особливої ролі у процесах побудови нових конструкцій.

Враховуючи той факт, що послаблена РФ залишилася фактично без важилів впливу на європейських теренах, основна увага була приділена спробам посилити роль ОБСЄ, коли Гельсинський процес на Будапештському саміті було вирішено інституалізувати. Спроба перетворити ОБСЄ на своєрідний прототип ООН для європейського простору з власною Радою Безпеки, що дозволило б РФ увійти до пулу найвпливовіших акторів, наштовхнулася на нерозуміння з боку західних партнерів.

Після розпаду комуністичної системи на порядок денний було поставлене концептуальне вирішення питання про те, чим власне є Європа, де проходять її межі. Надметою, звісно декларувалося створення Європи без кордонів. На практиці для західних держав це означало експансію інтеграційних об'єднань: НАТО та ЄС. Тут і постає проблема ідентифікації РФ, адже на перший погляд, природній кордон Європи проходить саме по кордонах Росії (або у випадку її гострої опозиції, по кордонах держав, що знаходилися на заході колишнього СРСР). Проте такий підхід суперечив самому духові перебудови системи міжнародних відносин у 1990-ті роки, духу глобалізації, демократії, співробітництва.

Розширення НАТО та події пов'язані з конфліктом на Балканах в 90-ті роки XX століття призвели до сек'юритизації відносин на європейському просторі спочатку Росією, а в подальшому і європейськими державами. Найяскравіше конфліктогенність структури безпеки в Європі проявляється на Стамбульському саміті 1999 року, коли РФ піддається жорсткій критиці з боку західних партнерів. До того ж ця критика стосується дій у державах особливого інтересу РФ - Молдові та Грузії. Тобто, бачення Росією безпекової архітектури як балансу сил між сильними акторами, що мають власні сфери впливу, стикається з протилежним баченням європейських партнерів. Зростання інтенсивності сек'юритизації в регіоні після розширення НАТО в середині 90-

[1] Fernandes, S. (2013). Russia and Transforming Security Relations in Europe: A Mix of Strategic and Normative Rationales. <http://eces.revues.org/1568> (2016, березень, 06).

[2] Цыганков, П.А. Национальные интересы и политика России в "ближнем зарубежье". *Электронная библиотека «Полка букиниста»*. <http://society.polbu.ru/tsygankov_sociology/ch49_all.html>.

х років підсилюється спробами РФ перетворити СНД на безпекову організацію.

Початок 2000-х років, прихід до влади президента Путіна В.В. ознаменували собою новий виток розвитку безпекової структури в Європі. Росія на початку XXI століття постала державою з чітким баченням свого місця у цій структурі. У 2001 році з'являється концепція кластерної безпеки, що є втіленням інтересів і бачення Росії архітектури європейського комплексу безпеки. Таким чином, перший рівень або кластер безпеки має являти собою загальноєвропейська організація (посилена ОБСЄ), а другий - окремі субрегіональні організації (НАТО, ОДКБ, СНД). Отже, у загальній організації найвпливовішими акторами мають стати держави, що є лідерами в субрегіональних структурах.

Росія на початку 2000-х проходила етап економічної трансформації, позбувалася залежності від кредитів західних держав та міжнародних організацій, таким чином отримуючи можливість проводити більш жорстку та конкуренту політику. Поступово концепції, що у 90-ті роки XX століття висловлювалися як альтернативні (багатополярність міжнародної системи, виокремлення найвпливовіших держав у регіонах…) починають перехід у базисні основи політики оновленої Російської Федерації.

Розвиток ідей Росії, що остаточно у 2000-ні роки відійшла від потрясінь розпаду радянської імперії, отримав прояв не тільки у підході до розбудови безпекової структури в Європі, але і на глобальному рівні. Яскраво готовність боротися за втілення власного бачення побудови нової системи міжнародних відносин було окреслено Президентом Путіним під час Мюнхенської промови 2007 року. Було зокрема окреслено бачення багатополярного світу, представництва великих регіональних держав своїх регіонів на світовій арені - власне, всі ті принципи, що пропагувалися РФ і на європейському рівні[1].

Конфлікт у Грузії 2008 року ставить держави Західної Європи перед фактом того, що концепція «близького зарубіжжя» і особливих інтересів РФ там досі є живою у дискурсі і більше того, вона стане одним з ключових принципів побудови комплексу регіональної безпеки навколо конфліктних російсько-європейських відносин. А газовий конфлікт з Україною зробив акцент на сек'юритизації енергетичної сфери[2].

У 2008 році вже президент Мєдвєдєв виступає з ініціативою Договору про європейську безпеку, який був би покликаний підтвердити і відновити Гельсинський процес, об'єднати знову всі держави Великої Європи в одну структуру і врешті решт забезпечити Росії гідне місце у такій структурі. Враховуючи, що проекту Договору передували вищенаведені події, варто зауважити, що російсько-грузинський конфлікт не розглядається РФ як частна загальноєвропейських проблем, це питання російської сфери впливу, де європейські сусіди можуть мати лише дорадчий голос з незначним ступенем можливості його реалізації[3].

Проте, побудова спільної загальноєвропейської архітектури, де насправді безпека одного елемента буде означати безпеку всіх елементів є неминучою. Найяскравішою демонстрацією цього стали події в Україні кінця 2013 року, анексія Криму з боку РФ, а також російсько-український конфлікт на Сході України, що триває. Власне початком даного болючого процесу варто вважати перші кроки до справжньої інтеграції різнорідного безпекового простору на теренах Європи, що почав відбуватися за шаблоном, який впроваджували західноєвропейські актори, тобто шляхом розширення європейських інтеграційних структур. Підписання договорів про Асоціацію з державами, що належали до російської зони впливу (як це бачить сама РФ) викликало супротив і фактично сприяло тому, що конфлікт, навколо якого регіональний комплекс безпеки будується отримав практичне втілення в усіх сферах безпеки: у класичній військовій, у економічній (санкції), у транснаціональній, у політичній, інформаційній та інших сферах[4].

[1] Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности. *Сайт Президента РФ.* <http://archive.kremlin.ru/appears/2007/02/10/1737_type6337 4type63376type63377 type63381type82634_118097.shtml> (2016, березень, 07).

[2] Stang, G. (2015). The Bear and the Beaver: Russia and European Energy Security. <http://www.iss.europa.eu/ uploads/media/Brief_22_energy_security.pdf> (2016,березень, 09).

[3] Проект Договора о европейской безопасности. *Сайт президена РФ.* <http://kremlin.ru/events/ president/ news/6152> (2016, березень, 09).

[4] Nünlist C., Thränert, O. (2015). Putin's Russia and European Security. *CSS Analyses in Security Policy, 172.* <http://www.css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/ CSSAnalyse172-EN.pdf> (2016,березень,10).

Сучасна криза у російсько-українських відносинах стала одним з ключових конфліктів для сучасної системи міжнародних відносин, що визначатиме безпекову структуру європейського простору. В першу чергу через те, що він продемонстрував хиткість позиції європейців, які вважали, що війна у класичному її розумінні на європейському просторі не є можливою. Також даний конфлікт продемонструє те, яке місце на практиці європейські держави та США визначають для РФ у світовій безпековій структурі, а також до якої міри РФ може використовувати власний силовий потенціал без наслідків для себе і на якому просторі держава може це робити. Також дана ситуація ще раз підкреслила «окремість» Росії від Європи, неможливість утворення Євразійського суперкомплексу на іншій основі, окрім як конфліктній. Такий розвиток подій для Європейського РКБ є найменш бажаним. Загострення, що відбулося у російсько-українських відносинах проектується на відносини Росії з європейськими партнерами, а для безпекового комплексу означає точку біфуркації, коли шлях наступного розширення комплексу має бути визначений. Що стосується просторового виміру, то подальше розширення європейського РКБ на Схід означатиме зникнення так званої буферної зони між двома комплексами і появу безпосереднього кордону між ним зі значною протяжністю і цілою низкою проблемних питань, що зараз характерні для відносин у цій сфері між Україною і Росією.

Отже наразі Європа знову повертається до головного питання 90-х років XX століття, яке не було вирішено, а натомість відкладене: яке місце займає РФ у європейській структурі безпеки. Власне, парадокс полягає в тому, що практично західноєвропейські безпекові структури, а саме ЄС і НАТО не здатні забезпечувати ефективність системи безпеки в Європі без участі в цьому процесі Росії. З іншого боку інтегрувати Росію до власного складу, або принаймні створити умови для реалізації партнерських відносин теж не вдається. Таким чином, головне питання не як протистояти загрозам, що виникають з боку РФ, а як зробити РФ частиною європейського простору, у стабільності якого вона сама буде зацікавлена. Адже побудова європейської структури без Росії призведе до неминучого конфлікту, для управління яким просто немає механізмів. З цієї точки зору внутрішньосистемний конфлікт є набагато більш керованим, а отже виправданим.

Одна з основних загроз між іншим полягає в тому, що ті базові засади, на яких формуються підходи держав Європи до формування безпекового порядку в регіоні, а саме, повага до прав людини, демократія, а також формула неподільності безпеки для всіх держав регіону, для Росії є прямими загрозами національній безпеці, що розглядається наразі як стабільність правлячого режиму. З такого ж боку варто дивитися і на глобалізацію, як процес розповсюдження вищенаведених принципів шляхами, що контролювати неможливо.

В російському контексті глобалізація, що несе оновлення безпекового порядку денного є загрозою і, відповідно механізми і інструменти впливу на них визначають багато процесів в безпековому вимірі політики. Формуються підходи до пристосування модернового державного устрою до викликів нового глобалізованого світу. Звідси виходять концепції побудови світової системи, серед яких особливої уваги варта концепція багатополярності, згідно з якою, не дивлячись на об'єктивні позиції таких держав як Росія (що є сильними в рамках регіону, але задня статусу глобального полюсу їм не вистачає потенціалу) їм має бути наданий статус полюсу в міжнародній системі і можливість впливати на процеси побудови глобальних безпекових режимів і системи загалом[1].

Тобто фактично Росія як країна зі своїм населенням, економічною системою безумовно є частиною європейської архітектури безпеки, проте Росія як держава є прямою загрозою в рамках безпекового простору Європи і тим актором, що робить центром регіонального комплексу безпеки конфліктні відносини.

Таким чином, Росія безумовно має стати повноцінною складовою європейської безпекової структури. Більше того, за рахунок позиції РФ обумовлюється природа даної архітектури з конфліктними відносинами у центрі. Сек'юритизація відносин с Росією з боку європейських акторів формує систему зв'язків нетипову для жодного регіону у світі, проте безумовно єдину і неподільну. В свою чергу, доки європейські актори сек'юритизують відносини РФ, остання сек'юритизує процеси інтеграції і глобалізації, що є найбільш небезпечною стратегією у сучасному світі. Таким чином, побудова безпекових конструкцій, що спирається на досягнення консенсусу рівних сторін стає неможливою.

[1] Cooper, R. (1998). *The post-modern state and the world order*. London: Demos, 17-23.

References

1. Buzan, B., Wæver, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Wivel, A. (2000). *The Integration Spiral: International Security and European Integration 1945-1999.* Cph.: Institute of Political Science, University of Copenhagen.
3. Treaty on European Union adopted 7 February 1992, entered into force 1 November 1993. *Official website of the European Union.* <http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/treaty_on_european_union/treaty_on_ european_union_en.pdf> (2016, berezen', 03).
4. McKenzie, M.M., Loedel, P.H. (1998). *The Promise and Reality of European Security Cooperation: States, Interests, and Institutions.*Westport, CT: Praeger.
5. Lytvynenko, O.V. (2010). Yevropeis'ka bezpeka. Novi vyklyky ta zagrozy. *Aktual'ni problemy mizhnarodnyh vidnosyn, 88. Ch. II,* 30-34.
6. Fernandes, S. (2013). Russia and Transforming Security Relations in Europe: A Mix of Strategic and Normative Rationales. <http://eces.revues.org/1568> (2016, berezen', 06).
7. Tsygankov, P.A. Natsional'nie interesy i politika Rossii v «blizhnem zarubezhye». *Elektronnaya biblioteka «Polka bukinista».* <http://society.polbu.ru/tsygankov_sociology/ch49_all.html> (2016, berezen', 07).
8. Vystupleniye i diskussiya na Miunhenskoi konferentsii po voprosam politiki bezopasnosti. *Sait Prezidenta RF.* <http://archive.kremlin.ru/appears/2007/02/10/1737_type63374type63376type63377type63381type82634_118097.shtml> (2016, berezen', 07).
9. Stang, G. (2015). The Bear and the Beaver: Russia and European Energy Security. <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Brief_22_energy_security.pdf> (2016, berezen', 09).
10. Proekt Dogovora o evropeiskoi bezopasnosti. *Sait Prezidenta RF.* <http://kremlin.ru/events/ president/news/6152> (2016, berezen', 09).
11. Nünlist C., Thränert, O. (2015). Putin's Russia and European Security. *CSS Analyses in Security Policy, 172.* <http://www.css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/CSSAnalyse172-EN.pdf> (2016, berezen', 10).
12. Cooper, R. (1998). *The Post-modern State and the World Order*. London: Demos.

Валерія Береза
Вищій господарський суд України

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ В СФЕРІ СПІЛЬНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ

Valeria Bereza
Supreme Economical Court of Ukraine

LEGAL REGULATION OF UKRAINE'S COOPERATION WITH THE EU IN THE FIELD OF COMMON FOREIGN AND SECURITY POLICY

The questions of international-legal Cooperation of Ukraine and EU in the sphere of the Common foreign and security policy and integration potential of this direction of cooperation are analyzed in the article. Proved that the form of EU cooperation with third countries in the area of CFSP is the establishment of contractual relations. Partners in this area is based on a political dialogue aimed at reconciling the positions of the parties.

Keywords: European Union, Ukraine, common foreign and security policy, military cooperation, the association agreement.

Практика Європейського Союзу у сфері Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗППБ) значною мірою є реакцією на численні виклики та загрози, що виникли у 90-х роках XX століття, на міжнародний тероризм, транснаціональну злочинність, нелегальну міграцію та екологічну небезпеку. Досвід показав, що скоординована зовнішня політика Євросоюзу стосовно третіх країн приводить до ефективного подолання загроз міжнародній безпеці й стабільності.

Таким чином, зовнішня політика Євросоюзу спрямована на гармонізацію політичної ідентичності держав-членів на основі спільних європейських цінностей та інтересів. Відповідно до абз. 2 ст. 3 Договору про Євросоюз, зовнішньополітична діяльність Союзу має бути послідовною в загальному контексті міжнародних відносин, питань безпеки, економіки та політики. Лісабонський договір підтверджує принцип послідовності зовнішньополітичної діяльності (ст. 21 Лісабонського договору про Євросоюз)

Формою співпраці Євросоюзу з третіми країнами у сфері СЗППБ є заснування договірних відносин. Основна особливість договірних відносин Союзу з третіми країнами полягає в тому, що вони, як правило, спрямовані на встановлення та розвиток інтеграційних зв'язків з ЄС.

Серед вітчизняних робіт, присвячених питанням правового регулювання в сфері СЗППБ ЄС, необхідно назвати роботи В. Антипенка, В. Денисова, М. Микієвича, Д. Моніча, А. Мошеса, В. Муравйова, І. Підлуски, О.Гладенка, К.Смирнової тощо.

Першим інструментом реалізації СЗППБ Євросоюзу щодо України була ухвалена 1999 року Спільна стратегія[1], що слугувала інструментом реалізації Амстердамського договору. Ухвалення такого типу актів передбачала колишня ст. 12 Договору про Євросоюз. Європейська Рада виробляє спільні стратегії у сферах та регіонах, де держави-члени мають важливі спільні інтереси (ст. 13 Договору про Євросоюз). Цими стратегіями визначаються завдання, тривалість і засоби, що їх мають надавати Євросоюз і держави-члени. Спільна стратегія Євросоюзу щодо України, термін дії якої закінчився 2004 року[2], визначала пріоритетні сфери співпраці в галузі СЗППБ. Засобом імплементації стратегічних цілей, зазначених у Спільній стратегії, є конкретні ініціативи в

[1] Спільна стратегія щодо України (1999). *Official Journal*, 331/,7-20.

[2] Спільна стратегія Європейської Ради 2003/897/CFSP відносно доповнення до Спільної стратегії 1999/877/CFSP щодо України стосовно продовження терміну її дії від 12 грудня 2003 року (2003). *Official Journal*, 333,12.

пріоритетних сферах, на яких мають зосередитися Євросоюз і держави-члени

Базуючись на положеннях Спільної стратегії Євросоюзу щодо України, починаючи з 2002 року наша держава бере участь у реалізації СЗППБ. Так, 2002 року було укладено окрему Угоду щодо участі України у Поліцейській Місії Євросоюзу у Боснії і Герцеговині[1], 2004-го – Угоду щодо участі України у Поліцейській Місії Євросоюзу у колишній Югославській Республіці Македонія[2].

У Порядку денному асоціації 2009 року окремий розділ був присвячений питанням політичного діалогу, який виступав засобом реалізації політики у сфері зміцнення демократії, поваги до прав людини, боротьби з корупцією. За допомогою політичного діалогу регулюються також зовнішня політика та політика безпеки, у тому числі військові питання нерозповсюдження зброї масового ураження, роззброєння, контролю над експортом зброї, а також питання запобігання конфліктам та їх мирного врегулювання. ПДА передбачає також:

- посилення консультацій та координацію через дипломатичні і військові канали з метою вирішення міжнародних проблем, з огляду на приєднання України до декларацій і спільних позицій ЄС:

- продовження діалогу з питань імплементації Стратегії європейської безпеки:

- визначення можливостей участі України в операціях у рамках Європейської політики безпеки і оборони (ЄПБО);

- подальшу імплементацію Севільських домовленостей стосовно консультацій та співпраці між ЄС і Україною в питаннях участі останньої в операціях з урегулювання конфліктів та відповідних навчаннях;

- вивчення можливостей участі Збройних Сил України у формуванні багатонаціональних тактичних бойових груп;

- посилення співпраці з урегулювання конфлікту в Молдові (5+2);

- продовження консультацій щодо санкцій, застосовуваних Євросоюзом;

- військову й технологічну співпрацю ЄС і України;

- заохочення співробітництва у певних діях між українськими інституціями, з одного боку, й агенціями та органами ЄС, задіяними у сфері СЗППБ та ЄПБО (такими як Європейська оборонна агенція, Інститут ЄС з вивчення питань безпеки, Супутниковий центр ЄС і Європейський коледж з питань безпеки та оборони), - з другого.

До цієї сфери співпраці віднесено також боротьбу з тероризмом, нерозповсюдження зброї масового ураження, запобігання незаконному експорту зброї на засадах Спільної позиції Ради 2008/944/СЗППБ.

ПДА містить положення щодо ратифікації Україною Римського статуту про створення Міжнародного кримінального суду та потребу ефективної імплементації всіх заходів, необхідних для набрання Римським статутом чинності для України.

Положення Порядку денного асоціації 2009 року у сфері СЗППБ мають переважно рамковий характер і є логічним продовженням Плану дій 2005 року.

Згідно з практикою Євросоюзу у сфері СЗППБ, у рамках заходів, що вживаються в межах цієї структури, треті країни також можуть приєднуватися до тих чи інших зовнішньополітичних акцій ЄС. Правовим інструментом приєднання третіх країн до таких акцій є укладання рамкової угоди про участь у військових операціях з урегулювання криз.

16 березня 2015 р. Рада асоціації між Україною та ЄС схвалила оновлений Порядок денний асоціації (шляхом обміну листами)[3]. В оновленій версії ПДА є положення про проведення між сторонами консультації та координування заходів, які вживаються на двосторонньому і багатосторонньому рівнях в рамках міжнародних зусиль із спільною метою щодо знаходження

[1] *Угода між Європейським Союзом та Україною щодо участі України у Поліцейській Місії Європейського Союзу (ПМЄС) у Боснії і Герцеговині (БіГ) від 23 грудня 2003 р.* (прийнята 23.12.2002 р., набрала чинності для України 23.12.2004). <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_356&pass=4/UMfPEGznhharG.ZiyMTZ7KHI44Qs80msh8Ie6> (2016, лютий, 22).

[2] *Угода між Україною та Європейським Союзом про участь України в поліцейській місії Європейського Союзу в колишній югославській Республіці Македонія (ЄСПОЛ "ПРОКСІМА") 08.07.2004р.* (прийнята 08.07.2004, вступила в силу для України 1 серпня 2004 р.). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_941> (2016, лютий 18).

[3] EU-Ukraine Association Agenda to prepare and facilitate the implementation of the Association Agreement. <http://eeas.europa.eu/ukraine/docs/st06978_15_en.pdf> (2016, лютий, 22).

стійкого політичного врегулювання кризи в деяких районах Донецької та Луганської областей України, спричиненої незаконними діями Російської Федерації; підтримки роботи Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ, Спостережної місії ОБСЄ та будь-якої іншої місії ОБСЄ з метою підтримки припинення вогню та здійснення прикордонного контролю.

Подальше посилення конвергенції з регіональних та міжнародних питань, запобігання конфліктів та врегулювання кризових ситуацій; співробітництво щодо покращення ефективності багатосторонніх установ та конвенцій з метою посилення глобального управління, координації у боротьбі із загрозами безпеці та зосередженні зусиль на питаннях, пов'язаних із розвитком.

Рішенням Європейської Ради у Севільї 21 і 22 червня 2002 року було затверджено механізм консультацій та співробітництва між Євросоюзом і Україною з урегулювання криз (так званий «Севільський механізм»). У результаті проведених переговорів 2005 року було підписано Угоду про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулювання криз, яку Верховна Рада України ратифікувала 2008-го[1]. Євросоюз приймає рішення, чи буде запропоновано третім країнам узяти участь у його військових операціях з урегулювання кризи, а Україна може прийняти таку пропозицію й запропонувати форму своєї участі в операції. У такому разі Євросоюз має ухвалити окреме рішення стосовно прийнятності запропонованої форми участі України (ст. 1 угоди). Угодою передбачено, що в разі виникнення між сторонами спорів щодо її застосування або тлумачення використовуються дипломатичні засоби (ст. 15).

Практичним кроком до реалізації згаданої угоди є висловлена українською стороною в січні 2010 року пропозиція стосовно приєднання України до військово-морської операції Євросоюзу на протидію піратству біля узбережжя Сомалі (операція Atalanta військово-морського з'єднання ЄС EU Navfor).

Ще одним документом, що регулює співпрацю у сфері безпеки та оборони, є підписана 13 червня 2005 року Угода між Україною та Євросоюзом про процедури безпеки, які стосуються обміну інформацією з обмеженим доступом[2]. Цей документ визначає процедури отримання грифу обмеженого доступу до інформації, у тому числі до знань та матеріалів (ст. 2 угоди); органи, які мають виробити безпекові стандарти охорони інформації з обмеженим доступом (ст. 11); процедури, що виконуватимуться в разі доведеного або підозрюваного розголошення інформації з обмеженим доступом (ст. 12). Важливим положенням угоди є те, що перед наданням з боку однієї сторони іншій інформації з обмеженим доступом відповідальні за охорону такої інформації органи повинні встановити, чи має дестинатор останньої відповідні безпекові стандарти (ст. 13). Інакше кажучи, якщо дестинатор не розробив належних стандартів безпеки і не в змозі охороняти та захищати інформацію з обмеженим доступом, така інформація іншою стороною передаватися не буде.

Іншим аспектом співпраці України з Євросоюзом у сфері безпеки та оборони є військова галузь. Пріоритетними напрямами співробітництва у цій сфері є:

- розширення формату військово-політичного діалогу між керівництвом Збройних Сил України і Євросоюзу;
- навчання українських офіцерів у Європейському коледжі безпеки та оборони, а також у навчальних закладах держав - членів ЄС;
- підготовка та участь України в спільних військових навчаннях, а також у багатонаціональних миротворчих операціях;
- залучення Збройних Сил України до формування багатонаціональних бойових тактичних груп ЄС;
- використання можливостей України щодо повітряних перевезень у разі проведення миротворчих операцій під проводом ЄС;
- налагодження співпраці зі структурами та агентствами ЄС (Генеральний секретаріат Ради ЄС, Військовий штаб ЄС, Європейське оборонне агентство, Інститут з питань дослідження безпеки Європейського Союзу (ISS)).

[1] *Закон про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулювання криз 2008* (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 24, 55.

[2] *Угода між Україною та Європейським Союзом про процедури безпеки, які стосуються обміну інформацією з обмеженим доступом (2007)* (підписана 13.06.2005, ратифікована 20.12.2006, набрала чинності для України 01.02.2007). *Офіційний вісник України*, 15, 582.

Питання можливої участі Євросоюзу в процесі знищення та утилізації боєприпасів в Україні порушувалося під час засідань Трійки робочої групи ЄС з питань експортного контролю (COARM) – Україна, Трійки робочих груп з питань глобального роззброєння і експортного контролю та з питань нерозповсюдження ЗМЗ (CONOP/CODUN) – Україна, а також під час робочих зустрічей з представниками Європейської Комісії та Генерального Секретаріату РМ ЄС, які було проведено протягом 2005-2007 років. Першим практичним кроком у напрямі розвитку такої співпраці стало ухвалення 29 листопада 2005 року Радою ЄС рішення щодо виділення 1 млн євро Трастовому фонду НАТО/ПЗМ на реалізацію в Україні проекту ліквідації 133 тис. т застарілих боєприпасів, 1,5 млн одиниць легкого озброєння і стрілецької зброї та 1 тис. одиниць переносних зенітно-ракетних комплексів. На даний час у структурах Євросоюзу триває процес вивчення проектних пропозицій української сторони. Тривають консультації з метою реалізації рішення Комісії ЄС щодо виділення Україні 4 млн євро на ліквідацію протипіхотних мін відповідно до Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Оттавська конвенція). Євросоюз визнає важливу роль України в забезпеченні безпеки й стабільності на континенті, а також її високий промислово-технологічний потенціал у військовій сфері, що підтверджує практика запрошення нашої держави до проведення військових навчань за участю підрозділів ЄС. Водночас досі не зрушило з мертвої точки вирішення питання залучення потенціалу України у сфері авіатранспортних перевезень для реалізації завдань у рамках спільної зовнішньої політики та політики безпеки Євросоюзу.

Інструментами політичної асоціації стають політичний діалог між сторонами, співпраця та зближення у сфері зовнішньої політики та політики безпеки.

У 2014 р. Угода про асоціацію між Євросоюзом і їх державами-членами, з одного боку, і Україною – з іншого, (УА)[1] замінила попередню Угоду про партнерство і співробітництво. УА передбачає продовження політичного діалогу, започаткованого УПС, Планом дій Україна-Євросоюз, Порядком денним асоціації Україна ЄС. Політичний діалог має відбуватися на кількох рівнях: на вищому рівні - керівників держав, урядів, міністерств включно з зустрічами в рамках Ради асоціації та регулярних зустрічей на рівні міністерств закордонних справ; регулярних зустрічей на рівні політичних керівників (директоратів) та експертів, контактів дипломатів, а також високо посадовців та експертів військових установ, в рамках міжнародних організацій. До політичного діалогу віднесені також консультації у екстраординарних ситуаціях та зустрічі в рамках Парламентського комітету асоціації. Політичний діалог спрямований на посилення поваги до демократичних принципів, верховенства права, запровадження хорошого управління, забезпечення прав людини, боротьбу з корупцією.

Ще однією сферою для обговорення в рамках політичної асоціації є проведення внутрішніх реформ в Україні (ст. 6).

Тісна співпраця між сторонами передбачена в сфері зовнішньої політики і політики безпеки (СЗППБ). Її складовою виступає також сфера спільної політики безпеки і оборони (СПБО). Зміст співпраці сторін у цих сферах розкриває оновлений ПДА.

Згідно з оновленим ПДА, який доповнює УА, така співпраця включає посилення консультацій і координацію через дипломатичні і військові канали з метою зосередження зусиль на міжнародних питаннях загального значення, включаючи передусім виклики загальноприйнятим принципам міжнародного миру та безпеки, як встановлено Хартією ООН, Гельсінським заключним актом ОБСЄ та іншими відповідними багатосторонніми документами, а також з огляду на практику України щодо приєднання до заяв і спільних позицій ЄС у сфері СЗППБ; продовження діалогу щодо імплементації Європейської стратегії безпеки; продовження регулярних консультацій між Україною та ЄС щодо врегулювання кризових ситуацій; продовження практики спільного визначення можливостей для України щодо участі у поточних та майбутніх операціях СПБО, використовуючи позитивний досвід участі України в операціях ЄС на Балканах, а також у інших операціях ЄС (напр. Аталанта); подальша імплементація „Севільських" Домовленостей щодо консультацій та співробітництва між Україною та ЄС в операціях із врегулювання криз під проводом ЄС, включаючи постійну участь України у відповідних навчаннях щодо врегулювання криз та навчальних заходах, пов'язаних з СПБО; збільшення взаємної сумісності, де це необхідно, між українськими миротворчими підрозділами та військовими

[1] *Закон про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 2014* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 40, 2021.

силами країн-членів ЄС шляхом використання досвіду, здобутого у відповідних операціях із врегулювання криз ЄС, у яких брала участь Україна, та шляхом залучення підрозділів Збройних Сил України до формування багатонаціональних бойових тактичних груп ЄС; Україна та ЄС посилять спільні зусилля у рамках співробітництва 5+2 з метою дієвого врегулювання Придністровського конфлікту у Республіці Молдова; Україна та ЄС продовжать співробітництво з Республікою Молдова з прикордонних питань; продовження консультацій щодо санкцій, які застосовуються ЄС; визначення подальших конкретних шляхів досягнення більш високої конвергенції у сфері зовнішньої політики та політики безпеки; вжиття заходів з метою стимулювання військового співробітництва та співробітництва технічного характеру між Україною та ЄС; заохочення та сприяння безпосередньому співробітництву щодо конкретних заходів, спільно визначених сторонами, між відповідними установами України та агентствами СЗППБ/СПБО і такими органами, як Європейське оборонне агентство, Інститут ЄС досліджень безпеки, Супутниковий центр ЄС та Європейський безпековий та оборонний коледж.

До цієї сфери співпраці віднесена також боротьба з тероризмом, нерозповсюдження зброї масового знищення враження (ЗМЗ), подальше удосконалення ефективної системи національного експортного контролю, контролю експорту та транзиту товарів, пов'язаних із ЗМЗ, включаючи контроль за кінцевим використанням товарів та технологіями подвійного використання ЗМЗ, відповідно до Регламенту ЄС щодо експортного контролю товарів подвійного використання, прийнятого у 2000 році та відповідно до його оновленої версії, подальше співробітництво у розробленні національних переліків товарів подвійного використання, контроль над нематеріальними передачами технологій, посиленні системи експортного контролю, включаючи запобігання та санкції за порушення, та взаємодію з промисловістю; співробітництво щодо посилення безпеки діяльності у космічному просторі, шляхом вироблення заходів довіри, таких, що запропоновані проектом Кодексу поведінки ЄС; подальше співробітництво у сфері експорту зброї відповідно до змісту та принципів Спільної позиції Ради ЄС 2008/944/ СЗППБ, якою визначено загальні правила контролю за експортом військових технологій та обладнання, а також у спільній підтримці процесу щодо ратифікації та імплементації Угоди про торгівлю зброєю, яка була схвалена на Генеральній Асамблеї ООН 2 квітня 2013 року та буде відкрита для підписання з 3 липня 2013 року; подальший розвиток співробітництва у сфері боротьби з незаконною торгівлею легким озброєнням та стрілецькою зброєю і їх боєприпасами; спільне протистояння загрозам безпеці, що можуть бути спричинені українськими запасами звичайних видів зброї та застарілих боєприпасів, включаючи легке озброєння і стрілецьку зброю та їх боєприпаси, а також протипіхотні міни, відповідно до положень Оттавської конвенції про заборону використання, накопичення, виробництва та передачі протипіхотних мін.

У УА міститься положення щодо необхідності ратифікації Україною Римського статуту про створення Міжнародного кримінального суду (ст. 8). Вирішення цього питання вірогідно вимагатиме внесення поправок до Конституції України, що певною мірою може ускладнити його розв'язання.

Отже, співпраця України з Євросоюзом у сфері СЗППБ базується на укладених міжнародних угодах і політичних рішеннях. Таким чином, аспекти безпеки та оборони регулюються системою міжнародних угод, що складається з УПС, Угоди про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулювання криз, Угоди про процедури безпеки, які стосуються обміну інформацією з обмеженим доступом.

Ще одним механізмом політичного діалогу між Україною і Євросоюзом є приєднання до політичних заяв та ухвалення політичних домовленостей. Так, станом на липень 2009 року Україна, за даними МЗС, приєдналася майже до 90% політичних заяв Євросоюзу.

Головне призначення політичного діалогу полягало у забезпеченні зближення та тісного співробітництва між Україною та Євросоюзом як у політичній, так і в економічній галузях.

References:

1. *Zakon pro ratyfikatsiiu Uhody mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom pro vyznachennia zahalnoi skhemy uchasti Ukrainy v operatsiiakh Yevropeiskoho Soiuzu iz vrehuliuvannia kryz 2008* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*, 24, 55.

2. *Zakon pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony 2014* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 40, 2021.

3. *Spilna stratehiia Yevropeiskoi Rady 2003/897/CFSP vidnosno dopovnennia do Spilnoi stratehii 1999/877/CFSP shchodo Ukrainy stosovno prodovzhennia terminu yii dii vid 12 hrudnia 2003 roku* (2003). *Official Journal*, 333,12.

4. Spilna stratehiia shchodo Ukrainy (1999). *Official Journal,* 331/,7-20.
5. *Uhoda mizh Yevropeiskym Soiuzom ta Ukrainoiu shchodo uchasti Ukrainy u Politseiskii Misii Yevropeiskoho Soiuzu (PMIeS) u Bosnii i Hertsehovyni (BiH) vid 23 hrudnia 2003 r.* (pryiniata 23.12.2002 r., nabrala chynnosti dlia Ukrainy 23.12.2004). <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_356&pass=4/UMfPEGznhharG.ZiyMTZ7KHI44Qs80msh8Ie6> (2016, liutyi, 22).
6. *Uhoda mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom pro protsedury bezpeky, yaki stosuiutsia obminu informatsiieiu z obmezhenym dostupom* (2007) (pidpysana 13.06.2005, ratyfikovana 20.12.2006, nabrala chynnosti dlia Ukrainy 01.02.2007). Ofitsiinyi visnyk Ukrainy, 15, 582.
7. *Uhoda mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom pro uchast Ukrainy v politseiskii misii Yevropeiskoho Soiuzu v kolyshnii yuhoslavskii Respublitsi Makedoniia* (IeSPOL "PROKSIMA") 08.07.2004 r. (pryiniata 08.07.2004, vstupyla v sylu dlia Ukrainy 1 serpnia 2004 r.). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_941> (2016, liutyi, 18).
8. EU-Ukraine Association Agenda to prepare and facilitate the implementation of the Association Agreement. <http://eeas.europa.eu/ukraine/docs/st06978_15_en.pdf> (2016, liutyi, 22).

Serhii Skril, PhD in Law
Kherson Institute of Economics and Law, Ukraine

THE CONSTITUTIONAL PRINCIPLES OF THE CENTRAL AND EAST EUROPE STATES POLITICAL SYSTEMS REFORMING

The article describes constitutional foundations of transformation of political systems in the countries of Central and Eastern Europe under the conditions of the breakup of the socialist camp and integration to the European community. The author explores specific aspects of the constitutional process in the countries of the mentioned region.

The main directions of the constitutional reforms which were carried out in the countries of Central and Eastern Europe in the early 90-s of the twentieth century till the present time are expressed in follows: the constitutional norms embodied the liberal-democratic ideals and values. The course for establishing of a democratic, social and legal state was proclaimed. The mechanism of power dividing is established regulatory. There were established the parameters of the new post-socialistic system, which meets the European tradition, and is established in countries of Western Europe (market economy, diversity of ownership, support for competition, freedom of economic activity, etc.).

Key words: political processes, political system, constitutional reform, democratic transit, European Union, integration.

The patterns of the «socialist camp» collapse in Europe in the early 90-s of the twentieth century led to a need for systematic political, economical and social reforms in the post-communist countries. The theoretical foundation of the democratic transformations in the Eastern Europe countries became the concept of modernization, the followers of which insisted on the high priority of the socio-economical or structural factors for the democratization of the political regime. However, it should be noted that any reforms include the creation of a new regulatory framework, first of all the constitutional one. Exactly the constitutional norms define the principles of the political, economical and social systems' functioning. Therefore, the adoption of the new constitutions in the post-communist countries is an important prerequisite for efficiency of the democratic transit. At the same time, the content of the constitutions must meet certain regulatory standards and values of Western civilization. Such standards and values include: respect for human rights, recognition and effective judicial protection of the private property, public provision of a decent and a secure social existence of the individual, transparency and fairness of the election procedures, guarantees of the national rights, linguistic minorities, prohibition of discrimination and others. In addition, an important instrument of democratic transformations is the updated political institutions which have to adapt «constitutional matter» to the national and cultural features of a particular society.

The problematic of democratic transit, particularly, in the Central and Eastern Europe countries had been studied by Z. Brzezinski, S. Huntington, S. Lipset, W. Rostow, Ph. Schmitter, J. Maruschiak, A. Melville, D. Stuckal, M. Mironyuk and others.

The constitutional reforms in the Central-East European political space were analyzed in the scientific works of V. Averyanov, J. Barabash, I. Kresina, A. Mironenko, M. Orzih, V. Tsvetkov and others.

The analysis of the constitutional law transformation tendencies in the states of Central and Eastern Europe suggests making a conclusion about the dominance of the two reform models which are the reconstruction and the dismantling. Reconstruction involves the dismissal of the constitutional norms from the fictitiousness, filling them with real content that reflects the actual social relations, and effective mechanisms. Dismantling, in its turn, provides a maximum rejection from the constitutional doctrines of the communist past and the formation of the new political institutions. This is a process of a quick constitution change and long adaptation to the updated «game rules» in the political sphere. In the reconstruction model the adaptation is directed not to adaptation of the new institutional system to the constitutional norms, but rather to the legislative strengthening of the existing political practices. In both cases as the result of the

transformation is the development of a new constitutional law which meets the needs of a democratic society, but more effective is the path of dismantling [1].

Political reforms in Poland are related to the adoption by the National Assembly of the Poland Republic of the new constitution 02.04.1997, which was approved on the nationwide referendum on the 25.05.1997. The basic Law of the Republic on its structure and content is built on the European constitutional traditions. Exactly in the Constitution there were laid the principles of the functioning of the new political institutions and also the regulatory prerequisites for administrative reform, which aimed to transform Poland into a modern competitive state able to take political and economic challenges of the European Union and become its integral part.

Administrative reform in Poland had two sources of inspiration: the European experience and practice and its own traditions. The principles laid in the administrative reform were based on the traditions of European civilization. These principles also laid in the foundation of the European Union countries-participants' development strategy. Among them there are: 1. *Building of a civil society* – the introduction of the new levels of government which have to bring every citizen to the management process, stimulate further development of the community, while making them accountable for their action. 2. *Subsidiarity* – the fundamental principle of the European Union functioning. With the help of deconcentration the central government passes a number of functions which can be effectively performed at a lower level, closer to the citizen, local governments or delegates them to the territorial communities, leaving, at the same time, their part in the area of its competence. 3. *Efficiency* – the Poland's place in the European Union is largely determined by the effectiveness of usage of its citizens' skills and by the ability of local and regional communities to use successfully their facilities for their own development. 4. *Transparency, openness and accountability* – means the elimination of unnecessary administrative and bureaucratic structures, the radical reform of the system of public finance, the delegation of new ones, broader powers to the democratically elected local authorities. 5. *Flexibility* – the ability to quick respond to changes in external and internal factors, increasing of the flexibility level and establishing of effective feedback with the public authorities. In fact, the deep structural reform of public administration is consisted of two interrelated reforms which were carried out simultaneously; the territorial system reforms and local government reforms (decentralization). In addition, a bit later there was conducted some kind of reforms in the central government. As it can be seen, the effectiveness of the given reforms in Poland can be explained quite prosaic: it has been done not on the empty place. In most spheres it was a kind of completion of evolutionary changes those had began rather long ago [2].

Polish reforms show that in modern Europe it is impossible to make a democratic political system without the decentralization of the state power.

The Hungarian political system's transformation has signs of reconstruction since before 2012, i.e. before the entry into the force of the new Constitution (the youngest in Europe) there acted the Constitution of the Hungarian Republic of 1949 (amended on 1989 and on 1997) which was socialistic by its principles, points and content. The «start conditions» of the democratic transit of Hungary distinguish it from other states of the Visegrad Group, as the processes of economic liberalization and political democratization started earlier than in Czechoslovakia (before its collapse to Czech Republic and Slovakia) and Poland. This way, already in the 60th years of the twentieth century under the leadership of Janos Kadar the leader of the Hungarian Socialist Workers' Party in the country there were carried out market by its context economic reforms those led to the formation of powerful middle class already before the processes of the socialist camp collapse. In 1989, as a result of the negotiations of the ruling party with the opposition (so-called «Round Table») there started the political reforms within the frames of the socialistic Constitution, existing at that time. Almost without any political conflicts strategy of internal and foreign policy was agreed.

Analyzing the trends and content of the democratic transit in the Baltic States, it is necessary to define the regulatory basis for the political transformation, exactly the constitutional principles of the political systems reforming in these countries. On the space of former Soviet Union exactly the Baltic republics were the first ones, who began the way to the values of «Western world». This choice has deep historical and civilizational roots. The adoption in these countries the new, European by their content constitutions (excepting Latvia, which gradually modernized certain provisions of the Constitution of 1922)

[1] Китинг, М. (2003). Новый регионализм в Европе. *Логос, 6,* 18-27.
[2] Зашкільняк, П.О. (2008). *Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів*. Львів, 321.

became a prerequisite for rapid and effective rebuilding of the political systems.

For example, the Constitution in Lithuania was adopted on the referendum on the 25th of October, 1992. The shape of the Lithuanian Constitution is uncodified, as the Basic Law includes also the Constitutional Law of the State of Lithuania from the 11th of February 1991 and the Constitutional Act «On the Non-Alignment of the Republic of Lithuania to Post-Soviet Eastern Unions» from the 8th of July 1992. The preamble of the Constitution notes that the legal foundation of the Lithuanian state is based on the Lithuanian Statutes (1529, 1566, 1588), codes of feudal law of the Grand Duchy of Lithuania, which played a special role in the history of European law. Under the provisions of the Constitution of the Republic of Lithuania the fundamental principles of statehood forms on values typical for European legal traditions, namely: the national sovereignty, country independence, political pluralism and the free functioning of the political parties, wide self-government, personal integrity, self freedom, private life, property and housing. Constitutional rights and freedoms based on the principles of West democracies, as well as the provisions of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 [1].

After the declaration of the independence and the accepting of the Constitution of the Republic of Lithuania the new political system was formed in the country, which components are: anti-totalitarian ideology as a guide of a statehood and society development, a multiparty (most parties had a national-liberal platform and a single political root which was the political movement «Sąjūdis») the domination of the middle class interests in shaping of the economic policy. Among the factors those influenced on the effectiveness of political reforms in Lithuania there should also be provided the lustration process and a restructuring of local government. The quick and painless for society scrapping of the old (Communist Party) political system should be seen as a «soft revolution».

The Constitution of the Estonian Republic adopted on the referendum on the 28th of June 1992. The part of the Constitution is the law about the peculiarities of its application, adopted simultaneously with the Estonian Republic's Constitution itself and the Law about the amendments to the Constitution of the Estonian Republic, adopted on the referendum in 2003. According to the terms of the noted Law, in a case if any individual provisions of the Basic Law are contrary to the peremptory norms of the European Union, the law of the Union is used. That means, before joining the EU, the Estonian republic declared the dominance of the European values and principles of European law regarding the basic principles of the national legal system. The Constitution enshrined the parliamentary republic as a form of government regulations identified the signs of law state.

After the declaration of the independence of the republic in 1990 in Latvia there were renewed the implementation of the Constitution of 1922, which almost completely duplicated the prescriptions of democratic and social by its content Weimar Constitution of Germany 1919. The constitution of Latvia 1922 regulatory formalized the principles of the parliamentary republican government, defined the social orientation of the state domestic policy and set guidelines for the political system of independent Latvian Republic.

It should be stressed that the democratic reforms in the Baltic States received the massive social-psychological support of various segments of the population. Thus a justice social agreement had been formed in a society, which became a «driving energy» of the political processes transformational. Under these conditions the constitutional norms have signs of a real, not fictitious (for example as in Ukraine and in the Russian Federation) constitution.

The Constitution of the People's Republic of Bulgaria 1971 as one of the most stable (without any changes and additions) operated over 80 years. At this time, the new political system has developed the Bulgarian Communist Party (BCP) – the People's Assembly – the State Council – Council of Ministers – the local people's councils and the executive committees formed by them – prosecutors. But even the stability of the Constitution has not become an obstacle to the way of radical political changes [2]. In fact it was impossible to carry out the political and the economic reforms on the basis of the content of the socialist constitution. So in Chapter 2 of the Constitution, dedicated to the socio-economic system, it was noted that the mainstay of the state in the national economic development serves the people's property. The private monopoly agreements and associations, cartels and trusts are prohibited. The Constitution of the 1971 legally guaranteed the usurpation of the political power by the Bulgarian Communist Party and by the State Council, which were put over all organs of the state.

[1] Конституция Литовской Республики. *Lietuvos Respublikos Seime site*. <www3.lrs.it /home/ Konstitucija / Konstitucija_RU.htm>.

[2] Мироненко, А. (2007). Конституционная юстиция на рубеже тысячелетий. *Закон и бізнес, 1,* 19.

Analyzing the political processes in Central and Eastern Europe, B. Burdiak notes that socialist Bulgaria usually considered as passive, the only country in which there was no any crisis in relations with the USSR. The 35-year long reign of T. Zhivkov led to almost complete political indifference of citizens. USSR continuously supported Bulgaria, much stronger than other CEE countries. In 70-80 years the close economic and political ties of PRB with the Soviet Union hindered all the anti-government mood, dissatisfaction with the regime and there was no experience of combating it in the country. For decades Bulgarians humbly perceived the political reality and showed no protests or opposition to the political activity, as the citizens of other CEE countries. There was no any rebellion, insurrection, riot, political strike or student demonstrations. The conservatism of T. Zhivkov and party nomenclature of BCP prevented to the reforms in the country [1].

On the parliamentary elections in 1990 the opposite to the ruling party Union of Democratic Forces (UDF) had received victory, and it initiated in 1991 convention of the United People's Council to adopt the new Constitution.

The new Constitution legally enshrined the basic principles of functioning of the political and economic systems of the Bulgarian state. In Norm of Article 1 of the Constitution, Bulgaria is defined as a parliamentary republic, the people are considered as the main source of power. The prescription of the Article 8 establishes the principle of separation of the state power into legislative, executive and judicial. Other rules of the Basic Law point the conduct of democratic procedures of elections, national and local referendums (Article 10), declared the principle of political pluralism as the basis of political life (Article 11) [2]. The pointed above rules indicate the approval of the general systemic conditions for political and legal reforms at the constitutional level according to the European standards and values. A significant contribution to the democratization of society became the law about the political parties, which regulated the order of their organization, activities, legal status, purpose, principles of the internal structure and procedures of participation in the elections. The Constitution of 1991 recognized the party as an element of the political system. In the early 1990s, the number of political parties has reached 200.

In addition, the constitutional provisions approved the functioning of the economic system of the state: guarantees and protection of property (Article 17), creating of the conditions for entrepreneurship, stimulating of the domestic and foreign investment (Article 19) [3]. These regulations fully implement and reproduce on the national legislation level the European principles of sustainable development of the liberal market economic model. Guided by these principles, the Bulgarians introduced a rational-pragmatic approach to the economic liberalization, privatization of the state property and achieving of the macroeconomic stabilization.

Socialist model of political system in Romania had been built on the basis of the Constitution of 1965 with the following numerous changes and additions. Legally, the constitution enshrined the classical usurper communist-partiocratic republic and banned the political pluralism, the activities of any effective political opposition, market economic relations in society. In such circumstances, and given the dictatorial methods of government leader of the Romanian Communist Party, the chairman of the State Council and President SRR N. Ceausescu, in the late 80's the internal situation in the country had been sharpening. The crisis ended with the overthrow of the communist regime, the arrest and execution of N. Ceausescu and his wife. In the early 90's Romania in sync with other Eastern Europe countries stood on the path of the democratic transit.

The Constitution of Romania was adopted by the Constituent Assembly on the 21st of November 1991, and approved on the referendum on the 7th of December 1991. By its structure, meaning of its provisions, the essential characteristics, the Romanian constitution is a typical form most post-socialist states the Basic Law «the constitutional modern generation». It establishes a departure from totalitarianism and etatism and the transition to the democratic development. The French doctrine of constitutional law had some influence on the content of the constitution; that reflects the general tendency of domination of Roman legal theories on the post-socialist space.

The norms of the Constitution enshrined the liberal market economic system, creating the legal preconditions of the property relations reforming, entrepreneurship towards European Union standards. Despite the fact that the Constitution of Romania of 1991 outstripped the adoption of the Copenhagen's criteria for EU membership and its norms almost entirely reflect European constitutional standards by their

[1] Бурдяк, В.І. (2010). *Політичні трансформаційні процеси в Болгарії у посткомуністичний період*. Київ.
[2] Маклакова, В.В. (ред.) (2009). *Конституции зарубежных государств*: учебное пособие. Москва.
[3] Маклакова, В.В. (ред.) (2009). *Конституции зарубежных государств*: учебное пособие. Москва.

content.

The main directions of the constitutional reforms which were carried out in the countries of Central and Eastern Europe in the early 90s of the twentieth century till the present time are expressed in follows:

1. The constitutional norms embodied the liberal-democratic ideals and values. The course for establishing of a democratic, social and legal state was proclaimed. The mechanism of power dividing is established regulatory.
2. There were established the parameters of the new post-socialistic system, which meets the European tradition, and is established in countries of Western Europe (market economy, diversity of ownership, support for competition, freedom of economic activity, etc.).
3. There were retired the provisions about political, ideological pluralism and multiparty. There formed a multiparty political system in all states of East Europe.
4. There were recognized the principles of respect and ensure of the human rights and human freedom. Limitation of rights and freedoms is possible only on the basis of constitutional and legal norms. The republican form of government was established and the unitary form of government was elected [1].

The above constitutional principles of the functioning of the political, economic and legal systems in the Eastern Europe countries have become an important and effective engine of development of these countries within the premises of European civilization towards the European Union integration.

References

1. Burdiak, V.I. (2010). *Politychni transformatsiini protsesy v Bolharii u postkomunistychnyi period*. Kyiv.
2. Kiting, M. (2003). Novyj regionalizm v Evrope. *Logos, 6,* 18-27.
3. Konstitucija Litovskoj Respubliki. *Lietuvos Respublikos Seime site.* <www3.lrs.it /home/ Konstitucija / Konstitucija_RU.htm>.
4. Maklakova, V.V. (red.) (2009). *Konstitucii zarubezhnykh gosudarstv*: uchebnoe posobie. Moskva.
5. Man'ko, A.V. (red.) (2004). *Konstitucionnoe pravo zarubezhnykh stran*. Moskva.
6. Mironenko, A. (2007). Konstitucionnaja justicija na rubezhe tysjacheletij. *Zakon i biznes, 1,* 19.
7. Zashkilniak, P.O. (2008). *Istoriia Polshchi: vid naidavnishykh chasiv do nashykh dniv*. Lviv, 321.

[1] Манько, А.В. (ред.) (2004). *Конституционное право зарубежных стран*. Москва, 303.

Yaroslav Kostiuchenko, PhD in Law, attorney
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

TOWARDS EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF THE EU-UKRAINE ASSOCIATION AGREEMENT: UKRAINIAN PERSPECTIVES

The article is devoted to the analysis of the mechanisms of implementation of Association Agreement between Ukraine and the European Union *in the internal legal order of Ukraine* and determining of the steps for *the improvement of its legal bases*. The effective using of implementation legal tools requires from Ukraine establishing the proper and relevant legal background. Certain prerequisites for application of the EU law into the Ukrainian legal framework have been existed. The article focuses on issues relating implementation EU-Ukraine Association Agreement due to the process of harmonization of Ukrainian legislation. Research of legal foundations to regulate the EU's relations with third countries is important both for national legal science and international legal practice of Ukraine.

Key words: European Union, Ukraine, Association Agreement, implementation, Deep & Comprehensive Free Trade Area

Thematic justification of international legal aspects of Ukraine's European integration consists in the fact that Ukrainian state solves a wide range of problems facing them due to the need of modern geopolitical choice[1]. Geopolitical future of the country will depend on how it is oriented in the environment, on interstate relations especially with neighbouring countries, as well as on identified priorities.

The new generation of the EU Association Agreements with the EU's eastern neighbors will substitute outdated partnership agreements which were concluded in 1994–1998[2]. The solemn signing of the AAs between the EU and Ukraine, Moldova and Georgia took place at the EU Summit in Brussels on 27th June 2014, followed by ratifications by national parliaments in Moldova, Georgia and Ukraine[3]. Towards the signing of EU-Ukraine Association Agreement there were external, as well as internal Ukrainian challenges due to the domestic Ukrainian political reforms and changings of international policy. Even after the signing of Association Agreement and its ratification there are external challenges for Ukraine due to the Netherlands referendum in the nearest future.

In January 2016 Ukraine's Deep and Comprehensive Free Trade Agreement (DCFTA) with the EU came into force. One of the most complex accords since the Treaty of Lisbon, it envisages a reciprocal and gradual opening of the two parties' markets. Implementation requires Kyiv to carry out extensive legal approximation across key economic sectors and many in Ukraine hope the agreement will help transform the country into a modern economy.

The effective using of implementation legal tools requires from Ukraine establishing the proper and relevant legal background. Certain prerequisites for the application of the EU law into the Ukrainian legal framework have been existed. Nevertheless, they require be improving and reforming.

[1] Баклан, О. (2014).Напрями розвитку правової системи Європейського Союзу та держав-членів ЄС: співвідношення, правові та економічні тенденції, вплив Лісабонського договору. *Вісник Центральної виборчої комісії, 2 (29),* 89-92.

[2] Ott A., Inglis K. (2002). *Handbook on European Enlargement*. Cambridge University Press, 175-194.

[3] The Moldovan Parliament expediently ratified the Association Agreement on 2nd July 2014. It was shortly followed by ratification by the Georgian Parliament on 18th July 2014. The final accord was played during the simultaneous ratification of the Association Agreement by the Ukrainian Parliament and the European Parliament (ratified all three agreements) on 16th September 2014. Meanwhile, all three Association Agreements are under a lengthy process of ratification by parliaments of the EU Member States. Therefore, the interim application of the Association Agreements is taking place in accordance with the EU Council's decisions (Council Decision 2014/295/EU of 17th March 2014 and COM(2014)609). Application of Title IV (deep and comprehensive free trade area) of the EU-Ukraine Association Agreement has been postponed till 1st January 2016, due to political and security pressure of the Russian Federation.

The most important instrument of the impact of the EU law on the internal legal order of Ukraine is harmonization of legislation. In relations between the EU and Ukraine the compatibility of the Ukrainian legislation with EU law can be achieved at the level of international obligations and the level of EU obligations. Harmonization of Ukrainian legislation with that of the EU remains the most powerful legal instrument for the expansion of the acquis into the internal legal order of Ukraine.

Since signing of the Association Agreement Ukraine has begun a new phase of European integration process. Thus, in spring of 2014 the EU unilaterally imposed trade preferences for Ukraine[1]. A daily preference eliminates 94.7% tariffs on Ukrainian industrial goods and over 80% on Ukrainian agricultural exports. In October 23, 2014 the European Parliament decided to extend unilateral cancellation and reduction of EU tariffs on goods originating from Ukraine within the autonomous preferential trade regime for Ukraine for the period from termination beginning of Agreement provisional application relating to the establishment of free trade area.

It must be noted that also for the provisional application of (parts of) the DCFTA, the assent of the European Parliament is required (Art. 207(2), TFEU and Art. 218(6)(a)(v) TFEU).

Nevertheless, this agreement was not immediately signed due to demands on behalf of the EU to abandon the practice of selective justice and to align the Ukrainian judiciary and law enforcement systems with European standards. Eventually, on the eve of the EaP Summit in Vilnius, the Ukrainian Government decided to suspend the process of preparation for signature of the EU-Ukraine AA in order "to ensure the national security of Ukraine and to recover trade and economic relations with the Russian Federation." Following this news, hundreds of thousands of Ukrainians went to the streets. The ensuing Euromaidan Revolution led to the dismissal of President Viktor Yanukovych on 22 February 2014 and the establishment of an Interim Government under the leadership of Arseniy Yatsenyuk. Proceeding with the signature of the EU-Ukraine AA was a clear short-term objective for the new authorities in Kyiv [2].

The agreement was a key element in the Ukraine crisis: when pro-Russian president Viktor Yanukovych refused to sign it in 2013, pro-European citizens protested in Kyiv (the movement later being dubbed 'Euromaidan'). These protests led to the impeachment of president Yanukovych, but also triggered the Russian annexation of Crimea.

Hence, the Association Agreement is a stimulus for Ukraine and the core of complex program for large scale internal reforms in all spheres of political, economic and social life of our state.

In March 2007, negotiations on the Association Agreement between Ukraine and the EU began and ended in December 2011, that provide Ukraine's political association and economic integration with the EU. Against the political background of the Orange Revolution, Ukraine was the first ENP country to start negotiations on a new Association Agreement in March 2007 as part of a general revision of the bilateral legal framework. Negotiations on the DCFTA were only launched in February 2008 after Ukraine's accession to the WTO. The EU-Ukraine AA was initialed in March 2012. In December 10, 2012 the European Council confirmed the EU's intention to sign the Association Agreement as soon as the Ukrainian authorities demonstrate decisive actions and real progress in three important areas: legal reforms, issues related to elections and politically motivated justice.

On 15 May 2013, the Commission adopted the proposals for a Council Decision on the signing and conclusion of the EU-Ukraine AA. Nevertheless, this agreement was not immediately signed due to demands on behalf of the EU to abandon the practice of selective justice and to align the Ukrainian judiciary and law enforcement systems with European standards.

The signature of the political provisions of the EU-Ukraine AA effectively took place on 21 March 2014 and on 14 April 2014, after a "fast track" approval process, the European Parliament and the Council adopted a Regulation "on the reduction or elimination of customs duties on goods originating in Ukraine." It is noteworthy that the political and economic parts of the EU-Ukraine AA remain part of a single legal instrument[3] In other words, the partial signature of the agreement on 21 March 2014 may essentially be regarded as a political gesture underlining the parties' commitment to shared values and the objectives of

[1] Regulation (EU) No. 374/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on the reduction or elimination of customs duties on goods originating in Ukraine (*OJ*, 2014, L 118/1).

[2] Petrov, R. Guillaume, Van der Loo, Elsuwege, Peter Van (2015). The EU-Ukraine Association Agreement: a new legal instrument of integration without Membership? *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal, 1,* 6.

[3] Final Act of the Summit between the EU and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part, as regards the Association Agreement, accessed December 30, 2014. <http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/association_agreement/final_act_text_en.pdf>.

the envisaged association[1]. The direct legal implications are fairly limited because the political provisions are rather general in nature.

In September 16, 2014 the Association Agreement was ratified by both the Verkhovna Rada and the European Parliament. Considering the peculiarity of this Agreement in terms of political association and integration of European and Ukrainian markets, its signing had great political importance, since it means Ukrainian authority's conscious choice in favour of Ukrainian development within the European civilization model. A cursory reading of the agreement, counting around 2,140 pages in the Official Journal including 46 annexes, 3 protocols and a joint declaration, already reveals that it is unprecedented both in terms of scope and level of detail.

As of January 2016 the Agreement has been applied provisionally (Titles III, V, VI and VII, and the related Annexes and Protocols have been provisionally applied since 1 November 2014, while Title IV has been applied from 1 January 2016), as far as the provisions concern EU competences. Provisions shall formally come into force upon ratification of the Agreement by all signatories. As of today Ukraine continues to take steps towards European integration.

The Association Agreement is a two-way international public agreement by its legal nature that defines the mode of international cooperation between Ukraine and the EU and its Member States. This type of treaties referred to as "mixed agreements" in European law theory, because their subject is not fully covered by exclusive competence of the Union, and therefore, number of regulations are relating to joint competence of the EU and the Member States[2]. This is what causes the features of the consent expression of the Agreement as binding, which would be binding both at the level of the Union and each Member States by their constitutional law.

So, the EU-Ukraine AA replaces the PCA as the basic legal framework of EU-Ukraine relations (Art. 479 EU-Ukraine AA). Upon its entry into force the Association Agreement is considered as a part of national legislation (ch. 1, Art. 9 of the Constitution of Ukraine[3]) and in case of conflict with the norms of current legislation is subject to priority application (ch. 2, Art. 19 of the Law of Ukraine "On international agreements of Ukraine"). However, it is EU Law source and its Member States.

EU-Ukraine AA belongs to the selected group of "integration-oriented agreements", i. e., agreements including principles, concepts and provisions of EU law that are to be interpreted and applied as if the third State is part of the EU[4]. Most importantly, this Agreement will provide the outer framework for implanting the European standards and for urgent internal systemic reforms in Ukraine[5]. There should be a thorough and systematic approach to the implementation mechanism of the most ambitious bilateral international treaty in Ukraine's history. Taking into account the best practices developed in the new EU member states, national implementation mechanism for the Association Agreement shall consist of two parts: National system for coordinating the Agreement implementation (government authorities responsible for the Agreement implementation), and the National Agreement Implementation Program.

Association Agreements are comprehensive mixed agreements based on lex specialis Article 217 TFEU and Articles 31(1) and 37 TEU (EU action in area of Common Foreign and Security Policy). Of particular significance in the AAs is the ambition to set up a Deep and Comprehensive Free Trade Areas (DCFTA), leading to gradual and partial integration of Ukraine into the EU Internal Market. Accordingly, the AA belongs to the selected group of "integration-oriented agreements", i.e. agreement including principles, concepts and provisions which are to be interpreted and applied as if the third country is part of

[1] Petrov, R. Guillaume, Van der Loo, Elsuwege, Peter Van (2015). The EU-Ukraine Association Agreement: a new legal instrument of integration without Membership? *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal, 1,* 7.

[2] Муравйов, В.І. (2015). *Європейське право. Право Європейського союзу. Кн. 1:Інституційне право Європейського союзу*. Київ, Ін-Юре, 458.

[3] Article 9 of the Ukrainian Constitution of 1996 provides that: "International treaties in force, consented by the Verkhovna Rada of Ukraine [Ukrainian Parliament] as binding, shall be an integral part of the national legislation of Ukraine. Conclusion of international treaties, contravening the Constitution of Ukraine, shall be possible only aft er introducing relevant amendments to the Constitution of Ukraine".

[4] The expression "integration-oriented agreements" is borrowed from Marc Maresceau. See: Maresceau, M. (2013). Les accords d'intégration dans les relations de proximité de l'Union européenne. *Les frontières de l'Union européenne*. Bruxelles: Bruylant, 151-192.

[5] Макаруха, З. (2010). Правове регулювання розвитку простору свободи, безпеки та юстиції в рамках ЄС: реформи Лісабонського договору 2007 року. *Право України, 11,* 188-193.

the EU[1]. Elsuwege stressed that the EaP AAs are one of the largest bilateral agreements ever concluded by the EU[2]. It is argued that the AA is unique in many respects and, therefore, provides a new model of integration without membership.

The objective of deeper political association and economic integration requires comprehensive legislative and regulatory approximation, including advanced mechanisms to secure the uniform interpretation and effective implementation of relevant EU legislation into national legal orders of Ukraine[3]. In order to achieve this objective, the AA is equipped with multiple specific provisions on legislative and regulatory approximation, including detailed annexes specifying the procedure and the pace of the approximation process for different policy areas in more than 40 annexes and based on specific commitments and mechanisms identified in both the annexes and specific titles to the agreement.

Prof. Van Elsuwege described EU-Ukraine AA as an innovative legal instrument which is characterized by three specific features: comprehensiveness, complexity and conditionality[4]. The AA is a comprehensive framework agreement which embraces the whole spectrum of EU activities, from setting up deep and comprehensive free trade areas (DCFTA)[5] to cooperation and convergence in the field of foreign and security policy, as well as cooperation in the area of freedom, security and justice (AFSJ) (Official Journal 2014; Title II and III of the AAs)[6].

Regarding the political sphere, according to Art. 4 of respective document political dialogue between the Parties shall be developed and strengthened, the objectives of which are: association to deepen and strengthen political and security convergence and efficiency; to promote international stability and security based on effective multilateralism; to strengthen cooperation and dialogue between the Parties on international security and crisis management, especially concerning the global and regional challenges and key threats; to accelerate result-oriented and practical cooperation between the Parties for achieving peace, security and stability on the European continent; to strengthen respect for democratic principles and rule of law and good governance, human rights and fundamental freedoms, including the rights of persons belonging to national minorities, non-discrimination of persons belonging to minorities and respect for diversity, as well as to contribute to the consolidation of internal political reforms; to develop dialogue and deepen cooperation between the Parties in security and defense; to promote the independence, sovereignty, territorial integrity and inviolability of borders.

Considering the afore, the Association Agreement induces to implementation of measures on administrative modernization in the system of law enforcement and judicial authorities in order to improve their effectiveness, to guarantee the independence and impartiality, as well as to develop measures on fight against corruption.

Furthermore, the AA is founded on a strict conditionality[7] approach, which links the third country's

[1] Petrov, R. Guillaume, Van der Loo, Elsuwege, Peter Van (2015). The EU-Ukraine Association Agreement: a new legal instrument of integration without Membership? *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal, 1,* 6.

[2] Van Elsuwege, P., Van der Loo, G., Van Elsuwege, P., Petrov, R. (2009). The EU–Ukraine Association Agreement: Assesment of an Innovative Legal Instrument*. EUI Working Papers (Law), 09,* 5.

[3] Petrov R. (2015). The new Generation of the Euroepan Union Association Agreement with Ukraine, Moldova andGeorgia. *Facing the Challenges in theEuropean Union. Re-thinking EU Education and Research for Smart and Inclusive Growth (EuInteg).* Warsaw, 133-144.

[4] Van Elsuwege, P., Van der Loo, G., Van Elsuwege, P., Petrov, R. (2009). The EU–Ukraine Association Agreement: Assesment of an Innovative Legal Instrument. *EUI Working Papers (Law), 09,* 7.

[5] Van der Loo, G. (2014). The EU-Ukraine Deep and Comprehensive Free Trade Area: a coherent mechanism for legislative approximation?' Van Elsuwege, P., Petrov, R. (eds.). *Legislative Approximation and Application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union. Towards a Common Regulatory Space?* Routledge, Oxon, 63-88.

[6] There are different Chapters of the DCFTA: Chapter 1: National Treatment and Market Access for Goods, 2: Trade Remedies, 3: Technical Barriers to Trade, 4: Sanitary and Phytosanitary Measures, 5: Customs and Trade Facilitation, 6: Establishment, Trade in Services and Electronic Commerce, 7: Current Payments and Movement of Capital, 8: Public Procurement, 9: Intellectual Property, 10: Competition, 11: Trade-Related Energy, 12: Transparency and 13: Trade and Sustainable Development.

[7] Petrov R. (2015). The new Generation of the Euroepan Union Association Agreement with Ukraine, Moldova andGeorgia. Facing the Challenges in theEuropean Union. Re-thinking EU Education and Research for Smart and Inclusive Growth (EuInteg). Warsaw, 133-144.

performance and the deepening of its integration with the EU[1].

Apart from the more general "common values" conditionality, the EU-Ukraine AA contains a specific form of "market access" conditionality, which is explicitly linked to the process of legislative approximation[2]. Hence, it is one of the specific mechanisms introduced to tackle the challenges of integration without membership. Of particular significance is the far-reaching monitoring of Ukraine's efforts to approximate national legislation to the EU law, including aspects of implementation and enforcement.

The AAs are not just ordinary international agreements, but complex framework legal structures that contain not only specific norms that govern the functioning of the association relations and DCFTA between the EU and Ukraine, but also envisage a possibility of application of a vast scope of the pre-signature and post-signature EU acquis within the legal system of the eastern neighbouring countries, inparticular Ukraine. The scope of the EU acquis to be applied by Ukraine covers not only primary and secondary EU laws, but also EU legal principles, common values, and even case law of the ECJ, as well as specific methods of interpretation of the relevant EU acquis within legal system. Hitherto, the Ukrainian legal system has not faced the necessity to implement and effectively apply a dynamic legal heritage of an international supranational organisation. Subsequently, adherence of Ukraine, to the dynamic EU acquis via the AA will encapsulate a plethora of challenges to national legal order[3].

Implementation and application of the EU-Ukraine AA within the legal system of Ukraine will be governed by national constitutional laws. Ukraine has to develop its own solutions to the problem of legislation harmonizing with EU law[4], because realization of this mechanism provides opportunities for EU law action under national legal order. This applies primarily cases of EU directives transposition into Ukrainian internal legislation under the Agreement on Association, and direct application of EU law's certain provisions at national level. However, it should be taken into account that the legislation harmonizing process of Ukraine with the right of European integration organizations has its own characteristics due to level of relations between partners. The fact that the Association Agreement does not provide preparation for Ukraine's accession to the European Union defines the boundaries of cooperation in legal field and particularly in legislation harmonizing[5]. On the other hand, as practice shows harmonizing implementation at EU level as well as in community relations with other countries (especially with those, which are under the Association Agreement), it is almost impossible to clear definition of process boundaries. Therefore, Ukraine has enough opportunities for forcing or, alternatively, suspending the legislation harmonizing process with EU law. This relates directly to goals, means and organizational and legal mechanism for harmonizing.

In September 17, 2014 the Resolution of the CMU approved an action plan for implementation of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand, on 2014-2017[6]. According to this document also sectoral action plans have been approved. In November, 2014 the Resolution of the CMU defined list of EU legal acts, implementation of which is carried out in accordance with approved plans.

Legislation adaptation is priority component of the Ukraine's integration process into the EU, which

[1] For example, the preamble to the EU-Ukraine AA explicitly states that "political association and economic integration of Ukraine within the European Union will depend on progress in the implementation of the current agreement as well as "Ukraine's track record in ensuring respect for common values, and progress in achieving convergence with the EU in political, economic and legal areas" [emphasis added]

[2] Van der Loo, G., Van Elsuwege, P., Petrov, R. (2014). The EU-Ukraine Association Agreement. Assessment of an Innovative Legal Instrument. *EUI Working Papers, Law, 19,* 17.

[3] Petrov R. (2015). The new Generation of the Euroepan Union Association Agreement with Ukraine, Moldova andGeorgia. Facing the Challenges in theEuropean Union. Re-thinking EU Education and Research for Smart and Inclusive Growth (EuInteg). Warsaw, 23.

[4] Муравйов, В., Мушак, Н. (2013). Гармонізація внутрішнього права асоційованих країн із правом Європейського Союзу. *Віче, 17,* 52.

[5] Arts 114(1), 124(1), 133(1) of the EU-Ukraine AA state that 'Ukraine shall ensure that its existing laws and future legislation will be gradually made compatible with the EU *acquis.*'

[6] Implementation of the Association Agreement between the EU and Ukraine: results as of 5 February 2015. *Офіційний сайт Кабінету Міністрів України*. <http://www.kmu.gov.ua/document/247996928/Decree_847_170914_Action%20Plan%20on%20AAg.pdf>.

in turn is priority direction of Ukrainian foreign policy[1]. Institutional responsibility for legislative adaptation is divided between the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Ministry of Justice of Ukraine. Verification of draft legislative acts on compliance with acquis communautaire is carried out both on parliamentary and governmental levels.

One of the serious challenges to be faced by the eastern neighbouring countries is the reluctance of the judiciaries in the eastern neighbouring countries to apply and effectively implement international law sources in their own judgments[2] [3]. Taking into account the wide range of issues governed by the EU-Ukraine Association Agreement, its provisions will affect almost all the spheres of Ukrainian society[4]. Most importantly, this Agreement will provide the outer framework for implanting the European standards and for urgent internal systemic reforms in Ukraine. There should be a thorough and systematic approach to the implementation mechanism of the most ambitious bilateral international treaty in Ukraine's history. Taking into account the best practices developed in the new EU member states, national implementation mechanism for the Association Agreement shall consist of two parts: National system for coordinating the Agreement implementation (government authorities responsible for the Agreement implementation), and the National Agreement Implementation Program.

One key provision underpinning the Association Agreement sets out the concept of gradual approximation of Ukraine's legislation to EU norms and standards. Specific timelines are set within which Ukraine should approximate its legislations to the relevant EU legislation. These timelines vary between 2 and 10 years after the entry into force of the Agreement[5].

The objective of effective implementation and application of the EU-Ukraine AA may be achieved by issuing a special implementation law that will clarify all potential conflicts of provisions of this agreement with Ukrainian legislative acts. For example Petrov stressed on the comparison of the mechanism of implementation of EU-Ukraine AA with the application of European Convention of Human Rights (ECHR), which Ukraine ratified in 1997. The situation was the following that the ratification of the ECHR by Ukraine took place by means of two laws. The first law was the law on ratification of the ECHR, wherein Ukraine recognized the jurisdiction of the European Court on Human Rights (ECtHR)[6]. The second law was a special one about the strict legal mechanism of application of case law of the ECtHR in Ukraine[7]. In accordance with the art. 17 of the Law On Execution of Judgments and Application of Case Law of the ECtHR, judgments of the latter become the source of law in Ukrainian legal order. Neverthelss, as Petrov stressed and practice shows that, the rate of effective application of the ECtHR case law in Ukraine is considered as unsatisfactory and lags far behind other European countries[8].

The special law on implementation of the AAs may solve much more complicated issues than the Ukrainian law on ratification of the ECHR in 1997. For instance, this law will face the necessity to clarify how binding decisions of the Association Councils should be applied in Ukraine. Direct applicability of the Association Councils' decisions will depend on their undisputed acceptance by national judiciaries. The special law on implementation of the AA must clarify whether the ECJ case law constitutes a part of the EU sectoral acquis contained in the AAs' annexes. Nowadays this draft law is elaborating by expert,

[1] Муравйов, В., Мушак, Н. (2013). Гармонізація внутрішнього права асоційованих країн із правом Європейського Союзу. *Віче, 17,*45-46.

[2] Petrov, R., Kalinichenko, P. (2011). The Europeanization of Third Country Judiciaries through the Application of the EU Acquis: The Cases of Russia and Ukraine'. *International &Comparative Law Quarterly, 60,* 325–353.

[3] This happens mainly due to: 1) the belief that international case law is not relevant to civil law systems; 2) the translation of case law and jurisprudence; 3) the lack of translation of case law into Ukrainian to help judges adjust their decisions to best European standards. Furthermore, the Verkhovna Rada of Ukraine is not always expedient in solving confl icts between ratified international agreements and national legislation.

[4] Petrov, R., Kalinichenko, P. (2011). The Europeanization of Third Country Judiciaries through the Application of the EU Acquis: The Cases of Russia and Ukraine'. International &Comparative Law Quarterly, 60, 353.

[5] "Guide to the Association Agreement. < http://eeas.europa.eu/images/top_stories/140912_eu-ukraine-associatin-agreement-quick_guide.pdf>.

[6] Law of Ukraine (1997) of 17th July 1997, No. 475/97-BP, *On Ratifi cation of the European Convention on Human Rights 1950*, First Protocol and protocols No. 2, 4, 7 and 11

[7] Law of Ukraine (2006). *On Execution of Judgments and Application of Case Law of the European Court of Human Rights*, No. 3477-IV

[8] Committee of Ministers (2014). *7th Annual Report of the 'Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights' in 2013*. <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/execution/Source/Publications/CM_annreport2013_en.pdf>.

government civilians & parliament members.

In comparison with this we can stress on another practical problematic issue of the AA implementation that comes from the application of the EU case law while interpretation of some provisions of the treaty. We can confidently stress that the application of EU jurisprudence in the decisions of Ukrainian courts is controversial and ambiguous. One thing that has become unique, from our point of view, is that the application of EU law case law can be added only while the interpretation of the principles of fair mutual trade between parties.

On this example Petrov predicted that the similar law on the EU-Ukraine AA implementation may solve problems of its application, especially due to the fact of supranationality of the EU law. The most important question in the process of AA implementation is the legal force of decisions of the Association Councils and the way how they should be applied in Ukrainian legal order. Direct applicability of the Association Councils' decisions will depend on their undisputed acceptance by national judiciaries[1].

Analysis of the EU-Ukraine AA allowed to define advantages and possibilities of the Agreement ratification for Ukraine as well as challenges and risks, such as rising prices of some categories of goods, possible bankruptcy of some non-competitive Ukrainian producers that can cause unemployment in the relevant fields; difficulties related to achievement of compliance with the standards of technical trade barriers (TTB) and sanitary and phyto-sanitary measures (SPM), need in financial expenses (both by state and business) to fulfill reforms and achieve compliance; need in training and obtaining the required qualification by Ukrainian workers.

Overall, implementation of the Association Agreement will bring Ukraine closer to the EU, European living standards and it requires adapting our legislation to that of the EU. Implementation of the Agreement is important not only to approach Ukraine to the EU, but for the Eastern Partnership as well, in which Ukraine has long been a positive example of a democratic country.

EU-Ukraine Association Agreement provides for establishment of an institutional mechanism to adopt the resolutions aimed at the Agreement implementation. The EU-Ukraine Association Council, Association Committee and Parliamentary Committee operate within the framework of the Association Agreement. The platform of the civil society is a forum for the members of the EU Economic and Social Committee and representatives of the civil society of Ukraine, which meets with the aim of exchanging views on the Association Agreement implementation.

Looking at the pattern of future implementation and application of the EU-Ukraine AA and its impact on the Ukrainian legal system it may be concluded with a suggestion that the success of this process is threefold. First, the efficient implementation and application of the AA implies considerable constitutional reforms in Ukraine in order to enhance the direct enforceability of international agreements.

References

1. Baklan, O. (2014).Napriamy rozvytku pravovoi systemy Yevropeiskoho Soiuzu ta derzhav-chleniv YeS: spivvidnoshennia, pravovi ta ekonomichni tendentsii, vplyv Lisabonskoho dohovoru. *Visnyk Tsentralnoi vyborchoi komisii, 2 (29),* 89-92.
2. Committee of Ministers (2014). 7th Annual Report of the 'Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights' in 2013. <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/execution/Source/Publications/CM_annreport2013_en.pdf>.
3. Final Act of the Summit between the EU and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part, as regards the Association Agreement, accessed December 30, 2014. <http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/association_agreement/final_act_text_en.pdf>.
4. Guide to the Association Agreement. <http://eeas.europa.eu/images/top_stories/140912_eu-ukraine-associatin-agreement-quick_guide.pdf>.
5. Implementation of the Association Agreement between the EU and Ukraine: results as of 5 February 2015. *Ofitsiinyi sait Kabinetu Ministriv Ukrainy*. <http://www.kmu.gov.ua/document/247996928/Decree_847_170914_Action%20Plan%20on%20AAg.pdf>.
6. Law of Ukraine (1997) of 17th July 1997, No. 475/97-BP, On Ratifi cation of the European Convention on Human Rights 1950, First Protocol and protocols No. 2, 4, 7 and 11
7. Law of Ukraine (2006). On Execution of Judgments and Application of Case Law of the European Court of Human Rights, No. 3477-IV
8. Makarukha, Z. (2010). Pravove rehuliuvannia rozvytku prostoru svobody, bezpeky ta yustytsii v ramkakh YeS:

[1] Petrov R. (2015). The new Generation of the Euroepan Union Association Agreement with Ukraine, Moldova andGeorgia. *Facing the Challenges in theEuropean Union. Re-thinking EU Education and Research for Smart and Inclusive Growth (EuInteg*). Warsaw, 139.

reformy Lisabonskoho dohovoru 2007 roku. *Pravo Ukrainy, 11,* 188-193.
9. Maresceau, M. (2013). *Les accords d'intégration dans les relations de proximité de l'Union européenne. Les frontières de l'Union européenne.* Bruxelles: Bruylant, 151-192.
10. Muraviov, V., Mushak, N. (2013). Harmonizatsiia vnutrishnoho prava asotsiiovanykh krain iz pravom Yevropeiskoho Soiuzu. *Viche, 17.*
11. Muraviov, V.I. (2015). *Yevropeiske pravo. Pravo Yevropeiskoho soiuzu. Kn. 1:Instytutsiine pravo Yevropeiskoho soiuzu*. Kyiv, In-Iure.
12. Ott A., Inglis K. (2002). *Handbook on European Enlargement*. Cambridge University Press.
13. Petrov R. (2015). The new Generation of the Euroepan Union Association Agreement with Ukraine, Moldova andGeorgia. *Facing the Challenges in theEuropean Union. Re-thinking EU Education and Research for Smart and Inclusive Growth (EuInteg).* Warsaw.
14. Petrov, R. Guillaume, Van der Loo, Elsuwege, Peter Van (2015). The EU-Ukraine Association Agreement: a new legal instrument of integration without Membership? *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal, 1*.
15. Petrov, R., Kalinichenko, P. (2011). The Europeanization of Third Country Judiciaries through the Application of the EU Acquis: The Cases of Russia and Ukraine'. *International &Comparative Law Quarterly, 60,* 325–353.
16. Regulation (EU) No. 374/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on the reduction or elimination of customs duties on goods originating in Ukraine (OJ, 2014, L 118/1).
17. Van der Loo, G. (2014). The EU-Ukraine Deep and Comprehensive Free Trade Area: a coherent mechanism for legislative approximation?' Van Elsuwege, P., Petrov, R. (eds.). *Legislative Approximation and Application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union. Towards a Common Regulatory Space?* Routledge, Oxon, 63-88.
18. Van der Loo, G., Van Elsuwege, P., Petrov, R. (2014). The EU-Ukraine Association Agreement. Assessment of an Innovative Legal Instrument. *EUI Working Papers, Law, 19*.
19. Van Elsuwege, P., Van der Loo, G., Van Elsuwege, P., Petrov, R. (2009). The EU–Ukraine Association Agreement: Assesment of an Innovative Legal Instrument. *EUI Working Papers (Law), 09.*

Сюзанна Асірян
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ПЕРІОДИЧНИЙ ОГЛЯД, ЯК ОСНОВНИЙ МЕХАНІЗМ РАДИ ООН З ПРАВ ЛЮДИНИ

Siuzanna Asirian
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

UNIVERSAL PERIODIC REVIEW AS THE MAIN MECHANISM OF THE UN COUNCIL OF HUMAN RIGHTS

The research of the legal nature of universal periodic review offers its dual nature: in one part it is an act that has a universal value, in another - an internal act of the United Nations. This article analyzes the features of international monitoring of human rights today. It also examines the aims of universal periodic review, the basic parameters, and the fundamental principles of UPR's mechanism, commitment to the universal periodic review of States and its recommendations. The analysis of the subject of UPR allows us to confidently state that the control activities of the universal periodic review system is headed to strengthening the activities of states to promote and protect human rights. The article also reveals normative nature of the universal periodic review.

Key words: Universal Periodic Review, human rights, principles, objectives, procedures, effectiveness, mechanism of UPR.

Рада з прав людини здійснює багатогранну діяльність для чого запроваджено декілька різних процедур і механізмів. На своїй першій сесії Рада з прав людини прийняла основоположний документ, яким визначено формат її роботи – резолюцію 5/1 " Інституційного будівництва Ради з прав людини Організації Об'єднаних Націй"[1]. Основними процедурами і механізмами було визначено Універсальний періодичний огляд в рамках якого проводиться оцінка ситуацій в сфері прав людини в кожній з держав-членів ООН, Консультативний комітет, який є головним експертним центром Ради з прав людини і проводить консультації з тематичних питань щодо дотримання прав людини і Процедура подання і розгляду скарг, що надає можливість приватним особам і організаціям повідомляти ВКПЛ про порушення прав людини. Окрім того, РПЛ зберігла Спеціальні процедури ООН, що були засновані Комісією з прав людини і проводять дослідження і консультації з тематичних питань, визначених Радою.

Універсальні періодичні огляди (УПО, Огляд) є новою формою діяльності в оонівському механізмі захисту прав людини і запроваджені Радою ООН з прав людини з 2008 року. Цьому передували складні більш ніж річні переговори, які повинні були змінити концепцію періодичних оглядів, що існувала в Комісії з прав людини і запровадити їх проведення в усіх державах-членах ООН. За словами С. Ляпічева, це і було "ключовою новелою Ради". Тому для підтримання авторитету Ради виключно важливі були надійність та ефективність механізму УПО, що і отримало своє відображення в так званому «пакетному» документі щодо інституційного будівництва механізмів Ради, прийнятому на його п'ятій сесії в червні 2007 року, де були висвітлені принципи, цілі, форма, модальності і порядок проведення УПО[2]. Нову процедуру УПО характеризують переважно оптимістично: "Створення Ради ООН з прав людини (РПЛ) і наділення його новими контрольними функціями істотно змінили систему міжнародного контролю прав людини на

[1] Совет по правам человека. Резолюция 5/1 *"Институциональное строительство Совета по правам человека Организации Объединенных Наций*". 18 июня 2007 г.

[2] Ляпичев, С. (2010). Совет ООН по правам человека: происхождение и эволюция. *Международная жизнь, 9*. <https://interaffairs.ru/jauthor/material/309>.

універсальному рівні. Самим інноваційним елементом цієї системи є що проводиться РПЛ з 2008 р Універсальний періодичний огляд ситуації в області прав людини в державах - членах ООН".[1]

Найбільш стисла, але і найбільш предметна характеристика сутності УПО полягає в регулярній оцінці дотримання кожною державою своїх зобов'язань в галузі прав людини. У загальних рисах основні параметри УПО визначаються в резолюції 60/251. Огляд "повинен бути механізмом співробітництва, заснованим на інтерактивному діалозі з відповідною країною за її активної участі та облік її потреб у створенні «потенціалу», «доповнювати», а не дублювати роботу договірних органів. Також в цій резолюції визначили формат і модальності УПО. У ній закріплені основа УПО, його цілі і принципи, періодичність і порядок, процедура, підсумки, а також механізм подальших дій і заходів .

Але, беручі до уваги те, що здійснення Оглядів є однією з основних форм діяльності Ради, така стисла характеристика була б недостатньою.

Окрім резолюції Генеральної Асамблеї ООН 60/251 визначальне значення для правового регулювання механізму УПО мають також Резолюція Ради з прав людини «Загальні керівні принципи підготовки інформації в рамках УПО»[2]. В Резолюції визначено перелік письмової інформації щодо держави, відносно якої здійснюється Огляд. Інформацію може бути надано не лише державою, щодо якої здійснюється Огляд, а і іншими державами-членами ООН. Тих самих правил повинно дотримуватися і Управління Верховного комісара з прав людини (п.п. A-G, I розділ Резолюції). Визначено вимоги до експертів (II розділ) та до кандидатів до Консультативної Ради Ради з прав людини. Заява Голови Ради ООН з прав людини "Механізми і практика проведення УПО" з коротким описом практики Робочої групи на вересень 2008 року, а також позицій держав і неурядових організацій[3]. Хоча сама Заява не має нормативного характеру, її зміст свідчить про формування власної юриспруденції Ради з прав людини щодо проведення УПО, що цілком відповідає презюмованому Генеральною Асамблеєю ООН праву Ради з прав людини вносити корективи в свої процедури. На підставі цієї Заяви Робоча група Ради з прав людини формалізувала практику УПО, в тому числі щодо граничних обсягів документації, яка бере участь в заключному обговоренні звіту держави[4]. Це пов'язано з існуванням загального часового обмеження заключного обговорення Огляду.

Відповідно до керівних документів щодо запровадження УПО, його цілями є: поліпшення становища в галузі прав людини на місцях; виконання зобов'язань держави в галузі прав людини та оцінка позитивних змін і стоять перед ним проблем; зміцнення потенціалу держави та технічної допомоги в консультації з відповідною державою і з його згоди; обмін прикладами найкращої практики між державами та іншими зацікавленими сторонами; підтримка співпраці в області заохочення та захисту прав людини; заохочення всебічного співробітництва і взаємодії з РПЛ, іншими правозахисними органами і УВКПЛ. Таким чином, діяльність УПО спрямована на системне зміцнення діяльності держав в області заохочення та захисту прав людини. Важливо також, що УПО покликаний сприяти співробітництву держави з іншими існуючими контрольними процедурами в області прав людини.

Відповідно до Розділу B.1.3 Резолюції Ради з прав людини 5/1. основоположними принципами механізму УПО є: заохочувати універсальність, взаємозалежність, неподільність і взаємозв'язок усіх прав людини; служити механізмом співпраці, заснованим на об'єктивної та надійної інформації та на інтерактивному діалозі; бути міжурядовим процесом, які направляються членами Організації Об'єднаних Націй і орієнтованим на прийняття конкретних заходів; забезпечувати повну участь даної країни; доповнювати, а не дублювати інші механізми з прав людини, тим самим забезпечуючи "додану вартість"; проводиться на об'єктивній, транспарентной, невибіркову, конструктивної, неконфронтаційної і неполітизованою основі; не бути дуже обтяжливим для відповідної держави і

[1] Гольтяев, А.О. (2011). *Международный контроль в области прав человека и универсальный периодический обзор*: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.10. Москва, 4.

[2] Резолюция Совета по правам человека *«Общие руководящие принципы подготовки информации в рамках УПО».* UN Doc. A/HRC/DEC/6/102

[3] Заявление Президента Совета по правам человека «*Механизмы и практика проведения УПО*». Сентябрь 2008 г. UN Doc. A/HRC/8/PRST/1

[4] *Последующие меры в связи с заявлением Председателя, содержащимся в документе* 8/1. UN Doc. A/HRC/PRST/9/2.

для порядку денного Ради; не бути дуже довгим; він повинен бути реалістичним і не повинен відволікати непропорційно багато часу, людських і фінансових ресурсів; не послабляти потенціал Ради реагувати на нагальні ситуації в області прав людини; повністю інтегрувати гендерну перспективу; без шкоди для зобов'язань, що випливають з елементів, що становлять основу огляду, враховувати рівень розвитку і специфіку країн; забезпечувати участь усіх зацікавлених сторін, включаючи неурядові організації та національні правозахисні установи відповідно до резолюції 60/251 Генеральної Асамблеї від 15 березня 2006 року і резолюцією 1996/31 Економічної і Соціальної Ради від 25 липня 1996 року, а також будь-якими рішеннями, які можуть бути прийняті Радою в зв'язку з цим[1].

Не зважаючі на восьмилітню історію проведення УПО, цей напрямок діяльності Ради ООН з прав людини лишається мало дослідженим у науці міжнародного права, у вітчизняній міжнародно-правовій літературі ця тема зовсім не піднімалася. Дослідники переважно обмежуються загальним коментарем про існування такої процедури та про її політико-правовий зміст, звертаються до історії. В той самий час, питання виникають не лише щодо самої правової природи Огляду (це звіт держави перед Радою з прав людини чи акт зовнішнього контролю з боку міжнародної установи), а і щодо правової сили актів реагування Ради на результати Огляду (вони є обов'язковими чи рекомендаційними). Важливо оцінити співвідношення УПО з з іншими засобами міжнародного контролю за дотриманням прав людини, що існують в ООН. Не зовсім зрозумілим є кваліфікація УПО як засобу міжнародного контролю чи міждержавного.

Отже, ідея проведення Універсальних періодичних оглядів полягає у наданні Раді ООН з прав людини повноваження здійснювати загальний контроль дотримання прав людини в усіх державах-членах ООН. Щорічно розглядаються приблизно 50 країн, а за результатами первого пятирічного кола отримано доповіді всіх членів ООН. Розгляд кожної держави в Женеві починається в Робочій групі і завершується на пленарному засіданні РПЛ, займаючі в цілому півроку .

Повноваження здійснювати УПО Рада ООН з прав людини має на підставі Резолюції Генеральної Асамблеї ООН, яка, в свою чергу, посилається на Статут ООН та на Загальну декларацію прав людини. В резолюції 60/251 дослівно сказано: "e) на основі об'єктивної і достовірної інформації проводити всеосяжні періодичні огляди виконання кожною державою його зобов'язань і обов'язків в області прав людини таким чином, який забезпечує універсальність охоплення і однакове ставлення до всіх держав; такий огляд повинен бути механізмом співробітництва, заснованим на інтерактивному діалозі з відповідною країною за її активної участі та облік її потреб у створенні потенціалу; такий механізм повинен доповнювати, а не дублювати роботу договірних органів; протягом року після проведення своєї першої сесії Рада має визначити форми і необхідні тимчасові рамки універсальних періодичних оглядів".[2] При цьому дослідники або наголошують,[3] або роблять загальне зауваження[4] про те, що проходження УПО є обов'язком усіх держав-членів ООН, не пояснюючі правову природу цього обов'язку, або вбачаючі політичну домовленість[5]. Спробуємо розібратися в цьому питанні.

Зобов'язання держав співпрацювати з ООН у наданні Раді з прав людини періодичних оглядів грунтується на підставі резолюції Генеральної Асамблеї ООН, в основі якої дійсно є політична домовленість. Інших нормативних актів ООН, що безпосередньо б вказували на обов'язок проведення УПО, просто не існує. Таким чином, виникає необхідність або визнати за резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 60/251 зобов'язальну юридичну силу у загальному міжнародному праві (оскільки вона діє щодо усіх держав-членів ООН), або визнати її актом внутрішнього права ООН. В останньому випадку і процедура УПО слід було б визнати внутрішньою процедурою ООН, що не має значення та правових наслідків для загального міжнародного права.

На нашу думку, резолюцію 60/251 можна розглядати, скоріше за все, в якості акту тлумачення

[1] Резолюції Ради з прав людини 5/1. "*Институциональное строительство Совета по правам человекаОрганизации Объединенных Наций"*

[2] *Резолюция Генеральной Ассамблеи "Совет по правам человека*". UN Doc. A/RES/60/251

[3] Ляпичев, С. (2010). Совет ООН по правам человека: происхождение и эволюция. *Международная жизнь, 9.* <https://interaffairs.ru/jauthor/material/309>.

[4] Якобсен, А.Ф. (2010). Универсальный Периодический Обзор Вводный курс. Датский институт по правам человека. Москва, 9.

[5] Ляпичев, С. (2010). Совет ООН по правам человека: происхождение и эволюция. *Международная жизнь, 9.* <https://interaffairs.ru/jauthor/material/309>.

Статуту ООН. Як така, вона передбачає здійснення Генеральною Асамблеєю контрольних повноважень дотримання державами загальновизнаних норм про права людини. Така правова позиція грунтується на широкому визнанні в міжнародно-правовій доктрині юридичної сили норм, що викладені в Загальній декларації прав людини. Щоправда, не всі юристи вбачають в саме Декларації юридично зобов'язуючий акт, але переважна більшість беззаперечно визнають, що "викладені в ній права є предметом численних договірних гарантій", а деякі положення "здобули звичаєво-правову чинність"[1]. М.В. Буроменський заначає з цього приводу: "норми Декларації є відображенням звичаєво-правових норм і тому мають характер міжнародно-правового зобов'язання. Тобто, коли міжнародний чи національний суд посилається на норми декларації, він насправді застосовує аналогічну звичаєву міжнародно-правовоу норму"[2]. Інша група юристів розглядають Декларацію в якості акту тлумачення Статуту ООН в частині зобов'язання всіх держав-членів ООН поважати права людини. Наприклад, Я. Броунлі зазначає, що хоча Декларація не є юридичним документом, "вона є авторитетним керівництвом тлумачення Статуту, напрацьованого самою Генеральною Асамблеєю"[3]. Про це говорить також Е.Х. Аречага: Загальна Декларація прав людини "доповнює і пояснює" відповідні положення Статуту ООН про права людини[4]. Таку думку підтримує Р. Фрідман, розглядаючі юридичну силу Загальної Декларації в якості основи УПО[5]. Це повною мірою узгоджується з попередньою практикою органів ООН щодо юридичних підстав оцінювання наявності фактів грубих і систематичних порушень прав людини. Зокрема, Комісія ООН з прав людини вже мала повноваження порушувати процедуру 1503 за заявою, в якій містяться твердження про багаторазові серйозні порушення Загальної декларації прав людини. В цьому сенсі важко погодитися з тими дослідниками, хто заперечує загальновизнаність Загальної Декларації прав людини.

Інша річь, що Генеральна Асамблея ніколи раніше не створювала спеціального міжнародного органу контролю за дотриманням державами-членами власної резолюції. В той самий час, практика поточного контролю Асамблеєю за дотриманням її резолюцій є постійною і звичайною. Лише під час 69 сесії було прийнято декілька десятків таких резолюцій. Наприклад, в резолюції " Надання державами-членами жителям несамоврядних територій можливостей для отримання освіти та професійної підготовки "в п. 5 сказано:" просить Генерального секретаря представити Генеральній Асамблеї на її 70-й сесії доповідь про виконання цієї резолюції".[6]

Отже, можна зробити висновок, що Генеральна Асамблея ООН має право перевіряти дотримання державами Статуту ООН і немає нічого несподіваного в тому, що вона може перевіряти дотримання статутних норм про права людини. Таку перевірку вибірково здійснювала і колишня Комісія ООН з прав людини.

Дещо складніше визначити обов'язок держав звітувати перед Радою з прав людини про дотримання ними універсальних міжнародних договорів про права людини. На нашу думку, такого обов'язку для держав не виникає безпосередньо з резолюції 60/251. Це, однак, не перешкоджає праву держав надавати такі звіти за власною ініціативою. Як можна побачити з Правил Процедури Ради з прав людини у держав така можливість є, вони вправі самостійно визначати додаткові питання, з яких вони мали б бажання і були готові звітувати перед Радою. Правила процедури тут навіть запроваджують процедуру політичної мотивації – бажання держави бути обраною до Ради з прав людини.

З іншого боку, предмет Загальної декларації прав людини 1948 року є настільки широким, що охоплює в загальному вигляді предмет будь-якого з універсальних договорів про права людини, в тому числі обидва Міжнародих пакти про права людини 1966 року. В цьому сенсі моніторинг Радою ООН з прав людини дотримання Загальної декларації прав людини 1948 року поширюється як на ті

[1] Гердеген, М. (2011). Міжнародне право. Київ: "К.І.С.", 371.
[2] *Міжнародне право*: навч. посібник (2005). Київ: Юрінком Інтер, 189.
[3] Броунлі, Я. (1977). Международное право. В 2-х кн. Москва: Прогресс. *Кн. 2,*266
[4] Аречага, Е.Х. (1983). *Современное международное право*. Москва: Прогресс, 261.
[5] Freedman, R. (2013). *The United Nations Human Rights Council. A critique and early assessment*. Routledge, 25.
[6] Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 69/100 "*Предоставление государствами-членами жителям несамоуправляющихся территорий возможностей для получения образования и профессиональной подготовки*", 5 декабря 2014 г./ Организация Объединенных Наций. Генеральная Ассамблея. Шестьдесят девятая сессия Пункт 58 повестки дня. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 5 декабря 2014 года. UN Doc. A/RES/69/100

держави, що є учасницями універсальних міжнародних договорів про права людини, так і на ті держави, що так і не приєдналися до таких договорів. Як зазначається з цього приводу, в принципі, будь-яка рекомендація, спрямована на більш повне дотримання державою своїх договірних зобов'язань в галузі прав людини, може бути обгрунтована і дотриманням положень цих основоположних документів.

Звітування держав в Раді ООН з прав людини про дотримання міжнародного гуманітарного права також виглядає скоріше доброю волею держав. Щоправда, і тут Генеральна Асамблея ООН спробувала провести зв'язок міжнародного гуманітарного права з загальним міжнародним правом прав людини і, таким чином, зі Статутом ООН: " з урахуванням взаємодоповнююче і взаємопов'язаного характеру міжнародного права прав людини і міжнародного гуманітарного права при огляді враховуються застосовні норми міжнародного гуманітарного права"[1].

Ще одним дискусійним питанням, що, на нашу думку, потребує з'ясування, є нормативна природа Універсального періодичного огляду - це звіт держави перед Радою з прав людини, або говорячи ширше, перед Генеральною Асамблеєю ООН, якій підпорядкована Рада (тобто внутрішній акт ООН), чи УПО усе-таки акт зовнішнього контролю з боку міжнародної установи? Відповідь на це питання пов'язана, з нашої точки зору, з природою обов'язку держав звітувати в форматі УПО. В Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 6/251 чітко зазначано, що Статут ООН, Загальна декларація прав людини, договори про права людини, учасником яких є держава, його добровільні заяви і зобов'язання повинні служити основою огляду. З цієї точки зору виглядає, що УПО є додатковою формою міжнародного контролю дотримання державами норм міжнародного права прав людини і не має значення, чи є такий контроль зовнішнім або внутрішнім. Водночас, висловлюється думка про те, що рекомендації періодичних оглядів не мають обо'язкового характеру для держав "поза організацією"[2], що означає, що ООН здійснює за допомогою УПО виключно внутрішньоорганізаційний захід. Тобто поза ООН у держав немає жодного обов'язку дотримуватися рекомендацій Ради з прав людини. Навіть за умови, що рекомендація може мати правові наслідки[3], вона сама по собі не є правовим актом.

На нашу думку, природа Універсального періодичного огляду має подвійний характер: в одній своїй частині він є актом, що має загальне значення, а в іншій – внутрішнім актом ООН. З огляду на перелік міжнародно-правових актів, визначених Генеральною Асамблеєю для проведення Огляду, він не є внутрішньоорганізаційним. Міжнародні договори про права людини, що мають універсальний характер, є міжнародно-правовими актами загального міжнародного права, а Загальна декларація прав людини хоча і є резолюцією Генеральної Асамблеї ООН, містить звичаєві норми загального міжнародного права. Відтак, оцінка держав здійснюється на грунті загальних міжнародно-правових норм. Більш того, такі оцінки є публічними і ними можуть скористатися міжнародні конвенційні контрольні органи. Таким чином, УПО має ознаки акту зовнішнього контролю з боку ООН. Що стосується рекомендацій УПО, то тут слід цілком погодитися з висловленою думкою про їхній внутрішній характер в межах ООН.

References

1. Arechaga, E.KH. (1983). *Sovremennoe mezhdunarodnoe pravo*. Moskva: Progress.
2. Brounli, JA. (1977). Mezhdunarodnoe pravo. V 2-kh kn. Moskva: Progress. *Kn. 2*.
3. Herdehen, M. (2011). *Mizhnarodne pravo*. Kyiv: "K.I.S.".
4. Gol'tjaev, A.O. (2011). *Mezhdunarodnyj kontrol' v oblasti prav cheloveka i universal'nyj periodicheskij obzor:* avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata juridicheskikh nauk. Special'nost' 12.00.10. Moskva.
5. *Zajavlenie Prezidenta Soveta po pravam cheloveka «Mekhanizmy i praktika provedenija UPO».* Sentjabr' 2008 g. UN Doc. A/HRC/8/PRST/1
6. Ljapichev, S. (2010). Sovet OON po pravam cheloveka: proiskhozhdenie i ehvoljucija. *Mezhdunarodnaja zhizn', 9*. <https://interaffairs.ru/jauthor/material/309>.
7. *Mizhnarodne pravo*: navch. posibnyk (2005). Kyiv: Yurinkom Inter.
8. *Posledujushchie mery v svjazi s zajavleniem Predsedatelja, soderzhashchimsja v dokumente 8/1.* UN Doc. A/HRC/PRST/9/2.

[1] Совет по правам человека. Резолюция 5/1 "*Институциональное строительство Совета по правам человека Организации Объединенных Наций"*. 18 июня 2007 г. - UN Doc. A/HRC/RES/5/1

[2] Detter, I. (1996). The effect of resolutions of international organisations. *Theory of International Law at the Threshold of the 21st Century.* The Hague; Boston: Kluwer Law International, 389-390.

[3] Sands, P., Klein, P. (2001). *Bowett's Law of International Institutions*. 5th ed. London: Sweet & Maxwell, 287-288.

9. *Rezoljucija General'noj Assamblei "Sovet po pravam cheloveka".* UN Doc. A/RES/60/251
10. Rezoljucija General'noj Assamblei OON 69/100 "*Predostavlenie gosudarstvami-chlenami zhiteljam nesamoupravljajushchikhsja territorij vozmozhnostej dlja poluchenija obrazovanija i professional'noj podgotovki",* 5 dekabrja 2014 g./ Organizacija Ob"edinennykh Nacij.
11. Rezoljucija Soveta po pravam cheloveka *«Obshchie rukovodjashchie principy podgotovki informacii v ramkakh UPO».* UN Doc. A/HRC/DEC/6/102
12. Sovet po pravam cheloveka. Rezoljucija 5/1 *"Institucional'noe stroitel'stvo Soveta po pravam cheloveka Organizacii Ob"edinennykh Nacij".* 18 ijunja 2007 g. - UN Doc. A/HRC/RES/5/1
13. Jakobsen, A.F. (2010). *Universal'nyj Periodicheskij Obzor Vvodnyj kurs. Datskij institut po pravam cheloveka.* Moskva.
14. Detter, I. (1996). *The effect of resolutions of international organisations. Theory of International Law at the Threshold of the 21st Century*. The Hague; Boston: Kluwer Law International.
15. Freedman, R. (2013). *The United Nations Human Rights Council. A critique and early assessment*. Routledge.
16. Sands, P., Klein, P. (2001). *Bowett's Law of International Institutions. 5th ed*. London: Sweet & Maxwell.

Віолетта Зименкова
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

СТРАТЕГІЯ США «НОВИЙ ШОВКОВИЙ ШЛЯХ»: ОСНОВНІ ІДЕЇ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Violetta Zymenkova
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

THE US NEW SILK ROAD STRATEGY: KEY IDEAS AND PROBLEMS OF IMPLEMENTATION

This article is devoted to the analysis of the US New Silk Road Strategy. The initiative is designed to maintain regional security by linking Central and South Asian countries through trade after the withdrawal of troops from Afghanistan. Much attention is paid to the significant projects of the American initiative such as TAPI and CASA-1000. The developments in the trade, transport, customs and border operations are explored. The purpose of the research is to determine weak sides and implementation problems of the American strategy. The article also analyses the inner barriers in the region for the New Silk Road Strategy. The author proposes own vision of the solutions to overcome the investigated problems. The article touches upon Russia's influence in the region, China's 'Silk Road Economic Belt' Strategy and the possible gain from the cooperation of the US and China for the sustainable development in the Central Asia.
Key words: New Silk Road Strategy, Afghanistan, USA, Central Asia, TAPI, CASA-1000, China.

Постановка проблеми. Після розпаду СРСР США стала однією з перших держав, що усвідомила важливість встановлення контактів із новоствореними державами Центральної Азії. Інтерес до регіону зумовлений його геостратегічної важливістю, розташуванням на перетині комунікаційних ліній та наявністю великих покладів природних ресурсів. В той же час в регіоні існує багато факторов нестабільності та ризиків. У березні 2005 року відомим американським вченим та експертом з країн Центральної Азії Фредеріком Старром була розроблена концепція «Партнерство Великої Центральної Азії для Афганістану та його сусідів», яка отримала своє продовження в стратегії «Новий Шовковий шлях», оприлюдненою в 2011 році державним секретарем Гілларі Клінтон. Шляхом запровадження економічної взаємодії центральноазійських держав із Афганістаном, стратегія США націлена на підтримання безпеки після виведення військ із Афганістану.

Мета дослідження. Мета статті – проаналізувати стратегію США «Новий Шовковий шлях» та виявити її слабкі сторони і можливі перешкоди на шляху до її імплементації. Запропонувати шляхи вирішення встановлених проблем.

Результати дослідження

У липні 2011 року в ході візиту до Індії державний секретар Гілларі Клінтон оголосила, що після 2014 року, коли почнеться виведення військ з Афганістану, Сполучені Штати мають намір підтримувати безпеку в Центральній Азії запуском стратегії «Новий Шовковий шлях», що спрямована на поліпшення стабільності шляхом сприяння та активізації регіонального співробітництва в галузях торгівлі, енергетики та перевезень.

Стратегія США «Новий Шовковий шлях» націлена на просування лібералізації торгівлі і, як наслідок, збільшення її обсягів, встановлення та стимулювання економічного співробітництва між країнами Південної і Центральної Азії. У своїй ініціативі Гілларі Клінтон закликала до відродження стародавнього Шовкового шляху та запропонувала будувати міжнародну мережу та мережу економічних і транзитних з'єднань. В рамках «Нового Шовкового шляху» Гілларі Клінтон наголосила на важливості будівництва нових залізничних ліній, автомобільних доріг і енергетичної інфраструктури, запуску трубопроводу з Туркменістану через Афганістан та Пакистан до Індії (ТАПІ). Окремо зазначається необхідність реконструкції об'єктів на прикордонних переходах та

усунення бюрократичних бар'єрів та інших перешкод на шляху вільного потоку товарів і людей[1].

Гіларрі Клінтон відмітила, що у баченні США туркменські газові родовища могли б допомогти задовольнити зростаючі енергетичні потреби Пакистану та Індії і забезпечити значні доходи від транзиту як Афганістану, так і Пакистану. Таджицька бавовна може бути перетворена в індійську постільну білизну, меблі та фрукти з Афганістану можуть знайти свій шлях на ринки Астани або Мумбаї і за його межами. В цілому, зростання регіональної торгівлі може відкрити нові джерела сировини, енергії і сільськогосподарської продукції для кожної країни регіону[2].

Очікується, що ініціатива «Новий Шовковий шлях» допоможе забезпечити необхідну підтримку безпеки в Афганістані після виведення військ. Якщо Афганістан увійде до економічного життя регіону, це підвищить можливості залучення нових інвестицій, надасть додаткові вигоди від ресурсного потенціалу країни та забезпечить підвищення економічних можливостей[3].

Інше важливе завдання ініціативи полягає в забезпеченні економічного імпульсу для сусідів Афганістану, в тому числі для республік Центральної Азії. Незважаючи на володіння значними природними ресурсами та великий економічний потенціал, Центральна Азія залишається одним з найменш інтегрованих у світову економіку регіонів. «Новий Шовковий шлях» може сприяти економічному зростанню країн Центральної Азії, а також інтеграції їх в світову економіку шляхом впровадження модернізованої інфраструктури та ефективної транскордонної торгівлі.

Інтереси Сполучених Штатів в Центральній Азії не обмежуються тільки сприянням економічному розвитку. Ініціатива поширюється і на політичну площину: Сполучені Штати покликані допомогти центральноазійським країнам у формуванні громадянського суспільства, забезпеченні верховенства закону і вирішенні проблем прав людини. Для досягнення цих завдань, Сполучені Штати планують використовувати дипломатичну взаємодію та двосторонню і багатосторонню допомогу.

Вашингтон вже надав значну фінансову підтримку державам Центральної Азії. У період з 1992 по 2014 рік надана економічна та військова допомога центральноазійським державам склала 6,8 млрд доларів, досягнувши піку в 649 млн доларів в 2010 році в період найбільшої активності США в Афганістані і присутності в країні 100 000 американських військовослужбовців[4].

Державний департамент США виокремлює низку інфраструктурних проектів в рамках «Нового Шовкового шляху». Серед них: реконструкція автомобільної мережі між північними і центральними областями Афганістану (тунель Саланг, ділянки Мазарі-Шаріф – Дара-і-Суф, Якавланг – Баміан), прокладка волоконно-оптичних кабелів між великими містами Афганістану і сусідніми країнами, розширення портових споруд на прикордонній Амудар'ї.

Сьогодні окремі об'єкти здані в експлуатацію: за фінансової підтримки США зведено кілька мостів через р. Пяндж, що з'єднали автотранспортні системи Афганістану і Таджикистану. У листопаді 2011 року була завершена залізниця Хайратон – Мазарі-Шариф з Узбекистану, яка вперше відкрила для південного сусіда регулярний залізничний вихід до Центральної Азії. Гілка потенційно розглядається як перший крок в амбітній програмі створення залізничного півкільця, що покриє північний Афганістан зі Сходу на Захід.

Вже відбувається постачання електроенергії з Узбекистану і Туркменістану малому бізнесу і урядовим будівлям в Афганістані, було збудовано та відремонтовано більше 3000 км автомобільних доріг в Афганістані. США здійснили підтримку вступу Казахстану та Афганістану до СОТ[5].

Варто окремо відзначити трубопровід ТАПІ (Туркменістан–Афганістан–Пакистан–Індія), що є однією з важливих складових Нового Шовкового шляху. Цей 1814-кілометровий трубопровід

[1] Clinton, Hillary. Progress Noted, but Questions Remain Over 'New Silk Road' Initiative. *U.S. Department of State.* <http://www.state.gov/secretary/rm/2011/07/168840.htm> (2016, березень, 04).

[2] Hillary Clinton. Progress Noted, but Questions Remain Over 'New Silk Road' Initiative. *U.S. Department of State.* <http://www.state.gov/secretary/rm/2011/07/168840.htm> (2016, березень, 04).

[3] Hormats, Robert. The United States' "New Silk Road" Strategy: What is it? Where is it Headed?". *U.S. Department of State.* <http://www.state.gov/e/rls/rmk/2011/174800.htm> (2016, березень, 04).

[4] United States Agency for International Development. U.S. Overseas Loans and Grants: Obligations and Loan Authorizations, July 1, 1945-September 30, 2013. *USAID Foreign Aid Explorer.* <https://explorer.usaid.gov/prepared/Total_Economic_and_Military_Assistance_1946-2013.xlsx> (2016, березень, 10).

[5] Pyatt, Geoffrey. Delivering on the New Silk Road. *U.S. Department of State.* <http://www.state.gov/p/sca/rls/rmks/2012/194735.htm> (2016, березень, 15).

повинен транспортувати каспійський газ з Туркменістану через Афганістан і Пакистан до Індії[1]. За останніми даними, здати його в експлуатацію, включаючи допоміжну наземну інфраструктуру, планується в грудні 2019 року[2]. Річна потужність нового газопроводу становитиме 33 мільярди кубометрів. Проект нового газопроводу реалізується на підставі міжурядових угод, укладених між чотирма державами. Будівництво газопроводу почалось 13 грудня 2015 року.

Ресурсною базою нової енергетичної магістралі стане газове родовище «Галкиниш». В рамках першого етапу облаштування цього родовища, здійсненого Державним концерном «Туркменгаз» спільно з зарубіжними партнерами, у 2013 році був зданий в експлуатацію комплекс заводів потужністю 30 мільярдів кубометрів товарного газу на рік. У 2014 році почалося будівництво об'єктів другої черги промислового освоєння «Галкиниш», також розрахованих на виробництво 30 мільярдів кубометрів товарного газу в рік. Об'єкти третьої черги промислового освоєння газового родовища «Галкиниш» почали будувати у грудні 2015 року.

Туркменський газ допоможе покрити зростаючу необхідність в газі в Індії та Пакистані, в яких до 2030 року потреби можуть зрости вдвічі. Крім того, трубопровід зменшить постійний дефіцит енергоресурсів в транзитному Афганістані.

Іншою важливою складовою Нового Шовкового шляху є проект CASA-1000, що має на меті доставку гідроенергії з Киргизстану і Таджикистану в Афганістан і Пакистан. CASA розшифровуються як «Central Asia South Asia», в той час як 1000 – це кількість МВт, що повинні надходити до Пакистану.

Цей проект являє собою потенційно цікаву сферу співробітництва США та Китаю. CASA-1000 підтримується урядом США та фінансується Світовим банком і Ісламським банком розвитку. США вже виділили на будівництво мережі 15 млн доларів[3]. Міжурядова Рада координує планування за участю представників чотирьох країн-учасниць.

Після декількох років політичного сперечання, в квітні 2015 року Афганістан, Пакистан, Киргизстан і Таджикистан підписали спільні енергетичні договори купівлі-продажу на засіданні Міжурядової Ради в Стамбулі. В угоді викладено плани по лінії електропередачі, яка бере свій початок в Киргизстані, проходить через Таджикистан і Афганістан і закінчується в Пакистані. Лінія буде здатна передавати 1000 МВт в Пакистан і 300 МВт в Афганістан.

Проект сприятиме вирішенню проблеми постійної нестачі енергоресурсів в Пакистані, забезпечить електроенергією протягом літніх місяців, коли попит на електроенергію в Пакистані досягає піку. Афганістан, як очікується, отримуватиме приблизно 45 млн доларів на рік у вигляді доходів від транзиту. CASA-1000 є проектом, що може прискорити регіональну взаємодію, включаючи Афганістан в спільне майбутнє з центральноазійськими державами. В даний час проект планується завершити в 2018 році[4].

Крім розвитку капіталомістких проектів, таких як трубопроводи і залізниці, поступово реалізується спрощення процедур перетину кордонів. Наприклад, в Душанбе відкрився Прикордонний колледж ОБСЄ для керівного складу[5], в Бішкеку було створено Центр підготовки персоналу Митної служби[6]. Ці ініціативи спрямовані на зміцнення технічних та особистіх зв'язків між Афганістаном і центральноазійськими державами, що дозволить зробити Новий Шовковий шлях більш ефективним. Відмічається, що за допомогою США з 2009 року обсяг торгівлі між країнами регіону збільшився на 49 відсотків, з 2011 року середня вартість перетину регіональних

[1] Shine, Jacob. TAPI pipeline to start commercial operation by 2017-18. *Business Standard.* <http://www.business-standard.com/article/economy-policy/tapipipeline-to-start-commercial-operation-by-2017-18-113022300169_1.html> (2016, березень, 15).

[2] Staff Report. Pakistan to get gas under TAPI project till 2019: Khaqan Abbasi. *Pakistan Today.* <http://www.pakistantoday.com.pk/2016/03/16/national/pakistan-to-get-gas-under-tapi-project-till-2019-khaqan-abbasi> (2016, березень, 15).

[3] U.S. Announces $15 Million in Funding for CASA-1000 Electricity Project. *US Department of State*. <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2013/218629.htm> (2016, березень, 15).

[4] CASA-1000: Tajikistan to export 1,000MW hydel electricity. *The Express Tribune.* <http://tribune.com.pk/story/1024352/casa-1000-tajikistan-to-export-1000mw-hydel-electricity> (2016, березень, 15).

[5] Afghan, Tajik border officers complete OSCE, UNDP border management training. *OSCE BMSC.* <http://www.oscebmsc.org/en/news-1> (2016, березень, 16).

[6] Ambassador Spratlen Opens New Customs Service Training Center. *Embassy of the United States in Bishkek, Kyrgyz Republic.* <http://bishkek.usembassy.gov/pr_11-05-13_ambassador-spratlen-opens-new-customs-service-training-center.html> (2016, березень, 16).

кордонів знизилась на 15 відсотків, а митні процедури були спрощені в семи афганських пунктах перетину кордону в 2013 року, що заощаджує 38 млн доларів на рік[1].

Центральна Азія є регіоном, де перетинаються інтереси великих світових акторів і слід зауважити, що 7 вересня 2013, під час візиту до Казахстану, лідер КНР Сі Цзіньпін оголосив про початок реалізації Китаєм власного глобального інтеграційного проекту «Економічний пояс Шовкового шляху»[2].

Ініціатива має дві складові, перша покликана створити новий континентальний міст між Європою і Азією, міжнародні коридори економічного співробітництва «Китай-Монголія-Росія», «Китай-Центральна Азія-Західна Азія» і «Китай-Індокитай». Друга складова має на увазі створення безпечних, безперебійних та високоефективних транспортних маршрутів на морі з вузловими точками в найважливіших портах. Із стратегією Китаю тісно пов'язані економічні коридори «Китай-Пакистан» і «Китай-Бангладеш-Індія-М'янма». В китайській стратегії закладено фінансування обсягом 46 млрд доларів, а також пропонується потенційна фінансова допомога з боку Азійського Банку Інфраструктурних Інвестицій[3].

Після виведення західного контингенту з Афганістану, Китай може зіштовхнутися із проблемами на своєму кордоні, в світлі чого набуває актуальності участь Китаю в забезпеченні безпеки в Афганістані. Погіршення безпеки і поява «Ісламської держави» спонукало Китай зайняти більш активну позицію в Афганістані. Зазначається, що на початку 2016 року Китай і США, разом з Пакистаном і Афганістаном активізували співробітництво для перезапуску афганського мирного процесу[4].

Задля забезпечення безпеки в регіоні та форсування економічного розвитку державам потрібно співпрацювати. Проекти США можуть бути потенційно цікавими Пекіну, водночас досвід США протягом останніх двох десятиліть робить його потенційно продуктивним партнером в тих сферах, де поєднуються інтереси двох країн. Пекін та Вашингтон можуть зіткнутися з проблемами в реалізації багатьох своїх ініціатив Шовкового шляху, але деякі з цих проблем можна пом'якшити шляхом прозорості і участі обох держав. Масштаби інвестицій Пекіну можуть надати величезний позитивний вплив в центральноазійських країнах. Наприклад, існує потенціал для взаємодії США і Китаю в розвитку залізниць в Афганістані. Розвиток транспортної інфраструктури грає центральну роль в баченні як Китаю так і США, співпраця держав в цій сфері може стати ключом до швидкого досягнення результатів. Як вже зазначалось, проект CASA-1000 є також потенційно цікавим для співробітництва обох держав.

Адміністрація Барака Обами неодноразово підкреслювала позитивну роль, яку Китай грає в Афганістані і в регіоні. У виступі в березні 2015 року в Інституті Брукінгса, заступник держсекретаря США Тоні Блінкен заявив, що Вашингтон розглядає інвестиції Китаю в інфраструктуру Афганістану як вагоме доповнення до ініціатив США. Блінкен додав, що США бачить «важливу роль Китаю в підтримці розвитку Афганістану».[5] Але Китай скептично ставиться до подібних заяв США через побоювання, що політика Вашингтону націлена на відсторонення Китаю від регіону. США потрібно заохочувати взаємодію між Китаєм і американськими союзниками в Центральній Азії. Завдяки співпраці та прозорості США і Китай мають потенціал стати партнерами в сприянні економічному зростанню і стабільності в регіоні.

Китай перетворився на важливого партнера країн Центральної Азії та став ключовим актором в регіоні. До входження Китаю в регіон, Центральна Азія мала тільки один шлях експорту енергоносіїв – через мережу трубопроводів радянських часів і Росію. Хоча Росія залишається важливим партнером в Центральній Азії, в тому числі щодо експорту енергоносіїв, її монополія на

[1] U.S. Support for the New Silk Road. *US Department of State.* <http://www.state.gov/p/sca/ci/af/newsilkroad/> (2016, березень, 16).

[2] President Xi Jinping proposes to build a Silk Road Economic Belt with Central Asian countries. <http://www.china.org.cn/travel/revitalize_the_silk_road_in_Shaanxi/2013-11/01/content_30468580.htm> (2016, березень, 16).

[3] Wang, Helen H. China's Triple Wins: The New Silk Roads. *Forbes.* <http://www.forbes.com/sites/helenwang/2016/01/15/chinas-triple-wins-the-new-silk-roads/#28d7b6d6520b> (2016, березень, 16).

[4] Macaskill, A. Pakistan, China, U.S. urge Taliban to rejoin Afghan peace talks. *Reuters.* <http://www.reuters.com/article/afghanistan-taliban-talks-idUSKCN0UW0AP> (2016, березень, 16).

[5] The United States and Central Asia: An enduring vision for partnership and connectivity in the 21st century. *Brookings Institution.* <http://www.brookings.edu/events/2015/03/31-us-central-asia-blinken> (2016, березень, 17).

торгівлю і доступ до ринків були порушені Пекіном, а разом з ним була порушена і здатність Росії диктувати свою волю в Центральній Азії.

Крім того, в результаті санкцій західних країн, введених відносно Росії у відповідь на агресію проти України, Росія сама прагне до більш тісних економічних зв'язків з Пекіном. Партнерство з Китаєм значно обмежує можливості Москви для геополітичних маневрів в Центральній Азії.

Росія намагається закріпитися в Центральній Азії за допомогою економічного і геополітичного об'єднання – Євразійського економічного союзу (ЄАЕС), створеного в 2014 році на основі Митного союзу та призначеного для посилення російського впливу на пострадянському просторі. Союз зараз включає Росію, Вірменію, Білорусь, Казахстан та Киргизстан. Уряд Таджикистану виявляє слабку зацікавленість в приєднанні до союзу, а Туркменістан і Узбекистан взагалі не виявили жодного інтересу. Держави-члени союзу досі не відчувають жодних вигод від членства, що ширить побоювання, що ЄАЕС не виконує своїх функцій так само, як це не вдалося і Митному союзу. Зазначається, що обсяг торгівлі між членами ЄАЕС і Росією навіть знизився в 2015 році.

Як не дивно, ЄАЕС може перетворитися на засіб впливу в Центральній Азії для Китаю. У травні 2015 року президенти Росії Володимир Путін і Китаю Сі Цзіньпін обговорили можливість координації і навіть інтеграції китайського «Економічного поясу Шовкового шляху» з ЄАЕС з метою створення «єдиного економічного простору»[1].

Військова безпека є єдиною сферою, де Росія продовжує грати унікальну і провідну роль в Центральній Азії. Зв'язки Москви через Організацію договору про колективну безпеку з Казахстаном, Киргизстаном і Таджикистаном, дві російські бази в Таджикистані та Киргизстані, а також космодром в Казахстані допомогають врівноважувати вплив Китаю в справах Центральної Азії.

Однак, навіть у військовій сфері, перспективи для Росії зберегти своє лідерство в Центральній Азії не вселяють оптимізму. Ключовим мотивом російської військової присутності в регіоні є захист від поширення загрози нестабільності з Афганістану. Проте, здатність і готовність Росії грати роль менеджера безпеки в Центральній Азії не вирішена. Так, коли в 2010 році спалахнули міжетнічні зіткнення між киргизами і узбеками, і уряд Киргизстану звернувся за допомогою до Москви, Кремль проігнорував це і вирішив залишитися осторонь[2].

Дії Росії в Україні та військове втручання в Сирії можуть сприяти подальшій втраті Росією свого впливу в Центральній Азії. Безсумнівно, конфлікт на сході України є важким тягарем для Росії, та залишає Москві менше ресурсів для вирішення проблем безпеки в Центральній Азії.

З політичної точки зору, навіть якщо криза в Україні буде вирішена, Росія навряд чи буде привабливим партнером для сусідів з Центральної Азії, які побоюються територіальних претензій Росії, військового націоналізму і деспотичних підходів до слабших держав. Вірогідно, що держави Центральної Азії будуть шукати партнерів в іншому місці, щоб допомогти збалансувати свого північного сусіда.

Аналізуючи недоліки стратегії США «Новий Шовковий шлях», слід зазначити, що з очевидних політичних причин, Іран, незважаючи на його розташування, зручні торгові шляхи і вплив в регіоні, повністю залишився поза межами Нового Шовкового шляху. Це є суттєвим недоліком, оскільки саме Іран міг би запропонувати альтернативу маршрутам через Афганістан. В той же час нещодавна ядерна угода між Іраном і P5+1 – Китаєм, Францією, Росією, Великобританією, США та Німеччиною – яка набула чинності у жовтні 2015 року[3], та дозволила зняти з Ірану міжнародні санкції[4], надає перспективи розширення відносин з одним із ключових сусідів країн Центральної Азії. Повернення Ірану з ізоляції є позитивною подією для Центральної Азії. Прогрес в нормалізації і розширенні зв'язків з Іраном обіцяє розблокувати ряд важливих економічних, політичних і стратегічних можливостей.

[1] Russia, China agree to integrate Eurasian Union, Silk Road, sign deals. *Russia Today*. <https://www.rt.com/business/256877-russia-china-deals-cooperation> (2016, березень, 21).

[2] Pan, Philip P. Russia won't intervene in Kyrgyzstan; unrest spreads. *The Washington Post.* <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/06/12/AR2010061200750.html> (2016, березень, 21).

[3] Erdbrink, Th. Iran Is Set to Put Nuclear Deal, Now Ratified, in Motion. *The New York Times.* <http://www.nytimes.com/2015/10/15/world/middleeast/iran-nuclear-deal-centrifuges.html> (2016, березень, 16).

[4] Iran rejoins world economy with sanctions relief. *Al Jazeera.* <http://www.aljazeera.com/news/2016/01/iran-rejoins-world-economy-sanctions-lifted-160117132734049.html> (2016, березень, 17).

Слід відмітити певний скептицизм з боку регіональних гравців щодо стратегії США. Сполучені Штати знаходяться на відстані від регіону і не мають значної прямої економічної вигоди від торгових відносин з країнами Нового Шовкового шляху. З цієї причини ініціатива «Новий Шовковий шлях» може сприйматися як спроба політичного тиску на держави Центральної Азії з метою протистояння їх співпраці із ЄАЕС та спроба навмисного виключення Росії та Китаю. Критики стверджують, що «Новий Шовковий шлях» надмірно геополітизує те, що має бути стандартною торговою політикою. З іншого боку, дистанційне просування «Нового Шовкового шляху» також можна було б розглядати як ознаку готовності до сприяння процесам розвитку в країнах Центральної Азії.

Проблема стратегії полягає також в тому, що політичні лідери Центральної Азії, бізнесмени і підприємці вважають Афганістан занадто культурно розрізненим і дуже нестабільним, щоб стати надійним торговим партнером. Країни Центральної Азії побоюються потоку незаконного обігу наркотиків і бунтівників з Афганістану, якщо торговельні зв'язки будуть відкриті. Багато афганських підприємців відчувають відсутність довіри їх колег з Центральної Азії до них.

Але існують проблеми і всередені регіону. Авторитарні режими країн Центральної Азії націлені на збереження свого панування, часто це відбувається шляхом придушення громадянського суспільства і політичного інакомислення. Міждержавна торгівля гальмується ізоляціоністським режимом держав Центральної Азії, які відмовляються відкрити свої кордони для іноземного бізнесу. Економічному розвитку в Центральній Азії і Афганістані заважає відсутність підприємництва та відсутність домомоги малому та середньому бізнесу з боку урядів.

Важливою проблемою є клептократія, існують побоювання, що будь-який економічний проект за підтримки міжнародного капіталу буде в першу чергу приносити вигоду елітам, а не підприємцям.

Погане управління в поєднанні з корумпованим сектором безпеки також створює сприятливі умови для поширення наркотиків і екстремістських угруповань. Автократичні правлячі режими можуть використовувати західну фінансову допомогу та надану військову техніку для підвищення потенціалу охоронців свого режиму, а не для підтримки безпеки в своїх державах.

Крім того, ситуація в Афганістані з Талібаном знову погіршується. З цієї причини в 2015 році Барак Обама повідомив про відстрочення виведення американських військ з Афганістану. При цьому існує інформація про те, що Талібан може злитися з бойовиками Ісламської держави Іраку і Леванту. Якщо це станеться і якщо в результаті розколу в Талібані деякі талібські командири приєднаються до «Ісламської держави», ситуація може суттєво погіршитись.

Висновки

З огляду на існуючу політичну нестабільність, програми допомоги США повинні сконцентруватися на просуванні демократичних перетворень і приділяти більше уваги підвищенню якості життя, особливо в таких сферах, як охорона здоров'я, освіта, охорона навколишнього середовища, економічна прозорість і верховенство закону. Саме цих елементів не вистачає в стратегіях Китаю та Росії по Центральній Азії. Успішне виконання цих завдань може сприяти як підвищенню довіри центральноазійських держав до Афганістану, так і вирішенню проблем всередені країн регіону. Зосередження ресурсів США на декількох ключових проектах дозволить досягти кращих результатів.

Важливим моментом є надання фінансової допомоги для розвитку малого та середнього бізнесу в центральноазійських країнах, оскільки сьогодні вони не отримують підтримки від держави.

Крім того, доцільно далі здійснювати тренування та обмін досвідом у військовій сфері замість надання зброї або фінансової допомоги. Це дозволить запобігти використанню авторитарними лідерами військової техніки задля забезпечення безпеки свого режиму.

Стабільність, безпека і економічний розвиток регіону шляхом вдосконалення методів управління і більшої регіональної інтеграції, представляють інтерес не тільки для Сполучених Штатів, але і для Китаю і Росії. Американська політика щодо Центральної Азії повинна бути заснована на розумінні того, що вона являє собою сферу для співробітництва та взаємодоповнення, а не для конкуренції. Конкуренція в регіоні може створити несприятливу ситуацію в безпеці країн Центральної Азії, особливо зараз, коли є великою загроза відновлення активності радикальних ісламістських груп.

Вашингтон та Пекін, маючи спільні цілі та координуючи свої дії шляхом партнерства можуть

уникнути багато перешкод на шляху досягнення результатів. В останні роки Китай став найбільшим політичним і економічним актором регіону. Економічний вплив Пекіну в Центральній Азії різко зріс, і його амбітні плани по розширенню своїх ініціатив далі матимуть важливі економічні і політичні наслідки. Співробітництво та обмін досвідом можуть зіграти ключову роль в реалізації амбітних планів обох держав.

References

1. Clinton, H. Progress Noted, but Questions Remain Over 'New Silk Road' Initiative. *U.S. Department of State.* <http://www.state.gov/secretary/rm/2011/07/168840.htm> (2016, berezen', 04).
2. Hormats, R. The United States' "New Silk Road" Strategy: What is it? Where is it Headed?". *U.S. Department of State.* <http://www.state.gov/e/rls/rmk/2011/174800.htm> (2016, berezen', 04).
3. United States Agency for International Development. U.S. Overseas Loans and Grants: Obligations and Loan Authorizations, July 1, 1945-September 30, 2013. *USAID Foreign Aid Explorer.* <https://explorer.usaid.gov/prepared/Total_Economic_and_Military_Assistance_1946-2013.xlsx> (2016, berezen', 10).
4. Pyatt, G. Delivering on the New Silk Road. *U.S. Department of State.* <http://www.state.gov/ p/sca/rls/rmks/2012/194735.htm> (2016, berezen', 15).
5. Shine, J. TAPI pipeline to start commercial operation by 2017-18. *Business Standard.* <http://www.business-standard.com/article/economy-policy/tapipipeline-to-start-commercial-operation-by-2017-18-113022300169_1.html> (2016, berezen', 15).
6. Staff Report. Pakistan to get gas under TAPI project till 2019: Khaqan Abbasi. *Pakistan Today.* <http://www.pakistantoday.com.pk/2016/03/16/national/pakistan-to-get-gas-under-tapi-project-till-2019-khaqan-abbasi> (2016, berezen', 15).
7. U.S. Announces $15 Million in Funding for CASA-1000 Electricity Project. *US Department of State*. <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2013/218629.htm> (2016, berezen', 15).
8. CASA-1000: Tajikistan to export 1,000MW hydel electricity. *The Express Tribune.* <http://tribune.com.pk/story/1024352/casa-1000-tajikistan-to-export-1000mw-hydel-electricity> (2016, berezen', 15).
9. Pyatt, G. Delivering on the New Silk Road. *U.S. Department of State.* <http://www. state.gov/p/sca/rls/ rmks/2012/194735.htm> (2016, berezen', 16).
10. Afghan, Tajik border officers complete OSCE, UNDP border management training. *OSCE BMSC.* <http://www.oscebmsc.org/en/news-1> (2016, berezen', 16).
11. Ambassador Spratlen Opens New Customs Service Training Center. *Embassy of the United States in Bishkek, Kyrgyz Republic.* <http://bishkek.usembassy.gov/pr_11-05-13_ambassador-spratlen-opens-new-customs-service-training-center.html> (2016, berezen', 16).
12. U.S. Support for the New Silk Road. US Department of State. <http://www.state.gov/p/sca/ci/af/newsilkroad/> (2016, berezen', 16).
13. President Xi Jinping proposes to build a Silk Road Economic Belt with Central Asian countries. <http://www.china.org.cn/travel/revitalize_the_silk_road_in_Shaanxi/2013-11/01/content_30468580.htm> (2016, berezen', 16).
14. Wang, Helen H. China's Triple Wins: The New Silk Roads. *Forbes.* <http://www.forbes.com/sites/helenwang/2016/01/15/chinas-triple-wins-the-new-silk-roads/#28d7b6d6520b> (2016, berezen', 16).
15. Macaskill A. Pakistan, China, U.S. urge Taliban to rejoin Afghan peace talks. *Reuters.* <http://www.reuters.com/article/afghanistan-taliban-talks-idUSKCN0UW0AP> (2016, berezen', 16).
16. The United States and Central Asia: An enduring vision for partnership and connectivity in the 21st century. *Brookings Institution.* <http://www.brookings.edu/events/2015/03/31-us-central-asia-blinken> (2016, berezen', 17).
17. Russia, China agree to integrate Eurasian Union, Silk Road, sign deals. *Russia Today*. <https://www.rt.com/business/256877-russia-china-deals-cooperation> (2016, berezen', 21).
18. Pan, Philip P. Russia won't intervene in Kyrgyzstan; unrest spreads. *The Washington Post.* <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/06/12/AR2010061200750.html> (2016, berezen', 21).
19. Erdbrink Th. Iran Is Set to Put Nuclear Deal, Now Ratified, in Motion. *The New York Times.* <http://www.nytimes.com/2015/10/15/world/middleeast/iran-nuclear-deal-centrifuges.html> (2016, berezen', 16).
20. Iran rejoins world economy with sanctions relief. *Al Jazeera.* <http://www.aljazeera.com/news/2016/01/iran-rejoins-world-economy-sanctions-lifted-160117132734049.html> (2016, berezen', 17).

Mykhaylo Komarnytskyy, PhD in Political Science
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

ASEAN REGIONAL COOPERATION: PROGRESS, PROSPECTS AND CHALLENGES

The aim of the article is to present ASEAN as a dynamically developing integration organization. One of the turning points in its history was the 1997 Asian financial crisis which brought significant change in the approach to regional cooperation in Southeast Asia (so-called new regionalism). This approach is based mainly on a system of bilateral and multilateral trade links and on the implementation of the adopted strategy using adjusted procedures which led to the formation of ASEAN Community. The ASEAN Economic Community (AEC) came into effect on January 1, 2016 and holds immense potential for the region. However, full-scale implementation is far from complete. A comprehensive, sustainable, flexible, and effective community that benefits the people is what this organization aspires to be in the post-2015 period. This article reflects ASEAN's drive towards the building of an ASEAN Community and outlines the framework and key recommendations for achieving this goal.

Key words: Southeast Asia, ASEAN Community, integration, security, economic cooperation, political stability.

A strong economic community, laboriously built over decades, is growing on the southeast of Asia. On January 1, 2016, ASEAN members will form the basis of the common market counting more than 630 million consumers. The entire process will continue for the next ten years, but it is worth remembering that every eleventh inhabitant of the globe is living in one of the ten ASEAN countries, while their economy in the last decade grew up at a rate of 13.5 percent per year[1]. ASEAN Economic Community, a close comparison to the European Union with about 20 per cent more population, will become one of the most economically integrated markets in the world.

At the time of ASEAN creation in 1967, the main goal of Southeast Asian leaders was to promote peace and security in the region. Overtime, ASEAN has also become a highly effective tool for cooperation in the political and economic sphere in the Southeast Asia. Rapidly growing economic development of SEAN member countries proves this fact. At the end of the 20th century, five new members joined ASEAN, and today most of its members are among the "Asian tigers". The turning point in the history of ASEAN was the financial crisis in Asia in 1997-1998. It showed social problems within the Association and has substantially changed approaches to further regional integration, especially in the economic dimension. This period is considered to be the transition from the so-called traditional regionalism to new Asian regionalism, namely the transition from cooperation based on systems and international institutions to close cooperation with regional neighbors within the expanding network of bilateral and multilateral trade agreements.

Although the Asian crisis revealed a number of deficiencies and problems within the group, ASEAN continued to exist. The organization took actions to improve current procedures, while the most important goal was to create ASEAN Community by 2015 to prevent similar political and economic destabilization in the future. To support the hypotheses formulated in this article, the author has attempted to assess their level of performance and identify trends and challenges to be faced by the members of the Association in the future. In addition, the direction of ASEAN's development since the Asian crisis in 1997-1998 has led to the strengthening of cooperation between the Member States and enhancement of the groups in the world economy.

The main vision underpinning the establishment of ASEAN was an association of ten countries in the region, and despite the fact that there are only five countries among the "founding fathers" – Singapore, Malaysia, Indonesia, the Philippines, and Thailand – over the years, this idea has been consistently implemented. Brunei joined ASEAN in 1984, Vietnam in 1995, Laos and Burma (Myanmar) in 1997, and Cambodia in 1999. The initial fear that accompanied the accession of new members to ASEAN was primarily due to the concern about the attempt of western countries to interfere into the process of shaping

[1] ASEAN Statistics. *Association of Southeast Asian Nations Secretariat*. <http://www.asean.org/resource/statistics/asean-statistics/>.

international relations in Southeast Asia. Concerns were raised about the economies being open to foreign influences, as well as differences in economic systems developed by existing and new members, and elimination of huge disparities in economic development between the countries (the biggest differences existed among so-called ASEAN-6 and ASEAN-4 countries, which represent the five founding countries plus Brunei and the other four economies). ASEAN-4 was also characterized by a strong influence of state power and insufficient adjustment to full liberalization of trade and cooperation in the framework of a global economy, which was directly or indirectly affected by the Asian crisis[1].

Drawing on lessons learned from the economic crisis, representatives of the member countries set for themselves an objective to strengthen cooperation within both ASEAN, and the entire East Asia. The crisis has thus become an incentive to reduce the dependence of Asian countries on foreign partners, mainly on the United States and Europe. One of the most important operating and developing initiatives aimed at bringing together the major economies in the region is the concept of ASEAN+3 (APT - ASEAN Plus Three). This idea was born in 1997, while in 1999 APT finally took the form of regular, annual meetings of the ASEAN countries and China, Japan, and South Korea. Major goal of their collaboration was to stabilize the relations and links between the countries in the region of East Asia, improve their image, empower them, and, at the same time, increase the investment attractiveness of the region in the international arena.

As a result of the crisis, the economic cooperation of countries of this region has also experienced a change, which might be considered as a transition from the traditional Asian regionalism towards new regionalism. This change was evident in many aspects. First of all, it is the difference in the approach of establishing cooperation used to expand the structure of the group and implement the adopted procedures. The principles of new regionalism have underpinned the development of strategies and the implementation of the objectives with the use of adjusted procedures. In addition, the new regionalism is based on the cooperation of all members, without any necessity to obey one authority and members of other groups, i.e. without excessive hierarchy. Characteristics of new regionalism also point to the flexibility and openness of borders. So far, the boundaries within the interested groups have been set on the basis of a geographical location, whereas now the shape of the relationship between the members is derived from a desire to implement joint projects. Therefore, it is common vision, objectives, and policies, rather than governments and the Community institutions, that ensure implementation of the integration process in new regionalism. Relations between the group members are therefore based on the principle of trust, while its success depends on the creation and use of new links, as they offer new possibilities and new prospects[2].

Adoption of "ASEAN Vision 2020" in 1997 was the first step in the process of changing the structure of ASEAN and its manner of functioning. This document became one of the fundamental prerequisites for building a strong community of ASEAN with the use of complex systems and ways of economic and social cooperation. A few years later, it was decided to extend the commitments made in this document and to create by 2020 the ASEAN Community based on three pillars: economic, socio-cultural, and political, as well as to address security issues (subsequent to the result of further considerations, it was decided to shorten the time of its implementation to 2015). Another reason to change the functioning of ASEAN and the way of its members' economic development became more noticeable with the growing importance of developing countries in the global economy. On the one hand, it was an opportunity for the less developed countries in the region; on the other hand, a threat to further dynamic development of the country which made its development dependent on the implementation of a strong pro-export policy (most of the ASEAN countries) due to the danger of escalation of protectionist sentiments[3]. For example, China's accession to the WTO in 2001 has increased the risk for the regional economies, as China has bought a considerable amount of foreign direct investment and, thus, created new jobs.

Therefore, leaders of the Asian countries have realized the benefits of regional integration, with the result that there has been a shift towards its tightening. It started with a similar dynamic search for partners among other Asian countries, which had a positive impact on the growth of capital flows and placement of foreign direct investment within the region. It has also led to the conclusion of new bilateral and

[1] Bochen, G. (2013). Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej w pierwszej dekadzie XXI wieku. Zwrot ku nowemu regionalizmowi azjatyckiemu. Marszałek-Kawa, J. (red.) *Oblicza polityki azjatyckiej. Szanse i bariery*. Toruń: Wyd. Adam Marszałek.

[2] Ba, A. (2014). Institutional divergence and convergence in the Asia-Pacific? ASEAN in practice and in theory. *Cambridge Review of International Affairs*, *27(3),* 295-318.

[3] Nakamura, T. (2009). *East Asian regionalism from a legal perspective: current features and a vision for the future.* London: Routledge.

multilateral trade agreements on a mass scale - some of them even establishing free-trade areas (FTA). The first such agreement was signed in 2002 between Japan and Singapore, the first free trade area (excluding ASEAN Free Trade Area) was formed between ASEAN and China. The document, whereby this area should have been established by 2010 for ASEAN-6 countries and by 2015 for ASEAN-4 countries, was signed in November 2002. According to the data published by the ADB (Asian Development Bank) in the end of January 2016[1], a total of 134 FTA agreements have been signed and implemented, 14 agreements – signed, but not yet implemented, 62 agreements are under negotiation. It is worth noting that the process of production fragmentation and creation of international production chains, when manufacturing processes are divided into several stages located in different countries with the consideration of comparative advantages of each, bears a significant impact on the increase in the number of trade agreements in the Asian countries. Due to major differences in the level of economic development of the countries-members of ASEAN, and, thus, the availability of different location factors (good geographical location, availability of capital, diverse work force etc.), the region of ASEAN is considered to be an attractive place to build international production networks.

It should be emphasized that increased focus on the development of regional integration in Asian countries does not mean an end to cooperation in the global environment. One of the good examples here is establishment of the ASEAN international dialogue with the European countries in the form of ASEM (Asia-Europe Meeting). The initiative was established in 1996 and currently includes 51 member countries, their meetings being held at least once every two years[2]. The idea is to support the ASEM through conducting discussions and negotiations and to strengthen cooperation between the two regions in three main dimensions: economic, political, and socio-cultural.

An important issue that has come up during the Asian crisis was the lack of adequate security of Asian countries in the field of financial and foreign exchange. Therefore, Japan has proposed to set up the Asian Monetary Fund. Although initially it was not supported by the representatives of other countries in the region, the idea was reborn a few years later during a meeting of ministers of ASEAN + 3, which took place in Chiang Mai, Thailand in 2000. Its outcome was signing of an agreement on short-term foreign exchange swaps which should help to avoid potential short-term exchange rate fluctuations (Chiang Mai Initiative, CMI), which were one of the direct causes of the crisis. The agreement has been transformed into Chiang Mai Initiative Multilateralization (CMIM) with a total fund of 120 billion USD in 2009. Key role in governing CMIM belongs to the Central Banks of its member countries.The CMIM is designed to enhance the effectiveness of the CMI by establishing an advanced framework of the CMI as regional liquidity support arrangement[3].

A series of terrorist attacks in October 2002 in Bali that killed over 200 people were one of the most important events, apart from the economic crisis, that emphasized the need of making changes in ASEAN. These events have shown a lack of appropriate mechanisms of action and cooperation in combating the problem of terrorism and the need to reform and develop appropriate security procedures. Another noticeable problem was a period of economic stagnation and a marked reduction in the amount of inflow to the region's foreign direct investment, which was its driving force. All these issues have contributed to the revision of the principles and objectives of ASEAN's functioning enshrined in the ASEAN founding act of 1967. Consequently, the 9th Summit of leaders of the member countries, which took place on October 7-8, 2003 in Bali, adopted the Declaration of ASEAN Concord II (*Bali Concord II*). It was also decided to establish by 2020 the ASEAN Community that consists of three pillars: the Economic Community, the Political and Security Community, and the Socio-Cultural Community[4]. The 10th ASEAN Summit in Vientiane in 2004 developed and adopted several documents, including Action Plan for 2004-2010 and the ASEAN Charter. The ASEAN Charter sets out the guiding principles governing how ASEAN will conduct its affairs, confers legal personality upon ASEAN as a legal entity in its own right, establishes the organs through which ASEAN will act, and institutes a formal structure for decision-making[5]. Its introduction was

[1] Free Trade Agreements in the Asia and Pacific region. *Asia Regional Integration Center.* <https://aric.adb.org/fta>.
[2] Stokhof, W.A.L. (2015). *Asian-European Perspectives: Developing the ASEM Process*. London: Routledge.
[3] The Chiang Mai Initiative Multilateralization. *Eurasian Fund for Stabilization and Development.* <http://efsd.eabr.org/e/parthners_acf_e/RFAs_acf_e/CMIM_e/>.
[4] *Declaration of ASEAN Concord II* (Bali Concord II, adopted on October 7, 2003, Bali, Indonesia) ASEAN Secretariat. <http://www.asean.org/news/item/declaration-of-asean-concord-ii-bali-concord-ii>.
[5] *ASEAN Charter* (adopted on November 20, 2007, entered into force on December 15, 2008) ASEAN Secretariat. <http://www.asean.org/asean/asean-charter/>.

accompanied by a lot of controversy, therefore it only entered into force in February 2009.The 14th ASEAN Summit in the Thai town of Cha-Am was focused primarily on identifying concrete actions to establish the ASEAN Community by 2015. It adopted the Declaration on the ASEAN Roadmap for 2009-2015 that confirmed the desire to implement projects on all three pillars of the Community[1].

The main goal of the ASEAN Economic Community at the time of its creation was to build a stable, competitive, and prosperous market based on free movement of persons, services, goods and capital, characterized by a uniform and equitable economic growth, low unemployment without poverty and social inequality. It has thus contributed to the growth of international competitiveness of the region. In addition, the task of the Economic Community is to fill the development gap between ASEAN-6 and the ASEAN-4, to accelerate integration in strategic sectors, and to facilitate the flow of well-educated and skilled workforce. This calls for strengthening the institutional mechanisms of ASEAN and integration in areas such as human resources development, financial cooperation, cooperation in the field of macroeconomic policy, mutual recognition of qualifications, improvement of social and technical infrastructure (including transport infrastructure), increase of the private sector involvement, etc. At the same time (as a summary of the indicated assumptions and systematization of concrete measures to implement the proposed ideas), the Economic Community project approved within the Declaration on the ASEAN Roadmap for 2009-2015 was characterized by four essential features: high competitiveness of economy, a significant share of the region in global economy, and fair and sustainable economic development of the single market and production base including free movement of goods, services, labor, capital, and investments. Particular importance was given to twelve priority sectors with primary focus on food, agriculture, and forestry[2].

Creation of the Political and Security Community should have provided ASEAN members with a possibility of functioning in an environment in harmony and in a democratic manner. In addition, the most important objective set out in the act of the ASEAN foundation was to ensure peaceful settlement of disputes, recognize the sovereign right of each of the members of the Association to conduct their own foreign policies and conclude agreements and arrangements relating to national defense, and to secure non-interference in the affairs of each Member. While referring to the earlier provisions, the Community was to confirm the functioning of ASEAN as a Zone of Peace, Freedom and Neutrality (ZOPFAN) and an area free of nuclear weapons. ASEAN Regional Forum (ARF) is as an overarching initiative in Southeast Asia, whose aim is to build mutual trust and promote the peaceful resolution of disputes, ASEAN and its main driving force. The Political and Security Community within ASEAN which was introduced at the 14th ASEAN Summit in Cha-Am assumed that by 2015 ASEAN will have to meet three basic standards: basing on the principles of post-secreted values and standards; consistent, active and peaceful co-operation, and to increase the dynamics of the region-oriented external affairs[3].

The third pillar of the ASEAN Community - cooperation in the socio-cultural sphere - is aimed at co-operation of Member States in the framework of a community of caring societies. According to 1976 Declaration of ASEAN Concord, one of the organization's objectives was to cooperate in the field of social development striving to improve the standard of living of the rural population and the poor. It also stressed the need to implement projects encouraging all social groups (in particular, women, youth, and local communities) to participate in social life. The goal of the Community thus became to create mechanisms that will allow people to benefit from cooperation owing to an increase in the amount of funds earmarked for education, higher education, R&D, employee training, creation of new jobs or social aid. Development of human resources is in fact the most important element in the strategy to reduce unemployment and eliminate poverty and social inequality. The key objectives of the establishment of Socio-Cultural Community must also include promotion of workers' mobility within ASEAN, cooperation in the field of public health, prevention and treatment of infectious diseases, provision of cheaper alternatives of medical drugs, promotion of regional identity and cultural diversity, and protection of cultural heritage. The essence of cooperation is joint problem-solving against the background of growing population in the region, growth of unemployment, and environmental degradation[4].

[1] *Cha-am Hua Hin Declaration on the Roadmap for the ASEAN Community 2009-2015* (adopted on May 10, 2012, Cha-am, Thailand) ASEAN Secretariat. <http://agreement.asean.org/media/download/20131229171448.pdf>.

[2] Menon, J. (2015). Realizing an ASEAN Economic Community: Progress and Remaining Challenges? *ADB Economics Working Paper Series*, *432,* 1-27.

[3] Swaine, M. (2015). *Conflict and Cooperation in the Asia-Pacific Region – a strategic net assessment.* Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.

[4] ASEAN Socio-Cultural Community Blueprint. *ASEAN Secretariat.* <http://www.asean.org/asean-socio-cultural/>.

Taking into account the fact that the ASEAN Community is expected to achieve its goals by the end of 2015, and that the ASEAN Economic Community should be launched in January 2016, let us attempt to assess their level of performance. The information indicated in ASEAN Annual Report 2012-2014 shows that Member States are going to complete the actions taken to integrate economies within a given period of time. Based on the data from March 2015, the framework of the Economic Community has reached almost 80% of the goals[1]. ASEAN concluded all negotiations undertaken in order to sign and implement free trade agreements between ASEAN and six countries (Australia, New Zealand, China, Japan, South Korea, and India), which will strengthen ASEAN as leaders in intensifying economic cooperation throughout the region by 2015. In addition, a groundbreaking agreement was signed with the possibility of free movement of natural persons. It fulfilled its function as a trial implementation of the idea of *ASEAN Single Window*, aimed at improving trade facilitation. According to the plan, implemented actions are also aimed at eliminating the development gap within the Association within the Initiative for ASEAN Integration (IAI). ASEAN Plan of Communications is also successively implemented and is aimed at improving technical infrastructure (*ASEAN Connectivity*). In the aforementioned report of the Secretary-General of ASEAN, Mr. Le Luong Minh stated that a part of building of the Community Political and Security milestone was put into effect in 2012 Declaration of Human Rights. He noted that ASEAN take all possible efforts to regulate relations on the South China Sea[2]. Within the Socio-Cultural Community the most important thing was to implement initiatives to improve the conditions in the education sector and in the collective fight against infectious diseases, such as malaria, HIV, and AIDS. In addition, due to the large number of natural disasters in the region it is necessary to highlight the important role of the establishment of the Center for Humanitarian Assistance Coordination (*AHA Centre*) within the Community[3].

The first talks on cooperation plan after the establishment of ASEAN Community in 2015 were conducted during the 18th ASEAN Summit in Jakarta in 2011. Thus, given the growing complexity of issues, such as economic slowdown in China, development gaps, climate change, transboundary haze, natural disasters and terrorism, the ASEAN leaders decided that the direction and priorities of future cooperation will be based on the principle of "ASEAN Community in a Global Community of Nations". It was considered that the main goal of ASEAN by 2022 is creation of a cooperation-oriented platform aimed at[4]:

• strengthening the position of ASEAN in the international forum on global issues;

• developing the ASEAN Community, while respecting norms, principles, and values;

• increasing the capacity of the Association to respond to the issues of interest and concern of ASEAN, beneficial for the development of its members;

• increasing the powers of the ASEAN Secretariat, whose task will be to support ASEAN in the Global Community of Nations.

The Declaration of Bali III was adopted further to the proposed vision and direction of cooperation within ASEAN at the 19th Summit in Bali. It alluded strictly to the provisions adopted in Jakarta and expressed the members' commitment to pool their efforts to strengthen the position of ASEAN Community in the global area[5]. The ASEAN leaders have voiced their agreement to each of the pillars of the ASEAN Community, pointing out the most important areas of cooperation and activities to be implemented in their structures. These measures include further economic integration (taking into consideration increasing share of ASEAN in international economic initiatives), strengthening of economic stability (by adapting national policies to regional and global ones), and economic development (based on a closer and stronger cooperation with international organizations and institutions).

Cooperation within the Political and Security Community covers two categories of activities: political development (through the consolidation of democracy, protection of human rights and fundamental freedoms, and social justice) and participation in shaping international peace and security

[1] On Track to ASEAN Community 2015: ASEAN Annual Report 2012-2014. *ASEAN Secretariat.* <http://asean.org/storage/images/2013/resources/publication/Annual%20Report%20ASEAN_OK%20Final.pdf>.

[2] Caballero-Anthony, M. (2014). Understanding ASEAN's centrality: bases and prospects in an evolving regional architecture. *Pacific Review, 19(4),* 563-584.

[3] Tony Tai-Ting, L. (2015). Regional Integration as Political Strategy. *International Studies Review*, *116(1),* 25-39.

[4] Anjaiah, V. ASEAN Community in a Global Community of Nations. *The Jakarta Post* (November 17, 2011). <http://www.thejakartapost.com/news/2011/11/17/asean-community-a-global-community-nations.html>.

[5] *Bali Declaration on ASEAN Community in Global Community of Nations "Bali Concord III" Plan of Action 2013–2017* (adopted on November 18, 2012, Bali, Indonesia). *ASEAN Secretariat.* <http://www.asean.org/storage/images/2013/other_documents/POA%20of%20Bali%20Concord%20III%20_final_.pdf>.

(including active participation in peacekeeping operations, support of the fight against terrorism and international crime, and peaceful settlement of disputes). The necessity of involving ASEAN into global cooperation in terms of crisis management, environmental sustainability, and climate change, as well as access to adequate health care, distribution of knowledge and technology, professional development, access to education, protection of cultural heritage, and quality of life improvement must be implemented within the Socio-Cultural Community. The willingness to implement these measures was confirmed by the abovementioned 2012 Bali Declaration on ASEAN Community (*Bali Concord III*) which presented the timetable for specific actions in the first stage of implementation of the "ASEAN Community in a Global Community of Nations" vision.

The presented analysis shows that the actions and initiatives taken by ASEAN since the Asian crisis of the 1990s have influenced the development of integration processes in the region. Initially, regional integration dimension was quite limited both territorially and with the same scope of cooperation. Over the time, however, the ASEAN was joined by another Southeast Asian countries, and the development and implementation of the ASEAN Charter, the creation and realization of the vision of ASEAN Community, as well as the work undertaken to prepare the vision of the ASEAN Economic Community helped ASEAN member states to strengthen their partnership and move to the next stage starting from January 2016. The integration will not be fully possible without eliminating certain barriers, especially the development gap between ASEAN-6 and the ASEAN-4 countries. At the same time, it is likely that this problem should be gradually reduced in the coming years, in connection with the activities undertaken within the ASEAN Economic Community. Meanwhile, the Association development plans attest to the fact that ASEAN wants to increase its importance both in East Asia and on the global scale. ASEAN is going to show that apart from economies in Asia, such as China, India and Japan, there are also other attractive markets for production and sale open to the inflow of foreign investments.

References

1. ASEAN Statistics. *Association of Southeast Asian Nations Secretariat*. <http://www.asean.org/ resource/ statistics/asean-statistics/>.
2. Bochen, G. (2013). Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej w pierwszej dekadzie XXI wieku. Zwrot ku nowemu regionalizmowi azjatyckiemu. Marszałek-Kawa, J. (red.) *Oblicza polityki azjatyckiej. Szanse i bariery*. Toruń: Wyd. Adam Marszałek.
3. Ba, A. (2014). Institutional divergence and convergence in the Asia-Pacific? ASEAN in practice and in theory. *Cambridge Review of International Affairs*, *27(3),* 295-318.
4. Nakamura, T. (2009). *East Asian regionalism from a legal perspective: current features and a vision for the future.* London: Routledge.
5. Free Trade Agreements in the Asia and Pacific region. *Asia Regional Integration Center.* <https://aric.adb. org/fta>.
6. Stokhof, W. A. L. (2015). *Asian-European Perspectives: Developing the ASEM Process*. London: Routledge.
7. The Chiang Mai Initiative Multilateralization. *Eurasian Fund for Stabilization and Development.* <http://efsd. eabr.org/e/parthners_acf_e/RFAs_acf_e/CMIM_e/>.
8. *Declaration of ASEAN Concord II* (Bali Concord II, adopted on October 7, 2003, Bali, Indonesia) ASEAN Secretariat. <http://www.asean.org/news/item/declaration-of-asean-concord-ii-bali-concord-ii>.
9. *ASEAN Charter* (adopted on November 20, 2007, entered into force on December 15, 2008) ASEAN Secretariat. <http://www.asean.org/asean/asean-charter/>.
10. *Cha-am Hua Hin Declaration on the Roadmap for the ASEAN Community 2009-2015* (adopted on May 10, 2012, Cha-am, Thailand) ASEAN Secretariat. <http://agreement.asean.org/media/download/20131229171448.pdf>.
11. Menon, J. (2015). Realizing an ASEAN Economic Community: Progress and Remaining Challenges? *ADB Economics Working Paper Series*, *432,* 1-27.
12. Swaine, M. (2015). *Conflict and Cooperation in the Asia-Pacific Region – a strategic net assessment.* Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.
13. ASEAN Socio-Cultural Community Blueprint. *ASEAN Secretariat.* <http://www.asean.org/asean-socio-cultural/>.
14. On Track to ASEAN Community 2015: ASEAN Annual Report 2012-2014. *ASEAN Secretariat.* <http://asean.org/storage/images/2013/resources/publication/Annual%20Report%20ASEAN_OK%20Final.pdf>.
15. Caballero-Anthony, M. (2014). Understanding ASEAN's centrality: bases and prospects in an evolving regional architecture. *Pacific Review, 19(4),* 563-584.
16. Tony Tai-Ting, L. (2015). Regional Integration as Political Strategy. *International Studies Review*, *116(1),* 25-39.
17. Anjaiah, V. ASEAN Community in a Global Community of Nations. *The Jakarta Post* (November 17, 2011). <http://www.thejakartapost.com/news/2011/11/17/asean-community-a-global-community-nations.html>.
18. *Bali Declaration on ASEAN Community in Global Community of Nations "Bali Concord III" Plan of Action 2013–2017* (adopted on November 18, 2012, Bali, Indonesia). *ASEAN Secretariat.* <http://www.asean.org/storage/ images/2013/other_documents/POA%20of%20Bali%20Concord%20III%20_final_.pdf>.

Oleksandr Moshchenko
Institute of World History Ukrainian National Academy of Sciences

THE IMPACT OF THE PARLIAMENTARY ELECTIONS 2015 IN TURKISH REPUBLIC FOR COUNTRY'S FOREIGN POLICY IN THE MIDDLE EAST REGION

The article examines parliamentary elections in the Republic of Turkey and their impact on further development and formation of the Middle East vector of foreign policy. The article analyzes internal political situation in the country and the role and place of some political actors as well as their influence on the formation of the government. Predicted the development of the main vectors of Turkish foreign policy and the ways to react on destructive and conflictogenic tendencies in the Middle East region, and in general looked through strategic principles of international activity of the country at the present stage.

The author separately focuses and analyzes domestic and foreign problems with which faced the country and its leadership during last few years, and describes the current condition and prospects of cooperation the Republic of Turkey with the regional countries and with countries that are trying to expand their influence in the region. In the article attention also focuses on the documents underlying the formation and establishment of the Turkish foreign policy and directly on the role of A.Davutoglu in shaping the foreign policy of the country.

Key words: Turkey, the Republic of Turkey, parliamentary elections, Ahmet Davutoglu, Middle East, Kurds, JDP, ISIL, WPK, Russian Federation, Syria, USA, Europe, EU, party, foreign policy, conflicts, war, Middle East vector, doctrine.

Today the Turkish factor began to play an important role in almost all issues on the international arena, especially in the context of the processes which take place in the Middle East and in the development of bilateral and multilateral relations with countries that located in above mentioned region or have direct relevance to it or try to influence the situation in the Middle East region directly or indirectly. By the beginning of XXI century Turkey's importance as a regional or global player in terms of other countries, there was quite significant because domestic economic and political problems and weaknesses which were particularly evident in the late 80's and 90's. Today Ankara shapes its foreign policy, defining their key interests on a range of issues, and deliberately trying to defend its position not only in the region but in the international arena as a whole, as it has not done from the time of the Ottoman Empire. All this inevitably led to the fact that the Turkish Republic has acquired a special status and significant influence in the surrounding unstable Middle East region. It is very important to determine what exactly led to this and how it will affect the country's position in the world, as well as the formulation and implementation of foreign policy of the country in the coming years.

Among the experts who highlight issues of domestic and foreign policy of the Turkish Republic at the present stage, we should distinguish such researchers as A. Davutoglu, M. Agar, L. Stone, A. Karkolu, I. Leyman M. Fltunohlu. A significant contribution to the study of these problems have made such Russian political scientists as S. Druzhylovskyy, A. Hajiyev, V. Avatkov, N. Shuvalov, A. Aresheva, I. Svistunov, A. Yazkova, and also Ukrainian researchers M. Vorotnyuk, E. Haber, A. Volovych, S. Hrenevetskyy, V. Dergachov, N. Mkhitaryan, C. Zinko, T. Starodub, R. Rukomeda. However, over the last decade, most experts focused their attention mainly on the issues of European integration of Turkey and the Kurdish problem, relations with Russia, bilateral cooperation with the USA and other Western countries. As a result, today, not only in domestic science, but also in the work of foreign researchers there was a shortage not only of analytical materials, but also the fundamental works on research development and implementation of Turkish foreign in the Middle East region, as well as key principles for it implementation. Accordingly, the purpose of this article - to analyze the current strategy of Ankara in realization Middle East policy and predict its development in the next few years following the parliamentary elections 2015 in the country, which took place on the 7th of June and on the 1st of November 2015, and pay special attention to the results of elections and their impact onto the formation of the Middle East foreign policy vector.

Turkey is a country in which uniquely combines different traditions, "militant kemalist secularism"

and Islam. In 2001 the military accused Prime Minister N. Erbakan in attempted to lay the foundations of Turkey and banned his party. It splited into two political parties: the Party of Happiness (PH), headed by Kutan Reggiano, consists of Erbakan supporters and the Justice and Development Party (JDP), headed by former mayor of Istanbul, Erdogan R.T. The first one - remained on conservative, traditionalist platform. The second one- abandoned the anti-Western rhetoric and has declared its support for Turkey's accession to the EU[1].

Since coming to power in 2002, moderately Islamist Party of Justice and Development, had been taking place the processes, which is indicative of strengthening Islamic identity component of Turkish society. In 2002 the JDP has developed a work program that combined elements of pragmatic Keynesian economics, tight financial policy and moderate Islamism. Having played on the general population fatigue of liberal economic reforms and taking into account the rise of parliament passing the threshold up to 10%, the party with a wide margin overtakes all competitors and win with an unprecedented majority. The results of elections showed that Turkish people began less trust to Islamists and liberals. None of the parties which had been presented in parliament during the period from 1999 to 2002 were not represented in the new government. In the elections won supporters of the Social-Democratic independent course and moderate Islamists, which was alien to Islamic populism of their predecessors. It is particular to note in elections some success of populist party of media mogul Jema Uzana, which got about 7.25% of votes and 6.23% of votes which received the Kurdish Peoples Democratic Party. The members of the last one came to the conclusion that the government would not allow passage of the party through 10% barrier, which in fact, according to some experts and representatives of the opposition, was established in order to prevent the arrival into the parliament Kurdish and following Kurdish ideas political forces, and made decision that in the future elections should take participate as independents[2].

As a result during the sole board of JDP from 2002 to 2007 they managed to stabilize the political and economic life of the country. Among the party's achievements were the following: stop inflation, achieved stable economic growth at 8% rate per year, which made Turkey the most dynamically progressing European economy; reduced the gap between rich and poor people[3]. Were implemented many social programs, previously tested in Istanbul; Turkey has taken more independent, balanced, pragmatic political position on the international arena. Significantly improved relations with Russia, Iran and Arab countries. Turkish Republic opposed the participation of Turkish troops in the Iraq campaign; supported on a high-level relations with the EU, carried out reforms positively evaluated by the EU. In general, people welcomed the government's policy led by JDP's leaders. Moreover in early elections on the 22nd of July, 2007 the people again supported the JDP, and in August 2007, the new parliament has ratified the candidacy of Abdullah Gul as president of the country, whom supported most people[4].

Overall, during the elections in 2007 the population of country generally supported the policies of Justice and Development Party; in the country also has increased the nationalists and anti-American sentiment associated which was connected with the activity of Kurdish militants in southeastern of Turkey and the operation of USA in Iraq; increased level of political consciousness of the people of the country in comparison with the previous political period, populist PM party has received during elections just 3.03% of the votes, 81.8% of the votes were cast for parties that passed the 10% barrier; Kurdish Peoples Democratic Party policy aimed at promoting independent deputies, was successful: independent Kurdish deputies managed to form their own faction in Parliament[5].

On the 12th of June, 2011 in Turkey was held next parliamentary elections. On the 550 seats in the Grand National Assembly of Turkey claimed about 15 political parties, three from them have overcome 10% barrier. A historic victory got the ruling Justice and Development Party (JDP) led by the current prime

[1] Сотниченко, А.А. (2009). *Особенности модернизации в Турции. Препринт М-11/09*. Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 30-31.

[2] Сотниченко, А.А. (2009). *Особенности модернизации в Турции. Препринт М-11/09*. Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 31.

[3] Ульченко, Н.Ю. (2012). Социально-экономическое развитие Турции а период правления Партии справедливости и развития. *Турция в период правления Партии справедливости и развития: сборник статей.* Москва: Институт Ближнего Востока, 64.

[4] Сотниченко, А.А. (2009). *Особенности модернизации в Турции. Препринт М-11/09*. Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 32.

[5] Сотниченко, А.А. (2009). *Особенности модернизации в Турции. Препринт М-11/09*. Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 32-33.

minister Recep Erdogan[1].

Note: *The results of the vote, which was attended by more than 50 mln. of voters (turnout about 86%), were as follows: JDP - 49.95% (326 seats in parliament), center-left Republican People's Party (RPP) - 25.94% (135 seats in parliament), the Party of nationalist movement (PNM) - 12.98% (53 seats in parliament), an independent candidates supported by the Kurdish parties - 6.58% (36 seats). In the elections the JDP increased its electoral base compared with the previous elections (2002 - 34.4% 2007 - 46.4%), but due to the nature of the Turkish electoral system, received fewer seats in parliament (2002 - 367, 2007 - 341). But 326 votes was not enough to initiate national referendums (need 330 votes), not to mention the amendment of the Constitution (requires two-thirds). Therefore, the JDP had to seek allies on key issues of the future country's development, particularly in foreign policy, among opposition in parliament.*

At the same time the opposition in Turkey is not yet a cohesive force that can operate at the national level, based on a single platform. Evidence of this is to keep in recent years unchanged so-called "political ghettos". The contradictions that exist between the parties are chronic and have not yet seen attempts to solve them. With permanent bases in specific geographic areas, opposition parties often ignore the problems of social groups outside the traditional spheres of influence. A typical example of this is for example the Kurdish problem. The absence of significant achievements towards its peaceful resolution explains the reluctance of the opposition as a whole to actively engage the Kurdish question. On this background, a national support which permanently receives the JDP seems legitimate. Currently, only the JDP as political party is ready to tackle the problems, no matter which social services are affected or where it is localized geographically[2].

The success of the JDP talk that the ruling party currently has a large margin of power. The positions of JDP has not shacked not political scandals that accompanied the campaign-related charges of corruption and authoritarianism activity not foreign character issues, such as the events in Syria. Gezi Park protests that firstly from the 1970-s year took place in the country and as resulted grew into the real threat to the stability of the country, also did not contribute to strengthening of the opposition. Long-term preservation of the balance of power between the ruling party and the opposition, characteristic of Turkey over the last decade, at the same time does not guarantee the preservation of stability in the future. Along with the lack of incentives to promote dialogue between different political parties, it is fraught with danger in the emergence of the Turkish society a sense of distrust in the political process itself. This, in turn, may force the opposition to turn onto non-parliamentary, and that is why unlawful methods of political struggle[3].

Today Turkey continues to build an active foreign policy and is not afraid to take on the role of regional leader and take responsibility and costs associated with this role. Rightly said one of the local observers, Erdogan turned to the Turks dignity and pride for the country, that is why he was supported by 65 from the 81 provinces of the country[4]. At the same time there are problems that require immediate consideration. In particular, the Kurdish problem. Furthermore, on the agenda is the crisis in Syria. Within proclaimed foreign policy of "zero problems" Turkey has made great steps towards its Middle East neighbors. The border with Syria length of 900 km. was almost open to the movement of goods, people and services, but at the beginning of the Syrian problem no one expected flow of refugees from that country. R. Erdogan began openly criticizing the policy of the management elite of this country and quite inadequate use of force against protesters. The persistence of the Libyan problem, send a new flotilla with humanitarian relief in Gaza - a move which was initiated by social organizations, but of course not without the acquiescence of the Turkish authorities had chances finally break the already strained relations with

[1] Балашов, С. Вибори в Туреччині: вгору сходами, які ведуть вниз. *Газета «Дзеркало тижня»*. <http://gazeta.dt.ua/POLITICS/vibori_v_turechchini_vgoru_shodami,_yaki_vedut_uniz.html>.

[2] Шувалов, Н.Б. (2015). Политические партии в Турции в зеркале выборов в местные органы власти: *Свободный реферат, Социальные и гуманитарные науки (РЖ), Сер. 9, Востоковедение и африканистика. Зарубежная литература, ИНИОН РАН*. Москва, *3,* 21.

[3] Шувалов, Н.Б. (2015). Политические партии в Турции в зеркале выборов в местные органы власти: *Свободный реферат, Социальные и гуманитарные науки (РЖ), Сер. 9, Востоковедение и африканистика. Зарубежная литература, ИНИОН РАН*. Москва, *3,* 22-23.

[4] Балашов, С. Вибори в Туреччині: вгору сходами, які ведуть вниз. *Газета «Дзеркало тижня»*. <http://gazeta.dt.ua/POLITICS/vibori_v_turechchini_vgoru_shodami,_yaki_vedut_uniz.html>.

Israel, which would complicate the extremely tense situation in the whole Middle East[1].

One of the main results of the elections in June, 2015 was that the ruling Justice and Development Party for the first time during last 13 years lost the sole right to form the government. In 2002, when the party first came to power, its unconditional victory was seen by many in Turkey as a transition to a stable political system after a series of coalition governments that performed extremely unsuccessful economic policies. Over 13 years in power, the JDP has won all elections, both parliamentary and local, which is indicative of the extraordinary success for any political party in a democratic country. The feature of elections in 2015 was the wants of the ruling party to get majority in parliament in order to change the constitution to be able to transition from a parliamentary to a presidential form of government. With this task the JDP did not manage[2].

Note: *According to the results of elections to the Turkish Grand National Assembly the 25th convocation held four parties - the ruling center-right Justice and Development Party (40.8% of the vote, 258 seats); the main opposition, the left Republican People's Party (24.9%, 132 seats); Turkish extreme right Nationalist Movement Party (16.2%, 80 seats) and the People's Democratic Party (13.1%, 80 seats).*

Of course, the main result of the elections was the significant loss of votes by the ruling JDP and for the first time in the history of the Republic, the party elected to parliament representing national minorities - the Kurdish People's Democratic Party. Have not been able to do any other party because of the very high – 10% - election barrier. Under the Constitution of country, in order to form a one-party government political party must receive at least 50% + 1 (about 276) seats in parliament. For constitutional majority which would allow the current leadership to amend the Basic Law of the country and change the form of government from presidential to parliamentary republic, was need at least 2/3 (about 367) of votes of MPs. 317 votes that dialed JDP was not enough to solve all these issues. This circumstance has allowed some international media called the election results "a complete failure" of the JDP and personally the President of Turkish Republic – R. Erdogan[3].

There were serious reasons (subjective and objective), which led to an apparent weakening of the JDP in the elections. First, economic growth in Turkey decreased significantly and the unemployment rate rose to 16% during the global economic crisis and unfavorable situation in the area of regional security. Foreign tourists in Turkey only for the first six months decreased by almost for third because of the threat of the spread of the Islamic state and the continuous fighting in Syria and Iraq. The volume of trade with Russia fell for 37% due to a significant devaluation of the ruble. Egypt, Libya and Syria - the largest economic partner of Turkey - lost indefinitely. A serious burden for the national economy is over two million Syrian refugees who have found temporary shelter in the country and for whose maintenance Ankara already has spent about six billion dollars. Secondly, the complex geopolitical situation in the region and not fully solved the existing problems in the foreign policy of Turkey did not allow it to adequately fulfill their potential of "regional leader": in negotiations with the EU qualitatively new arrangements on the approximation of the country's membership in the organization was not made (largely due to the lack of interest of member countries in expanding Union, and because of the inability to cope with the last existing problems associated with the expansion in the late 90's early 20's), and "return to East" failed to implement in full due to the transformation processes that have engulfed the entire region of the Middle East in the wake of "Arab spring ", and through partial neglect and lack of significant steps, including translational, address to the "Kurdish problem" by then ruling elite[4].

Because of the inability to archive agreement with competitors JDP failed to create a government, that is why Parliament was dissolved and new elections announced. They held on the 1st of November, 2015. As a result of second elections JDP won. There was no doubt that this party will be the leader of the

[1] Балашов, С. Вибори в Туреччині: вгору сходами, які ведуть вниз. *Газета «Дзеркало тижня»*. <http://gazeta.dt.ua/POLITICS/vibori_v_turechchini_vgoru_shodami,_yaki_vedut_uniz.html>.

[2] Габер, Є. Парламентські вибори в Туреччині: народна демократія чи демократія народів?. *Газета «Дзеркало тижня»*. <http://gazeta.dt.ua/international/parlamentski-vibori-v-turechchini-narodna-demokratiya-chi-demokratiya-narodiv-_.html>.

[3] Габер, Є. Парламентські вибори в Туреччині: народна демократія чи демократія народів?. *Газета «Дзеркало тижня»*. <http://gazeta.dt.ua/international/parlamentski-vibori-v-turechchini-narodna-demokratiya-chi-demokratiya-narodiv-_.html>.

[4] Габер, Є. Парламентські вибори в Туреччині: народна демократія чи демократія народів?. *Газета «Дзеркало тижня»*. <http://gazeta.dt.ua/international/parlamentski-vibori-v-turechchini-narodna-demokratiya-chi-demokratiya-narodiv-_.html>.

election race and the main intrigue as during the previous elections, there was a question whether it is to gain enough votes to form a one-party government. As the results of people's will, for Turkish voter expectations stability and national security considerations were a decisive factor during the second round of elections. This allowed the JDP to improve their score for nearly 8.5% in comparison with the June election, forcing balancing on the brink of election barrier Turkish and Kurdish nationalist parties. Now the country's development over the next four years will determine the party of Prime Minister Davutoglu, and it depends whether justified expectations of the Turkish people to establish political stability in the country, consolidation significantly polarized society and restore the old economic growth[1].

Note: *According to the results of elections to the Turkish Grand National Assembly (TGNA) 25th convocation held four parties - the ruling center-right Justice and Development Party (49.50% of the vote, 317 seats); the main opposition, the left Republican People's Party (25.32%, 134); Kurdish Democratic Party peoples DPN (10.76%, 59) and the extreme right Nationalist Movement Party (11,90% 40). Other parties did not pass the 10% barrier. The party, which took the fifth place (Party Fortunately, conservative Muslim) received only 325,978 votes (0.68%). Totally in elections involved 16 parties.*

Observers note that in the unstable situation in the Middle East electorate voted for pro-presidential party, which is preferred over other political forces. However, British newspaper The Guardian writes, the election results "could further strengthen the rift between ethnic and religious layers: Erdogan is adored by his supporters who see him as a man who modernizes the country, but critics hate him and think autocrat and autocratic leader." Erdogan himself said that the campaign results demonstrate citizens' choice in favor of stability and confidence. Despite the fact that the Justice and Development Party has not received a constitutional majority, which would allow to amend the Basic Law – Constitution of the country, strengthening the role of state's head, Erdogan's position has considerably strengthened[2].

Obviously, the outcome of the vote significantly affected by the negative experience of prolonged coalition talks that took place after the parliamentary elections on 7th of June, and the unsuccessful attempts to create a technical transitional government with the participation of all political forces. During these five months, the country has experienced a new wave of terror initiated by Kurdistan Workers' Party (KWP), after the collapse of the Kurdish peace process; intensification of terrorist activities radical left Revolutionary People's Liberation Party (front) and pogroms of Turkish nationalists. And also witnessed two major terrorist attacks in the history of the Republic, which killed more than 130 civilians, and suffered a record drop in the national currency. And all this - against the war and the regime B. Asad, ISIL forces in Syria, protracted anti-terrorist campaign against KWP militants in Turkey and northern Iraq, the endless trials of the opposition, the media and "parallel structures" in state government[3]. Given the fact that the entire election process was in a deep political crisis, a sharp economic downturn and increased terrorist threat, it is easy to foresee that the sympathies of voters in this election will be on the side of the party that can guarantee national security and stabilization of the domestic political situation[4].

Typical for Turkey is that the Turkish political parties characteristic political associations features of eastern type. Party is largely focused on the program documents of the party and its leader. In this regard, the influence of political parties on foreign policy is always associated with individual convictions and party leader. Chairman of the Justice and Development Party R.T. Erdogan is a vivid example of this type of leadership. At the same time, each political party in Turkey has its own foreign software installation, they are lobbying, especially during election campaigns and speaking with foreign policy initiatives in parliament, especially during the hearings on the budget of the Ministry of Foreign Affairs for the current year.

Electoral hegemony is a key to the preservation and strengthening of the dominant positions of both the JDP and its leader Erdogan. In the political strategy of the party for the elections is given a special

[1] Габер, Є. Парламентські вибори в Туреччині: народна демократія чи демократія народів?. *Газета «Дзеркало тижня»*. <http://gazeta.dt.ua/international/parlamentski-vibori-v-turechchini-narodna-demokratiya-chi-demokratiya-narodiv-_.html>.

[2] Братерский, А. Эрдоган празднует победу. *Газета.ру*. <http://www.gazeta.ru/politics/2015/11/02_a_7867427.shtml>.

[3] Габер, Є. Туреччина від виборів до виборів: АТО, війна і коаліція, що не вдалася. *Газета «Дзеркало тижня»*. <http://gazeta.dt.ua/international/turechchina-vid-viboriv-do-viboriv-ato-viyna-i-koaliciya-scho-ne-vdalasya-_.html>.

[4] Габер, Є. Туреччина: кінець «непевних часів»?. *Газета «Дзеркало тижня»*. <http://gazeta.dt.ua/international/turechchina-kinec-nepevnih-chasiv-_.html>.

place, because, in the opinion of its leaders, in the minds of voters, democracy should be associated with the urn for voting. "Since 2002 elections used not only as a mechanism for achieving a legitimate government, but more importantly, they have largely contributed to the consolidation and strengthening of influence of the JDP and Erdogan". They allowed the party to become "the main ruling force" that forms and transforms not only politics and democracy, but also modernity. This idea of electoral hegemony is a reflection of the situation in which the dominance of one party in the elections is so strong that the level of its powers gradually goes beyond the ordinary powers of the majority party. This political force extends its hegemony on society as a whole, leaving political rivals chances of winning the election[1].

Turkish foreign policy ideology fundamentally changed with the advent of the Justice and Development Party. The principles which were laid by M.K. Ataturk, fading, Turkey has not fully secular state, statism eliminated republicanism in its Kemalist understanding questioned (in many political actors there is a desire to move from a parliamentary to a presidential republic) and the principle of the indivisibility of the nation is the rejection of a large part people. The principle of territorial integrity is also questioned by many Turkish political scientists who openly talk about the possibility of creating a federation. Fundamentally important in this regard was the publication maps of the US plan for the transformation of borders in the region "Greater Middle East"[2].

According to the author's opinion in 2002 in Turkey was a real overcoming of conservatism - a change of elites and creating a new ideology that meet all the requirements of the modern world view. JDP further pulled away from Islamism, that activity when bilateral relations are resolved based on the norms of Sharia, direct anti-American, anti-Israeli rhetoric of their predecessors, proclaimed foreign policy goals for EU membership, is not engaged in rough revision history of the republican period.

During the JDP in power, the country has experienced fundamental changes in the economy, in political life and international relations. The Government of Justice and Development Party, held the country through decades of large-scale reforms and has ensured that Turkey entered the twenty leading economies in the world, and now puts even more ambitious goal: to bring Turkey by 2023 - the centennial of the establishment of the Republic – on the level of socio-economic development into the ten largest economies in the world[3]. Today the Republic of Turkey is an important country in the world. Ranking the 16th place among 185 countries in terms of population, the 32nd place - the size of the territory and the 17th - for economic development, becoming in a relatively short period of time one of the world leaders in terms of economic growth, Turkey is called "the BRIC of Europe". Not abandoning their Islamic identity, she is trying to become a significant part of the West. Accordingly, a special place in Turkish politics takes process integration in Western structures[4].

The first 14 years of ruling the JDP clearly showed how in fact contradictory and ambiguous political strategy and practice of the party of R. Erdogan. On the one hand, a frank desire to "pull" Turkey to the European level through economic, administrative and political reforms to join the European Union. On the other - a series of arrests and trials of war, the KWP, the elite university in the 2008-2016 biennium, while at the same time, according to the author, these events have occurred in the context of "return" in the Middle East, slow implementation of the strategy accession to the EU, which was associated with long-term expectations, as well as the background of the formation of the country as a regional leader. In any case, there have been obvious departures from the principles of liberal democracy, the extent of which even the troubled European Commission[5]. It should also be noted that Turkey - despite the fact that it has positioned itself as a Eurocentric country - in fact closer to the Latin American caudal autocracy with local features such as pan-Turkism and Pan-Islamism, but the Turkish Sunni version (the union in one state all peoples Sunni Muslim currents). For a long time the main political actors were Islamists and the military. In the 50's Turkish Republic became a member of NATO ally and an opponent of the Soviet Union respectively. In the

[1] Шувалов, Н.Б. (2015). Политические партии в Турции в зеркале выборов в местные органы власти: *Свободный реферат, Социальные и гуманитарные науки (РЖ), Сер. 9, Востоковедение и африканистика. Зарубежная литература, ИНИОН РАН*. Москва, *3,* 25-26.

[2] Аватков, В.А. (2013). *Внешнеполитическая идеология Турецкой Республики при правлении Партии справедливости и развития*: диссертация кандидата политических наук: 23.00.04. Москва, 67.

[3] Стародубцев, И.И. (2011). *Трансформирующаяся Турция. Институт Ближнего Востока*. Москва, 10.

[4] Мхитарян, Н.І. (2012). Особливості формування сучасної зовнішньої політики Туреччини. *Стратегічні пріоритети, 1 (22),* 178.

[5] Дергачев, В. Многопартнерская геополитика Турции. *Вестник Аналитика.* <http://dergachev.ru/analit/191010.html>.

90`s the country to some extent the same as the People's Republic of China, began to move independently, so as a result - economic spurt. But at the same time as the classic European democracy Turkish Republic in full, despite the great desire, has not become.

In the post-bipolar era Turkey has rejected a policy of isolationism during the Cold War and became actively develop relations with neighboring regions. Even if the Turkish initially "a broader vision of Eurasia, as it turned out, was somewhat unrealistic, the impact that it has generated, set the tone for all Turkish politics 1990s and early 2000s." - Says Turkish scholar M. Aydin. Its climax this activity received by the current administration and its conceptual framework - from Foreign Minister A. Davutoglu (from 2002 to May 2009 - Advisor to the Prime Minister R. Erdogan). This policy can rightly be considered the architect of Turkey's foreign course at present, and its impact on the theoretical design of foreign policy explains the popular media characterization minister as "the Turkish Kissinger"[1]. He is the author of the book called "Strategic Depth" (2001), which became the theoretical basis of modern Turkish foreign policy.

Russian expert Starodubtsev I., for example, thinks that it is hard to believe that A. Davutoglu created fundamentally new concept in Turkey's foreign policy, rather we are dealing with synthesis and reinterpretation of the main currents of political thought and countries with synthesis based on them that often became known by the term "new Ottomanism" [2]. However, according to the author`s opinion, this statement is not entirely correct, because to 2002 year Turkish Republic pursued a policy of isolationism and non-interference in the affairs of other countries, including neighboring countries. In particular, it confirms in his study A. Davutoglu. It is noted that Turkey carried out a long time risk-free, passive foreign policy, with no common point of view on it leads to the fact that there was no tactical integrity. The book notes the presence in Turkey of a number of features as compared with the countries that make up the region, and those which are outside. During the formation of foreign policy, by the author proposed to consider, after appropriate analysis, the full range of factors, including: history, geography, culture, politics, economics and security.

According to A. Davutoglu, the Turkish state is experiencing the fourth period of "reconstruction". The first began in the Ottoman Empire and known as "Tanzimat". As a result of another reconstruction was created a state - Turkish Republic. The third period associated with the transition to a multiparty system. JDP coming to power marked the fourth time the complex reconstruction, the purpose of which was to achieve the threefold goal: a strong democracy, a dynamic economy and effective diplomacy. If the task is achieve, Turkey will present itself as an active participant of the global political system[3].

Ukrainian researcher M. Vorotnyuk notes that A. Davutoglu methodology identifies three methodological and five operating principles of the new Turkish policy. Firstly, Turkey, with it, realizes the visionary, prognostic approach, as opposed to “crisis-oriented” approach during the Cold War. Secondly, Turkey is developing relations with all regions of the world in a "consistent and systematic framework". Thirdly, the country armed with a "new discourse and diplomatic style", which should contribute to strengthening the country's soft power. Among the operational principles of foreign policy, according to researcher M. Vorotnyuk, minister calls maintain a balance between security and democracy ("Safety should not be implemented at the expense of freedom and human rights"); lack of policy issues with neighbors; active peace diplomacy aimed at preventing crises; multi-dimensional foreign policy, in which it lines do not compete, but complement each other and, eventually, that the minister calls "rhythmic diplomacy" - Diplomacy, which ensures the presence of Turkey in international organizations and participation in all international matters[4]. According to the Prime Minister of Turkey Erdogan, the foundation of the Turkish foreign policy are the following principles: "Safety for All", "political dialogue", "mutual economic dependence," "cultural harmony" and "mutual respect"[5]. Addition the Turkish foreign policy concepts with such terms as "no problems with neighbors", "soft power", "rhythmic foreign policy",

[1] Воротнюк, М. (2010). КОМПАС 2020. Україна у міжнародних відносинах: цілі, інструменти, перспективи. *Туреччина: регіональний гравець з глобальними амбіціями*. Одеса: Фонд ім. Фрідріха Еберта, 4.

[2] Стародубцев, И.И. (2011). *Трансформирующаяся Турция. Институт Ближнего Востока*. Москва, 163.

[3] Шувалов, Н.Б. (2015). Политические партии в Турции в зеркале выборов в местные органы власти: *Свободный реферат, Социальные и гуманитарные науки (РЖ), Сер. 9, Востоковедение и африканистика. Зарубежная литература, ИНИОН РАН*. Москва, *4,* 62-63.

[4] Воротнюк, М. (2010). КОМПАС 2020. Україна у міжнародних відносинах: цілі, інструменти, перспективи. *Туреччина: регіональний гравець з глобальними амбіціями*. Одеса: Фонд ім. Фрідріха Еберта, 4.

[5] Волович, О.О. (2011). *Туреччина у сучасному світі: пошук нової ідентичності: збірник статей та аналітичних матеріалів.* Одеса: Фенікс, 5.

according to A.G. Hajiyev is evidence of expansion of the foreign policy and change the conceptual apparatus of Turkish diplomacy. You can see that Turkey is positioning itself as a country that builds bridges between nations and civilizations, is a unifier, integrator, etc.[1].

Key elements of the proposed by Davutoglu strategic approach regarding the Middle East region are as follows:

1. Removal of psychological barriers that negatively affect Turkey's diplomatic initiatives in the region.

2. Creating new and improving existing research centers that can monitor events in the Middle East region and give them expert-analytical assessment.

3. The alignment of regional policy from the standpoint of realism and given the global balance of power.

4. Development of projects covering the entire region.

5. Formation of overlapping areas of interest in order to strengthen peace in the region.

6. Opposition to appearance block of states, creating in the region geopolitical and geo-cultural zone of risk[2].

In the formation of practical foreign policy definition of strategic depth refers to the cultural, historical and geographical "centrality" of Turkey in regional and international systems. According to A. Davutoglu, "the closest land, sea and continental basins surrounding Turkey, creating geographic center of the world and historically covering areas where the main arteries of human history have been formed"[3].

A. Davutoglu uses the definition of "central government" to characterize Turkish influence in the international system. In this context, the concept of the central state has two main elements. The first metaphor critical role of Turkey as a "bridge", which is traditionally used in the foreign policy discourse in Turkey. It provided that Turkey connects the East and West in the cultural and material sense. A. Davutoglu criticized the metaphor of "bridge" because it does not reflect the position of Turkey in the international system "as an actor with an independent position." "In this context, Turkey is represented as a Western state that is trying to switch completely to Western values in its relations with the East, and at the same time as the eastern states, representing the negative aspects of the East in its relations with the West." The second element is the central concept of the state comes from the fact that the post-Cold War international system structure reformatted, which means that at this time there is no complete system. Then in geopolitical, geocultural and geoeconomic dimensions Turkey is perceived not as an object but as a state that can establish, develop and create a new system because of its ability to multi maneuver. In this sense, the concept of a central state in the foreign policy of Turkey - is not just a geographical definition, but also a geopolitical perspective, which is related to its role in history, culture and religion in terms of transformation of the international system and the formation of new regional-global systems[4].

Currently, the Ministry of Foreign Affairs of Turkey operates on the basis of the implemented on the 7th of July, 2010 the Law № 6004 on the establishment and the task of the Foreign Ministry. Among the missions of the Ministry on of the first is "to support sustainable development and strengthening of the region and the world environment that would contribute equity and development." Symbolically, in the first paragraph of this law, Turkey is asserting itself as a state that can and tends to act as a regulator and to take responsibility for the fate of the region and even the world. The main document defining the current foreign policy of Turkey is closed and name - "Red Book" or, as it is often called the "secret constitution". It prescribed the major threats and challenges the Republic, determined by its opponents and allies. The updated version of the book is taken every five years in the Security Council of Turkey. Notably, in 2010, adopted a version in which the list of countries that threaten the security of Turkey, were deleted Russia, Greece, Iran and Iraq[5]. Unfortunately, the author does not currently have information about what changes

[1] Гаджиев, А.Г. К вопросу о значении Турции на международной арене. *Институт Ближнего Востока.* <http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/31-07-10.htm>.

[2] Аватков, В.А. (2013). *Внешнеполитическая идеология Турецкой Республики при правлении Партии справедливости и развития*: диссертация кандидата политических наук: 23.00.04. Москва, 44.

[3] Рукомеда, Р.М. (2014). Реалізація основних положень концепції Ахмета Давутоглу у зовнішній політиці Туреччини. *Стратегічні пріоритети, 1,* 188.

[4] Рукомеда, Р.М. (2014). Реалізація основних положень концепції Ахмета Давутоглу у зовнішній політиці Туреччини. *Стратегічні пріоритети, 1,* 188-189.

[5] Аватков, В. Неоосманизм. Базовая идеология и геостратегия Турции. *Общественный теоретический журнал «Свободная мысль».* <http://svom.info/entry/458-neoosmanizm/>.

were made to the text of the "Red Book" in 2015, but it can be assumed that it noted the threat coming from Russia, ISIL, the KWP and the regime of Bashar al-Assad and also spelled out steps aimed at consolidating the country's role as a regional leader and the country's strategy regarding its participation in addressing security issues in the region.

Considering the above mentioned there is a need to determine the content of the new foreign policy strategy, doctrine, reflecting today's national interest of Turkey in the actions of the government in the international arena. Thus, the new regional policy of Ankara no longer defines pro-European direction as a fundamental, at least on the agenda. At the same time today in Turkey two competing foreign policy doctrine. The first – turanizm and Pan-Turkism, which operated in the 1990s, before the arrival to the power current president Erdogan's Justice and Development Party. This concept seeks cooperation with Turkic countries close to it culturally and ethnically countries and peoples. The second doctrine - neoOttomanism aimed at leading state role in the Islamic world and the former Ottoman Empire, particularly in the Middle East, where survived Turkish influence. The latest doctrine has been implementing by the JDP, although the term "neoOttomanism" believes imposed from outside. At the same time, despite the opposition of doctrines, plans for European integration of Turkish politicians still play a significant role. A. Davutoglu said: "There circles accuse us of" new Ottomanism. "These allegations are unfounded. General history and geography, which unites us with the countries of the region, forcing us to conduct an active policy of Turkey ... In no secret agenda on the region. Our goal is to form in the region peace, stability, security and prosperity. The key concept that defines the relations of Turkey with the Arab countries, it is not "hegemony" but "mutually beneficial cooperation"[1].

The new foreign policy strategy of Turkey, which Davutoglu created, is based on the desire to strengthen the political, diplomatic and economic role of the country in the regions of the former Ottoman Empire, is the Middle East, the Balkans and North Africa. According to the doctrine of "zero problems with neighbors" Turkey seeks to play a key role in regional conflicts - act as judge and "mediator and generally has its own vision of the Middle East". This vision includes the entire region. It can not be reduced only to fight against radical Kurdish separatist group that spends decades terrorist campaign against Turkey, or attempts to serve as a counterweight to the individual states. Turkey can use its unique understanding of the Middle East and his diplomatic experience to operate effectively in the region. Turkish policy towards Lebanon and its attempts to mediate between Syria and Israel and to achieve results in the Palestinian issue and its constructive involvement in the Iranian nuclear problem - all integral parts of Turkish foreign policy vision of the Middle East.

Online Party of Justice and Development published the whole state's goals before the centennial of the Republic - the "Millennium 2023". Among them are the number of foreign policy positions, which form the current foreign policy doctrine. For example, strengthening the role of the country in the Balkans, strengthening support for Azerbaijan, improve the image of Turkey in the international arena, expanding the network of Turkish universities abroad Summit OIS in Turkey, strengthening relations with the USA, the elimination of obstacles in relations with the Middle East, the integration of the Turkic republics, expansion of cooperation with Asia and Africa, the promotion of Turkish culture on the world stage in many countries the organization of cultural events "Year of Turkey"[2].

Although it is clear that foreign policy doctrine of modern Turkey, despite its close relationship with "traditional" for its foreign policy concepts, is still in its formative stages, the search options ideological justification regional claims. The fact that Ankara's foreign policy in the Middle East is different, sometimes diametrically opposed assessment of both foreign observers and in the Turkish society associated with incomplete formation of its approach to the development of relations with the countries of the region.

Turning to today, it should be noted that the uniaxial Turkish foreign policy pursued by the country until recent years, has been criticized by some experts and domestic and foreign political scientists. Exclusive reliance on the USA, EU and NATO, ignoring other possible alliances, according to Ahmet Davutoglu, in the past often led to a situation where before there were Turkish foreign policy problems and threats that left it on the world stage in solitude. It is noted that Turkey was late (and now making up for lost time) to identify new centers of power in Asia. Moreover, Turkey during the Cold War geocultural

[1] Аватков, В.А. (2013). *Внешнеполитическая идеология Турецкой Республики при правлении Партии справедливости и развития:* диссертация кандидата политических наук: 23.00.04. Москва, 40.

[2] Аватков, В.А. (2013). *Внешнеполитическая идеология Турецкой Республики при правлении Партии справедливости и развития:* диссертация кандидата политических наук: 23.00.04. Москва, 75.

experienced exclusion in Central Asia. As an alternative to the above uniaxial approach proposed use all types of heritage and features of the current situation, considering the dynamics of its development as opposed to the static approach, the rejection of stamps, using flexible tactical maneuver, which involves the development of alternative plans and strategies, including the long perspective. It is noted that Turkey is still in the formation of long-term independent foreign policy preferred to operate in the short or medium term as part of the existing strategic plans superpowers and great players. The role of Turkey in this environment was peripheral, even its own territory was seen as a zone of strategic interests of other countries[1].

Modern political processes and foreign policy of the country, alarming allies and neighbors of Turkish Republic. Turkey seeks to maintain its position in the global hierarchy of states, constructed by the US, while raising its profile to the status of supra-regional states that can individually perform regional regulation and play a full role of regional leader in several neighboring regions. The dynamics of US-Turkish relations is becoming more uneven and depends not only on the regional and global situation, but also increasingly, on the political situation in the USA. Already it is no secret that the Republic of Turkey in recent years has lost enthusiasm for European integration and full membership in the EU. This is due to a general decline in relations with key European players - Germany and France, as well as the EU itself, which has serious problems, as noted above, the adaptation of existing members and plunged into a deep financial and institutional crisis. There has been increased activity in Turkey outside the traditional sphere of influence not only the modern Turkish state, but ever present. In particular, there is an unprecedented expansion of the interests of the Republic of inclusion of South-East Asia, Asia-Pacific and sub-Saharan Africa. Despite the fact that the basis of Turkish policy in these regions makes pragmatic economic considerations are high prospects of political cooperation with the possible spread of the Turkish model elements among the national elites of some countries[2].

Turkey's identity as part of the West gradually changed to identify themselves with a broader geography. Perhaps Turkey's policy change may look like its shift to other regions. In addition, fears intensified after coming to power of Islamists and their actions are associated with political Islam in a country known for its secularism. Paradoxically is the fact that throughout the history of the Turkish state, trying to join the Western club, emphasizing its secular nature. But under current conditions the Western allies need another Turkey - Turkey, which would become a model of Muslim democracy. An example is the role Turkey would play in USA plans to democratize the Middle East in the "broad Middle East". So now what happens is that the scientist P. Tank describes as "symbolic redefinition of Turkey from its Western partners who preferred to underline its" Muslim "instead of" secular "identity"[3].

However, addition of Turkey identity (ie, its revival) with new dimension - Islamism – does not give grounds to assert that Turkey is moving away from the West. Some experts see the reason of "rally" in more practical terms. Because of the growing self-sufficiency of Turkey and its confidence about their ability to cope with security threats - only cooperation with the West is no longer vital. "Turkey is no longer occupied by issues of survival and existential security is less dependent on Western community ..." - says American researcher S. Kardash. Turkish officials stress that Turkey pays attention to regions where its activity was still unreasonably low. "Orientation of Turkey and strategic alliance with the West perfectly connect with Turkish involvement in Iraq, Iran, the Caucasus, the Middle East peace process and Afghanistan", - said A. Davutoglu[4].

In recent years, Turkey has achieved national unity in matters of foreign policy and its priorities. We do not see any opposition within the country against foreign policy ongoing, can not see opposition against historical deeper and experiences and do not see also loss of confidence to the current course of country. It is evident that there is a clear, firm position on the transformation of Turkey on the strength of the region, global actor. Moreover, Turkey is not standing in front of a dilemma on issues such as social structure or Islam, West or East, the European Union or leadership in the Middle East. The country`s authority is independent from the USA or the EU. Therefore, in terms of development, Turkey plays the role that could

[1] Стародубцев, И.И. (2011). *Трансформирующаяся Турция. Институт Ближнего Востока*. Москва, 164.
[2] Аватков, В.А. (2013). *Внешнеполитическая идеология Турецкой Республики при правлении Партии справедливости и развития:* диссертация кандидата политических наук: 23.00.04. Москва, 14.
[3] Воротнюк, М. (2010). КОМПАС 2020. Україна у міжнародних відносинах: цілі, інструменти, перспективи. *Туреччина: регіональний гравець з глобальними амбіціями*. Одеса: Фонд ім. Фрідріха Еберта, 5-6.
[4] Воротнюк, М. (2010). КОМПАС 2020. Україна у міжнародних відносинах: цілі, інструменти, перспективи. *Туреччина: регіональний гравець з глобальними амбіціями*. Одеса: Фонд ім. Фрідріха Еберта, 6.

play long, and is not satisfied with only the role of mediator approved by the West. In other words, the assurance of "multivectoral view of world politics, complexity, multidimensionality, strategic depth, the complete absence of problems with neighbors, proactive foreign policy, leadership, setting their own games and elected roles independently solve all the problems and mediation" are real and have enough practical implementation.

Assessing Turkey's position on peace and stability in the Greater Middle East area, it should be noted that the Republic is committed within their interests to conduct peacekeeping, positioning itself as out all conflicts state, a peacekeeping force, which goal is - regional security and prosperity. At the same time Turkish Republic does not preclude the use of soft and hard power to strengthen stability and peace.

Thus, the greatest threat to national security of Turkey comes from Iraq and Syria. When on the background of the Syrian chaos intensified ISIL, Turkey delayed from joining the international coalition. There were several possible conditions of expectant management in Turkey. First, Ankara enjoyed ISIL struggle against the Assad regime disadvantage, and against the Syrian Kurds. Second, Turkey was able to make the experience of other countries in high-cost interventions in the Middle East state. Thirdly, the country holds pragmatic policy in relations with the USA and the EU[1].

However, a number of events that occurred in July 2015, showed that expectant policy of Turkey against Syria and Iraq no longer works. Then Turkey joined the international coalition and agreed with the USA the coordination of joint actions against ISIL. United States received permission to use Turkish air bases Inchirlik, which cause strikes on militant positions. Ideally Ankara and Washington want to create a demilitarized zone with the depth of about 120 km. to knock out and pass ISIL and transfer the territory under control of the Syrian opposition[2].

According to Tom Palmer, an expert of Cato Institute, turks for assistance in combating with ISIL want that western countries refused to Kurds even in their hope for their own country. And it seems the USA and the EU are ready for it, taking into account the fact that Islamists have become a major problem for West, and send their armies onto the Middle East they are not ready. Washington has already promised to cancel economic sanctions from Iran in order to secure their rear in the fight against ISIL. Now, according to researcher Hokana Bachika, professor of international relations at the University of IPEC Ankara, Kurds will be exchanged for military assistance to Turkey. However, international experts believe that the active involvement of Turkey in the war against Islamism could lead to further chaos and the collapse of Syria and Iraq into several semi-independent states. But it does not undermine the position of ISIL[3].

Turkey not once has taken part in ensuring the peace-making process in the context of the Arab-Israeli conflict. The country was one of the partners of Israel, even in the years of isolation, rigid confrontation that took place between Jews and Arabs. In recent years, the Turkish Republic, expanding contacts with the Arab countries are not narrowing with Israel, fought for strengthening their own authority. Closer ties with Arab countries at the same time naturally accompanied by some signs of weakening of Turkish-Israeli relations. The Republic of Turkey is moving towards the Arab world from the 90s, but the obstacle was a secularist and pro-European movements in the country and Arab suspicions of double standards Turkish policy towards Israel. The Arab world supported the rise to power of R. Erdogan and his government selected a firm position concerning Israel. In the Palestinian-Israeli conflict a new Turkish leadership consistently supported the Palestinians on the road to self-determination. Former Turkish-Israeli "strategic partnership" role effectively prevented the activation of Turkish Republic as a leader not only in Arabic but also in the Islamic world. Therefore, R. Erdogan or because of personal ambitions and judgments, or the reason or need to expand contacts with the Arab countries or to fight for votes began to allow himself hard, critical, and sometimes overly unrestraint remarks about Israel. The new strategy towards Israel reached its peak of support from Arab countries at an economic forum in Davos after the

[1] Зовнішньополітичній акценти. Ісламська держава Іраку і Леванту: хто зупинить ісламський фундаменталізм. Випуск №20. *Міжнародний центр перспективних досліджень.* <http://icps.com.ua/assets/uploads/files/FPI_20_ukr_2015_10_08_1228.pdf>.

[2] Ярошенко, Є., Філіпчук, В. (2015). Зовнішньополітичній акценти. Ісламська держава Іраку і Леванту: хто зупинить ісламський фундаменталізм. Випуск № 20. *Міжнародний центр перспективних досліджень.* <http://icps.com.ua/assets/uploads/files/FPI_20_ukr_2015_10_08_1228.pdf>.

[3] Війна на два фронти: Туреччина вступає в боротьбу з ІДІЛ і курдами. *Кореспондент.* <http://ua.korrespondent.net/world/3551215-viina-na-dva-fronty-turechchyna-vstupaie-v-borotbu-z-idil-i-kurdamy>.

incident on the events in Gaza (2009), when R. Erdogan stated that his conscience did not allow him to "face the Israelis at a time when A. Sharon government continues to destroy the Palestinian leadership and commit terrorist acts against the Palestinian people". It is impossible not to associate above mentioned with an attempt to make the transfer of humanitarian (and not just humanitarian, as it turned out) of cargo ships "Mavi Marmara" in Gaza, which blockade Israel strictly controls[1]. After that Ankara recalled its ambassador, were suspended all joint projects, including the military. Nothing signs the improvement until the incident happened with a Russian bomber on the 24th of Nivember, 2015 and the Turks are not threatened interruption of Russian gas. "For the first time in the last 5 years, Erdogan openly said that improved relations between Israel and Turkey will benefit the entire Middle East. By this time, the president of Turkey carried out anti-Israeli policy "- said political scientist Arie Gut. Israel will pay $ 20 million to the families of those killed on Mavi Marmara. Turkey has pledged to stop the persecution of Israeli military in law level. But most importantly, the country will jointly develop gas deposits on the shelf of the State of Israel. Ankara will be one of the largest buyers of natural gas from Israel[2].

We consider that temporary suspension of Turkish-Israeli relations has strengthened Israel's isolation in the Middle East. First of all this is reflected in the dynamic of their development, especially in the military-political sphere.

Turkey also painful accepted the military coup in Egypt July 3, 2013, condemning the intervention of the army. The suppression of protests against the removal of M. Morsi in Egypt Ankara described as a "serious crime" of temporary administration. Being "Muslim Brotherhood" in power was an important element for strengthening of the Turkish model. Today, the country is losing an important partner[3].

Nevertheless, the events of the "Arab Spring" that caused significant changes in a number of Middle East countries and have left their mark for itself in Turkey, had no effect on its regional ambitions. Moreover, the JDP leaders eventually came to claim that the situation in the Arab world does not preclude the creation of a new regional order in which Turkey will take center place. JDP further set before itself two objectives: to support within the international community the idea about Turkey as respected in the world and at the same time a strong regional player; use the rapprochement between Turkey and its neighbors in the interests of national development. "But - concludes N. Karadzhasulu (University "the 9th of September ", Izmir) taking into account the fact that the situation in the region may change quickly, it is difficult to say whether Turkey could achieve its goals"[4].

The events of the "Arab Spring" had great importance for the future of the Middle East region and for the Turkey's place in this future. Seaking at the general session of the Turkish parliament in April 2012, A. Davutoglu said: "The new Middle East born. We will continue to be masters, servants and pioneers of this Middle East. Instead of the tyranny, oppression and dictatorship the new Middle East will be ruled by the will of the people, the voice of right and justice. And this voice will be supported by Turkey everywhere"[5]. On the one hand the perception of Turkey as a regional leader, pioneer and carrier of "wind of change" is another echo of the idea of the so-called "historical responsibility". According to A. Davutoglu, Turkey must unite with the Middle East "historical compatriots" based on understanding of cultural community that is more serious power than the idea about ordinary citizens. On the other hand A.Davutoglu's idea of regional leadership has been formed not without the influence of growing economic opportunities in Turkey and its economic interests. Over the past 10 years the Middle East has turned to Turkey into region of great geopolitical importance. Proclamation of own state as the "leader" and "protector" of the Middle East was

[1] Барыш, Достер (2011). Турция между двух континентов, двух цивилизаций и двух сил. *Геополитика. Информационно-аналитическое издание, вып. IX,* Турция, 20.

[2] Путін зробив неможливе: Туреччина та Ізраїль помирилися через конфлікт з Росією. *Патріот.* <http://patrioty.org.ua/blogs/putin-zrobyv-nemozhlyve-turechchyna-ta-izrail-pomyrylysia-cherez-konflikt-z-rosiieiu-102899.html>.

[3] Воротнюк, М. (2013). Протести в Туреччині та події на Близькому Сході: нормативні аспекти. *Зовнішні справи, 13,* 36.

[4] Шувалов, Н.Б. (2015). Политические партии в Турции в зеркале выборов в местные органы власти: *Свободный реферат, Социальные и гуманитарные науки (РЖ), Сер. 9, Востоковедение и африканистика. Зарубежная литература, ИНИОН РАН*. Москва, *4,* 65.

[5] Шувалов, Н.Б. (2015). Политические партии в Турции в зеркале выборов в местные органы власти: *Свободный реферат, Социальные и гуманитарные науки (РЖ), Сер. 9, Востоковедение и африканистика. Зарубежная литература, ИНИОН РАН*. Москва, *4,* 65.

brilliant geopolitical code of JDP[1].

Taking into account the absence, at this stage, the real Muslim regional leader becomes more important rivalry between Turkey and Iran for the division of spheres of influence. Iran's foreign policy has two long-term goals - to achieve regional hegemony and spreading Shia Islam directly. The rivalry between Turkey and Iran in the Arab world can be looked through in the context of the confrontation between supporters of moderation and extremism. Historically, Iran was in the "extremist" block (Syria, "Hezbollah" and Hamas) and Turkey became a member of "conservative" axis "6+3", which were presented by the Gulf countries, Egypt, Jordan, Iraq. In recent years Iran has launched an offensive aimed at improving relationships and find allies, particularly among the Gulf countries, especially we talking about the UAE and Bahrain. That is why very possible that Shiites and Sunnis will be competing for geopolitical hegemony in the region, bringing into their alliances the states of interfaith conflict - Bahrain, Lebanon and Saudi Arabia, Iraq and Palestine.

Relations between Turkey and Iran are key to Ankara in regard to its eastern borders. In this sense should be understood any contact between the two countries, not only the general issues that unite them (the instability in the region increases its importance), but the problem of the Kurds. This factor makes them well think: declaration of independence could lead them to falling into tough military pincers - between Ankara (which has repeatedly demonstrated that no escapes protect their national interests) and Tehran (which forced again and again to improve their military capabilities in the event of arrival troubled times). Even if there was also an independent Kurdish quasistates on Iraqi territory, officially it could not be recognized. The position of the two countries and the geopolitical context make us to believe that a moment of strong secret alliance between them is around the corner, it is important only when the deal will became "open secret"[2].

On author's opinion after the removal on the 16th of January, 2016 sanctions from Iran relations between Ankara and Tehran will continue to develop in the rise. And for this there are several reasons: 1) joint struggle against the KWP, which wants to unite the Kurds of the Middle East and create a single state; 2) Ankara's dependence on Iranian gas, which will be increasing after the conflict with Russia; 3) Both Iran and Turkey try to get rid of USA control and independently build their policies on the territory of the Middle East. At the same time, each of these countries aspires to become a regional (religious, political, economic) leader, so there are not excluded confrontation, provocation, democratic demarches in particular in such questions as the Syrian conflict, Armenia and Nagorno Karabakh, Israel and Russia.

One of the priorities of policy sovereignty of the Middle East region countries is a horizontal vector of cooperation Turkey - Iran - Pakistan which is based on the fact that the population of the three countries reached 300 million. people and can greatly influence onto the situation in the region. In addition, to the trilateral relations of these countries can join also Afghanistan, Azerbaijan, Turkmenistan, Uzbekistan, Tajikistan, Iraq.

Today Turkey reinforces its positions in the region, fighting for the status of a regional or even global state and demonstrates sustained economic growth. In fact, the Turkish Republic is the only one country in the Middle East, able to conduct foreign policy deliberately in respect of its own independent course and approved foreign policy strategies. Today high conflict potential of the Middle East region is always growing steadily. In the region enhanced multi-conflict interaction of world states. In this context, Turkey's position is extremely important. It own plans to strengthen regional leadership the Turkish Republic realizes through soft power - the organization of educational programs, development of tourism services, through investment[3].

Political modernization that began in Turkey since the advent of the Justice and Development Party, puts as its main objectives the transformation of Turkey into a state-leader in the Middle East region. In the context of domestic, regional and global security extremely important is the position of Turkey on the issue of Kurdish autonomy. Kurdish factor plays an important role in Turkey's domestic policy and its relations with the neighbors, and the fate of the country will depend largely on how successfully the government

[1] Шувалов, Н.Б. (2015). Политические партии в Турции в зеркале выборов в местные органы власти: *Свободный реферат, Социальные и гуманитарные науки (РЖ), Сер. 9, Востоковедение и африканистика. Зарубежная литература, ИНИОН РАН*. Москва, *4,* 69.

[2] Барыш, Достер (2011). Турция между двух континентов, двух цивилизаций и двух сил. *Геополитика. Информационно-аналитическое издание, вып. IX.* Турция, 55.

[3] Аватков, В.А. (2013). *Внешнеполитическая идеология Турецкой Республики при правлении Партии справедливости и развития*: диссертация кандидата политических наук: 23.00.04. Москва, 106.

cope with difficulties, including the "Kurdish question". In the past, the country has not recognized even the fact that Kurds exist, theye used to be known as "mountain Turks". Gradually, the Kurds have become more active increasingly, and the turning point was the creation in 1978 of Kurdistan Workers' Party (KWP). Officially it was declared as Marxist and as a result, received considerable financial support from procommunist organizations worldwide, including from the Soviet Union. After the KWP in 1984 proclaimed the beginning of armed struggle for independence of the Kurds, the conflict escalated into full-scale civil war in which, up to present date, killing more than 40 thousand people. Subsequently the country in it intentions to become a full member of the EU began to soften the regime against the Kurds, it is prohibited, then allowed the Kurdish language and communicate in it. Turkey in recent years, skillfully using inconsistencies in the Kurdish camp, combines the carrots and sticks methods to ensure stability in their regions bordering with Iraq, Iran and Syria[1].

If we analyze the current Turkish foreign policy in Middle East region and it development in the future we of course have to look through Syrian issue which play very big role and has influence not only in region but also all over the world. The reaction of Turkey to vote in Syria can not be considered in isolation from Ankara common approach to the events of the "Arab Spring". Turkey, which claims to be a regional leader, tried to take advantage from the upheavals in the Arab world in order to increase its influence in the region, expanding their experience of democratization and liberalization. Accordingly, Ankara made a bid to support the protest movements, characterized by the Turkish leadership as the only democratic.

In Syria this approach at the beginning of the confrontation between government and opposition forces held back because of the dynamic development of the Turkish-Syrian relations, what could prevent confrontation and the coming to power of the new revolutionary government. The process of expanding cooperation between the two countries objectively meet the interests and aspirations of a large group of Turkish citizens, especially residents of the six Turkish provinces border with Syria, forming the foundation of economic prosperity. This is why Ankara for a long time (over six months after the war beginning in Syria) maintained from harsh statements and break relations with Damascus. The official response of Ankara at the beginning of the unrest in Syria was aimed at support of the government and B.Asada manifested itself in a number of events, for example, the statement of the Turkish Foreign Ministry expressed support for the intention of B. Assad to investigate the tragic incident and to begin reforms in the political, social and economic spheres. In the first stage the Republic of Turkey offered itself as a Coordinator of reforms in Syria, and later because of strong position and pertinacity of B. Assad began supporting the opposition and imposed sanctions against the Syrian leadership. Turkish analysts Atilla Sandykly and Ali Semin as follows described the Ankara's policy concerning the Syrian crisis: "Attention of Turkey to the Syrian crisis is natural, taking into account the regional weight of Turkey and its proximity to Syria. However, we must always remember that the interference in solving the countless problems of the Middle East leads to involvement in these issues. Turkey could not predict that the crisis in Syria will develop different from the regime changes in Tunisia, Egypt, Libya and Yemen". There was the involvement of Turkey in the events of civil war in Syria. Ankara has become a hostage of crisis in Syria and it transformation in the problem of regional and global scale [2]. On the 9th of August, 2011 Turkish delegation held negotiations with the Syrian leadership on the settlement of the conflict, which lasted about 6 hours and brought no results. Parties saved their positions: Turkey calling for Damascus to stop using force, Syria with the desire to confront the terrorists. Then Turkey began to open support of the Syrian opposition. The first conference of the Syrian opposition in Turkey in May, 2011 in Antalya, and on the 2nd of October, 2011 in Istanbul announced the creation of the Syrian National Council (SNC), which should be a coalition body that will unite opposition forces. In December in Istanbul was opened an office of SNC. The landmark moment of formation of the Turkish strategy concerning the Syrian crisis was meeting R. Erdogan with USA President B. Obama at the UN General Assembly in New York in late September, 2011. Then the Prime Minister of Turkey for the first time at the international level announced that his country "stopped negotiations with the Syrian government", to which in Ankara were "no more confidence". On the 30th of November, 2011 the Minister of Foreign Affairs of Turkey has also officially announced that "according to the recommendations of the president and prime minister" introduced against Syria "package

[1] Аватков, В.А., Филлипов, А.Д. (2013). Курдский фронт и оппозиция Турции в сирийском кризисе. *Ближний восток и современность: сборник статей, вып. 47.* Москва: Институт Ближнего Востока, 6.

[2] Свистунов, И.А. (2013). Политика Турции в отношении сирийского кризиса. *Ближний Восток и современность: сборник статьей, вып. 47.* Москва: Институт Ближнего Востока, 197.

of sanctions"[1].

Protracted conflict in Syria, was unexpected for Turkish politicians and efforts to resolve it have not yielded tangible results within a few years. At the same time the impact of the Syrian crisis is becoming more prominent in Turkey, affecting the economic sphere, security and causing division in Turkish society and doubts concerning the correctness of the foreign policy of the ruling party. It seems that in a difficult situation around Syria, the most dangerous scenario for Ankara would be armed intervention in neighboring country. External military intervention into the Syrian conflict objectively contradict the national interests of Turkey, at least for the reason that makes no guarantees of Turkish influence preservation in Syria and threat to create around the Turkish borders a zone of protracted instability, similar to Iraq[2]. Moreover, this situation will not change the balance of power in the Middle East and disrupt the regional balance of power between Ankara and Tehran, putting at risk the prospects of bilateral cooperation.

At the same time the regime of B. al-Assad has no plans to negotiate with his opponents - Syrian opposition. With the support of Russia, government troops went on the offensive and began to cut off the supply of Aleppo city. And this in the same time as negotiations in Geneva, initiated by the US and EU. If things will go the same way for some time, the city, the eastern part of which is occupied by the opposition, will soon be completely surrounded, the chances to keep it under control the rebels will not have. At the same time in Geneva broke down, barely begun, negotiations concerning Syria. Opposition and Turkey, which supports it, announced that see no point talking about something until on the ground it is hit by the Assad forces and bombed from the sky by V. Putin's aircraft. Apparently, Ankara and the rebels want the the United States push onto Moscow, achieving cessation of the offensive, as a result of which Aleppo city may be lost. However, while the Syrians and the Russians never think to stop. On this background, Turkey has developed not only a serious diplomatic but also military activity: to Syrian border pull all new units of the Turkish army. According to Moscow, Ankara is preparing an offensive to the north part of Syria, that Russia and its Syrian allies believe is absolutely unacceptable. It is very important to said that, as we all know, relations between Moscow and Ankara were seriously destroyed after the 24th of November, 2015, when Russian bomber was shot down after violation of Turkish airspace. Russia disagreed with the position of the Turkish side and imposed economic sanctions against the Republic of Turkey. Overall, this event had a negative effect on the recently friendly bilateral relations. Restoring of the trust and cooperation between two countries, according to the author's opinion, is a difficult issue in the long term. Especially if Russia will continue its destructive policies in the Middle East region.

Now Turkey aims to create 90-kilometer security zone along the Syrian-Turkish border in Syria, to ensure the safety of Syrian refugees there. Turkey's second goal - the presence in the region and solving the problem of Control Syrian Kurds in order they will not have taken too strong positions. This issue is the main stumbling block between the USA and Turkey. There are many factors that make Turkey to conduct a military operation: refugees, Kurdish factor, factor of ISIL, the political factor - to show the Turkish public that the government is best in coping with the problem of terrorism. Overall, the Turkish government has one main goal - to deal with the Kurdistan Workers' Party and the Kurdish Democratic Union Party in Syria, which is linked to the KWP and prevent the creation of the Kurdish autonomy in Syrian territory along the Turkish border[3].

Turkey is also very concerned that the United States enlisted the support of Syrian Kurds and became the official ally of the Kurdish Democratic Union Party, while the Republic of Turkey recognizes it as the terrorist organization. Turkey is trying to force the USA to accept the Democratic Union as terrorist organization. According to opinion of researcher M. Vorotnyuk, Turkey fears that the creation of Kurdish autonomy in Syria will be like a snowball that cause additional problems - the population of south-east Turkey would want the same. At the same time with the official leadership of Iraqi Kurds in Turkey is dialogue, developing cooperation in energy transportation. But the Kurdistan Workers' Party, which is based in the mountains of northern Iraq and in some areas of Turkey – for Turkish authorities is a

[1] Свистунов, И.А. (2013). Политика Турции в отношении сирийского кризиса. *Ближний Восток и современность: сборник статьей, вып. 47.* Москва: Институт Ближнего Востока, 198-199.

[2] Свистунов, И.А. (2013). Политика Турции в отношении сирийского кризиса. *Ближний Восток и современность: сборник статьей, вып. 47.* Москва: Институт Ближнего Востока, 198.-204.

[3] Воротнюк, М. Боротьба курдів. Як виглядає велика політика на Близькому Сході. *Новости Лина нет.* <http://news.liga.net/interview/politics/6394388-borba_kurdov_kak_vyglyadit_bolshaya_politika_na_blizhnem_vostoke.htm>.

completely different matter[1].

The war in Syria and Iraq is dangerous itself, but also threatens to the Turkey by the emergence of hostile military and political structures or as an Islamic state, or in a hostile Kurdish state, which will qualify for the Turkish Kurdistan. In case of victory of one party there is a threat that war could upset already on the territory of Turkey itself. For the Republic of Turkey this may become a threat to the fact of its existence. So exit for Turkey from this situation is monitoring the situation in the region in northern Iraq and Syria, in order to limit the impact to it hostile forces by entering their units or carrying out maintenance and control of friendly forces. Second, for Turkey the current crisis in the Middle East is not only a significant threat, but also great opportunities. This enables it to establish itself as a military and political leader of the region, the Sunni and the Islamic world. After than all parties of the conflict exhaust each another in the endless war, there will be need a military and political force that could bring stability and take under control the situation in the region. This force can certainly be Turkey. For it offers the potential to achieve hegemony in the region of the world[2].

It should be noted that Turkey not only has the strongest army in the region, but also has a crucial advantage that can ease to it deal of control over the Middle East region - it is a Sunni state, respectively, it will not meet such resistance to its policies in the area of the Sunni majority, like could face both Shiite Iran and the governments of Iraq and Syria. This opens the possibility for taking under control of the "Sunni triangle" and other populated Sunni areas of Iraq and Syria. Along with this, Turkey can take control under areas of Syria and Iraq, which is extremely rich in oil. For it is an opportunity not only to give up completely on imported hydrocarbons from Russia, but also to export Syrian and Iraqi oil to Europe via its territory, which will allow to gain huge profits. There are ideological and political factors too. In addition to the abovementioned, and it should also be noted, nowadays Turkey is able to implement ideas of neoOttomanism not only in humanitarian space, not only through "soft power" but also by "hard power" – its extremely powerful army, now gained wide field for activities outside the state. The doctrine of neoOttomanism indeed could be realized now, and partly has been already implementing in the form of return of Turkey to the Iraqi and Syrian territory of the former Ottoman Empire - this can be seen in the introduction of Turkish troops in the north of Syria and Iraq, actually taking them under control district Azzazu, support and control Syrian rebels and Turkmen.

So now active policy of Turkey in the east on the one hand is forced, because there is a real threat to the Turkish state, which should preventively fight, on the other side opens up before the country new perspectives. Turkey now can and realize the policy that really implement neoOttomanism project, in other words establishing it as a leader on the territories of the former Ottoman Empire.

Note: *About the difficulty of the Turkish-Syrian relations and drop the image of Turkey in the Middle East region say dates of annual poll titled "Addicted to Turkey in the Middle East in 2013" held in November, 2013 by the Turkish "Fund for Economic and Social Research". Results of the study indicate that Ankara's Middle East policy, especially the Syrian vector ambiguously estimated in the region. The survey of public opinion conducted by Turkish specialists among the population of Egypt, Jordan, Lebanon, Palestine, Saudi Arabia, Syria, Iraq, Iran, Tunisia, Oman, Bahrain, Qatar, UAE, Kuwait, Yemen and Libya, attended 2800 respondents over 18 years old. According to the study, the image of Turkey in the Middle East declined in 2013 compared with the previous two years. Thus, in 2013, a positive attitude towards Turkey expressed 59% of respondents, while in 2012 the figure was 69% and in 2011 - 78%. How could be supposed, the lowest rating of Turkey among the population of Syria: only 22% of respondents from Syrian said positive perception of Turkey (up from 28% in 2012 and 44% in 2011). Addicted of Ankara to Syrian leadership was described as "hostile" by 88% of respondents. Only 21% of Syrian respondents (the lowest percentage among the different countries) supported the idea that Turkey can serve as a "model" for other countries in the Middle East. In the foreseeable future Syria will keep its place in the focus of the Ankara Middle East policy*[3].

[1] Воротнюк, М. Боротьба курдів. Як виглядає велика політика на Близькому Сході. *Новости Лига нет.* <http://news.liga.net/interview/politics/6394388-borba_kurdov_kak_vyglyadit_bolshaya_politika_na_blizhnem_vostoke.htm>.

[2] Нелепов, В. Бесіди про Туреччину. Зовнішня політика. *Хвиля.* <http://hvylya.net/interview/geopolitics2/besidi-pro-turechchinu-zovnishnya-politika.html>.

[3] Свистунов, И.А. (2014). Политика Турции в отношении сирийского кризиса после международной эскалации вокруг Сирии в августе-сентябре 2013 г. *Ближний Восток и современность: сборник статей, вып. 48.* Москва: Институт Ближнего Востока, 183.

If we analyze the opportunities and threats for Turkey in the Middle East region, they are: as a result of the formation in the Middle East and North Africa regions a new geopolitical reality, there is a need for the USA and EU "stabilizer" and a model for the future development of the regions as which increasingly look through Turkey. Declared in USA plans for withdrawal army from Iraq, fixing on Turkey, which has special economic interests in northern Iraq, the status of one of the major players. Winning is the position of balancing and third power which occupied by Turkey on a number of "platforms" and in a wide range of issues on the international agenda[1].

The flip side of the "second historic chance" of Turkey after the events of the "Arab Spring" is the risk of losing control over the situation in the region, escalating tension, made a loss of economic and political "investments" etc. Failure (say, for example, like China) hold only within the framework of economic expansion. There has been a risk of possible losing position of third power and implied dividends from it. The lack of significant results in implementing the policy of "zero problems with neighbors". Save the tensions with Syria and Russia. Viewing relations with Israel - the transition from confrontation to partnership relationships. The risk of anti-Turkish axis formation. Exacerbated the Kurdish question not only as a domestic political, but also as a regional factor. Iran's negative reaction to the placement of missile defense system on Turkish territory, sharpening rivalry between Turkey and Iran for dominance in the region and at the same time a number of cooperation issues. "Cleaned out" internal political platform and four terms of the JDP in power could cause voters to "fatigue" and desire for change. The escalation relations of JDP with military body and the secular part of society, which are opposed to reducing the role of Islam, the growing anti-democratic processes in society, reducing the independence of courts and justice[2].

As seen from the above mentioned analysis, in addition to significant positive factors and opportunities, there are many objective problems, risks and threats, both internal and external. This enables skeptics and opponents talk about reach the stated goals, or at least about a shift in their implementation at a later, compared to 2023 year, terms.

So, as a result of the parliamentary elections in 2002 to power in the country came JDP. During 14 years the Party managed to win in the parliamentary elections and created a government alone. During this period Turkey became on the path of reforms in the economy, the social sphere and in external relations. Country's foreign policy has been formed partly on the basis of kemalizm principals, but mostly on the principles introduced by Turkish scientist and politician – A. Davutoglu. Thanks to its concept - the "new Ottomanism" on the agenda of the current Turkish government - Turkey's transformation to a global player with global presence, clearly formulated policy in all regions of the world. Modern Turkey eliminating the pro-Western bias, balancing between East and West, the Turkish approach is flexible and fluid, the call in retrospective and perspective, implies rejection of dies and creative thinking, based on return of a historical living space, in search of new partners and organize innovative alliances. In implementing its foreign policy Turkey seeks to keep in the hands of a strategic initiative, to work as "number one". Turkey is trying to strengthen its position in the region by using given a historic chance - so-called "Arab Spring," a herd of regime changes in North Africa and the Middle East. Thus there is a deterioration of relations with Israel through Turkey's rising popularity among Muslim countries, relations with Syria and Iran are fraught with a number of risks, such as loss of status of "independent agent" and "bridge", further escalation of the situation in the region.

References

1. Avatkov, V. Neoosmanizm. Bazovaja ideologija i geostrategija Turcii. *Obshchestvennyj teoreticheskij zhurnal «Svobodnaja mysl'».* <http://svom.info/entry/458-neoosmanizm/>.
2. Avatkov, V.A. (2013). *Vneshnepoliticheskaja ideologija Tureckoj Respubliki pri pravlenii Partii spravedlivosti i razvitija:* dissertacija kandidata politicheskikh nauk: 23.00.04. Moskva.
3. Avatkov, V.A., Fillipov, A.D. (2013). Kurdskij front i oppozicija Turcii v sirijskom krizise. *Blizhnij vostok i sovremennost': sbornik statej, vyp. 47.* Moskva: Institut Blizhnego Vostoka.
4. Balashov, S. Vybory v Turechchyni: vhoru skhodamy, yaki vedut vnyz. *Hazeta «Dzerkalo tyzhnia».* <http://gazeta.dt.ua/POLITICS/vibori_v_turechchini_vgoru_shodami,_yaki_vedut_uniz.html>.
5. Barysh, Doster (2011). Turcija mezhdu dvukh kontinentov, dvukh civilizacij i dvukh sil. Geopolitika. *Informacionno-analiticheskoe izdanie, vyp. IX, Turcija.*

[1] Стародубцев, И.И. (2011). *Трансформирующаяся Турция.* Москва: Институт Ближнего Востока, 186-187.
[2] Стародубцев, И.И. (2011). *Трансформирующаяся Турция*. Москва: Институт Ближнего Востока, 188-190.

6. Braterskij, A. Ehrdogan prazdnuet pobedu. *Gazeta.ru.* <http://www.gazeta.ru/politics/2015/11/02_a_7867427.shtml>.
7. Viina na dva fronty: Turechchyna vstupaie v borotbu z IDIL i kurdamy. *Korespondent.* <http://ua.korrespondent.net/world/3551215-viina-na-dva-fronty-turechchyna-vstupaie-v-borotbu-z-idil-i-kurdamy>.
8. Volovych, O.O. (2011). *Turechchyna u suchasnomu sviti: poshuk novoi identychnosti: zbirnyk statei ta analitychnykh materialiv.* Odesa: Feniks.
9. Vorotniuk, M. (2010). KOMPAS 2020. Ukraina u mizhnarodnykh vidnosynakh: tsili, instrumenty, perspektyvy. *Turechchyna: rehionalnyi hravets z hlobalnymy ambitsiiamy*. Odesa: Fond im. Fridrikha Eberta.
10. Vorotniuk, M. (2013). Protesty v Turechchyni ta podii na Blyzkomu Skhodi: normatyvni aspekty. *Zovnishni spravy, 13,* 36.
11. Vorotniuk, M. Borotba kurdiv. Yak vyhliadaie velyka polityka na Blyzkomu Skhodi. *Novosty Lyna net.* <http://news.liga.net/interview/politics/6394388-borba_kurdov_kak_vyglyadit_bolshaya_politika_na_blizhnem_vostoke.htm>.
12. Haber, Ie. Parlamentski vybory v Turechchyni: narodna demokratiia chy demokratiia narodiv?. *Hazeta «Dzerkalo tyzhnia».* <http://gazeta.dt.ua/international/parlamentski-vibori-v-turechchini-narodna-demokratiya-chi-demokratiya-narodiv-_.html>.
13. Haber, Ie. Turechchyna vid vyboriv do vyboriv: ATO, viina i koalitsiia, shcho ne vdalasia. *Hazeta «Dzerkalo tyzhnia».* <http://gazeta.dt.ua/international/turechchina-vid-viboriv-do-viboriv-ato-viyna-i-koaliciya-scho-ne-vdalasya-_.html>.
14. Haber, Ie. Turechchyna: kinets «nepevnykh chasiv»?. *Hazeta «Dzerkalo tyzhnia».* <http://gazeta.dt.ua/international/turechchina-kinec-nepevnih-chasiv-_.html>.
15. Hadzhyev, A.H. K voprosu o znachenyy Turtsyy na mezhdunarodnoi arene. *Ynstytut Blyzhneho Vostoka.* <http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/31-07-10.htm>.
16. Derhachev, V. Mnohopartnerskaia heopolytyka Turtsyy. *Vestnyk Analytyka.* <http://dergachev.ru/analit/191010.html>.
17. Zovnishnopolitychnii aktsenty. Islamska derzhava Iraku i Levantu: khto zupynyt islamskyi fundamentalizm. *Vypusk №20. Mizhnarodnyi tsentr perspektyvnykh doslidzhen.* <http://icps.com.ua/assets/uploads/files/FPI_20_ukr_2015_10_08_1228.pdf>.
18. Mkhytarian, N.I. (2012). Osoblyvosti formuvannia suchasnoi zovnishnoi polityky Turechchyny. *Stratehichni priorytety, 1 (22),* 178.
19. Nelepov, V. Besidy pro Turechchynu. Zovnishnia polityka. *Khvylia.* <http://hvylya.net/interview/geopolitics2/besidi-pro-turechchinu-zovnishnya-politika.html>.
20. Putin zrobyv nemozhlyve: Turechchyna ta Izrail pomyrylysia cherez konflikt z Rosiieiu. *Patriot.* <http://patrioty.org.ua/blogs/putin-zrobyv-nemozhlyve-turechchyna-ta-izrail-pomyrylysia-cherez-konflikt-z-rosiieiu-102899.html>.
21. Rukomeda, R.M. (2014). Realizatsiia osnovnykh polozhen kontseptsii Akhmeta Davutohlu u zovnishnii polititsi Turechchyny. *Stratehichni priorytety, 1,* 188-189.
22. Svystunov, Y.A. (2013). Polytyka Turtsyy v otnoshenyy syryiskoho kryzysa. *Blyzhnyi Vostok y sovremennost: sbornyk statei, vyp. 47.* Moskva: Ynstytut Blyzhneho Vostoka.
23. Svystunov, Y.A. (2014). Polytyka Turtsyy a otnoshenyy syryiskoho kryzysa posle mezhdunarodnoi эskalatsyy vokruh Syryy v avhuste-sentiabre 2013 h. *Blyzhnyi Vostok y sovremennost: sbornyk statei, vyp. 48.* Moskva: Ynstytut Blyzhneho Vostoka.
24. Sotnychenko, A.A. (2009). *Osobennosty modernyzatsyy v Turtsyy. Preprynt M-11/09*. Sankt-Peterburh: Yzdatelstvo Evropeiskoho unyversyteta v Sankt-Peterburhe.
25. Starodubtsev, Y.Y. (2011). *Transformyruiushchaiasia Turtsyia. Ynstytut Blyzhneho Vostoka*. Moskva.
26. Ulchenko, N.Iu. (2012). Sotsyalno-эkonomycheskoe razvytye Turtsyy a peryod pravlenyia Partyy spravedlyvosty y razvytyia. *Turtsyia v peryod pravlenyia Partyy spravedlyvosty y razvytyia: sbornyk statei*. Moskva: Ynstytut Blyzhneho Vostoka.
27. Shuvalov, N.B. (2015). Polytycheskye partyy v Turtsyy v zerkale vyborov v mestnыe orhany vlasty: *Svobodnyi referat, Sotsyalnye y humanytarnye nauky (RZh), Ser. 9, Vostokovedenye y afrykanystyka. Zarubezhnaia lyteratura, YNYON RAN*. Moskva, *3*.
28. Shuvalov, N.B. (2015). Polytycheskye partyy v Turtsyy v zerkale vyborov v mestnыe orhany vlasty: *Svobodnyi referat, Sotsyalnye y humanytarnye nauky (RZh), Ser. 9, Vostokovedenye y afrykanystyka. Zarubezhnaia lyteratura, YNYON RAN*. Moskva, *4,* 62-63.
29. Yaroshenko, Ie., Filipchuk, V. (2015). Zovnishnopolitychnii aktsenty. Islamska derzhava Iraku i Levantu: khto zupynyt islamskyi fundamentalizm. *Vypusk № 20. Mizhnarodnyi tsentr perspektyvnykh doslidzhen.* <http://icps.com.ua/assets/uploads/files/FPI_20_ukr_2015_10_08_1228.pdf>.

Oksana Pliatsko, PhD in Law
Office of Pension Fund of Ukraine in Berezhany district of Ternopil oblast

FEATURES OF HEALTH AND SAFETY LEGAL REGULATION AT WORK AT THE EUROPEAN UNION

The article studies the EU labour law, especially its institute of providing the health and safety at work. The peculiarity of the EU legislation in the field of providing health and safety at work is a framework directive. This directive is the basis of legislation i this area. Another directives in this sphere must correspond to the basic principles of this framework directive and complement its provisions in the special areas. Thees areas are indicated into annex for framework directive. Also, one more feature of providing health and safety in work legislation is wide participation of workers in safety measures on enterprises by informing and consultation of the workers´ representatives about the choice of equipment, providing the working conditions and environment of the workers´ safety and health. The main principle of framework directive is that the measures related with the safety, hygiene and health at work cannot be resolved with the workers´ financial costs, in any case.

Key words: health and safety at work, framework directive, working conditions and environment, informing and consultation, occupational risks, accident factors, technical progress.

The need to improve working conditions is the collective concern, prompted by both humanitarian and economic considerations. To create more jobs and of better quality is one of the main objectives of the EU social policy. A safe and healthy working environment is an essential element of the quality of work.

The EU action in health and safety at work has its legal basis in Article 153 of the EU Treaty. Community action is not limited to legislation. The Commission has widened the scope of its activities, in favour of information, guidance and promotion of a healthy working environment by paying particular attention to small and medium-size enterprises.

The European Union has embarked on a series of Directives in the field of health and safety, all of which when agreed by the Council of Ministers and the Commission become binding on all the member countries. They have proceeded on the basis of individual hazards, setting standards which are then enforced by the appropriate national agencies. Recent ones include Directives on noise, visual display units, the manual handling of loads, carcinogens and biological agents. The european Directives are arrived at by consensus between representatives of the national governments and their experts and, once promulgated, give a time limit within which member nations must comply[1].

The main characteristic of the EU strategy about the safety and health at work is the directive framework and according it, the directives in the field covered by this Directive should be adopted.

Such directive is the Council Directive of 12 June 1989 about the introduction of measures to encourage the improvements in the workers´ safety and health at work (89/391/EEC)[2].

The object of this Directive is to introduce measures to encourage improvements in the workers´ safety and health at work.

To that end it contains general principles concerning the prevention of occupational risks, the protection of safety and health, the elimination of risk and accident factors, the informing, consultation, balanced participation in accordance with national laws and/or practices and training of workers and their representatives, as well as general guidelines for the implementation of the said principles.

This Directive shall be without prejudice to existing or future national and Community provisions which are more favorable to protection of the safety and health of workers at work.

Directive 89/391/EEC shall apply to all sectors of activity, both public and private (industrial, agricultural, commercial, administrative, service, educational, cultural, leisure, etc.).

This Directive shall not be applicable where characteristics peculiar to certain specific public service

[1] Health and safety at work legislation. <www.agius.com/hew/resource/hswlaw.htm>.
[2] Directive 89/391/EEC of 12 June 1989 about the introduction of measures to encourage the improvements in the workers´ safety and health at work. <eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML>.

activities, such as the armed forces or the police, or to certain specific activities in the civil protection services inevitably conflict with it.

In that event, the safety and health of workers must be ensured as far as possible in the light of the objectives of this Directive.

Directive 89/391/EEC charges some duties on the employer in the field of safety and health at work.

The employer shall have the duty to ensure the workers´ safety and health in every aspect related to the work.

Where, pursuant to Article 7 (3), an employer enlists competent external services or persons, this shall not discharge him from his responsibilities in this area.

The workers´ obligations in the field of safety and health at work shall not affect the principle of the responsibility of the employer.

Within the context of his responsibilities, the employer shall take the measures necessary for the safety and health protection of workers, including prevention of occupational risks and provision of information and training, as well as provision of the necessary organization and means.

The employer shall be alert to the need to adjust these measures to take account of changing circumstances and aim to improve existing situations.

The employer shall implement the measures referred to in the first sub-paragraph of paragraph 1 on the basis of the following general principles of prevention:

a) avoiding risks;

b) evaluating the risks which cannot be avoided:

c) combating the risks at source;

d) adapting the work to the individual, especially as regards the design of work places, the choice of work equipment and the choice of working and production methods, with a view, in particular, to alleviating monotonous work and work at a predetermined work-rate and to reducing their effect on health.

e) adapting to technical progress;

f) replacing the dangerous by the non-dangerous or the less dangerous;

g) developing a coherent overall prevention policy which covers technology, organization of work, working conditions, social relationships and the influence of factors related to the working environment;

h) giving collective protective measures priority over individual protective measures;

i) giving appropriate instructions to the workers.

The employer shall, taking into account the nature of the activities of the enterprise and/or establishment:

a) evaluate the risks to the workers´ safety and health, inter alia in the choice of work equipment, the chemical substances or preparations used, and the fitting-out of work places.

Subsequent to this evaluation and as necessary, the preventive measures and the working and production methods implemented by the employer must:

- assure an improvement in the level of protection afforded to workers with regard to safety and health,

- be integrated into all the activities of the undertaking and/or establishment and at all hierarchical levels;

b) where he entrusts tasks to a worker, take into consideration the worker's capabilities as regards health and safety;

c) ensure that the planning and introduction of new technologies are the subject of consultation with the workers and/or their representatives, as regards the consequences of the choice of equipment, the working conditions and the working environment for the safety and health of workers;

d) take appropriate steps to ensure that only workers who have received adequate instructions may have access to areas where there is serious and specific danger.

The main principle of Directive 89/391/EEC is that the measures related to safety, hygiene and health at work may, in no circumstances, involve the workers in financial costs.

Without prejudice to the obligations referred to in Articles 5 and 6, the employer shall designate one or more workers to carry out activities related to the protection and prevention of occupational risks for the undertaking and/or establishment.

Designated workers may not be placed at any disadvantage because of their activities related to the protection and prevention of occupational risks.

Designated workers shall be allowed adequate time to enable them to fulfill their obligations arising

from this Directive.

If such protective and preventive measures cannot be organized for lack of competent personnel in the undertaking and/or establishment, the employer shall enlist competent external services or persons.

Where the employer enlists such services or persons, he shall inform them of the factors known to affect, or suspected of affecting, the safety and health of the workers and they must have access to the information referred to in Article 10 (2).

In all cases:

- the workers designated must have the necessary capabilities and the necessary means,
- the external services or persons consulted must have the necessary aptitudes and the necessary personal and professional means, and
- the workers designated and the external services or persons consulted must be sufficient in number to deal with the organization of protective and preventive measures, taking into account the size of the undertaking and/or establishment and/or the hazards to which the workers are exposed and their distribution throughout the entire undertaking and/or establishment.

Directive 89/391/EEC determines the employer's duties in the field of first aid, fire-fighting and evacuation of workers, serious and imminent danger.

The employer shall:

- take the necessary measures for first aid, fire-fighting and evacuation of workers, adapted to the nature of the activities and the size of the undertaking and/or establishment and taking into account other persons present,
- arrange any necessary contacts with external services, particularly as regards first aid, emergency medical care, rescue work and fire-fighting.

The employer shall, inter alia, for first aid, fire-fighting and the evacuation of workers, designate the workers required to implement such measures.

The number of such workers, their training and the equipment available to them shall be adequate, taking account of the size and/or specific hazards of the undertaking and/or establishment.

The employer shall:

a) as soon as possible, inform all workers who are, or may be, exposed to serious and imminent danger of the risk involved and of the steps taken or to be taken as regards protection;

b) take action and give instructions to enable workers in the event of serious, imminent and unavoidable danger to stop work and/or immediately to leave the work place and proceed to a safe place;

c) save in exceptional cases for reasons duly substantiated, refrain from asking workers to resume work in a working situation where there is still a serious and imminent danger.

Workers who, in the event of serious, imminent and unavoidable danger, leave their workstation and/or a dangerous area may not be placed at any disadvantage because of their action and must be protected against any harmful and unjustified consequences, in accordance with national laws and/or practices.

The employer shall ensure that all workers are able, in the event of serious and imminent danger to their own safety and/or that of other persons, and where the immediate superior responsible cannot be contacted, to take the appropriate steps in the light of their knowledge and the technical means at their disposal, to avoid the consequences of such danger.

Their actions shall not place them at any disadvantage, unless they acted carelessly or there was negligence on their part.

Directive 89/391/EEC determines various employers´ obligations.

The employer shall:

a) be in possession of the assessment of the risks to safety and health at work, including those facing groups of workers exposed to particular risks;

b) decide on the protective measures to be taken and, if necessary, the protective equipment to be used;

c) keep a list of occupational accidents resulting in a worker being unfit for work for more than three working days;

d) draw up, for the responsible authorities and in accordance with national laws and/or practices, reports on occupational accidents suffered by his workers.

According this Directive the employer shall take appropriate measures so that workers and/or their representatives in the undertaking and/or establishment receive, in accordance with national laws and/or

practices which may take account, inter alia, of the size of the undertaking and/or establishment, all the necessary information concerning:

a) the safety and health risks and protective and preventive measures and activities in respect of both the undertaking and/or establishment in general and each type of workstation and/or job;

b) the measures taken pursuant to Article 8 (2) of Directive.

The employer shall take appropriate measures so that workers with specific functions in protecting the safety and health of workers, or workers' representatives with specific responsibility for the safety and health of workers shall have access, to carry out their functions and in accordance with national laws and/or practices, to:

a) the risk assessment and protective measures referred to in Article 9 (1) (a) and (b);

b) the list and reports referred to in Article 9 (1) (c) and (d);

c) the information yielded by protective and preventive measures, inspection agencies and bodies responsible for safety and health.

Directive 89/391/EEC determines that the employers shall consult workers and/or their representatives and allow them to take part in discussions on all questions relating to safety and health at work.

This presupposes:

- the consultation of workers,
- the right of workers and/or their representatives to make proposals,
- balanced participation in accordance with national laws and/or practices.

Workers´ representatives with specific responsibility for the workers´ safety and health shall have the right to ask the employer to take appropriate measures and to submit proposals to him to that end to mitigate hazards for workers and/or to remove sources of danger.

Employers must allow workers' representatives with specific responsibility for the safety and health of workers adequate time off work, without loss of pay, and provide them with the necessary means to enable such representatives to exercise their rights and functions deriving from this Directive.

Workers and/or their representatives are entitled to appeal, in accordance with national law and/or practice, to the authority responsible for safety and health protection at work if they consider that the measures taken and the means employed by the employer are inadequate for the purposes of ensuring safety and health at work.

Workers´ representatives must be given the opportunity to submit their observations during inspection visits by the competent authority.

According this Directive the employer shall ensure that each worker receives adequate safety and health training, in particular in the form of information and instructions specific to his workstation or job:

- on recruitment,
- in the event of the transfer or the change of job,
- in the event of the introduction of new work equipment or the change in equipment,
- in the event of the introduction of any new technology.

The training shall be:

- adapted to take account of new or changed risks, and
- repeated periodically if necessary.

The employer shall ensure that workers from outside undertakings and/or establishments engaged in work in his undertaking and/or establishment have in fact received appropriate instructions regarding health and safety risks during their activities in his undertaking and/or establishment.

Workers´ representatives with a specific role in protecting the safety and health of workers shall be entitled to appropriate training.

The training may not be at the workers' expense or at that of the workers´ representatives.

The training must take place during working hours.

Directive 89/391/EEC reserves also workers´ obligations.

It shall be the responsibility of each worker to take care as far as possible of his own safety and health and that of other persons affected by his acts or Commissions at work in accordance with his training and the instructions given by his employer.

To this end, workers must in particular, in accordance with their training and the instructions given by their employer:

a) make correct use of machinery, apparatus, tools, dangerous substances, transport equipment and

other means of production;

b) make correct use of the personal protective equipment supplied to them and, after use, return it to its proper place;

c) refrain from disconnecting, changing or removing arbitrarily safety devices fitted, e.g. to machinery, apparatus, tools, plant and buildings, and use such safety devices correctly;

d) immediately inform the employer and/or the workers with specific responsibility for the workers´ safety and health of any work situation they have reasonable grounds for considering represents the serious and immediate danger to safety and health and of any shortcomings in the protection arrangements;

e) cooperate, in accordance with national practice, with the employer and/or workers with specific responsibility for the safety and health of workers, for as long as may be necessary to enable any tasks or requirements imposed by the competent authority to protect the safety and health of workers at work to be carried out;

f) cooperate, in accordance with national practice, with the employer and/or workers with specific responsibility for the safety and health of workers, for as long as may be necessary to enable the employer to ensure that the working environment and working conditions are safe and pose no risk to safety and health within their field of activity.

The Annex of the Directive lists some of the areas where individual directives were adopted.

In the summary we should say that the Directive 89/391/EEC consolidates the general principles of prevention as the avoiding risks, evaluating the risks, combating the risks at source, adapting the work to the individual, adapting to technical progress, replacing the dangerous by the non- or the less dangerous, developing a coherent overall prevention policy, prioritizing collective protective measures (over individual protective measures), giving appropriate instructions to the workers. Thees principles are the basis for the EU legislation of health and safety at work.

References

1. Health and safety at work legislation <www.agius.com/ hew/resource/hswlaw.htm>.
2. Directive 89/391/EEC of 12 June 1989 about the introduction of measures to encourage the improvements in the workers´ safety and health at work <eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML>.

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Fejzulla Berisha, Doctor of Laws, Professor
''Public University of Haxhi Zeka'', Peja, Republic of Kosovo

THE INTERPRETATION OF LAW AND SOCIAL PRACTICE

Interpretation of a legal norm is important for normal functioning of state bodies' activity, respectively official persons, citizens and associations in the discovery of the will of the creator of legal norm. With other words, this process is an activity that is done by state bodies in the function of identifying the real meaning of the content of the legal norm. Interpretation in general, as a scientific-professional process, is an activity which explains the meaning of material phenomena with the purpose of their transmission. This material phenomenon is qualified as the carrier of the meaning that is presented by the sign. Therefore, for the interpretation of the right, respectively legal norm, the starting point is knowing the normative frame and then comes the analysis of its constitutional parts, the comparison other relevant laws and acts.

When legal norms contain legal gaps, this entails the fact that these norms have to be interpreted, respectively clarified in order to give directly give their real meaning. In general, laws of logic are also subjected to interpretation, which require preliminary significant philosophical knowledge. In our positive law, respectively in the criminal code the implementation of law by analogy is not allowed. Continuing towards the implementation of the principle of legality, sanctions *"nullum crimen, nulla poena sine lege",* which with other words means that no one can be sentenced for penal act, which is not predicted before in the positive paw and for which exists a sanction by the legal disposition. Therefore, analogy only serves in cases when we deal with legal gaps and this exclusively in civil cases, while solving cases with analogy is strictly forbidden in the criminal law.

As a rule, every legal norm, law or act of any nature of state power, which sets the manner of behavior of subjects against the normative frame can be an object of interpretation. The legal activity of special elements of the state positive law also sets the object of legal interpretation. During the process of interpretation, as set by its object, a number of practical rules are respected, that aim to implement the essential elements of the positive law. As a rule, objects of interpretation are general and special norms. Object of interpretation are only the written norms, not customary norms, because for customary ones it is said that there must be special interpretation rules created. All manners of interpretation have the same purpose: to dismantle the content and purpose of the norm, in order for it to be applicable, the way they were issued by the creator of the legal norm. From the typological perspective, as official interpretation are considered: legal interpretation, authentic interpretation, judicial interpretation, administrative interpretation and in the end scientific interpretation, but the last one doesn't have a binding character. To end the above process, the legal interpreter can use tools such as: 1. Linguistic interpretation as a grammatical interpretation, 2. Logical interpretation, 3. Historical interpretation, 4. Special legal interpretation, 5. Systematic interpretation, 6. Teleological (intentional) interpretation. The logical interpretation is unified with the control of setting the meaning of the legal norm. it is realized by using the logic of meanings by using measures for linguistic, systematic, historical, legal interpretation and other interpretations in general. The special legal interpretation can be otherwise understood as special interpretation and has the purpose of explaining the meaning of legal norms, by exclusively relying in the legal science. It is one of the most specific forms of transmission of the will of the norm creator, i.e. it expresses

the internal will of the creator of the norm, such as the will of the legislative body, where it exclusively deals with the concrete interpretation of rules of behavior. Therefore we have to be very constructive during the interpretation of legal norm and here stands the individuality of the norm for which we talked above. The terminological interpretation is exclusively related with the legal terminology of norms, i.e. with the meaning of the terms of the legal norm, by concretely including the relevant legal norm. The compatible interpretation entails in itself the knowledge of the right in general, respectively it has to do with the knowledge of other legal branches as well, branches of law that are in force. With systematical interpretation of legal norm we have to deal with setting the legal meaning, i.e. its connection and interaction with other norms of legal norms and laws, which is in force. In order for the norm to be implemented it is required to set its purpose through interpretation, where the purpose of legal norms is specified. But when the legal norm is clarified by its creator, the discovery of the purpose of legal norm becomes easy, because the purpose is known in advance. Subjective interpretation is known related to its creator. Objective interpretation considers that the right meaning of norm is the one set by the code of meanings. We deal with evolving interpretation when the right meaning of legal norms is considered the one in the moment of interpretation. Thus, the meaning of the norm has undergone changes from the moment of creation until the moment of interpretation. The legal doctrine for the interpretation of legal norms based on analogy, respectively similarity it relies in two kinds of analogies called legal analogy and juridical analogy. Legal analogy finds support in concrete cases, while juridical analogy finds support in the whole legal system. As a rule, legal gaps can be classified in two kinds: 1. Initial legal gaps and 2. Subsequent legal gaps. In initial legal gaps, the creator of the legal norm left legal gaps while drafting the norm, respectively adopting it, and gaps like this that can be filled later on through its interpretation etc. When the creator while drafting the legal norm leaves gaps which were not predicted by him/her and this happened as a result of changes, different society evolutions, i.e. relations that appeared later, it is possible for these gaps to be filled later.

Key words: interpretation, the object of interpretation, official interpretation, legislative, administrative and judicial interpretation, the interpretation of non-governmental entities, professional interpretation, doctrinal interpretation, juridical analogy, legal analogy, initial legal gaps, subsequent legal gaps.

1. The notion of interpretation in general

The normative interpretation is a simplified explanation of the meaning and content of legal norms. The legal interpretation of legal norm is important for the normal functioning of the activity of state bodies, respectively official persons, citizens and associations in discovering the content of the will of the legal norm's creator. With other words, this process is an activity that is done by state bodies in the function of identifying the real meaning of the content of the legal norm. In this context, we have to deal with a systematic process directed towards clarifying the content and meaning of legal dispositions, their social value, their position and role in the system of the legal regulation. The most important system of these signs, object of interpretation is undoubtedly the language which consists of sounds that can also appear in other forms, especially the written one.

The interpretation in general, as a scientific process, is an activity that clarifies the meaning of material phenomena with the purpose of their transmission. This material phenomenon is qualified as a carrier of the meaning that the sign represents.

1. The notion of the interpretation of law. The interpretation of law is one of the most important elements and an important prerequisite for the successful creation and implementation of law. As a rule, through the legal interpretation of the legal norm, the purpose of relevant acts is revealed and their role in the society is recorded. Therefore, for the interpretation of law, respectively of the legal norm, the starting point is the knowledge of the normative frame and after that comes the analysis of its composing parts, the comparison with other laws and acts. The clarification of the meaning, of the content of law or another act issued by the authorities of the state bodies is called interpretation at state level. As a rule, every act issued by the authorized state bodies is an object of interpretation, of course under the reserve when it is required to find out the meaning of the content of this act. The interpretation of law, according to the rules,

is done by language expression, so we can say with responsibility that the language is the road through which the process of the interpretation of law is realized. In the practice of everyday life we face extraordinary cases of the expression of some norm by using other measures except language, for example body movements.

According to the law on marriage, "Spouses have equal rights and obligations towards their children. They are obliged to jointly take care for their welfare, which means to feed them and educate them." This clearly shows that in every concrete work related to feeding and education, the parents have to do it together, i.e. it can't be done only by one of the parents. Then, the word 'food' has to be interpreted. The conditional norms require the interpretation, for example "The territory of the Republic can't be changed without the consent of the Assembly of the Republic." Even though the norm seems to be clear at first even without being interpreted, in reality it isn't like that. It is very important to interpret the word "consent".

The consent means the reconciliation of the will of the subject. The Republic itself doesn't represent a physical person that has its own will to give its consent, in the usual meaning of the word. The Republic, as a legal form of the expression of the form of political power, expresses its will in a special form. It is exactly the bodies that constitute it that ensure the realization of the expression of will, including here the Assembly. In the context of the clarity of the norm we also determine the object of its interpretation. As a rule, only norms that are in force can be objects of interpretation. But let's use the legal maxim that in jurisprudence every rule has its exception, i.e. if the historical meaning of the legal norm is required, we have to consider the content of that norm since its genesis.

In this context the historical interpretation of the legal norm comes in surface, which will be examined later. But after existence of the law or of another norm or act is verified, their authentic (original) text and their legal force, the state body that will apply the law, will do its interpretation in the real meaning of the word, i.e. it will set the meaning of its content expressed by the law, or another relevant act.[1] Upon all these, in order to achieve the most right and accurate meaning of the legal norm through interpretation, it is required to have a professional attention and commitment from the connoisseurs of the jurisprudence practice and theory. And, in this context, the interpretation of law can be seen as a special activity of law.

2. The interpretation of law and legal gaps. The meaning of law often becomes difficult not only for the broad public but for the specialists as well. When legal norms contain legal gaps within them, this means that these norms have to be interpreted, respectively clarified to directly give their true meaning. The laws of logic are also subjected to interpretation, which require preliminary significant philosophical knowledge. This process of interpretation is conditioned by the political character of the society. The interpretation of the legal norm is part of the general interpretation of laws upon and based on which the human society is organized. The interpretation of the normative frame is helped enabled by the legal doctrine in general and is fed by the positive law, as an exclusive element of the content of the legal interpretation. Of course that a significant help in the process of interpretation is given by empiricism. When we talk about the interpretation of legal norms, we consider the interpretation of legal norms that are expressly given and appear in different legal acts. Therefore, by interpreting a single norm, in reality we interpret the whole legal system – a segment of which that norm is. The interpretation of law in general comes to expression by the existence of legal gaps or by the ambiguity of the character of the norm. In this case, we can implement the so-called interpretation in the wide sense. The interpretation of law, legal norm can be supported in the empiricism gained by the treatment of similar cases and this is clearly expressed, especially in civil issues. Somehow, in a case like this we look towards creating what is known as valuable judicial precedent within other sources of law. In the concrete case we can say that even the judicial precedent presents an agreement with genuine legal value, as foreseen in the creation of norms of law.[2] Therefore we can say that in England, the general law is the law created by judicial precedent. In another way we would say that filling legal gaps can be realized through what is known as implementation of law by analogy. I.e. when concrete cases are not foreseen with legal norms, which as a rule have to be reviewed by the court, then this can be filled based on the law or the legal norm that foresees another case, respectively a similar case. The implementation of the process of interpretation is mostly reflected to the norms that are characterized by legal gaps. The cases of implementing the law by using analogy are not allowed when it is not authorized or forbidden by the law.

In our positive law, respectively in the criminal code the implementation of law by analogy is not

[1] Radev, D. (1997). *Obshca teorija na pravoto*. Sofia, 467.
[2] *Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë*. (1998). Tiranë, neni 124.

allowed. Continuing towards implementing the principle of legality, it is sanctioned "*nullum crimen, nulla poena sine lege*", that with other words means that no one can be punished criminally for a criminal offense which is not foreseen earlier in the positive law and for which exists a foreseen sanction by legal dispositions. Therefore, we use analogy only in cases when we confront inevitable legal gaps and this exclusively in civil cases, while solving cases with analogy is strictly forbidden in the criminal law. It is a characteristic to emphasize the interpretation is realized in the limited meaning and the broad meaning.

2.1. Interpretation in the limited meaning. Here we have to deal with the interpretation during which the norm is interpreted because of its broad meaning, and in order to give a more detailed shape we enable the narrow interpretation of legal dispositions. For example, we have the case in parent-child relations. Children have to take care for their parents, especially when the parents are incapable from the health to work. Of course we are talking about grown children and capable to work, not minors.

2.2. Interpretation in the broad meaning is that kind of interpretation that entails the content of the legal norm more broadly than it is set by the relevant legal norm. I.e. it explains the circumstanced of that legal norm when it is implemented[1]. This kind of interpretation has a human, respectively a facilitating character, and for this convincing arguments function. The purpose of the limited and broad interpretation of legal norms is done to help the right and efficient implementation of law. All manners of interpretation have only one purpose: to find the effective content of the law and to make it understood better[2].

3. The object of interpretation of law. With the object of interpretation of law we will understand the subjugation of the legal norms to the parameters of logic and reasoning, when something like this is dictated by legal gaps or the ambiguity in the text of the norm. So, the clarification of the content of the legal norm, law or subordinate acts with other acts of state power is called interpretation. As a rule, every legal norm, law or respectively an act of state power, which sets the manner of behavior of subjects against the normative frame, can be an object of interpretation. As to the object of interpretation, we can say that only the norms organized in the shape set by the state, respectively by the authorized bodies, have the mission to enable their implementation and to offer the dimensions of the legal interpretation. Through the process of interpretation legal gaps are filled. The concept of the object of interpretation exists as such, in the narrow and broad meaning. With interpretation in the narrow meaning of the word we will understand the situation when the legal norm functions in unity as one or several norms linked with each-other. While the object of interpretation in the broad meaning is the entirety of the legal system, the whole normative frame of the relevant field. Objects of interpretation are general and special norms. Usually it was considered that only general norms are objects of interpretation, but we can exclude concrete norms either.

From the legal activity of special elements of state's positive law, the object of legal interpretation is set. During the process of interpretation, as set by its object, a number of practical rules are respected, that aim to implement the essential elements of the positive law.

Objects of interpretation are only the written norms and not customary ones, because for the last one it is said that there must be special interpretation rules created.

Customary norms can be objects of the interpretation of norms, especially in those countries where customs are still considered as an important source of law, i.e. where the unwritten law dominates. When we have to deal with the implementation of a law, decision, instruction or something similar there is not a special procedure for the issue of these acts, in this context we have to deal with giving instructions, explanations for the content of the norm. For example, when we have to deal with the implementation of some norm, the decision of local power such as subordinate acts, sometimes it is required to clarify if these norms are in accordance with law or not. The essences of the object of interpretation are: legal acts, international agreements, civil contracts and judicial acts.

4. The importance of interpretation. One of the most important parts of the process of interpretation of the legal norm is the knowledge of law, respectively the knowledge of the legal norm. in absence of the process of the recognition of the legal norm it is understandable that there it can't be implemented. The accuracy of the legal interpretation is in fair proportion with the level of the knowledge of the normative frame's reality. The essence of the legal norm stands in its meaning, the alienated meaning of a norm can lead to creating a new reality, totally unorganized. In this plan we see that the importance of interpretation takes a primary role. All manners of interpretation have the same purpose: to dismantle the content and purpose of the norm, in order for it to be applicable, the way its creator issued them. The

[1] *Kushtetuta e Republikës së Kosovës*. (2008). Prishtinë, neni 116 pika1.
[2] These specialized judicial jurisdictions are characteristic for western European countries.

importance of this process shows up with the occasion of realizing the scientific interpretation, which always has a creative character. The obligation for the respective bodies is to implement the content of the norm according to the officially offered standards of interpretation.

5. Manners of the interpretation of law

5.1. The official interpretation[1]

The process of the interpretation of law was considered as such when it was realized by state bodies or by researches of legal sciences, specialists of the doctrine. As to state bodies, the enable and realize: the legal interpretation, judicial interpretation and doctrinal interpretation. The official interpretation done by authorized state bodies has a general legal force, where a competent body clarifies with instructions and gives explanations for the implementation of law in certain fields, where it appear necessary. The importance of the official interpretation as an interpretation of state bodies unifies with the fact that we have to deal with the interpretation of authorized state bodies in certain social spheres. From the typological viewpoint, as official interpretations we considered: the legal interpretation, authentic interpretation, judicial interpretation, administrative interpretation and the scientific or doctrinal interpretation.

5.2. The legal or authentic interpretation. The legal interpretation is realized by state bodies, which based on law have the right to do so. Legal interpretation means the interpretation that is realized by the body the issues the legal norms and in the same time the interpretive act. So, as it is clearly seen, we have to do with authorized state bodies.

The acts that subjugate to legal or authentic interpretation have full binding force only towards those persons and organizations that are under the jurisdiction of the bodies we cited above. So, this kind of interpretation is enabled and realized by the legislator. Article 16 of the Law for the Basic Constitutional Dispositions determined that the interpretation of laws is done by the Popular Assembly. This means that the Popular Assembly had the right to give valuable explanations related to the elements of the content for all state bodies, for all official persons and all citizens. The fact that the legal norm is interpreted by its creator doesn't mean that we have to deal with the creation of a new legal norm. The explanation of the authentic meaning of the legal norm in force is always realized for a more effective implementation of that norm in the practice of different bodies. Except the legal or authentic interpretation which is done by the body that issues the norm, we also have the interpretation done by the Constitutional Court, as the highest body which realizes the control of the constitutionality of legal norms through interpretation. The Constitutional Court guarantees in this deeply impartial process the respect of the authority of the constitutional normative frame. A competence like this makes the Constitutional Court to transform the legal interpretation to a final interpretation. It is known by everyone that in the model of the state of law, in every constitutional democracy the decisions of the Constitutional Court are binding for the judiciary and for all relevant persons and state institutions.[2] The interpretation of the constitution can also be considered as a legal interpretation if this is realized by the Constitutional Court itself. Anyway, in every case we have to be clear that with all the prerogatives and other things known by law, the Constitutional Court cannot issue legal norms.

5.3. Legal interpretation, with other words will be translated as an official interpretation of the legal norm, which is realized by the judicial power. As a rule, the interpretation of the law for the solution of a concrete case is done by the court, in the function of executing its legal function of the administration of law and the reference upon the normative legal frame. From this point of view, the judiciary is presented as the last body that interprets the legal norm, mainly with executive value and legal effects for the parties in a dispute. This kind of interpretation that is supported by the authorization that law gives to these bodies is based on professionalism, a necessary indicator to pronounce judicial decisions. The interpretation of legal norms done be the judiciary, has a special character and legally binding force. It is unified with the specific interpretation. The judicial interpretation, as a product of the judiciary, is the most fair and accurate official interpretation.

5.4. Administrative interpretation, in legal doctrines is known as an official interpretation. The bodies of state administration, besides their administrative activity, through which they execute their power in one side and in the frame of the activity of service with delegated power from central bodies, in the depended ones, as professionalized bodies, conduct the interpretation of law. This kind of interpretation is binding for the parties to which it is dedicated, while it is not apply for other cases.

[1] Марченко, М.Н. (2002). *Теория государства и права*. Москва, 469.
[2] Omari, Luan (2007). *Parime dhe Institucione të së Drejtës Publike*. Tirana: Elena GJIKA.

As a rule, objects of interpretation are material norms, respectively acts that are issued by the bodies of state administration. Administrative interpretation also appears from the need of controlling the state administration from the highest instance of state, which is put into action through regular legal measures, such as appeal.

Competent courts, such as the Supreme Court, respectively as specialized courts, by evaluating the legality of the act issued by relevant administrative bodies, also conduct the relevant administrative interpretation of acts. This kind of interpretation by competent state bodies entails the official administrative interpretation that is unified as an interpretation with binding character. Therefore, in one way or another, the highest state bodies, in this context administrative courts[1] conduct some kind of control and interpretation of norms – relevant administrative acts. The legal interpretation, in order to ensure efficiency, has to be realized according to the principle of legal equality as a precondition for the respect of humans' rights and freedom. From the side of state bodies, general and special norms with administrative character are implemented and interpreted.

6. The interpretation of non-governmental entities, this can be done with the purpose of implementing a legal norm, created by someone else. Exactly this kind of interpretation is called personal interpretation and has a non-binding character. This kind of interpretation of law can be done by physical persons such as citizens and legal persons, non-governmental organizations. With other words, these norms are objects of interpretation from subjects that don't exercise state power. the interpretation of legal norms by unofficial persons, respectively incompetent, doesn't have a binding character and doesn't bring legal effects. The interpretations of authorized state bodies have legal effects, such as the authentic interpretation by the legislative, judicial and administrative bodies.[2] The applicability of these legal norms in the meaning of the above bodies has binding effects.

The interpretation of legal norms as an unofficial interpretation is expressed in different forms such as: explanations, instructions, comments and recommendations etc. This category of interpretations is classified in:

6.1. Ordinary (everyday) interpretation, which is realized as a result of everyday social needs of people.

6.2. Professional (competent) interpretation is realized by experts and specialists in the field of law such as judges, lawyers, notaries, professors and academics of legal sciences.

6.3. Doctrinal (scientific) interpretation is realized through different publications and comments, books, brochures, scientific papers by legal theorists[3].

6.4. The interpretation of non-governmental entities – or the interpretation of private persons. This interpretation is not even close to being accurate, like the interpretation done by state bodies. This happens because of the simple reason that state bodies have professional qualities, that are not possessed by citizens.

7. The doctrinal interpretation, otherwise known as the contribution of the legal science, in the aspects of the normative frame, is very important. The actors that enable the doctrinal interpretation derive from the category of the most famous experts that have a long standing experience and have proved to possess and exercise the mastery of legal interpretation. The authors that have studied in the field of the legal doctrine are known for their position and high social authority. This appears even in ancient times, where roman jurists through comments, suggestions and recommendations have had a huge impact in the development of the legislation by directly helping the development of the state and law in Roma. An important characteristic which is worth mentioning is that this kind of interpretation has an unlimited state character. It is non-governmental in the meaning that it is implemented in different places and has an emphasized role in the legal theory and practice of legal families and systems of different countries.

It is a characteristic to mention that the doctrinal – respectively scientific interpretation is an interpretation based on studying the conclusions of the scientific discipline of law. The doctrinal interpretation, although it doesn't have a binding character, has a special importance in the elaboration and improvement of the legal activity of different state bodies[4], and for the reinforcement of legality. The fact that the scientific interpretation doesn't have a binding force discharges the scientist of the field of law by the element of responsibility, like the case with the relevant state body, i.e. the doctrinal interpretation

[1] Ganev, V. (1990) *Uçbenik po obshca teorija na pravoto.* Sofia, 470.
[2] Radev, D. (1990) *Obshçaja teorija na pravoto*. Sofia, 470.
[3] Kutleshiq, V. (2004) *Osnovni prava*. Belgrade, 472.
[4] Omari, Luan (2007). *Parime dhe Institucione të së Drejtës Publike*. Tirana: Elena GJIKA.

doesn't have a legal value, respectively it doesn't have legal effect for the bodies and persons that implement the law. In the end, for the doctrinal-scientific interpretation, different authors support the thesis that "the legal interpretation is experience as much as it is science"[1].

8. The procedure of interpretation, before the procedure of interpretation starts, first we have to verify the authenticity of the text of the norm, and it also has to be an integral part of the system of positive law, which is implemented in the general social practice. Then we have to verify the real meaning of the legal norm, in order to engage the process of interpretation, which clarifies the meaning of the norm. The methods and measures used during the process of interpretation are important parts used by the interpreter in the role of instruments to achieve the main meaning and content of the legal act. The measures and methods of interpretation derive from the legal science and not from the positive law, because the positive law in every case is a subject in which the process of interpretation is legally invested. Through this process helped by empiricism in different categories of law, there are principles that are set to serve the interpreter during the realization of his activity, no matter who interprets the relevant legal norm. The interpretation is also closely linked to the legal technique. The legal technique itself presents a number of practical rules to be implemented in the elements of the positive law. It is very important to know the position through the linguistic meaning of the norm. We say this because the interpretation is determined by this fact to conclude with the certification through what we simply call the accurate meaning of the norm. It is precisely the interpreter the one who sets the accurate meaning of the norm in the linguistic point of view. As we said above, the process of legal interpretation is realized through different measures and instruments.

9. The means of interpretation, during the process of interpretation of legal norm, the interpreter can use many tools in the procedural point of view, to sanction its accurate meaning. To end the process above, the legal interpreter can use means such as:

1. Linguistic interpretation as a grammatical interpretation;
2. Logical interpretation;
3. Historical interpretation;
4. Special legal interpretation;
5. Systematic interpretation;
6. Teleological (intentional) interpretation.[2]

9.1. Linguistic (grammatical) interpretation, there is no doubt that the language is the main tool[3] of interpretation, while the other means are second-hand means. Therefore, we have the linguistic interpretation of the norm, realized through the language where the interpreter sets the content of the legal norm, always based on standardized grammatical rules, respectively codified by the science of linguistics. With this the content of the legal norm is defined by analyzing the expression of its words in the law – norm or in another source of law by adjusting it and giving its meaning, through punctuation, other parts of the sentence, the subject and predicate etc.[4]

The linguistic meaning of the legal norm is the meaning given based on operations done with linguistic rules, i.e. by applying the code of understanding, thus by linguistic interpretation. From the grammatical aspect it is known that every language is composed by "words, union of words (sentences) and punctuation",[5] and as a result, the linguistic interpretation can be: lexical, syntax and the interpretation through punctuation. The grammatical interpretation also entails the meaning of the listed sentences used by the interpreter. In this context we have to do with the lexical interpretation.

The discovery of the scientific meaning of legal norm and its linguistic expression with the help of scientific methods and rules for the composition of the sentence sends us to the limits of the syntax interpretation. It can happen for the legal norm to have a number of meanings. In order to come down to one meaning of the norm, i.e. in order to eliminate the possibility of ambiguity, the interpreter used punctuation, such as: dots, line, comma, colon, semicolon, question-mark etc. In this case we have to deal with the interpretation through punctuation.

9.2. The logical interpretation of the legal norm is unified with the control of defining the meaning of the legal norm. it is realized by using the logic of meanings by using means for linguistic interpretation, systematic, historical, legal interpretation and the interpretation in general. The rules of logic

[1] Omari, Luan (2007). *Parime dhe Institucione të së Drejtës Publike*. Tirana: Elena GJIKA.
[2] Kutleshiq, V. (2004) *Osnovni prava*. Belgrade, 477.
[3] Llukiq, Radomir, Koshutiq, Budimir (1981). *Uvod u Prava*, Beograd: Naučna Knjiga, 261.
[4] Комаров С.А., Малько А.В. (1999). *Теория государства и права*. Москва, 478.
[5] Radev, D. (1990). *Obshçaja teorija na pravoto*. Sofia, 215.

are instructions for accurate and right scientific conclusions. With other words, the logical interpretation is linked to implementing logic's rules and in essence it presents the meaning of the sentence, strictly and directly.

As a rule, through the logical interpretation we conclude the logical selection, contradiction and impossibility that is otherwise known as the non-understanding of the norm. Through this interpretation we go towards fulfilling the implemented legal norm by using the laws of logic. Because of this we conclude that the logical interpretation directly contributes in defining the content of the legal norm, starting from the content of the expressions that form the legal norm or law. Therefore, by doing the logical interpretation of the legal norm or law we actually do a general analysis, by setting the hypothesis, clause and the sanction of the legal norm. These three elements are compared with each-other and like this we explain the regular character of behavior of the law and the limits of its implementation.[1] In this way, the interpreter, by using the laws of logic, gives the meaning of the legal norm and thus the relevant norm is extended, enriched and fulfilled.

10. The historical interpretation of the legal norm, regarding to this kind of interpretation we have to highlight that it aims to emphasize the importance of the legal norm in the past or the causes the affected the meaning of that norm from the moment of adoption until the moment of interpretation.[2] Therefore, in this context we have to deal with the research of different time circumstances that influenced the creation of law or the legal norm. Sometimes it is impossible for a legal norm to find application in the everyday social practice without its historical analysis. Said otherwise, by realizing the historical interpretation of the legal norm, the norm itself also undergoes grammatical, logic and systematic interpretation. According to some authors of the legal doctrine, every legal norm, in the process of its constitution goes under three phases: conceptual phase, preparatory phase and the changes phase, that affects the norm over time.[3] The historical interpretation of the norm in this point of view highlights these phases because in reality we can't discover the dynamic meaning of the norm without knowing and studying the phases mentioned above. Through the historical interpretation of the norm its historical elements are explored, by analyzing the political-social circumstances, a politic from the past to the present time. The reason of interpreting the legal norm from its historical aspect is closely linked to the fact that from the creation up to the change, we deal with essential changes of the nature of different social relations.

11. The special interpretation of the norm has the purpose of explaining the meaning of legal norms by exclusively relying in the legal science. Before all, in this kind of interpretation we rely on the legal technique and the help of technical-legal means and methods.[4] The special legal interpretation also entails other interpretations, such as: normative interpretation, constructive interpretation, terminological interpretation and compatible interpretation.

11.1 Normative interpretation is one of the most specific forms of the transmission of the creator's will, i.e. through it the internal will of the creator of the legal norm is expressed, such as the will of the legislative body, where it exclusively handles the concrete interpretation of the rules of behavior. Here we don't only deal with the normative interpretation of legal norms by the legislative body, but we also deal with the legal interpretation from other state power bodies as well, such as the interpretation by the administrative bodies.

However, in the normative interpretation of the legal norm by the legislative body, we encounter a serious issue because the interpretation of this norm is done by its creator. In this context we don't deal with the creation of a new legal norm, but with the explanation of the real (authentic) meaning of the interpreted norm.

11.2. Constructive interpretation is an additional legal interpretation which helps us in defining and clarifying the main characteristics of the legal norm. In order to understand this better, we can mention the contract in the field of legal relations.

In this context we have to decode and concretize whether we have to do with the purchase contract, the loan contract, the lease contract or another kind of contract. Therefore we have to be very taxative and constructive during the interpretation of the legal norm and here stand the special factor of the norm we talked about above.

11.3. Terminological interpretation, this kind of interpretation is exclusively linked to the legal

[1] Ismajli, Osman (2004). *Fillet e së Drejtës.* Prishtinë: Universiteti i Prishtinës, Fakulteti Juridik.
[2] Omari, Luan (2007). *Parime dhe Institucione të së Drejtës Publike*. Tirana: Elena GJIKA.
[3] Ismajli, Osman (2004). *Fillet e së Drejtës.* Prishtinë: Universiteti i Prishtinës, Fakulteti Juridik.
[4] Kutleshiq, V. (2004). *Osnovni prava*. Belgrade, 474.

terminology of the norm, i.e. with the meaning of the terms of the legal norm, including concretely the relevant legal norm.

11.4. Compatible interpretation, entails the knowledge of the law in general, respectively it has to do not only with the knowledge of the legal norm that requires its explanation, but is related to the knowledge of other fields of law that are in force.

12. Systematic interpretation of the legal norm has to do with setting the meaning of the legal norm, i.e. its connection and interaction with other norms of the legal order that is in force.

Related to the systematic interpretation we have to do with the systematic definition of the meaning of the legal norm through the connection and interaction of that norm with other norms of that legal system, a system or law that is in force. This entirety of legal norms is composed by different parts; therefore together they present the unique legal system of a country. With this we can say that the legal norm cannot be interpreted as single, separated from the entirety of other legal norms.[1] This means that, in order to accurately and concretely interpret the legal norm we have to know the entirety of legal norms because the norm we are going to interpret is part of the entirety of legal norms of that country. This kind of interpretation has to do with the systematic interpretation of norms. In this context we have to deal with the connection of concrete norms, that are objects of interpretation with general norms. The special norm as an unconditional norm can't be interpreted, which is not based on a general norm as a preliminary conditional norm.

So, the systematic interpretation has a complex interaction of legal norms, where the fate of the concrete legal norm is an object of interpretation, is related to the general legal norm and also is connected to the entirety of a legal system of a country.

In order to discover the right and accurate meaning of the legal norm, the interpreter as a rule must know the entirety of the legal norms that are in force. Here the systematic interpretation of legal norms is reflected. The connection of concrete legal norms with general norms extends and enriches the meaning of a legal norm.

And, in the end of the systematic interpretation, we will mention the conclusion of academic Luan Omari, that the systematic interpretation stands in clarifying the meaning of the legal norm, by comparing with other legal norms, in setting the connection of this norm with other norms, and setting the place of this norm within the system of norms of the relevant branch or the entirety of legal norms.[2]

13. Teleological (intentional) interpretation first lets decode the notion 'teleological', which according to an old Greek word "teolos" means purpose. Without any doubt the purpose of the legal norm is one of the most important tools of interpretation. The purpose of the legal norm is its realization in the general practice. The purpose of the norm is its recognition by the subjects of law. It is known that every legal norm in different legal systems has its own purpose, where its purpose is regulating the behavior of the subjects of law in different social relations. Said otherwise, the intentional interpretation of the legal norm is to verify the purpose of the norm.

As a rule, the creator of the legal norm, without considering the competent body which creates it, makes sure for this norm to be clear. But, when social relations, from the creation of the norm up to the final phase, i.e. the implementation phase, undergo changes, we need an intervention for the legal norm to be implemented. In order for the norm to be implemented it is required to define its purpose through interpretation, which specifies its purpose. But when the legal norm is clarified by its creator, discovering the purpose of the legal norm becomes easy because the purpose is previously known. When the legal norm is unclear and confusing from the linguistic, historical, logical and systematic interpretation, to clarify this we to define the purpose of the legal norm.

If we start from the premise that the purpose of the legal norm is its implementation, then, in order to know the purpose of the norm from the start, i.e. the conceptual phase, preparatory phase and its issuance, respectively the changes that affect the society, this norm has to be interpreted. Therefore, the intentional interpretation is important because it discovers the purpose of the legal norm. in order to be more accurate in the intentional interpretation, we can use an example: for example the norms that regulate marital and parental relationships, that express that the parents have to feed, raise and educate their children, to develop their skills and… "Here the purpose of the legal norm is clear, we are talking about food, the education and raise of children,[3] values that intend building a healthy society. I.e. here, the creator of the legal norm has

[1] Tashev, Rosen (2000). *Interpretimi i së Drejtës*, 457.
[2] Ismajli, Osman (2004). *Fillet e së Drejtës.* Prishtinë: Universiteti i Prishtinës, Fakulteti Juridik.
[3] Kutleshiq, V. (2004). *Osnovni prava*. Belgrade, 483.

set the purpose of the norm and its implementation becomes easy. But, when the legal norm is confusing, with many meanings, it is required to interpret the purpose of the norm. But, as it is known, the purpose of the legal norm is its implementation, even through interpretation.

14. The ambiguous and nonsensical meaning of the legal norm.

14.1. The ambiguous meaning of the legal norm. This means the fact when the legal norm shows nothing related to what it should regulate. Here we really have to deal with legal gaps. I.e. the norm is not clear in its formulation. Norms like this – according to their content show nothing and don't have clear missions.

14.2. The nonsensical meaning of the legal norm. When the legal norm is nonsensical and doesn't have any meaning we have to discover the psychic meaning and the expression of the internal element (will) of the creator of the legal norm. But, as a rule, these norms appear rarely.

Usually, nonsensical norms are created by non-governmental subjects. Therefore, these norms oppose each-other and lose their meanings. In this case we have the conflict of the meanings of the norm, and we have to choose its meaning by interpretation.

15. Non-defined norms. A non-defined norm can have many meanings and it is not known which of them is correct. A norm can be non-defined because of the linguistic imperfection or because of incorrect notions – meanings.

16. The language as a cause that makes norms non-defined. The language is one of the most perfect means of expressing thoughts – norms. For the norm to be defined the used language has to be as précised as possible and the notions have to be clearly separated. Many words have the same meaning, but one word can also have many meanings. Except this, the language spoken by people is a vulgar and different one, while for legal norms we require a clean legal language, which would be perfectly clear. We have to write legal norms in the unified, systemized, codified language. With the implementation of linguistic rules during the linguistic interpretation of legal norms, there can be one or more linguistic meanings.

If the legal norm has a linguistic meaning and is not fully clear, then we use the evolutionary interpretation of the legal norm.[1] if the norm has a clear linguistic meaning, then there exists the possibility of the static interpretation.

17. Non-defined notions, legal norms are abstract, because they are composed by notions, while life is concrete. Every notion has a center which is done by concrete phenomena.

As non-defined notions in legal norms we mention food, education, mutual expenses in marriage, incapability in food etj. Non-defined notions are précised 20 years, 50 years. The legal non-definition has no normative content at all, i.e. they don't contain norms of people's behavior, but only set the facts that present the condition for the implementation of legal norms, i.e. they only prescribe legal facts.

18. The subjective and objective interpretation of norms. The subjective interpretation of the norm is related to what its creator defined. The objective interpretation considers that the accurate meaning of the norm is the one set by the code of meanings.

18.1. The subjective interpretation of the norm, here we have to deal with the so-called the will of the creator of the norm, what he really wants its norm to show. Here, the interpreter of the legal norm tries to find the internal element of the legal norm, respectively to find the psychic side – the will of the norm's creator.

If the creator of the norm is an individual, then he has its own psychic will and the same can be expressed in the norm he creates. This is encountered to norms created by individuals with legal acts in the private quality.

In other cases, when the norm is created by the state or social body, here a will of a group is expressed, that represents the people, society or class. According to the subjective concept, the interpretation of law always has to be based in the will of the legislator, precisely to that will expressed in the period of the issuance of laws, of course if we have to deal with the issuance of laws by state bodies. And, as it is known, the premise that only state bodies issue acts like this. And, acts like this, as well as their interpretation, has an obligatory character, i.e. the interpretation of such laws by state bodies has legal binding force.

Said with other words, the subjective interpretation of the legal norm, or the purpose of this interpretation is discovering the will of the legislator, regardless of the factors and possible circumstances in

[1] Ismajli, Osman (2004). *Fillet e së Drejtës.* Prishtinë: Universiteti i Prishtinës, Fakulteti Juridik.

the moment when the norm – law is interpreted.

18.2. The objective interpretation of the norm has to deal with the accurate meaning of the norm. According to the objective interpretation, we have to deal with the accurate meaning of the norm, so it is not important what the creator wanted, but we care about what he expressed in its text. And through the norm the will of the drafters is not expressed, but the will of state – society in the general social meaning. I.e. the internal part of the norm presents its accurate meaning. Here we have to deal with the objective meaning.

If we embrace the objective interpretation of the norm, then we have to understand that the accurate meaning of the norm presents the will of state – society and not the personal will of the norm's creator. This concept of norm's interpretation intends to clarify the meaning of the law or another norm and this kind of interpretation responds best to time requests when the interpretation is done.[1]

19. The static interpretation of the norm is mostly related with the time period, the moment of its issuance and its interpretation.

The static interpretation, according to some authors pulls the meaning of the legal norm that it had in the moment of its issuance. The static concept of the legal norm entails the moment of its creation. We have to highlight that related to the static interpretation we have to deal with the legal guarantee and insurance, in order to avoid any new meaning and to avoid the opportunity to attribute any other meaning to the norm.[2] Here, the legal norm only has the meaning it had in the moment of its creation.

20. The evolutionary interpretation of the norm. It is more than true that the evolutionary interpretation is virtually connected with the principle of legal certainty and the real meaning of the legal norm. Here, both the objective and evolutionary meanings are shown.

We deal with evolutionary interpretation when the accurate meaning of the legal norm undergoes changes, changes the meaning of the norm. With this we don't have to deal with the creation of a new norm. Finally, related to the evolutionary interpretation of the legal norm, the content remains just like it was in the moment of creation up to the moment of interpretation of the legal norm.

21. The accurate meaning of the norm. The objective interpretation has to be understood as an accurate interpretation that pulls the accurate meaning of the legal norm, according to the evolutionary interpretation. In this kind of interpretation, linguistic rules are applied. The linguistic meaning of the legal norm gives us the opportunity to accurately and clearly understand the norm. if the meaning of the legal norm is clear in the linguistic aspect, then there is no need for the further interpretation of the norm, because the norm is previously clear regarding to its meaning. But if the linguistic meaning is unclear, then the unclear norm has to be cleared in order to avoid uncertainties, while the whole process of eliminating uncertainties is known as a correction of the unclear meaning.

With this we can say that in order to understand the norm correctly we have to turn to the linguistic, objective and evolutionary interpretation. It is worth mentioning that to understand the correct meaning of the legal norm we have to consider two possibilities:

a. The first possibility related to the real meaning of the legal norm is to evaluate only the meaning that remains within the linguistic meanings, even though there are many of them. This kind of norm's meaning is known as a connected meaning.

b. The second possibility of the real meaning of the legal norm is to evaluate only the meaning which is considered as valuable by the interpreter, regardless if this is a possible thing. This kind of norm's meaning is known as a free meaning. Here, the linguistic meaning of the legal norm has to be the same with the real meaning of the legal norm and it must have a single linguistic meaning. Within the right understanding of the legal norm we talk about two kinds of interpretation, such as: the free interpretation and the connected interpretation.

21.1. The free interpretation. With free interpretation we understand the explanation where the interpreter is not connected to any linguistic meaning, or other kinds of interpretation, except that he is connected to the truest meaning of the norm, without considering the linguistic side of the relevant norm, i.e. the interpreter respectively the state body that does this kind of interpretation, in this context is allowed to do the interpretation of the legal norm exclusively based in reasoning.

21.2. The connected interpretation. With this interpretation we understand that the interpreter of the legal norm considers one of the two possible meanings as true. In this context we don't have to do

[1] Llukiq, Radomir, Koshutiq, Budimir (1981). *Uvod u Prava*, Beograd: Naučna Knjiga, 394.

[2] Llukiq, Radomir, Koshutiq, Budimir (1986). *Fillet e së Drejtës*, Prishtinë: Universiteti i prishtinës Fakulteti Juridik, ETMM i KSAK.

with the creation of a new norm, but we have two kinds of interpretation connections, such as the subjective interpretation and the objective interpretation, interpretations that were discussed above. In both of these interpretations, the interpreter has to be connected to the most truthful and accurate meaning of the legal norm; the right meaning of the norm is required.

22. The interpretation of legal norm based on analogy or similarity. Analogy presents the main manner of interpretation through which legal gaps are filled. Analogy presents the interpretation based on similarity. When a case is not regulated with general legal norms, thus when we have legal gaps we implement a norm that was foreseen for another case, which is similar. I.e. the fulfillment of legal gaps is done based on the similarity of cases. Analogy or similarity is a special tool in jurisprudence, especially in fulfilling legal gaps, when it is required by the right that is being fulfilled. Analogy also entails the logical interpretation because some of logic's rules are applied based on the similarity of cases. We can't have a fulfillment of general legal norms based on analogy, but when general norms in one way or another contain legal gaps, then there exists the possibility for them to be filled in concrete cases.

This can happen when we have legal gaps in the general norm and a special case solved with a special norm transforms in a general norm for cases that can happen in the future.

To apply the analogy, in the general social practice, when legal gaps are pointed in the general legal norm it is more than important:

1. To accurately verify the similarity of cases;
2. To verify if we have interests for the relevant case and
3. To verify the legal basis (ratio legis) about what is the reason of drafting the legal norm to have the opportunity to be implemented in the unsolved case.[1]

The legal doctrine for the interpretation of legal norms based on analogy – respectively similarity, find support in two kinds of analogies known as legal analogy and juridical analogy.

22.1. The legal analogy presents the application of a norm which regulates a case, this means we have to deal with solving legal cases according to a case that is solved before and is very similar with the case we want to solve. To illustrate this we give an example: if the law forbids bear hunting, because they represent a rare species of wild animals, this means that hunting a rare animal that lives in the forests is also forbidden, such as panther and lynx. Even though these animals are not mentioned as a result of logic, because of the protection of rare animals, the legal norm for the protection of bears will be widely interpreted and will be applied for other kinds of rare animals as well.

22.2. The juridical analogy. With this we understand the application of a general principle created by a number of norms, in case there are legal gaps.

It is a characteristic to mention that while analogy or interpretation based on similarity is allowed in a number of legal branches such as family law, civil law, administrative law, analogy is strictly forbidden in the criminal law. Thus, in criminal law there are no legal gaps and this kind of interpretation is strictly forbidden. Therefore the application of analogy in this field is impossible, especially during the definition of the criminal offense. Therefore, in the criminal law analogy represents the biggest risk than in other branches of law. As an end, in the interpretation of law based on analogy it results that the cases of fulfilling legal gaps are done through the general norm or through the special legal norm. So, according to Prof.Dr. Osman Ismajli here we have to deal with the transformation of the special legal norm in a general legal norm, exclusively for similar cases that are possible to happen.

The legal doctrine divides analogy in partial analogy and full analogy. The partial analogy is present when the general legal norm is composed by special legal norms, while the full analogy is present when the norm is gained from the whole legal system.[2] Thus, while on one hand we have to deal with the implementation of a norm, on the other hand we have to deal with the entire legal implementation, of course always when we have to do with possible legal gaps.

23. The fulfillment of legal gaps by general principles

With general principles we understand legal norms that include a large number of concrete cases.[3] According to the general legal practice and doctrine, when we have legal gaps in relevant norms, in case we don't have a special norm, in order to regulate this case we can use a general norm or principle, that regulates cases in detail, for example the principle that every damage has to be compensated, the contract

[1] Llukiq, Radomir, Koshutiq, Budimir (1986). *Fillet e së Drejtës*, Prishtinë: Universiteti i prishtinës Fakulteti Juridik, ETMM i KSAK.

[2] More broadly to relevant examples see: *Kushtetutën e Republikës së Maqedonisë.* (1991). Shkup.

[3] Nacev, Z. *Defendologija*, Makedonska raznica, 488.

has to be fulfilled consciously etc.

However, in some cases the principle doesn't have to be concretized with a concrete norm. Therefore, sometimes, the fulfillment of legal gaps is done with general legal principles, exclusively when the case is not expressly solved. According to Dr. V. Llukiq, if there are no legal dispositions related to collective contracts, which are not the same as other contracts, therefore require a special regulation, then, except the fact there are dispositions related to contracts in general, we will use the fulfillment of legal gaps from the field of civil law, respectively from the legal relations upon which relevant acts are created.

I.e. the creator of the legal norm generally expresses its internal will and includes all special cases. We can take another example from the fulfillment of legal gaps with general principles, exclusively from the international economic law, respectively from the legal inter-state relations. If there are legal dispositions related to international contracts, as contracts signed between states with multilateral character and in the mean time another special contract will be signed between two states, whose case is not regulated, i.e. when legal gaps appear, in this case we will rely on general principles with the previous act that regulated similar cases. Thus, we will rely on the basis of general principles.

All cases that are not specifically regulated by the legislator, include general norms, in principle all similar cases are included.

24. The comparison between the linguistic and legal meaning. The linguistic meaning and the accurate meaning of the legal norm are not always in accordance. This appears when the legislator has predicted two or more meanings for the legal norm. If we are dealing with a legal norm with two meanings, first we have to prove that there exist two meanings in linguistic terms and that this linguistic meaning is required to be improved by giving the most accurate meaning to the norm.

Here, in order to give the accurate linguistic meaning to the norm, the interpreter must have freedom, i.e. the interpretation has to be freely exercised in order to really set the accurate meaning of the norm. The interpreter of the legal norm, before doing the interpretation, he must first verify the meanings and then compare them. So, related to the implementation of different legal norms, when these have many linguistic meanings, than we have to do the interpretation of the legal norm through the evolutionary interpretation and other interpretations. But, when the legal norm has a clear linguistic and legal meaning, then we pass towards the evolutionary interpretation and other interpretations if required. The linguistic meaning has to be improved with the accurate meaning of the norm. The linguistic meaning of the norm has to be in accordance with the accurate meaning of the norm. Related to this case we can classify the interpretation of the legal norm, when the norm requires an improvement in cases of error, the improvement of the norm when there are legal gaps, the improvement of meaningless norms etc.

24.1. The improvement of the norm with clear meaning in case of error

It is hard to say that there are norms with fully clear meanings. All notions, no matter how concrete they are, they still remain abstract inside. For example, if the formulated norm would order that the speed of cars in the city becomes 3.000 km instead of 30 km per hour, or for people to be punished 300 years of prison instead of 3 years etc.

Through this we have to do the improvement of the legal norm by interpretation, setting its correct and clear meaning.

24.2. The improvement of the norm when legal gaps exist. Social relations are in a process of ongoing changes and with this case the social legal practice can conclude that there's a lack of concrete legal norms to regulate those social changes. However social relations reflect that in this context we have to deal with legal gaps.

As a rule, legal gaps can be classified in two kinds: 1. Initial legal gaps and 2. Subsequent legal gaps.[1]

This is done based on interpretation in broad meaning, since the interpretation in broad meaning is an interpretation of the norm which doesn't exist.

24.2.1. **Initial legal gaps**. In the first case, in initial legal gaps, the creator of the legal norm, while drafting it, respectively adopting it, has left some legal gaps, gaps that can be later fulfilled by interpretations etc.

24.2.2. **Subsequent legal gaps**

When the creator during the drafting of the norm leaves gaps that he didn't predict and this as a result of different social changes, i.e. relations that have appeared later, so it is possible for these gaps to be filled

[1] Omari, Luan (2007). *Parime dhe Institucione të së Drejtës Publike*. Tirana: Elena GJIKA.

later.

When in relevant norms we encounter gaps similar to the ones we described above, it is possible for these gaps to be filled by customs, legal practice, such as the precedent, the practice of other state bodies, legal doctrine and different professional opinions.

These improvements of the legal norm when it has legal gaps, can be done with the condition for them to be in accordance with the positive law, the law that is in force.

24.2.3. The improvement of meaningless norms

Although legal norms contain rules of behavior within them, for meaningless norms (contradictory to the law or with another legal norm), then this norm cannot be improved, but we have to consider that it does not exist. If the norms are contradictory with each other, then we can act in two manners: we will consider that none of them exists or we will consider that only one of them doesn't exist.

24.2.4. The improvement of non-defined norms

A norm is considered as non-defined when it has many linguistic meanings, while the accurate meaning is one of them. In this case, it is easier than the improvement of norms that are meaningless. In this context we use the textual interpretation as a wide interpretation and the limited interpretation in a narrow meaning of interpretation.

24.2.5. The textual interpretation

As an interpretation in a wider sense of the word, this interpretation is used when the content of the legal norm has non-defined meanings. This method is related to the will, purpose and interests of the creator of the legal norm.

This kind of interpretation has an extended character and has to do with the noncompliance between the textual expression and the active content of the legal norm, which appears in cases when the content of the norm is wider than its literal definition. For example, article 16 of the Constitution of the Republic of Macedonia says: "The freedom of public information is guaranteed… the censure is forbidden." In this case we have to deal with the extended interpretation of the legal norm.

24.2.6. The limited interpretation

The interpretation in a more narrow sense of the word is used when the legal norm, i.e. its formulation, is wider than the content and logical meaning of that norm. Here, the meaning of the legal norm is defined more narrowly unlike its textual expression. In this context, the legal norm has to be interpreted with restrictions, for example article 2 of the Constitution of the Republic of Macedonia says: "Every citizen has the right to participate in public functions." In this context it is very clear that this constitutional disposition is dedicated to citizens with the capacity to act and not to children. In this context we have to interpret the norm with restrictions, in the narrow sense of the word. Although the legislator didn't avoid concretization, when interpreting the legal norm we have to improve the legal norm and concretize it. This kind of interpretation has to do with the narrow sense of the word.

References

1. Ganev, V. (1990) *Uçbenik po obshca teorija na pravoto.* Sofia.
2. Ismajli, Osman (2004). *Fillet e së Drejtës.* Prishtinë: Universiteti i Prishtinës, Fakulteti Juridik.
3. Komarov S.A., Malko A.V. (1999). Teoriya gosudarstva i prava. Moskva.
4. *Kushtetuta e Republikës së Kosovës*. (2008). Prishtinë.
5. *Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë*. (1998). Tiranë.
6. *Kushtetutën e Republikës së Maqedonisë.* (1991). Shkup.
7. Kutleshiq, V. (2004) *Osnovni prava*. Belgrade.
8. Llukiq, Radomir, Koshutiq, Budimir (1981). *Uvod u Prava*, Beograd: Nauçna Knjiga.
9. Llukiq, Radomir, Koshutiq, Budimir (1986). *Fillet e së Drejtës*, Prishtinë: Universiteti i prishtinës Fakulteti Juridik, ETMM i KSAK.
10. Marchenko, M.N. (2002). Teoriya gosudarstva i prava. Moskva.
11. Nacev, Z. *Defendologija*, Makedonska raznica.
12. Omari, Luan (2007). *Parime dhe Institucione të së Drejtës Publike*. Tirana: Elena GJIKA.
13. Radev, D. (1990). *Obshçaja teorija na pravoto*. Sofia.
14. Radev, D. (1997). *Obshca teorija na pravoto*. Sofia.
15. Tashev, Rosen (2000). *Interpretimi i së Drejtës*.

Анатолій Кормич, к. і. н.
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ВИКЛИКИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ: УКРАЇНСЬКИЙ ПОГЛЯД

Anatolii Kormych, PhD in History
National University «Odesa Law Academy», Ukraine

THE NATIONAL SECURITY CHALLENGES OF THE MODERN STATE: THE UKRAINIAN VIEW

The article provides the analyses of security problems of the modern State grounding on Ukrainian experience of hybrid conflicts of the 2013 – 2015. The roots of the major threats to the national security of Ukraine are traced back from the points of view of the internal problems and the Ukrainian -Russian relations. The characteristics of the specific tasks of internal and external policy toward granting national security against hybrid threats are given. The review is provided for different directions of the national security policy including military, energy and information challenges.

Key words: national security, Ukrainian -Russian relations, hybrid conflict, hybrid threats, Ukrainian experience

Функціонування сучасних держав напряму пов'язане зі станом безпеки внутрішньо державного та зовнішньо державного розвитку. Забезпечення такого стану потребує вирішення багатьох складних, як загальних так і специфічних завдань внутрішньої і зовнішньої державної політики, а також залежить від розв'язання ряду важливих глобальних проблем, потребуючи координації зусиль міжнародної спільноти.

Це обумовлює актуальність наукового аналізу комплексу питань безпеки держави в сучасних умовах, дослідження правової бази створення умов безпечного розвитку, при чому, як в національному законодавстві так і в аспекті міжнародного права. Тому в останні роки в багатьох роботах правознавців, політологів, істориків розглядаються різні аспекти даної проблематики.[1]

Але багатовимірність теми потребує додаткових зусиль дослідників, ставлячи нові конкретні завдання комплексного системного аналізу процесу укріплення стану безпеки сучасної держави. Це стосується і характеристики загальних тенденцій, і виявлення національної специфіки в рамках окремих держав. В повній мірі це відноситься до сучасної України.

Тож в даній статті розглянемо основні напрями укріплення безпеки держави, зумовлені як внутрішніми конфліктами так і специфічною гібрідною війною проти України з боку Російської Федерації.

На рубежі 2013 - 2014 років Україна постала перед реальною загрозою втрати державної незалежності, розвалу цілісності держави. Це було спричинено глибокою політичною кризою державної влади та втручанням іншої держави – Російської Федерації. Зовнішнє втручання завершилось у березні 2014 року анексією частини України – Криму, а потім продовжилось намаганням через концепцію Новоросії розділити Україну і вилилось у розв'язання фактичної війни на Сході України.

І треба розуміти, які прорахунки послабили безпеку та що слід робити, щоб поступово змінювати ситуацію на краще.

Адже проблеми безпеки багатопланові і охоплюють широке коло питань як об'єктивного так і суб'єктивного характеру. Це, зокрема, стосується вивчення конфігурації суб'єктів забезпечення

[1] Галака, С.П. (2002). *Проблема нерозповсюдження ядерної зброї у міжнародних відносинах*. Київ: Київський університет; Данільян, О., Дзьобань, О., Попов, М. (2002). *Національна безпека України: структура і напрямки реалізації*. Харків: Фоліо; Кормич, Б.А. (2004). *Інформаційна безпека: організаційно-правові основи*. Київ: Кондор; Ліпкан, В.А. (2008). *Адміністративно-правове регулювання національної безпеки України*. Київ: Текст.

безпеки, факторного аналізу чинників даного процесу, виявлення загальних та специфічних тенденцій безпечного розвитку, дослідження співвідношення глобальних та національних інтересів безпеки тощо. Безпековий аспект присутній в політичних, економічних, культурних відносинах. Він охоплює військову, екологічну, енергетичну, інформаційну, релігійну та інші сфери життєдіяльності соціуму.

Тож розглянемо провідні моменти забезпечення безпеки та попередження і подолання загроз безпеці в сучасній Україні.

Йдеться про концептуальні засади безпеки, що знаходять відображення в національному законодавстві та про механізми практичної реалізації цих засад в процесі здійснення внутрішньої і зовнішньої політики України.

Характеризуючи світові загрози слід відзначити, що вони значною мірою обумовлені радикальними змінами, що відбуваються у Світі. Це стосується нових форм та змісту конфліктів та війн, нового інструментарію забезпечення безпеки, чи, навпаки, провокування конфліктів; принципів та перспектив міжнародних гарантій безпечного розвитку держав, формування нових доктрин глобальної політики та адаптації до них державних стратегій взаємовідносин, ряду інших пріоритетних проблем, які характеризують категорію " безпека".

Також зміни в системі міжнародних відносин зумовлені прискоренням інтеграційних та глобалізаційних процесів.

При цьому слід особливу увагу звертати на важелі, здатні протистояти небезпеці трансформації інтеграції в експансіонізм, а глобалізації в знищення національної ідентичності. Чітку межу в подоланні будь-якої асиметрії має проводити національне та міжнародне законодавство, створюючи широке і досконале правове поле безпечного існування та перспективного розвитку як окремих держав так і всієї системи міжнародних відносин. Досвід України в цьому відношенні має велике значення.

Що стосується формування відповідного правового поля укріплення державної безпеки, то його створюють, передусім, Конституція України[1], Закон "Про основи національної безпеки України" від 19 червня 2003 р. (в редакції на 07.08.2015 р.)[2], Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 р.[3]; Воєнна доктрина України, затверджена Указом Президента України 24 вересня 2015 року[4]; рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 р. "Про концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України", Стратегія кібербезпеки України, міжнародні договори України та угоди, до яких вона приєдналась; інші правові документи, які стосуються конкретних аспектів безпеки.

Порівняльний аналіз навіть окремих з цих документів дозволяє зробити висновок, що підходи до безпеки дуже динамічно змінюються відповідно до нових імперативів сучасного Світу. Абсолютно іншим стало бачення загроз безпеці України, змісту та спрямованості стратегічних завдань укріплення безпеки, трактування світових тенденцій в сфері безпеки, визначення ворога та стратегічних партнерів.

Так, чи не вперше, наголошується на тому, що серед основних загроз безпеці України на світовому рівні виступає такий фактор як послаблення міжнародних інституцій. Адже міжнародні інституції, створені після Другої світової війни, передусім, структури ООН, розглядались як універсальна система запобігання агресії та припинення міжнародних конфліктів. Але нинішня ситуація свідчить про неспроможність цієї системи оперативно реагувати на складні проблеми міжнародних відносин та дієво розв'язувати суперечливі питання.

Спірні території, "заморожені" конфлікти, невизнані псевдодержавні утворення, міжнародний тероризм, гібрідні війни, кібервійни – це далеко не повний перелік нових форм загроз безпеці, які з'явились в сучасних умовах. І адекватна реакція на такі загрози потребує значних змін багатьох міжнародних інституцій, включно Ради безпеки ООН, щоб, зокрема, країна-агресор не мала змоги блокувати прийняття рішень, необхідних для розв'язання конфліктів.

Для України, наприклад, нинішнє членство в Раді безпеки ООН Російської Федерації з її

[1] *Конституція України 1996* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30, ст. 141.

[2] *Закон про основи національної безпеки України 2003* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України,* 39, ст. 351.

[3] *Указ про стратегію національної безпеки України 2015* (Президент України). *Офіційний вісник України,* 43, ст. 1353.

[4] *Там само*.

правом "вето", що в даний час стала країною-агресором, значно ускладнило можливість використати максимально потенціал даної міжнародної структури в процесі захисту цілісності держави і встановлення миру.

Ще одна світова загроза пов'язана із тим, що нових обертів набуває боротьба за ресурси, яка актуалізує питання енергетичної безпеки і ставить у порядок денний багатьох держав розробку нових енергетичних стратегій, знаходження альтернативних джерел енергії, створення технологій енергозбереження, диверсифікації шляхів доставки енергоносіїв та інші.

Цей блок проблем важливий для України, яка, по-перше, має недостатню власну ресурсну базу, а, по-друге, є країною - транзитером і залежна від змін потоків доставки енергоносіїв та їх обсягів. Тому, наприклад, непростою стала ситуація щодо побудови обхідних шляхів доставки енергоносіїв в Європу з Російської Федерації у форматі Північного чи Південного потоків чи енергетичний шантаж припинення постачання газу, або надто завищені ціни на нього.

Те, що у світову політику повертається "мова сили", створює цілий ланцюг нових загроз безпеці держав і потребує додаткових зусиль, спрямованих на спільні безпекові дії, залучення до них нових міжнародних суб'єктів і розробку нових методів міжнародної співпраці та поглиблення вже апробованих, наприклад, міжнародних економічних санкцій щодо агресора та порушника норм міжнародного права.

Для України це означає важливість продовження і посилення санкцій, введених проти Російської Федерації країнами-членами ЄС, а також США, Канадою за її агресію в Україні; пошук різноманітних форматів узгодження інтересів задля заміни "мови сили" на "мову договорів" у взаєминах з Російською Федерацією. Мінські домовленості, "Нормандська четвірка", "Мінськ-2", "Женева+" – все це варіанти нових форм взаємодії задля порозуміння та припинення військових дій, недопущення подальшого застосування насилля як способу вирішення конфлікту. Але просування таких форм буде успішним лише за умови взаємної зацікавленості всіх суб'єктів процесу, в іншому ж випадку односторонні кроки не наближають успіх, а лише розтягують конфлікт у часі. Що правда, то в ряді ситуацій виграш часу, попередження поглиблення конфлікту теж слід розглядати як позитив, бо це дає можливість пошуку більш ефективних способів та методів досягнення мети в подальшому.

Сучасна українська дійсність поставила на перший план саме загрози з боку Російської Федерації, яка дуже тривалий час розглядалась у якості пріоритетного стратегічного партнера, інколи і всупереч здоровому глузду, і всупереч власному законодавству. Це спричинило цілу низку стратегічних помилок і прорахунків, які створили загрози безпеці держави.

Так, Україна провела ядерне роззброєння фактично на користь Російській Федерації, вивезла і стратегічні, і тактичні ядерні ракети на територію цієї держави, натомість не отримавши жодних реальних компенсацій чи гарантій власної безпеки. А розмиті формулювання Будапештського меморандуму 1996 року вже в 2014 році були повністю проігноровані Російською Федерацією, яка анексувала український Крим та спровокувала і підтримує бойові дії на Сході України, безпосередньо беручи в них участь.

Також всупереч попереднім домовленостям був проведений несправедливий розподіл Чорноморського Флоту колишнього СРСР між Україною і Російською Федерацією. Та незважаючи на це Україна, яка за національним законодавством проголошувала нейтральний статус, зберігала на своїй території іноземну військову базу: в Криму розташовувалась військова база Чорноморського Флоту РФ, продовжувався термін її перебування на українській території. Це суперечило не лише українському законодавству, а і нормам міжнародного права щодо статусу нейтральності.

І, зрозуміло, це стало "міною уповільненої дії", що спрацювала у 2014 році, в момент захоплення Криму за участі "зелених чоловічків", лише пізніше визнаних Президентом РФ Володимиром Путіним представниками російських збройних сил. Тож не існувало навіть потреби їх завозити на територію іншої держави, бо вони давно і постійно там розташовувались, маючи змогу регулярно вести шпигунську діяльність, розширювати сферу підривного впливу на місцеве населення, розповсюджувати сепаратистські ідеї тощо. Тепер була використана і додаткова нагода забрати ще частину українського флоту, не давши українським кораблям у березні 2014 року покинути бухти Севастополя і Балаклави.

Слід зауважити, що фактично представники української влади протягом всіх років незалежності, починаючи з 1991 року, послаблювали військовий потенціал держави на додаток до ядерного роззброєння та ситуації з військово-морським флотом. Постійне скорочення чисельності

збройних сил, витрат на армію, на її переозброєння сучасними видами зброї, занепад престижу військової професії, стагнація оборонного комплексу та інше призвели до втрати боєздатності і спроможності захисту національних інтересів.

І переформування військової сфери відбувалось вже в умовах реальної загрози втрати незалежності, починаючи з березня 2014 року. Ставка виключно на добровольців і волонтерів, завдяки чому було зупинене просування агресора вглиб України на першому етапі, мала змінитись на чітку стратегію і тактику створення боєздатних збройних сил держави і на сучасну воєнну доктрину, яка відповідала реальним викликам і існуючим загрозам існуванню незалежної України.

Треба додати, що загрози з боку Російської Федерації носили не тільки військовий характер, а спричиняли агресивну поведінку в різних сферах міждержавних стосунків. Це постійні економічні, торговельні, енергетичні війни, неодноразово ініційовані РФ проти України протягом всіх цих років з меншою, або більшою інтенсивністю.

Прелюдією до військової агресії була і інформаційна війна, спрямована на спотворення сприйняття і оцінок історії, стосунків з Європейськими країнами; розуміння сучасних цінностей у сфері прав людини, бачення перспектив розвитку українського суспільства та інших важливих проблем сьогодення і майбутнього України. Всіляко насаджувались у суспільній свідомості ностальгія по радянському минулому, застарілі геополітичні ідеї євразійства, відбувалось залякування викривленими принципами функціонування ЄС та НАТО, з метою не допустити орієнтації українського соціуму на спільні європейські цінності та ідеали.

Інформаційна війна виявилась однією з найнебезпечніших форм прихованого втручання у внутрішні справи, катастрофічна за наслідками. Коли понад 80% контенту телебачення, радіо, видавничої справи не були національним продуктом, пропагували мову, культуру, мистецтво сусідньої держави, принижуючи при цьому здобутки української культури і наголошуючи на її меншовартості, то однозначно можна було передбачити негативний кінцевий результат, що і проявилось у ряді регіонів у кризовій ситуації.

Саме тому процес пробудження національної свідомості потребував Революції гідності, яка дала поштовх радикальним трансформаціям суспільства, що випередило зміни у державі.

2014 рік заставив переосмислити ставлення до питань безпеки держави, статусу армії, сучасних стандартів оборони держави, захисту її кордонів, попередження загроз незалежності України, відстоювання права її власного позиціонування на геополітичній мапі Світу, захисту права бути самостійним суб'єктом міжнародних відносин. Розуміння власних національних інтересів зробило першочерговими завдання відстояти територіальну цілісність держави, повернувши під свою юрисдикцію Крим, поновивши контроль над окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях та контроль над усіма ділянками державного кордону України.

В свою чергу, такі практичні завдання поставили у порядок денний питання визначення щодо союзників і ворогів, заставили відмовитись від нейтралітету і позаблоковості, переглянувши стратегії та зосередившись на необхідності вступу до НАТО. Але це потребує, передусім, дотримання стандартів НАТО в оборонній і військовій галузях. А це вимагає формування нових моделей збройних сил, оборонного комплексу, стратегій управління системою державної безпеки, на що потрібні і час, і ресурси, яких вкрай обмаль.

Тож знову постає питання поєднання можливостей мобілізації внутрішніх резервів та залучення ресурсів світової спільноти через співпрацю з Європейським Союзом, США, впливовими і дієвими міжнародними організаціями, як політичними так і фінансовими, спроможними надати реальну дипломатичну та фінансову підтримку Україні для вирішення нею завдань безпеки держави.

Сьогодні і українська держава, і світова спільнота, передусім, європейська, здають тест на зрілість, на здатність відстояти ідеали і цінності демократії, продемонструвати єдність і спроможність протистояти агресії, зазіханням на незалежність і цілісність держав, на їх право вільного вибору стратегій розвитку. Це потребує вдосконалення міжнародних інституцій, розробки нових геополітичних стратегій антивоєнного та антитерористичного спрямування, попередження застосування сили в міжнародних взаємовідносинах та подолання загроз миру і стабільності.

Багато проблем такого змісту розглядались в ході дискусій на Мюнхенській конференції з питань безпеки в лютому 2016 року. Це стосувалось, зокрема, війни у Сирії і пов'язаної з цим масової нелегальної міграції, міжнародного тероризму і ситуації в Україні. Разом з тим конференція продемонструвала неоднозначність оцінок ряду проблем з боку різних держав, виявила складні

стосунки між суб'єктами системи міжнародних відносин, що свідчить про необхідність додаткових зусиль для порозуміння і співпраці в поєднанні національних інтересів з глобальними потребами.

Одночасно, така ситуація засвідчує важливість більшої активності самої України в реалізації складних завдань забезпечення власної безпеки. Зовнішня допомога має спиратись на максимальне залучення всіх національних резервів, на спільні дії влади і соціуму, на ефективне подолання внутрішніх загроз безпеці, передусім пов'язаних з корупцією. Потрібні глибокі реформи, що переконливо доводять і українському суспільству, і міжнародній спільноті незворотність обраного шляху на європейську інтеграцію та демократичні цінності.

Для цього важливе порозуміння та ефективна співпраця всіх гілок та рівнів влади у справах забезпечення безпеки. Це підвищить зацікавленість всього українського суспільства у відстоюванні і захисті незалежності і цілісності держави, у підтримці зусиль влади, спрямованих на вирішення завдань безпечного розвитку України і подолання наслідків агресії Російської Федерації і внутрішньо сепаратистських рухів, орієнтованих на руйнацію державності. Постійні конфлікти на владному олімпі жодним чином не сприяють вирішенню таких складних завдань.

Децентралізація, результативна боротьба з корупцією, продумана інформаційна політика, виваженість у вирішенні культурно-національних і релігійних проблем та, насамперед, зміцнення оборонного потенціалу держави нададуть можливість успішно вирішити складні питання безпеки.

Продемонстрована на національному рівні зацікавленість і активність у захисті власної безпеки сприятиме і більшим успіхам в отриманні допомоги міжнародної спільноти щодо вирішення стратегічних завдань досягнення цілей демократичного розвитку України як європейської, незалежної, цілісної держави, що виступає самостійним суб'єктом світової політики і прагне миру і стабільності в системі міжнародних відносин.

Багато уроків з нинішньої ситуації в Україні має винести не лише сама Україна, а і інші держави. Бо, наприклад, прагнення ряду держав, як Північна Корея, мати ядерну зброю певною мірою спровоковане і тим, що добровільна відмова від такої зброї з боку України не гарантувала її безпеки і не завадила агресії ядерної держави Російської Федерації проти України. І таке прагнення являє реальну загрозу для інших країн.

Чи адекватність та своєчасність реагування на події у Світі. Адже, використаний РФ сценарій агресії проти України був апробований нею у 2008 році в Грузії. Але такі дії РФ не отримали достатньої відповіді з боку світової спільноти, негативна реакція не завадила агресору реалізовувати свої наміри, тож їх повторення стало лише справою часу на теренах тепер вже України. І якщо послідовні і рішучі спільні дії у відсіч не будуть доведені до логічного кінця, то гарантій безпеки для ряду інших держав, які Російська Федерація захоче включити у сферу свого впливу, просто не існуватиме, а загрози будуть постійними.

Також уроки мають бути винесені щодо інформаційного впливу. Так за оцінками експертів РФ витрачає понад мільярд доларів на інформаційні операції щорічно. Протистояння має бути адекватним. Хоч і з певним запізненням, але Україна почала створювати інформаційний продукт для Європи задля правдивого зображення подій і протистояння інформаційній пропаганді з боку РФ. В ЄС, в НАТО створені відповідні комунікаційні служби протидії пропаганді. В Конгрес США внесений проект Закону про протидію інформаційній війні тощо.

Тож як Україна так і світове співтовариство мають зрозуміти пов'язаність сучасної міжнародної системи, визначитись з пріоритетами заради збереження миру і забезпечення сталого розвитку держав у просуванні їх демократичним шляхом, створити чіткі правові гарантії реального захисту безпеки держав.

References

1. Halaka, S.P. (2002). *Problema nerozpovsiudzhennia yadernoi zbroi u mizhnarodnykh vidnosynakh*. Kyiv: Kyivskyi universytet.
2. Danilian, O., Dzoban, O., Popov, M. (2002). *Natsionalna bezpeka Ukrainy: struktura i napriamky realizatsii.* Kharkiv: Folio.
3. *Zakon pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy 2003* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy,* 39, st. 351.
4. *Konstytutsiia Ukrainy 1996* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy,* 30, st. 141.
5. Kormych, B.A. (2004). *Informatsiina bezpeka: orhanizatsiino-pravovi osnovy*. Kyiv: Kondor.
6. Lipkan, V.A. (2008). *Administratyvno-pravove rehuliuvannia natsionalnoi bezpeky Ukrainy*. Kyiv: Tekst.
7. *Ukaz pro stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy 2015* (Prezydent Ukrainy). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy,* 43, st. 1353.

Анатолій Павлюк
Чернівецький окружний адміністративний суд, Україна

ПРАВОВА РЕАЛЬНІСТЬ ЯК НОРМАТИВНО-ЦІННІСНА ТА/АБО МЕТАНОРМАТИВНА СИСТЕМА

Anatolii Pavliuk
Chernivtsi District Administrative Court, Ukraine

LEGAL REALITY AS NORMATIVE-AXIOLOGICAL AND/OR META-NORMATIVE SYSTEM

The article deals with two ways to understand of legal reality in the philosophy of law and/or the theory of juridical argumentation: a normative-axiological and meta-normative. Taking systems approach as point of departure (A.I. Uyomov's structure, substratum, concept of a system), indirectly through the analogy of the principle of semantic realism (G. Frege, V.N. Pereverzev, G.H. von Wright, etc), the legal reality is in the first instance defined as semantic system of three elements: character, communicative and conceptual levels. Afterwards, a traditional system of this kind (S.I. Maksymov, I.L. Chestnov, etc) is specified as a meta-normative system (R. Alexy, A. Aarnio, W. Krawietz, A. Peczenik, V.D. Titov, V. V. Truten, etc), that is, as a system of once again three elements: 1) formal systems S5 (C.I. Lewis, R. Feys, L. Wittgenstein, etc) and S5±; 2) modal interpretation of these systems, appellative communication (issue on law); 3) idea of law. All the aforesaid is important with respect to normative institutionalization of substantive objection, on the one hand, and disclosure of methodological value of the latter, on the other.

Key words: substantive objection, legal reality, normative-axiological system, meta-normative system, systems approach, principle of semantic realism, analogy, formal system and its interpretation, appellative communication, idea of law, issue on law.

Постановка проблеми. Правова реальність може розглядатися з різних точок зору, зокрема, з погляду конституювання в неокантіанському сенсі матеріально правового відведення[1]. Останнє при цьому може розумітися як один із двох видів матеріально-правового заперечення, модальна природа якого визначається на основі поняття (потенційної) недійсності та яке розпадається на правоперешкоджаюче та правоприпиняюче відведення[2]. В такому разі актуальною для дослідження темою стає питання про те, як поняття правової реальності в цілому може бути використано для філософсько-правової експлікації такого роду заперечення?

Стан дослідження проблеми. Підґрунтям для відповіді на поставлене питання, в першу чергу та зокрема, є творчі доробки таких авторів, як: А. І. Уйомов та ін. (системний підхід), Г. Фреге, В. М. Перевєрзєв, Г. Х. фон Врігт (принцип семантичного реалізму та його аналогія), С. І. Максимов, І. Л. Честнов та ін. (правова реальність як нормативно-ціннісна система), Р. Алексі, А. Аарніо, В. Кравітц, А. Печенік, В. Д. Титов, В. В. Трутень та ін. ((правова реальність як) метанормативна система), К. Льюїс, Р. Фейс, Л. Вітгенштейн та ін. (формальні системи S5, S5±), спір про право (Н. О. Чечіна та ін.) тощо.

Аналіз творів, про які детально йдеться далі, згаданих вище та інших авторів дозволяє стверджувати, що сформульоване нами постановочне питання залишається все ще невирішеним, оскільки не простежений перехід від системного підходу до принципу семантичного реалізму, від такого принципу до його застосування за аналогією, від такої аналогії до правової реальності як нормативно-ціннісної системи, від такого роду системи до правової реальності як метанормативної

[1] Павлюк, А.Г. (2010–2011). Апріорне конституювання цивільного права: природа абсолютного матеріально-правового відведення. *Проблеми філософії права, Т. VIII-IX*, 384-387.

[2] Павлюк, А.Г. (2012). Поняття відведення, яке перешкоджає виникненню цивільного суб'єктивного права вимоги кредитора. *Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. Вип. 636: Правознавство*, 79-82, Павлюк, А.Г. (2013). Поняття відведення, яке припиняє цивільне суб'єктивне право вимоги кредитора, що раніше виникло. *Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. Вип. 644: Правознавство*, 92-95.

системи, яка була б найбільш адаптованою до філософсько-правової експлікації матеріально-правового відведення.

Метою статті є системно-семантичне (за аналогією) обгрунтування правової реальності як нормативно-ціннісної системи та її припасування до потреб філософсько-правової експлікації матеріально-правового відведення у формі правової реальності як метанормативної системи, тобто адаптація вже традиційного розуміння правової реальності для цілей як нормативного конституювання одного із видів матеріально-правового заперечення взагалі, так і для визначення методологічного значення такого роду заперечення зокрема.

Головним **методом** дослідження є системно-семантичний метод, який застосовується за аналогією, і зводиться до синкретичного використання для аналізу правової реальності принципів системного підходу, семантичного реалізму та аналогії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правова реальність як нормативно-ціннісна система. Філософія права "вивчає "правову реальність", під якою розуміється вся сукупність правових феноменів: правових норм, інститутів, існуючих правовідносин, правових концепцій, явищ правового менталітету тощо у його загальності і цілісності, його змістовну сторону" . Системно-філософське осмислення правової реальності, підхід до правової реальності як до вихідної нормативно-ціннісної системи потребує попереднього з'ясування поняття системного підходу як такого.

Системний підхід: структура, субстрат і концепт системи. Системному підходу приділяли увагу багато дослідників, серед них насамперед потрібно виділити тих авторів, що присвятили його дослідженню окремі монографії (разом із загальною теорією систем): І. В. Блауберг, В. М. Садовський, Е. Г. Юдін, А. І. Ракітов, А. І. Уйомов, Л. фон Берталанфі, І. К. Лісєєв та ін. або дисертації, наприклад, Є. Ф. Земель, А. Є. Ухов, та інші публікації.

Під системним підходом прийнято розуміти "напрямок методології спеціально-наукового пізнання й соціальної практики, в основі якого лежить дослідження об'єктів як систем"[1], при цьому системне зображення предметів включає в себе такі окремі сторони, як: структура, субстрат та концепт системи (А. І. Уйомов)[2].

Для подальшого системно-філософського аналізу правової реальності достатньо взяти за основу наступні визначення трьох останніх елементів. Так, "поняття структури в вузькому значенні цього слова може бути ототожнено з поняттям системоутворюючого відношення. В широкому сенсі під структурою іноді розуміється вся сукупність відношень між елементами, а не лише системоутворюючі. Одна і та ж структура може бути у систем, різних за субстратами"[3]. З певною долею умовності структура виражає позитивний аспект системи. Йдеться про те, що відношення задається, вводиться, усталюється, замикається між елементами, а, отже, в такому сенсі позитивується.

В свою чергу, "під субстратом системи розуміється той об'єкт, якому притаманний набір властивостей, які зіставляються системоутворюючим відношенням, та річ або множина, на якій виконується смислоутворююче відношення"[4]. Цікаво, що, наприклад, "для системного розуміння істини субстратом може виступати знання, яке багатоманітно розуміється в самому широкому сенсі, та дійсність, яка настільки ж багатоманітно розуміється"[5]. Останнє дозволяє виділити в субстраті інтерсуб'єктивний та об'єктивний моменти, оскільки знання є результатом соціальної комунікації, а дійсність насамперед розуміється як об'єктивна дійсність, як певна емпірична реальність.

І нарешті, концепт являє собою "певний тип розуміння системи", "сенс поняття концепту краще всього можна уяснити, провівши аналогію з системою відліку. Система відліку повинна бути відома ще до проведення дослідження. Її вибір певною мірою довільний: можна вибрати ту чи іншу системи відліку. Але один вибір може бути більш вдалим, ніж інший. Це залежить від характеру проблем, які вирішуються"[6]. Зазначене дозволяє зробити акцент на суб'єктивному значенні концепту

[1] *Философский энциклопедический словарь* (1983). Москва: Сов. Энциклопедия, 612.
[2] Уемов, А.И. (1978). *Системный подход и общая теория систем*. Москва: Мысль, 126.
[3] Там само, 127.
[4] Ухов, А.Е. (2014). *Проблематизация истины в классической и неклассической эпистемологии: системность и вопрос о соотношении знания и действительности:* дис. ... канд. философских наук : 09.00.01. Иваново, 80.
[5] Вказ. твір.
[6] Уемов, А.И. (1978). *Системный подход и общая теория систем*. Москва: Мысль, 126.

системи.

Таким чином, можна зробити проміжний висновок про те, що в системному підході в цілому реалізуються чотири підходи до розуміння системи: позитивний, об'єктивний, інтерсуб'єктивний та суб'єктивний, яким відповідають такі його аспекти, як: структура (позитивне розуміння), субстрат (інтерсуб'єктивне та об'єктивне розуміння) та концепт (суб'єктивне розуміння) системи.

Таке визначення системного підходу дозволяє співвіднести його з принципом семантичного реалізму, під яким розуміється той факт, що "речення (висловлення) *істинне,* якщо й тільки якщо воно позначає деяке судження; *хибне*, якщо й тільки якщо воно не позначає яке-небудь судження"[1]. В свою чергу, позначати судження означає зв'язувати структурні елементи висловлення в цілісне судження[2]. Істинність (істиннісне значення *Істина)* і хибність (істиннісне значення *Хиба)* – дві властивості, щодо яких і задаються логічні операції над висловленнями[3], тобто задаються відповідні відношення між структурними елементами, або, інакше кажучи, задається структура системи. Також тут важливо звернути увагу на те, що речення співвідноситься з певною ідеалізацією (судженням) безпосередньо, а з емпіричним об'єктом лише опосередковано цим судженням, що дозволяє розглядати субстрат системи з двох точок зору: ідеальної та емпіричної.

Принцип семантичного реалізму відсилає до відомого спору про універсалії, в рамках якого виділилися 4 чи 3 напрямки: крайній та помірний реалізм та крайній і помірний номіналізм або номіналізм, концептуалізм та реалізм[4]. Варто погодитися з тим, що "концепція реалізму на відміну від номіналізму та концептуалізму (тобто крайнього та помірного номіналізму. – А. П.) протягом всього періоду становлення логіки (та філософії. – А. П.) як науки була плідною основою для розробки логічних (і філософських. – А. П.) вчень, що стали згодом класичними. В XX в. концепція реалізму трансформувалась у концепцію *логічного (і філософського, нормативно-ціннісного, метанормативного. – А. П.) реалізму*, суть якої в наступному: 1) ідеї (ейдоси, універсалії, загальні поняття й т.п.) суть об'єкти, тому що вони являють собою щось цілісне, на що можна вказувати за допомогою різних символів; 2) ідеї суть абстрактні (лише осяжні розумом) об'єкти, що є безпосереднім змістом людського мислення й принципово відмінні від емпіричних об'єктів; 3) в логіці (і філософії. – А. П.) насамперед важливе не питання про первинність або вторинність абстрактних об'єктів стосовно емпіричних об'єктів, а сам факт принципової відмінності між ними (питання про первинність або вторинність абстрактних об'єктів відноситься до сфери компетенції логічної метафізики, яку без шкоди для розуміння можна залишити за дужками практичної логіки (та філософії. – А. П.))"[5]. Все це додатково сприяє диверсифікації субстрату системи, традиційно виділяючи в ньому два рівні, якими можна вважати інтерсуб'єктивний та об'єктивний аспекти складного предметного значення.

Що стосується концепту в рамках семантичного реалізму, то він може розумітися аналогічно як вираз смислового значення в рамках класичної теорії предметного та смислового значення (значення і смислу), сформульованої Готлобом Фреге: "зв'язок, який існує, як правило, між знаком, його смислом і його значенням, такий, що знаку відповідає певний смисл, а цьому останньому – певне значення, тоді як одному значенню (одному предмету) відповідає не один єдиний знак"[6], оскільки в смислі "виражається конкретний спосіб завдання того, що позначається"[7], тобто завдання відповідного предметного значення або, в рамках системного підходу, відповідного складного субстрату.

Семантична реальність, в якій, так само як і в системному підході в цілому можна виділити позитивний, інтерсуб'єктивний, об'єктивний та суб'єктивний аспекти, таким чином, може розумітися містком, переходом від системного дослідницького підходу до поняття правової реальності, оскільки в останній така класифікація[8] стала вже традиційною. Правова реальність тому набуває

[1] Переверзев, В.Н. (1995). *Логистика: Справочная книга по логике*. Москва: Мысль, 35.
[2] Там само, 36.
[3] Там само, 85.
[4] Ледников, Е.Е. (1973). *Критический анализ номиналистических и платонистских тенденций в современной логике*. Киев: Наук. думка, 5, Переверзев, В.Н. (1995). *Логистика: Справочная книга по логике*. Москва: Мысль, 5-6.
[5] Переверзев, В.Н. (1995). *Логистика: Справочная книга по логике*. Москва: Мысль, 6.
[6] Фреге, Г. (2000). *Логика и логическая семантика: Сб. тр*. Москва: Аспент пресс, 231, 230-246.
[7] Там само, 231.
[8] Данильян, О.Г., Дзьобань, О.П., Максимов, С.І., etc. (2009). *Філософія права*. Харків: Право, 26-33, 33-38.

системно-семантичних рис та ознак і як результат системно-філософського та філософсько-семантичного осмислення становить досить пластичний матеріал, здатний припасовуватися до потреб розв'язання філософських проблем теорії права та галузевих юридичних наук.

Нормативно-ціннісне розуміння права. В попередньому викладі наводиться ідея, яка далі експлікується нами в рамках семіотичної моделі правової реальності за допомогою аналогії принципу семантичного реалізму. Про аналогію йдеться тому, що, на думку Г. Х. фон Врігта, яку ми вважаємо належним чином аргументованою, норми і оцінки виключаються із області істини[1]. Відомо, що протягом всієї історії філософської думки класична концепція істинності (кореспондентська теорія істинності), – тобто розуміння істинності як відповідності знання дійсності, – зустрічалася з труднощами при розгляді модальних висловлювань[2]. Із певними застереженнями це стосується також і когерентної та конвенційно-прагматичної (утилітаристської) теорії істинності кожної окремо в та в тій чи іншій сукупності. Отже, семантичний реалізм у відомій формі, який має тісний стосунок до істини, прямо для побудови семіотичної моделі правової реальності не може бути використаний, проте системний підхід, який, як показано вище, стоїть за згаданим принципом, та відповідна аналогія дозволяє побудувати нормативно-ціннісне розуміння права.

Відомо, що "право має ціннісний характер, оскільки, втілюючи в життя нормативні начала, право тим самим оцінює життєві явища і процеси, і тому є основою для того, щоб діяти "за правом" і визнавати ті чи інші вчинки людей як такі, котрі здійснені "не за правом""[3]. Нормативно-ціннісне розуміння права є теоретичним та практичним втіленням поняття правової реальності.

Концепція правового реалізму являє собою теорію, яка в наші дні розвивається в рамках трьох "поворотів" в гуманітарному знанні: лінгвістичному, антропологічному та прагматичному[4]. Якщо перший із них бере за основу знакову систему – систему повсякденної мови чи мови формальної, то другий опирається на поняття соціальної взаємодії (комунікації) та її відповідної ідеалізації, тоді як третій являє собою сукупність ціннісних в правовому відношенні орієнтирів. Такий підхід характерний не лише для посткласичної філософії права, але й класичної, оскільки можна сказати, що в його основі, якщо правову реальність розуміти в вузькому сенсі, містяться такі "форми буття права, як правосвідомість, правові норми та правовідношення"[5], тобто до уваги можна брати тільки базисні правові реалії, стосовно яких усі інші правові феномени виявляються похідними[6]. Такого роду констатація слугує підставою для узгодження в рамках аналізу правової реальності підходів модерну та постмодерну, оскільки в цілому праворозуміння має місце в одній і тій самій системі координат, – системний підхід, позитивний, інтерсуб'єктивний, об'єктивний та суб'єктивний аналіз, – та дає змістовно подібні результати, вирізняючись лише формою цих результатів. Все це дозволяє побудувати правові теорії, в яких належним чином виражається дуальна – реально-ідеальна – природа права[7], якщо взяти до уваги також, що в праві "потрібно розрізняти дві версії позитивізму й три версії непозитивізму. Дві версії позитивізму – це ексклюзивний (exclusive) і інклюзивний (inclusive) позитивізм", а три версії непозитивізму – це ексклюзивний, суперінклюзивний та інклюзивний непозитивизм[8]. Інклюзивний непозитивізм, який "не стверджує ні того, що моральні дефекти завжди заперечують юридичну силу, ні того, що вони цього ніколи не роблять. Слідуючи

[1] Вригт, Г.Х. (1986). *Логико-философское исследования: Избр. тр.* Москва: Прогресс, 291, Кнапп, В., Герлох, А. (1987). *Логика в правовом сознании*. Москва: Прогресс, 181.

[2] Смирнова, Е.Д. (1990). *Основы логической семантики*. Москва: Высш. шк., 13-14.

[3] Данильян, О.Г., Дзьобань, О.П., Максимов, С.І., та ін. (2009). *Філософія права*. Харків: Право, 137.

[4] Честнов, И.Л. (2012). *Постклассическая теория права = Postclassical theory of law*. Санкт-Петербург: АЛЕФ-Пресс, 13.

[5] Максимов, С.И. (2002). *Правовая реальность: опыт философского осмысления*. Харьков: Право, 177.

[6] Малинова, И.П. (1995). *Философия права (от метафизики к герменевтике)*. Екатеринбург: Изд-во Уральской гос. юрид. академии, 79.

[7] Алекси, Р. (2010). Дуальная природа права. *Максимов, С.І. Філософія права: сучасні інтерпретації: Вибр. праці: статті, аналіт. огляди, переклади (2003–2010).* Харків, Право, 307.

[8] Алекси, Р. (2010). Дуальная природа права. *Максимов, С.І. Філософія права: сучасні інтерпретації: Вибр. праці: статті, аналіт. огляди, переклади (2003–2010).* Харків, Право, 318, 319, 318–321, див. також Атиенза, М. (2010). Евгений Булыгин и теория юридической аргументации. *Максимов, С. І. Філософія права: сучасні інтерпретації: Вибр. праці: статті, аналіт. огляди, переклади (2003–2010).* Харків, Право, 250–262, Булыгин, Е. (2010). К проблеме объективности права. *Максимов, С.І. Філософія права: сучасні інтерпретації: Вибр. праці: статті, аналіт. огляди, переклади (2003–2010).* Харків, Право, 204–214.

формулі Радбруха, інклюзивний непозитивізм стверджує, що моральні дефекти підривають юридичну силу, тоді й тільки тоді, коли перейдений поріг крайньої несправедливості. Несправедливість нижче цього порогу включена в поняття права як дефектного, але дійсного (valid) права. Таким чином, обидві сторони дуальної природи права набувають належного значення"[1], а правова реальність стає нормативно-ціннісною системою.

Так, рамках нормативного-ціннісного (дуального) праворозуміння С. І. Максимов виділяє "наступні шари, або рівні, правової реальності (форми "буття" права):

а) світ ідей: ідея права;

б) світ знакових форм: правові норми і закони;

в) світ взаємодій між соціальними суб'єктами: правове життя"[2]. Все це дозволяє під правовою реальністю в різних напрямках і наукових школах розуміти або правові норми (нормативізм), або правовідносини (соціологічний напрямок), або "правові емоції" (психологічний напрямок)[3], або правові етоси, звички, узвичаєння (природно- або етико-правовий напрямок), причому ці два останні напрямки зливаються в єдине ціле, а слова "або" мають невиключне значення, тобто правова реальність може як зводитися до одного із базисних аспектів, так і розумітися інтегрально, і включати в себе їх всі. Останній підхід нам здається найбільш вдалим та оптимальним для праворозуміння, оскільки вибір однієї, декількох чи всіх альтернатив залежить від проблеми, яка постає перед дослідником, будучи способом її розв'язання.

Із зазначеного можна зробити висновок, що зображена картина правового світу відповідає, серед іншого, неокантіанському ідеалу, якого ми в цілому притримуємося в запропонованій роботі, вважаючи його своїм кредо. Відповідно з цим останнім, згаданий вище макросвіт є по-новому інтерпретованою річчю в собі І. Канта, трансцендентальною, а не трансцендентною ідеєю. Важливою деталлю аналізу правової реальності є також поділ комунікативного рівня на два підрівні, оскільки при цьому створюються належні умови для побудови семіотичної моделі правової реальності, в рамках якої можна в переконливий спосіб експлікувати поняття матеріально-правового відведення. Цей поділ узгоджується з аналогічним поділом субстрату системи, про що йшлося вище. В рамках аналітичного рівня варто звернути увагу, що цей рівень може належним чином бути формалізованим. В той самий час, рівень ідеї права може бути належно уточнений в рамках загального підходу марбурзької школи неокантіанства в формі панметодологізму, який передається формулою "рух – все, кінцева мета – ніщо", яка означає все більше наближення до розгляду світу "з нічиєї точки зору", з анонімної точки зору самої діяльності[4], з одного боку, пам'ятаючи при цьому й про зворотній бік.

В доповнення потрібно сказати, що для філософського осмислення правової реальності існує надійний постійний критерій, який виникає в процесі намагання по-новому обґрунтувати математику в перші два століття Нового часу та який знайшов найбільш повне втілення в марбурзькій школі неокантіанства в понятті кореляції та паралельно у часі в понятті формалізації, якщо за точку відліку взяти формування алгебри логіки (середина XIX ст. і далі, Дж. Буль та ін.). Так, як зазначає В. Ф. Асмус, на думку Декарта "*математика є загальною наукою про порядок та про міру*"[5]. Декарт зазначає в роботі "Міркування про метод": "Я не мав наміру вивчати … всі окремі науки, які звичайно називаються математикою. Бачачи, що хоча їх предмети різні, але все ж вони схожі між собою в тому, що розглядають не що, як різні співвідношення або пропорції, які зустрічаються в предметах, я подумав, що мені варто краще вивчити ці пропорції взагалі, мислячи їх не тільки в тих предметах, які полегшували б мені їх пізнання (краще сказати – та осмислення – А. П.), жодним чином не зв'язуючи їх з цими предметами, щоб тим краще застосувати їх потім до всіх інших, до яких вони підійдуть". "Загальне абстрактне вчення про відносини і пропорції взагалі"[6] повинно стати і насправді стає ідеальним об'єктом математики, а також згаданим вище

[1] Алекси, Р. (2010). Дуальная природа права. *Максимов, С.І. Філософія права: сучасні інтерпретації: Вибр. праці: статті, аналіт. огляди, переклади (2003–2010).* Харків, Право, 321.

[2] Максимов, С.И. (2002). *Правовая реальность: опыт философского осмысления*. Харьков: Право, 177.

[3] Малинова, И.П. (1995). *Философия права (от метафизики к герменевтике)*. Екатеринбург: Изд-во Уральской гос. юрид. академии, 79.

[4] *Кант и кантианцы. Критические очерки одной философской традиции* (1978). Москва: Наука, 250.

[5] Асмус, В.Ф. (2007). *Лекции по истории логики: Авиценна, Бэкон, Гоббс, Декарт, Паскаль*. Москва: Изд-во ЛКИ, 167.

[6] Там само, 166.

критерієм.

Зважаючи на той безспірний факт, що панівним методом юридичної науки в той самий час був математичний (аксіоматичний, геометричний) метод (mos geometricus), то, тим самим, поняття абстрактних міри, порядку, відношення, пропорції було перенесено в її площину і проявило себе не лише в понятті правовідношення, змістом якого є суб'єктивні права та обов'язки, але й в понятті об'єктивного права, тісно з ним пов'язаного. Об'єктивне право при цьому потрібно розуміти як такий матеріал, який є ширшим за поняття позитивного права, оскільки включає в себе також і етику права (природне право). Цей матеріал може бути належним чином формалізованим та структурованим. Від початку Нового часу і до сьогодні, як вже говорилося вище, під правовою реальністю розуміється вся сукупність правових феноменів: правових норм, правовідносин, правових концепцій та інше, тобто правова реальність, поряд з іншими аспектами, об'єднує в собі об'єктивне та суб'єктивне право на основі поняття відношення.

Використовуючи, з одного боку, три експліковані вище аспекти правової реальності та, з іншого боку поняття відношення можна констатувати, що в рамках правової реальності як нормативно-ціннісної системи мають місце три типи відношень: а) відношення між знаковим рівнем та предметним значенням, яке повинно мати ідеальну природу, з одного боку, та опосередковано примежову, з іншого. В останньому випадку йдеться про граничний предмет, яких є вихідним пунктом для ідеалізації предметного значення; б) відношення між знаковим рівнем та смисловим значенням, іпостассю якого є, як буде показано нижче, ідея права, точніше – певне її тлумачення; в) та відношення між предметним та смисловим значенням, тобто відношення між складним предметним значенням (субстратом) та ідеєю права. Дані три типи відношення можуть бути зведені до головного із них, яким є перше відношення формалізації, з одного боку, та інтерпретації, з протилежного. В цілому правову реальність потрібно розглядати як референційні рамки для правових теорій прикладного характеру, однією із яких може бути теорія матеріально-правового відведення.

Цю правову реальність можна традиційно розуміти як деонтична систему, тобто систему належного, оскільки вона в той чи інший спосіб визначає, яка поведінка суб'єктів соціальної комунікації є обов'язковою, забороненою чи дозволеною. В тій чи іншій мірі право може сприйматися як комунікація[1], в якій існує баланс між примусом та правовим переконанням. До певної міри така система є нормативною системою в дусі Є. Булигіна/К. Е. Альчуррона[2], якщо останню систему доповнити інклюзивним (ціннісним) елементом. Проте такий підхід не є єдино можливим, можна правову реальність розглянути й під іншим кутом зору, а саме: чи є відповідне право здійсненним, нездійсненним, дійсним чи недійсним, винятковим чи невинятковим? В такому разі правова реальність буде розумітися як метанормативна система, зберігаючи при цьому всі три свої аспекти: структуру, складний субстрат та концепт, однак з конкретним наповненням, яке ж є достатнім для побудови філософсько-правової теорії матеріально-правового відведення. Втім потрібно застерегти, що субстрат може бути також і простим, і тоді можна абстрагуватися від об'єктивно/інтерсуб'єктивного погляду на відповідне предметне значення, зберігаючи при цьому узагальнений в такому разі термін "об'єктивний підхід".

Правова реальність як метанормативна система. Відомо, що "мова теорії (та філософії. – А. П.) права може бути об'єктом для мета-мови юридичної логіки (або іншої метатеорії. – А. П.). Перехід від мови до метамови дозволяє вирішувати складні семантичні проблеми, які не можуть бути вирішені на рівні мови-об'єкта, завдяки більшій абстрактності та точності метамови"[3], а також завдяки її іншим важливим характеристикам, таким, наприклад, як її змістовне наповнення тощо. Традиційна правова реальність як нормативно-ціннісна деонтична система, отже, може розумітися як система-об'єкт, тоді як потрібно побудувати метанормативну (метадеонтичну) систему, яка дозволить нормативно конституювати матеріально-правове відведення як спільний аспект системи-об'єкта та метасистеми, тобто спільний аспект правової реальності як традиційної нормативно-ціннісної системи та метанормативної системи.

Право як особливу реальність можна розглянути в статичному та динамічному аспектах,

[1] Ван Хук, М. (2012). *Право как коммуникация*. Санкт-Петербург: Унив. изд. консорциум, 19 і наст.

[2] Альчуррон, К.Э., Лисанюк, Е.Н. (2013). *"Нормативные системы" и другие работы по философии права и логике норм*. Санкт-Петербург: Изд. дом Санкт-Петербургского гос. ун-та, 44 і наст.

[3] Титов, В.Д., Цалін, С.Д., Невельська-Гордєєва, О.П. (2008). *Логіка*. Харків: Право, 42-43, Aarnio, A., Krawietz, W. (1983). *Metatheorie juristischer Argumentation*. Berlin: Duncker & Humblot.

наприклад, таким чином, що статистичний аспект редукується до поділу права на природне та позитивне, а динамічний – до ідеї права, закону та правового життя[1]. Проте статичний та динамічний аспект правової реальності можна наповнити й іншим змістом, який потрібен для філософсько-правової експлікації матеріально-правового відведення. В такому разі статичний аспект буде зводитися до визначення конститутивних метакатегорій, а динамічний – до аналізу їх взаємозв'язку.

Конститутивні метакатегорії. Беручи до уваги системний підхід у формі трьох його сторін: структура, простий та складний субстрат та концепт системи, а також аналогію принципу семантичного реалізму, з одного боку, та традиційне і вже класичне розуміння правової реальності як нормативно-ціннісної деонтичної системи, з іншого, а також маючи на меті побудувати філософсько-правовими засобами теорію матеріально-правового відведення, можна сказати, що конститутивні метакатегорії повинні відповідати таким цілям, як: по-перше, потрібно визначити відповідну формальну систему, по-друге, запропонувати два варіанти, беручи до уваги поділ субстрату на складний та простий, відповідного предметного значення, по-третє, потрібно визначити відповідний концепт метадеотичної системи, який би мав одночасно теоретичне та практичне значення.

Таким вимогам відповідатимуть наступні конститутивні метакатегорії: по-перше, формальна система S5, яку також можна називати системою Теофраста, який був учнем Аристотеля та інтерпретатором його вчення про модальності з певною тенденцією до формалізації[2], а також відповідне її дефініційне розширення та редукція, які ми будемо позначати умовно S5±, де плюс означатиме згадане розширення, а мінус – релевантну редукцію; по-друге, – що стосується простого субстрату, – то в такому разі йтиметься про метадеонтичну модальну інтерпретацію системи S5±, яка включатиме такі модуси, як: здійсненність, нездійсненність, дійсність, недійсність, винятковість, невинятковість, і, – що стосується складного субстрату, – то маються на увазі поняття апелятива (як таке звернення з вимогою у суперечці) та контрапелятива (заперечення апелятива) та власне соціальної комунікації, в якій виникає суперечка, яка тягне за собою потребу звернення з вимогою та потребу відповіді на неї; по-третє, ідея права може бути збережена як концепт метанормативної системи, проте з іншим змістовним наповненням.

Розглянемо детальніше кожну із згаданих в попередньому абзаці конститутивних категорій. Система S5 є формальною системою, яка, за Р. Фейсом, інтерпретується на основі 6 алетичних модальностей, які не зводяться далі: чотири з них являють собою власні модальності, які мають перший ступінь, а саме: "можливо", "неможливо", "необхідно" та "не необхідно", або "випадково". В доповнення до цього мають місце: дві модальності нульового ступеня: p та не p[3]. Класична аксіоматика наведена на стор. 58-63, 83-84, 137-138 "Модальної логіки" Р. Фейса[4].

Для належного розуміння подальшого використання даної системи для розв'язання поставленої нами проблеми, потрібно зробити два суттєвих застереження: по-перше, слово "випадково" може мати не лише те значення, про яке говорить Р. Фейс і яке збігається з поняттям "не необхідно". "Випадково" може і не збігатися із "не необхідно". Саме в такому розумінні і лише в такому ми будемо далі користуватися словом "випадково"; по-друге, p можна інтерпретувати як дійсність, а не p – як недійсність. При цьому йдеться про так звану актуальну дійсність, тоді як можливість потрібно розуміти як потенційну дійсність.

Система S5 (в алетичній інтерпретації, яка може використовуватися далі в іншій інтерпретації) з нашого та власне юридичного погляду має два суттєві недоліки. Так, вона, з одного боку, є надлишковою, а, з іншого, прогальною. Саме тому вона потребує відповідного розширення та звуження, а саме 1) відмови від аналізу актуальної дійсності та 2) введення поняття випадковості, яке не збігатиметься із поняттям не необхідності. В першому випадку йдеться про редукцію модальностей, які не зводяться далі, до 4 із 6 із них, про які йшлося вище. В такому разі залишаються такі модальності, як: необхідність, не необхідність, можливість (яка розуміється як потенційна дійсність), неможливість. В другому, про введення поняття випадковості, яке не збігатиметься із поняттям не необхідності, та відповідно – невипадковості, яке контрадикторне по-новому визначеному поняттю випадковості. Отже, якщо таку систему позначати S±, то в ній знову

[1] Максимов, С.И. (2002). *Правовая реальность: опыт философского осмысления*. Харьков: Право, 143-190.
[2] Фейс, Р. (1974). *Модальная логика*. Москва: Наука, 137-145, 118, 139.
[3] Там само, 138-139.
[4] Там само.

буде 6 модальностей: необхідність, не необхідність, можливість, неможливість; випадковість, невипадковість. Така система може бути унаочнена у формі шестикутника, який можна побачити в відомій монографії "Логіка норм" О. А. Івіна на стор. 52[1]. Аналогічний шестикутник в деонтичний інтерпретації активно використовується в сучасній юридичній логіці[2]. Див. також таблицю у фон Врігта з відповідним застереженням щодо випадковості[3].

Поділ субстрату системи на простий та складний вимагає як окремого, так і спільного розгляду проблеми інтерпретації формальної системи S5±, який розпочато вище, (простий субстрат, просте предметне значення) та комунікативної проблеми, зведеної, зважаючи на цілі цієї статті, до проблеми ведення суперечки, виділяючи при цьому інтерсуб'єктивні поняття апелятива та контрапелятива, з одного боку, та власне поняття соціальної взаємодії, ідеалізацією якої є ці два останні терміни (складний субстрат системи, складне предметне значення).

Апелятив як предметне значення в семіотичній моделі правової реальності співвідноситься, зокрема, з нормативним світом як знаковою системою опосередковано модальною інтерпретацію системи S5±. Це може бути система буденної мови, якою послуговуються учасники соціальної комунікації. Такий дослідницький об'єкт стає предметом дослідження представниками аналітичної філософії, зокрема Дж. Остіном та ін. Так, Остін розробляє проблему обґрунтування "знання-як", тобто оволодіння інструкцією з ужитку мови, протиставляючи це знання "знанню-що", тобто спробі визначення точного значення точного слова самого по собі[4], яку можна досягнути, наприклад, в результаті логіко-системного тлумачення.

Соціальні норми, в тому числі правові, відносяться до розряду прагматичних висловлювань. По своїй характеристиці вони належать до деонтичних модальностей, якими традиційна формальна логіка не займається[5]. Ці деонтичні модальності можуть будуватися на основі аналогії взаємовизначеності між деонтичними та алетичними модальностями (фон Врігт)[6]. До алетичних модальностей належать вже згадані вище такі модальності, як: "необхідно", "можливо", "випадково" та ін. В літературі представлена і протилежна точка зору, згідно з якою норми не включають модальні оператори "необхідно", "можливо", "неможливо"[7], що має своїм наслідком намагання побудувати самостійну логіку деонтичних модальностей. Ми далі беремо до уваги точку зору фон Врігта, оскільки в формальному відношенні модальні системи S5 і S5± алетичних модальностей[8] можуть бути застосовані по аналогії для пояснення відношення між відповідними деонтичними модальностями, причому такі відношення будуть мати прикладне значення, залишаючись в полі здорового глузду та інтуїції, тобто мають не лише дискурсивний характер. Пояснити зазначене можна на простому прикладі. Так, в системі S5 (чи S5±) загальнозначущими, про що говорилося вище іншими словами, буде перехід від необхідності до можливості, але не навпаки. Те саме можна сказати й про деонтичне відношення зобов'язування та відносного управнення (дозволення): те що обов'язково є дозволеним, але дозволене не завжди є обов'язковим.

Застосування по аналогії модальної системи S5 з метою експлікації матеріально-правового відведення можна вважати модальним уточненням поняття правової реальності в рамках її семіотичної моделі. Крім того, така система цікава тим, що й дефініційне її розширення та редукція (система S5±) також має значення для експлікації матеріально-правового відведення, причому більш значне, ніж власне система S5, оскільки містить достатні умови для цього та не містить непотрібних модальностей. У першому випадку можна формально проаналізувати відношення форм апелятива та матеріально-правового відведення, у другому – також і структуру контрапелятива.

Аналогія деонтичних та алетичних модальностей, яка має значення для традиційного нормативно-ціннісного розуміння правової реальності може бути проведена таким чином, що береться до уваги аналогія між алетичними та метадеотичними модальностями. Так, можна

[1] Ивин, А.А. (1973). *Логика норм*. Москва: Изд-во Моск. ун-та.
[2] Joerden, J.C. (2010). *Logik im Recht: Grundlagen und Anwendungsbeispiele* (2-e, überarb. u. erg. Aufl. ed.). Heidelberg, Dordrecht, London, New York: Springer, 205.
[3] Вригт, Г.Х. (1986). *Логико-философское исследования: Избр. тр.* Москва: Прогресс, 246.
[4] Никоненко, С.В. (2007). *Аналитическая философия: основные концепции*. Санкт-Петербург: Изд-во С. Петерб. ун-та, 224.
[5] Черданцев, А.Ф. (2012). *Логико-языковые феномены в юриспруденции*. Москва: Норма ИНФРА-М, 80.
[6] Вригт, Г.Х. (1986). *Логико-философское исследования: Избр. тр.* Москва: Прогресс, 246.
[7] Черданцев, А.Ф. (2012). *Логико-языковые феномены в юриспруденции*. Москва: Норма ИНФРА-М, 80.
[8] Фейс, Р. (1974). *Модальная логика*. Москва: Наука, 137-145.

говорити й про таку вже метадеонтичну інтерпретацію системи S5±, в якій необхідності відповідає поняття здійсненності, можливості – (потенційної) дійсності, випадковості (нагадаємо – в новому значенні, яке не збігається із не необхідністю) – винятковості і т. д. Остання інтерпретація може бути покладена в основу філософсько-правової експлікації матеріально-правового відведення, яке в такому разі буде, з модальної точки зору, не що, як недійсне право (вимоги) немов управненої особи, або абсолютно здійсненне право заперечення немов зобов'язаної особи.

У межах правової реальності соціальна взаємодія, дії людей, правове життя, макросвіт (комунікативний аспект права в об'єктивному розумінні) співвідноситься із вже згаданим вище "ідеальним смислом (краще сказати в семіотичному відношенні: ідеальним значенням. – А. П.) соціальних взаємодій, який виявляється в центрі уваги інтерсуб'єктивних підходів"[1]. Такого роду констатація може бути уточнена двома способами: шляхом аналізу поняття інтерсуб'єктивності та шляхом пошуку адекватного предметного значення для теорії матеріально-правового відведення.

Відомо, що "знаки (насамперед мовні) виступають як засіб збереження та передачі знання, яке існує як інтерсуб'єктивний та такий, що традується, смисловий зміст"[2]. Цей інтерсуб'єктивний зміст, або суб'єкт-суб'єктний контекст суб'єкт-об'єктного відношення[3] якимсь чином виникає. Відповідь на питання, як саме є одночасно завершенням пошуку згаданого вище предметного значення.

Варто однак зробити два суттєвих для подальшого пояснення застереження. Коли йдеться про правову реальність, то варто розрізняти два типи правових норм, які утворюють її знаковий рівень. Йдеться про основні та допоміжні норми. Правова реальність – це реальність основних норм права, конкретизована завдяки нормам допоміжним. Основні норми мають або можуть мати форму умовного судження, тобто форму "якщо …, то …" та є складними умовними реченнями.

Так, Г. Фреге в ключовій для семіотики роботі "Про смисл та значення" зазначає: "Хоча наказ і питання не є думками, вони все ж стоять з думками на одній сходинці. Тому в підрядних реченням, які залежать від (слів. – А.П.) "наказувати", "просити", слова мають побічне значення. Тому значення такого речення – це не значення істинності, а наказ, прохання і т.п."[4]. Зазначене збігається із позицією фон Врігта, про яку йшлося вище. Чи не можна екстраполювати сформульовану Фреге тезу щодо значення такого роду речень на нормативні висловлювання в формі умовного судження, тобто в формі, в якій наказ чи прохання експлікуються без застосування зазначених слів?

У самого Фреге відповідь на це питання відсутня. Проте аналіз положення, згідно з яким "умовне підрядне речення не містить ніякої завершеної думки і тільки разом з подальшим реченням виражає деяку думку, причому тільки одну-єдину думку, частини якої більше не є думками"[5], дозволяє перенести на все умовне речення те положення, яке імпліцитно чи експліцитно присутнє в нормативному висловлюванні, яке має форму умовного судження. Отже, (предметним) значенням нормативного висловлювання є певний ілокутив, а саме явний чи неявний наказ.

Але чому існує потреба в таких наказах, чи не можна соціальну взаємодію ідеалізувати як предметне значення інакше, ніж наказ суверена, не руйнуючи при цьому поняття правової реальності в уже викладеному вище розумінні? Тобто, чи немає в такого наказу прихованої сторони, яка може мати предметне значення в рамках правової реальності матеріально-правового відведення?

Така сторона насправді існує, причому в ній яскравіше виявляється інтерсуб'єктивний зміст правового знання. Йдеться про поняття звернення з вимогою правового змісту, незалежно від юридичної обґрунтованості такого звернення. Таке звернення ми пропонуємо називати апелятивом, запозичивши термін із лінгвістики, де це слово означає, зокрема, звернення до співрозмовника. Слово "звернення" є синонімом для слова "апелятив", яке далі нами буде використовуватися як ключовий термін в запропонованому вище значенні, причому "семантичний зміст апелятива розкривається (при цьому. – А.П.) через його відношення до референта – адресата мовлення. Апелятив має як загальне значення – називати / вказувати на адресата, так і включає до своєї семантичної структури наступні ознаки: адресація – номінація, зверненість до адресата; вокативність (кличність) – співвіднесеність з 2-ю особою; й спонукальність (NB. – А.П.), – які

[1] Максимов, С.И. (2002). *Правовая реальность: опыт философского осмысления*. Харьков: Право, 178.
[2] *Энциклопедия эпистемологии и философии науки* (2009). Москва: Канон + РООИ "Реабилитация", 842.
[3] Честнов, И.Л. (2012). *Постклассическая теория права = Postclassical theory of law*. Санкт-Петербург: АЛЕФ-Пресс, 88.
[4] Фреге, Г. (2000). *Логика и логическая семантика: сб. тр*. Москва: Аспент пресс, 238.
[5] *Там само*.

створюють узагальнений типовий семантичний зміст звертання"[1].

В соціальній комунікації (комунікативному дискурсі) апелятивові може протистояти або заперечення апелятива (далі – контрапелятив), або згода з апелятивом. Апелятив (разом із контрапелятивом або згодою з апелятивом) являють належну ідеалізацію макросвіту права на рівні мікросвіту, на якому знаходиться також і поняття наказу. Це пояснюється тим, що наказ, прохання, апелятив мають одну й ту саму ілокутивну природу, тобто є наміром, що міститься в мовленнєвому акті, того, хто висловлює думку чи її аналог. Відрізняються вони лише суб'єктом умовного мовленнєвого акта: в одному випадку йдеться про суверена як історичного законодавця чи про суверенний характер природи речі (розуму, абсолюту тощо), в іншому – про учасника соціальної комунікації.

Відношення між апелятивом та контрапелятивом, чи між апелятивом та згодою з апелятивом в ідеальній формі являють собою вираз інтерсуб'єктивності соціальної взаємодії. Сам по собі апелятив може розглядатися в якості предметного значення в рамках семіотичної моделі правової реальності. На основі апелятива/згоди з апелятивом будується традиційна концепція правового відношення, в основу якої тим самим покладено договірне відношення. На основі апелятива/контрапелятиву можна апріорно конституювати теорію матеріально-правового відведення, тобто побудувати її філософсько-правовим способом. Така конструкція матиме тісний стосунок до процесу сперечання, суперечки, конфлікту інтересів.

Продовження аналізу суперечки у формі апелятива та контрапелятива вимагає уточнення цих понять за рахунок визначення, якщо мова йде про правову суперечку, стану права управненої, немов управненої, зобов'язаної та немов зобов'язаної особи, яке відбувається шляхом визначення того, що є спором про право. Так, одні вчені під спором про право розуміють певний стан суб'єктивного права, інші стверджують, що сутність такого спору в розбіжності, конфлікті, протиборстві сторін, треті ділять спір на матеріальний і процесуальний[2]. Найбільш переконливим є перший підхід, згідно з яким метадеонтичні модальності (здійсненність, дійсність тощо) є модальностями, якими виражається стан права в процесі суперечки, тобто в процесі висунення апелятива та контрапелятива. Матеріально-правове відведення в такому разі буде певним різновидом контрапелятива, для якого характерний такий стан права, який має немов зобов'язана особа тоді, коли немов управнена особа немає дійсного права (вимоги). Іншими слова, тоді, коли йдеться про відведення, контрапелятив є абсолютним в тому розумінні, що право вимоги є недійним і нездійсненним, хоча обґрунтований контрапелятив матиме місце і тоді, коли право вимоги є юридично дійсним, проте юридично нездійсненним (відносний контрапелятив).

Що стосується концепту системи, то смислове значення у правовій реальності С. І. Максимова, – класичній нормативно-ціннісній деонтичний системі, – представлене ідеєю права, значну увагу якій приділяли представники баденської школи неокантіанства, найбільш відомим юридичним репрезентантом якої є Г. Радбрух. Так, у останнього ідея права є одночасно конститутивним принципом та критерієм цінності правової дійсності, вона служить елементом оцінюючого образу мислення[3]. Проте варто звернути увагу на епістемологічні досягнення іншої школи неокантіанства – марбурзької, завдяки яким можна уточнити смислове значення в рамках семіотичної моделі правової реальності. Ідея права при цьому не відкидається, а деталізується шляхом виділення напрямків каузалізації та телеологізації, який детально розроблявся фон Врігтом[4], А. А. Козловським[5] та іншими авторами.

Філософським підґрунтям для зазначеного уточнення одного із аспектів правової реальності є марбурзька теза (Г. Коген, П. Наторп), згідно з якою "зв'язок, подвійний напрямок мислення – об'єднувати різне, розрізняти об'єднане, яке і в розрізненні зберігається як єдність, – ось те, що в кінцевому рахунку лежить в основі (філософської рефлексії. – А.П.). В сутності це тільки інший

[1] Бойко, І.О. (2015). Концепція апелятива в комунікативній лінгвістиці. *Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр., вип. 51*, 45.

[2] Чечина, Н.А. (1987). *Основные направления развития науки советского гражданского процессуального права*. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 49.

[3] Радбрух, Г. (2004). *Философия права*. Москва: Междунар. отношения, 16.

[4] Вригт, Г.Х. (1986). *Логико-философское исследования: Избр. тр.* Москва: Прогресс, 40 і наст.

[5] Козловський, А.А. (2001). Антиномії права. *Науковоий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць, Вип. 103. Правознавство*, 5-9, Козловський, А.А. (2011). Причинно-целевые антиномии правопонимания. *Право Украины*, 90-96.

вираз того початкового закону мислення, який вже раніше (у вступі в Логіку Когена) був визначений як 'збереження об'єднання в відокремленні, відокремлення – в об'єднанні'"[1]. Отже, в рамках ідеї права телеологізація може бути аналогом для тенденції об'єднання, а каузалізація – для відокремлення. Важливо, що ідея права зберігається і в розрізненні як єдність. Тому, така ідея права сама по собі служить першопочатком права, одним із його конститутивних начал.

Зважаючи на те, що під кореляцією в марбурзькому неокантіанстві розуміється відношення різного[2] у викладеному вище сенсі, то відповідне уточнення моделі правової реальності може бути названо корелятивним.

В такому разі ми частково відволікаємося від суб'єктивної (антропологічної), аксіологічної та деонтологічної компоненти правової реальності, акцентуючи свою увагу на методологічній компоненті. Це пояснюється тим, що нас в першу чергу цікавить не відповіді на питання, хто здатний бути суб'єктом права, на кого воно орієнтується, чи що собою являє система цінностей, що реалізуються в праві та виражаються інтегрально в понятті справедливості, чи що виступає у вигляді ідеї належності, що виражає єдність прав і обов'язків, а питання про те, яким чином всі ці компоненти реалізуються в процесі правотворчості та, особливо, в процесі правозастосування, в процесі реалізації об'єктивного права.

Викладене вище підводить до постановки проблеми, розв'язання якої може мати місце у формі нормативного конструювання одного із понять цивільного права, яке можна поширити на інші галузі права та теоретично узагальнити, використовуючи при цьому також переваги філософсько-правового дослідження, а саме – поняття матеріально-правового відведення, на основі визначення його логічної природи. Ця постановка конкретизується в питанні, що таке матеріально-правове відведення з погляду модальної логіки?

Сучасна модальна логіка представлена різними системи, причому цих систем незліченно (континуально) багато[3]. Серед них особливе місце має система S5, оскільки вона по суті є виразом однієї й тієї ж формальної системи, яка є також основою традиційної аристотелівської силогістики. В такому разі можна легко встановити синтаксичну відповідність між відношеннями, які виникають, з одного боку, між, наприклад, такими алетичними модальностями, як необхідність та можливість, та, з іншого, між загально- та частковоствердними судженнями. Очевидно, що як можна робити логічні висновки від загального до часткового, але не навпаки, в логіці, яка вивчається юристами на першому курсі[4], так само можна переходити від необхідності до можливості, але не навпаки, в модальній логіці[5]. Ці відношення задаються однією й тією ж логікою, приміром однією із логік в рамках комбінованої *n*-мірної юридичної логіки В. В. Трутня[6].

Беручи до уваги матрицю для матеріальної імплікації, – така імплікація хибна у разі, коли антецедент істинний, а консеквент хибний, у всіх інших трьох випадках імплікація істинна, – а також нижченаведену матрицю, можна довести, що $a \rightarrow b$ є тавтологією в S5 чи S5±, а $b \rightarrow a$ – це лише виконувана нейтральна формула, тобто не логічний закон, не загальнозначуща формула згаданих логік. Керуючись матрицею Вітгенштейна[7], "Логіко-філософський трактат", Nr. 5.101, (w, істинно = 1, f, хибно = 0):

x	y	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
1	0	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	0	0	0	0
0	1	1	1	0	0	1	1	0	0	1	1	0	0	1	1	0	0
0	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0

[1] *Кант и кантианцы. Критические очерки одной философской традиции* (1978). Москва: Наука, 222-223.
[2] *Кант и кантианцы. Критические очерки одной философской традиции* (1978). Москва: Наука, 250.
[3] Карпенко, А.С. (2000). Логика на рубеже тысячелетий. *Логические исследования, вып. 7*, 14.
[4] Ивин, А.А. (2004). *Логика*. Москва: Гардарики.
[5] Höfler, A. (1907). *Grundlehren der Logik*. Leipzig, Wien: G. Freytag; F. Tempsky, 121.
[6] Трутень, В.В. (2012). Комбінована n-мірна юридична логіка: в застосуванні до експлікації цивільно-правового поняття "правіж". *In Логіка і право. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції "Логіка і право".* Харків, 131-134.
[7] Joerden, J.C. (2010). *Logik im Recht: Grundlagen und Anwendungsbeispiele* (2-e, überarb. u. erg. Aufl. ed.). Heidelberg, Dordrecht, London, New York: Springer, 13, Витгенштейн, Л. (2005). *Избранные работы*. Москва: Изд. дом "Территория будущего", 134-136.

можна показати, що $a \rightarrow b$ є тавтологією наступним чином: прийнявши, що a має значення 1000 (wfff), b – 1110 (wwwf), а матеріальна імплікація істинна тоді, коли

φ	ψ	φ → ψ
1	1	1
1	0	0
0	1	1
0	0	1

[1], маємо

a	b	→
1	1	1
0	1	1
0	1	1
0	0	1

Наявність в останньому стовпчику лише 1 свідчить про те, що це тавтологія (за Вітгенштейном), або, інакше кажучи, загальнозначуща формула. Аналогічно можна проаналізувати всі інші формули: якщо в останньому стовпчику будуть лише 0, то це контрадикторна (суперечлива) формула, а якщо 0 та 1, то – так звана виконувана. але не загальнозначуща формула.

Власне формалізація модальної системи S5 була започаткована роботами Льюїса (1916, 1932 рр.), якими формалізована система класичних (алетичних) модальностей[2]. Отже, для формалізації модальної логіки існує декілька способів, а сама система, враховуючи згадану вище аналогію алетичних та деонтичних модальностей (фон Врігт), може розглядатися як одна із трьох конститутивних категорій, потрібних для філософсько-правової експлікації матеріально-правого відведення. Формалізація має зворотним боком інтерпретацію, в даному випадку алетичну, деонтичну та метадеонтичну або аргументативну.

Конститутивне значення апелятива перетворює його в наступну та, разом із відповідною метадеонтичною моделлю системи S5 (S5±), а також одним із різновидів соціальної комунікації (йдеться про правову суперечку), другу конститутивну категорію, оскільки в рамках семіотичної моделі правової реальності апелятив (разом з контрапелятивом та згодою з апелятивом) займають місце предметного значення, а, отже, в такий спосіб стають тим принципом, завдяки якому, зокрема, конституюється поняття матеріально-правового відведення. Те саме можна сказати про значення ідеї права як абстрактної, смислової та аксіологічної складової семіотичної моделі правової реальності, припасової до потреб нашого дослідження. Вона стає третьою конститутивною категорією. Останнє пояснюється тим, що конститутивність та "критерій цінності правової дійсності" (Г. Радбрух) тісно та нерозривно між собою, як зазначалося вище, є пов'язаними. Виділеною цінністю в такому разі стає методологічна компонента ідеї права.

Таким чином, три зазначені вище конститутивні категорії: модальна система S5 (S5±), апелятив (разом з контрапелятивом та згодою з апелятивом) (спір про право, апелятива комунікація), а також поняття ідеї права є достатніми та необхідними умовами для побудови філософсько-правовими засобами теорії матеріально-правового відведення.

Визначивши статичний аспект правової реальності як метанормативної системи потрібно перейти до розгляду її динамічного аспекту, тобто до відповіді на питання, як відповідні конститутивні метакатегорії взаємодіють між собою?

Взаємозв'зок конститутивних метакатегорій. Конститутивні метакатегорії, – система S5±, з одного боку, метадеонтична її інтерпретація та поняття апелятива і контрапелятива, – як інтерсуб'єктивні ідеалізації певного різновиду об'єктивної (емпіричної) соціальної комунікації (мається на увазі суперечка (спір) про право), – з іншого, а також ідея права в методологічно-корелятивній (каузально-телеологічній) інтерпретації утворюють відповідні опозиції, які ми розуміємо як способи конституювання в цілому правової реальності як метадеотичної системи, та відповідно способи конституювання матеріально-правового відведення, оскільки останнє є елементом, в першу чергу, саме такої правової реальності.

Йдеться про відношення між системою S5± та метадеонтичною її інтерпретацією. Таке відношення є двостороннім відношенням формалізації та інтерпретації[3], яке можна пояснити наступним чином. Шість вихідних понять формальної системи S5± позначимо буквами латинського алфавіту: a, b, c, ~a, ~b, ~c, де ~ означає заперечення, "не". Будемо далі брати до уваги, що a інтерпретується як "здійсненність права", b – "дійсність права", c – "винятковість", тобто дійсність, але нездійсненність права, ~a – нездійсненність права, ~b – недійсність права, ~c – невинятковість

[1] Переверзев, В.Н. (1995). *Логистика: Справочная книга по логике*. Москва: Мысль, 90.
[2] Фейс, Р. (1974). *Модальная логика*. Москва: Наука, 20.
[3] Переверзев, В.Н. (1995). *Логистика: Справочная книга по логике*. Москва: Мысль, 195.

права. Тоді задача формального конституювання матеріально-правового відведення буде зводитися до доведення того, що система S5± містить загальнозначущі формули, потенційно цікаві з погляду побудови теорії матеріально-правового відведення на рівні модальної (метадеонтичної) інтерпретації цих формул.

Відношення модальної інтерпретації формальної системи S5± та складного субстрату, – апелятива, контрапелятива, соціальної комунікації у формі ведення суперечки про право, – співвідносяться таким чином, що такого роду суперечка є спором про стан права, який розв'язується у формі метадеонтичної інтерпретації формальної системи S5±.

Відношення методологічно інтерпретованої ідеї права та модальної, тобто змістовної, системи S5±, яка є суттю апелятивно-контрапелятивної ідеалізації певного різновиду соціальної комунікації (правової суперечки), нами зводиться до визначення двох методологічних напрямків ведення спору про право, тобто ведення спору про стан відповідного права – телеологічного та каузального, які далі конкретизуються в двох стилях здійснення матеріально-правового відведення: експертному та судовому.

Відношення ідеї права в спеціальному розумінні, про яке йшлося вище, та формальної системи S5± нами спеціально не розглядається, оскільки бажані результати досягаються в процесі аналізу відношення формалізації та інтерпретації такої системи, з одного боку, та аналізу відношення, про яке йшлося в попередньому абзаці.

Як висновок, потрібно сказати, що семіотична модель правової реальності як результат наведеного вище формального, модального, апелятивно-комунікативного та корелятивного уточнення вихідного концепту правової реальності як нормативно-ціннісної системи являють собою надійні та результативні в еспістемологічному відношення референційні рамки для нормативного конституювання матеріально-правового відведення. Це в цілому пояснюється триномією правової реальності, одним із виявів якої стає формально-змістовно-ідейна триномія нормативного конституювання матеріально-правового відведення.

Модальна система S5± може по аналогії бути застосована для формалізації філософсько-правових уявлень про логічну реальність матеріально-правового відведення, тоді як категорія апелятива, контрапелятива, суперечки про право як різновиду соціальної комунікації та поняття ідеї права разом утворюють нормативно-конститутивні основи для змістовної розбудови філософським шляхом теорії матеріально-правового відведення. Дедуктивний характер такої побудови в усіх трьох двох випадках виявляється безпосередньо, збігаючись, зокрема, з формалізацією відповідного предметного значення.

Як **загальний висновок** можна стверджувати, що правова реальність являє собою надійні референційні рамки, які можна вважати відправною системою координат для філософсько-правового конституювання матеріально-правового відведення. Така задача може бути розв'язана належним чином після наведеного вище 1) формального, 2) модального та апелятивно-комунікативного, а також 3) корелятивного уточнення відповідного поняття в рамках семіотичної (за аналогією) моделі правової реальності, результатом якого буде перехід від традиційного сприйняття правової реальності як нормативно-ціннісної системи до її розуміння як системи метадеонтичної.

Подальше дослідження відношення правової реальності та матеріально-правового відведення може проводитися в напрямі власне нормативного конституювання такого роду заперечення та визначення його методологічного значення в процесі реалізації права.

References

1. Aleksi, R. (2010). Dual'naja priroda prava. *Maksymov, S.I. Filosofiia prava: suchasni interpretatsii : Vybr. pratsi: statti, analit. ohliady, pereklady (2003–2010).* Kharkiv, Pravo.
2. Al'churron, K.Je., Lisanjuk, E.N. (2013). *"Normativnye sistemy" i drugie raboty po filosofii prava i logike norm.* Sankt-Peterburg: Izd. dom Sankt-Peterburgskogo gos. un-ta.
3. Asmus, V.F. (2007). *Lekcii po istorii logiki: Avicenna, Bjekon, Gobbs, Dekart, Paskal'.* Moskva: Izd-vo LKI.
4. Atienza, M. (2010). Evgenij Bulygin i teorija juridicheskoj argumentacii. *Maksymov, S.I. Filosofiia prava: suchasni interpretatsii: Vybr. pratsi: statti, analit. ohliady, pereklady (2003–2010).* Kharkiv, Pravo.
5. Bojko, I.O. (2015). Koncepciya apelyatyva v komunikatyvnij lingvistyci. *Movni i konceptualni kartyny svitu: zb. nauk. pr., vyp. 51.*
6. Bulygin, E. (2010). K probleme ob'ektivnosti prava. Maksymov, S.I. *Filosofiia prava: suchasni interpretatsii: Vybr. pratsi: statti, analit. ohliady, pereklady (2003–2010).* Kharkiv, Pravo.
7. Chechina, N.A. (1987). *Osnovnye napravlenija razvitija nauki sovetskogo grazhdanskogo processual'nogo*

prava. Leningrad: Izd-vo LGU.
8. Cherdancev, A.F. (2012). *Logiko-jazykovye fenomeny v jurisprudencii*. Moskva: Norma INFRA-M.
9. Chestnov, I.L. (2012). *Postklassicheskaja teorija prava = Postclassical theory of law:* [monografija]. Sankt-Peterburg: ALEF-Press.
10. Danyl'yan, O.H., Dz'oban', O.P., Maksymov, S.I., ta in. (2009). *Filosofiia prava.* Kharkiv: Pravo.
11. *Enciklopedija epistemologii i filosofii nauki* (2009). Moskva: Kanon + ROOI "Reabilitacija".
12. Fejs, R. (1974). *Modal'naja logika*. Moskva: Nauka.
13. *Filosofskij enciklopedicheskij slovar'* (1983). Moskva: Sov. Enciklopedija.
14. Frege, G. (2000). *Logika i logicheskaja semantika: Sb. tr*. Moskva: Aspent press.
15. Ivin, A.A. (2004). *Logika.* Moskva: Gardariki.
16. Ivin, A.A. (1973). *Logika norm*. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta.
17. *Kant i kantiancy. Kriticheskie ocherki odnoj filosofskoj tradicii* (1978). Moskva: Nauka.
18. Karpenko, A.S. (2000). Logika na rubezhe tysjacheletij. *Logicheskie issledovanija, vyp. 7.* Moskva: Nauka.
19. Knapp, V., Gerloh, A. (1987). *Logika v pravovom soznanii: per. s cheshsk*. Moskva: Progress.
20. Kozlovs'kij, A.A. (2001). Antinomiї prava. *Naukovoij visnik Chernivec'kogo universitetu: zb. nauk. prac', vip. 103. Pravoznavstvo.*
21. Kozlovs'kij, A.A. (2011). Prichinno-celevye antinomii pravoponimanija. *Pravo Ukrainy, 1.*
22. Lednikov, E.E. (1973). *Kriticheskij analiz nominalisticheskih i platonistskih tendencij v sovremennoj logike*. Kiev: Nauk. dumka.
23. Maksimov, S.I. (2002). *Pravovaja real'nost' : opyt filosofskogo osmyslenija*. Har'kov: Pravo.
24. Malinova, I.P. (1995). *Filosofija prava (ot metafiziki k germenevtike).* Ekaterinburg: Izd-vo Uralskoy gos. yurid. akademii
25. Nikonenko, S.V. (2007). *Analiticheskaja filosofija: osnovnye koncepcii*. Sankt.-Peterburg: Izd-vo S. Peterb. un-ta.
26. Pavlyuk, A.H. (2010-2012). Apriorne konstytuyuvannya tsyvil'noho prava: pryroda absolyutnoho material'no-pravovoho vidvedennya. *Problemy filosofiyi prava. T. VIII–IX.*
27. Pavlyuk, A.H. (2012). Ponyattya vidvedennya, yake pereshkodzhaye vynyknennyu tsyvil'noho sub"yektyvnoho prava vymohy kredytora. *Naukovyy visnyk Chernivets'koho universytetu: Zbirnyk nauk. prats', vyp. 636: Pravoznavstvo.*
28. Pavlyuk, A.H. (2013). Ponyattya vidvedennya, yake prypynyaye tsyvil'ne sub"yektyvne pravo vymohy kredytora, shcho ranishe vynyklo. *Naukovyy visnyk Chernivets'koho universytetu: Zbirnyk nauk. prats', vyp. 644: Pravoznavstvo.*
29. Pereverzev, V.N. (1995). *Logistika: Spravochnaja kniga po logike*. Moskva: Mysl'.
30. Radbruh, G. (2004). *Filosofija prava*. Moskva: Mezhdunar. otnoshenija.
31. Smirnova, E.D. (1990). *Osnovy logicheskoj semantiki:* ucheb. posobie. Moskva: Vyssh. shk.
32. Truten, V.V. (2012). Kombinovana n-mirna yurydychna lohika: v zastosuvanni do eksplikatsii tsyvilno-pravovoho poniattia "pravizh". *Lohika i pravo. Materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Lohika i pravo". Xarkiv, 11 travnia 2012 r.* Kharkiv: FO-P Koretska L. O.
33. Tytov, V.D., Tsalin, S. D., Nevel's'ka-Hordyeyeva, O. P. (2008). *Lohika.* Kharkiv: Pravo.
34. Uemov, A.I. (1978). *Sistemnyj podhod i obshhaja teorija sistem*. Moskva: Mysl'.
35. Uhov, A.E. (2014). *Problematizacija istiny v klassicheskoj i neklassicheskoj epistemologii: sistemnost' i vopros o sootnoshenii znanija i dejstvitel'nosti:* dissertacija ... kandidata filosofskih nauk: 09.00.01. Ivanovo.
36. Van Huk, M. (2012). *Pravo kak kommunikacija*. Sankt-Peterburg: Univ. izd. konsorcium.
37. Vitgenshtejn, L. (2005). *Izbrannye raboty*. Moskva: Territoriya budushhego.
38. Vrigt, G.H. (1986). *Logiko-filosofskoe issledovanija: Izbr. tr.* Moskva: Progress.

Іван Бородін, д. ю. н.,
Людмила Шапенко
Навчально-науковий Юридичний інститут Національного авіаційного університету, Україна

ЕВОЛЮЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Ivan Borodin, Doctor of Law,
Liudmyla Shapenko
Educational and Research Institute of Law of National Aviation University, Ukraine

EVOLUTION OF UKRAINIAN ADMINISTRATIVE LAW

The article is devoted to the analysis of the main stages of establishment and development of Ukrainian administrative law. Special attention is paid to the problem of functioning of this particular branch of law concerning legal groundwork for administrative relationships between the State and society. This is particularly so with the Soviet administrative law which was the instrument for legal regulation of Command and Administration System. As a part of the study, the peculiarities of changes in administrative legislation system, as a result of socio-political and economic areas of society reforming were revealed by the authors. Pointing out the main features of the national administrative law at the present stage of development and making proposals to improve its efficiency in order to ensure proper fulfillment of public interest in the process of public administration are the results of the research.

Key words: administrative law, administration, social administration, police, executive power, administrative reform.

Історія адміністративного права України є досить складною та повчальною. В ній відзначені всі умови, за яких дана галузь права розвивалась і знаходила своє відображення в системі права держави на території Російської імперії, Радянського Союзу та України. На сьогодні адміністративне право є однією з провідних та базових галузей вітчизняного права, тому вивчення накопиченого досвіду і розуміння всієї історії його формування та розвитку дає можливість знайти оптимальні шляхи вдосконалення системи правових норм, необхідних для ефективної регуляції суспільних відносин у сфері публічного управління.

Виникнення, становлення та функціонування правових норм, які в сукупності утворюють систему адміністративного права, безпосередньо пов'язані з управлінням, що в широкому розумінні представляє собою організуючий вплив на технічні, біологічні, соціальні системи, який спрямований на забезпечення їх цілісності та досягнення відповідних завдань.

Управління є невід'ємним атрибутом суспільного життя, за допомогою якого здійснюється впорядкування відносин між людьми, відбувається координуючий вплив на соціальну сферу, інакше кажучи – соціальне управління. Соціальне управління виникає в той момент, коли суспільні відносини досягають відповідного рівня розвитку, воно стає об'єктивною необхідністю та є результатом піднесення матеріальної і духовної культури членів суспільства. Діючи у суспільній сфері, даний вид управління забезпечує організацію людей у певні колективи, виступає регулятором управлінських взаємовідносин між суб'єктом та об'єктом у процесі реалізації функції соціального управління, має владний характер, оскільки базується на підпорядкованості об'єкта управління волі суб'єкта цього управління[1].

Аналізуючи передумови розвитку адміністративного права, слід зазначити, що на його формування суттєво вплинула поліцейська діяльність. Адже дослідження етимології терміна «поліція» доводить його походження від грецького «polis», що в перекладі означає «місто-держава». Тому у широкому розумінні поліцейську діяльність необхідно розглядати як управління всіма загальнодержавними справами, тобто як діяльність поліцейської держави. Існування цієї держави

[1] Беззубов, Д.О., Гвоздецький, В.Д., Дудник, О.В. та ін. (2014). *Адміністративне право:* навчальний посібник. Київ: «МП Леся», 10-11.

припадає на період середини XVII ст. – початок XIX ст. Характерними ознаками поліцейської держави є урядова опіка, втручання органів управління в усі сфери життєдіяльності суспільства, підпорядкування економіки державним інтересам, розгалуженість бюрократичного державного апарату, функціонування поліцейського права для вирішення тогочасних завдань держави[1].

Вперше поняття та предмет поліцейського права визначив французький вчений Н. Деламар у своєму «Трактаті про поліцію» (1722 р.). В цій праці, що була справжнім систематичним та практичним підручником, визначався зміст поліцейської діяльності і сфери її втручання в життя суспільства, а саме: звичаї, релігія, харчування, службовий персонал, охорона здоров'я, шляхобудування, громадський порядок, наука та мистецтво, торгівля. Обов'язковою для держави визнавалась діяльність щодо створення благочинства і благоустрою[2].

Значний вплив на розвиток поліцейського права справили наукові праці німецького вченого Й. Юсті, який розглядаючи питання про діяльність держави, спрямовану на створення громадянського добробуту, мав на увазі не тільки адміністративні установи, а й законодавство. При цьому всі закони повинні відповідати моделі управління та змінюватись одночасно зі зміною самого життя. Й. Юсті з огляду на тодішню суспільну практику не вдавався до розмежування діяльності органів поліції та юстиції і розглядав її як дві частини одного цілого. Він також вважав, що поліцейські закони повинні узгоджуватися з фінансовими[3].

На думку основоположників поліцейської держави, з метою реалізації даних обов'язків державні органи мали право без обмежень втручатися в приватне життя громадян. Таким чином обґрунтовувалась необхідність застосування державного примусу як для забезпечення громадського порядку, так і для створення умов спокою і безпеки громадян. В понятійному апараті поліцейського права основоположними були терміни «благочинство» і «благоустрій». Благочинство, зокрема, пояснювалось і як безпека в цілому, і як громадський порядок, і як державна безпека, і як правопорядок на території держави. В цей період філософсько-правова думка обґрунтувала принцип відповідно до якого верховний правитель мав право діяти на власний розсуд, проте воно могло бути обмеженим з метою реалізації загального добра, а примус передбачав охорону громадського порядку і громадської безпеки. Саме в цьому і полягала основна відмінність «поліції добробуту» від «поліції безпеки».

Дані обґрунтування мали концептуальне значення. Оскільки сфера «добробуту», де заходи примусу не досягають поставленої мети, з часом виходить з під компетенції поліції, а її функції набувають звуженого значення та змісту і як результат зводиться лише до безпеки і охорони громадського порядку.

Таким чином, в XVIII ст. – на початку XIX ст. в арсеналі поліцейського права домінуючими були такі терміни як поліція добробуту та поліція безпеки. Поліція добробуту здійснювала адміністративні заходи щодо розвитку приватного та державного господарства, а також духовного і фізичного розвитку громадян. До компетенції поліції безпеки належали охорона громадського порядку в державі, життя та безпеки її громадян.

З часом у зв'язку із розпадом поліцейської держави поліція втрачає свої майже безмежні повноваження і уже на початку XX ст. поступово формується розуміння поліції як організованої, примусової сили в усіх сферах державного управління, в основі реалізації повноважень якої покладено адміністративний примус.

Поступовий перехід поліцейської держави до держави правової, що було характерним для Західної Європи в другій половині XIX ст., зумовив як на практиці, так і в теорії, формування нових поглядів на управління. Відповідно до новоутвореної доктрини, управління здійснювалося на основі законів та підзаконних нормативних актів, з дотриманням прав та свобод громадян і з урахуванням державних інтересів.

Поштовхом для виникнення адміністративного права, в його нинішньому розумінні, стало прийняття в 1789 році Декларації прав людини і громадянина. Особливістю даного періоду було утворення нових населених пунктів, швидка концентрація населення в містах, розвиток економіки, а

[1] Коломоєць, Т.О., Колпаков, В.К. (2014). *Вступ до навчального курсу «Адміністративне право України»:* навч. лекція. Київ: Ін Юре, 117-119.

[2] Мишо, К. (2005). Полицейское управление во Франции при Старом режиме. *Неприкосновенный запас, 4(42)* <http://magazines.russ.ru/nz/2005/42/misho3-pr.html> (2016, березень, 14).

[3] Авер'янов, В.Б. (2004). *Адміністративне право України*. Академ. курс: підруч.: [у двох томах]. *Т. 1.* Київ: Вид-во «Юридична думка», 21.

значить і заснування нового законодавства, зміна підходів щодо його застосування. Важливим було те, що почався процес обмеження безмежних прав адміністрації через надання права громадянам звернення до суду у разі виникнення претензій до державних установ і їх посадових осіб. Адміністративне право ставало складовою у розбудові концепції правової держави і поступово набувало якостей інструменту обмеження вільного розсуду адміністративних установ.

В Україні становлення адміністративного права необхідно пов'язувати з усвідомленням суспільством необхідності правового регулювання управлінських відносин на території держави. І тут наша держава не відрізняється від інших країн світу.

У часи Київської Русі, Галицько-Волинського князівства праобразом адміністративного права, у відповідній мірі, можна вважати норми, які врегульовували порядок встановлення та збору податків, визначали військову службу, регламентували торгівлю і які містилися в князівських уставах, договорах з іншими державами, у звичаєвому праві.

В період литовсько-польської доби на українських землях основним джерелом права були Литовські Статути. Основними принципами регулювання суспільних відносин у цих нормативних актах були єдність прав для всіх громадян, їх непорушність, обмеження судового та адміністративного тиску на фізичних і юридичних осіб. На той час це були досить прогресивні правові документи, які відображали правовідносини феодальної держави, а право виступало в них як єдине ціле, без поділу на окремі його галузі, хоча дещо й відслідковується тенденція щодо відокремлення окремих норм, властивих адміністративному праву. Це норми, які регламентують військову службу, зайняття ремеслом, встановлюють вимоги щодо призначення на посади[1].

У козацьку добу в Україні за традицією діяли Литовські Статути і Магдебурзьке право, які були покладені в основу кодифікованих правових проектів. До них, зокрема, належали «Права, за якими судиться малоросійський народ», в яких були закріплені положення про військову службу, про магістрат, суди, посадових осіб, про торги, купецькі контракти тощо, що свідчить про наявність здебільшого норм адміністративного права.

З переходом частини України під юрисдикцію Російської імперії, яке завершилось у першій половині XIX століття, на її території припинили свою дію Магдебурзьке право і Литовські Статути, а з ними і правова автономія України. Разом з тим, на українських землях, що входили до складу Австро-Угорщини, панувала централізаторська політика і діяло законодавство цієї імперії. Не зважаючи на всі негативні наслідки, що мали місце у зв'язку з розмежуванням України, цей період мав і позитивні моменти щодо становлення адміністративного права, оскільки в той час свого розвитку набула раціональна організація державного управління[2].

В Російській імперії Петро I провів реформу державного апарату, головні положення якої викладено у «Статуті військовому» і «Генеральному регламенті». За часів Катерини II були затверджені нормативно-правові акти, які на законодавчому рівні утворили цілісне, внутрішньо узгоджене поліцейське право, пізніше трансформоване в адміністративне право. Такими нормативними актами були: «Статут благочинства, або поліцейський», «Статут попередження та припинення злочинів», останній мав три редакції і діяв аж до 1917 року і був аналогом Кодексу Російської Федерації та України про адміністративні правопорушення[3].

Схожі законотворчі процеси відбувалися і в Австро-Угорській імперії. В державі було створено поліцейське право, а згодом і адміністративне право, предметом правового регулювання якого були досить об'ємні суспільні відносини. Нормативно-правовими актами, які склали основу зазначених галузей, стали: декрет Марії-Терези «Про регламентацію мануфактурного виробництва», укази Йосипа II: «Про обмеження місцевого провінційного самоврядування», «Про урядову виконавчу владу»[4]. В цілому слід відмітити, що і поліцейське, і адміністративне право того часу були досить консервативними.

Формування адміністративного права України радянської доби починається із заснування 5 травня 1918 року у м. Києві Державної Академії Наук, в структурі якої створено відділ соціальних

[1] Гусарєв, С.Д., Антошкіна, В.К., Сердюк, О.О. та ін. (2014). *Історія держави і права*: підручник. Донецьк: Юго-Восток, 109-112.

[2] Там само, 190-196.

[3] Усаченко, Л.М., Тимцуник, В.І. (2013). *Історія державного управління в Україні*: навч. посіб. Київ: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 110-111.

[4] Авер'янов, В.Б. (2004). Адміністративне право України. Академ. курс: підруч.: [у двох томах]. *Т. 1.* Київ: Вид-во «Юридична думка», 31.

наук, в якому діяли дев'ять кафедр, зокрема кафедри державного, міжнародного та адміністративного права. Важливе значення для розвитку українського адміністративного права мало прийняття у 1927 році Адміністративного кодексу УРСР, який вступив в дію з 1 лютого 1928 року. Не зважаючи на кодифікований характер, даний нормативно-правовий акт не охоплював усе адміністративне законодавство та мав лише відомчий характер[1].

Подальший розвиток адміністративного права в Україні не був продуктивним. Причиною такої ситуації стала відома доктрина про поступове відмирання державних інститутів за відсутності потреби у конституційному регулюванні правовідносин в умовах побудови комуністичного суспільства[2]. Як наслідок, були розпочаті репресії до вчених-адміністративістів, які відбувалися протягом 1932-1941 рр. В цей час в адміністративному праві відслідковувалися лише окремі проблеми адміністративно-правового характеру, вся робота зводилася лише до вивчення особливостей організації діяльності місцевих органів влади.

Більш плідним у становленні адміністративного права України можна назвати період з 1965 по 80-ті роки XX століття. В цей час були прийняті закони та цілий ряд підзаконних нормативних актів, пов'язаних із державним будівництвом і сферою управління. Водночас провідними були питання удосконалення функціонального управління, перерозподілу сфер управління, регламентації взаємовідносин між структурними ланками суб'єктів управління. Провідна роль в цьому аспекті належала Інституту держави і права Академії наук України.

Тенденції розвитку адміністративного права в Україні на сучасному етапі обумовлені політичними, юридичними, соціальними, економічними, культурними та іншими чинниками, які в цілому і безпосередньо пов'язані з основними напрямками змістовної модернізації вітчизняної адміністративно-правової доктрини, яка покладена в основу вдосконалення існуючих та формування нових інститутів адміністративного права, підвищення ефективності практики правозастосування.

За часи проведення адміністративної реформи, науковці по-різному аналізують сам процес реформування адміністративного права України. На початкових етапах реформи окремі автори зауважували, що не варто поспішати із підтягуванням адміністративного права до європейських стандартів, зумовлених ринковими відносинами[3]. Така позиція заслуговує на увагу лише в тому аспекті, що при вирішенні проблем в адміністративному праві має бути присутня певна доля консерватизму, адже напрацьований досвід минулого повинен бути врахований в процесі побудови сучасної системи адміністративного права. Також необхідно зважати на те, що зміна принципів побудови адміністративного права не повинна втрачати своєї національної специфіки.

Слід зазначити, що врегулювання суспільних відносин у сфері публічного управління це не тільки суто теоретико-правова проблема, а і організаційна також, адже важливим є вирішення питання щодо перепідготовки учасників цих відносин, а саме: політиків, державних службовців, співробітників прокуратури, суддівський корпус, представників самоврядних структур, наділених владними повноваженнями. В сукупності все це становить соціально-політичну проблему.

Не лише в теорії, а й на практиці спостерігалася неоднозначна ситуація щодо темпів та напрямів здійснення адміністративної реформи. Оскільки державно-політична еліта, а точніше бюрократія, постійно балансує між проголошенням адміністративної реформи, в тому числі і адміністративного права та її стримуванням. Саме тому можна погодитися із твердженням щодо необхідності відмежування політичної влади від адміністративної[4].

Реалізація задекларованої адміністративної реформи в Україні, в свою чергу, передбачає також перегляд ролі і значення адміністративного права України. Повинна змінитись ідеологія виконавчої влади від владарювання держави над її громадянами до служіння інтересам суспільства, а значить втілювати новий режим правового регулювання у відносинах між державою, її органами та інституціями, посадовими особами і громадянами, зокрема впровадження режимів надання управлінських послуг.

За таких обставин перед адміністративною наукою на доктринальному рівні першочерговим постає завдання переосмислення предмета адміністративного права. За радянських часів предмет

[1] Гусарєв, С.Д., Антошкіна, В.К., Сердюк, О.О. та ін. (2014). *Історія держави і права: підручник*. Донецьк: Юго-Восток, 357.

[2] Гультай, М. (2015). Вітчизняний конституціоналізм радянської доби та його трансформація після здобуття Україною незалежності. *Вісник Конституційного Суду України, 5*, 59-77.

[3] Паханов, І. (1999). Чи потрібна поспішність у реформуванні адміністративного права? *Право України, 2,* 99.

[4] Бадзьо, Ю. (1994). *Влада - опозиція – держава в Україні сьогодні. Думки проти течії*. Київ: Смолоскип, 15.

адміністративного права визначався як відносини, які виникають, змінюються і припиняються у сфері державного управління[1]. Це означає, що він включав в себе однорідні по суті суспільні відносини управлінського, державного характеру. Фактично термін «державне управління» вмонтовувався в політичні та ідеологічні конструкції радянської держави. На такій основі розвинулась і стала домінуючою теорія патерналізму – опікунства, покладена в побудову державної влади. Як наслідок, кастовість стала основою у взаємовідносинах суб'єктів державного управління.

Із змінами, які пройшли у соціальній і економічній сферах за роки незалежності та розвитку демократичного суспільства, виникає необхідність нових теоретико-правових засад щодо розуміння права, яке починається із розвитку ідей про предмет правового регулювання.

Більшість науковців приходить до висновку, що адміністративне право є поліструктурною галуззю права. Ним охоплюються, крім управлінських, відносини, які виникають при здійсненні правосуддя у формі адміністративного судочинства, відносини адміністративної відповідальності. При цьому важливим компонентом предмета правового регулювання є відносини, які виникають за ініціативою суб'єктів не наділених владними повноваженнями при їх зверненні до органів публічної адміністрації. Остання точка зору отримала в науці назву теорії реординації[2].

Наукові здобутки вчених-адміністративістів сприяли перегляду поняття адміністративного права, яке стало більш об'ємним та вийшло за межі державного управління. Більшість напрацювань вчених лягли в основу формування нових підходів до розуміння предмету адміністративного права як відносин у сфері публічного управління.

Як висновок, варто зазначити, що в умовах проведення адміністративної реформи важливим є розуміння того, що адміністративне право України повинне стати основою ефективної організації та діяльності органів публічної влади з метою забезпечення належного рівня захисту публічних інтересів, а його розвиток повинен відбуватися з врахуванням принципу паритетності інтересів особи і держави у відповідності до демократичних принципів, закріплених Конституцією України та нормами міжнародного права. А основоположними ознаками адміністративного права України на сучасному етапі розвитку мають стати:

- встановлення та закріплення принципів правової держави, а саме: верховенства права, рівності громадян перед законом, рівність прав та обов'язків громадян та представників влади у їх взаємовідносинах тощо;
- побудова національного адміністративного права з урахуванням норм міжнародного права;
- зменшення адміністративного тиску на особу з боку представників владних структур;
- забезпечення судового контролю за діяльністю суб'єктів, наділених владними повноваженнями;
- впровадження європейських стандартів адміністративного права у практику діяльності публічної адміністрації.

References

1. Aver'ianov, V.B. (2004). Administratyvne pravo Ukrainy. Akadem. kurs: pidruch.: [u dvokh tomakh]. *T. 1.* Kyiv: Vyd-vo «Iurydychna dumka».
2. Andriiko, O.F., Nahrebelnyi, V.P., Kysil, L.Ie., Pedko, Iu.S., Tymoshchuk, V.P. (2014). Teoretyko-prykladni aspekty rozvytku administratyvnoho prava ta derzhavnoho upravlinnia v Ukraini. *Pravova derzhava, 25,* 183-187.
3. Badzo, Iu. (1994). *Vlada – opozytsiia – derzhava v Ukraini sohodni. Dumky proty techii.* Kyiv: Smoloskyp.
4. Bezzubov, D.O., Hvozdetskyi, V.D., Dudnyk, O.V. ta in. (2014). *Administratyvne pravo*: navchalnyi posibnyk. Kyiv: «MP Lesia».
5. Hultai, M. (2015). Vitchyznianyi konstytutsionalizm radianskoi doby ta yoho transformatsiia pislia zdobuttia Ukrainoiu nezalezhnosti. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, 5,* 59-77.
6. Husariev, S.D., Antoshkina, V.K., Serdiuk, O.O. ta in. (2014). *Istoriia derzhavy i prava*: pidruchnyk. Donetsk.
7. Kolomoiets, T.O., Kolpakov, V.K. (2014). *Vstup do navchalnoho kursu «Administratyvne pravo Ukrainy»:* navch. lektsiia. Kyiv: In Yure.
8. Mysho, K. (2005). Polytseiskoe upravlenye vo Frantsyy pry Starom rezhyme. *Neprykosnovennyi zapas, 4(42).* <http://magazines.russ.ru/nz/2005/42/misho3-pr.html> (2016, berezen, 14).
9. Minka, T.P. (2012). Poniattia pravovoho rezhymu administratyvnoho prava. *Forum prava, 1,* 641-642.
10. Pakhanov, I. (1999). Chy potribna pospishnist u reformuvanni administratyvnoho prava? *Pravo Ukrainy, 2,* 99.
11. Usachenko, L.M., Tymtsunyk, V.I. (2013). *Istoriia derzhavnoho upravlinnia v Ukraini*: navch. posib. Kyiv.

[1] Андрійко, О.Ф., Нагребельний, В.П., Кисіль, Л.Є., Педько, Ю.С., Тимощук, В.П. (2014). Теоретико-прикладні аспекти розвитку адміністративного права та державного управління в Україні. *Правова держава, 25*, 183-187.

[2] Мінка, Т.П. (2012). Поняття правового режиму адміністративного права. *Форум права, 1,* 641-642.

Mariana Pleniuk, Phd in Law
Institute of Private Law and Entrepreneurship named after the academician F.G. Burchak of the National Academy of Sciences of Ukraine

THE CONCEPT AND FEATURES OF LEGAL FACTS IN THE DOCTRINE OF LAW OF OBLIGATIONS

The scientific article analyzes different understandings of the concept of «legal fact» both in Soviet times and in modern period. It is concluded that the modern doctrine of civil law examines legal facts as legal components of everyday life, woven into a complex network of social relationships due to economic, political, social factors, that is, as a legal and social category.

Analyzing legal nature of a legal fact in the dual component aspect, it is concluded that this approach is possible for clarifyng certain legal relationship the legal fact as an objective reality with the legal design. It is noted that a proper understanding of the legal structure of a legal fact will give the possibility to conclude that a particular legal fact is not a random phenomenon, but a phenomenon created by a specific legal system, which depends on the level of development of legislation, perfection of the legal structure and so on.

Key words: legal facts, civil obligations, legal construction, rule of law, facts of reality, obligations.

The construction of generatrix theory of liability is the one of the most important tasks of science and one of the most important issues for any legislation that develops[1]. This way of development of the law of obligations at the time was selected by developers of the Civil Code of Ukraine. Now, having gone through the ten years' frontier from the adoption of the Central Committee of Ukraine, it is safe to emphasize that the vector of the law of obligations has chosen correctly.

Today, provisions of obligation law are the most effective part of the Central Committee of Ukraine in volume that are designed to ensure effective regulation of obligating relations that arise from the different kinds of facts. Therefore, it is clear that in recent years, the provisions of the laws of obligation have increased the attention and interest to the general theoretical problems, relating to the main areas of civil law in general and in particular to the law of obligations. Among these research papers should be called the monographs by N. Golubeva «Obligation in civil law Ukraine: Methodological Regulatory Framework» (2013), A. V. Kostruba «Legal facts in the mechanism of law cessation of civil relations» (2014). A. A. Otradnova «The mechanism of regulation of civil law tort liability» (2014), V. S. Kowalska «Foundations modification and termination of family relationships» (2014) and others. It should be noted that the basis for the research of this problem was the work of A. A. Krasavchykov «Legal facts in Soviet civil right» (1958)[2].

The liability law went a long way to its full formation in such a way that there is today. It is known that the starting point for the formation of the Institute liabilities was the ideas of Roman law. Later it was forming the light of the existence of two doctrines: civil-law that existed in Eastern Ukraine (Little Russia) and civil-law that took place in Western Ukraine[3]. The result is – no single doctrine of common law and legal positions of scientists.

Modern legal doctrine as a logical result of historical development, which provides coverage of civil status and characteristics of each historical stage, considers three stages of civil rights (including rights of obligations): 1) revolution (XIX c.–1917); 2) Soviet (1917 – late 80-s. XX century); 3) modern[4].

Conducted periods makes it possible to trace the formation conditions, the results and trends of the law of obligations, as among the main obligations of legal tools that mediate trade turnover at different

1 Голевинский, В.О (1872). *О происхождении и делении обязательств*. Варшава: Тип. О. Бергера 2.
2 Красавчиков, О.А. (1958). *Юридические факты в советском гражданском праве*. Москва: Госюриздат.
3 Кузнєцова, Н.С. (заг. ред.) (2013). Правова доктрина України: у 5 т. *Т. 3: Доктрина приватного права України.* Харків: Право.
4 Кузнєцова, Н.С. (заг. ред.) (2013). Правова доктрина України: у 5 т. *Т. 3: Доктрина приватного права України.* Харків: Право.

stages of human development, thus, identifying the grounds of their origin makes it possible to figure out the dynamics of civilian traffic and directions of improving the legal regulation of the relations.

In the modern sense the liability is a commitment relationship in which one party (the debtor) is obliged to act in favor of the other party (the creditor) a certain action (transfer property, perform work, provide services, pay money, etc.) or to refrain from certain actions, and the creditor may require the debtor to perform his duties (Part. 1, Art. 509 Civil Code of Ukraine). Since the commitment is a form of civil relations, the basis of his occurrence may be legal facts that are set out in Art. 11 Civil Code of Ukraine. According to Part. 1, Art. 11 CC Ukraine civil rights and obligations arising from the actions of individuals provided for acts of civil law, as well as the actions of individuals that are not provided by these acts, but by analogy generate civil rights and obligations. It should be noted that Art. 11 Civil Code of Ukraine contains an exhaustive list of legal facts on which there are civil rights and obligations.

Therefore, the effectiveness of regulation obligating relations which is arising from legal facts, can not be considered without a proper evaluation of the past, because the purpose of this research paper is primarily to clarify the nature of the legal nature of the legal facts and determine the legal characteristics of the latter.

The theory of legal facts of today can not be called in one of the new law, because the Romans have distinguished several grounds of legal relations[1]. Despite the above, the general understanding of the legal fact was not managed by to form by them; such merit in law was credited by V. Savigny. According to the German lawyer A. Manigk, B. Savigny, having worked on a reinterpretation of Roman law and its systematic exposition, for the first time admitted that the events that cause the occurrence or termination of legal relations should be called[2] as legal rights. Further understanding of the legal fact evolved in line with the formal-dogmatic jurisprudence under the considerable influence of legal positivism based on works of scientists G. Dernburh, R. Zom, G. Puhta, A. Ton, E. Tsytelman, L. Ennektserus and others.

It is believed that the category of «legal fact» arised and developed from practical needs (of property rights, inheritance rights, some binding relations, etc.) as the basis for the definition of «legal fact» lay attempts to cover the only concept of variety preconditions of motion of specific legal relationship. Works of pre-school scientists were impregnated of just this idea, including E. Vaskovskyi, D. Grimm, N. M. Korkunov, V. I. Sinai, G. F. Shershenevich and others. However, there were other views, including L. Petrazhitsky, noting unilateralism of formal dogmatic jurisprudence, its tendency to «legal mystery» provided his subjective and psychological treatment to legal facts. The definition of «legal facts», as he understood, is not external events, as well as subjective, purely imaginary events that are critical in the legal life. This scientist stressed that legal fact in terms of law should be understood not as a fact of such a contract, and the very belief in the existence of such a fact[3]. This position was not accepted by the scientific of community of the time since negate the legal significance of the facts in the legal system[4]. This position is not acceptable today, especially in terms of the theory of civil obligations.

Analyzing theoretical legacy of the past, we can say that the jurisprudence of the time has developed a theory of legal facts according to the level of legal culture and needs of the Soviet legal system. Instead, the modern doctrine of civil law considers the legal facts as being legal components that exist in a complex network of social relations, which include economic, political, social relationships and so on. So today It seems that reasonable understanding of the legal fact as specific life circumstances in which the rules of civil law linked the onset of legal effects and, above all, the emergence, change and termination of civil relations[5].

As general concepts, legal facts are investigated both in the general theory of law and in the industry of legal sciences. In particular, the textbooks on the theory of law provides a definition of the legal facts, under which legal facts are understood as predictable by hypothesis of legal rules fact, specific

1 In institutes of Gaius there were four: the contract, quasi-contract, delict, quasi-delict. Later began to distinguish unilateral agreement.

2 Manigk, A. (1928). Tatsachen, juristische – Handwrterbuch der Rechtswissenschaft. *B. 5.* Berlin und Leipzig, 847.

3 Петражицкий, Л.И. (1910). Теория права и государства в связи с теорией нравственности. *Т. 2.* Санкт-Петербург, 458-459.

4 Исаков, В.Б. (1984). *Юридические факты в советском праве*. Москва: Юридическая литература, 6.

5 Дзера, О.В., Кузнєцова, Н.С., Майданик, Р.А. (ред.) (2010). *Цивільне право України. Загальна частина*: підручник. Вид. 3-тє. Київ: Юрінком Інтер, 495.

circumstances with the advent of which legal relations change or terminate[1]. The textbook «Civil Law of Ukraine. Chapeau» legal facts are identified as specific life circumstances in which the rules of civil law linked to the onset of legal effects and, above all, the emergence, change and termination of civil relations[2]. A. A. Otradnova analyzing legal doctrine of the facts of the law, said that the doctrine of civil law of legal facts are recognized as real circumstances in which the law associates arising, modification or termination of relations[3]. Z. V. Romovska, noting that the legal facts are grounds not only of civil rights and obligations, notes that legal fact – a term that applies not only the appearance but also change and termination of rights and obligations bonds[4]. Supporting the general opinion of scientists, it should be noted that in the context of the law of obligations «securities» are only those facts, which causes the occurrence of certain legal consequences. Therefore, determining the legal definition of the facts should first pay attention to the fact that the legal facts – a certain life situations, which are characterized by the following features: 1) enshrined in the law as an abstract model of the behavior of individuals, which are associated with the onset of certain legal consequences; 2) the actual occurrence of certain circumstances.

Legal facts are phenomena of reality that exists objectively, regardless of the attitudes of the person, it is difficult to assume the existence of legal facts in the future. Thus it is clear that the legal facts at the time of analysis already exist or have they existed in the past. Moreover, as remarked by A. A. Otradnova, each legal facts must be provided by specific characteristics[5].

The concept of «fact» means real action or real, nonfictional event, a real phenomenon; what happened, actually happened[6]. Accordingly, the legal analysis of the facts is not only a problem of theoretical science but also practical problem directly. Therefore, the theory of legal facts, of course, connected with the solution of practical problems of law, because the wrong legal assessment of the facts can lead to that fact that some circumstances will not be provided by proper legal significance, others, on the contrary, will be ascribed by not usual for them qualities. The opinion of V. B. Isakov that the ability to «work» with the facts is a legal and factual culture, a necessary element of common legal culture[7], is more than convincing today.

We know that the implementation of the law in the «life» is through the mechanism of legal regulation. The effectiveness of this mechanism depends largely on the ability of legislators to feel, «keep abreast» the existence of social relations as a source of legal facts, is a social reality. Because, as noted A. V. Kostruba, with the reforms which take place in society, a subject of legal regulation and legal facts remain the same, some relationships and life circumstances of life disappear, while others, conversely, are born, mature, get better legal design[8].

In legal literature expressed different views on the meaning of the concept and structure of the mechanism of regulation of social relations. Thus, according to S. Pogribnyi mechanism of regulation of contractual civil relations should be seen as a chain of successive changes of certain legal effects: the rule of law regulating civil relations – legal fact – rights and duties that exist in civil matters, which arose in his basis, the implementation of civil rights and duties, and if necessary – also the protection of rights and interests[9]. This understanding of the mechanism of regulation of contractual relations is generally a reflection of the general theory of law in view of this mechanism as the ongoing process by which the right to influence social relations, describing it at certain level (stage), including: 1) legal norms; 2) legal relations and the subjective rights and legal obligations of their members; 3) acts of the rights and

1 Рабінович, П.М. (2001). *Основи загальної теорії права та держави:* навч. посіб. Вид. 5-те, зі змінами. Київ: Атік, 68.

2 Дзера, О.В., Кузнєцової, Н.С., Майданика, Р.А. (ред.) (2010). *Цивільне право України. Загальна частина:* підручник. Вид. 3-тє. Київ: Юрінком Інтер, 495.

3 Отраднова, О.О. (2014). Механізм цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань: автореферат доктора юридичних наук. Київ, 14.

4 Ромовська, З.В. (2005). *Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс*: підручник. Київ, 325.

5 Отраднова, О.О. (2014). *Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань:* монографія. Київ: Юрінком Інтер, 96.

6 Яременко, В.В. (2003). Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. *Т. 3*. Київ: Аконіт, 780.

7 Исаков, В.Б. (1984). *Юридические факты в советском п*раве. Москва: Юридическая литература, 9.

8 Коструба, А.В. (2014). *Юридичні факти в механізмі правоприпинення цивільних відносин*: монографія. Київ: Ін Юре.

9 Погрібний, С.О. (2009). *Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України*: монографія. Київ: Правова єдність.

obligations. However, as V. Lutz, the selection of individual stages of the regulation is rather arbitrary because the legal reality is not always possible to trace the precise limits of the process of passing on its separate stages. For example, at one time the contract of sale of goods, which is performed at the very conclusion, the stage of emergence and implementation of subjective rights and obligations of the parties hereunder may be the same[1]. Therefore, according to many authors that the mechanism of regulation include a much broader range of legal means, namely morality, customs, acts of law, legal opinions, definitions, presumptions, etc. is more than convincing as a legal model for future contractual relations between people first laid in the law and other social regulators.

Therefore, the vector A. B. Hrynyak thoughts on the mechanism of legal regulation in the sphere of contractual relations have chosen correctly, when scientist proved that the mechanism of regulation of contract relations should be understood as a set of legal tools, methods and forms by which the contractor, ordering relationship, materializes their ideal model that is embedded in the law and the provisions of the contract, which is associated with the occurrence of certain members of subordinate relationship rights and responsibilities[2]. Equally compelling is issued and the position of S.Slipchenko, analyzing mechanism of legal regulation in the sphere of moral relations, notes that the legal facts are not only set the time, which begins with the dynamics of moral relations, but also the kinds of dynamic processes[3]. Thus, as it follows from the above that it, conversion rights from the scope of the «appropriate» in the sphere of «things» starts with the legal facts.

From a legal point of view, the mechanism regulating civil obligations is taken into structural and functional unity, set of legal and individual legal facts by law or contract generate specific relationship.

In the first stage of the mechanism of civil liability regulation is the statutory obligations, respectively, in the second, thanks to the legal fact there is the individualization of civil relations. Therefore, according to V. Luts, legal model for future contractual relations between people is laid in the law and other social regulators (ethics, business practices, religious canons etc), because it is enough only to apply to any contract and named Institute which is dealt by CC Ukraine and other acts of civil law, as in the first article the definition of this type of agreement, the parties, subject matter, form, rights and obligations of the parties, the consequences of breach of contract, etc., that allow to distinguish it from other (related) legal structures[4]. Therefore, in this respect, great interest is the idea of A. V. Kostruby who argues that legal facts are associated with each stage of regulation[5].

According to M. Sibilov, the contract in private law is understood as universal legal mechanism of internal regulation of public relations[6]. Phenomenal is the role of the contract, according to V. Lutz, is that its regulatory effect on other elements of the mechanism of regulation appears, in fact, throughout the process of legal regulation of civil contractual relationship[7].

The agreement serves as a legal fact, which is one of the grounds of subjective civil rights and obligations (legal, including commitments). According to ch. 2, Art. 11 and ch. 2, Art. 509 civil Code of Ukraine obligations, arising from treaties and other transactions are specified by law, as well as contracts and other transactions which, although are not required by law, but not contrary to it.

In legal literature, the legal facts are considered as a kind of model legal circumstances: this abstract (typical) circumstances which are enshrined in law and the rule of law which binds the occurrence of certain effects. In particular, M. A. Rozhkova stresses that the rule of law are the general rules designed to indefinite range of persons and an unlimited number of cases because they are abstracted from individual cases and determine the behavior of the model based on the legal circumstances, which is possible in reality. Noting that the legal facts are understood in the light of current circumstances – the phenomenon or

1 Луць, В.В. (2012). Договір як регулятор цивільних відносин. *Право України, 9,* 19-25.

2 Гриняк, А.Б. (2013). *Теоретичні засади правового регулювання підрядних зобов'язань у цивільному праві України:* монографія. Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України.

3 Сліпченко, С.О. (2013). Правопороджуючі юридичні факти у механізмі правового регулювання особистих немайнових відносин. *Вісник Національної академії правових наук України, 3 (74),* 195-203.

4 Луць, В.В. (2012). Договір як регулятор цивільних відносин. *Право України, 9,* 19-25.

5 Коструба, А.В. (2014). *Юридичні факти в механізмі правоприпинення цивільних відносин*: монографія. Київ: Ін Юре.

6 Сібільов, М.М. (2004). Співвідношення актів цивільного законодавства і договору та базові моделі регулювання договірних відносин за чинним Цивільним кодексом України. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права, 4 (12),* 60.

7 Луць, В.В. (2012). Договір як регулятор цивільних відносин. *Право України, 9,* 19-25.

process, the author notes that the process is not an abstract concept, provided by the hypothesis of rights, and certain real circumstances that manifested in space and time and subject to the relevant law[1].

Given that, that the model is called a reduced or enlarged copy of something more it is appropriate to use in the study of legal fact the phrase «legal structure». As rightly noted by V. S. Kovalska, the legal structure of legal fact reflects foundation, frame, structure, under the law, and the legal fact for which there is a structure besides this skeleton (which refers to «indispensable») will also be characterized by other in advance normally predictable properties that will do its particular circumstances[2].

The circumstances that arise in the daily activities of people certainly affect the development of binding relations because in the absence of their designs in the law usually does not entail legal consequences.

The statutory legal structures of the facts in the law of obligations can be carried out in two ways. Firstly, the legal facts can be indicated directly in the law as the basis of, modification and termination of civil obligations, and secondly, the emergence of civil obligations may occur and the actions of persons are not provided for acts of civil legislation, but by analogy generate civil rights and obligations (Part. 1, Art. 11, p. 8 civil Code of Ukraine). Accordingly, the legal significance should be given to how those legal construction of legal facts that directly anticipate some rule of law, and those that do not anticipate a certain rate, but have indirect regulation and are used under similar law or the law.

Summarizing the above, we can make the conclusion that the legal facts in civil liabilities has the following features: 1) a specific life circumstances, legal structure which is enshrined in the law; 2) they create a legally established appropriate legal consequences: the emergence, change, termination, suspension, restoration of civil obligations.

The dynamic development of economic and social transformation processes in modern Ukraine is based on active use time as an objective category and related concepts: «time», «immediately» and so on. Of course, the overall operation of the timing relationship determined primarily by legal regulations. It is not an exception and binding relationship. Thus, making legal classification of facts on various grounds (actions, events), in the legal literature views on the feasibility of separating the legal facts, conditions are expressed and depending on their duration, should be distinguished: 1) the facts of a single action; 2) continuing legal facts-states. On this basis, proposed as a separate group of legal facts on the basis of human activities and their results[3]. However, regarding general classification of legal facts on the basis of their duration, it must be said that the issue of legal facts on the activities of individuals remains controversial. It consists of the activities of individual actions of people and their communities, some of which the law provides legal significance, that recognizes their legal facts, so as to isolate the activities of individual legal fact seems inappropriate.

Another, equally controversial, is an attempt to highlight a particular type of legal facts-states. As an example, under the facts-states often cite the stay in a relationship, marriage relationships and more. However, if you consider staying in marriage, family relations as legal relations arising from certain legal facts, actions or events, then try out the selection of facts-states as certain types of legal facts prove as groundless.

False, as rightly observed O. P. Pechenyu should be considered the provisions of ch. 3. 11 Civil Code of Ukraine concerning the possibility of subjective civil rights and obligations directly (ie without legal facts) with civil law[4].

Controversy are still the issue of the passage of time, so some scientists absolute terms refer to events: 1) the appearance and performance are not due volitional human activity[5]; 2) as occurs (expires) as well, regardless of the will of the people as the passage of time at all[6]. Others, on the contrary – according

1 Рожкова, М.А. (2009). *Юридические факты гражданского и процессуального права: соглашения о защите прав и процессуальные соглашения*. Москва: Статут, 8.

2 Ковальська, В.С. (2014). *Підстави зміни та припинення сімейних правовідносин*: монографія. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 43.

3 Иванова, З.Д. (1980). Юридические факты и возникновение субъективных прав граждан. Советское *государство и право, 2,* 36.

4 Печений, О.П. (2007). Підстави виникнення цивільних прав і обов'язків: аналіз юридичної конструкції ст. 11 ЦК України. *Вісник Академії правових наук України, 1 (48),* 148-152.

5 Красавчиков, О.А. (1958). *Юридические факты в советском гражданском праве*. Москва: Госюриздат.

6 Кириллова, М.М., Крашенинников, В.П. (2006). *Сроки в гражданском праве. Исковая давность*. Москва: Статут.

to their independent position, along with the legal events and legal actions, because by their nature are somewhere in between[1].

Determining the timing relationship according to the will of carriers of subjective rights and obligations, it should be noted that as a temporal form they do not occupy an independent place in the overall legal facts. Indeed, as rightly noted by V. Luts, being a temporal form in which events occur and are committed actions (inaction), the timing generating legal consequences are only in connection with the actions and events[2]. Therefore, the scientific debate on the subject loses their relevance today, as legislators correctly identified term (term) period (point) time from onset or end of which related to a particular event or action (inaction) of legal significance (art. 251, 252 CC of Ukraine).

From analysis of these issues can state that there is only a small percentage of those contentious issues that exist in the doctrine of law in Ukraine. Given that, that Ukraine has become a part of European territory and declared its intention to be part of the EU, remain relevant issues and to harmonize Ukrainian legislation and European countries. So bring civil legislation to the European standards, the removal of contentious issues that have exhausted their relevance, are urgent issues today.

References

1. Golevinskij, V.O (1872). *O proiskhozhdenii i delenii objazatel'stv*. Varshava: Tip. O. Bergera 2.
2. Gribanov, V.P. (1967). *Sroki v grazhdanskom prave*. Moskva.
3. Hryniak, A.B. (2013). *Teoretychni zasady pravovoho rehuliuvannia pidriadnykh zobov'iazan u tsyvilnomu pravi Ukrainy:* monohrafiia. Kyiv: NDI pryvatnoho prava i pidpryiemnytstva NAPrN Ukrainy.
4. Dzera, O.V., Kuznietsova, N.S., Maidanyk, R.A. (red.) (2010). *Tsyvilne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna:* pidruchnyk. Vyd. 3-tie. Kyiv: Yurinkom Inter.
5. Ivanova, Z.D. (1980). Juridicheskie fakty i vozniknovenie sub"ektivnykh prav grazhdan. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo, 2,* 36.
6. Isakov, V.B. (1984). *Juridicheskie fakty v sovetskom prave*. Moskva: Juridicheskaja literatura.
7. Kirillova, M.M., Krasheninnikov, V.P. (2006). *Sroki v grazhdanskom prave. Iskovaja davnost'*. Moskva: Statut.
8. Kovalska, V.S. (2014). *Pidstavy zminy ta prypynennia simeinykh pravovidnosyn*: monohrafiia. Khmelnytskyi: PP Melnyk A. A.
9. Kostruba, A.V. (2014). *Yurydychni fakty v mekhanizmi pravoprypynennia tsyvilnykh vidnosyn*: monohrafiia. Kyiv: In Yure.
10. Krasavchikov, O.A. (1958). *Juridicheskie fakty v sovetskom grazhdanskom prave*. Moskva: Gosjurizdat.
11. Kuznietsova, N.S. (zah. red.) (2013). Pravova doktryna Ukrainy: u 5 t. *T. 3: Doktryna pryvatnoho prava Ukrainy*. Kharkiv: Pravo.
12. Luts, V.V. (2012). Dohovir yak rehuliator tsyvilnykh vidnosyn. *Pravo Ukrainy, 9,* 19-25.
13. Luts, V.V. (2013). *Stroky i terminy u tsyvilnomu pravi Ukrainy*: monohrafiia. Kyiv: Yurinkom Inter.
14. Otradnova, O.O. (2014). *Mekhanizm tsyvilno-pravovoho rehuliuvannia deliktnykh zobov'iazan*: avtoreferat doktora yurydychnykh nauk. Kyiv.
15. Otradnova, O.O. (2014). *Problemy vdoskonalennia mekhanizmu tsyvilno-pravovoho rehuliuvannia deliktnykh zobov'iazan:* monohrafiia. Kyiv: Yurinkom Inter.
16. Petrazhickij, L.I. (1910). Teorija prava i gosudarstva v svjazi s teoriej nravstvennosti. *T. 2.* Sankt-Peterburg.
17. Pechenyi, O.P. (2007). Pidstavy vynyknennia tsyvilnykh prav i obov'iazkiv: analiz yurydychnoi konstruktsii st. 11 TsK Ukrainy. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy, 1 (48),* 148-152.
18. Pohribnyi, S.O. (2009). *Mekhanizm ta pryntsypy rehuliuvannia dohovirnykh vidnosyn u tsyvilnomu pravi Ukrainy:* monohrafiia. Kyiv: Pravova yednist.
19. Rabinovych, P.M. (2001). O*snovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy*: navch. posib. Vyd. 5-te, zi zminamy. Kyiv: Atik.
20. Rozhkova, M.A. (2009). *Juridicheskie fakty grazhdanskogo i processual'nogo prava: soglashenija o zashchite prav i processual'nye soglashenija*. Moskva: Statut.
21. Romovska, Z.V. (2005). *Ukrainske tsyvilne pravo: Zahalna chastyna. Akademichnyi kurs*: pidruchnyk. Kyiv.
22. Sibilov, M.M. (2004). Spivvidnoshennia aktiv tsyvilnoho zakonodavstva i dohovoru ta bazovi modeli rehuliuvannia dohovirnykh vidnosyn za chynnym Tsyvilnym kodeksom Ukrainy. *Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava, 4 (12),* 60.
23. Slipchenko, S.O. (2013). Pravoporodzhuiuchi yurydychni fakty u mekhanizmi pravovoho rehuliuvannia osobystykh nemainovykh vidnosyn. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, 3 (74),* 195-203.
24. Yaremenko, V.V. (2003). Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 3 t. *T. 3.* Kyiv: Akonit.
25. Manigk, A. (1928). Tatsachen, juristische – Handwrterbuch der Rechtswissenschaft. *B. 5.* Berlin und Leipzig.

1 Грибанов, В.П. (1967). *Сроки в гражданском праве*. Москва, 8-10.

2 Луць, В.В. (2013). *Строки і терміни у цивільному праві України*: монографія. Київ: Юрінком Інтер.

Ирина Манжул, к. ю. н.
Національна академія Служби безпеки України

ПОНЯТТЯ ТА ЗАХИСТ КРИТИЧНОЇ НФРАСТРУКТУРИ В США, ЄС, УКРАЇНІ

Irina Manzhul, PhD in Law
National Academy of Security Service of Ukraine

CONCEPT AND PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE IN THE US, EU, UKRAINE

The article studied critical infrastructure protection and national security. This study is about experience in this field. The rules and practices of special state bodies responsible for state protection of critical infrastructure were analyzed. It was found that in Ukraine there is no coordination of public and private sector in protection for national security; ongoing sectoral legislation exists separately and independently by different agencies. The paper proposes approval of the national program for protection of critical infrastructure, national action plan relevant programs in the energy sector, development of ministries, competent for certain infrastructures, their physical protection; as well as police and special units with experience in response to the criminal actions of prevention and liquidation.

Key words: critical infrastructure, energy infrastructure, national plan, national program, directives, orders, public and private sector, coordination.

Починаючи з середини 90-х рр. XX ст., спочатку в США, пізніше в європейських країнах політики, науковці, практичні працівники починають розробляти поняття критична інфраструктура, визначати її складові, обґрунтовувати необхідність захисту. Безпека національних критичних інфраструктур сьогодні вважається першочерговим завданням всіх сучасних країн світу. Пріоритетна увага при цьому приділяється захисту енергетичних, транспортних, інформаційних, комунікаційних інфраструктур. Вже накопичений досвід щодо розробки відповідних національних планів і програм, координації дій державних і приватних органів, реалізації завдань та функцій державної і місцевої влади. Дослідження зазначеної практики зумовлюється потребою застосування в Україні кращого інструментарію захисту критичної інфраструктури від тих зловмисних дії, які можуть вивести із ладу системи та об'єкти, що забезпечують національну безпеку.

Поняття критичної, у тому числі енергетичної інфраструктури, в Україні досліджують Д.С.Бірюков, О.Л.Глушкевич, О.В.Іванченко, С.І.Кондратов, О.М.Суходоля, В.І.Пеньковський, О.В.Устименко, С.Є Хлонь та інші. Ними розглядається зарубіжний досвід, аналізується стан із визначенням об'єктів критичної інфраструктури в українському законодавстві та їх захист.

Ставимо за мету коротко розглянути та зіставити досвід щодо визначення та захисту критичної інфраструктури в США, ЄС та Україні, запропонувати напрями удосконалення відповідної вітчизняної практики.

Вперше питання про необхідність захисту критичної інфраструктури було підняте в США. Зауважимо, що захист критичної інфраструктури насамперед передбачався від кібер-уразливості, кібер-загроз. Дефініція критична інфраструктура не є однозначною, що зумовлюється необхідністю постійних змін у визначенні в певний період життєдіяльності країни тих об'єктів, які особливо потребують державного захисту. Якщо у 1996 р. в США адміністрація Б.Клінтона до критичної інфраструктури в США відносила: телекомунікації, електроенергетичні системи, нафту і газ та їх зберігання і транспортування, банківську справу та фінанси, транспорт, системи водопостачання, аварійні служби, безперервність керування, то у 2003 р., було сформовано чотирнадцять критичних секторів, у тому числі продукти харчування, охорона здоров'я, хімічна промисловість і небезпечні матеріали[1], а у 2013 р. – 16[2]. Зауважимо, що різне поняття критичної інфраструктури було

[1] Eckert, S. *Protecting Critical Infrastructure: The Role of the Private Sector*, 18 <https://www.ridgway.pitt.edu/Portals/1/pdfs/Publications/Eckert.pdf>.

[2] *Presidential Policy Directive – Critical Infrastructure Security and Resilience* (2013). <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/02/12/presidential-policy-directive-critical-infrastructure-security-and-resil>.

сформовано в США до подій 11.09.2011 р. та після того. З 2001 р. офіційним визначенням критичної інфраструктури було наступне: критична інфраструктура, це "сукупність фізичних або віртуальних систем і засобів, важливих для США такою мірою, що їх вихід з ладу або знищення можуть призвести до згубних наслідків в області оборони, економіки, охорони здоров'я та безпеки нації"[1]. Сьогодні до одного з найбільш цитованих визначень віднесемо таке: критична інфраструктура, це «системи та об'єкти, фізичні та віртуальні, настільки життєво важливі для держави, що недієздатність або знищення таких систем або об'єктів підриває національну безпеку, здоров'я або безпеку населення, або має своїм результатом будь-яку комбінацію з перевищеного вище»[2].

Енергетична інфраструктура визначається як основна в критичній інфраструктурі. На 2015 р. вона характеризується наступним чином: понад 80 відсотків енергетичної інфраструктури країни належить приватному сектору, поставляючи паливо для транспортної галузі, електроенергії домашніх господарств і підприємств, та інших джерел енергії, які є невід'ємною частиною росту і виробництва по всій країні. Енергетична інфраструктура ділиться на три взаємопов'язаних сегменти: електроенергії, нафти і природного газу. Приблизно 48 відсотків електроенергії виробляється шляхом спалювання вугілля (в першу чергу, що перевозяться залізничним транспортом), 20 відсотків на атомних електростанціях, і 22 відсотків шляхом спалювання природного газу, 3 відсотки йде на відновлювані джерела енергії, решта це ГЕС. Практично всі галузі залежать від електроенергії та транспортного сектору[3]. Тривале порушення енергосистем може серйозно вплинути на всі інші інфраструктури[4].

Ще у 1996 р. президент Клінтон видав розпорядження №13010, яким створив комісію президента з захисту життєво важливої інфраструктури (PCCIP). На комісію покладалося завдання вивчити зростаючу залежність американської економіки і способу життя від стану критичних інфраструктур. Із врахуванням рекомендації комісії у 1998 р. президентом була затверджена директива /NSC-№63 «Стратегія спільних зусиль адміністрації США і приватного сектору в галузі захисту критичної інфраструктури», в якій як національна мета визначалося завдання захисту критично важливих об'єктів інфраструктури нації від навмисних дій, які б значно зменшили їх можливості [5]. Нею встановлювалися завдання федерального уряду, державних і місцевих органів влади, приватного сектору; необхідність координації та тісних взаємозв'язків між ними; керівні принципи захисту критичної інфраструктури, серед яких – відповідальність та партнерство; структура та організація захисту об'єктів критичної інфраструктури від кібер- та фізичних нападів; необхідність створення Координаційної групи, розроблення Національного координаційного плану, посади Національного координатора, їх завдання та функції [6].

Відповідно до указів президента № 13130 та №13231 були створені Національна Рада з критичної інфраструктури (National Infrastructure Advisory Council – NIAC), Центр інформаційного обміну і аналізу (Information Sharing and Analysis Centers), Національний центр аналізу та імітаційного моделювання інфраструктури (The National Infrastructure Simulation and Analysis Center – NISAC), в листопаді 2002-го утворено Міністерство внутрішньої безпеки, на яке було покладено загальне керівництво заходами забезпечення захисту національної інфраструктури від різних загроз[7].

До останніх документів в цій сфері віднесемо: президентську директиву №7 **(**HSPD-7) грудня 2007 р., яка замінила директиву №63 і визначила напрями національної політики для федеральних департаментів і агентств з метою захисту критичної інфраструктури від терористичних атак,

[1] *Uniting and strengthening America by providing appropriate tools required to intercept and obstruct terrorism* (USA PATRIOT ACT) ACT OF 2001 (2001). <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-107publ56/pdf/PLAW-107publ56.pdf>.

[2] Montanari, L., Querzoni, L. (2014). *Critical Infrastructure Protection: Threats, Attacks and Countermeasures,* 7 <http://www.dis.uniroma1.it/~tenace/download/deliverable/Report_tenace.pdf>.

[3] *Energy Sector* (2016). <http://www.dhs.gov/energy-sector>.

[4] Marsh, Robert T. Chairman (1997). Critical Foundations Protecting America's Infrastructures*. The Report of the President's Commission*, 12. <https://www.fas.org/sgp/library/pccip.pdf>.

[5] Ryan, J. (1998). *The Infrastructure of the Protection of the Critical Infrastructure.* <http://www.iwar.org.uk/cip/resources/pdd63/pdd63-article.htm>.

[6] *Presidential Decision Directive/NSC-63* (1998). <http://fas.org/irp/offdocs/pdd/pdd-63.htm>.

[7] Moteff, J.D. (2015). *Critical Infrastructures: Background, Policy, and Implementation.* <http://www.iwar.org.uk/news-archive/crs/8087.pdf>.

розмежування ролі і відповідальності міністерств та інших структур, а також коректування їх взаємодії із захисту критичної інфраструктури; План захисту національної інфраструктури (травень 2007 р.), який передбачає забезпечення безпеки критичної інфраструктури держави в різних секторах економіки США. Він постійно вдосконалюється і передбачає створення інструментів для забезпечення партнерства в зазначеній сфері; до його основних елементів відноситься: усесторонній підхід до захисту критичної інфраструктури; комплексна і достовірна оцінка стану інфраструктури держави; організація і координація партнерства на всіх рівнях від державного до приватного сектору; інтеграція в посилені захисту фізичних об'єктів, кіберпростору, населення та інше[1]. Зауважимо, що оскільки велика частина енергетичної інфраструктури в сучасній індустріальній економіці, як правило, знаходиться у приватній власності і управляється власниками, у тому числі ними є оператори, в США постійно піднімається питання про необхідність впровадження державно-приватного партнерства в сфері захисту критичної, у тому числі, критичної енергетичної інфраструктури. Президентська директива №21 (лютий 2013 р.) «Безпека та стійкість критичної інфраструктури»[2] має за мету єдності всіх національних зусиль для зміцнення і підтримки безпечного функціонування стійкості критичної інфраструктури; встановлює засади національної політики; спільну відповідальність всіх державних та приватних структур за стан критичної інфраструктури; направлена на підвищення їх загальної координації; встановлює три стратегічні імперативи для зміцнення безпеки критичної інфраструктури (пошук і уточнення функціональних взаємозв'язків, ефективний обмін інформацією, здійснення інтеграції та аналізу планування та операцій захисту критичної інфраструктури) вказує на ролі та обов'язки міністра внутрішньої безпеки; секретаря національної безпеки; кожного сектора критичної інфраструктури; міністерств та відомств; уточнення до Національного плану захисту інфраструктури, містить інші положення.

Під керівництвом Департаменту внутрішньої безпеки (DHS), (створений у 2005 р.), промисловість, федеральні, державні та регіональні організації створили мережу взаємопов'язаних координаційних рад в рамках загальної системи координації захисту критичних інфраструктур, забезпечуючи міцну основу для стійкого партнерство. Система включає в себе 18 державних координаційних рад (GCC). Для кожного сектора розроблений конкретний план із врахуванням адаптованих цілей і стратегій для реалізації плану захист інфраструктури (NIPP). Кожен сектор використовує загальну систему управління ризиками, визначає цілі та уразливі активи, оцінює і визначає пріоритети ризиків, здійснює захисні заходи, а також оцінює їх ефективність. Галузеві річні звіти використовуються для відслідковування результатів у досягненні цілей. Проте, як зазначається в публікаціях, партнерство секторів ще не досягло повного потенціалу: федеральний уряд повинен поліпшити координацію агентств, задіяти всі сектори, і активізувати свої зусилля з державними та місцевими органами влади і регіональними коаліціями[3].

Важливу роль в захисті критичної енергетичної інфраструктури відіграють розвідувальні органи, під їх керівництвом та за їх допомогою здійснюється вирішення всіх виникаючих питань, у тому числі таких як: усвідомлення ситуації, оцінка загроз, підтримка прийняття рішення, координація та співпраця між оперативними установами та інші. Активна розвідка, на думку доктора Мартіна Раднера (професор університету Карлтон, Оттава, Канада)[4] сприяє визначенню стратегічної мети (яка полягає у виявленні, запобіганні та ліквідації загроз критичної енергетики та громадської безпеки); національних заходів безпеки (систематичний збір, аналіз, звітність щодо загроз в зазначеній сфері); забезпеченню безпеки персоналу насамперед на об'єктах приватного сектору енергетики із врахуванням оцінок уразливості і загроз безпеці на погляд операторів приватного сектору. Підкреслюється значення та необхідність взаємної інформації про загрози та

[1] Баранник, А. (2016). *Организация обеспечения безопасности критической инфраструктуры в США.* <http://pentagonus.ru/publ/organizacija_ obespechenija_bezopasnosti_kriticheskoj_infrastruktury_v_ssha/19-1-0-1277>.

[2] *Presidential Policy Directive (2013) – Critical Infrastructure Security and Resilience.* <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/02/12/presidential-policy-directive-critical-infrastructure-security-and-resil>.

[3] Berkeley, Alfred R., Grayson, Margaret E., Gallegos, Gilbert G. (2008). *Critical Infrastructure Partnership Stratigic Assessment Final Report and Recommendations,* 27. <http://www. dhs.gov/ sites/default/files/publications/niac-ci-partnership-assessment-final-report-10-14-08-508.pdf>.

[4] Rudner, M. (2008) *Protecting Critical Energy Infrastructure Through Intelligence*, 654-656. <https://wikileaks.org/gifiles/attach/131/131113_ProtectEnergyInfrastructureThruIntel-Rudner.pdf>.

небезпеку критичній енергетичній інфраструктурі між розвідувальними органами і приватним сектором в цій сфері, навчання та підготовку персоналу, підвищення його кваліфікації в сфері безпеки, та координаційна роль загалом розвідувальних органів.

Вперше питаннями критичної інфраструктури європейські країни почали займатися з 1998 р. на національному рівні з метою захисту інформаційних і комунікаційних технологій. Перше визначення критичної національної інфраструктури було зроблено у Великобританії у 1999 р., пізніше в інших європейських країнах. Універсального визначення цього поняття критичної інфраструктури не має, кожна країна до неї відносить ті об'єкти, системи, процеси, сфери діяльності, що потребують обов'язкового захисту та від яких залежить національна безпека. Європейська комісія визначає критичну інфраструктуру як сукупність активів, систему або її частину, яка знаходиться в державах-членах та має важливе значення для підтримки життєво важливих функцій суспільства, здоров'я, безпеки, економічного або соціального благополуччя людей, і порушення або руйнування яких матиме істотний вплив на ці держави, в результаті відмови підтримувати ці функції[1]. У 2008 р. ЄС було визначено 11 секторів, які відносяться до критичної інфраструктури, це: хімічна промисловість; енергія; фінансовий; харчова промисловість; здоров'я; ІКТ; атомна промисловість; дослідні установи, космос, транспорт; і вода [2].

До важливих документів Європейської комісії віднесемо такі документи як: Європейська програма захисту критичної інфраструктури та Захист критичної енергетичної та транспортної інфраструктури Європи. В Європейській програмі захисту критичної інфраструктури визначена мета прийняття документу (поліпшення захисту критично важливих інфраструктур у ЄС); види загроз (пріоритетну від тероризму); принципи (субсидіарність, взаємодоповнюваність, конфіденційність інформації, співпраця із зацікавленими сторонами, відповідність заходів загрозам, секторальний підхід); межі захисту (національна критична інфраструктура держав-членів ЄС); підходи до планування плану дії та інші аспекти[3]. Зазначена програма була розроблена у 2005 р., впроваджена в 2006 р.

В повідомленні Комісії Ради Європи та Європейського парламенту 2007 р. «Захист критичної енергетичної та транспортної інфраструктури Європи» визначаються транспорт і енергетика, як два найбільш важливих секторів економіки, що відіграють основну роль у зусиллях ЄС щодо сприяння інтеграції та єдиного ринку; зняття бар'єрів на шляху вільного транскордонного пересування людей, товарів, капіталу і послуг. До енергетичної інфраструктури включено забезпечення нафтою і газом, їх видобуток та зберігання, трубопроводи, диспетчерські пункти, виробництво і передача, розподіл електроенергії, ядерно-паливний цикл, гідро-електроенергія. До транспортної – аеропорти, управління повітряним рухом, морські порти і морська навігація, автомобільний, залізничний (мости, тунелі, трек, вокзали, центри управління) та внутрішні водні шляхи.

В документі розроблені критерії щодо захисту зазначених підрозділів транспорту та енергетики, які сумісні з пакетом захисту критичної інфраструктури; наведені потенціальні наслідки їх руйнування, чи зруйнування; викладені перспективні плани Комісії: моніторинг за розвитком нових видів інфраструктури; дотримання принципів субсидіарності та пропорційності; надання грантів для проектів, пов'язаних з захистом критичної інфраструктури в галузі транспорту та енергетики; сприяння захисту критичної інфраструктури тих країн, що не входять в ЄС[4].

У 2013 році Європейська Комісія оцінила досягнутий прогрес в реалізації Європейської програми захисту життєво важливої інфраструктури і запропонувала, аналізуючи можливі загрози, ввести новий пілотний проект. Він включає в себе посилений захист передачі електромереж, газотранспортної системи, управління повітряним рухом, новий підхід до захисту критичної інфраструктури. Нині Комісія ЄС з європейського захисту життєво важливої інфраструктури для енергетики, транспорту, фінансів фокусується на: 1) процедурі для виявлення, оцінки, захисту

[1] Hammerli, B., Renda, A. (2010). *Protecting Critical Infrastructure in the EU*, 21 <http://aei.pitt.edu/15445/1/Critical_Infrastructure_Protection_Final_A4.pdf>.

[2] *Proposal for a Council Decision on a Critical Infrastructure Warning Information Network* (2008). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52008PC0676>.

[3] *Communication from the Commission on a European Programme for Critical Infrastructure Protection* (2006), 1-10. <http://ccpic.mai.gov.ro/docs/COM2006%20786final.pdf>.

[4] *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament Protecting Europe's Critical energy and Transport Infrastructure (modified)* (2009), 6-7. <http://www.eumonitor.nl/9353000/1/j9vvik7 m1c3gyxp/ vi7jgt6cbqy0>.

критичних інфраструктур енергетики і транспорту; 2) заходах для захисту критичної інфраструктури інформаційної мережі (CIWIN) – системи зв'язку на основі Інтернету для обміну інформацією, досліджень і передової практики; 3) фінансуванні більше 100 проектів в галузі охорони критичної інфраструктури, які спрямовані на розв'язання різних питань, включаючи національний та європейський обмін інформацією та систем оповіщення, електричних мереж та інше; 4) міжнародному співробітництву з Європейською економічною зоною (ЄЕЗ) та Європейською асоціацією вільної торгівлі (ЄАВТ), а також нарадами між ЄС, США та Канади [1].

Розглянемо стан захисту критичної інфраструктури, у тому числі, критичної енергетичної в Україні. У вітчизняному законодавстві визначення терміну критична інфраструктура ми не зустрічаємо, хоча сам термін вже використовується[2]. До критичної інфраструктури, спираючись на законодавчі акти, науковці відносять численні об'єкти, які потребують особливих умов їх захисту та функціонування. Зокрема, такий перелік наведений в Аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень «Про проблеми вдосконалення системи захисту критичної інфраструктури в Україні». До них, із посиланням на вітчизняне законодавство, Д.С.Бірюков відносить: підприємства, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави; об'єкти підвищеної безпеки; важливі державні об'єкти; об'єкти, що підлягають особливій охороні підрозділами Державної служи охорони за договорами; об'єкти, що підлягають особливої охороні та обороні в умовах надзвичайних ситуацій та особливий період; особливо важливі об'єкти електроенергетики; особливо важливі об'єкти нафтогазової галузі; Національна система конфіденційного зв'язку; платіжні системи; система екстреної допомоги населенню; аварійно-рятувальні служби; нерухомі об'єкти культурної спадщини[3].

Під критичною інфраструктурою частіше всього розуміють: "системи та об'єкти, фізичні чи віртуальні, настільки життєво важливі для держави, що недієздатність або знищення таких систем або об'єктів підриває національну безпеку, економіку, здоров'я або безпеку населення, або має своїм результатом будь-яку комбінацію з переліченого вище"[4]. В Зеленій книзі з питань захисту критичної інфраструктури України пропонується наступне визначення: «Критична інфраструктура України – це системи та ресурси, фізичні чи віртуальні, що забезпечують функції та послуги, порушення яких призведе до найсерйозніших негативних наслідків для життєдіяльності суспільства, соціально-економічного розвитку країни та забезпечення національної безпеки» [5]. Критичну енергетичну інфраструктуру розуміють як «сукупність елементів – об'єктів (будинків та споруд), технічних засобів і технологій, обслуговуючого персоналу, які функціонують синергічно під час вирішення завдань видобутку (виробництва) і первинної переробки, зберігання, транспортування і збуту – нафтогазових (паливно-енергетичних) ресурсів; – ресурсів електроенергетики; – ресурсів атомної енергетики» [6].

Важливість захисту енергетичної інфраструктури останнім часом значно зросла в силу багатьох об'єктивних та суб'єктивних чинників і обставин внутрішнього і зовнішнього характеру. Саме тому на науково-теоретичному рівні проблематика критичної інфраструктури та її складових розробляється досить активно. Вище наводились розроблені науковцями приклади понять критична інфраструктура, критична енергетична інфраструктура, об'єктів критичної інфраструктури. Також розроблені загальні підходи до організації охорони критичних об'єктів енергетики; пріоритетні завдання формування системи захисту критичної енергетичної інфраструктури; засади державної

[1] *Protection of critical infrastructure* (2013). <http://ec.europa.eu/energy/en/topics/infrastructure/protection-critical-infrastructure>.

[2] Суходоля, О.М. Захист енергетичної інфраструктури: аналіз української законодавчої бази. *Аналітична записка.* <http://www.niss.gov.ua/articles/1568/>.

[3] Бюрюков, Д.С. Про проблеми вдосконалення системи захисту критичної інфраструктури в Україні. *Аналітична записка*. <http://www.niss.gov.ua/articles/1477/>.

[4] Суходоля, О.М. Захист енергетичної інфраструктури: аналіз української законодавчої бази. *Аналітична записка.* <http://www.niss.gov.ua/articles/1568/>.

[5] Бірюков, Д.С., Кондратов, С.І, Насвіт, О.І., Суходоля, О.М. (2015). *Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури в Україні: аналітична доповідь.* Київ: НІСД.

[6] Иванченко, О.В. *CASE-анализ критических энергетических инфраструктур с использованием аппарата моделирования полумарковых процессов.* <http://crictecs.csn.khai.edu/documents/17721/198701/CriCTecS_2013.09.24_Presentation_%E2%84%961.pdf/85b83c56-3edd-47e3-b067-af15d121970d>.

політики захисту енергетичної інфраструктури[1], пропозиції до удосконалення державної системи захисту державної інфраструктури (визначити на законодавчому рівні функції та завдання органів державної влади та суб'єктів господарювання різних форм власності; встановити солідарну відповідальність як органів державної влади, так і приватного сектору за захист критичної інфраструктури; розробити єдиний законодавчий акт щодо захисту критичної інфраструктури від зловмисних дій; модернизувати систему захисту національної безпеки)[2].

В Зеленій книзі з питань захисту критичної інфраструктури в Україні визначені поняття захист критичної інфраструктури, категорії загроз критичній інфраструктурі, принципи формування захисту критичної інфраструктури (координованості, єдності методологічних засад, державно-приватне партнерство, принцип забезпечення конфіденційності), розроблені складові загальної координації захисту критичної інфраструктури (створення національного центру, вдосконалення нормативно-правової бази, оцінка загроз критичній інфраструктурі, підготовка національного плану захисту, державної цільової програми, координації зусиль всіх зацікавлених сторін та інш.), а також структура проекту ЗУ «Про критичну інфраструктуру».

Отже, в Україні на науково-теоретичному рівні здійснені грунтовні напрацювання щодо захисту критичної, у тому числі, енергетичної, інфраструктури. Проте вони не мають належного практичного впровадження. Зазначене зовсім не означає, що в Україні не має захисту тих об'єктів, що забезпечують національну безпеку, він здійснюється галузевим законодавством, розрізнено та самостійно різними відомствами.

В Україні необхідно, як це має місце, наприклад в США, розробити Національну програму захисту критичної інфраструктури, відповідний національний план. Їх прийняття забезпечить координацію комплексного захисту критичної інфраструктури на загальному та галузевому рівні, обмін оперативною взаємною інформацією між державним і приватним сектором. Окремо має реалізуватися програма захисту критичної інфраструктури в особливо важливих секторах. Наведемо приклад ЄС, де реалізується програма щодо захисту критичної інфраструктури в енергетиці та транспорті з чіткою фіксацією повноважень та функцій кожної структури підгалузі.

Бажано залучити до розробки майбутніх, необхідних для захисту критичної інфраструктури в Україні, Національної програми та Національного плану представників галузевих міністерств, відомств, компетентних щодо специфіки об'єктів інфраструктури, їх фізичного захисту; а також правоохоронних органів та спеціальних підрозділів, що мають досвід реагування на злочинні дії. Варто перейняти досвід США та деяких європейських країн, в яких створені спеціальні державні структури (наприклад, департаменти), відповідальні за стан критичної інфраструктури в країні, реалізацію та координацію відповідних заходів.

References

1. Eckert, S. *Protecting Critical Infrastructure: The Role of the Private Sector*, 18. <https://www.ridgway.pitt.edu/Portals/1/pdfs/Publications/Eckert.pdf>.
2. *Presidential Policy Directive – Critical Infrastructure Security and Resilience* (2013). <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/02/12/presidential-policy-directive-critical-infrastructure-security-and-resil>.
3. *Uniting and strengthening America by providing appropriate tools required to intercept and obstruct terrorism* (USA PATRIOT ACT) ACT OF 2001 (2001). <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-107publ56/pdf/PLAW-107publ56.pdf>.
4. Montanari, L., Querzoni, L. (2014). *Critical Infrastructure Protection: Threats, Attacks and Countermeasures,* 7. <http://www.dis.uniroma1.it/~tenace/download/deliverable/Report_tenace.pdf>.
5. *Energy Sector*. <http://www.dhs.gov/energy-sector>.
6. Marsh, Robert T. Chairman (1997). Critical Foundations Protecting America's Infrastructures*. The Report of the President's Commission, 12.* <https://www.fas.org/sgp/library/pccip.pdf>.
7. Ryan, J. (1998). *The Infrastructure of the Protection of the Critical Infrastructure.* <http://www.iwar.org.uk/cip/resources/pdd63/pdd63-article.htm>.
8. *Presidential Decision Directive/NSC-63* (1998). <http://fas.org/irp/offdocs/pdd/pdd-63.htm>.
9. Moteff, J.D. (2015). *Critical Infrastructures: Background, Policy, and Implementation.* <http://www.iwar.org.uk/news-archive/crs/8087.pdf>.

[1] Суходоля, О.М. *Система захисту критичної енергетичної інфраструктури України: стан та проблеми формування.* <http://nationalsecurity.org.ua/2015/11/ 03/3948/>.

[2] Суходоля, О.М. Захист енергетичної інфраструктури: аналіз української законодавчої бази. *Аналітична записка*. <http://www.niss.gov.ua/articles/1568/>.

10. Barannyk, A. (2016). *Orhanyzatsyia obespechenyia bezopasnosty krytycheskoi ynfrastruktury v SShA.* <http://pentagonus.ru/publ/organizacija_obespechenija_bezopasnosti_kriticheskoj_infrastruktury_v_ssha/19-1-0-1277>.
11. Rudner, M. (2008) *Protecting Critical Energy Infrastructure Through Intelligence, 654-656* <https://wikileaks.org/gifiles/attach/ 131/131113_ ProtectEnergyInfrastructureThr uIntel-Rudner.pdf>.
12. Berkeley, Alfred R., Grayson, Margaret E., Gallegos, Gilbert G. (2008). *Critical Infrastructure Partnership Stratigic Assessment Final Report and Recommendations,* 27. <http://www.dhs.gov/sites/default/files/ publications/ niac-ci-partnership-assessment-final-report-10-14-08-508.pdf>.
13. Hammerli, B., Renda, A. (2010). *Protecting Critical Infrastructure in the EU*, 21. <http://aei.pitt.edu/15445/1/ Critical_Infrastructure_Protection_Final_A4.pdf>.
14. *Proposal for a Council Decision on a Critical Infrastructure Warning Information Network* (2008). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/ ?uri=celex:52008PC0676>.
15. *Communication from the Commission on a European Programme for Critical Infrastructure Protection* (2006). 1-10. <http://ccpic.mai.gov.ro/ docs/ COM2006%20786final.pdf>.
16. *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament Protecting Europe's Critical energy and Transport Infrastructure (modified)* (2009, 6-7). <http://www.eumonitor.nl/9353000/ 1/j9vvik7m1c3gyxp / vi7jgt6cbqy0>.
17. *Protection of critical infrastructure* (2013). <http://ec.europa.eu/energy/en/ topics/infrastructure/protection-critical-infrastructure>.
18. Sukhodolia, O.M. Zakhyst enerhetychnoi infrastruktury: analiz ukrainskoi zakonodavchoi bazy. *Analitychna zapyska.* <http://www.niss.gov.ua/articles/1568/>.
19. Biuriukov, D.S. Pro problemy vdoskonalennia systemy zakhystu krytychnoi infrastruktury v Ukraini. *Analitychna zapyska*. <http://www.niss.gov.ua/articles/1477/>.
20. Biriukov, D.S., Kondratov, S.I., Nasvit, O.I., Sukhodolia, O.M. (2015). *Zelena knyha z pytan zakhystu krytychnoi infrastruktury v Ukraini: analitychna dopovid*. Kyiv: NISD.
21. Yvanchenko, O.V. *CASE-analyz krytycheskykh ənerhetycheskykh ynfrastruktur yspolzovanyem apparata modelyrovanyia polumarkovykh protsessov.* <http://crictecs.csn.khai.edu/documents/17721/198701/CriCTecS _2013.09.24_Presentation_%E2%84%961.pdf/85b83c56-3edd-47e3-b067-af15d121970d>.
22. Sukhodolia, O.M. *Systema zakhystu krytychnoi enerhetychnoi infrastruktury Ukrainy: stan ta problemy formuvannia*. <http://nationalsecurity.org.ua/2015/11/ 03/3948/>.

Наталія Тішкова
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Nataliia Tishkova
Dnipropetrovsk Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

THE CONCEPT AND ESSENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION OF ENVIRONMENTAL PROTECTION

The concept of "environment" is analyzed and heterogeneity of its interpretation and diversity of approaches to its definition in national academic circles, and availability of related concepts are established. The legal aspects regarding this definition at international level, including the European Union, are investigated, comparison with national legislation is conducted and deficiencies are identified, and appropriate improvements are proposed. The status of function of environmental protection among priorities of a state is determined and the concept of "environmental management" is formulated. Considerable attention is paid to the analysis of different approaches to the content of a public administration in general and public administration of environmental protection. The systematic approach in public administration of environmental protection is covered.

Key words: environment, state function of environmental protection, environmental management, public administration of environmental protection

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку Української держави захист навколишнього середовища є одним з ключових питань в політичному та правовому просторі. З огляду на це, вирішення проблеми удосконалення державного управління в цій сфері не лише набуває особливої актуальності, а й має поряд з іншими першорядне значення. Адже лише ефективно сформована система державного управління охороною навколишнього середовища здатна вирішити проблеми та подолати кризові явища. Саме тому важливого значення набуває проблема визначення сутності державного управління охороною навколишнього середовища, що безпосередньо пов'язана з питаннями реформування національної системи екологічного управління.

Стан дослідження. Аналіз останніх публікацій показав, що проблемам дослідження питань державного управління в цілому та державного управління охороною навколишнього середовища зокрема присвячено багато праць відомих українських вчених: В. Б. Авер'янова, В. Д. Бакуменка, А. П. Гетьмана, Д. І. Дзвінчука, С. В. Єлькіна, В. М. Комарницького, Н. Р. Нижник, О. Ю. Оболенського, В. В. Токовенко, В. І. Шевченка, Ю. С. Шемшученка, М. В. Шульги та ін. Проте невирішеним питанням залишається наявність різних підходів до тлумачення змісту як державного управління загалом, так і державного управління охороною навколишнього середовища зокрема, що певною мірою призводить до гальмування процесів реформування та створення ефективної системи державного управління в цій сфері.

Мета статті. Важливим в контексті нашого дослідження є аналіз різних поглядів на сутність державного управління та спроба визначення поняття державного управління охороною навколишнього середовища в Україні.

Виклад основного матеріалу. З'ясування сутності державного управління охороною навколишнього середовища потребує, перш за все, осягнення змісту дефініції «навколишнє середовище», проведений аналіз якої дозволяє засвідчити про неоднорідність тлумачення як в довідникових виданнях, так і про наявність різноманітних підходів до визначення в наукових колах у площині його співвідношення із суміжними поняттями. Так, наприклад, у «Великому тлумачному

словнику сучасної української мови» навколишнє середовище трактується як середовище життя та діяльності людства[1], у тлумачному словнику екологічних термінів – як сукупність елементів неживої та живої природи, що оточує організм[2].

Немає однозначного підходу до тлумачення цього терміну і серед науковців, адже дехто ототожнює його з «навколишнім природним середовищем» (Г. В. Черевко та М. І. Яцків[3], В. Ф. Семенов та О. Л. Михайлик[4]), інші – з «географічним середовищем» (В. С. Джигирей[5]), «життєвим середовищем», поняттями «природа» та «довкілля» (С. О. Ковжога, О. Д. Малько та А. М. Полєжаєв[6]).

Проте, на наш погляд, такий підхід до визначення є загальним та не дозволяє чітко відобразити сутність зв'язків між явищами та об'єктами в системі «людина – навколишнє середовище», а також свідчить про застарілість поглядів до формулювання поняття «навколишнє середовище». Адже Стокгольмська конференція ООН у своїй Декларації з питань навколишнього середовища (п. 1) ще у 1972 р. визначила сутність поняття «навколишнє середовище» не тільки як сукупність двох аспектів – природного та створеного людиною середовищ, що мають вирішальне значення для реалізації основних прав індивідуума, в тому числі і право на життя, а й додавши до нього соціальну складову, що забезпечує можливості для інтелектуального, соціального та духовного розвитку[7]. Ця конференція, а також створений за її рішенням Науковий комітет з проблем навколишнього середовища дали поштовх до розвитку нових наукових ідей та стали серйозним стимулом для формування нової системи цінностей на міждержавному рівні.

Заслуговують на увагу погляди таких науковців, як С. О. Ковжога, В. М. Лапін, О. Д. Малько та А. М. Полєжаєв, які стверджують, що життєдіяльність людини відбувається у певній системі взаємопов'язаних компонентів природного, техногенного і соціального походження. Сукупність цих компонентів творить навколишнє середовище. Ця система є складною, оскільки включає безліч різноманітних зв'язків, як позитивних, так і негативних, прямих та зворотних, має свою структуру та властивості і змінюється у разі зміни будь-якого з її компонентів, адже останні залежать один від одного[8]. Людина активно взаємодіє зі всіма компонентами середовища, в якому перебуває, але ця взаємодія підпорядкована певним закономірностям, які були сформульовані визначним українським ученим – академіком В. І. Вернадським, а саме:

– людина і середовище – діалектична єдність;

– середовище сприяє існуванню людини;

– провідна роль у взаємозв'язках «людина – середовище» належить людині[9].

Поділяючи думку вищезазначених науковців, визначаємо сутність дефініції «навколишнє середовище» як систему взаємопов'язаних компонентів природного, техногенного і соціального походження, в свою чергу, навколишнє природне середовище доцільно розуміти складовим елементом поняття «навколишнє середовище». Таке визначення, на наш погляд, дозволяє ширше розкрити зміст цього поняття в соціально-екологічному контексті та виявити весь діапазон взаємозв'язків у системі «людина – навколишнє середовище». Крім того, такий підхід допомагає перебороти домінування погляду деяких науковців на проблему взаємодії людини і навколишнього середовища у звуженому спектрі та наблизитись до міжнародних стандартів. Адже на сучасному етапі розвитку суспільства світовим співтовариством перевага надається саме такому визначенню поняття «навколишнє середовище», яке найбільш повно відображає сутність глобальних екологічних проблем.

З огляду на це, неможливо не звернути уваги на недосконалість сучасного національного законодавства в сфері охорони навколишнього середовища. Так, у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», що є визначальним в цій галузі, вживається дефініція

[1] Бусел, В.Т. (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови.* Київ: Ірпінь, 704.
[2] Мусієнко, М.М., Серебряков, В.В., Брайон, О.В. (2004). *Екологія: Тлумачний словник.* Київ: Либідь, 107.
[3] Черевко, Г.В., Яцків, М.І. (1995). *Економіка природокористування.* Львів: Світ.
[4] Семенов, В.Ф., Михайлюк, О.Л. (2004). *Екологічний менеджмент.* Київ: Центр навчальної літератури.
[5] Джигирей, В. С. (2006). *Екологія та охорона навколишнього природного середовища.* Київ: Знання.
[6] Ковжога, С. О., Малько, О. Д., Полєжаєв, А. М. (2010). *Безпека життєдіяльності.* Харків: Право.
[7] Декларация по проблемам окружающей человека среды, Конференция ООН (5-16 июня 1972 года).
[8] Ковжога, С.О., Малько, О.Д., Полєжаєв, А.М. (2010). *Безпека життєдіяльності.* Харків: Право; Лапін, В.М. (2007). *Безпека життєдіяльності людини.* Київ: Знання.
[9] Лапін, В.М. (2007). *Безпека життєдіяльності людини.* Київ: Знання.

«навколишнє природне середовище», яка, відповідно до ст. 5, визначається як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і не використовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси[1]. У той же час нормативно-правові акти Європейського Союзу спрямовані саме на врегулювання питань в сфері навколишнього середовища. Започаткуванням цього процесу став Паризький самміт, що відбувся в жовтні 1972 р., де держави-члени прийняли Декларацію щодо програми дій у сфері навколишнього середовища, а в 1973 р. – Першу програму дій із навколишнього середовища (на 1973-1976 рр.). Це були перші кроки з розробки спільної політики охорони навколишнього середовища Європейського Союзу, на що мала значний вплив Стокгольмська конференція ООН[2].

Останнім часом у науковий обіг увійшло ще одне перспективне поняття – «довкілля», яке також достатньо часто застосовується вітчизняними науковцями в галузі екології та зустрічається в українському законодавстві. Проте, і тут серед науковців відбувається тривала дискусія щодо тлумачення цього терміну: одні вчені ототожнюють його з поняттям «навколишнє середовище», інші – вважають глибшим, але не надають тлумачення його сутності. Щодо тлумачення поняття «довкілля» в довідниковій літературі, слід звернути увагу, що, як з точки зору екології, так і сучасної української мови, терміни «довкілля» та «навколишнє середовище» є тотожними[3]. В національному законодавстві поняття «навколишнє природне середовище» та «довкілля» використовуються як синоніми без розкриття змісту останнього. В той же час для забезпечення єдиного розуміння змісту вищезазначених понять та з метою приведення вітчизняних нормативно-правових актів до норм міжнародного права, вважаємо за необхідне вилучити із законодавства терміни «довкілля» і «навколишнє природне середовище» та застосовувати замість них поняття «навколишнє середовище».

У сучасних умовах, коли проблеми взаємодії людини і природи набувають значення загальнонаціональних пріоритетів, сформувалась відносно нова функція держави, спрямована на гармонізацію відносин суспільства і природи, забезпечення оптимального врахування економічних та екологічних інтересів суспільства за безумовної першості останніх[4]. Охорона природи та забезпечення раціонального використання природних ресурсів і їх відновлення є нагальною потребою сучасного світу і життєво необхідною діяльністю будь-якої держави. Важливо підкреслити, що зараз ця проблема набула великого економічного, соціального і політичного значення, вийшла на передній план не лише в межах окремої країни, а й у глобальному, міжнародному масштабі[5].

Так, на міжнародній конференції ООН, що відбулась в Ріо-де-Жанейро у 1992 р., була прийнята програма дій для всіх держав планети – Порядок денний на XXI століття. В програмі зокрема передбачався поступовий перехід до сталого розвитку суспільства з урахуванням інтересів майбутніх поколінь в екологічно чистому навколишньому середовищі. Відтоді на міждержавному рівні розпочався процес формування нової системи цінностей, що включає в себе екологічну складову, та усвідомлення взаємної відповідальності держав за стан навколишнього середовища[6]. Стосовно Української держави, то насамперед слід підкреслити, що вихідні засади екологічної безпеки та екологічної рівноваги було сформульовано вже в Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., де виділено окремий розділ «Екологічна безпека». Саме в Декларації вперше було передбачено обов'язок держави щодо забезпечення екологічної безпеки та збереження генофонду України[7].

Незважаючи на те, що сьогодні серед науковців немає однозначної думки відносно

[1] *Закон про охорону навколишнього природного середовища 1991* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (2016, березень, 02).

[2] Дзяд, О.В., Рудік, О.М. (2009). *Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України.* Київ: Міленіум, 262-263.

[3] Мусієнко, М.М., Серебряков, В.В., Брайон, О.В. (2004). *Екологія: Тлумачний словник.* Київ: Либідь, 107; Толстоухов, А.В. (2007). *Екологічна енциклопедія.* Київ: ТОВ Центр екологічної освіти та інформації, 323; Бусел, В.Т. (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови.* Київ: Ірпінь, 310.

[4] Гетьман, А.П., Шульга, М.В. (2005). *Екологічне право України.* Харків: Право.

[5] Корнякова, Т. (2009). Охорона довкілля – важлива функція Української держави. *Право України, 12,* 202-208.

[6] Декларация по окружающей среде и развитию, Конференция ООН (3-14 июня 1992 года).

[7] Корнякова, Т. (2009). Охорона довкілля – важлива функція Української держави. *Право України, 12,* 205.

самостійності функції з охорони навколишнього середовища (тривалий час державна діяльність у цій сфері не визнавалась самостійною функцією і вивчалась лише як складова інших), більшість з них вважають цю функцію не тільки окремим напрямом діяльності держави, а й відносять до основних, адже її існування обумовлене обов'язком держави щодо забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України, що гарантовано Конституцією України (ст. 16) та по суті є діяльністю держави в особі її компетентних органів, що здійснюється через процес управління[1].

Різноманітність підходів до визначення поняття «управління» зумовлена багатоаспектністю і складністю цього унікального явища, якому складно дати одиничне визначення. В науці управління розглядається як функція організованих систем, що забезпечує реалізацію мети і підтримку режиму діяльності, сталість і розвиток певних структурних елементів. Змістом соціального управління є процес цілеспрямованої діяльності з прийняття та реалізації рішень або виконання управлінських функцій з метою організації ефективної взаємодії об'єкта і суб'єкта в певній системі з урахуванням змін стану зовнішнього середовища[2].

До визначення управління можна підійти виходячи з досить важливої властивості – його цілеспрямованості. З точки зору видатного американського вченого П. Друкера, управління є особливим видом діяльності, що перетворює неорганізований натовп в ефективну цілеспрямовану та продуктивну групу. Найвідоміший представник науки управління А. Файоль підкреслював, що управляти державою – це вести її до цілей з максимально можливим використанням усіх наявних ресурсів. Підтвердження цієї думки також знаходимо у Г. Райта, яким управління трактується як організація і спрямування ресурсів з метою досягнення бажаного результату[3]. Але, на думку багатьох вітчизняних науковців, найбільш адекватно суть управління визначається через термін «вплив», який показує на головне в управлінні – момент впливу на свідомість, поведінку і діяльність людей. Визначальним є і те, що управління органічно включене в механізм взаємодії природи, людини, суспільства[4].

Необхідно зазначити, що в науці ще не склалось усталене формулювання поняття «управління охороною навколишнього середовища», що пов'язано, насамперед, як зазначалося, із невизначеним поняттям «навколишнє середовище». Так, українські науковці А. П. Гетьман та М. В. Шульга використовують дефініцію «управління природокористуванням та охороною довкілля» і вважають його найважливішою складовою соціального управління суспільством. Метою управління в цій галузі, на їх погляд, є забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів при проведенні екологічних заходів[5].

На думку В. М. Комарницького, В. І. Шевченка та С. В. Єлькіна, під управлінням у галузі охорони навколишнього природного середовища слід розуміти врегульований нормами екологічного права вид діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування й об'єднань громадян, спрямований на забезпечення суспільних відносин по використанню та охороні об'єктів екологічного права й дотримання державними органами, юридичними та фізичними особами й органами самоврядування встановлених еколого-правових норм[6].

На наш погляд, виходячи з розуміння управління як функції організованих систем, яка забезпечує реалізацію мети і підтримку режиму діяльності, сталість і розвиток певних структурних елементів, управління охороною навколишнього середовища можна визначити як цілеспрямований, організуючий та регулюючий вплив суб'єктів управління на систему охорони навколишнього середовища для забезпечення її упорядкування, збереження і цілеспрямованого розвитку.

---

[1] Гетьман, А. П., Шульга, М. В. (2005). *Екологічне право України.* Харків: Право.

[2] Сурмін, Ю.П., Бакуменко, В.Д., Михненко, А.М. (2010). *Енциклопедичний словник з державного управління.* Київ: НАДУ, 722-723.

[3] Бакуменко, В.Д., Дзвінчук, Д.І., Поважний, О.С. (2011). *Державне управління.* Івано-Франківськ: Місто НВ, 25; Ковбасюк, Ю.В. (2011). *Енциклопедія державного управління.* Київ: НАДУ, 157-159.

[4] Мельник, А.Ф., Оболенський, О.Ю., Васіна, А.Ю. (2009). *Державне управління.* Київ: Знання, 24-25;
Бакуменко, В.Д., Дзвінчук, Д.І., Поважний, О.С. (2011). *Державне управління.* Івано-Франківськ: Місто НВ, 17.

[5] Гетьман, А.П., Шульга, М.В. (2005). *Екологічне право України.* Харків: Право.

[6] Комарницький, В.М., Шевченко, В.І., Єлькін, С.В. (2006). *Екологічне право.* Київ: Центр навчальної літератури.

З точки зору багатьох вітчизняних науковців (В. Д. Бакуменко, Д. І. Дзвінчук, Ю. В. Ковбасюк, Т. І. Пахомова, О. С. Поважний, В. М. Філіповський та ін.) у вітчизняній та зарубіжній літературі ще не склалося сталого й загальновизнаного поняття «державне управління». Одні його трактують з точки зору суті, реального змісту, інші – форм, яких воно набирає і в яких функціонує. Нерідко воно визначається шляхом відмежування одних видів державної діяльності від інших. Передусім це пов'язано з тим, що існують два різні підходи до розуміння змісту державного управління. У першому (американському), зорієнтованому на всі процеси і функції управління в спектрі повноважень держави, державне управління розглядається як галузь, що включає законодавчу, виконавчу та судову гілки влади. В другому (європейському) державне управління – це лише підгалузь права. Інакше кажучи, перший підхід передбачає поєднання політичних, правових та адміністративних функцій, а другий – їх розмежування[1].

Проте, в умовах демократії визнається і діє принцип розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, а тому державне управління у широкому розумінні здійснюється усіма гілками влади, хоча пріоритет в організації і відповідальності за результат стану суспільства залишається завжди за виконавчою владою[2]. Поняття американського та європейського підходів досить умовні, але відбуваються процеси поширення першого на інші країни світу. Наприклад, відомий французький вчений Б. Гурне відмічає таке поширення зокрема на Францію[3].

У розумінні Г. В. Атаманчука державне управління – це практичний організуючий та регулюючий вплив держави (через систему своїх структур) на суспільну і приватну життєдіяльність людей з метою її упорядкування, збереження або перетворення, що спирається на її владну силу[4]. Заслуговують на увагу визначення державного управління відомими українськими науковцями – проф. В. В. Цвєтковим і проф. В. П. Горбатенком, що характеризують його у широкому значенні як особливу соціальну функцію, зміст якої виявляється в організуючій діяльності упорядкування різних соціальних процесів у суспільстві, що досягається шляхом об'єднання, узгодження, регулювання, координації і контролю[5].

Наприклад, А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський та А. Ю. Васіна пропонують таке визначення категорії «державне управління» – це цілеспрямований організуючий та регулюючий вплив держави на стан і розвиток суспільних процесів, свідомість, поведінку та діяльність особи і громадянина з метою досягнення цілей та реалізації функцій держави, відображених у Конституції та законодавчих актах, шляхом запровадження державної політики, виробленої політичною системою та законодавчо закріпленої, через діяльність органів державної влади, наділених необхідною компетенцією[6].

Як зазначає В. Б. Авер'янов, державне управління виявляється у діяльності різних державних органів, котрі належать до різних гілок державної влади. Цілком закономірно, що для органів виконавчої влади державне управління є провідним напрямом діяльності, оскільки саме ця гілка влади за своєю природою має управлінську спрямованість. Для органів інших гілок державної влади – законодавчої і судової – здійснення державного управління має допоміжне значення щодо їх основних завдань і функцій. Отже, поняття державного управління слід визначати як нормотворчу і розпорядчу діяльність органів виконавчої влади з метою владно-організуючого впливу на відповідні суспільні відносини і процеси в економічній, соціально-культурній та адміністративно-політичній сферах, а також внутрішньоорганізаційну діяльність апарату всіх державних органів щодо забезпечення належного виконання покладених на них завдань, функцій і повноважень[7].

Іншої точки зору притримується В. В. Токовенко, яка слушно зазначає, що державне управління не зводиться лише до рамок виконавчої влади (до організаційної, виконавчо-розпорядчої діяльності органів держави), воно є значно ширшим, ніж поняття «виконавча влада». Адже широке тлумачення поняття державного управління передбачає безпосереднє здійснення державної влади: прийняття рішень, їх реалізація та контроль за виконанням. Таким чином, суб'єктом державного

[1] Бакуменко, В.Д., Дзвінчук, Д.І., Поважний, О.С. (2011). *Державне управління.* Івано-Франківськ: Місто НВ, 19-20; Дзвінчук, Д.І. (2012). *Державне управління.* Івано-Франківськ: Місто НВ, 18-19.

[2] Дзвінчук, Д.І. (2012). *Державне управління.* Івано-Франківськ: Місто НВ, 21.

[3] Бакуменко, В.Д., Дзвінчук, Д.І., Поважний, О.С. (2011). *Державне управління.* Івано-Франківськ: Місто НВ, 157-159.

[4] Атаманчук, Г.В. (2006). *Теория государственного управления.* Москва: Омега-Л, 62.

[5] Ковбасюк, Ю.В. (2011). *Енциклопедія державного управління.* Київ: НАДУ, 157-159.

[6] Мельник, А.Ф., Оболенський, О.Ю., Васіна, А.Ю. (2009). *Державне управління.* Київ: Знання, 24-25.

[7] Авер'янов, В.Б. (2004). *Адміністративне право України.* Київ: Юридична думка.

управління виступають усі гілки державної влади[1]. Аналогічний підхід до визначення сутності державного управління розділяють Н. Р. Нижник та О. А. Машков[2]. У той же час Н. Р. Нижник підкреслює, що державне управління (діяльність органів та установ усіх гілок влади по виробленню і здійсненню регулюючих, організуючих і координуючих впливів на всі сфери суспільства з метою задоволення його потреб) являє собою вид державної діяльності, в межах якого практично реалізується державна влада, проте пріоритет в організації і відповідальності за результат стану суспільства покладається на виконавчу владу[3].

Складність, масштабність, багатогранність державного управління як суспільного явища обумовлює необхідність його розгляду через призму системного підходу. У сучасних умовах, за твердженням В. Д. Бакуменка, В. М. Князєва, Ю. П. Сурміна та інших науковців, підвищується роль у державному управлінні системної методології, а її основна ідея, на думку Н. Р. Нижник, полягає в тому, що жодна дія не виконується в ізоляції від інших, кожне рішення має наслідки для всієї системи. Системний підхід в управлінні дає змогу уникнути ситуації, коли рішення в одній сфері перетворюються на проблему для іншої. Відповідно до системного підходу, система – це певна множина взаємопов'язаних елементів, що утворюють єдність і цілісність, володіють інтегруючими властивостями та закономірностями. Системність є властивістю державного управління та основною передумовою його дієвості внаслідок забезпечення належної узгодженості, координації, субординації, цілеспрямованості, раціональності його елементів[4].

Виходячи з системного підходу, українські вчені А. П. Гетьман та М. В. Шульга стверджують, що система державних органів, які здійснюють керівництво в сфері охорони довкілля та природокористування, базується на загальновизнаному в теорії управління їх поділі на органи спеціальної та загальної компетенції. До державних органів загальної компетенції належать: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, державні адміністрації регіонів, органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи. Державні органи, наділені координаційними, організаційно-розпорядчими та контрольними функціями щодо навколишнього природного середовища або його частини, визнаються органами спеціальної компетенції. Провідним органом у галузі державного управління природокористуванням та охороною довкілля є Міністерство екології та природних ресурсів України (Мінекоресурсів). Вони також наголошують, що основна питома вага управлінської діяльності в даній галузі належить, безумовно, державним органам влади, але поява громадського управління не зменшує, а, навпаки, піднімає на якісно новий рівень роль і значення держави та її органів як організаторів та гарантів відносин природокористування[5].

Дещо звуженим відносно визначення системи державного управління в сфері охорони навколишнього середовища вбачається підхід В. М. Комарницького, В. І. Шевченка та С. В. Єлькіна. Адже, на їх погляд, до органів управління належать: Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади та їх територіальні підрозділи, місцеві державні адміністрації, органи виконавчої влади сільських, селищних і міських рад, яким делеговані певні повноваження органів державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища[6]. Аналогічної думки притримується і Ю. С. Шемшученко, а поняття державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, з його точки зору, є похідним від поняття державного управління в цілому, розуміючи під останнім певний вид діяльності органів держави, що має виконавчий і розпорядчий характер, і полягає в організуючому впливі на суспільні відносини шляхом застосування державно-владних повноважень. Таким чином, державному управлінню притаманні всі ознаки виконавчої влади, а, з урахуванням цього, державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища є видом діяльності органів виконавчої влади з реалізації внутрішньої та зовнішньої екологічної політики держави, її внутрішньої та зовнішньої

[1] Токовенко, В.В. (2001). *Політичне керівництво і державне управління.* Київ: УАДУ, 14-25.
[2] Нижник, Н.Р., Машков, О.А. (1998). *Системний підхід в організації державного управління.* Київ: УАДУ, 5-9.
[3] Нижник, Н. (2005). Проблеми сьогодення державного управління в Україні. *Актуальні проблеми державного управління на новому етапі державотворення, 1,* 24-29.
[4] Мельник, А.Ф., Оболенський, О.Ю., Васіна, А.Ю. (2009). *Державне управління.* Київ: Знання, 46.
[5] Гетьман, А.П., Шульга, М.В. (2005). *Екологічне право України.* Харків: Право.
[6] Комарницький, В.М., Шевченко, В.І., Єлькін, С.В. (2006). *Екологічне право.* Київ: Центр навчальної літератури.

екологічних функцій[1]. З огляду на це, до системи державного управління вони відносять лише органи виконавчої влади.

Але, на наш погляд, державне управління охороною навколишнього середовища реалізується через всю систему органів державної влади (законодавчу, виконавчу, судову): Верховну Раду України, Президента України, Кабінет Міністрів України, Міністерство екології та природних ресурсів України та його органи на місцях, міністерства та відомства, що відносяться до структури галузевого управління з відповідними територіальними органами, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, а також органи судової влади, які здійснюють контроль за реалізацією державної політики в напрямку охорони навколишнього середовища.

Висновки. З огляду на вищезазначене, основні висновки щодо проведеного дослідження зводяться до наступного. Державне управління охороною навколишнього середовища можна визначити як цілеспрямований, організуючий та регулюючий вплив держави через спеціально утворені органи, що складають певну систему, на суспільні відносини в сфері охорони навколишнього середовища шляхом реалізації комплексного механізму державного управління (сукупність економічних, соціальних, організаційних, політичних, правових та інших заходів) з метою реалізації завдань держави в галузі охорони навколишнього середовища.

References

1. Atamanchuk, G.V. (2006). *Teorija gosudarstvennogo upravlenija.* Moskva: Omega–L.
2. Averjanov, V.B. (2004). *Administratyvne pravo Ukrainy.* Kiiv: Urydychna dumka.
3. Bakumenko, V.D., Dzvinchuk, D.I., Povazhnyj, O.S. (2011). *Derzhavne upravlinnja.* Ivano-Frankivs'k: Misto NV.
4. Busel, V.T. (2005). *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy.* Kiiv: Irpin.
5. Cherevko, G.V., Jackiv, M.I. (1995). *Ekonomika pryrodokorystuvannya.* L'viv: Svit.
6. Deklaracija po okruzhaushchej srede i razvitiju, Konferencija OON (3–14 iunja 1992 goda).
7. Deklaracija po problemam okruzhajushchej cheloveka sredy, Konferencija OON (5–16 iunja 1972 goda).
8. Dzhygyrej, V.S. (2006). *Ekologija ta ohorona navkolyshn*'ogo *pryrodnogo seredovyshcha.* Kiiv: Znannja.
9. Dzvinchuk, D.I. (2012). *Derzhavne upravlinnja.* Ivano-Frankivs'k: Misto NV.
10. Dzyad, O.V., Rudik, O.M. (2009). *Spil'ni polityky Evropejs'kogo Sojuzu ta ih znachennja dlja Ukrainy.* Kiiv: Milenium.
11. Get'man, A.P., Shul'ga, M.V. (2005). *Ekologichne pravo Ukrainy.* Harkiv: Pravo.
12. Komarnyc'kij, V.M., Shevchenko, V.I., El'kin, S.V. (2006). *Ekologichne pravo.* Kiiv: Centr navchalnoi literatury.
13. Kornjkova, T. (2009). Ohorona dovkillja – vazhlyva funkcija Ukrains'koi derzhavy. *Pravo Ukrainy, 12,* 202–208.
14. Kovbasjuk, U.V. (2011). *Encyklopedija derzhavnogo upravlinnja.* Kiiv: NADU.
15. Kovzhoga, S.O., Mal'ko, O.D., Polezhaev, A.M. (2010). *Bezpeka zhyttedijl'nosti.* Harkiv: Pravo.
16. Lapin, V.M. (2007). *Bezpeka zhyttedijl'nosti ljudyny.* Kiiv: Znannja.
17. Mel'nik, A.F., Obolens'kij, O.U., Vasina, A.U. (2009). *Derzhavne upravlinnja.* Kiiv: Znannja.
18. Musienko, M.M., Serebrjkov, V.V., Brajon, O.V. (2004). *Ekologija: Tlumachnyj slovnyk.* Kiiv: Lybid'.
19. Nyzhnyk, N. (2005). Problemy s'ogodennja derzhavnogo upravlinnja v Ukraini. *Aktual'ni* problemy *derzhavnogo upravlinnja na novomu etapi derzhavotvorennja, 1,* 24-29.
20. Nyzhnyk, N.R., Mashkov, O.A. (1998). *Systemnyj pidhid v organizacii derzhavnogo upravlinnja.* Kiiv: UADU.
21. Semenov, V.F., Myhajljuk, O.L. (2004). *Ekologichnyj menedzhment.* Kiiv: Centr navchal'noi literatury.
22. Shemshuchenko, U.S. (2005). *Ekologichne pravo Ukrainy.* Kiiv: Urydychna dumka.
23. Surmin, U.P., Bakumenko, V.D., Myhnenko, A.M. (2010). *Encyklopedychnyj slovnyk z derzhavnogo upravlinnja.* Kiiv: NADU.
24. Tokovenko, V.V. (2001). *Politychne kerivnyctvo i derzhavne upravlinnja.* Kiiv: UADU.
25. Tolstouhov, A.V. (2007). *Ekologichna enciklopedija.* Kiiv: TOV Centr ekologichnoi osvity ta informacii.
26. *Zakon pro ohoronu navkolyshn*'ogo *pryrodnogo seredovyshcha 1991* (Verhovna Rada Ukrainy). *Oficijnyj sajt Verhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (2016, berezen', 02).

[1] Шемшученко, Ю.С. (2005). *Екологічне право України.* Київ: Юридична думка, 163-172.

Ivan Zhygalkin, PhD in Law
Economic Court of Kharkiv region, Ukraine

THE IMPORTANCE OF LABOR LAW PRINCIPLES IN MODERN CONDITIONS OF STATE DEVELOPMENT

It is noted that the role of legal principles significantly increases during reformation of a legal system, because since of this period the existing legislation can't quickly and effectively respond to changes in social relations. In this way, legal principles serve as instrument for social relations regulating. They are necessary to fill and overcome existing legislative gaps and serve as a guide for the new legislation formation and radical updating of the existing one. These processes mostly occur in social and labor field. It is emphasized that the importance of labor law principles cannot be reduced to one plane, their value is multileveled and complex. The ideas, underlying principles of this law field, not only summarize the experience of previous development of knowledge in the relevant field, but also they are the basis for synthesizing knowledge into a coherent system. Such ideas serve as the active heuristic principles that explain labor-legal phenomena and help to find the new ways of problem solving.

Key words: principles, labor law principles, social relations, social and labor field, legal rules

The necessity to formulate clear and understandable definitions is really obvious in labor law. Because most of law provisions in labor field, usually, do not give a clear idea of the range of law enforcement subjects and their jurisdiction, do not regulate law enforcement procedure and its execution. Of course, that leads to unjustified disagreement in law enforcement. S. Yu. Golovina notes that the lack of definition makes it possible to manipulate by the meanings, also it generates incorrect views and leads to wrong decisions coming from not only participants of labor relations, but also from professional law enforcers[1]. Here is an apt remark of S. P. Mavrin and E. B. Khokhlov "... we have no long-held conceptual framework and feel an attraction to create a legal structures with explicate meaning of their concepts"[2]. "In the hierarchy of challenges that have been set for the labor law science, one of the primary positions takes the formation of the conceptual framework of the field. This problem becomes more relevant in relation to the prospect of the new Labor Code of Ukraine adoption. The current Labor Code, unfortunately, lack of sufficient terminological developments. We can explain it by the discrepancy between the Code and modern doctrinal study" - I. O. Losytsya, S. M. Prylypko, D. V. Trubitsin and O. M. Yaroshenko rightly insist [3].

The category of "principle" used in jurisprudence to characterize the various legal phenomena: legal principles, principles of lawmaking, principles of law and order, principles of legal liability and others.

Such scientists, as: M. Aleksandrov, N. Bolotina, V. Zhernakov, M. Inshyn, I. Kiselev, R. Livshits, L. Lazor, V. Lazor, A. Matsyuk, Y. Orlovsky, O. Pashkov, P. Pylypenko, S. Prylypko, V. Prokopenko O. Protsevskyy, R. Kondrat'yev O. Smirnov, N. Khutoryan, G. Chanysheva, V. Shcherbina, O. Yaroshenko and others have studied the principles of labor law in their scientific work. However modern theoretical researches in this field carry fragmentary character.

The numerous questions arise regarding the interpretation of the category of "principles of labor law", its content and relation to other legal categories of relevant legal field. T. Z. Harasymiv explained the existence of various scientific conceptions on the legal nature and content of legal principles by the multidimensional nature of this category and by the different scientists' methodological approaches to the

[1] Головина, С.Ю. (2006) *Проблемы формулирования дефиниций в трудовом законодательстве России: Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы: матер. междунар. «круглого стола».* Черновцы.

[2] Маврин, С.П., Хохлов, Е.Б. (1996). *О кодификации трудового законодательства России. Государство и право.*

[3] Лосиця, І.О., Прилипко, С.М., Ярошенко, О.М. та ін. (2011). *Проблеми правового регулювання відсторонення працівників від роботи за законодавством України:* монографія. Харків: ФІНН.

concept of law, namely to the primacy of law and its principles[1].

The principle of labor law expresses the connective essence of some diverse provisions in the relevant field, it connects them into the institute, field. Disclosing the nature of general (field, institute) means discovering the principle in the labour law legal provisions, because the law principle always expresses the essential generic and specific features of provisions.

The ideas, underlying principles of this law field, not only summarize the experience of the previous development of knowledge in the relevant field, but also they are the basis for synthesizing of knowledge into a coherent system. Such ideas serve as the active heuristic principles that explain labor-legal phenomena and help to find the new ways of problem solving.

Principles are the complex social and legal phenomenon, its roots go back to antiquity. For the first time the word "principle" (from the Latin "principium" - foundation, origin) was mentioned in the famous Aristotle's treatise on ethics "Nicomachean Ethics"[2]. Under the "principles" thinker understood the basic principles of nature. Combining principles in pairs, he endowed the "primary matter" with them, such "matter" is the subject of all the changes, the beginning of all things. Additionally, the principles considered as theoretical concepts, basis of whole scientific knowledge structure. In this connection the extremely common and important laws are often called scientific principles that are reflected in the form of hypotheses, theories, concepts and so on.

Principle are the product and result of human activity, they satisfied its interests. The principles are social phenomena both in the context of the source of its origin, and of its content. Its appearance is conditioned by the needs of social development and so they reflect the patterns of social life.

At the heart of every legal principle is a certain idea. Originally the principle is the idea that arises sporadically like individuals' dreams or like a light shade or other forms of spirituality; slowly such an idea embodied in social practices, gradually assuming the recognition and demanding the reforms of the existing order. The general idea is the driving force that keeps society from one state to another. The principle becomes an important part of social culture, embodies in the system of the requirements (imperatives) and eventually (in combination with other ideas) changes the face of civilization.

As a rule, the legal principles become the subject of the research in legal science. The genesis of its origin can be traced through the prism of the starting ideas underlying the civilization of a certain cultural-historical type. With the development of society some ideas overgrow themselves and others just disappear. The fundamental ideas, expressing the common and fundamental laws of social life, producing by society consciously or spontaneously in the process of everyday, normal life and further provided for by the state (on the basis of the needs, state providing such ideas as the statutory and formal principles), give the opportunity to establish such a procedure for existing system of social relations that mostly contribute to its strengthening and development. Including different requirements, they determine the main directions of state and legal regulation and promote a stable and efficient functioning of the state and society.

L. S. Yavych considers the legal principles as the origins, the starting ideas of its beginning that reflect the most important regularities and foundations of the socio-economic structure. In the mentioned author's opinion, legal principles are synonymous with the essence of law and become its main contents, characterized by versatility, imperativeness and general importance[3]. I. Szabo expresses reasoning that the basic legal principles have seemed to be twofold: on the one hand, they actually reflect really existing features of positive law in the generalized form, on the other hand - they are the requirements inherent in this type of law, in its emergence and enforcement[4]. So, the legal principles are the so-called "connecting-link", "bridge" between the basic framework of development and functioning of society and the legal system, because, thanks to them, the system adapts to the interests and needs of people and society.

The legal principles express the most general regularities of the legal system development; they are its quality characteristics. They are always expressed in the form of general ideas, fundamental origin or requirements presented to the law or to its component. On the one hand, the legal principles reflect objective features of law conditioned by the laws of society and state development, by the entire set of inherent interests, needs, contradictions and compromises of various population groups. On the other hand,

[1] Гарасимів, Т.З. (2002). *Принципи права соціального забезпечення України:* навч. посіб. Дрогобич: Відродження.

[2] Аристотель (1984). *Сочинения*. В 4-х т. *Т. 4.* Москва: Мысль.

[3] Явич, Л.С. (1978). *Право развитого социалистического общества (сущность и принципы).* Москва: Юрид. лит.

[4] Сабо, И. (1964). *Социалистическое право:* монография. Москва: Прогресс.

legal principles embodied the subjective perception of "law" by members of society, their moral and legal views.

The legal principles covering all legal matter consist from ideas, norms and relationships. They make such matter consistent and balanced. The evolution of law goes from the ideas to the provisions, then through the implementation of provision - to the social practice. The genesis of principles is possible only at a certain level of legal consciousness.

The legal principles cover all legal matter that consists of ideas, norms and relationships. They make such matter consistent and balanced. The evolution of law goes from the ideas to the provisions, then through the implementation of provision - to the social practice. The genesis of principles is possible only at a certain level of legal consciousness.

With the appearance of scientific thinking it becomes possible to know what lies beyond the outer shell of law, to study the processes that enliven a certain law provisions. The ability to find among the variety of characteristic the main one is the attribute of such thinking. There is generalization of certain characteristics of legal provisions and abstraction from others, separation of significant characteristics from non-essential. Thus, the legal principles (as the products of scientific thinking) are abstractions of reality. They accumulate the features of certain type of law.

The role of legal principles significantly increases during the legal system reforming. Since this period the existing legislation can't respond to changes in social relations quickly and effectively. In this way, legal principles serve as instrument for social relations regulating. They are necessary to fill and overcome the existing legislation gaps and serve as a guide for the new legislation formation and radical updating of the existing one. These processes mostly occur in social and labor field. The changing processes carried out so rapidly and on such scale that it leads to the transformation of all labor field. Therefore, it's necessary to understand the nature of these processes much better and to create conditions for an effective response on them. The ILO's Director-General G. Ryder in the report "The future of work centenary initiative"[1], declared at the 104th Session of the International Labor Conference in June 2015, insists on separating of several stages of the process. The first stage should begin immediately and will be consist of stimulating of the widest possible participation in the reflection on the future of labor field. The second stage should establish a high level commission on the issues of labor field future. It must be instructed to analyze the results of century's dialogues and deploy them through the series of public hearings and other activities aimed at filling in gaps on specific issues. 2019 - the year of centennial anniversary of the ILO - would be the time of the third stage. The Conference should be guided mainly by the need to ensure the main goal achieving, that is to develop specific recommendations on the future perspective activities of the ILO.

Legal principles characterized by features that inherent to the law as to the social relations regulator (normalization, objective conditionality, external forms of law fixation, security), and by its own signs of legal principles that reflect their specificity as a special legal category (its origin, concentration, a high degree of abstraction, internal unity, stability, primacy of them in respect to the law provisions, reverse action in time)[2].

The legal principles operate as a system characterized by the following features:

a) Its components are in unified holistic system state (internal subsystems - system of common, inter-branch and branch legal principles, legal principles of sub-brunch and institutions of law);

b) It forms a unity due to the structural regularity of its components (subsystems), that determines its functional relationship and interaction; presents a single, harmonious "ensemble", that provides a subordination, hierarchy and synchronization in the activity of such system;

c) It has its own features that cannot be reduced to the sum of the properties of its components;

d) It associated with the environment, feels its influence and react to it;

d) It has a relative constancy, but the different changes are possible in the features of its components and its connections;

e) Relative autonomy of functioning[3].

[1] Доклад Генерального директора МОТ (104-я сессия, 2015 г.). *Инициатива столетия, касающаяся будущего сферы труда*. Женева: Международным бюро труда.

[2] Фулей, Т.І. (2003). *Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні*: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Львів: Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка.

[3] Захаров, А.Л. (2003). *Межотраслевые принципы права:* автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Казань: Казаньский гос. ун-т.

The principles of labor law are generally accepted fundamental guidelines, starting ideas objectively caused by nature and content of social and labor relations, enshrined in relevant sources or expressed in a stable legal practice. They are an axiological basis of labor law, describes the content, nature and purpose of this law field in the society, reflects the general patterns of its emergence, development and operation, and serves for the creation of internally coherent and effective system of legal provisions in labor field.

In its nature, principles of labor law belong to the main ideas in the area of social and labor field. A. Whitehead said that originally the principle is the idea arises sporadically like individuals' dreams or like a light shade or other forms of spirituality; slowly such an idea embodied in social practices, gradually assuming the recognition and demanding the reforms of the existing order. The general idea is the driving force that keeps society from one state to another. The principle becomes an important part of social culture, embodies in the system of the requirements (imperatives) and eventually (in combination with other ideas) changes the face of civilization[1]. These ideas reflect common personal values (life, honor, dignity, individual freedom, social security, etc.) and public values (democracy, rule of law, law and order, etc.). These ideas are fundamental to the labor law, they express its essence and in concentrated form describing its contents. The principles of labor law are its heart. On the basis of such principles we can estimate not only the labor law in general, its essence, but also trends of its further development.

The role of labor law principles cannot be reduced to one, even very broad, plane, their value is multilevel, complex, because this legal construction is:

a) The basis for uniting the diverse legal provision into single field of law regulating labor and related relations;

b) The key to the unity and stability of this law field and its provisions;

c) Determine common patterns and major trends in labor law and its components development;

d) The basis for comparison of domestic labor law in different times of development and labor law of foreign countries;

e) The basis for labor legislation;

f) Contributes to the implementation of legal provisions by subjects of labor law;

j) Serves to fill the gaps in labor legislation.

References

1. Golovina, S.Yu. (2006) *Problemy formulirovaniya definitsiy v trudovom zakonodatelstve Rossii*: *Zakonodatelnaya definitsiya: logiko-gnoseologicheskie, politiko-yuridicheskie, moralno-psihologicheskie i prakticheskie problemy: mater. mezhdunar. «kruglogo stola»*. Chernovtsyi.
2. Mavrin, S.P., Hohlov, E.B. (1996). O kodifikatsii trudovogo zakonodatelstva Rossii. *Gos-vo i pravo.*
3. Lositsya, I.O., Prilipko, S.M., Yaroshenko, O.M. ta in. (2011). *Problemy pravovogo regulyuvannya vidstoronennya pratsivnikiv vid roboty za zakonodavstvom Ukrayiny:* monografija. Kharkiv: FINN.
4. Garasimiv, T.Z. (2002). *Printsipy prava sotsialnogo zabezpechennya Ukrayiny:* navch. posib. Drogobich: Vidrodzhennya.
5. Aristotel (1984). *Sochineniya:* V 4-h t. *T. 4*. Moskva: Myisl.
6. Yavich, L.S. (1978). *Pravo razvitogo sotsialisticheskogo obschestva (suschnost i printsipyi):* monografija. Moskva: Yurid. lit.
7. Sabo, I. (1964). *Sotsialisticheskoe pravo:* monografija. Moskva: Progress.
8. Doklad Generalnogo direktora MOT (104-ya sessiya, 2015 g.). *Initsiativa stoletiya, kasayuschayasya buduschego sferyi truda*. Zheneva: Mezhdunarodnyim byuro truda.
9. Fuley, T.I. (2003). *Suchasni zagalnolyudski printsipy prava ta problemy yih vprovadzhennya v Ukrayini:* dis. … kand. yurid. nauk: spets. 12.00.01. Lviv: Lvivskiy nats. un-t im. Ivana Franka.
10. Zaharov, A.L. (2003). *Mezhotraslevyie printsipy prava:* avtoref. dis. … kand. yurid. nauk: spets. 12.00.01. Kazan: Kazanskiy gos. un-t.
11. Uaythed, A. (1990). *Izbrannyie raboty po filosofii*. Moskva: Progress.

[1] Уайтхед, А. (1990). *Избранные работы по философии*. Москва: Прогресс.

Liudmila Malyshenko, PhD in Political Science
Odesa National University of Trade and Economics, Ukraine

THE E-GOVERNMENT IMPLEMENTATION CONCEPTS WITHIN THE CONTINENTAL-EUROPEAN APPROACH

Within the Continental-European approach to the formation of e-democracy there were considered and analyzed two forms: the Swedish one, in which the emphasis is made on the services providing, on the social component, and where the liberalization of telecommunications is no longer relevant; and the French one, where the strong state role remains with a focus on technical support, network construction and domestic production equipment, with the orientation of the production to the needs of home users. There were showed their advantages and disadvantages.

Generally, it may be noted that during implementation of e-government within the Continental-European approach there were achieved some positive results as well as there were some shortcomings. However, this process has no feedback and the twenty-first century is a century of accelerating of the movement of Europe to the information society and digital economy, the optimal correlation of connections between regional and national schools in the EU, the spreading of the European educational techniques using Internet, which has tremendous benefits those bring with itself the development and dissemination of the informational-communication technologies.

Key words: e-government, the Continental-European approach, telecommunications, information space, Internet, Informational-Communicational Technologies.

The e-democracy in European states is based on the balance between the public control and the market, on the dynamic combination of state and market forces. It is characterized by the following features:

– by the presence of supranational institutions (European Parliament, European Commission, European Court), the recommendations of which are binding upon all EU countries;

– by the high degree of integration of European nations and countries, that is shown in the single currency, in the single pan-European informational space, in the preparation of a new unit constitution, in the free movement of capital, energy, information;

– by the solid legislation that regulates informational relations and informational flows which are circulating in the European informational space, and also the personal initiative;

– by the provision of universal service.

Thus, the state control in such a case is manifested in the constant monitoring and recovering of the legislation, related to building of the information society, and also in that the issue of public access to the informational legislation is solved by the state, not by the private organizations. In this approach, management and operation of the national governments and supranational structures due to the usage of high technologies with focus on the needs of citizens-users of information networks and systems. This type of control allows the consumers (voter, citizen, public representative) to obtain the government information in real time and successfully perform their civic duty by using of the electronic voting system or government services of payment for taxes and penalties. In the everyday life, the European approaches are focused on the functional and practical informing of the residents. The implementations of this approach serve the projects “European information network on international relations and regional studies” (EINIR) and “e-Europe”.

Within the Continental-European approach to the formation of e-democracy can be provided the following two forms:

– the Swedish, in which the emphasis is made on the services providing, on the social component, and where the liberalization of telecommunications is no longer relevant;

– the French, where the strong state role remains with a focus on technical support, network construction and domestic production equipment, with the orientation of the production to the needs of home users.

Sweden is one of the leading countries in the world in the Information Technology sector. Policy of information society formation in this country is based on the fact that information technologies affect on everyone and change the life of people in every area[1]. In this regard, the Swedish Government has allocated the central areas of informational technology in the country:

- confidentiality in the information technology: everyone has a right of privacy while using information technologies;
- competence in the usage of the information technologies;
- the availability of the information society services: identification and usage of the information and the communication through the information technologies.

In March of 1994 the Swedish government formed the National Commission of Information Technologies. The task of the commission was to promote the information technologies for improving the living standards and for the increasing of the international competitiveness of the country. There were named seven areas in which Sweden planned to build the information society: education, legislation, public sector, healthcare and medical care, communication system, industry and trade, informational-technology researches. In 1998 the state government makes a request to IT infrastructure with high transmission capacity, which later became known as bandwidth. In 1999 the work about the information technology law has stared, which was presented to the Swedish Parliament in March of 2000. Thus, the basis for policy information technology was initiated. The law is one of the cornerstones of the disciplined and organized society. The Swedish government has decided that the legal framework would be created in the Internet where every citizen could have the free access to the laws and regulations. The Swedish parliament marked the policy frameworks of IT: Sweden should become the first country with the informational society for everyone. This means that everyone gets the access to the informational technologies, will trust them and use the advantages of the benefits that they bring[2].

The Swedish government has identified the main goals of informational technologies in the country: a secure financial position and stable prices; the growth of workplaces and reduce of unemployment; Sweden transformation into the leading country in the field of knowledge and researches; enhance of the senses of the security, fairness, justice and also the well-being of citizens; Sweden transformation into the country where the main environmental issues are solved.

The Development of Democracy in Sweden contributes to the fact that the information about the most politicians is supplied on the state and the municipal sites. There are biographies, emails and even phone numbers, allowing citizens to access the politician directly with issues those are interest to them. Some government websites held virtual conferences that enable people to converse with each other or with the selected representatives. In 1999 the Swedish Government decided that exactly the governmental bodies should become an example for the effective usage of the information technologies.

The e-administration now is developing in governmental bodies under the supervision of the Swedish Agency for Public Management (Statskontoret) for achieving of the main aims: efficiency of ruling, achieving of the set tasks and security. The agency with the goal of the democracy protection and the public service works improving cooperate with a variety of researches and evaluations of the public bodies' activity to ensure the documentation necessary for decision-making. It also manages the development of the projects in the informational technologies and telecommunications area. The E-address of the Agency is is www.statskontoret.se. For several years, the site «VirtualSweden» was the main source of information about the state institutions for the citizens trough the Internet. The purpose of «VirtualSweden» is to serve to the population more effectively through the single source for all the municipalities, county councils, ministries, Parliament and the European Council. The network address is «VirtualSweden» - www.virtualsweden.com.

There can be given the examples of state bodies' websites where the citizens can express their views and get direct information: government (www.regeringen.se), National Board of the labor market (www.ams.se), National Board of student support (www.csn.se) national tax Board (www.rsv.se).

The chairman of the Commission of Information Technologies of Social-Democratic Party, the vice president and co-founder of the Swedish company "Votia Empowerment" – Nicolas Nordstrom believes

[1] Нордстром, Н. Швеция. Демократия нуждается в подпитке свежими силами. *Государство в XXI веке / Информационные бюллетени. Материалы конференции Microsoft для государственных деятелей, вып. 18.* <http://www.microsoft.com/Rus /Government/newsletters/ issucl8/22.mspx>.

[2] Информационное общество для всех. Шведская ИТ политика. *REGERINGSKANSLIET. SE-103 33* Stockholm, 2002. <www.industry.ministry.se>.

that the universal principle which is applied today in democracy and politics, "DAD - Decide, Announce and Defend" is hopelessly outdated. He proposes a more effective scheme of "three D" – Dialog, Discussion, Decision. The most important thing here is to begin a process from the dialogue which eventually turns into an open discussion for the participation in which the wide masses of citizens attract. And after that there should be the decision. N. Nordstrom believes that the main focus of e-democracy in Sweden is made on the democratic principles and broad political participation: "It is not enough if the state authorities only launched these or other technical means and waited when the people would take part in the democratic process. However, the new technologies greatly simplify such participation... People will wait for the manifestation of interest to their opinion and will be ready to express it by the means of e-democracy, but only on the condition that this idea will be considered in the next decision"[1].

Thus, there can be identified the main priorities for Sweden in a spear of an information society building for everyone and the creation of e-democracy: trust to the information technologies; competence in the usage of the information technologies; availability of information society services.

The development of e-democracy in France is recognized a priority task in the state policy of the country. This is particularly contributed to the fact that France, beginning the research and studying of Internet in the 1990s, has dropped the initiative and allowed some lag in this area in comparison with the other European countries. France, like any other European country, is strongly influenced by the European Union. The development of e-democracy is supported by the European institutions, creating a kind of competition between the European countries. The "e-Europe" program expresses the goals and objectives of the European policy in the e-democracy building. The place of France in "electronic" Europe is estimated as average, even though at the beginning of the twenty-first century there were created about 5399 public sites, existed 1,328 "on-line" forms (which is more than 84% of all existing).

One of the most important sectors of information technology development in France is their usage in the management and the public environment. The main role is given to the tele-procedures (electronic procedures). Tele-procedures are the informational exchange between authorities, their partners and the users. Each ministry in France develops the electronic procedures in their separate area on their own. Thanks to the Decree from the 2d of February 1999 "On the allocation of the administrative forms on line" the following years there were launched more than 20 kinds of electronic procedures those encouraged the active participation of citizens in the public life. These procedures have been established: for individuals (monthly income taxes, scholarships for higher education, enrolls for competitions and so on); for the enterprises (declaration on the exchange of property, social returns); for associations (subventions for urban policy) [2].

One of the main directions of information technologies development in France, necessary for the e-democracy building, is the democratization of access to the law. According to French researcher J. Poulin, the access to the documentation, to the official information on the Internet is the access to the law. It is important to note that the access to the law in France is recognized as the most important right of a citizen in the administrative area. In the early beginning of the information technologies development, on the 6th of January 1978 in France, there were accepted the Law "On informatics, card index and the free usage of information" in which a separate chapter was devoted to the implementation of the right of the access to the information, processed automatically. The law from the 12th of April 2000 "On the rights of citizens in their relations with the administrations" put the access to the right norms on the first place. The State Council has included the right of access to the administrative documents in a number of the fundamental safeguards according to the 34th article of the Constitution of France. Today in France operates the decree from the 7th of August 2002 "On the public service of law spread over the Internet", which aims to provide the more free access to the legal texts and jurisprudence. The basic data, which explains what kind of information should be provided to the public free of charge, is placed at www.legifrance.gouv.fr. It should be noted, that while creating the sites of the state bodies on Internet there should be used the prefix «gouv.fr», allowing unifying and accurately identifying of the public authorities in France. Circular of the 7th of October 1999 "On Internet sites of the public services and the state institutions" is issued on the basis of the governmental program "Preparing of France information society integration" for facilitating of the citizens access to the Internet, dematerialization of administrative procedures, development of websites of administration.

[1] Нордстром, Н. Швеция. Демократия нуждается в подпитке свежими силами. *Государство в XXI веке / Информационные бюллетени. Материалы конференции Microsoft для государственных деятелей, вып. 18.* <http://www.microsoft.com/Rus /Government/newsletters/ issucl8/22.mspx>.

[2] Стрелец, И.А. (2003). Новая экономика и информационные технологии. Москва: Экзамен.

Among the main principles those determine the content of the French governmental sites are the following:

– the reliability – creator of the site is responsible for connectivity, accuracy and consistency of the information; the user should not doubt in the likelihood of constantly updated information;

– the accessibility – easiness and speed of the access, gratis, calculation of all access methods and users formats;

– the interactivity – the electronic communication of administration and users (opening of mails and discussion forums); electronic circulation of the citizen should give an opportunity to receive a personal response within one week maximum;

– the presence of the links with the main sites of the public administration, i.e. the site of any ministry should be with the access portal to the French administration and information www.admitVapss.gouv.fr, with the juridical site Legifrance and with the site www.intcrnct.gouv.rr, which explains the governmental efforts of creating of the information society; the sites of local (regional) services should be linked to the other local public bodies, as well as with central (ministries) on their own profile;

– the placing of the administrative forms on the line, because all the administrative forms in France are registered by the Commission of administrative simplifications, that is why the electronic forms must be identical registered and printed, on Internet the forms are equal to those available in the public authorities;

– the official reports (accounts) – E-Library of reports (accounts) is available in free mode at the site Admifrance.

The security of informational systems of the government sites is coordinated by the Central Service of the Information Systems Security. In the circular it is specified that the confidentiality of the personal information provided by users must also be complied.

It should be noted that unlike the United States, now there is no specific law in France devoted to the electronic public authorities. There are plans for creating of such a law, but now the electronic administration is mentioned in policy documents as a strategic objective. That is why there are quite a number of plans and projects for creation of electronic administration adopted by the French government. The main of these projects can be called the plan "RE / SO – 2007" "For the e-republic in the information society". The aim of the plan was in that everybody could use the Internet both at educational establishment and at home.

EU policy in the implementing of the concept of e-government was announced in March of 2003 by the European Compete in Enterprise and Information Society (European Commissioner for Enterprise and the Information Society) at the conference on "National Electronic Governments in the Information Society" in Barcelona. He said that for the EU e-government is a tool, not a goal. Its task: to make the functioning of the real government more efficient in these three areas:

– e-government will make the information about how the government (central, regional and local) works available, where is spent the public fund money, and also allows the citizens to participate in decision-making at the initial stage of the discussions. I.e., e-government is a means for implementation of the concept of "open government";

– e-government will allow the citizens to focus the attention of the public bodies on the specific problems of their regions;

– e-government will help the public bodies to operate more effectively and qualitative.

For the European Union the concept of e-government is a part of the so-called "European plan", coordinated by the Chief Management of information technologies of the European Commission. There are made the special programs IDA (Interchange of Data between Administrations) and the IST (Information Society Technologies) which finance the researches in the field of information technologies. IDA Portal is a system that helps to overcome the linguistic barriers for the European users of government websites[1].

The process of e-government formation is controlled by the European Union by the regular polls «Benchmarking eEurope», covering 10000 providers of general purpose services in 20 sectors of all EU members states and also Iceland, Norway and Switzerland.

The researches of «Cap Gemini and Ernst & Young» company, conducted in 2011 showed that the most popular online service in Europe are connected with finding work and paying taxes, and the least popular are the health services and also services associated with the issuance of building permits and safety of environment. Those studies also showed that business companies are the most active users of public

[1] eGovernment Research in Europe / European Commission. 2004. *EU-site.* <http://europa.eu.int/information_society/programmes/egov_rd/text_en.html>.

services through the e-government.

In each country of the European Union the e-government implements as a part of the above structure. For example, in Sweden, the responsibility for the implementation of the first service to citizens – paying for taxes – lies on the government and on the Swedish National Council for taxation questions

On the 1st of January 2006 the Swedish e-government was combined with "Agency of State development" with aim of more effective reforming and modernization of public administration in Sweden.

The creation of e-government in France was proclaimed as one of the priority directions of the "Program of governmental actions for the organization of public information» (PAGSI), adopted on the 18th of January 1998. The French strategy of e-government development is set in the program ADELE, presented on the 9th of February 2004. The program ADELE (ADministration ELEctronique) provides the detailed network traffic (detailed roadmap) for the consistent and coordinated development and implementation of the electronic services.

Currently, among the 12 e-government services for the citizens in France, the only one is not implemented - the issue of assistance to large families. For all other services the specialized sites already exist, on which, at least, the relevant information is present. As for the e-government for business, in France, as in Sweden, the services are available in all 8 directions.

Much attention is paid in France to the increase of computer literacy of both the population and government officials. The government has organized the special programs for trainings for the officials how to work with personal computers and Internet. In addition, the ownership of the new information technologies had to be included into the curriculum while training the officials in the high schools. France also implemented the program "The usage of information and communication technologies by the government - the basis for the governmental reforms". At the beginning of the twenty-first century the French governmental sites were recognized as the best in Europe.

Generally, it may be noted that during the implementation of e-government within the Continental-European approach there were achieved some positive results as well as there were some shortcomings. However, this process has no feedback and the twenty-first century is a century of accelerating of the movement of Europe to the information society and the digital economy, the optimal correlation of connections between regional and national schools in the EU, the spreading of the European educational techniques using Internet, which has tremendous benefits those bring with itself the development and dissemination of the informational-communication technologies.

References

1. Informacionnoe obshchestvo dlja vsekh. *Shvedskaja IT politika. REGERINGSKANSLIET. SE-103 33* Stockholm, 2002. <www.industry.ministry.se>.

2. Nordstrom, N. Shvecija. Demokratija nuzhdaetsja v podpitke svezhimi silami. *Gosudarstvo v XXI veke / Informacionnye bjulleteni. Materialy konferencii Microsoft dlja gosudarstvennykh dejatelej, vyp. 18.* <http:www.microsoft.com/Rus /Government/newsletters/ issucl8/22.mspx>.

3. Strelec, I.A. (2003). Novaja ehkonomika i informacionnye tekhnologii. Moskva: Ehkzamen. eGovernment Research in Europe / European Commission. 2004. *EU-site.* <http://europa.eu.int/information_society/ programmes/ egov_rd/text_en.html>.

Віталій Мироненко
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ЕВОЛЮЦІЯ ТА ФУНКЦІЇ КОАЛІЦІЙНОЇ УГОДИ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Vitalij Myronenko
V. M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine

EVOLUTION AND FUNCTIONS OF THE COALITION AGREEMENT IN THE EUROPEAN COUNTRIES

Until recently, coalition agreements remained unexplored phenomenon in political science, due to their unpopularity and non-publicity. The analysis of their evolution in Europe revealed the tendency of increase in their number and publicity. The four basic functions of coalition agreements are distinguished and described: coordination (adjustment the participants' activity), control (supervision of the coalition government), forecasting (informing voters and other participants in the political process on public policy) and evaluation (establishing the political responsibility for government activity).

Three components of the coalition agreement such as 1) government policy; 2) the portfolio allocation between the parties in the central executive authority; 3) mechanism of decision-making, are highlighted and analyzed.

Key words: coalition agreement, parliamentary coalition, political party, coalition government, elections.

Парламентські коаліції стали звичним явищем для європейських країн починаючи з другої половини XX ст. І якщо перші дослідження передумов її формування та аналіз її складу почали з'являтися у 1970-ті роки, то коаліційна угода, яка незалежно від свого характеру (формальна чи неформальна, публічна чи таємна) лежить в основі такого союзу партій, залишається малодослідженою у політичній науці.

До початку XXI ст. коаліційна угода не вважалася обов'язковим елементом парламентської коаліції. Як свідчить аналіз досвіду функціонування коаліцій в 14 західноєвропейських демократіях, створених у період з 1945 по 1996 рік, із 223 парламентських коаліцій 87 було створено без відповідної угоди[1]. Коаліційна угода може бути укладена після проголошення результатів виборів або ж напередодні їх проведення. Значна більшість коаліційних угод – 63,2% була укладена одразу ж після виборів; четверть (25%) – стала результатом угоди, що була досягнута в електоральний період, ймовірно у зв'язку з шансами на участь партій в уряді; 6,6% – були передвиборчими, тобто партії узгодили спільну програму, вели виборчу кампанію як потенційна урядова коаліція; а 7 урядів (5,1%) сформовано на основі до- і поствиборчих домовленостей.

Дослідники також відзначають тенденцію до активнішого використання цього інструменту. Якщо у 1940-х роках близько 45% урядів були створені на основі письмової угоди, в 1950-ті – 51%, в 1960-ті – 63%, в 1970-ті – 64%, в 1980-ті – 68% а вже у 1990-х роках 70% усіх коаліційних урядів були створені на цій формі. Збільшення кількості коаліційних угод відображає, на нашу думку, зменшення довіри з боку виборців до політичних партій, у результаті чого жодна з них не отримувала більшості місць у парламенті і була змушена укладати союз з іншими для формування уряду. Оскільки мета створення парламентської коаліції не завжди очевидна для виборців, а політична відповідальність за результати діяльності уряду розмивається між її учасниками, то коаліційні угоди почали набувати все більш формального і публічного характеру. Так з 223 коаліційних урядів у повоєнній Західній Європі (з 1945 по 1996 роки) 136 (61%) базувалися оприлюднених коаліційних угодах. В 1990-ті роки 80% коаліційних угод в Західній Європі були публічними документами, зміст яких значною мірою залежав від конкретної політичної ситуації, а

[1] Strom, K., Muller, W. (1999). The keys to togetherness: Coalition agreements in parliamentary democracies. *The Journal of Legislative Studies, 5,* 264.

не політичних традицій певної країни[1]. Якщо коаліції практично завжди створювалися на основі письмової угоди у Люксембурзі, Норвегії, Португалії, Фінляндії та Швеції, а в Австрії – після 1949 року, то в Італії де лише 3% урядів передувало укладення подібної домовленості[2], вони є радше винятком, ніж правилом. На другому місці знаходиться Данія, що вважається класичним зразком урядів меншості, яка майже в 60% випадків обходилася без укладання коаліційної домовленості. На третьому – Німеччина, в якій 12 урядів з 21 було створено без відповідної угоди.

Аналіз 227 коаліційних урядів в 13 західноєвропейських парламентських демократіях протягом 1944-2000 років здійснили І. Індрідесон та Г. Крістінссон, які встановили, що лише 118 (майже 52%) з них опублікували коаліційну угоду[3]. Її середня довжина становила 6 356 слів, при цьому найкоротша угода складалася з 204 слів (Фінляндія, 1975), а найдовша – 43 550 (Бельгія, 1988)[4].

Як правило, формальна коаліційна угода впроваджувалася після кількох років досвіду коаліційної політики. Хорошим прикладом є Австрія, в якій це вперше відбулося у 1949 році, Бельгія (з 1958 р.), Нідерланди (з 1963 р.), Німеччина (початок 1960-х рр..), Франція (початок 1980-х рр..)[5]. Зі 136 коаліційних домовленостей 112 (82,4%) планувалися до оприлюднення в ході їх підготовки.

Коаліційні угоди завжди були публічними документами в Ірландії, Норвегії, Португалії, Фінляндії, Франції та Швеції. Однак вони дещо відрізнялися за своїм характером: у Португалії та Франції вони набували форми передвиборчих коаліційних маніфестів, а у Норвегії – парламентської альтернативи законопроекту уряду про бюджет. Більшість коаліційних угод була публічною в Нідерландах (91%), Бельгії (89%), Австрії (86%), Німеччині (66%) та Данії (60%). А у Люксембурзі вони трималися у таємниці.

На нашу думку коаліційна угода виконує чотири основних функції: координаційну, контрольну, прогностичну та оціночну.

1. Координаційна функція. Коаліційна угода покликана координувати діяльність партнерів, встановлюючи різну ступінь дисципліни учасників коаліції як в ході голосувань за законопроекти, так і в інших видах парламентської діяльності. Партійні лідери підписують такі угоди сподіваючись, що участь у коаліції у довгостроковій перспективі дасть кращий результат, ніж самостійна діяльність. Крім того, вона допомагає керівникам партії протистояти тиску зсередини, якщо виникають конфлікти між одно партійцями, та врегульовувати конфлікти між членами коаліції відповідно до закріплених у ній процедур. Так Р. Ендевег стверджує, що коаліційні угоди є дуже важливим документом у Нідерландах: «переговори щодо її змісту розглядаються як складова частина процесу прийняття рішень у Нідерландах, а члени уряду повинні звертатися до документу як до Святої Біблії»»[6].

Завданням угоди є надання інформації коаліційним партнерам, полегшення комунікації між ними та запобігання конфліктам або ж прискорення їх вирішення[7]. Іншими словами, коаліційна угода є комунікаційним інструментом для внутрішнього (внутріпартійного) та зовнішнього (міжпартійного) вжитку. Водночас ця функція може накладати певні обмеження, оскільки в ході переговорів партійні лідери повинні намагатися сформулювати угоду таким чином, щоб задовольнити інтереси свої однопартійців та відповідати їх цінностям та ідеологічним засадам[8].

[1] Strom, K., Muller, W.C., Bergman, T. (2008). *Cabinets and coalition bargaining: The democratic life cycle in Western Europe.* Oxford: Oxford University Press.

[2] Strom, K., Muller, W. (1999). The keys to togetherness: Coalition agreements in parliamentary democracies. *The Journal of Legislative Studies, 5,* 265-266.

[3] Indridason, I.H., Kristinsson, G.H. (2013). Making words count: Coalition agreements and cabinet management. *European Journal of Political Research, 52,* 830.

[4] Indridason, I.H., Kristinsson, G.H. (2013). Making words count: Coalition agreements and cabinet management. *European Journal of Political Research, 52,* 832.

[5] Strom, K., Muller, W. (1999). The keys to togetherness: Coalition agreements in parliamentary democracies. *The Journal of Legislative Studies, 5,* 265-266.

[6] Andeweg, R.B. (2000). From Dutch disease to Dutch model? Consensus government in practice. *Parliamentary Affairs, 53,* 700.

[7] Strom, K., Muller, W. (1999). The keys to togetherness: Coalition agreements in parliamentary democracies. *The Journal of Legislative Studies, 5,* 258.

[8] Luebbert, G. (1986). *Comparative democracy: Policy making and governing coalitions in Europe and Israel.* New York: Columbia University Press, 52.

Угода сама по собі не гарантує єдності всередині партії або ж стабільного співробітництва між учасниками парламентської коаліції. До певної міри коаліційна угода має певну ступінь примусу завдяки її публічному характеру, однак її ефективність залежить від змісту та механізмів, створених для її виконання та вирішення конфліктів в рамках коаліції.

2. Контрольна функція. На думку І. Індрідасона та Г. Крітінссона коаліційна угода може використовуватися як моніторинговий механізм для зменшення відхилень уряду, в якому кожен міністр намагається відстоювати інтереси власної партії, від положень угоди[1]. Одним з інструментів контролю за тим, наскільки уряд загалом і кожен міністр зокрема виконує пункти домовленості, є призначення молодших міністрів (парламентських замісників міністра) у міністерства з різною партійною приналежністю. Це збільшує обсяг коаліційних угод та наділяє молодших міністрів правом втручатися в урядовий процес прийняття рішень. Інші інструменти нагляду включають контроль міністрів над порядком денним уряду[2], вплив на персональний склад[3] та організацію діяльності[4] парламентських комітетів. Без цих інструментів примусу і контролю партнери не будуть вмотивовані до написання детальних угод. Встановлено, що коаліційні угоди впливають і на інші аспекти управління уряду. Так Д-Х. Кім і Г. Ловенберг виявили, що парламентські комітети малоймовірно будуть очолені партіями, що отримали відповідні портфель, якщо була укладена коаліційна угода[5].

3. Прогностична функція. Важливість коаліційної угоди зумовлена тим, що дає змогу виборцям спрогнозувати курс нового уряду, а в кінці електорального циклу оцінити діяльність політичних партій, що ввійшли до складу парламентської коаліції. Так аналіз діяльності 6 урядів у Бельгії, Італії, Нідерландів, які були створені починаючи з 1990-х років, встановив, що більшість положень виборчих програм партій, що сформували коаліцію, ввійшло до тексту угоди, а більшість урядових рішень базувалося на їх текстах[6]. Інше емпіричне дослідження виявило, що коаліційні партнери використовують угоди для привернення уваги до проблем, які уряд відносно легко може вирішити і подати як конкретний здобуток політичної партії напередодні виборів[7]. Якщо ж учасникам парламентської коаліції не вдається її реалізувати, то це, як відзначають С. Стоукес[8], Х-Д. Клінгеманн[9], призводить до падіння їх рейтингу та дає підстави для жорсткої критики з боку інших політичних партій.

4. Оціночна функція. Низка емпіричних досліджень свідчить, що коаліційні угоди включать як питання, що об'єднують, так і роз'єднують коаліційних партнерів (А. Тіммерманс[10], К. Моурі[11]). Іншими словами, вони виходять за рамки виборчої технології, покликаної стимулювати електорат голосувати за конкретну політичну силу. Література, зокрема та, яка з'явилася після публікації

[1] Indridason, I.H., Kristinsson, G.H. (2013). Making words count: Coalition agreements and cabinet management. *European Journal of Political Research, 52,* 822-846.

[2] Martin, L.W. (2004). The government agenda in parliamentary democracies. *American Journal of Political Science, 3,* 445-461.

[3] Carroll, R., Cox, G.W. (2012). Shadowing ministers: Monitoring partners in coalition governments. *Comparative Political Studies, 2,* 220-236.

[4] Martin, L.W., Vanberg, G. (2005). Coalition policymaking and legislative review. *American Political Science Review, 1,* 93-106.

[5] Kim, D.-H., Loewenberg, G. (2005). The role of parliamentary committees in coalition governments: Keeping tabs on coalition partners in the German Bundestag. *Comparative Political Studies, 9,* 1104-1129.

[6] Moury, C. (2011). Coalition agreement and party mandate: How coalition agreements constrain the ministers. *Party Politics, 3,* 385-404.

[7] Laver, M.J., Schofield, N. (1990). *Multiparty government: The politics of coalition in Europe.* Oxford: Oxford University Press.

[8] Stokes, S. (2001). *Mandates and democracy: Neoliberalism by surprise in Latin America.* Cambridge: Cambridge University Press.

[9] Klingemann, H.-D., Hofferbert, R.I., Budge, I. (1994). *Parties, policies and democracy.* Boulder, CO: Westview Press.

[10] Timmermans, A. (2006). Standing apart and sitting together: Enforcing coalition agreements in multiparty systems. *European Journal of Political Research, 2,* 263-283.

[11] Timmermans, A., Moury, C. (2006). Coalition governance in Belgium and the Netherlands: Rising government stability against all electoral odds. *Acta Politica, 4,* 163-179.

монографії А. Тіммерманса[1], розвиває точку зору, що коаліційні угоди слугують як символічним, так і практичним цілям та можуть використовуватися для оцінки результатів діяльності уряду навіть тоді, коли йдеться про питання щодо яких не існує згоди між коаліційними партнерами.

К. Моурі стверджує, що коаліції в Бельгії, Італії та Нідерландах реалізують більшість своїх угод[2]. Більше того, коаліційні угоди відіграють важливу роль у врегулюванні конфліктів в рамках коаліції і допомагають пояснити стабільність урядів в Бельгії та Нідерландах[3]. Т. Заафельд, використовуючи дані про тривалість перебування при владі урядів Західної Європи[4], обґрунтував взаємозв'язок між стабільністю кабінету та наявністю коаліційної угоди. В свою чергу Р. Томпсон[5] та Р. Костелло[6] довели, що виборчі обіцянки мають більший шанс на реалізацію, якщо вони закріплені у тексті коаліційної угоди.

Ключовими характеристиками коаліційної угоди є її зміст та обсяг. Коаліційні угоди, формальні чи неформальні, впроваджують різний ступінь дисципліни щодо голосувань в ході пленарних засідань, а також щодо інших видів парламентської діяльності. Їх завданням є впровадження співробітництва та формування спільного бачення щодо змісту діяльності уряду та механізмів прийняття рішень у рамках коаліції. Можна виділити три основних напрями, що висвітлюються у цих текстах: 1) політика уряду; 2) розподіл посад у центральному органі виконавчої влади; 3) процедура прийняття рішень учасниками коаліції.

Деякі коаліційні угоди зосереджуються насамперед на напрямах діяльності уряду, а інші – на правилах і процедурах, що регулюють призначення міністрів та прийняття рішень партнерами по коаліції. Здійснивши аналіз 66 коаліційних угод у 13 західноєвропейських країнах експерти встановили, що а винятком Австрії, пересічна коаліційна угода переважно фокусується на питаннях, пов'язаних із діяльністю майбутнього уряду[7]. При цьому увага, що приділяється діяльності коаліційного уряду або узгодженням інтересів партнерів по коаліції може значно відрізнятися залежно від конкретної країни. Якщо у Бельгії, Німеччині, Норвегії, Швеції та Франції 90% і більше змісту коаліційних угод стосується майбутньої діяльності уряду, то в Австрії більше половини коаліційних угод присвячено питанням, що не стосуються політики уряду. Посередині між цими полюсами знаходяться Данія, Нідерланди та Португалія, в яких 70-90% тексту угоди стосуються уряду. Згідно останнього дослідження коаліційних угод в Європі приблизно 91,6% їх тексту приділено питанням діяльності майбутнього уряду[8].

Другим найбільш згадуваним питанням у коаліційних угодах країн Західної Європи є закріплення процедур прийняття рішень та вирішення конфліктів між учасниками коаліції, що міститься у всіх текстах і в середньому по Європі становить 11,5% змісту.

На противагу цьому лише незначна кількість країн розглядає у коаліційній угоді механізм розподілу міністерських посад та компетенції між коаліційними партнерами. Лідерство у цьому питанні знову належить Австрії, яка присвячує в середньому одну п'яту обсягу коаліційної угоди цим цілям. Однак слід мати на увазі, що далеко не завжди партнери по коаліції прагнуть розказати виборцям правду про механізм розподілу портфелів, віддаючи перевагу неформальним домовленостям, які, відповідно, не відображаються в публічному тексті угоди.

Деякі коаліції тяжіють до досить детального закріплення усіх умов партнерства між парламентськими партіями. Коаліційна угода є більш повною чим більше вона визначає масштаб

[1] Timmermans, A. (2003). *High politics in the Low Countries: An empirical study of coalition agreements in Belgium and the Netherlands.* Burlington,VT: Ashgate.

[2] Moury, C. (2009). Coalition government and party mandate: Explaining ministerial room of manoeuvre vis-à-vis the coalition agreement. *Sociologia, Problemas E Práticas, 59,* 135-156.

[3] Timmermans, A., Moury, C. (2006). Coalition governance in Belgiumand the Netherlands: Rising government stability against all electoral odds. *Acta Politica, 4,* 163-179.

[4] Strom, K., Muller, W.C., Bergman, T. (2008). *Cabinets and coalition bargaining: The democratic life cycle in Western Europe.* Oxford: Oxford University Press.

[5] Thomson, R. (2001). The programme to policy linkage: The fulfilment of election pledges on socio-economic policy in the Netherlands, 1986–1998. *European Journal of Political Research, 2,* 171-197.

[6] Costello, R., Thomson, R. (2008). Election pledges and their enactment in coalition governments: A comparative analysis of Ireland. *Journal of Elections, Public Opinion & Parties, 3,* 239-256.

[7] Strom, K., Muller, W. (1999). The keys to togetherness: Coalition agreements in parliamentary democracies. *The Journal of Legislative Studies, 5,* 266.

[8] Indridason, I.H., Kristinsson, G.H. (2013). Making words count: Coalition agreements and cabinet management. *European Journal of Political Research, 52*, 832.

політики, що буде реалізовуватися утворенням. Умовно показником повноти можна вважати кількість слів у тексті коаліційної угоди, оскільки за інших рівних умов чим більшою за обсягом є угода, тим більш детально розглянуті в ній питання з різних сфер діяльності коаліції. Найкоротша коаліційна угода налічувала 500 слів (Франція), а найдовша – більше 43 тис. (Бельгія). В середньому коаліційна угода нараховує 3 тис. слів у Данії, Франції та Швеції. Від 3 тис. до 8 тис. слів вживають в Австрії та Німеччині, а в Бельгії, Норвегії, Нідерландах та Португалії – більше 10 тис[1].

Однак навіть в рамках однієї країни обсяг угоди може значно відрізнятися. Як правило, максимально детальні угоди укладаються за результатами складних переговорів між потенційними партнерами, про що свідчить досвід Бельгії. Водночас обсяг угод у Данії та Португалії свідчить, що складні торги не обов'язково призводять до зростання кількості сторінок угоди. Навпаки, Данія може слугувати прикладом того, що навіть у складних умовах результатом домовленостей може стати досить короткий текст угоди. Іншими словами, обсяг коаліційної угоди свідчить про рівень довіри між коаліційними партнерами. Така довіра може зміцнитися з часом або ж зруйнуватися в результаті негативного досвіду співпраці.

Водночас угода, що включає у себе широкий спектр питань, щодо вирішення яких вироблено спільний підхід, не завжди є обмежуючим документом, що зобов'язує усіх партнерів по коаліції дотримуватися узгоджених позицій. Коаліції, які ґрунтуються на детально виписаній угоді з чітко визначеними напрямами діяльності коаліційного уряду, загалом є міцнішими і ефективнішими, ніж коаліції, угоди яких містять лише загальні принципи.

Отже, по мірі зростання недовіри громадян до політичних партій коаліційна угода набувала все більш формального та публічного характеру, щоб легітимізувати в очах виборців діяльність коаліційного уряду. Основними функціями коаліційної угоди є: координаційну (узгодження діяльності учасників), контрольна (нагляд за діяльністю коаліційного уряду), прогностична (інформування виборців) та оціночна (встановлення політичної відповідальності за результати діяльності уряду). У тексті коаліційної угоди основна увага приділяється трьом питанням: 1) політика коаліційного уряду; 2) розподіл посад у центральному органі виконавчої влади; 3) процедура прийняття рішень учасниками коаліції.

References

1. Andeweg, R.B. (2000). From Dutch disease to Dutch model? Consensus government in practice. *Parliamentary Affairs, 53,* 697-709.
2. Carroll, R., Cox, G.W. (2012). Shadowing ministers: Monitoring partners in coalition governments. *Comparative Political Studies, 2,* 220-236.
3. Costello, R., Thomson, R. (2008). Election pledges and their enactment in coalition governments: A comparative analysis of Ireland. *Journal of Elections, Public Opinion & Parties, 3,* 239-256.
4. Indridason, I.H., Kristinsson, G.H. (2013). Making words count: Coalition agreements and cabinet management. *European Journal of Political Research, 52,* 822-846.
5. Kim, D.-H., Loewenberg, G. (2005). The role of parliamentary committees in coalition governments: Keeping tabs on coalition partners in the German Bundestag. *Comparative Political Studies, 9,* 1104-1129.
6. Klingemann, H.-D., Hofferbert, R.I., Budge, I. (1994). *Parties, policies and democracy.* Boulder, CO:Westview Press.
7. Laver, M.J., Schofield, N. (1990). *Multiparty government: The politics of coalition in Europe.* Oxford: Oxford University Press.
8. Luebbert, G. (1986). *Comparative democracy: Policy making and governing coalitions in Europe and Israel.* New York: Columbia University Press.
9. Martin, L.W. (2004). The government agenda in parliamentary democracies. *American Journal of Political Science, 3,* 445-461.
10. Martin, L.W., Vanberg, G. (2005). Coalition policymaking and legislative review. *American Political Science Review, 1,* 93-106.
11. Moury, C. (2009). Coalition government and party mandate: Explaining ministerial room of manoeuvre vis-à-vis the coalition agreement. *Sociologia, Problemas E Práticas, 59,* 135-156.
12. Moury, C. (2011). Coalition agreement and party mandate: How coalition agreements constrain the ministers. *Party Politics, 3,* 385-404.
13. Stokes, S. (2001). *Mandates and democracy: Neoliberalism by surprise in Latin America.* Cambridge: Cambridge University Press.

[1] Strom, K., Muller, W. (1999) The keys to togetherness: Coalition agreements in parliamentary democracies. *The Journal of Legislative Studies, 5,* 269.

14. Strom, K., Muller, W. (1999). The keys to togetherness: Coalition agreements in parliamentary democracies. *The Journal of Legislative Studies, 5,* 265-266.
15. Strom, K., Muller, W.C., Bergman, T. (2008). *Cabinets and coalition bargaining:The democratic life cycle in Western Europe.* Oxford: Oxford University Press.
16. Thomson, R. (2001). The programme to policy linkage: The fulfilment of election pledges on socio-economic policy in the Netherlands, 1986–1998. *European Journal of Political Research, 2,* 171-197.
17. Timmermans, A. (2006). Standing apart and sitting together: Enforcing coalition agreements in multiparty systems. *European Journal of Political Research, 2,* 263-283.
18. Timmermans, A. (2003). *High politics in the Low Countries: An empirical study of coalition agreements in Belgium and the Netherlands.* Burlington,VT: Ashgate.
19. Timmermans, A., Moury, C. (2006). Coalition governance in Belgium and the Netherlands: Rising government stability against all electoral odds. *Acta Politica, 4,* 163-179.

Svitlana Vovk, PhD in History
Luhansk Taras Shevchenko National University, Ukraine

THE PROBLEM OF TYPOLOGY OF CIVIL WARS

Civil wars as internal armed conflicts are varied and multifaceted, but this variety may be systematized, included in the limits of a certain typology. To determine the typology researchers propose various criteria that allow considering basic aspects of a civil war as an armed power struggle, confrontation across a country or in a specific area, that is happening inside a country between relatively stable formations which have a political program with the main aim to establish (preserve) power control over a country or its part.

The relevance of typology of civil wars is stipulated by working off mechanism to overcome the conflict in future. In this regard, all criteria to distinguish the types of internal wars should be considered. Also, certain criteria defined by researchers are outdated today, and some are incorrect.

Key words: civil war, typology, type of a civil war.

Civil war is an armed struggle for power, confrontation throughout a country or in a specific area that takes place between relatively stable forces which have a political program with the main aim to establish (preserve) power control over a country or its part. Each civil war in a particular society and at a certain stage of development has unique and original military, political, social, ethnic, religious characteristics. Internal war has its logic of genesis, that's why requires a specific analysis of the dynamics of development, involving all parties (opposing and / or external), considering all factors of internal and external order and historical past. Civil wars as internal armed conflicts are varied and multifaceted, but this variety may be systematized, included in the limits of a certain typology.

Typology is one of the means and methods for theoretical analysis of civil wars. The main essence of the latter is to describe internal war in different dimensions; it allows distinguishing objectively inherent facets, most fully understand its specificity. In addition, "typological analysis allows identifying the most common and the most significant characteristics, features, parties to the conflict, to determine its place as an integral phenomenon in the system of political relations"[1]. Typological analysis is fairly common research method used in the study of internal wars by scientists from different countries and different eras. However, the main difference in their approaches to definition of a typology is a choice of different criteria.

Soviet scientists considered that basic criteria of civil wars were class, socio-political and concrete-historical factors. Types of internal wars apparently were conditioned by social and political contradictions of specific historical era, and the concept "type of war" is defined as a group of wars that have similar symptoms arising from characteristics of a particular historical system of economic and political relations. Limitation of this typization was stipulated by the fact that relied on the class nature of civil wars and did not take into account all other social actors.

So, Y. Rybkin pointed out the next types of civil wars:

1. Civil wars between proletariat and bourgeoisie (Civil War in 1917 – 1921 in Russia, Chinese Civil War 1927 - 1950).

2. Civil wars that emerged during struggle of all people for general democratic goals against reaction of monopoly elite of capitalist society. This group included three subgroups: internal war in general democratic revolutionary changes between people and groups that represent a monopoly capital with high and medium level of capitalist development; wars between international masses and bourgeois or feudal elite in countries with weak development of capitalism; internal wars in countries that got rid of colonial rule[2].

According to the opinion of the Soviet scientist M. Khmara civil wars should be divided into the following types:

1. Civil wars of proletariat against the bourgeoisie for the win of socialism.

[1] Мокляк, Н.Н., Перепелица, Г.. (1995). *Феномен военно-политического конфликта в современной этнополитической ситуации*. Киев: Либідь, 73.

[2] Рыбкин, Е.И. (1973). *Война и политика в современную эпоху.* Москва: Воениздат, 33-35.

2. Civil wars of masses against extreme reaction for democratic freedoms.

3. Civil wars in developing countries, between progressive forces and local reaction associated with the imperialists[1].

According to the opinion of G. Demin typology of civil wars should be represented as follows:

1. Civil wars that occur during transition from capitalism to socialism between the bourgeoisie and the proletariat.

2. Civil wars between forces of extreme reaction and broad masses, a struggle for democratic changes of capitalist countries. This group includes the following groups: firstly, the war that took place during struggle for democracy in developed capitalist countries, where transnational state-monopoly capital and most of the nation oppose each other; secondly, civil wars occurring in destruction of feudal, capitalist, imperialist contradictions, when democratic forces face pro-imperialistic forces and layers; thirdly, civil wars that took place during the struggle with right authoritarian, fascist pro-imperialistic forces (the civil war in Spain 1936-1939. in Greece 1946 - 1949).

3. Civil wars in developing countries between progressive forces and internal reaction that unfold during the struggle for the choice of the future path of development (civil war in Nigeria 1967 - 1969, Lebanon 1975 - 1990, in Chad in 1965 - 1979, in El Salvador 1979 - 1992 years.). This group includes the following subgroups: firstly, civil wars between forces of internal reaction and progressive forces in the struggle for bourgeois-democratic transformation of public life; secondly, civil wars between forces of reaction and progressive forces in the struggle for national and democratic transformation of public life; thirdly, civil wars between reaction block and block of progressive forces in the struggle for the people's democratic transformation[2].

A try to adapt Marxist-Leninist typology approach to modern conditions, was made by T. Semenova[3]. Considering a civil war in terms of transfer of supreme state power through illegitimate way T. Semenova distinguishes the following types of civil wars:

1. A classical civil war as a form of transition of state power from one social classes to other (Chinese Civil War 1945 - 1949, The Spanish Civil War 1936 - 1939).

2. A Civil war between fractions of the ruling class, which does not change socio-economic structure (the civil war in ancient Rome between Gaius Marius and Sulla, Pompey and Caesar, war between Lancasters and Yorks in England 1455 – 1485).

3. Guerrilla civil war.

Outlined approach is more likely a mechanical combination of socio-political and military-strategic criteria, as far as guerrilla civil war meets the definition of a form, in which armed struggle during the civil war takes place.

Former President of Nigeria General O. Obasanjo analyzing domestic conflicts on the territory of the African continent in the twentieth century suggested the following criteria for making typology:

1. The struggle for control over resources (distribution of national resources and social wealth or areas that contain valuable natural resources).

2. The desire for self-determination of individual nations, ethnic groups or specific regions, whose population has formed an independent regional consciousness. Resolution of the problem of self-determination by force of arms.

3. Political and ideological confrontation[4].

Separately, O. Obasanjo noted that in Africa there was no strict distinction between the types of internal conflicts, as they all were interrelated.

We consider it appropriate to note that the first type of civil wars is peculiar to developing countries where there is no civil society and social strata have no political activity. As a result, armed opposition is led by mafia groups struggling for power.

Researchers of international project Correlates of War, which accumulates all information about any

[1] *Военный энциклопедический словарь* (1983). Москва: Воениздат, 207.

[2] Демин, Г.И. (1986). *Гражданские войны современной эпохи (социально-политический анализ)*: дис. … д-ра философ. наук: 09.00.02. Москва.

[3] Семенова, Т.Н. (2014). *Сущность и формы перехода государственной власти в истории общества: Легитимная смена власти, государственные перевороты, революции, гражданские войны*. Москва: ЛЕНАНД, 200.

[4] Deng, F.M., Zartman, J.W. (Ed.) (1991). *Conflikt resolusion in Africa*. Washington: Brookings institushion, XXII, 418.

military conflicts of the post-Napoleonic period, use not only the concept of a "civil war", but classification of the basic concept of "internal war". Accordingly, internal wars are divided into:

1. Civil war for central control.
2. Civil war over local issues.
3. Regional internal conflict against non-state entities.
4. Intercommunal war between communities (collision of two or more non-state entities)[1].

Thus, according to the authors of the project civil wars may be of two types. The first type includes the Russian Civil War of 1917 - 1921 and the Spanish Civil War 1936 - 1939. The other type includes the American Civil War 1861 - 1865.

V. Serebrianikov suggested the following criteria for typology:

1. Socio-political orientation: progressive civil war, regressive civil war.
2. The necessity and inevitability of a civil war.
3. Competence and legality of a civil war.
4. Initiative of solving (who started the war first).
5. The impact on society and international life [2].

S. Cherniakhovskyi, analyzing features of a civil war as a form of political process, as a result of manifestations of civil consciousness in society and a violation of social contract, suggested a dimension of manifestation of a conflict as a criterion for typology of civil wars. And accordingly:

1. In socio-economic dimension, a civil war is a conflict between supporters of socialism and capitalism, between supporters of private and public property.
2. In political dimension, a civil war is a war between supporters of revolutionary democratic dictatorship of poor and supporters of authoritarian dictatorship of wealthy minority.
3. In socio-cultural dimension, a civil war is a war between different parties in socio-cultural split between supporters of a "new world" and supporters of an "old world" (supporters of preserving an "old world", firstly, mean usual domestic, ritual and traditional shapes) [3].

E. Ankundinov suggested amount of population involved in armed conflict as a criterion for typology of civil wars:

1. Large-scale civil war, when a war involves majority of population and fighting takes place on the whole territory (Russian civil war in 1917 - 1921, civil war in Mexico 1910 - 1917, civil war in Spain in 1936 -1939);
2. Local civil war when conflict occurs in a separate area and involves minority of a population (civil war in Nigeria in 1967 - 1970) [4].

As we see, this criterion combines not only population involved in an internal war but limits of a country's territory, which is the theater of armed confrontation between warring parties.

K. Schemelyn as a criterion for typology suggested military intervention of armed forces of a foreign state in a crucial period of a war to prevent the defeat of its supporters or for a strategic victory:

1. Controlled civil war in which decisive impact on the outcome of struggle and confrontation have foreign states, actually two hostile blocks of foreign states fight in a third country. As a result of a conflict till the end of war about 0.5 - 07% of the population is killed.
2. Uncontrolled civil war, the results of which kill between 1% and 6% of a population and participation of foreign countries in a conflict is absent or minimal[5].

In our opinion, the criterion proposed by K. Schemelyn is inappropriate because it does not reflect qualitative state of society which is experiencing a civil war.

Modern Russian researcher M. Razinkov offers the following typology criteria:

1. Duration of a war: civil war lasting up to 1 year, a civil war lasting more than 1 year.
2. Sides of a civil war, when the number of domestic participants without intervention is considered: bilateral civil war, multilateral civil war.
3. Intervention: civil war with military intervention of other states, civil wars without intervention.
4. The number of victims: a civil war, during which was killed up to 1000 people; a civil war, during

[1] Міжнародний проект Correlates of War (COW). <http://www.correlatesofwar.org> (2016, March, 08).
2 Серебряников, В.В. (1998). *Социология войны*. Москва: Ось-89, 320.
[3] Черняховский, С. (2011). Смутьяне и граждане. *Власть, 1,* 39-41.
[4] Анкундинов, Е.В. (2007). *Гражданская война как военно-политический конфликт*. <http://www.rusnauka.com/13.DNI_2007/Politologia/21231.doc.htm> (2016, February, 28).
[5] Щемелинин, К. *Теория гражданской войны*. <http://www.schemelinin.com/civil-war.html> (2016, January, 10).

which was killed from 1,000 to 10,000 people; a civil war, during which was killed from 10 000 to 100 000; a civil war, during which was killed from 100 to 1 mln.; a civil war, during which was killed more than 1 million.

5. Basic principles of a split: a civil war, caused by social factors; a civil war caused by national factors; a civil war caused by religious reasons; a civil war caused by political and ideological reasons; a civil war caused by economic reasons.

6. The role of intervention in the course of a civil war: a civil war, during which intervention had a key role in the victory of a regime established after a war; a civil war, during which intervention did not lead supported party to the victory.

7. The area of hostilities: a civil war, covering the whole country; a civil war, during which fighting clashes took place on a periphery; a civil war in which fighting took place in the center, near a capital.

8. Winner: a civil war, which ended in victory of the old regime; civil war, which ended in victory for party which had no power at the beginning of military struggle[1].

Analysis of existing approaches to typology of civil wars allows us to note that the most comprehensive approach is proposed by M. Razinkov, but it is possible to add with the criterion of "social and political orientation", according to which to distinguish the following types: a civil war that led to the establishment of a democratic regime and a civil war that led to the establishment of authoritarian / totalitarian political regime.

So, typological analysis consists in considering a civil war multilaterally, in different ways; typology allows objectively evaluate and fully understand specificity of a civil war. At the same time typological analysis makes it possible to define common and essential characteristics, features, aspects of internal war, determine its place and influence in the world. Typologies of civil wars may help determining the mechanism of its development and the most effective ways to overcome the conflict.

References:

1. Moklyak, N.N., Pereptlitsa, G.N. (1995). *Fenomen voenno-politicheskogo konflikta v sovremennoy etnopoliticheskoy situatsii*. Kiev: Lybid.
2. Rybkin, E.I. (1973). *Voyna i politika v sovremennuyu epokhu*. Moskva: Voenzdat.
3. Demin, G.I. (1986). *Grazhdanskie voyny v sovremennoyu epokhu (sotsiflno-politicheskiy analiz)*: dis. …d-ra filosof. nauk: 00.00.02. Moskva.
4. Semenova, T.N. (2014). *Sushchnost i formy perekhoda gosudarstvennoy vlasti: Legitimnaya smena vlasti, gosudarstvennye perevoroty, revolyutsii, grazhdanskie voyny*. Moskva: LENAND.
5. Deng, F.M., Zartman J.W. (ed.) (1991). *Conflikt resolusion in Africa.* Washington: Brookings institushion, XXII.
6. Mizhnarodnyy proekt Correlates of War (COW). <http://www.correlatesofwar.org> (2016, March, 08).
7. Serebryannikov, V.V. (1998). *Sotsiologiya voyny*. Moskva.
8. Chernyakhovskiy, S. (2011). Smutyany i grazdane. *Vlast, 1,* 39-41.
9. Ankundinov, E.V. (2007). *Grazhdanskaya voyna kak voenno-politicheckiy konflikt*. <http://www.rusnauka.com/13.DNI_2007/Politologia/21231.doc.htm> (2016, February, 28).
10. Shchemelin, K. *Teoriya grazhdanskoy voyny*. <http://www.schemelinin.com/civil-war.html> (2016, January, 10).
11. Razinkov, M.E. (2014). O neobkhodimosti sozdaniya tipologii grazhdaskikh voyn dlya istiricheskoy nauki. *Almanakh Assotsiatsii issledovateley Grazhdanskoy voyny v Rossii*, *1.* Arkhangelsk, 40-44.

[1] Разиньков, М.Е. (2014). О необходимости создания типологии гражданских войн для исторической науки. *Альманах Ассоциации исследователей Гражданской войны в России*, *1.* Архангельск, 40-44.

Світлана Денисюк, д. політ. н.,
Валерій Корнієнко, д. політ. н.,
Анатолій Слободянюк, к. соц. н.
Вінницький національний технічний університет, Україна

«ПЕРСОНІФІКАЦІЯ» VS «РЕПУТАЦІЯ» У ПОЛІТИЧНОМУ КОНТЕКСТІ МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ВИБОРЧИХ ПЕРЕВАГ

Svitlana Denysiuk, ScD in Political Science,
Valerii Korniienko, ScD in Political Science,
Anatolii Slobodianiuk, PhD in Sociology
Vinnytsia National Technical University, Ukraine

«PERSONIFICATION» VS «REPUTATION» IN THE POLITICAL CONTEXT OF MATHEMATICAL SIMULATION OF ELECTORAL ADVANTAGES

The article shows the peculiarities of electoral processes in Ukraine and the influence of political technologies on determining the electoral advantages of citizens. It explains the essence of the phenomenon of political subjects' "personification" in correlation with such categories as "image" and "reputation". The mathematical models are described within the framework of the theory of games, which demonstrate the reasons for existence of the institutional trap in political competition between parties and their leaders in Ukraine, the mechanisms of making elections in Ukraine more democratic and rational. The technologies for minimizing the personification of political parties during electoral campaigns are suggested. It has been determined, that one of the effective mechanisms of transition from the high level of political parties' personification to competition of political programs is increasing the level political culture and consciousness of Ukrainian citizens.

Key words: electoral process, political technologies, political parties, political leader, personification, reputation, political image, mathematical simulation, scenarios of electoral advantages.

Політичні вибори в Україні мають особливості й з огляду на це — одночасно певні проблеми. Аналізуючи змагальний процес, який відбувається між політичними партіями та їх лідерами під час виборчих перегонів різних рівнів, нескладно помітити негативну закономірність: політична і економічна криза в Україні загострюється, а громадяни обирають фактично тих самих політичних лідерів і партії з однойменними назвами. Причому, в агітаційний період виборчих перегонів постійно закликають громадян обирати «справжніх людей із народу», запевняючи, що «нові» кандидати саме такими і є, але перемагають чомусь на виборах «олігархи». Пояснює цей парадокс те, що за будь-якої політичної системи суб'єкти політичного процесу завжди намагалися управляти поведінкою людей з метою досягнення власних цілей. Та оскільки в демократичних суспільствах фізичний примус неприпустимий, виникла потреба у створенні та розвитку своєрідних механізмів управління політичними свідомістю і поведінкою громадян[1].

Ще на початку 60-х років XX століття науковці Мічиганського університету закцентували увагу на важливість не самого виборчого процесу, а, насамперед, чинників, які впливають на голосування громадян. Починаючи з 1990 років вибори поступово стають технологізованими, а усі сучасні політичні технології реалізуються як системні інтелектуальні комплекси, спрямовані на маніпулювання свідомістю. Сьогодні ж спостерігається перехід від традиційних виборчих

[1] Корнієнко, В.О. (2008). Політичні технології у політичній практиці. *Прикладна політологія: навчальний посібник.* Київ: Видавничий центр «Академія», 171.

технологій до ще більш витончених — мікротехнологій, які використовують психологічний вплив вже на підсвідомість виборців. Політтехнологи зазначають, що сьогодні український виборець настільки знеособлений у своїй масі, що домовлятися з ним дуже складно, а тому простіше взаємодіяти з його підсвідомістю за допомогою навіювання.

Як наслідок, прикметною рисою політичної культури українських громадян є яскраво виражена тенденція до персоніфікації у сприйнятті політичної влади[1], в результаті чого відбувається своєрідне домінування іміджу лідера в структурі іміджу політичної партії. З іншого боку, існуючі партії фактично не є суб'єктами політичних ідеологій попри їх декларації щодо власної ідеологічності, тому виборцю простіше ототожнювати політичну партію із її лідером. Зрозуміло, що за таких обставин й сама назва партії як відображення її ідеології, втрачає сенс, а особисті якості політика здаються громадськості вагомішими за суспільну довіру до політичної партії, яку цей лідер представляє. Прикметно, однак, що західна політична практика виборчого процесу вказує на цілком протилежне: громадяни віддають голоси насамперед за певну політичну партію, а особистість політика розглядається у сув'язі із тим, яку політичну силу він представляє і є другорядним чинником виборчих переваг. Узагальнюючи й водночас спрощуючи цей феномен, ми можемо говорити про наявність й протиріччя в практичній площині двох політологічних категорій — «персоніфікації», як відображення характерної риси української політики із орієнтацією на імідж лідера, й «репутації» — як чинника політичного вибору європейськими громадянами, насамперед, політичної партії.

Питання інституціоналізації політичних партій, їх класифікації та роль у суспільному житті в період трансформацій досліджували як зарубіжні (Дюверже М., Констан Б., Елдерсфельд С., Еллінек Г., Медісон Д., Міхельс Р., Оферле М., Юм Д. та ін.), так і вітчизняні науковці (Ващенко К., Колодій А., Конончук С., Ганджуров Ю., Гонюкова Л., Горбатенко В., Нагорняк Т., Примуш М., Шиян А., Чувардинський О., Ярош О. та ін.).

Попри існування значного масиву наукової літератури, в якій більшою чи меншою мірою висвітлюються різні аспекти зазначеної проблеми, глибшого дослідження потребує аналіз технологічної складової політичного вибору і моделювання виборчого процесу з точки зору його ефективності для суспільства.

Повертаючись до аналізу категорій «персоніфікація» й «репутація» слід відзначити існуючий між ними діалектичний зв'язок: кожна особистість обов'язково має репутацію й може претендувати на «політичну персоніфікацію» (у розумінні вищевизначеного), але саме завдяки власній *позитивній* репутації. З іншого боку, репутація політичної партії може суттєво втратити від аморальних дій її лідера. Однак, існує й суттєва різниця. Наприклад, «ідеалістична» традиція, що досліджує проблеми моральності, етики, авторитету, тісно пов'язана з поняттям «репутація», в той час як «реалістична» традиція загострює увагу на проблемі формування зовнішнього образу особистості, тобто її іміджу, який формуючись технологічно, далеко не завжди відповідає сутнісним рисам окремого політичного лідера. І це не випадково: завдяки виборчим технологіям негативні риси політика подаються у вигідному світлі, а позитивні — у непривабливому. Тому під час виборчої агітації такі фактори, як істинна особистість кандидата, його досягнення у політичній чи професійній сфері, справжня моральність, ідеологічна платформа, усе те, що складає сутність позитивної репутації, починають відігравати другорядне значення.

По-перше, насамперед, мабуть, тому, що таких політиків із позитивною репутацією небагато серед інших.

По-друге, тому, що «забруднити» позитивну репутацію політичного лідера доволі нескладно завдяки технології дезорієнтування, завданням якого є приниження моральних рис суперника, а метою — забезпечити поразку небажаного кандидата. Дезорієнтування етично неприйнятне для демократичного суспільства, бо пов'язане із необ'єктивною інформацією, яка змінює вже сформовану репутацію кандидата. Це спонукає громадян здійснювати інший, помилковий вибір. Натомість в українському законодавстві немає норм, які забороняють дезорієнтацію виборців[2].

По-третє, саме позитивна (бажана, суспільно-ціннісна) репутація формується набагато довше, ніж імідж, але й втрачається набагато швидше за нього. Істотна різниця між цими поняттями

[1] Кляшторний, М.Д., Комарова, Ю.П. (2005). Персоніфіковані суб'єкти влади в структурі політичної системи суспільства. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка*. *Сер. Філософія. Політологія, 43,* 125-131.

[2] Войтович, Н. (2002). Інформаційні війни та політична реклама в ЗМІ. *Укр. періодика: історія і сучасність : Доп. та повідомл. сьомої Всеукр. науково-теор. конф.* Львів, 459.

полягає, насамперед, у тому, що формування репутації вимагає систематичних спрямованих зусиль. За словами українського дослідника О. Шабельника, зміна однієї зі складових репутації відбувається автономно і замкнуто. Можна вибірково змінювати одну характеристику репутації, не зачіпаючи іншу (наприклад, підвищувати професійну оцінку діяльності політичної партії, поширюючи в потрібному середовищі необхідну інформацію), на відміну від іміджу, де зміна одного з компонентів образу тягне за собою його докорінну зміну в цілому[1]. Отже, репутація — це більш широке й значуще за імідж поняття, який слід вважати складовою частиною репутації. З іншого боку, формування репутації можливо тільки після «розкрутки» іміджу.

Іншими словами, орієнтація у період виборчого процесу на репутацію суб'єкта політики — це своєрідна ознака сталості демократичних традицій у суспільстві, орієнтація лише на імідж, відображенням чого і є феномен персоніфікації політичного лідера, його фактичне ототожнення із партією — навпаки. В українському суспільстві феномен персоніфікації політичного лідера, на відміну від західного, спирається саме на формування політичного іміджу, а не на більш вразливу політичну репутацію.

Повернемося до українських реалій. Процеси демократизації на початку 1990-х рр. стимулювали розвиток плюралізму, багатопартійності, змагальності в українській політиці. На перших етапах становлення незалежності України партійний ринок формувався досить повільно і переважно за рахунок оформлення ініціатив громадян. Політичні партії в основі своїх програм мали досить виразні ідеології. Найчисельнішу групу складали праві та правоцентристські партії (УНКП, КУН, ОУН тощо). Лівий фланг був представлений політичними партіями, що виникли на основі забороненої у 1991 р. Комуністичної партії України — СПУ, СелПУ, а також «реінтеграційні» та ліворадикальні утворення (Партія праці, Громадянський конгрес України тощо). Центристські партії утворювались як виразники політичних ідеологій (ПЗУ, ЛПУ) та «загальнодемократичні» партії (Конституційно-демократична партія, ПДВУ)[2].

Напередодні парламентських виборів в Україні 1994 р. було зареєстровано 30 партій, а 14 з них здобули депутатські мандати, а на кінець каденції ВРУ II скликання партійне представництво мали 17 політичних партій. Можна стверджувати, що тоді партійна приналежність кандидата не була домінуючим фактором його обрання, а головним — була ідеологія. Лідерами партії були переважно представники інтелігенції як гуманітарної, так і науково-технічної, а також колишньої партійної номенклатури. Проте варто зазначити, що спостерігалися і перші спроби створення партій представниками бізнесу. Під потужним впливом Міжрегіональної асоціації України, підприємницької організації під проводом М. Азарова, утворились в той час одразу дві політичні сили — Громадянський конгрес та Партія праці.

Вибори 1998 р. відбувалися за ухваленим у 1997 р. законом «Про вибори народних депутатів України», який був сприятливим для великих політичних партій, адже тільки вони мали достатній організаційний та кадровий потенціал для проведення виборчої кампанії у загальнонаціональному виборчому окрузі[3]. Змішана система виборів до ВРУ, насамперед її пропорційна складова, стимулювала процес інституалізації партій — політичні актори усвідомили їх цінність, як засіб досягнення політичної влади.

На парламентські вибори 1998 р. припадає початок значної «технологізації» виборчих кампаній в Україні. З цього часу починають працювати потужні виборчі так звані «чорні штаби» та активно застосовуватися різні політичні технології, проводяться масштабні соціологічні дослідження, широко залучаються політичні консультанти, іміджмейкери[4]. Для порівняння — на початок 1998 р. вже було зареєстровано 52 політичні партії.

Слід зазначити, що персональний чинник у виборчому процесі поступово зростав. Лідер партії виступав водночас і символом партії, і уособленням ідеології. Особливістю парламентської кампанії 2002 р. стала виразна персоніфікація політичних партій і блоків: навколо певного лідера формувався імідж партії і вибудовувалась уся виборча кампанія (Виборчий блок В. Ющенка «Наша Україна»,

[1] Шабельник, А. (2002). Имидж и репутация – две большие разницы. *Советник, 2,* 24.

[2] Нагорняк, Т.Л., Руденко, А.Ф. (2013). Політико-партійний ринок та маркетинг в Україні: етапи становлення та розвитку. *Панорама політологічних студій, 10,* 139.

[3] Рагозін, М.П. (2003). *Розвиток партійної системи в Україні: кількісний аналіз.* <http://www/nbvu.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Polit/2003_21/09_ragozin_ mp.pdf>.

[4] Колесников, О. (2008). Тенденції еволюції виборчих технологій в Україні. *Сучасна українська політика: політики і політологи про неї,* 350.

Блок Юлії Тимошенко (БЮТ).

У 2006 р. для проведення успішної виборчої кампанії ефективною стратегією політичної партії стає конструювання ефективного іміджу лідера. Адже за умови пропорційної виборчої системи із закритими списками виборець фактично голосує за конкретних політичних лідерів.

Збільшення кількості «іменних» політичних сил (17 блоків, з яких 2 потрапили до парламенту: Блок В. Ющенка «Наша Україна» та Блок Юлії Тимошенко) свідчить про вагомий вплив харизматичності лідера на електоральний вибір населення. Ця тенденція простежується і на дострокових виборах 2007 р. З 5 політичних сил, що пройшли до парламенту, 2 виборчі блоки — персоніфіковані: Блок Юлії Тимошенко і Блок Литвина, НУНС, хоч і не використовував у назві імені лідера, але впродовж усієї кампанії активно позиціонував себе як політична сила Президента В. Ющенка[1].

Вибори до Верховної Ради України 2012 р. відбувалися за змішаною системою із п'ятивідсотковим прохідним бар'єром. Часткове повернення до мажоритарного принципу парламентських виборів формально відповідало ставленню громадян до політичних партій і високому рівню невизначеності їх ідейно-політичних позицій. Переважна їх більшість — не «ідеологічні» й такі, що не відображали інтересів певної суспільної верстви. Вони все більш ставали переважно «бізнес-проектами» або угрупованнями, що створювалися «під лідера».

За ознакою електоральних уподобань виборці «Батьківщини» та «УДАРу» першорядної значимості надавали саме особі лідера партії (перші позиції, 50 % і 57 %, відповідно), «Свободи», КПУ, «Україна — Вперед!» і ПР — ідеології і виборчій програмі партій (відповідно, 68 %, 57 % і по 48 %). Особистісні якості кандидата, висунутого партією, є найбільш вагомими для виборців Партії Регіонів (33 %), найменше — «Свободи» (20 %)[2].

У виборах до Верховної Ради 2014 р. брали участь Блок Петра Порошенка, Радикальна партія Олега Ляшка, Громадянська позиція (Анатолій Гриценко) та ін. Ці політичні партії включили до назви імена своїх лідерів, що закріпило ефект персоніфікації. Проте партії, які не застосували такий технологічний прийом, ставку робили все одно на імідж лідера, про що свідчать і результати опитувань громадської думки.

До того ж цікаво, що кандидатами у депутати на тих виборах було зареєстровано 13 осіб із ім'ям Дарт Вейдер. Зрозуміло, що йдеться, в першу чергу, приверталась увага громадян із протестними настроями. Проте саме особа лідера, нехай і казкового, була чинником вибору.

На місцевих виборах 2015 р. «Блок Петра Порошенка «Солідарність»», Радикальна партія Ляшка, «Вінницька Європейська Стратегія» (Гройсмана-Моргунова) та ін. знову робили ставку на персоніфікацію, яка вкотре спрацювала. Іншими словами, саме феномен персоніфікації визначає сьогодні політичний вибір громадян України.

Цікавими є результати соціологічного дослідження, що проводилось серед студентів Вінницького національного технічного університету у листопаді 2015 р. та лютому 2016 р. Було опитано 420 студентів різних спеціальностей 3-4 курсів. Були поставлені такі питання: чи можете Ви назвати у списку партії «Блок Петра Порошенка «Солідарність»» тих осіб, які займали другу і третю позиції, під час виборів 2015 р.? Чи можете Ви назвати у списку Радикальної партії Ляшка тих осіб, які займали другу і третю позиції, під час виборів 2015 р.? Чи можете Ви назвати у списку партії «Вінницька Європейська Стратегія» тих осіб, які займали другу і третю позиції, під час виборів 2015 р.? Чи знаєте тих осіб, які посідають четверте місце у списку партії «Вінницька Європейська Стратегія»? І останнє питання: «У разі Вашого голосування за партію «Вінницька Європейська Стратегія» (Гройсмана-Моргунова), якби не лунало популярне прізвище В. Гройсмана: чи обрали б Ви цю політичну силу?».

У перелік було внесено ті питання, які, зокрема, стосувались місцевої партії і, враховуючи, що місцеві вибори відбулись у жовтні 2015 р., можна припустити, що студенти університету могли пам'ятати прізвища політиків.

Результати дослідження виявились такими: назвати осіб, які займають нижче першої позиції у списку партії, не вдалось жодному студенту, якщо не використовувати інформацію з Інтернету. Стосовно останнього питання, то лише 5 % відповіли, що обрали б цю політичну силу, не зважаючи

[1] Сакрієр, О.Л. (2010). Принципи конструювання іміджу політичної партії в Україні. *Держава і право: зб-к наукових праць. Юридичні і політичні науки, 50,* 740.

[2] *Парламент і парламентські вибори в Україні 2012 р.: політична ситуація, суспільні настрої та очікування* (2012). Київ: Центр Разумкова, 55.

на прізвище колишнього міського голови.

Отже, персоніфікація залишається специфічним політичним явищем в українській політиці, на якому будується відповідна політична технологія, здатна забезпечити майже гарантований результат під час виборчих перегонів. Проте чи є ефективним для суспільства феномен персоніфікації тієї чи іншої політичної сили, лідер якої має привабливий політичний імідж? Чи здатний лише один лідер гарантувати розв'язання нагальних проблем у разі приходу *усієї* (виділено авт.) політичної сили до влади? Чи можна спрогнозувати — наскільки ця політична сила в практичній площині є адекватною іміджу цього лідера?

Щодо прогнозування результатів і сценаріїв виборчих переваг, в західній політичній думці широко застосовується математичне моделювання в рамках теорії ігор. Особливості виборчих процесів та їх математичне моделювання досить повно викладене у працях зарубіжних і вітчизняних фахівців[1].

З метою розв'язання проблем політичного вибору, спробуємо застосувати модель динамічної гри, яка визначає виграш для *i* виборця відповідно до формули (Acemoglu) (1):

$$U_{it} = \max\left\{ E_t \sum_{s=0}^{\infty} \beta^s u_i\left(a_{t+s}, k_{t+s}\right)\right\} \quad (1)$$

де, U_{it} — це виграш, який максимізує *i-й* виборець, взявши до уваги майбутнє розгортання гри. E_t — оператор математичного очікування, що залежить від часу *t*. β — множник дисконтування. *s* — тимчасові інтервали. $U_i(a_t, k_t)$ — функція виграшу *i-го* гравця на час *t*. a_t — вектор гравців у момент *t*, k_t — вектор стану гри (політики, суспільства і економіки) в момент часу *t*.

Модель динамічних процесів гри (1) завершується перехідним законом для держави, суспільства, політики і економіки. Це може бути описано як функція переходу $q(k_{t+1}/a_t, k_t)$, коли реалізується умова нормалізації стану.

$$\forall a_t, \forall k_t : \sum_{\mathrm{k}_{t+1}} q(k_{t+1} \mid a_t, k_t) = 1, \quad (2)$$

Можна спростити модель, що описується формулами 1-2, шляхом забезпечення реалізації таких припущень.

Припущення 1. Виборці мають певний горизонт планування, який не перевищує період виборів. З цього припущення формулу 1 можна переписати так:

$$U_{it} = \max_{p}\left\{\left(\beta \sum_{k_t+1} u_i^p(a_{t+1}, k_{t+1}) \cdot q_p(k_{t+1} \mid a_t, k_t)\right) + u_i(a_t, k_t)\right\} \quad (3)$$

Формула 3 представлена функцією очікуваної користі для виборців (за умови, що буде відбуватися після виборів). У формулі 3 висувається припущення, що очікувана функція корисності буде залежати від обіцянок *p* політика. Тоді функція записується так: $q_p(k_t+1/a_t, k_t)$ для держави, суспільства і економіки, у разі виконання обіцянок *p* політиком. Максимум рівняння 3 обраний із сукупності всіх політиків. Тут введемо ще одне припущення.

Припущення 2. Репутація політика не залежить від поточного результату його діяльності. У цьому випадку виборець не буде брати до уваги власні виграші у виборчому процесі, які відповідають поточному стану економіки й політики. Тому в рівнянні 3 можна припустити, що $ui(at,kt)=0$.

Тепер розглянемо остаточне припущення 3. Всі лідери партій пропонують політику, яка призводить до тих самих очікуваних функцій корисності для виборців. В силу припущень 2 і 3, формула 3 зводиться до такої форми:

[1] Acemoglu, D., Robinson, J.A. (2006). *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press; Губко, М.В. (2003). *Управление организационными системами с коалиционным взаимодействием участников*. Москва: ИПУ РАН; Корнієнко, В.О., Денисюк, С.Г., Шиян, А.А. (2010). *Моделювання процесів в політико-комунікативному просторі*: *монографія.* Вінниця: ВНТУ; Shyian, A., Nikiforova, L. (2010). *Functioning of Institute of the Parties' Competition in Ukraine.* <http://ssrn.com/abstract=1708442 orhttp://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1708442>.

$$U_{it} = \max_{p} \sum_{k_{t+1}} Q_i^p (k_{t+1} \mid a_t, k_t) \quad (4)$$

У формулі 4 вектор-функція $Q_i^p(k_{t+1} \mid a_t, k_t)$ описує, як p політик може впливати на i виборця. Функцію можна назвати політичним зображенням p політика.

$$F_i^p = \sum_{k_{t+1}} Q_i^p (k_{t+1} \mid a_t, k_t) \quad (5)$$

Моделі, запропоновані вище[1], є загальними, але можуть бути застосовані для умов виборчих кампаній в Україні. Так, в нашій державі реалізується припущення 1, оскільки виборці не мають практики планувати власне життя, а пов'язують власні плани з планами та намірами політиків та політичних партій. Це, звичайно, є результатом відсутності партійної економічної програми і постійних змін у «правилах гри» в економіці України, законодавстві, політиці, що унеможливлює прогнозування власного життя.

Припущення 2 також виконується тому, що, починаючи з початку 2000-х років, у Верховній Раді України та Кабінеті Міністрів нові політики не з'являються. Деякі політики «мігрують» з однієї політичної партії до іншої. Наприклад, у 2006 р. після виборів до ВР України, Й. Вінський (віце-лідер партії «Батьківщина») відвідав офіс цієї партії. Така ситуація є пікантною через те, що він керував виборчою кампанією конкуруючої партії (Соціалістичної партії України) в 2006 р. Після виборів Й. Вінський вступив у партію «Батьківщина» і був призначений на високу посаду.

Щодо репутації політика, то розглянемо наступний приклад. В. Пинзеник «керував» економікою України протягом значного періоду часу. Так, з жовтня 1992 по серпень 1993 р. — міністр економіки України (в цей час було падіння рівня розвитку економіки від 82 % до 71 % порівняно з 1990 р.). З жовтня 1994 р. по квітень 1997 р. — перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністр з економічних реформ (знову спад економіки з 54 % до 42 % у порівнянні з 1990 р.). З лютого 2005 по серпень 2006 р. — міністр фінансів України (було економічне зростання з 61 % до 67 % порівняно з 1990 р.). З грудня 2007 по лютий 2009 р. В. Пинзеник — міністр фінансів України (було певне економічне зростання з 72 % до 74 % порівняно з 1990 р.). У той час В. Пинзеник був: депутатом ВР, членом Комітету з питань фінансів і банківської діяльності. Цікаво, що за даними українських експертів, В. Пинзеник вважається одним з кращих економісти в Україні. Отже, репутація була неоднозначною, але людину обирали на високі посади.

Розв'язати проблему можна за допомогою методу, представленому Д. Асемоглу (2003), який дає відповідь на питання: чи пов'язаний політичний вибір громадян з іміджем, репутацією, обіцянками політичних лідерів, оскільки «хтось завжди заважав» українським політикам. Опозиція «заважала» Л. Кучмі (Президент України), Ю. Тимошенко (прем'єр-міністр) і В. Ющенко (Президент України) «заважали» один одному. Крім того, завжди широко використовувалась маніпулювальна технологія пошуку винних ворогів українськими політиками.

Припущення 3 виконується у виборчих кампаніях України, тому що «передвиборчі програми» є лише набором не пов'язаних між собою обіцянок партій і політиків, які можна згодом не виконувати.

Як побудувати механізм переходу до справжніх демократичних виборів? У цьому процесі може допомогти формування адекватних математичних моделей. Визначення характерних складових політичної ситуації допомагає розробити механізми управління нею, в чому і полягає сенс математичних моделей.

Твердження 1-4 справедливі лише при припущеннях 1-3, які приводять до переваг виборців (4). Як показує аналіз, важливою є обізнаність виборців щодо сучасних методів і технологій політичної та економічної аналітики.

Отже, орієнтація у період виборчого процесу на репутацію суб'єкта політики — це своєрідна ознака сталості демократичних традицій у суспільстві, орієнтація лише на імідж, відображенням чого і є феномен персоніфікації політичного лідера, його фактичне ототожнення із партією — навпаки. В українському суспільстві феномен персоніфікації політичного лідера, на відміну від західного, спирається саме на формування політичного іміджу, а не на більш вразливу політичну репутацію. Для зміни ситуації в Україні необхідно створити умови, за яких вказані вище припущення будуть неправильними, а переваги виборця буде визначатися формулою (1). Це можна

[1] Acemoglu, D. (2009). *Introduction to Modern Economic Growth.* Princeton: Princeton University Press.

зробити, наприклад, у такий спосіб.

По-перше, важливо інформувати виборців про існуючі методи і технології аналізу політико-економічних наслідків від прийняття політичних рішень. Це дозволить виборцям аналізувати проблеми і використовувати набутий досвід (1)-(2) під час виборчих кампаній.

По-друге, необхідно навчити громадян прогнозувати власну функцію корисності в залежності від програми конкретних політичних сил. У розвинених державах це правило виконується протягом багатьох десятиріч. Наприклад, на останніх президентських виборах в США Барак Обама і Джон Маккейн, презентуючи президентські програми, близько 20 хвилин присвятили описанню майбутнього життя виборця. Вони показували різницю між образами майбутнього у разі виграшу політичного опонента. Це робилося не тільки задля бажання власної перемоги, але й задля розвитку навичок політичного аналізу, й передбачення наслідків вибору для кожного громадянина.

По-третє, важливо сформувати еволюцію репутації політиків, відкинувши їх харизматичність й технологічно сформований імідж[1], що сприятиме раціоналізації політичного вибору.

References

1. Acemoglu, D. (2009). *Introduction to Modern Economic Growth.* Princeton: Princeton University Press.
2. Acemoglu, D., Robinson, J.A. (2006). *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Denysiuk, S.H., Korniyenko, V.O. (2011). Reputatsiya yak skladova politychnoyi komunikatsiyi. *Politolohichnyy visnyk : zbirnyk naukovykh prats, 52,* 320-328.
4. Hubko, M.V. (2003). *Upravlenye orhanyzatsyonnыmy systemamy s koalytsyonnыm vzaymodeystvyem uchastnykov.* Moskva: YPU RAN.
5. Kljashtornyj, M.D., Komarova, Ju.P. (2005). Personifikovani sub'jekty vlady v strukturi politychnoji systemy suspiljstva. *Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka. Ser. Filosofija. Politologhija, 43,* 125-131.
6. Kolesnykov, O. (2008). Tendentsiyi evolyutsiyi vyborchykh tekhnolohiy v Ukrayini. *Suchasna ukrayinska polityka: polityky i politolohy pro neyi,* 345-353.
7. Kornijenko, V.O. (2008). *Politychni tekhnologhiji u politychnij praktyci. Prykladna politologhija*: navchaljnyj posibnyk. Kyjiv: Vydavnychyj centr «Akademija», 170-180.
8. Korniyenko, V.O., Denysiuk, S.H., Shiyan, A.A. (2010). *Modelyuvannya protsesiv v polityko-komunikatyvnomu prostori:* monohrafiya. Vinnytsya: VNTU.
9. Nahornyak, T.L., Rudenko, A.F. (2013). Polityko-partiynyy rynok ta marketynh v Ukrayini: etapy stanovlennya ta rozvytku. *Panorama politolohichnykh studiy, 10,* 139-148.
10. *Parlament i parlamentski vybory v Ukrayini 2012 r.: politychna sytuatsiya, suspilni nastroyi ta ochikuvannya* (2012). Kyyiv: Tsentr Razumkova.
11. Rahozin, M.P. (2003). Rozvytok partiynoyi systemy v Ukrayini: kilkisnyy analiz. <http://www/nbvu.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Polit/2003_21/09_ragozin_ mp.pdf>.
12. Sakriyer, O.L. (2010). Pryntsypy konstruyuvannya imidzhu politychnoyi partiyi v Ukrayini. *Derzhava i pravo: zb-k naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky, 50,* 733-743.
13. Shabeljnyk, A. (2002). Ymydzh y reputacyja – dve boljshye raznycy. *Sovetnyk,* 2, 23-25.
14. Shyian, A., Nikiforova, L. (2010). *Functioning of Institute of the Parties' Competition in Ukraine.* <http://ssrn.com/abstract=1708442 orhttp://dx.doi.org/10.2139/ssrn>.
15. Vojtovych, N. (2002). Informacijni vijny ta politychna reklama v ZMI. *Ukr. periodyka: istorija i suchasnistj: Dop. ta povidoml. sjomoji Vseukr. naukovo-teor. konf*. Ljviv.

[1] Денисюк, С.Г., Корнієнко, В.О. (2011). Репутація як складова політичної комунікації. *Політологічний вісник: збірник наукових праць, 52,* 325.

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Fejzulla Berisha, Doctor of Law, Professor
''Public University of Haxhi Zeka'', Peja, Republic of Kosovo

THE RELATION BETWEEN SOCIETY, STATE AND LAW

The state and law cannot be explained outside social categories, and have legal relations within them, where with the help of legal norms we know the rights and obligations of subjects of the right. Legal subjects become carriers of rights and obligations in their relations, related to the realization of legal norms, where with the creation of legal relations, different social relations are disciplined. The term 'right' (in French Droit, in German Recht, in Portugal Direitoo, in Spanish Derecho) originates from the Latin word – directus, from which a number of Latin terms originates, such as rex, region etc. With other words respectively in the main Indo-European languages: right, law, jurisprudence etc.

The function of the state contains those functions that are related to the general social interest. The state is an independent, strong social organization, protects public health, traffic and many other activities. The state and right are state activities for the protection of state interest and this is realized through the monopoly of physical force. The state and right protect and realize political, economic or property relations. The function of state and right on the other hand is presented as a function of state obligation, that is realized in case it is necessary, through the monopoly of physical force, with other words through coercion, as an organized state power.

For the function of state we will stop and analyze its two elements: the element – internal function and the element – external function. The essential element of the legal norm is the behavior of the subject of rights, as required by the legal norm. In this context we are talking about cases when the subjects of law behave based on law, respectively subsidiary acts, issued by authoritative state bodies, respectively other legal persons.

Norms, as a rule, can be divided in these two groups: natural laws, technical norms and social norms. Here we have to deal with social norms that contain the social sanction.

Based on this we can classify social norms in three groups: social norms that constitute in their selves sanctions that are used by the unorganized society; social norms that constitute of sanctions that are used by a social organization, enterprise or similar; social norms that constitute of sanctions that are used by a special social organization called state.

Moral, as well as the right, in their implementation, are based in the consciousness of citizens, but the difference between the right and moral stands in the fact that unlike moral, the right is set and sanctioned by the state, while moral norms are set by the public opinion and can treat moral as an internal sanction in the context of psychological consciousness and with this people know the done and undone actions, respectively the purposes of action or inaction.

It is understood that the norms issued and sanctioned by social organizations can't be contrary to the legal order, with norms that have higher legal power.

It is understood that the norms that are issued – adopted by social organizations can't be contrary to the legal order – the positive right, with norms with higher legal power that in this context are issued – adopted by the state as a strong social organization.

With the term 'right' we mean the norms that are created by the organized society and that are applied by that society which is called state, and the norms that are applied by the state are called the right. The state is an organization of organized violence based on legal norms is distinguished by other organizations, mostly thanks to its external element – physical force.

In the state and right there might be slow changes that happen in the society, which we can call evolutionary changes, ongoing changes, for example the change of some legal clauses in the acts

of some laws. Simply, only some clauses change. All these, in one way or another, change the state and law, (but partly) the essence remains the same. The state and right in essence remain unchangeable and within these changes of state and right are: changes called reforms, coup and conspiracy.

The reform is also a promoter of changes of the function of state and right, by following and incorporating the results, contemporary achievements in general social relations.

Coup – these kinds of changes are unacceptable for the society, don't coincide with the principles of the democratic order, because they don't bring important favors for the society in general, but only for a certain group of people.

The difference between coup and state conspiracy stands in the fact that state coup is done by a certain group of people in the state hierarchy, while the conspiracy is done by people that are not part of this hierarchy, that are outside state structures, respectively persons that are not part of state hierarchy. But it is also a characteristic of the conspiracy to emphasize that it doesn't change the state and right in essence, in this context it remains unchanged.

The revolution entails two meanings, respectively two notions: the revolution exercised by violence, and the revolution exercised peacefully. The revolution exercised by violence, physical violence, means armed conflicts between the carriers of state power and the ones that depend from this power, when an organization goes after the old state organization until the seizure of power, the political and economic one. The economic revolution is also reflected in the state and right in general, because it also changes the system of property, which means that, the state and right also change. According to the new democratic principles, starting from the system of property with different revolutions different property holders appear.

Key words: state and law, legal relations, state power, state functions, entirety of legal norms, evolutionary and revolutionary changes, reforms, coup, state conspiracy.

The familiarity with contemporary concepts of state and law are an imperative for every student that aims to be included in the universe of legal knowledge, for every citizen that wants to familiarize with the model of the science of law and jurisprudence in general, for every official person that wants to exercise its public authority inspired by the principles of this doctrine.

But, the first lessons of studying state and law educate the future jurists from this field. The familiarity with state and law, is a sovereign right of everyone, especially the ones that are interested to really benefit the intellectual property, the ones that do this for the good of state and law in general, which is in the service of state in particular. The word 'law' usually includes not only law in the narrow sense of the word, but something else as well - the state, i.e. that law is studied in legal sciences in general, which is closely related to state. So, legal sciences are narrower professional sciences for jurists, but these are also studied in some non-legal sciences, such as different social and political sciences. In the Faculty of Law, state and law are studied. And these sciences are known as state (public) legal sciences. With other words, this subject is called Introduction to Law. Let's do a comparison of the basis of state and law: the legal-political elements and categories that appear to state and law as an entirety.

In all cases the state doesn't represent a force that has been imposed to the society from outside. It is a result of the internal development of the society that is often accelerated or complicated by its external condition. Legal relations are social relations regulated by legal norms by the subjects, which in law are known as carriers of legal rights and obligations, and by the subjects, which in the name of state and based on law have certain authorizations and competences.[1] The state and law have special features that distinguish them from the other categories and this difference is seen in the monopoly of physical force.

The state and law cannot be explained outside social categories, and have legal relations within, where through legal norms the rights and obligations between the subjects of law are recognized. Legal subjects become carriers of rights and obligations in their relations, regarding to the realization of legal norms, where with the creation of legal relations different social relations are disciplined. The term 'right' (in French Droit, in German Recht, in Portugal Direitoo, in Spanish Derecho) originates from the Latin word – directus, from which a number of Latin terms originates, such as rex, region etc. With other words

[1] Buxhakoski, Stefan (2007). *Fillet e së Drejtës si disiplinë shkencore.* Tetovë: shtëpia botuese "Çabej".

respectively in the main Indo-European languages: right, law, jurisprudence etc.

In this context we also have to deal with the legal order, because legal relations itself present the legal order. Legal relations are social relations that are regulated by legal norms, based on which the rights, obligations and responsibilities of the subjects of law result. Legal relations are known to have these main characteristics and features: legal relations are social relations, but every social relation cannot be a legal relation. The legal relation is always based and institutionalized based on legal norms, as general norms, respectively conditional norms, while when they individualize we have to deal with non-conditional norms. The legal relations are relations between individuals, subjects of law, for example the legal relation of the student with the relevant faculty starts to exist when he/she is accepted to the relevant faculty. In the university, the student gains knowledge by participating in lectures, by using the library, electronic tools for using the literature in one side, while the faculty in the other side has the obligation to enable the realization of these rights. The entire legal relation is guaranteed and ensured as a value by the state, but there are cases when the parties that enter a legal relation avoid this relation, and so the state imposes its will by using its compelling (repressive) force because of avoiding the realization of the legal norm through the dispositive voluntarily.

As a rule, in the legal theory and practice we have a number of relations, such as: constitutional, administrative, criminal, civil, family-hereditary etc.

In legal reports there are rights and obligations; respectively there are relations that can be classified in: active and passive. The actives are always related to rights, while the passives with certain obligations that result based on the legal relation entered by the parties. Then we have long-term and short-term relations, relative and absolute, that are dedicated to parties in the relation.

According to this, it results that we have the elements of legal relations as a subjective right, the legal obligation that is linked to the subjects of the legal relation and with the object of the legal relation. State and law are closely linked to the society in general, but on the other side they are a special category.[1] The state and law are set by the society, and they impact on society and are in the service of society. We have the impact of state and law in society, but the society has an impact in state and law as well. So, state and law are presented as important factors in society, where the state as a social organization realizes its functions through the law inside the certain society. State and law, as we noted above, are social phenomena, therefore they carry the element of physical force in themselves,[2] exercised by the certain state mechanisms if different parties – subjects avoid the fulfillment of their obligations in legal relations. I.e. the state as a social organization has an impact in social legal relations because, in one way or another, it is presented as a creator of legal norm and as their protector in case they are violated by the relevant subjects. To shortly sum the notion of state and law: according to the normative theory, a society has an organization.

While if we talk about the institutional theory about state and law, then state and law operate in an organized society that is unified with the legal order. While legal order is unified with the communion of many elements, norms, customary norms, normative facts, systematically coordinated with each other. As an end of the notion state and law, it results that law is an organization or a group of norms in a ranked system that ensures the unity of norms i.e. the legal order of the state.

1. THE FUNCTIONS OF EXERCISING THE AUTHORITY OF STATE POWER

State power is distinguished by other social activities because everything that is social may not be related to state. The functions of state and law is specific in society, state and law have the duty or mission to maintain public order and safety, to realize justice, to protect humans freedom and rights etc. Defining the function of state is one of the primary issues not only as a notion but as an activity as well where the main sides of state apparatus are set and the main duties as a tool of realizing its activity. According to some theorists, state functions are exclusively based on state activity, everything that is known as state activity is also counted as state function. State activity includes: the legislative, executive and judicial activity, but in the general corpus of state activity we also have these activities: military, police, legal, economic, cultural, social, educational, health etc.

For state activities – functions we have different theories and meanings. Related to this we have the teleological meaning, where the state is presented as an institution that realizes law.

The function of state and law has to be distinguished by other activities. The state activity is a

[1] Llukiq, Radomir, Koshutiq, Budimir (1981). *Uvod u Prava*, Beograd: Naučna Knjiga.
[2] See: Комаров С.А., Малько А.В. (1999). *Теория государства и права*. Москва, 50.

concrete activity and acts for the general interests of society. State and law have a certain mission – duty for a certain purpose.

The function of state includes those functions that are related to the general social interest. The state is a special, strong and social organization, protects the public health, traffic and many other activities. State and law are state activities for the protection of state interests and this is realized through the monopoly of physical force. State and law protect and realize political, economic and many other relations. The function of state and law on the other side appears as a state liability function that – if necessary – is realized by the monopoly of physical force, with other words through liability, as an organized state force. The state is an organization that has the monopoly of physical force, respectively the sovereign power that serves for the protection of state's interests. Law is an entirety of legal norms that are organized by state – state apparatus.

In analytical terms, the bourgeois state, same as the states that existed before, has two main functions: the internal (main) function, the oppression of exploited classes and the external function, the territorial expansion to the detriment of other states and the protection from other state's attacks.[1] Taken in historical terms, the state has the same military force as the bourgeois state, i.e. its army. This manner of function is related to the everyday activity of state administration bodies, police authorities of the bourgeois state.

Another such manner is the judicial oppression of employees that is expressed in the punitive activity of the judicial bodies of the bourgeois state. Also the activity of the representative bodies of the bourgeois state, by including bourgeois parliaments, has been subjugated to the function of oppressing the employees. Therefore, in different spheres of the activity of the bourgeois state and of any other beneficiary state, we encounter the same function of the beneficiary state power, repressor of exploited people.[2] For the function of state we will analyze two elements: the element – internal function and the element – external function.

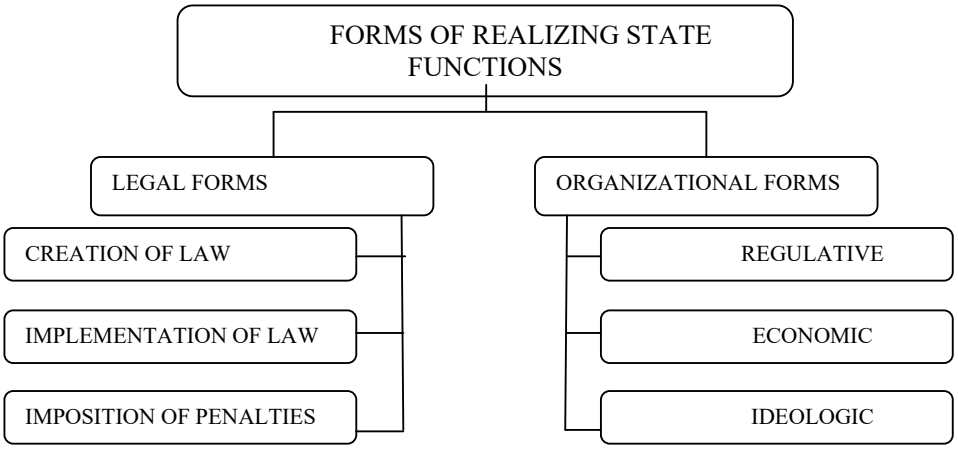

1.1. The element of the internal function

The internal element – function of the state and law is totally connected to the realization of state duties in the internal aspect, but within its internal functions the state does these activities: in its constitutive function and support to the legal order: providing legal property rights, private rights, protects citizens freedom and rights, exercises the economic, cultural, social, ecologic, health, military, educational activity etc. The internal function of state is linked to the fact that it has a beneficiary character of the activity of the bourgeois state, like every other exploitive state that results in the exploitive function. This function is known as one of the main functions because it realizes its main duty, the protection of the rule of exploiters, where by realizing this function the state also realizes its external policy with other states.

In the opinions about the socialist state, he conducts the function of oppressing opposite classes, the function of protecting the legal order and social property, the economic-organizational and cultural-educational function. The last opinion is seen as a more essential and specific function in socialist states, because from this the whole state benefits. In general state functions have to be functions in the service of protecting human's rights and freedom, it has to be unified as a legal state, respectively as a state of law.

[1] See: Omari, Luan (2007). *Parime dhe Institucione të së Drejtës Publike*. Tirana: Elena GJIKA.
[2] See: Omari, Luan (2007). *Parime dhe Institucione të së Drejtës Publike*. Tirana: Elena GJIKA.

1.2. The element – external functions of state

The state has these functions: maintenance of peace and peaceful coexistence, the opportunity of external cooperation, the protection of state sovereignty from external aggressions etc. As for the classification of state's functions, it takes these internal and external activities, related to their duration: temporary and permanent, related to their importance: essential and non-essential. While related to the implementation of legal measures in: legislative, executive and judicial activity.[1] In contemporary theories of the state function we distinguish two forms of realizing state's functions: as a legal form and activity and as an organizational one. The legal forms of activity, respectively of state functions, are related to the appliance of legal acts, issued by the bodies with the highest state authority. Besides the creation of acts for adoption, we have the implementation, realization of normative acts through the implementation of laws with administrative character and activity. While, regarding to organizational activity, organizational form, the organization of state administration, this is directly conditioned by the social order of a country and its state organization.[2] Then we have the theory of the separation of state powers as a state function, where according to Montesquieu, the state power is separable. The bases of this principle are given by John Locke and Montesquieu in his book "The spirit of laws". The power is categorized in: legislative, executive and judicial power. These three powers have a balanced independence.

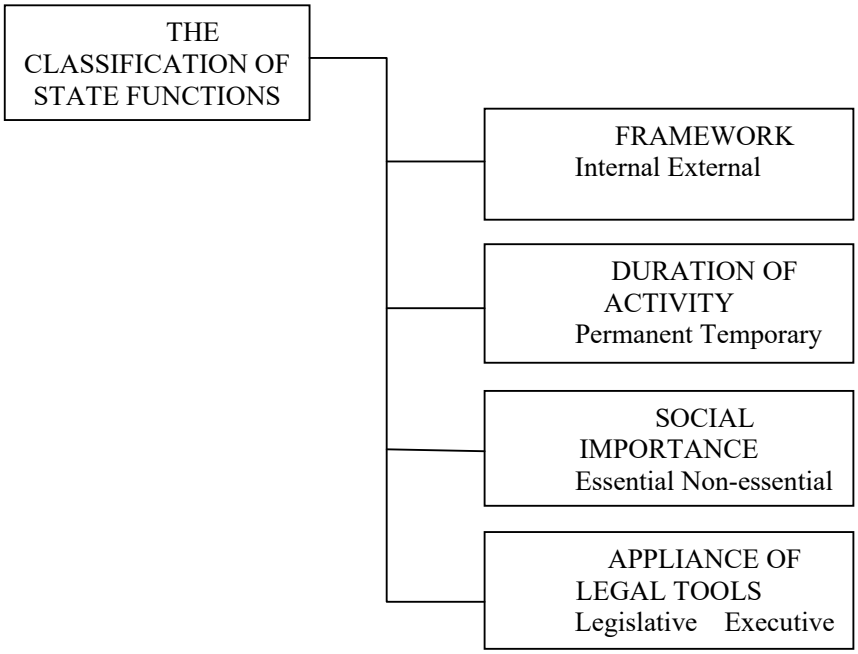

The executive and administrative functions have a mutual function somehow. But, there are states that differentiate them. The executive function is executed by executive bodies, while the administrative function is exercised by the administrative state bodies. It is a characteristic to mention that the administrative function, except exercised by central state bodies, can also be exercised by organizations that exercise their works for administrative units, exclusively the institutions that have public authorizations.[3] From this, it results that state and law are closely linked to protecting the interests of the political class and the functions of state have to be seen in the dynamic prism of the development of that state. While if we take a look on the state in the bourgeois and socialist period, the theories of Eastern and South-East Europe countries dominate, where the external function of the state is not only the protection of the country, but also the territorial expansion to the detriment of other countries, while the function of the socialist state is entailed by its protective character. By looking the entire function of state, it results that the state is an entirety of concrete activities for the fulfillment of its historical function.[4] From these points of view we conclude that: the state has these functions: economic-organizational, cultural, educational, the function of

[1] Комаров С.А., Малько А.В. (1999). *Теория государства и права*. Москва, 50.
[2] See: Ballanca, Zejnullah (1974). *E Drejta Administrative e RPSSH*, *II*, Tiranë.
[3] See: Stavileci, Esat (1997). *Hyrje në Shkencat Administrative.* Prishtinë.
[4] See: Omari, Luan (2007). *Parime dhe Institucione të së Drejtës Publike*. Tirana: Elena GJIKA.

maintaining legal order etc. All these activities, respectively the functions that serve for the state give it an organizational and functional character.

2. SOCIAL NORMS AND LEGAL CULTURE TYPES OF SOCIAL NORMS

The society as a wide and organized community is consists of relations between each other that cannot exist without the expression of their will. But, the will is always understood by being subjected to the relevant state regulation respectively the legal regulation, meaning the regulation respectively the discipline of citizen's behavior in all social relations.

But, their will, as a rule, derives from the relevant period of the relevant acts adopted by that society, where through these regulations we fulfill individual and mutual requirements – needs.

The regulations can be: individual and normative, where with the individual regulations we understand a certain act of the subject of law for a concrete case, respectively an individual case, where the relevant subject will take an action, respectively inaction.

In this context, the subject is subjugated to the will of the creator of the act – the relevant individual regulation. While the normative regulations has a specter and effect of a general legal act against a certain behavior of a group of people in a society, where this group is subjugated to the act by their behaviors, i.e. it realizes the will of the creator of the relevant act.

In this context we have to deal with a wider behavior, a larger group of subjects against the legal norm.

These kinds of acts have a general legal character and effect, they include a larger number of people, where by behaving the way the legal norm requires they subjugate to the will of the act's creator.

The essential element of the legal norm is the behavior of the subjects of law as required from the legal norm. In this context we are talking about cases when subjects of law behave based on law, respectively subjugated acts, issued by the authoritative state bodies and other legal social persons.

The norms can be divided in three groups:

- Natural laws;
- Technical norms and
- Social norms.[1]

Natural laws, unlike norms, socially organized that the subjects of law subjugate to the will of the creator of norm, respectively these subjects base their behavior in relevant legal acts, as organized norms issued by competent state bodies, in this context related to natural laws, these act independently from the will of people or said otherwise they act against their will. In this context we have to deal with natural laws, majeure force, a force that acts against other norms.

While socially organized norms have their elements, such as: the disposition, sanction and hypothesis, these laws of nature have no sanction, while socially organized norms have these sanctions: criminal, administrative, civil, sanctions of the organized society that can also be legal-political sanctions etc.

Natural laws are not created and don't act the way the subjects of law want, but they act against the will of subjects, in this context we can mention: death, floods, thunder, earthquakes, high and low temperatures, i.e. they operate outside socially organized norms.

2.1. Technical norms

With norm we always understand a rule set by people and dedicated to them, to regulate their mutual relations or their relations with nature.[2] The first ones regulate people's behavior in their relations with nature, while social norms regulate the mutual relations between people.

Based on contemporary conditions of the technological development, technical norms have a special importance in the contemporary society, by using natural sources.[3] These norms determine people's behavior against nature.

On the other hand, through technical norms, people can achieve a technical goal – the change of nature. Of course if we stick to technical norms.

Nowadays technical norms have a special importance, in advancing and developing the society in

[1] Llukiq, Radomir, Koshutiq, Budimir (1986). *Fillet e së Drejtës*, Prishtinë: Universiteti i prishtinës Fakulteti Juridik, ETMM i KSAK.

[2] Gurakuqi, Romeo, Trashani, Arenca. (2009). *Hyrje në të drejtën publike,cikël leksionesh përgaditur nga.* Shkdodër-Tiranë.

[3] Buxhakoski, Stefan (2007). *Fillet e së Drejtës si disiplinë shkencore.* Tetovë: shtëpia botuese "Çabej".

general. The main characteristics of technical norms are:

- The regulated subject is not fully social,
- The content of subjects, which is not taxatively related to a person, but with the outside world, with nature, technique etc.[1], although it is said they are not totally social, but their purpose is the fulfillment of the needs of an organized society.

In one way or another, these are created by the organized society, by applying socially organized norms, i.e. technical norms regulate people's behavior in their relations with nature and by adhering to technical norms people change the existing situation of nature.

2.2. Social norms

Social norms are those norms that define the manner of people's behavior in society. Therefore they can also be called orders, respectively social dispositions. In these norms the issue is more complex, compared to norms, natural laws and technical norms. Some characteristics of social norms are:

- The subject of regulating social relations;
- Their subjective content is related to people, as representatives of social life.[2]

So, social norms have sanction, where against the violator of the disposition the sanction is applied and this with the obligation to respect it. With this it results that we have to deal with the principle of legality, where lower social norms have to be in hierarchy with higher ones, socially organized. In this context we have to deal with the creation of the legal order. In the opposite case we would deal with illegality, where the organized society will undertake adequate measures against the illegal actions of the subjects, that violate the legal order, respectively the principles of legality of the organized legal order. From this it results that social norms are norms that protect the interests of the society.

While technical norms are technical rules, for example building objects, bridges, cars etc. Here, in order to have a result, it is required to adhere to technical norms, or we also have technical rules in medicine.

Technical norms, as a rule, have no sanction. But there are cases when the technical norms contain sanctions, for example when the society predicts a obligatory medical treatment of an epidemic – obligatory vaccination etc.

Said otherwise, social norms regulate and discipline mutual relations between people in society, where in case of violating the legal norm that regulates relevant relations between people we will have the relevant consequences, where as a specific of the social norm we will mention the application of state's coercive measures against the violators of these norms.

2.3. The types of social norms in a narrow sense[3]

Here we are talking about social norms that contain social sanctions. Regarding to this, social norms can be classified in three groups:

a. Social norms that contain sanctions used by the unorganized society;
b. Social norms that contain sanctions that are used by a social organization, enterprise or similar;
c. Social norms that contain sanctions that are used by a special social organization called state.

3. THE NORMS USED BY THE UNORGANIZED SOCIETY

The unorganized society applies sanctions but not based on rules, and this society is free to use only sanctions that are usually lighter.

Based on their formation they can be organized spontaneously, unorganized. These are created slowly and for a long time. Thus, we are talking about the rules that we call MORES,[4] which rely on tradition. These norms entail rules of the closed type or conservative as well. The most important norms of this kind that are closely linked to law are: custom and moral.

3.1. Custom

Custom is a social norm, as an unorganized norm it is a result of a long development during history, uncontrolled and unsupervised by the state.

The custom is a norm that is created by a long repeat, and gains its binding force with its long repeat during history. Customary rules are created slowly followed from generation to generation, behavior which

[1] Buxhakoski, Stefan (2007). *Fillet e së Drejtës si disiplinë shkencore.* Tetovë: shtëpia botuese "Çabej".
[2] Buxhakoski, Stefan (2007). *Fillet e së Drejtës si disiplinë shkencore.* Tetovë: shtëpia botuese "Çabej".
[3] Llukiq, Radomir, Koshutiq, Budimir (1986). *Fillet e së Drejtës*, Prishtinë: Universiteti i prishtinës Fakulteti Juridik, ETMM i KSAK.
[4] Ismajli, Osman (2004). *Fillet e së Drejtës.* Prishtinë: Universiteti i Prishtinës, Fakulteti Juridik.

are considered as good and their long repeat imposes people to respect them,[1] but they are respected as customary rules by the members of that society that protects those 'values' with emphasized bigotry.

The custom protects the existing social relations, but on the other side it is a barrier for the creation of new social norms, and sometimes they are contrary to with these relations.

Every field of life has its customs. Customs, as rules of behavior, are different from each other. They can be classified in customs of dressing, customs of exercising various ceremonies, customs of hospitality, thus, they are concrete unorganized norms. These unorganized social norms mostly belong to the past and don't coincide with the advancement of the values of social orders.

But, as a rule, these customs are various inside a country or region, therefore they protect the past of a certain group or tribe with bigotry.[2]

This raises the question whether the organized social law should support these unorganized norms. In principle no, because they present an obstacle for the society and can be contrary to the existing legal order, respectively the positive law in one side, but that don't have a binding character, while the society can transform them in binding norms for the members of that society, if these are not in contradiction with the organized social relations.

So, the social organization called state, can import them in the corpus of socially organized norms if they are not contrary to the legal order, respectively with the positive law.

Customs have their own sanctions, for example mocking, boycott, and sanctions by money, penalty etc. Or, on the other hand, we have the bloodfeud sanction, as an unorganized social norm.

The custom finds its support in raising awareness, raising the culture of its members which entails stagnation, the non-evolution of society based on development levels.

With other words, the custom is a repeated rule for similar situations.

But the customs sometimes find support in legal norms, that can be called legal gaps, where these can be filled with relevant customs if they are not in contradiction with the positive law, respectively the applicable law.

Thus, in these cases customs are transformed into social legal norms or in organized legal norms by the organized society, such as the state as a powerful social organization. As a rule this happens if the custom is not contrary to the social legal order – legal system, with the positive law.

3.2. Moral

The moral is presented as a system of rules that results from the conditions of society's livelihood, knowledge of people, good and bad, appreciation and modesty, reward and reprimand, honor and consciousness, dignity etc.[3] Or, said with other words, the moral is part of the most general human values.

These social norms are created in conditions of development, advancement of society from a not so emancipated society in the emancipated one. Among these values we mention the honor, good behavior, bad behavior, dignity, moral obligation, moral order etc.[4], but they contain some kind of sanction that is consciousness as a type of a moral sanction.

But even in these kinds of social norms such as moral, sanctions can appear. We can mention derision, moral mocking, that can later take the character of organized sanctions by the state, as a special social organization. I.e. these social unorganized norms can be transferred in another kind of social norms that are organized, or said otherwise in legal norms. In this context for the violators of the last ones these norms have sanctions and the social sanction of the legal norm will be imposed.

Unlike custom, moral doesn't gain its power by being exercised for a long time, but depends from the consciousness whether the thing ordered by moral is good or when something is forbidden by moral that thing is bad.

Said in other terms, these social norms depend from their behavior, which in one way or another are depended from the external form in which they appear. Anyway, the norms of moral don't have organized sanctions neither.

The moral contains sanction and that can be called as a sanction that an individual can put himself in, and in this context we are talking about pangs of conscience. This is a sanction of conscience where the person judges its acts, without being imposed by organized social norms such as law.

Sometimes, the person can have a sanction of opinion: evaluation, honor, admiration, glory or the

[1] Ismajli, Osman (2004). *Fillet e së Drejtës.* Prishtinë: Universiteti i Prishtinës, Fakulteti Juridik.
[2] See: *Kanunin e Lekë Dukagjinit.* (1999). Tiranë.
[3] See: Комаров С.А., Малько А.В. (1999). *Теория государства и права*. Москва, 75.
[4] Комаров С.А., Малько А.В. (1999). *Теория государства и права*. Москва, 75.

opposite like: dishonor, humiliation about what society can think for that person, group of persons, that puts this kind of sanction to himself – group of people as some kind of conscience pang sanction.

This is a sanction which the individual or society applies for themselves, for the action or inaction, for the immoral action that is inadequate for that society.

It is a characteristic to mention that every group pretends to impose its moral to other groups, or the groups always pretend to protect their moral. As known, Immanuel Kant supports the thesis that law is connected to moral, respectively the legal legislation has to be identified with ethical behavior, with ethical legislation. But taken in general, moral norms gain their power immediately from the emancipation of the society, but moral norms are realized through evaluation and social relations, just like law that orders or forbids.

I.e. moral norms sometimes judge, forbid, order but as unorganized social norms. The legal evaluation of these norms has to do with moral dispositions, while the moral evaluation has to do with moral rules of behavior against these norms. Said logically, the legal evaluation and the moral one are different only in legal principles, while people's behavior against the relevant norm is something they have in common.

Therefore, norms of moral are free norms, non imposed by political will of state power, operate based on belief, having a dose of independence, because the subject accepts them as such and respects them because there he/she sees a certain interest.[1]

From what we said above the moral of a society or of a certain social group can be transformed in a moral norm of another groups because a social group always pretends to impose its moral norms to another social group.

As an end for moral norms a characteristic of these norms is that they are concrete moral norms, of every individual, social group that has its own moral. From the independence of moral it results that the moral contains its own relevant sanctions. As a relevant sanction is the violence of the norm of moral, which contains the prang of conscience.

This is the sanction that the subject applies to himself, of course by repenting for his/her immoral act.[2] The difference between custom and moral stands in the fact that customs have a closed and unchanged character, while the moral is in continuous movement, in evolution by changing the existing situation, despite that some authors think that moral is an unchanged category.

Moral, as well as law, in their implementation are based in the consciousness of citizens, but the difference between law and moral stands in the fact that state decides about law and state sanctions it. While moral norms are set by the public opinion[3] and can treat moral as an internal sanction if looking from a psychological consciousness where people know their actions and inactions, respectively the purpose of their actions and inactions.

With this some kind of retaliation is done by philosophical moral maxims that are in harmony with the character of the person – group of persons, by correctly using and applying the rules of honor, as said by Montesquieu in his book L. Espert de lois flammarion, Paris, 1981, by being protected from shame by the continuous use and soft silence. In one way or another, moral regulates wider relations than the law. Therefore law regulates social relations that have special importance for the state.

4. NORMS APPLIED BY SOCIAL ORGANIZATIONS

Except norms that have to be applied by the state through its authorized bodies there also exists the possibility for social organizations to create norms, but not norms with high legal power but norms with lower legal power.[4]

Social organizations are human creatures, conscious creatures, well organized and well planned, entailing a certain activity. With other words, they have their purpose of creation. These organizations are regulated based on constitutive elements.[5] As a rule, they have their relevant acts such as the higher act – the statute and different regulations. These social organizations, based on their activity and organization are based on those acts and norms.

It is understood that norms issued and applied by social organizations can't be in contradiction to the

[1] Llukiq, Radomir, (1995). *Teorija drzava i prava*, Beograd, 32.
[2] Ismajli, Osman (2004). *Fillet e së Drejtës.* Prishtinë: Universiteti i Prishtinës, Fakulteti Juridik.
[3] Omari, Luan (2007). *Parime dhe Institucione të së Drejtës Publike*. Tirana: Elena GJIKA.
[4] Omari, Luan (2007). *Parime dhe Institucione të së Drejtës Publike*. Tirana: Elena GJIKA.
[5] Omari, Luan (2007). *Parime dhe Institucione të së Drejtës Publike*. Tirana: Elena GJIKA.

legal order, with norms that have higher legal power.

The norms that are issued – adopted by social organizations can't be in contradiction to the legal order – positive law, with norms with higher legal power that in this context are issued by the state as a powerful social organization.

In the frame of the norms that are issued and applied by the organization for its members, these groups are: different communions, churches, mosques, scientific associations, economic enterprises, political parties, different cultural associations, health ones etc.

These norms are applied inside the organization, for its members and punish its members for the violence of these norms, the way they require to act.

5. NORMS APPLIED BY THE STATE

The norms applied by the state have a big role and impact in society. But on the other side we have norms that are not applied by the state, such as unorganized societies that have their own norms and don't have a binding character for others. Those norms have a lack of sanction in cases of violence. In this case we are talking about church norms, different cults and temples, religious norms etc.

With the term 'law' we understand norms created and applied by an organized society called state, and norms applied by the state are called laws.[1] The state is an organization of organized violence and based on legal norms it is divided by other organizations, mainly because of its external element – physical force.[2]

Based on previous notions we can give the definition that law is an entirety of norms applied by the state and if not applied by desire it is applied through the apparatus of physical force, as a competent state mechanism, called sanction.

But, norms that are not created by the organized society are not applied by this organization – the state, while norms that are not organized by the state are not applied by it, these are illegal norms, as unorganized social norms.

They can become socially organized norms in legal norms if they are in accordance with the social and moral order of a society, as norms of the applicable law.

As a condition for these norms to gain their legal power from unorganized norms such as mores, customs to organized state norms it is required for them to be in accordance with the legal order, the positive law.

Thus, the state offers its support and protection to social norms, by giving them the character of legal norms, but in the mean time by guaranteeing and implementing the sanction if they are not respected by the members of that society. These kinds of social norms, when supported and protected by the state are called legal norms – laws.[3] In one way or another, the law is also known as a sanction that includes the discipline and the sanction (positive for obedience and negative for the opposite).

6. THE FRAME OF THE EVOLUTIVE DEVELOPMENT OF STATE AND LAW

State and law are social and historical phenomena that were created in a certain level of society's development, when the society was divided in classes. The state and law always undergo changes and transformations and are in continuous movement. State and law are actually in an organized movement, they were created in a level of social development when the society was divided in classes.[4] State and law are subjugated to different periods of great changes, economic and political revolutions and evolutions. We will not continue to talk about the creation of state and law because it is an object of study for the history of state and law.

To tell the truth, state and law are always subjugated to a variety of processes, such as: state and law in the period of slavery, feudalism, capitalism, socialism and in contemporary legal systems of state law, which is consolidated based on the new international order and based on this we have revolutionary and evolutionary changes.[5] The development of state and law in its functionality is subjugated to evolution. As single promoters of changes and development of the function of state are: the impact of substantial and formal characteristics of state and the impact of the internal environment of the state.

[1] Llukiq, Radomir, (1995). *Teorija drzava i prava*, Beograd.
[2] Ismajli, Osman (2004). *Fillet e së Drejtës.* Prishtinë: Universiteti i Prishtinës, Fakulteti Juridik.
[3] Ismajli, Osman (2004). *Fillet e së Drejtës.* Prishtinë: Universiteti i Prishtinës, Fakulteti Juridik.
[4] See: Llukiq, Radomir, Koshutiq, Budimir (1981). *Uvod u Prava*, Beograd: Nauçna Knjiga.
[5] See: Ismajli, Osman (2004). *Fillet e së Drejtës.* Prishtinë: Universiteti i Prishtinës, Fakulteti Juridik.

6.1. Evolutionary changes

In state and law there can be slow changes that happen in the society, where in one way or another they can be called evolutionary changes, ongoing (continuous) changes, for example we change those legal dispositions to the acts of some laws. So, just some dispositions are changed. All these actions change the state and law (partly), but the essence remains the same. The state and law in essence remain unchanged and in the frame of these changes of state and law, we mention: changes known as reform, coup and conspiracy. [1]

If we take a look on the American Constitution, as the oldest constitution of the world, it has served as a model for many constitutions in the world, and its form and sustainability has been achieves thanks to its simplicity and elasticity. Firstly destined to provide governance with a healthy basis, where its 27 amendments continue to serve the needs of over 250 million people in 50 different states from the Atlantic Ocean to the Pacific Ocean. The Constitution includes the disposition to amendment this document whenever the economic, social and political conditions require it.

Since the adoption of the Constitution there were 27 amendments, which proves that its elasticity constitutes the most sustainable points. Without such elasticity it would be inconceivable that a document, approved over 200 years ago, can still efficiently serve the needs of people from different levels in the United States of America. These changes in the American Constitution motivated me to incorporate and take a look on the evolution of this Constitution through evolutionary changes, although the American Constitution, in principle, is unchanged, but relevant dispositions of the Constitution leave the space for its evolution. With this we can notice that object of evolutions can be ongoing changes, for example the constitutional line can change through amendments, annexes, while the content remains unchanged.

6.1.a. Reforms

The reform as a rule is an important change for the state and law that includes a field of social life. These kinds of changes in society, state and law always happen. The society accepts the movements in dialectic movements, i.e. for the development of new processes in life fields.[2] The reform means economization, in improving the conditions – position of that society, its employees. The reforms can be focused in a number of social fields: social, educational, science and culture reforms, where the reform is related to changes, from the past to the future. We also have reforms in the legislative sphere, by adapting to important changes for state and law. The most important changes in state and law are known as codification, i.e. the systematization of a branch of law or the legislative sphere in general, where the legal order is based on these relevant reforms. The reform changes the existing condition and claims changes in the future, developing new processes in society. The state administration is based on the optimal rapport between the set duties and achieved results, by offering relevant services for the citizen. In order to achieve efficiency of the work in administration, it would have to undergo a number of changes, such as: administrative reforms, the modernization of administration's work, increasing the professionalism of work and the information of the communication in administration. The administration itself undergoes changes in order to be in the service of citizens, as required by law. These reforms lead in the realization of the set duties and achieved results. These reforms are done and determined with a successful impact, related to the function of state and law, which entails a more successful organization and function of the society in general.

The reform is also a promoter of changes for the function of state and law, by following and incorporating the results, contemporary achievements in general social relations.

In the terms of reforms we can shortly talk about decentralization of state power, which consists in a weakening of the functional influence of central power bodies in the favor of local state bodies, authorized powers by the bodies of central power. The weakening of the influence of central bodies against local ones can be caused for different causes and motives, such as: the tendencies for the social and political democratization of these bodies conform to the political reality and will.

These changes can be called evolutionary, that entails the democratization of different social relations, between central bodies and depended bodies of powers.

6.1.b. State coup

It is a kind of change that happens in state and law, although it is illegal, that doesn't coincide with the existing legal order. This event belongs to a certain group of people that abduct the power through

[1] See: Llukiq, Radomir, Koshutiq, Budimir (1981). *Uvod u Prava*, Beograd: Nauçna Knjiga.
[2] See: Llukiq, Radomir, Koshutiq, Budimir (1981). *Uvod u Prava*, Beograd: Nauçna Knjiga.

physical violence. The coup is exercised by the category of persons or people that are part of the high state hierarchy.[1] These kinds of changes are unacceptable for the society; they don't coincide with the principles of democratic order, because they don't bring important favors for the society in general, but only for a certain group of people. Usually, the coup happens in countries with low levels of economic development or in countries going through transition, because of their political ideologies and different cultural aspects. Here we have to deal with countries that really have a lack of organization and function of state and law, therefore social relations are in a low level of social regulation.

The coup is an exclusively illegal change, against the existing legal order, where a group of people take the power based on hierarchy, taking an important place in the organization and function of state. But it is a characteristic to mention that the content, the essence of state still remains unchanged.

6.1.c. Conspiracy

State conspiracy is not that different from coup, it is an evolutionary change, also illegal. The difference between coup and state conspiracy stands in the fact that state coup is done by a certain group of people in the state hierarchy, while the conspiracy is done by people that are not part of this hierarchy, that are outside state structures, respectively persons that are not part of state hierarchy. But it is also a characteristic of the conspiracy to emphasize that it doesn't change the state and right in essence, in this context it remains unchanged.

In all these evolutionary changes, seen from the time aspect is much longer because they happen evidently, such as revolution.

But, as a result of slow evolutionary changes, in different social practices we encounter radical and fast changes that are also known as revolutionary changes.

6.2. Revolutionary changes

The revolution entails two meanings, respectively two notions: the revolution exercised by violence, and the revolution exercised peacefully. The revolution exercised by violence, physical violence, means armed conflicts between the carriers of state power and the ones that depend from this power, when an organization goes after the old state organization until the seizure of power,[2] the political and economic one. The economic revolution is also reflected in the state and right in general, because it also changes the system of property, which means that, the state and right also change. According to the new democratic principles, starting from the system of property with different revolutions, different property holders appear. In this context we have to deal with state property, as a mutual property for wide social interests, private property with private holders, and the mixed property. But, from this it results that these three kinds of properties, in front of relevant acts, respectively the law, are equally treated and protected. With the political revolution we have the exercise of pressures and radical changes of the political class in power. Here we have to deal with taking the political power from a new organization to lead the state and law. The economic and political revolutions are in common because these two revolutions entail substantial changes of the state power. The economic and political revolutions creates the new owner of the state property, where an old political organization terminates and the power is concentrated in the new one, which puts new roots for the new state. If we look the political-territorial autonomy of Kosovo, the anti-constitutional ways of Serbia between 1989-1999, when in this period Serbia approved through its Assembly more than 50 incriminating laws against Kosovo's citizens and over 500 other special acts to the detriment of the Albanian population, where the Kosovar population responded with the organization of Kosovo Liberation Army, having an armed conflict between the year 1989-1999 against the regime of Belgrade, as an autocratic regime. With this we can say that we dealt with essential and substantial changes in the territory of Kosovo, compared to the relevant occupation period 1989-1999, when Kosovo gained its liberty from Kosovo's Liberation Army and NATO, which from 17 February 2008 has become the newest country in Europe and in the world, with the Republic of Kosovo, an independent and sovereign country.

If it is not acted according to the directions mentioned above, the revolution as a phenomenon will be terminated when it's over, where previous carriers of power usually return, which will take the state power. This phenomenon in the theory of state and law is known as anti-revolution. Said otherwise, between evolutionary and revolutionary changes exists a close connection, the period of evolutionary changes on time terms is much longer than the one in revolutionary changes.[3] Revolutionary changes are more rapid, when compared to evolutionary changes which are known as slow changes.

[1] See: Ismajli, Osman (2004). *Fillet e së Drejtës.* Prishtinë: Universiteti i Prishtinës, Fakulteti Juridik.
[2] See: Ismajli, Osman (2004). *Fillet e së Drejtës.* Prishtinë: Universiteti i Prishtinës, Fakulteti Juridik.
[3] See: Ismajli, Osman (2004). *Fillet e së Drejtës.* Prishtinë: Universiteti i Prishtinës, Fakulteti Juridik.

References

1. Ballanca, Zejnullah (1974). *E Drejta Administrative e RPSSH*, *II*, Tiranë.
2. Berisha, Fejzulla, Zejneli, Jusuf. (2015). *E drejta administrative.* Peje: UNHZ-F.Juridik
3. Buxhakoski, Stefan (2007). *Fillet e së Drejtës si disiplinë shkencore.* Tetovë: shtëpia botuese "Çabej".
4. Gurakuqi, Romeo, Trashani, Arenca. (2009). *Hyrje në të drejtën publike,cikël leksionesh përgaditur nga.* Shkdodër-Tiranë.
5. Ismajli, Osman (2004). *Fillet e së Drejtës.* Prishtinë: Universiteti i Prishtinës, Fakulteti Juridik.
6. *Kanunin e Lekë Dukagjinit.* (1999). Tiranë.
7. Komarov S.A., Malko A.V. (1999). Teoriya gosudarstva i prava. Moskva, 478.
8. Llukiq, Radomir, (1995). *Teorija drzava i prava*, Beograd.
9. Llukiq, Radomir, Koshutiq, Budimir (1981). *Uvod u Prava*, Beograd: Nauçna Knjiga.
10. Llukiq, Radomir, Koshutiq, Budimir (1986). *Fillet e së Drejtës*, Prishtinë: Universiteti i prishtinës Fakulteti Juridik, ETMM i KSAK.
11. Omari, Luan (2007). *Parime dhe Institucione të së Drejtës Publike*. Tirana: Elena GJIKA.
12. Stavileci, Esat (1997). *Hyrje në Shkencat Administrative.* Prishtinë.

Людмила Кормич, д. і. н.
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ – БАЗОВИЙ КОМПОНЕНТ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Liudmyla Kormych, ScD in History
National University «Odesa Law Academy», Ukraine

DEMOCRATIZATION AS THE BASIC COMPONENT OF TRANSFORMATIVE PROCESSES IN MODERN UKRAINE

The article reviews the essence of transformation processes in the modern Ukraine. Democratization is determined as the main segment of changes within all spheres of social relations. The characteristics of the contemporary parity democracy model are given. Besides, the article provides the analyses of the basic criteria to evaluate the levels of democratic changes. The negative trends of reforms are discussed. The priorities of the ways and means to increase reforms efficiency are drafted.

Key words: democratization, transformation, parity democracy, models of parity democracy, modern Ukraine

Системна трансформація держави і суспільства, що характеризує сучасний етап державотворення в Україні, потребує глибинної політичної модернізації у всіх сферах життєдіяльності. Прискорення процесу розвитку перехідного суспільства в напрямку створення сучасної моделі демократії проектується на всі суб'єкти, задіяні в перебудові політичної системи. Тому формування будь-яких внутрішньополітичних чи зовнішньополітичних стратегій включає демократичні параметри як пріоритетні у визначенні змісту та оцінці ролі конкретних процесів суспільного розвитку. Це обумовлює актуальність та практичне значення подальшого наукового аналізу демократичних механізмів і технологій трансформаційних процесів в сучасній Україні.

Проблеми, пов'язані з демократизацією державного і суспільного розвитку сучасної України, ставали предметом наукового аналізу в працях багатьох фахівців: політологів, істориків, правознавців, філософів, соціологів. Це, зокрема, роботи таких дослідників, як Ф. Рудич, М. Михальченко, О. Скрипнюк, І. Кресіна, А. Коваленко, І. Оніщенко, В. Бондаренко, О. Бабкіна, В. Горбатенко, Ф. Кирилюк, Т. Сергієнко та багато інших. Автори розглядали як загальнотеоретичні аспекти демократичного поступу України, так і окремі специфічні напрямки демократичних перетворень, які стосуються сфери економіки чи культури, гендерних, національних, релігійних відносин; інтеграції України у Європейський цивілізаційний простір тощо[1].

Однак можливості поглибленого наукового аналізу комплексу питань демократичних трансформацій необмежені, потребуючи як узагальнень, так і деталізації. Тож в даній статті стоїть завдання охарактеризувати демократизацію саме в якості базового компоненту трансформаційних змін, що відбуваються на сучасному етапі розвитку України і визначають зміст всіх стратегій цього розвитку.

Саме демократизація всіх без виключення сфер життєдіяльності соціуму та функціонування інституту держави виступає наріжним каменем будь-яких реформ на шляху до реалізації конституційної мети становлення України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної,

[1] Білорус, О.Г. (2001). *Глобалізація і національна стратегія*. Київ: ВО "Батьківщина". Биков, О.М. (2001). *Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні*. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Гальчинський, А.С. (2001). *Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу*. Київ: Українські пропілеї; Кресіна, О.І. (ред.) (2007). *Держава і громадянське суспільство*: монографія. Київ: Логос; Здіорук, С.І. (2005). *Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття*. Київ: Знання України; Мельник, Т.М. (2004). *Міжнародний досвід гендерних перетворень*. Київ: Логос; Скрипнюк, О. (2006). *Демократія: Україна і світовий вимір*. Київ.

правової держави[1].

Науковий інтерес продиктований як необхідністю оцінити результати реальних демократичних трансформацій і спрогнозувати їх перспективи, так і розширенням змісту категорії "демократизація", а також поглибленим розумінням передумов і наслідків запровадження різних теоретичних моделей та практичних технологій даного процесу.

Важливим аспектом виступає також визначення загальних закономірностей та специфічних ознак, обумовлених глобалізаційними тенденціями в політичній сфері, що водночас поєднуються з тенденцією глокалізації.

Саме такий комплексний підхід дозволить з'ясувати пріоритетні напрямки та оптимальні варіанти демократичних трансформацій, визначити шляхи вдосконалення інституційних та нормативних засад подальшого демократичного поступу України, дасть можливість уникати багатьох помилок, пов'язаних з негативними проявами суб'єктивних факторів впливу на політичні процеси тощо.

Демократизація стосується сутнісного наповнення, характеру основних параметрів, структурних елементів, якості умов і можливостей, інших ознак суспільної трансформації. При цьому під дані вимоги підпадають як держава, так і громадянське суспільство та модель їх взаємодії. Це також стосується і національної моделі, і системи міжнародних відносин.

Все це потребує узагальнення вимог щодо правових засад, інституційних механізмів, використання нових технологій, що спираються на національні традиції та впровадження зарубіжного досвіду демократичних трансформацій.

Широта предмету обумовлює потребу окреслити лише окремі його аспекти, необхідні для розуміння значення теми в цілому, за умови подальшої її деталізації в рамках конкретних досліджень.

Адже ефективність будь-яких реформ, чого б вони не стосувались, напряму залежить від зацікавленості соціуму в їх результаті, від максимального використання прав і можливостей участі в реалізації реформ, від рівня представницького та прямого контролю суспільства над впровадженням реформ.

Саме це і робить демократизацію головною вимогою, що пред'являється до трансформаційних процесів, перетворюючи її в основний невід'ємний компонент даного процесу.

Багатогранність та багатофункціональність категорії "демократизація" вимагає визначення комплексу критеріїв, спроможних забезпечити цілісність та системність трактування та використання даного поняття. При цьому, виходячи з розуміння демократизації як процесу формування та впровадження тої чи іншої моделі демократії за допомогою різних технологій, ми маємо визнати вплив як самої моделі демократії, так і виду технології її впровадження на зміст і результат даного процесу.

Наявність широкого спектру моделей і технологій, безумовно, ускладнює аналіз демократизації. Але певні узагальнення можна зробити, обравши конкретну модель, наприклад, паритетну демократію.

При цьому йдеться про її сучасне розуміння, що поширюється не лише на первинний зміст щодо гендерних параметрів, а включає і показники відносно національних, релігійних відносин, моделі взаємин держави з суспільством. Тобто, охоплюється широкий спектр відносин, їх інституційного вираження та нормативного регулювання, які забезпечують реальну рівність прав і можливостей їх реалізації для всіх суб'єктів, задіяних в демократичних трансформаціях, та для всіх об'єктів, на які спрямоване завдання побудови демократичної моделі держави і суспільства на сучасному етапі їх розвитку.

Такі зміни потребують використання національних традицій і передового світового досвіду, впроваджуючи кращі механізми і технології демократичних перетворень, випробувані в часі і просторі, та забезпечуючи динаміку ціннісних орієнтацій, способів і форм поведінки суб'єктів процесів.

В рамках такої моделі як паритетна демократія демократизація набуває виключно гуманістичного змісту, орієнтуючись на досягнення балансу інтересів, узгодження їх, забезпечення рівних можливостей задоволення різних потреб, оптимізуючи демократичні механізми вдосконалення демократії на національному та наднаціональному рівнях. Це певна модель

[1] *Конституція України 1996* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України,* 30, ст. 141.

стримувань і противаг, спрямована на поступовий перехід від компромісів до консенсусу у взаємодії різних суб'єктів політики. Це механізм соціального партнерства у взаєминах як основа функціонування всієї політичної системи.

Демократизація в рамках такої моделі демократії охоплює, передусім, систему організації управління, змінюючи підходи до формування та принципи функціонування управлінсько - владних інститутів. Нова обслуговуюча роль системи державної служби як інструменту управління в даному контексті впроваджує нові критерії оцінки її діяльності як такої, що відповідає інтересам і потребам людини. А відкритість та прозорість процесу формування та функціонування системи управління підвищує рівень громадського контролю в ній, розширює можливості доступу в дану систему на рівних умовах для всіх суб'єктів.

Демократизація поширюється також на світоглядно - ціннісний ідеал суспільно - державного устрою, активізуючи соціум як відносно власної участі в процесах трансформації, так і щодо підвищення оціночного рівня результатів таких процесів, з урахуванням принципу паритетності.

Таким чином, демократизація в рамках моделі паритетної демократії включає максимальне застосування принципу паритетності в організації і функціонуванні держави, громадянського суспільства та у механізмі їх взаємодії. Цей принцип впроваджується в суспільну свідомість і має визначати зміст суспільної поведінки.

Подібні закономірності притаманні демократизації в рамках різних сучасних моделей демократії. В такий спосіб демократизація стає центром тяжіння і суто процесуального спектру суспільних трансформацій, і визначає характер інституційних моделей, свідомості, культури, поведінки різних суб'єктів.

Це, в свою чергу, забезпечує ефективність всіх трансформаційних процесів, розширює соціальну базу їх підтримки, звужує можливості контрпродуктивної діяльності, обмежує або й виключає будь-які дискримінаційні дії, попереджує негативні наслідки трансформаційних процесів, які спроможні породжувати нерівність в реалізації прав і використанні можливостей, існуючих у соціумі щодо різних учасників процесу.

Саме демократизація створює нові можливості реалізації реформ, які відбуваються в Україні. Наприклад, в ході реформування системи державного управління, судових чи правоохоронних органів шляхом відкритих конкурсів, громадської експертизи рішень, прозорості діяльності, розширення доступу до інформації про діяльність тощо, відбуваються позитивні зрушення у бік більшої відкритості та підконтрольності державних інституцій громадянському суспільству. І важливо, що такі норми законодавчо закріплюються[1].

Разом з тим, слід враховувати чимало проблем, що виникають на шляху нашої держави як країни демократичного транзиту. Без їх вирішення неможлива реальна демократизація. Адже вона становить загрозу існуванню багатьох негативних явищ в політичному житті українського суспільства, завдяки яким залишається несправедливим розподіл суспільних благ, проявляється нерівність в реалізації прав та інше. І корислива зацікавленість частини соціуму в збереженні застарілих моделей та способів управління створює базу протидії демократичним змінам.

Задекларована ідеальна мета часто не співпадає з реальними діями та їх результатами. Зокрема, йдеться, наприклад, про основну ваду управлінської системи - корупцію фактично на всіх рівнях влади і управління, масштаби якої не лише уповільнюють реформи в різних сферах життєдіяльності, а і знижують рейтинги нашої держави в оцінках міжнародної спільноти, зменшуючи бажання підтримувати Україну в її демократичних прагненнях.

Майже кожна політична сила при владі, або прагнучи її здобути, заявляє про свої антикорупційні наміри. Певні кроки до очищення влади та боротьби з проявами корупції за період з 2014 року зроблені. З'явились спеціальні державні органи, орієнтовані на подолання корупції, як Національне антикорупційне бюро чи посада антикорупційного прокурора в Генеральній прокуратурі України. Сформувалась система громадських структур аналогічного спрямування, як Центр протидії корупції. Створюється та розширюється правова база у вигляді антикорупційних

[1] *Закон про державну службу 2015* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України, 2016,* 4, ст. 43; *Закон про судоустрій і статус суддів 2010* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України,* 41-42, 43, 44-45, ст. 529; Закон про прокуратуру 2014 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України, 2015,* 2-3, ст. 12.

законів[1].

Однак, все це ще не є досконалим, має чимало опонентів в самій Україні. В оцінці одних організаційні та нормативні зміни характеризуються як недостатні та непослідовні, а на погляд інших як надто радикальні і руйнівні. Є зауваження і з боку європейських інституцій, зокрема, Європейської комісії "За демократію через право".

Однак попри все сам факт обговорення та критики процесів реформ вже є проявом демократизації, можливості участі в трансформації держави і суспільства різних представників соціуму як на етапі формування правових засад та інституційної складової, так і в процесі безпосередньої реалізації реформ в різних галузях і сферах життєдіяльності українського суспільства.

Важливим для впровадження демократичних процедур є створення та функціонування системи громадських рад при різних структурах державного управляння та місцевого самоврядування. Поступово змінюється характер їх діяльності, відходячи від виключно формальної функції до реально дієвої громадської експертизи управлінських рішень та оцінок їх наслідків.

Особливого значення набуває тенденція децентралізації управління, що максимально розширює можливості демократичного впливу на всі процеси.

Адже децентралізація передбачає наближення влади і управління до потреб і інтересів населення конкретних територій, стимулює участь громад в цілому та окремих їх представників у розробці конкретних програм розвитку регіону, підвищує відповідальність за розподіл і використання ресурсів, за досягнення кінцевого результату, за затратність та оперативність виконання певних завдань тощо.

Суспільні трансформації в такий спосіб стають справою всіх і з точки зору їх проектування, і з позицій відповідальності за результат, і в оцінці наслідків для всіх разом та кожного окремо. Це знижує рівень патерналістських очікувань в суспільстві, підвищує особисту активність учасників процесу, створює розуміння власної відповідальності за суспільний і державний розвиток та його спрямування.

Саме такий підхід і віддзеркалює сутність демократизації. Адже в аспекті демократизації ми отримуємо можливість самостійно визначати пріоритети розвитку, обирати способи та методи вирішення окреслених завдань, оцінювати перспективи та наслідки пропонованих змін, нести спільну і особисту відповідальність за використання ресурсів тощо.

Саме демократизація забезпечує можливість враховувати специфіку трансформацій на регіональному рівні чи розглядати наслідки їх відносно різних суб'єктів, включно щодо соціальної, національно-культурної, релігійно-конфесійної, гендерної чи іншої диференціації.

І саме такий зміст децентралізації унеможливлює використання даного процесу в антидержавницьких, сепаратистських цілях. Такі побоювання іноді існують в свідомості частини соціуму і його еліти. Але вони не обгрунтовані, бо йдеться і про врахування специфіки, і про високий рівень відповідальності за долю держави, за її сталий розвиток. Тому законодавче унормування даного процесу сприятиме його позитивному впливу на сучасні трансформації України в цілому, утвердженню її як розвинутої демократичної держави з гідними умовами життя людини.

Розширення участі, завдяки демократизації; підвищення громадянської активності та відповідальності на всіх етапах трансформаційних процесів в Україні знизить рівень ще одного негативного фактору нашого розвитку, пов'язаного з проявами суб'єктивізму, гіпертрофованої персоніфікації в організації та реалізації реформ. Адже намагання перекладати відповідальність за зрив чи непослідовність або неефективність реформ лише на одну якусь конкретну особу породжує колективну безвідповідальність цілих структур, гілок влади, рівнів управління. Це приводить до чергових довготривалих очікувань результату від нових персоналій поза рамками власних зусиль. А такий характер і тип поведінки обмежує тенденцію демократизації і натомість уповільнює суспільні трансформації. Простої зміни прем'єр-міністрів, спікерів чи генеральних прокурорів як панацеї в умовах процедурної кризи, зовсім недостатньо, коли йдеться про важливість реальних глибинних трансформацій. Адже трансформаційні процеси є породженням кризи розвитку, тому потребують оновлених підходів та принципів управління, що, в свою чергу, вимагає широкої демократизації на

[1] *Закон про запобігання корупції 2014* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України,* 49, ст. 2056; *Закон про Національне антикорупційне бюро України 2014* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України,* 47, ст. 2051.

засадах реалізації інтересів і потреб всіх страт суспільства при їх максимальній активності та участі або підтримці суспільних змін.

Тож демократизація це не лише пріоритет, а невід'ємна складова всіх трансформаційних процесів в сучасній Україні на шляху побудови національної моделі демократії, інтеграції нашої держави у світовий, зокрема, європейський цивілізаційний простір.

Саме цей компонент розкриває зміст демократії через призму пріоритету прав людини, розвиток громадянського суспільства та розбудову правової держави в напрямку модернізації всіх сфер життєдіяльності суспільства. Інституційна систематизація, ефективне законодавство, конструювання ціннісно-світоглядних засад демократизації створюють ефективний механізм реальної трансформації України в сучасну демократичну державу, де людина виступає головною соціальною цінністю.

References

1. Bilorus, O.H. (2001). *Hlobalizatsiia i natsionalna stratehiia*. Kyiv: VO "Batkivshchyna".
2. Bykov, O.M. (2001). *Konstytutsiino-pravovyi status natsionalnykh menshyn v Ukraini*. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho.
3. Halchynskyi, A.S. (2001). *Superechnosti reform: u konteksti tsyvilizatsiinoho protsesu*. Kyiv: Ukrainski propilei.
4. Kresina, O.I. (red.) (2007). *Derzhava i hromadianske suspilstvo*: monohrafiia. Kyiv: Lohos.
5. Zdioruk, S.I. (2005). *Suspilno-relihiini vidnosyny: vyklyky Ukraini XXI stolittia*. Kyiv: Znannia Ukrainy.
6. Melnyk, T.M. (2004). *Mizhnarodnyi dosvid hendernykh peretvoren*. Kyiv: Lohos.
7. Skrypniuk, O. (2006). *Demokratiia: Ukraina i svitovyi vymir*. Kyiv.
8. *Konstytutsiia Ukrainy 1996* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30, st. 141.
9. *Zakon pro derzhavnu sluzhbu 2015* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2016,* 4, st. 43.
10. *Zakon pro sudoustrii i status suddiv 2010* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy,* 41-42, 43, 44-45, st. 529.
11. *Zakon pro prokuraturu 2014* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2015,* 2-3, st. 12.
12. *Zakon pro zapobihannia koruptsii 2014* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy,* 49, st. 2056.
13. *Zakon pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy 2014* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy,* 47, st. 2051.

Ван Цзяньган
Російска академія Наук, м. Москва, Росія

ЕТНІЧНІ ЛІДЕРИ І МІЖЕТНІЧНІ КОНФЛІКТИ

Wang Jiangang
Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia

ETHNIC LEADERS AND INTERETHNIC CONFLICTS

Reflections on conflicts, struggle and coexistence of different ethnic groups in the same region, develop quite actively for many years. Subject to the conflict in philosophy occupies an important position, sometimes explaining the essence of the "all things". Ethnic and cultural diversity can easily lead to social and political tensions, in particular, relying on the opinion leaders who give the conflict "colour". At the present time, in the era of the existence and development of the information society, a personality influencing public opinion, have a wide variety of tools available for influence. Forecast of development of a conflict it not a solution, but it leads to a search for compromise and avoid the possibility of a critical point in the contradictions.

Key words: conflicts, interethnic conflicts, civil identity, philosophy of struggle, philosophy of conflict, opinion leaders, leadership in conflict resolution, resolution of ethnic conflicts, factors affecting inter-ethnic conflicts

1. Філософія конфлікту: боротьба і співіснування

Боротьба – одне з основних понять філософії. Так Геракліт вважав боротьбу основою життєвого процесу людини, називаючи її «розбратом» («батьком всіх речей»), Гегель виділяв «боротьбу за визнання» для обгрунтування моделі «суспільної боротьби», важливе місце боротьба також займає в працях інших мислителів[1].

Томас Гоббс охарактеризував боротьбу, як «війну всіх проти всіх», людство завжди приймає боротьбу, і більшу частину свого життя людина знаходиться в стані «боротьби». У цьому випадку «війна» носить символічний характер, це не означає, що людина настільки жорстока істота, яка шукає привід для конфлікту, для справжньої війни.

Пізніше флорентієць Ніколо Макіавеллі, також описував феномен боротьби - як зіткнення інтересів і наростання протиріч. Розділяючи «боротьбу» на кілька типів, якщо говорити сучасною мовою то це: боротьба між елітами (всередині аристократії); боротьба народу і еліт (плебеїв і аристократії); боротьба груп (пополани і плебейські маси)[2]. Можна вважати, що Макіавеллі визначив конфлікт, навіть описав типи, які відповідають сучасним прикладам, що, по суті, схоже з сучасним тлумаченням поняття. Феномен «боротьби інтересів», сьогодні, породжує лідерів (керівників, активістів, еліту). Коли лідери з'являються, як результат боротьби, вони автоматично отримують не тільки шану і повагу з боку певної частини громадськості, а й негласне «право представницького мовлення», що означає висловлення «думок групи». Тож, слід підкреслити,що до певної міри і в деяких випадках, боротьба несе не тільки руйнівний характер.

Незважаючи на різницю в підходах щодо питання боротьби, ясно одне - вона неминуча, має кілька рівнів і є ключовим фактором, який рухає суспільством.

З філософської точки зору, можна ототожнювати боротьбу з конфліктом. Адже не завжди боротьба припускає фізичне зіткнення, тому на сьогоднішній день, можна виділити наступні рівні і приклади боротьби (по спадаючій):

- Зіткнення цивілізацій (наприклад, християнської та ісламської цивілізацій);
- Міжетнічні конфлікти (конфлікти в Нагорному Карабасі, Чечні, колишній Югославії)
- Культурно-ідеологічні зіткнення (мусульманізація, русифікація, полонізація);

[1] Хоннет, А. Моральное развитие и общественная борьба: ранние социально-философские учения Гегеля цивилизаций. *Гефтер.* <http: //gefter.ru/archive/10134> (2016, березень, 10).

[2] Рассел, Б. (1994). *История западной философии в её связи с политическими и социальными условиями от античности до наших дней.* Новосибирск: Издательство Новосибирского университета.

• Боротьба за владу;

• Захист економічних інтересів (світові війни).

Зіткнення і конфлікти існують не тільки між етносами, а й, в першу чергу, між різними соціальними групами, політичними угрупуваннями, іншими групами, чиї цінності різняться. Число конфліктів зростає, дійства стають більш запеклими, результати тягнуть за собою все нові і нові зіткнення.

Важливою категорією у філософії є феномен існування (співіснування) і зіставлення. Прийнято вважати, що дослідженням проблем існування і співіснування індивіда з іншими, займається соціологія чи психологія. Але вивченням і осмисленням проблем існування людини в світі і суспільстві, також, займається один із напрямів філософії - екзістенціоналізм[1].

Екзестенціоналізм («філософія існування») направлений не тільки на роздуми місця людини в світі або суспільстві, а також його ролі, зв'язку і взаємодії з іншими.

Екзистенція (існування), проходить кілька стадій: естетичну, етичну, релігійну. Відповідно до розвитку процесів модернізації та глобалізації, можна визначити «сучасні стадії існування»: моральну, культурно-національну, релігійну та політичну. Особистість проходить кілька етапів, на основі яких існує і розвивається в майбутньому. Існування - основна категорія філософії, яка прагне пояснити все, що відбувається навколо і всередині особистості, характеризує мотиви, бажання і прагнення. Існує затверджена думка, що людина істота соціальна, і не може існувати поза суспільством, отже, для людини вкрай важливими є відносини з іншими. Як стверджував Карл Ясперс - людина не може повноцінно співіснувати з іншими і не може існувати поза соціумом. Феномен співіснування розглядається як основна потреба людини. Важливі і рівні співіснування, які базуються на міжособистісних, міжгрупових, міжнаціональних, міжрегіональних і міждержавних рівнях відносин. Елементом співіснування є комунікація. Комунікації між людьми, групами ведуть до розвитку. Комунікація або її відсутність впливає на формування або зникнення етнонаціональних груп.[2] Припустимо, нації і етноси виникали на грунті відсутності комунікацій групи з представниками інших народів, так при переселенні, групи які втрачали комунікації з іншими, виявлялися відірваними від інших цивілізацій і з часом створювали свої, ідентифікуючи себе як певний етнос, формуючи і розвиваючи свої традиції, мову, культуру. Наприклад, американські індіанці вважаються повноцінним етносом, зі своїми традиціями, мовою, культурою та історичною територією. За історичними даними, індіанці - це вихідці з Азії, представники монголоїдної раси. Виходить, що при переселенні народів, представники цієї групи втратили зв'язок і довгий час не комунікували з представниками їхньої группи, і в результаті - утворився новий етнос.

В даний час сучасний світогляд дозволяє групам і індивідам комфортно комунікувати з усіма представниками однакових чи схожих традицій, на вищому соціальному рівні, але тепер ці групи зіставляють себе з представниками інших груп.

Згідно Хайдеггеру, особистість потребує оточення, але воно в свою чергу, пригнічує особистість. Це не означає, що придушення особистості і її інтересів, може стати приводом для боротьби (конфлікту), як певне обмеження. Можна вважати, що суспільство «пригнічує» особистість без її супротиву, змінюючи думку, точніше узагальнюючи її (наближаючи до «істинної»). Не існує групи, народженої з однією думкою і світоглядом, існує активна особистість, яка групу направить і супроводить.

В сучасних умовах, епохи інформаційних технологій, суспільство прагне до глобальної інтеграції. Дещо спрощуючи і узагальнюючи, можна сказати, що після промислової революції темпи розвитку суспільства в цілому прискорилися. Візьмемо простий приклад, який ілюструє, наскільки стрімко, починаючи з 18 століття, змінився світ. У 1804 році створено перший паровоз, буквально через сто років в повітря злетів літак, і вже в 1926 році була запущена перша рідинна ракета.

Технічний прогрес стимулював розвиток інформаційного суспільства, що нерозривно пов'язано з глобалізацією і кризою національної ідентичності, яка незабаром може бути замінена на громадянську, і в подальшому на світову спільноту. Відповідно, роздуми про проблеми «боротьби» відійдуть на другий план.

У будь-які часи в будь-яких історичних умовах необхідно шукати баланс і гармонію, а не

[1] *Новая философская энциклопедия: в 4 т*. Институт философии Российской академии Наук. <http://iph.ras.ru/enc.htm> (2016, березень, 04).

[2] Празаускас, А.А. (2000). *Этнос и политика: Хрестоматия.* Москва: Университет российской академии образования.

створювати конфліктні ситуації штучно.

2. Політичні чинники міжетнічного конфлікту: еліти і лідерство

Міжетнічний конфлікт виникає в одному політико-економічному просторі (території), в одній державі. В даний час, держави прагнуть створити сприятливі умови для співіснування на їх територіях представників різних націй і культур, в той момент, коли куди важливіше зміцнювати громадянськість. Тому зацікавлена сторона може сприяти появі та розвитку конфлікту на грунті етнічної диференціації.

Міжетнічні конфлікти - це штучно відтворені протиріччя між представниками різних етнічних груп (які проживають на одній території), які з'являються і розвиваються при наявності зацікавленої особи або групи, що володіє певним рівнем авторитету і впливу на одну із сторін. Якщо людина користується певним рівнем авторитету в суспільстві або у конкретної групи, - вона може формувати або впливати на думку тієї чи іншої аудиторії. Люди, які мають певну підтримку в суспільстві, мають всі можливості, щоб безпосередньо впливати на інших. Лідер - це той, хто впливає на групу, незалежно від того, чи є він формальним главою цієї групи. Таким чином, лідери існують не тільки в неформальних утвореннях, але, з іншого боку, реальний лідер конституюючої організації може не займати формальної позиції в групі[1].

Масштаби впливу особистості на суспільство залежать від рівня авторитету і масовості підтримки. Наприклад, в релігійних громадах колосальний вплив на групу мають духовні лідери (священик, рабин, далай-лама, мулла і т.д.). У свідомості малоосвічених товариств, до наших днів, зберігся авторитет «духовних наставників», який формує мислення своїх прихожан і окреслюють своє ставлення до певних ситуацій, груп, осіб. Діячі культури, мистецтв, спорту, політики та інше, маючи своїх шанувальників і впливаючи на них, також являються лідерами громадської думки, це люди яких поважають, прагнуть бути схожими на них або навпаки засуджують, але враховують їх точку зору.

В розвитку конфлікта, лідери та еліти грають найважливішу роль, так як нагадують про відмінності груп, проблеми співіснування, і інших обмеженнях одних іншими.

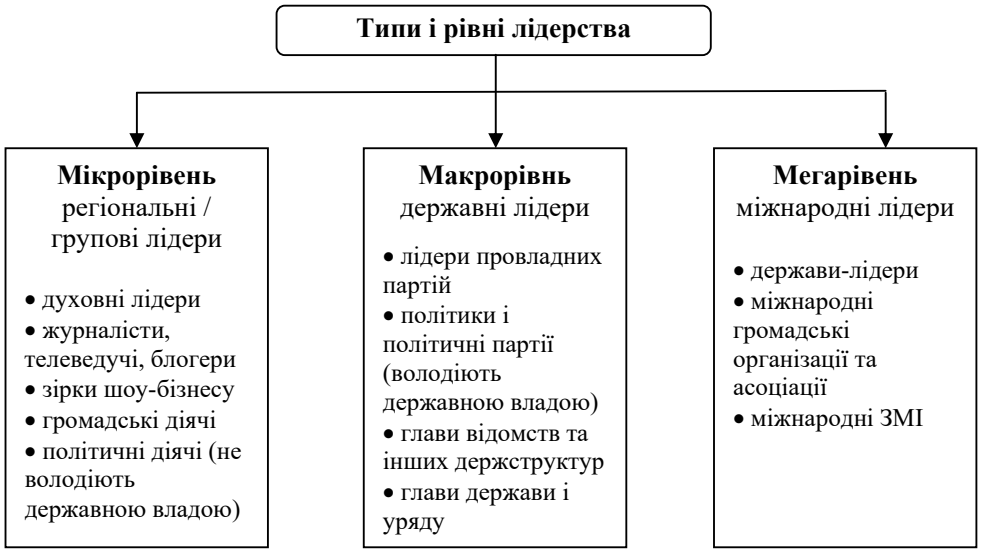

Схема 1. Типи лідерства та рівні їх впливу на громадську думку

Конфлікт (як і будь-яка інша ситуація) набуває політичного забарвлення, коли його так позначають - дають визначення і «призначають» учасників конфлікту. Основними інструментами в даному процесі є: освіта, сфера культури і мистецтва, засоби масової комунікації та інформації. Думки в масах, формують лідери, які, по суті, є «творцями» конфліктів, точніше політизують можливі розбіжності і чвари. Міжетнічні розбіжності, за великим рахунком - це терпимі або роками

[1] Блондель, Ж. (1992). *Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу*. Москва: Российская академия управления.

забуті ситуації, які можуть існувати на рівні пам'яті сімейних традицій та історії.

Слід зауважити, що будь-який латентний конфлікт стане явним і набере масштабів, коли знайдеться лідер, який очолить певний «рух» і «сповістить» громадськість про їх пригнічення і несправедливості. Активні представники груп, при назріванні конфлікту висвітлюють факти, аргументи, «таємні» події, які впливають на подальший розвиток міжгрупового дисонансу. Фактично, конфлікт - це цілеспрямована взаємодія лідера (або групи лідерів) з громадськими групами, який доводить ситуацію до необхідного рівня, вдаючись до демагогії для досягнення, найчастіше, особистих цілей та інтересів. Інтерес, як особисте ставлення діючого суб'єкта до дії, яке він справляє, визначення інтересу дозволяє зрозуміти головну дилему, що сформувалася під час обговорення проблеми, мотивації діяльності і вчинків[1].

Лідери і представники політичних еліт, навіть ті, які не володіють державною владою, здатні знайти або створити умови для етнічного конфлікту, особливо, коли процеси вимирання одних етносів та боротьба інших за існування - безперервний процес. Приблизно 80% всіх конфліктів в світі - міжнаціональні конфлікти, і це пояснюється більшою мірою етноконфесійними відмінностями, які стають об'єктом політичних маніпуляцій з боку зацікавлених осіб.

В історії багато прикладів того, як різні імперії і великі держави вирішували національні питання. Зазвичай, в результаті їх політики вдавалося зберегти культурне різноманіття народів, що входили до складу цих держав, але самі держави розпадалися. За час існування цих імперій і держав, у націй в їх складі з'являлися «керівники», які висловлювали «суспільне» невдоволення, аргументуючи різними наявними на те причинами і фактами, для отримання «незалежності» і влади, вони не рідко починали відкриту боротьбу між групами або державою.

У багатонаціональному світі, основою для конфліктів є співіснування різних етносів на спільних територіях. Тому, не складно знайти причину, якщо звернутися до історії і економіки при врахуванні етнічних і релігійних відмінностей, складніше правильно донести інформацію і надати аргументи. Конфлікт без громадської підтримки, що висуває претензії сторони, може існувати тільки на інформаційному рівні, не маючи майбутнього. Ідея існує до тих пір, якщо хоча б згадки про неї збережені на інформаційних носіях (аудіо та відеозаписи, книги, брошури) в широкому доступі. Поки вона знаходиться на рівні усного обговорення, ця ідея не досягне необхідного (лідеру або еліті) рівня і не знайде масової підтримки. Наприклад, Афганський, Чеченський конфлікт особливо загострився, коли його активізували зацікавлені особи, підкресливши, тим самим, історичні факти і релігійні задуми (Кавказькі війни за часів Російської імперії). У ситуації чеченського конфлікту, наприклад, Зелімхан Яндарбієв, член спілки письменників СРСР став ідейним натхненником конфлікту, і об'єднавшись з етнічним чеченцем - генералом Армії СРСР - Джохаром Дудаєвим, очолили рух, метою якого було «створення незалежної демократичної держави». І таких прикладів дуже багато, за кожним протиріччям і конфліктом стоять лідери і активісти.

У сучасному глобалізованому світі індивідуальні традиції, принципи і культура деформується або замінюється загальноприйнятою, в глобальній мережі, манерою поведінки. Інтернет сьогодні, розмиває кордони, стирає обмеження. Без іншого втручання інтернет сприяє інтеграції суспільства, створення нових консолідованих спільнот, які не обмежені ні традиційною культурою, ні релігією. На жаль, останнім часом інтернет використовують як інструмент впливу і формування певних думок, поширенням конфліктогенних ідей, розвитком розбіжностей між групами.

В інтернеті є можливість знайти різноманітні «групи інтересів», найчастіше, такі спільноти створюються або навколо однієї теми (проблеми) або навколо певної особистості. Глобальна мережа зробила доступною не тільки інформацію, освіту, літературу, а й «персону» і її «думки».

Лідери і еліти сучасності, здатні за допомогою інтернету впливати практично на всі сфери життя людини, отже, і на політичну ситуацію, у якості «м'якої сили» (soft power). Відповідно, впливаючи на всі сфери життя певної групи (в даному випадку - етнонаціональної), «м'яка сила» впливає і на національну політику в державі, заручившись підтримкою етнонаціональних груп (схема 3).

Сучасні «лідери думок» - це люди з величезною кількістю друзів і підписників. Публікуючи на своїх сторінках у соціальних мережах свій «настрій» і «думки», лідери можуть вплинути і на настрої громадськості. Масова свідомість сприймає всю інформацію, від свого лідера як достовірну.

[1] Здравомыслов, А.Г. (1996). *Социология конфликта*. Москва: Аспект-Пресс.

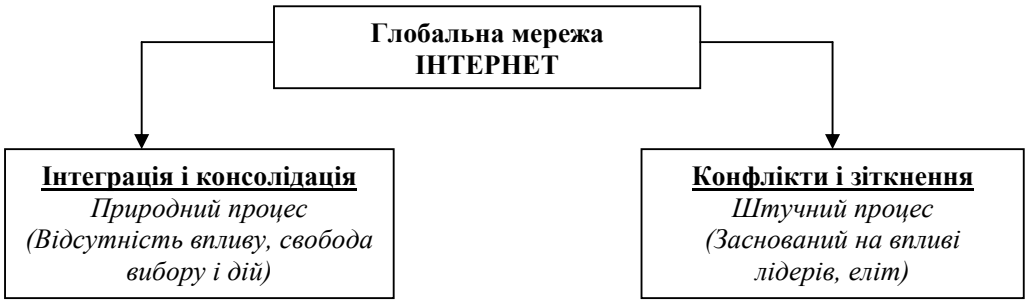

Схема 2. Можливі результати впливу інтернету на громадські групи

Навіть якщо така особа висуне заклик до революції, перевороту або бунту, цей меседж, в більшості, обов'язково підтримає її аудиторія. Тому політичні та громадські діячі прагнуть завести «гарний» аккаунт в найвідоміших і найпопулярніших соціальних мережах, і постійно «забезпечувати своїх шанувальників» необхідною інформацією. Якщо лідери здатні повести за собою маси, то їм нічого не вартує просто «дати оцінку» певної ситуації, щоб її необхідним чином сприйняло суспільство.

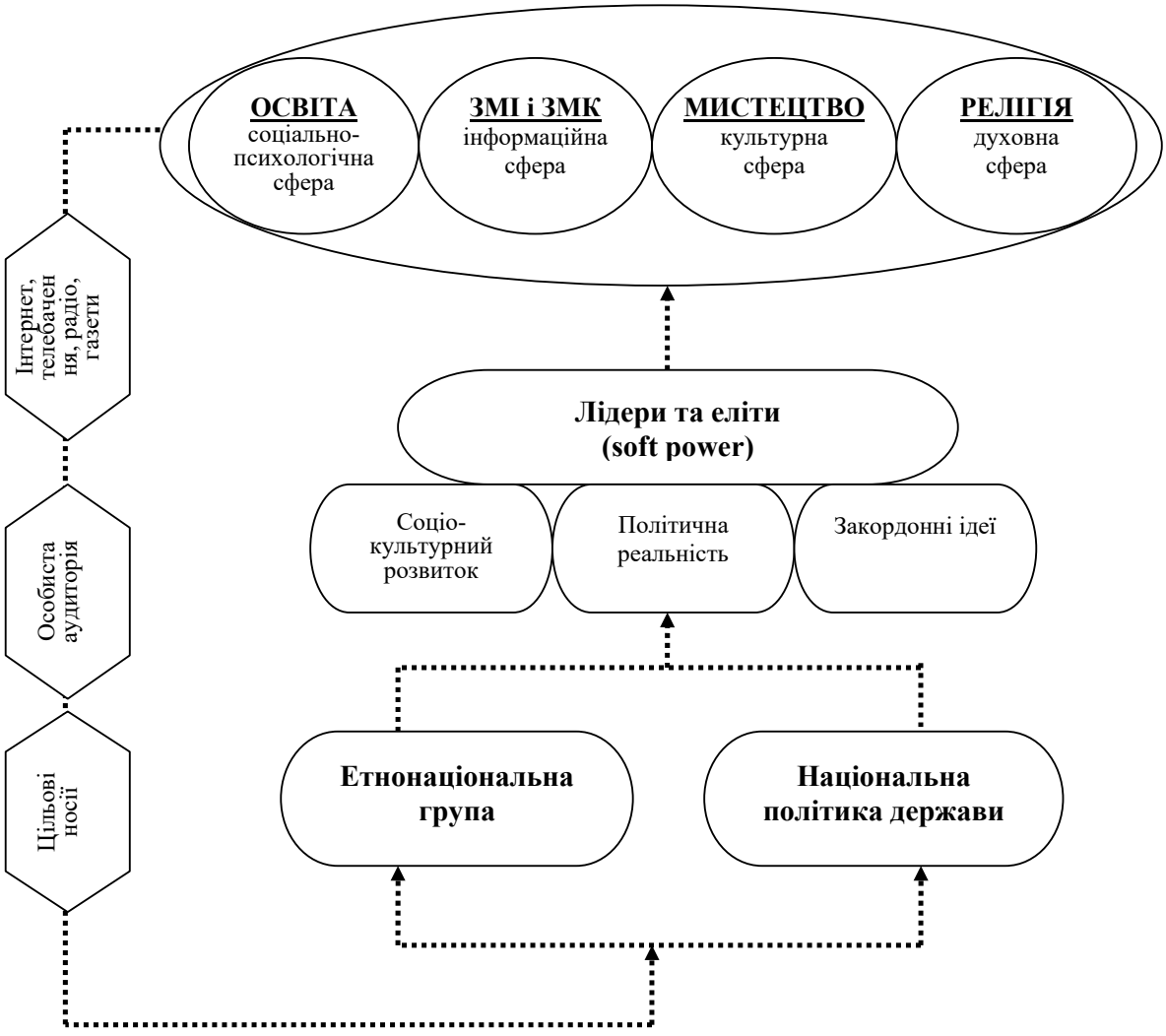

Схема 3. Сучасні умови формування системи впливу еліт на етнонаціональні групи

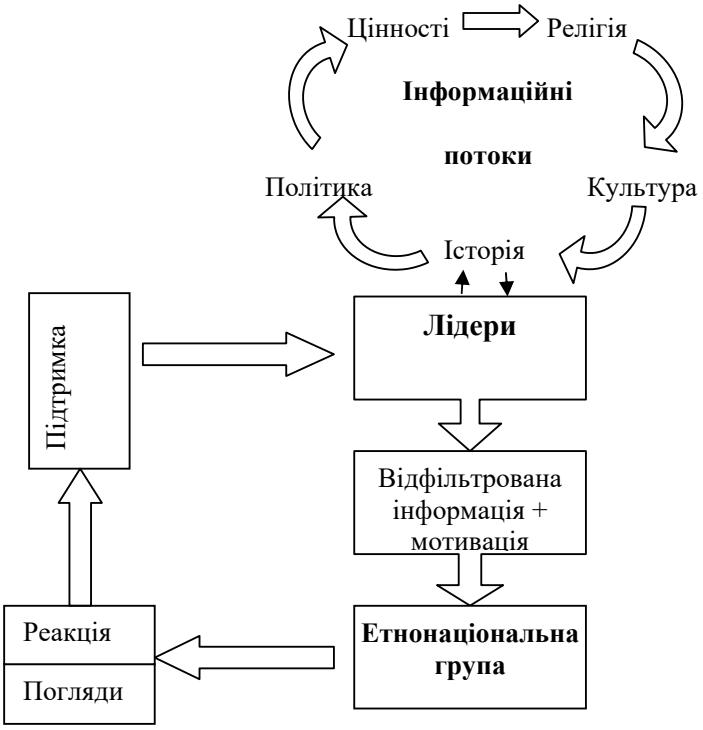

Схема 4. Інформаційний процес взаємодії лідерів і групи

Лідери збирають інформацію з існуючих потоків, враховуючи культуру, релігію, сучасну політичну ситуацію, історичні дані, основні цінності, психологію групи та інше (схема 4). Обробляючи і фільтруючи інформацію, доповнюючи мотивацією і «загальними» цілями, на виході мають інструмент впливу, здатний вплинути на думку і викликати певну реакцію, щоб в результаті, отримати необхідну підтримку. Таким чином, утворюється ключовий інформаційний вузол (включаючи пропаганду і демагогію), який лідери використовують для досягнення певних цілей. Дії лідерів спрямовані, зазвичай цілеспрямовано на групу з ідентичними цінностями і установками, хоча думка у кожного виключно індивідуальна, але виходячи з аналізу поведінки груп - свідома особистість зникає, причому почуття і ідеї всіх окремих одиниць, які утворюють ціле, приймають один і той же напрямок. Утворюється колективна душа, яка має, звісно, тимчасовий характер, але й досить неоднозначні риси[1].

Сили, які рухають суспільством - саме суспільство, точніше активна його частина, яка здатна зацікавити і закріпити за собою підтримку з подальшим правом «висвітлювати думки групи».

В історії достатньо прикладів того, як навіть маловідома особистість піднімає бунт чи повстання. Часто, такі лідери стають відомими в «своїх» колах, і для певної групи їх думки є важливими. За інтересами лідера завжди стоїть певна група, партія, регіон, держава. При політизованих конфліктах, завжди присутня «третя» сторона, яка може або залишатися невідомою або вочевидь висловлювати підтримку лідеру.

Етнонаціональні конфлікти часто супроводжуються зовнішнім втручанням, яке посилює конфлікт і використовує його як інструмент для досягнення свого геополітичного інтересу. Більш того, часто у третьої сторони, спочатку з'являється зовнішньополітичний, геополітичний інтерес, який вона прикриває етноконфесійною або етнонаціональною риторикою, котрий потім виливається в міжетнічний конфлікт[2]. Прикладом може послужити ескалація міжнаціональних конфліктів на пострадянському просторі. У зв'язку з цим можна розглянути Карабахський конфлікт і участь в ньому Туреччини. Маючи свої зовнішньополітичні цілі в південних регіонах колишнього СРСР,

[1] Лебон, Г. (2011). *Психология народов и масс*. Санкт-Петербург: Академический проект.

[2] Лэй, Ж. Мировой национальный вопрос: изменения, новые тенденции, новые влияния. *Жэньминь Жибао* <people.com.cn> (2015, грудень, 18).

прикриваючись інтересами новосуверенних тюркскоязичних республік, Туреччина доклала максимум своїх можливостей для вирішення конфлікту на користь Азербайджану (а раніше першою визнала незалежність Азербайджану за місяць до розпаду СРСР). Таким чином, Туреччина «презентувала» Карабахський конфлікт світовому співтовариству, як протистояння між вірменами і «тюркськими братами».

Зовнішнім втручанням супроводжувалися також міжнаціональні конфлікти в Грузії (1989-1992 рр.). РССФР, а після розпаду СРСР - РФ, займала позицію діаметрально протилежну Грузії в грузино-осетинському і грузино-абхазькому конфліктах.

Міжнаціональний конфлікт може стати приводом для міжнародного конфлікту, для війни. Так, приводом для початку Першої світової війни стало вбивство боснійським студентом, членом терористичної організації «Млада Босна», яка боролася за об'єднання всіх південних слов'ян в одну державу, австрійського ерцгерцога. Тобто формально це був конфлікт Австро-Угорщини з Сербією, але з різних сторін його підтримали інші зацікавлені держави.

Таким чином, міжнаціональний конфлікт виходить з «латентного» стану, коли з'являються «активісти», здатні дати йому визначення, позначити учасників і їх ролі. До того ж, міжетнічний конфлікт стосується не тільки конфліктуючих сторін, часто в ньому присутній зовнішній інтерес, і часто результат конфлікту залежить саме від зовнішнього втручання.

3. Прогнози, як можливість уникнення міжетнічних загострень

Міжплемінні, міжетнічні, міжконфесійні конфлікти завжди виникали під керівництвом авторитетної особистості або групи (еліти), і були найпоширенішими в усіх цивілізаціях в усі епохи. При зіткненнях такого характеру зазвичай зачіпаються інтереси інших сторін, а не тільки питання ідентичності конфліктуючих сторін, тому вони досить часто затягуються за часом і не рідко переростають в запеклі кровопролитні зіткнення. Якщо конфлікт вирішується із значною перевагою тієї чи іншої сторони, це підвищує ймовірність геноциду згодом, що може послужити грунтом для нового конфлікту в майбутньому. Тому це нескінченний процес.

Однак, це не означає, що неможливо знайти способи врегулювання і вирішення міжетнічних конфліктів. Проте, варто починати з їх запобігання, бо міжнаціональні конфлікти можуть назрівати довго, і коли, нарешті, спалахують, то можуть охопити навіть географічно віддалені райони і втягнути в бойові дії сторони, які, здавалося б, не мають ніякого відношення до конфлікту.

Можливість запобігання міжетнічних конфліктів полягає, в першу чергу, не в створенні сприятливої атмосфери для представників різних народів, які проживають в державі, а в створенні можливостей для розвитку громадянськості (громадянської ідентичності) і контролі або аналізі наявності формальних або неформальних лідерів у групах. Прогнози дій тієї чи іншої групи, залежать від настрою і цілей лідерів, що впливають на них. Контроль діяльності активістів, які впливають на формування ідей і думки певної частини суспільства.

У сучасну епоху «всесвітньої павутини», можна виявити: безпосередніх лідерів, рівень і ступінь їх впливу, напрямок і характер їх діяльності, масовість їх підтримки, інструменти впливу. Тому не так складно спрогнозувати можливість провокацій і закликів з їх боку, і тим самим виявити виникнення конфлікту ще на ранній стадії, що дає можливість взяти ситуацію під контроль і уникнути її поглиблення.

В наш час, контроль здебільшого асоціюється з відголосками тоталітаризму і радянською рефлексією, тому не варто сприймати це явище буквально, важливо зрозуміти іншу інтерпретацію цього значення, а саме не тотальний контроль особистості, а спостереження і аналіз діяльності для наявності інформації про настрої його аудиторії, щоб дати оцінку подальшого розвитку подій.

Передбачалося, що забезпечивши рівні громадянські і політичні права, і надавши можливість зберегти свою національну ідентичність, багатонаціональні держави повинні були уникнути напруженості і конфліктів. Однак така політика лише сприяє появі зацікавлених персон до проблем націй, чим створює грунт для міжетнічних конфліктів, які в свою чергу відмежовують і роз'єднують групи, замість того, щоб створювати динамічний баланс. Слід зазначити, що в сучасному розумінні, нація нерідко ототожнюється з державними кордонами, хоча все більше держав називають себе інтернаціональними або полікультурними, і це закономірний процес.

За допомогою інтернету і засобів масової інформації можна проаналізувати і передбачити розвиток подій, основні проблеми, що цікавлять певні групи. Як вже говорилося, конфлікти це невід'ємна частина життя людства, їх масштаби і напрям знаходять підтримку завдяки

«представникам» конфліктів в суспільстві. Можливо проблема сучасного світу у вільному доступі до інформації, освіти та нових ідей. Тоді логічно було б обмежити відповідний доступ, і «відтворювати» тільки необхідну інформацію і формувати необхідні думки, але це суперечить правам та свободам людини, і може стати приводом для інших конфліктів.

Тому ні політика інтернаціоналізму або мультикультуралізму, ні певні режими, не можуть вплинути сьогодні на вирішення міжнаціональних конфліктів, так як це не веде до створення гармонійних відносин, а навпаки, веде до загострення розбіжностей і створює нові типи конфліктів. Рішення проблеми варто шукати за допомогою аналізу і прогнозу процесів їх розвитку на ранніх етапах за допомогою виявлення лідерів і еліт, які наділені підтримкою груп і керують їх настроями.

References

1. Blondel', ZH. (1992). *Politicheskoe liderstvo. Put' k vseob"emlyushchemu analizu*. Moskva: RAU.
2. Boulding, K. (1963). *Conflict and defence: a general theory*. New York.
3. Hantington, S. Stolknovenie tsivilizatsij. <http://grachev62.narod.ru/hantington/chapt10.htm> (2016, liutyi, 27).
4. Honnet, A. Moral'noe razvitie i obshchestvennaya bor'ba: rannie sotsial'no-filosofskie ucheniya Gegelya tsivilizatsij. *Gefter.* <http://gefter.ru/archive/10134> (2016, berezen', 10).
5. Lebon, G. (2011). *Psihologiya narodov i mass*. Sankt-Peterburgh: Akademicheskij proekt.
6. Lehj, ZH. Mirovoj natsional'nyj vopros: izmeneniya, novye tendentsii, novye vliyaniya. *Zhehn'min' Zhibao*. <people.com.cn> (2015, hruden', 18).
7. *Novaya filosofskaya ehntsiklopediya: v 4 t. (2000-2001).* In-t filosofii RAN; Nats. obshchestv.-nauch. fond; Preds.nauchno-red. soveta V.S. Stepin. M.: Mysl'. <http://iph.ras.ru/enc.htm> (2016, berezen', 04).
8. Prazauskas, A.A. (2000). *EHtnos i politika: Hrestomatiya*. Moskva: URAO.
9. Rassel, B. (1994). *Istoriya zapadnoj filosofii v eyo svyazi s politicheskimi i sotsial'nymi usloviyami ot antichnosti do nashih dnej. V 2 t.* Novosibirsk: Izd-vo Novosibirskogo un-ta.
10. SHestopal, E.B. (1997). Otsenka grazhdanami lichnosti lidera. *Polis, 6,* 57-72.
11. Zdravomyslov, A.G. (1996). *Sotsiologiya konflikta*: Uchebnoe posobie dlya studentov VUZov, 3-izd. dop.i per. Moskva: Aspekt-Press.
12. Zotov, A.F. (2001). *Sovremennaya zapadnaya filosofiya*. Moskva: Vysshaya shkola.

Iryna Krynychna, ScD in Public Administration
Dnipropetrovsk Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

INSTITUTIONAL DEVELOPMENT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN CIVIL DEFENSE UNDER PUBLIC MANAGEMENT REFORMS IN UKRAINE

This article describes real and potential threats to national security of Ukraine in the field of civil defense at the level of local communities. The problem of public administration in the sphere of civil defense and rural settlements of technogenic emergencies and natural disasters was actualized. It considers of a legal framework, which is the legal basis for functioning of local civil defense subsystems and their links. The paper analyzes functions and powers of local authorities in Ukraine to implement state policy in the field of civil protection and compliance to current challenges and needs of the population.

Problems and the measures taken by State Service for Emergencies of Ukraine jointly with regional administrations to assist in the organization of civil protection with newly established communities. The basic position of the local government and the prospects for improving protection of residents of local communities, territories and the environment from emergencies was revealed in the context of its implementation.

Key words: emergency, civil defense, reform, local self-government, local community, decentralization, public administration

Statement of the problem. Ensuring safety and protection of people, economic facilities and national heritage of the country in general from negative effects of technogenic emergencies and natural disasters is an integral part of national security policy and state building of Ukraine and most important function of the executive authorities, local government, enterprises, institutions and organizations.

Recently, the number of natural-technogenic and environmental threats in Ukraine is growing rapidly, creating immediate and potential threat to national security. The nature and scale of threats demonstrates inefficiency of government agencies to minimize and response that emergencies. Understanding of this fact necessitates the adoption of adequate measures by the state, which essence is to create an integrated system of defense of population and territories from emergency situations, conducting a balanced policy on these issues at all levels of government.

Practical implementation of state policy in the field of civil defense (CD), which quintessence is to prevent and respond to emergencies, should be based on totality of adequate legislation and public administration, institutionally able to implement such policies.

However, modern Ukrainian society requires high-quality, deep and systemic changes that should contribute to achieving goals specified in the current Ukrainian Constitution (art. 3, 16, ch. I; art. 50 ch. II)[1] on guaranteeing human safety and protection of health, life and activity.

One of these problems is to reform the profile service and system of defense of population, territory, property and environment from various kinds of emergencies according to European safety standards.

Thus, at present stage of state-management democratic transformation of decentralization of power and political course of European integration of Ukraine CD requires institutional development of public administration at local level that actually emphasizes the relevance of this study.

Analysis of recent research and publications. The problem of improving public administration in the safety of human life is always in the focus of scientific community due to its social significance.

An important contribution to science of public administration in this area have modern Ukrainian scientists O. Barylo, V. Bohdanovich, S. Vovchenko, O. Melnychenko, P. Volanskyi, A. Vlasiuk, O. Trush,

[1] *Конституція України*, ст. 3, 16, гл. I; 50, гл. II (1996) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/586-14>.

E. Havrylko, L. Zhukova, I. Krynychna[1], N. Klymenko, V. Predborskyi, V. Kosevtsov, O. Koshkin, V.Sadkovyi, Yu. Soha, V. Tyshchenko, R. Pryhodko, I. Chuban, O. Honcharenko, V. Horbulin, A. Kachynskyi, V. Kostenko[2], and others who offered important conceptual and theoretical approaches to solving urgent and complex issues of human safety, protection of areas of the environment from emergencies and development of state CD system and its components. However, at the present stage of the constitutional reform and decentralization of power in Ukraine there is a need to further address important scientific task to strengthen the role of local authorities on united reliable protection of local communities in the event of a threat or occurrence of emergency. Consequently, research and development in this area is timely and relevant.

The purpose of the study is to investigate the prospects for institutional development of CD in local communities in the context of European integration and implementation of public administrative reform in Ukraine.

Presentation of the basic material. In terms of proclaimed course of European Union integration particularly important are problems of regional development, establishment of local government, improving relations between the center and the regions.

Relevance of the study of this issue is determined by weak sophistication in of state institutions capable to coordinate and cooperate to make effective implementation of tasks of local and regional development in the implementation of systemic reforms in the country. In this context, an important factor to change the situation for the better should be effective institutional support for the process of local government reform, taking into account the best international and European experience, a clear division of roles and coordination of public administration in territorial development.

The strategic objective of the future development of Ukraine is to build a strong and modern European democratic state with high living standards and security of every citizen. After the path of reform Ukraine will become one of the leading European countries, where the issue of quality of life and health is a fundamental social values and policy priorities.

The purpose of local self-government reform in Ukraine is to improve the quality of human life by creating appropriate conditions for development of local communities as independent and self-sufficient social communities capable under its responsibility to provide quality services of public nature directly to citizens in the territory, and to ensure effective defense of community members, their rights and interests through active participation in solving local problems.

An important activity of local authorities in the field of safe residence of population, protection of communal and private property is providing of technogenic and fire safety, prevention and response to emergencies occurring in a particular area. Given the above, these problems are reflected in the current Law of Ukraine "On local state administrations"[3] and "On local self-government in Ukraine"[4]. However, analysis of practical implementation of these powers by local authorities in the CD shows current mismatch of expectations and needs of society as well as declarativeness and absence of real mechanism for implementation.

Among the challenges facing local self-government today and requiring urgent attention is the lack of clear division of powers in the CD sphere between executive powers and local self-government, and between levels, bodies and officials of local self-government. In this regard, with current territorial and legal basis it is not possible to improve the quality of state-guaranteed services in the field of safety of life

[1] Кринична, І.П. (2015). *Державне управління процесами радіаційно безпечної життєдіяльності населення*. Дніпропетровськ: РоялПринт; Кринична, І.П. (2013). Регіональне управління процесами радіаційно безпечної життєдіяльності населення. Харків*: Публічне управління: теорія та практика, 3 (15),* 157-161; Костенко, В.О. Діяльність місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо захисту населення і територій у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій. *Грані.* <http://grani.org.ua/ua/graniarchive.html>.

[2] Костенко, В.О. (2013). Реформа місцевого самоврядування – як ефективний механізм для підвищення рівня цивільного захисту територіальних громад. Дніпропетровськ. *Аспекти публічного управління, 3,* 119-126; Костенко, В.О. (2014). Діяльність місцевої влади у сфері цивільного захисту і надзвичайних ситуацій в контексті реформи місцевого самоврядування в Україні. Харків. *Теорія та практика державного управління, 2 (45),* 158-166.

[3] *Закон про місцеві державні адміністрації 1999* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/586-14>.

[4] *Закон про місцеве самоврядування 1999* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/586-14>

for members of local communities, especially rural and township. The local council of small territorial community may not actually realize provided authority in the sphere of CD primarily due to lack of budget. Functioning of local government in the majority of communities do not provide adequate protection of population and territories from emergencies[1]. In fact, human right to protection of health, safety and life enshrined in the Constitution of Ukraine[2] is not fully realized in majority of communities.

Partly, in the context of law optimization and definition of tasks of local authorities in the CD sphere, this problem was resolved by adoption of CD Code, approved by the Decree of the President of Ukraine on October 2, 2012 № 5403-VI and entered into force on 1 July 2013[3]. This document defined and strengthened role of local authorities in implementation of CD measures and counteraction to emergencies (art. 6, 10, ch. I; art. 19, ch. II). However, the mechanism of their implementation needs a clear legislative regulation today. However, Cabinet of Ministers by its decree on April 18, 2012 № 606 "On Approval of recommendation lists of structural subdivisions of local state administrations"[4] excluded CD units from organizational structure of local state administration, which actually denies their opportunity to implement government policies in this area. In this case, we see the absolute contradiction and inconsistency in the actions of legislative and executive branches of government decision-making.

Among the complex problems of CD in local communities particular concern is the poor state of fire protection in rural areas, where on average there is more than 35% of all fires every year, which killed about 50% of people, and losses reach hundreds of millions. To correct this situation local bodies need to create units of local fire protection and ensure their proper maintenance.

Typical environmental problem for most villages in Ukraine is the cleanup of unusable pesticides and toxic chemicals. Due to lack of budget funds the issue of continuous cleaning of land of former military ranges on explosive remnants of war is slowly solved, the construction and strengthening of dams not carried out, leading to significant flooding areas, so as not other problems that local authorities cannot cope alone[5].

Only during 2014 143 emergencies was registered in Ukraine (national level – 5, regional - 9, local – 59, at facilities - 70), which resulted in 287 people killed and 680 were injured. Comparing to 2013 number of victims of emergencies has increased by 13.4%[6]. Only since the beginning of 2016 the fires have killed 460 people and injured 249[7]. From these data we can see that over 90% of the emergencies have local or facility (which, in fact, is local) level; that underlines the primary role of the local self-government on response and liquidation of its consequences. Therefore, on institutional capacity of local authorities and coherence with subordinate capabilities will depend when and with what consequences any emergency will be eliminated.

The urgent need for institutional changes in public administration and local self-government in Ukraine is demonstrated by launched administrative reform[8].

According to the Law of July 1, 2010 № 2411 - VI "On Foundations of Domestic and Foreign

---

[1] Кринична, І.П. (2013). Регіональне управління процесами радіаційно безпечної життєдіяльності населення. Харків: *Публічне управління: теорія та практика, 3 (15),* 157-161.

[2] *Конституція України*, ст. 3, 16, гл. I; 50, гл. II (1996) (Верховна Рада України*). Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/586-14>.

[3] *Цивільний кодекс*, ст. 9, 10, гл. I; 19, гл. II (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/586-14.

[4] *Постанова про затвердження рекомендаційних переліків структурних підрозділів обласної, Київської та Севастопольської міської, районної, районної в мм. Києві та Севастополі державних адміністрацій 2012* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Кабінету Міністрів України*. <http://www.kmu.gov.ua/control/npd/list>.

[5] Кринична, І.П. (2013). Регіональне управління процесами радіаційно безпечної життєдіяльності населення. Харків: *Публічне управління: теорія та практика, 3 (15),* 157-161.

[6] *Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні* (2014). *Офіційний сайт Державної служби надзвичайних ситуацій України.* <http://www.mns.gov.ua/files/prognoz/report-/2014/ND_2014.pdf>.

[7] *Офіційний сайт ДСНС України*.<http://www.kmu.gov.ua/control/en/publish/article?art_id=248730690&cat_id=244277212 Як об'єднані громади протидіятимуть надзвичайним ситуаціям, обговорили під час вебінару. *Децентралізація влади.* <http://decentralization.gov.ua/news/item/id/1310>.

[8] Наукова розробка (2012). *Інституційний розвиток місцевого самоврядування в умовах державно-управлінських реформ.* <http://www.academy.gov.ua/%5CNMKD%5Clibrary_nadu%5CNavch_Posybniky%5C98a824fa-7df2-46a4-9494-cb6f9feeef4e.pdf>.

Policy"[1] vector of foreign policy of the state is to integrate Ukraine into the European space for the purpose of gaining membership in the European Union (EU) (Art. 11). Realizing this course Verkhovna Rada adopted the Law on September 16, 2014 № 1678-VII, which ratified the Association Agreement between Ukraine and the EU, having a tool and a guide for planned transformations[2]. Subsequently, by the decision of August 31, 2015 № 656 VIII the Parliament preapproved a bill to amend the Constitution of Ukraine concerning decentralization of power[3]. In the case, continues the process of harmonization of political positions on the final approval of these changes.

Association of Ukraine with the EU involves the Ukrainian government to implement tasks defined in the principles of domestic policy, particularly in the field of local government (Art. 4), in the environmental field and the field of technological security (art. 9)[4].

The annual analysis of technogenic and natural security in Ukraine and implementation of complex preventive measures shows that each year the key problems in CD are the same, namely the high rate of depreciation of fixed assets in facilities management; deliberate ignoring of human safety requirements; insufficient organization and prevention; discrepancy of financial and logistical support to real need for implementation of CD measures; exhaustion and lack of technical equipment of CD forces; insufficient training of management staff and specialists, whose activities in government agencies associated with the organization and implementation of CD measures.

The real mechanism for comprehensive solving of problems of local communities in CD sphere is the mechanism of decentralization of power and the implementation of local government reform, which is currently being implemented in Ukraine.

Thus, at the initiative of the President of Ukraine, to meet the requirements of the European Charter of Local self-government[5] the Government developed the Concept of reform of local self-government and territorial organization of power in Ukraine[6], with the purpose of quality increase the capacity of local self-government to manage public affairs under own jurisdiction.

That is why the President of Ukraine by the Decree of January 12, 2015 № 5 approved Strategy for Sustainable Development "Ukraine - 2020"[7], which provides implementation of constitutional reforms in decentralization.

The aim of the Strategy is to introduce European standards of living in Ukraine and access to Ukraine's leading position in the world. A key strategy vector is security, which must provide guarantees of security. Defining basis of security has also become an effective system of CD at all levels and ensuring implementation of effective mechanisms for combating emergencies. Particular attention should be paid to safety of human life and health, which is impossible without effective protection of population, environment and safe access to clean drinking water, safe food and industrial goods.

As stated in the Strategy, the aim of decentralization policy is a withdrawal from centralized model of governance in the country, ensuring the capacity of local government and an effective system of territorial organization of power in Ukraine, the implementation of the full provisions of the Charter, the principles of subsidiarity, universality and financial self-sufficiency of local government.

The bill to amend the Constitution of Ukraine proposed changes about decentralization of state power in Ukraine and strengthening constitutional and legal status of local self-government.

---

[1] *Закон про засади внутрішньої і зовнішньої політики 2010* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.

[2] *Закон про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 2014* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*.< http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011>.

[3] *Постанова про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади 2015* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/656-19>.

[4] *Закон про засади внутрішньої і зовнішньої політики 2010* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.

[5] *Закон про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування 1997* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.-gov.ua/laws/show/994_036>.

[6] *Концепція реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні*. <http://civil-rada.in.ua/?p=477>

[7] *Указ про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» 2015* (Президент України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.-gov.ua/laws/show/5/2015>

It also provides that separation of powers in local self-government system and their executive bodies at various levels follows the principle of subsidiarity, which corresponds to the European Charter of Local self-government[1]. Considering the above, the amendments exclude local administrations from the constitutional regulation of and cancel Institute of heads of local state administrations. Instead, the main powers are focused on the basic level in the community. Formation of executive bodies of self-government controlled and accountable to community is assumed.

Material and financial basis of local government is fixed. The process of decentralization involves independent budgeting of local self-government and relevant powers are applied to all cities and villages. The principle of financial independence is crucial for local self-government to solve immediate needs of communities, including CD.

Today the issues of CD and fire safety as part of decentralization and community associations are very sharp. Firstly, there is the question of how united communities will counteract emergencies. In this context the issue of interoperability of operational-rescue service and CD units of local fire protection in the territory of the future united communities must be first resolved.

In this regard, State Service on Emergencies of Ukraine primarily has methodological problem to help communities to organize local volunteer fire department, to develop optimum number of CD service, which should be set at the level of each united community on the basis of technogenic impact, and organization of learning for leaders of local governments and population about behavior during emergencies.

Currently, gradual implementation of pilot projects on development of an effective system of CD in restructuring local self-government has continued. Thus, the first Pilot project implemented under the Memorandum of Cooperation between State Service on Emergencies of Ukraine and the Donetsk Regional State Administration, which was signed in September 2015. In February 2016 was signed a similar memorandum between Ternopil Regional State Administration and State Service on Emergencies of Ukraine. Currently in Ternopil there are 26 local communities and the outcome of the Pilot project will be economically justified and efficient model of CD, which operates within a particular local community. For effective implementation of the Pilot project in each of the newly established local community the analysis of natural and technogenic threats will be conducted, on the basis of which a range of CD measures will be introduced, including the firefighting, formation of local fire protection, their interaction with units of Rescue Service of CD, organizations of warning of population, sheltering and evacuation during emergencies, and so on. In addition, these Memorandums on cooperation have been signed with Dnipropetrivsk and Vinnytsya State Administrations[2]. Work in this area continues in all regions of Ukraine.

Conclusion. For implementation of quality CD management and rapid response to emergencies local governments of regional, district and local levels must have clear legally separated and balanced management functions, simple and clear mechanisms for their implementation, sufficient financial resources with modern rescue equipment and other specialized utilities, qualified and well trained staff. All this will certainly lay the new foundations of security and development for residents of local communities; will enable local authorities to more effectively address local issues.

The final result of this reform should be a transfer of functions from local executive authorities to local self-government authorities, which are closest to citizens; the establishment of adequate material, financial and organizational conditions for tasks of local self-government in CD sphere; the adoption of Law on Local self-government (revised) with new definitions of full and comprehensive powers of basic, district and regional local self-government bodies; amendments to the budgetary and tax legislation in order to empower own base of local budgets for effective response to emergencies; other legislative acts in CD sphere, environment and other important for communities issues of life safety.

[1] *Закон про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування 1997* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.-gov.ua/laws/show/994_036>.

[2] *Офіційний сайт ДСНС України*. <http://www.kmu.gov.ua/control/en/publish/article?art_id=248730690&cat_id=244277212>; Як об'єднані громади протидіятимуть надзвичайним ситуаціям, обговорили під час вебінару. *Децентралізація влади.* <http://decentralization.gov.ua/news/item/id/1310>.

References

1. *Konstytutsiia Ukrainy 1996* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy.* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/586-14>.
2. *Kontseptsiia reformy mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini*. <http://civil-rada.in.ua/?p=477>
3. Kostenko, V.O. (2013). Reforma mistsevoho samovriaduvannia – yak efektyvnyi mekhanizm dlia pidvyshchennia rivnia tsyvilnoho zakhystu terytorialnykh hromad. Dnipropetrovsk. *Aspekty publichnoho upravlinnia, 3,* 119-126.
4. Kostenko, V.O. (2014). Diialnist mistsevoi vlady u sferi tsyvilnoho zakhystu i nadzvychainykh sytuatsii v konteksti reformy mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. Kharkiv. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, 2 (45),* 158-166.
5. Kostenko, V.O. Diialnist mistsevykh orhaniv vykonavchoi vlady ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannia shchodo zakhystu naselennia i terytorii u razi zahrozy abo vynyknennia nadzvychainykh sytuatsii. *Hrani.* <http://grani.org.ua/ua/graniarchive.html>.
6. Krynychna, I.P. (2013). Rehionalne upravlinnia protsesamy radiatsiino bezpechnoi zhyttiediialnosti naselennia. Kharkiv: *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka, 3 (15),* 157-161.
7. Krynychna, I.P. (2015). *Derzhavne upravlinnia protsesamy radiatsiino bezpechnoi zhyttiediialnosti naselennia*. Dnipropetrovsk: RoialPrynt.
8. Natsionalna dopovid pro stan tekhnohennoi ta pryrodnoi bezpeky v Ukraini (2014). *Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby nadzvychainykh sytuatsii Ukrainy.* <http://www.mns.gov.ua/files/prognoz/report-/2014/ND_2014.pdf>.
9. Naukova rozrobka (2012). *Instytutsiinyi rozvytok mistsevoho samovriaduvannia v umovakh derzhavno-upravlinskykh reform*. <http://www.academy.gov.ua/%5CNMKD%5Clibrary_nadu%5CNavch_Posybniky%5C98a824fa-7df2-46a4-9494-cb6f9feeef4e.pdf>.
10. *Ofitsiinyi sait DSNS Ukrainy*. <http://www.kmu.gov.ua/control/en/publish/article?art_id=248730690&cat_id=244277212>
11. *Postanova pro poperednie skhvalennia zakonoproektu pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy shchodo detsentralizatsii vlady 2015* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/656-19>.
12. *Postanova pro zatverdzhennia rekomendatsiinykh perelikiv strukturnykh pidrozdiliv oblasnoi, Kyivskoi ta Sevastopolskoi miskoi, raionnoi, raionnoi v mm. Kyievi ta Sevastopoli derzhavnykh administratsii 2012* (Kabinet Ministriv Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Kabinetu Ministriv Ukrainy*. <http://www.kmu.gov.ua/control/npd/list>.
13. *Tsyvilnyi kodeks 2004* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/586-14.
14. *Ukaz pro Stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina – 2020» 2015* (Prezydent Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon2.rada.-gov.ua/laws/show/5/2015>
15. Yak ob'iednani hromady protydiiatymut nadzvychainym sytuatsiiam, obhovoryly pid chas vebinaru. *Detsentralizatsiia vlady*. <http://decentralization.gov.ua/news/item/id/1310>.
16. *Zakon pro mistseve samovriaduvannia 1999* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy.* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/586-14>
17. *Zakon pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony 2014* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011>.
18. *Zakon pro ratyfikatsiiu Yevropeiskoi khartii mistsevoho samovriaduvannia 1997* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon4.rada.-gov.ua/laws/show/994_036>.
19. *Zakon pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky 2010* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.

Alina Yasinska
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

OCTOBER ELECTIONS 2015 IN UKRAINE AND POLAND: PECULIARITIES OF THE CAMPAIGNS, ABSENTEEISM, UNCERTAINTY OF VOTERS

The article deals with the issue of the local elections in Ukraine and parliamentary elections in Poland, conducted on October 25, 2015. Citizens of both countries were able to express their own will and to demonstrate their interest in the political situation in the country at different political levels. The article analyzes the electoral systems, according to which the elections in the countries were conducted, the problem of uncertainty and absenteeism of the citizens was investigated. Much attention is paid to the study of the factors that could influence the electoral process and the will of the citizens. The comparative analysis of the electoral campaign in Poland and Ukraine was conducted.

Key words: Parliamentary elections, local elections, uncertainty, electoral system, opinion polls.

On October 25th, 2015 Ukraine held the first round of the local elections, Polish Republic elected political parties that would represent citizens' interests in the parliament on the same day. Ukraine and Poland are quite close countries not only geographically, but we also share a common history and we faced almost the same problems after the collapse of the socialist system. The formation of the political system has become a challenge for both countries after they have chosen their independent way. The problem of reformation and improvement of the government system, the issue of corruption and citizens' contact establishment - did not take a year of efforts. Poland managed to overcome many difficulties and to set a democratic policy and orientation towards the West, though Ukraine is at the beginning of this long and sometimes controversial way and the results do not allow us to say that this process is successful and painless. Assessing the experience of Poland, Ukraine has the opportunity to take it as a model in many political issues, including the issue of formation of electoral legitimacy.

Thus, the purpose of the article is to study the peculiarities of Ukrainian local elections and parliamentary elections in Poland in the light of the electoral system, absenteeism and uncertainties of the voters. The set objectives make it possible to achieve the goal. Therefore, the main attention will be given to the comparison of electoral systems of Ukraine and Poland, as well as to the research and analysis of the problem of citizens' uncertainty and their absenteeism at the elections.

Local elections 2015 were held under the new rules in Ukraine. According to the law "On Local Elections" from 05.09.2015, the elections to the various local governments were conducted at different electoral systems. In fact, it was the cause of numerous debates among experts and analysts. Politics has been discussing the improvement of the proportional system and introduction of the open lists for a long time. The citizens demanded and expected changes as well. However, such innovations came as a surprise both for voters and for many government officials. As the study conducted by the Ilko Kucheriv's "Democratic Initiatives" Fund and the Kyiv International Institute of Sociology shows, 12% of the population knew about the law and 48.5% "have heard something about it", but 38% did not know anything about it. 20% of the population knew how the voting will be held and 48% - "heard something about it," and 23% - did not know about it at all. Donbas was the least familiar with the innovations in the elections, only 6% of respondents were aware of the new law (did not know at all - 51%) and only 10% were aware of how the voting will take place (did not know at all 49%)[1]. The new system is quite specific to navigate it well, it needs to be examined in detail. Not only were the voters short of time to examine it, but also the experts. Along with these issues, the citizens were not aware of the new bill. Such development can be considered as authority's shortcomings because significant bills should be adopted in advance, and the public should be properly informed.

Thus, according to the renewed law "On local elections" the electoral rules in villages and towns,

[1] Україна напередодні місцевих виборів: жовтень 2015. *Портал Фонду "Демократичні ініціативи" імені Ілька Кучеріва.*<http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/ukraina-naperedo5.htm> (2015, October, 28).

with less than 90 thousands registered voters, have not changed. The winner is determined by the majority system. To become a mayor, a candidate must obtain an absolute majority. Representatives to the regional, district and city councils were elected by proportional representation with the open lists. The new electoral system presented voters with a number of nuances. Firstly, only the parties that passed the 5% barrier could join the council. Secondly, the elections were held in two rounds in the cities with more than 90 thousands people. Thirdly, some districts could not get its representative in the local council at all. It is possible when the district does not have distinct favorites. As the former chairman of the Committee of Voters of Ukraine Oleksandr Chernenko points out: "This electoral system does not ensure board representation of all communities and administrative units registered in the Constitution. According to the results of the elections, some areas may not receive their board representation"[1]. Fourth, by placing a tick on the ballot, the voter voted both for the party and its "prime candidate" at the same time and for the candidate nominated for the district in which the voting took place[2].

The system is a hybrid of several electoral systems and is still far from the open lists. It was expected that its use will help to remove political corruption. However, the elections showed that citizens' bribery and various fraud continue to occur. Quite striking example was bribery of the students in Chernivtsi, and disputes between the local deputies in Cherkasy, concerning their involvement in the good deeds that happened in the city.

Since the new model is rather complicated and controversial, many experts tend to believe that its use will be limited to only one time. At first sight, it is a specific step that would bring Ukraine closer to Europe, as the project is based on the so-called "German system". On the one hand, the government is trying to get closer to the proportional system with the open lists, which has been awaited by the citizens for so long. Being between the Polish and the German model of the open lists, Ukraine is moving in the direction of German. On the other hand, as the expert of the Institute of Political Education A. Solontay points out, the problem is that the open lists that were offered at the local elections are not really open. Political parties continue to maintain a monopoly in the open lists[3].

In turn, Poland's electoral system, which Ukraine has repeatedly offered to take as a model, can be described as more open. Besides advantages it has also got its disadvantages and requires some improvements. Many Polish politicians believe that the proportional system is not the best option for Poland and it should be changed. On the one hand, it contributed in due time to specific consolidation of the political parties, although the process was quite chaotic and slow. On the other hand - quite common phenomenon was the election of the lesser-known candidates, mostly because of their personal commitment to the party leader. It also contributes to the aggravation of the inner party conflict for the post of the party leader. Another challenge for voters is that they cannot pre-determine responsibility of individual parties, because in practice something average from programs of certain participants of the coalition is realized[4]. Polish society has clearly made efforts to move to a new level of political relations. Citizens continue to grant great credit of trust to lesser-known political forces that offer a new quality of life that is different from the one that the existing parties provided. Yet the presence of the 5-percent threshold for political parties does not always guarantee their successful results.

Proposals to reject the proportional system and the introduction of majority districts have been repeatedly heard among Polish politicians. The majority deputies from the "Civic Platform" party as well as many deputies from the "Law and Justice" party supported single-member districts. An important advantage of this system is stimulation of the transition to a two-party system. The project is based on the experience of the UK electoral system, under which in each of the 460 districts one deputy must be elected in one-round voting[5].

It should be noted that the local elections in Poland are held according to the two types of electoral

[1] Хоменко, С. Нова система: як голосуватимемо на місцевих виборах. *ВВС Україна*. <http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/10/151023_election_system_ukraine_sx> (2015, October, 28).

[2] Хоменко, С. Нова система: як голосуватимемо на місцевих виборах. *ВВС Україна*. <http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/10/151023_election_system_ukraine_sx> (2015, October, 28).

[3] За якими правилами в Україні відбуватимуться місцеві вибори. *"Сила та Честь"*. <http://sylaichest-ks.blogspot.com/2015/09/blog-post_14.html > (2015, October, 29).

[4] Харченко, Л. (2007). Виборча система Республіки Польща: досвід для України. *Стратегічні пріоритети, №3(4).* <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/4/05-Xarchenko.pdf> (2015, October, 29).

[5] Л Харченко, Л. (2007). Виборча система Республіки Польща: досвід для України. *Стратегічні пріоритети, №3(4).* <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/4/05-Xarchenko.pdf> (2015, October, 29).

systems. If it is series of changes, that are not cities with county rights, then a single-mandate majoritarian election system is used from 2014. The proportional system with the open party lists is mandatory in the cities with county rights[1].

Returning to the issue of voter activity during the local elections in Ukraine and parliamentary elections in Poland, it is necessary to analyze some aspects that have influenced the absenteeism and uncertainty of the citizens. Allegations of "empty campaign" in Ukraine[2] and "strange elections" in Poland were heard in Ukrainian and Polish press on the day before elections. In the case of Poland, it is not because it is a crucial and turning point, but because the Polish voters have not been in a situation where they did not know what to expect from those whom they entrust the power for the next four years[3].

The problems that the Ukrainian voters had faced during the election campaign to local governments in 2015 have not changed from earlier times. Unfortunately, such negative factors as vote buying, pressure on opposition media, conviction in dishonesty during elections and insignificance of own voice, the absence of a strong leader who would be able to change the situation in the country had impact on the activity of the voters. The procedure under which the elections were held under the new law this year was not clear or rather unknown. Although observers from the OSCE said that the elections were democratic, yet they paid attention to such aspects as: the complexity of the legal framework that ensured the conducting of the elections, strong preference of powerful financial groups, as well as the fact that coverage of the election campaign events on the media had been paid for[4]. Under these conditions it is difficult to argue that the campaign was fair, especially in the current country conditions when one has to speak more about the problems than about achievements.

According to the results of the opinion polls conducted in October by the Ilko Kucheriv "Democratic Initiatives" Fund and Kiev International Sociology Institute over 74% of citizens planned to take part in the elections. Overall, 46% of respondents said that they will " definitely " come to the elections, and 27.5% - said "probably." More than 20% of respondents did not intend to come and considerable part of the population (37.5%) – had not chosen any candidate yet[5]. Interest rates showed a significant part of the uncertain population. There was a threat of a possible low turnout at the elections. Overall expectations became a reality when the CEC announced the official data, where the turnout of citizens at the local elections in the first round was 46.62%[6]. As the exit polls data had shown the most active voters were in western Ukraine - 51.4%. In the central regions and Kiev 46.6% were recorded, in the East - 43.3% and the lowest activity was in the South - 41.1%[7]. Compared with the previous presidential elections, the recorded activity of the citizens at the local elections was much lower. Traditionally elections of such level are less important than the presidential or parliamentary campaigns and often they show the lowest turnout. In Ukraine significantly higher turnout was observed only when the elections to the local authorities coincided in time with the parliamentary elections. Still even the election campaign to the local authorities in 2010 had higher levels of social activity (48.7%)[8].

Analyzing the problem of uncertainty and Ukrainian absenteeism, it is worth considering the characteristics and conditions in which the manifestation of the citizens' will took place. First of all, the elections were not held on the whole territory of Ukraine. The exceptions were annexed by Russia Crimea and temporarily occupied areas of Donetsk and Luhansk regions. In Mariupol and several other cities in eastern Ukraine, local elections were disrupted because of the falsifications that were done for the benefit of

[1] Kodeks wyborczy. Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. *Internetowy System Aktów Prawnych,* <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20110210112> (2015, November, 02).

[2] Хоменко, С. "Беззмістовна кампанія" на старті. *BBC Україна.* <http://www.bbc.com/ukrainian/ politics/ 2015/09/ 150929_local_elections_sx> (2015, October, 29).

[3] Sofuł, A. Wybory parlamentarne 2015 to przetarg na rząd. *Parlamentarny.pl.* <http://www.parlamentarny.pl/ spoleczenstwo/wybory-parlamentarne-2015-to-przetarg-na-rzad,27.html> (2015, November, 03).

[4] Местные выборы в Украине прошли демократично – ОБСЕ. *Gazeta.ua*. <http://gazeta.ua/ru/articles/politics/ _mestnye-vybory-v-ukraine-proshli-demokratichno-obse/655199> (2015, November, 02).

[5] Понад 74% громадян прийдуть на місцеві вибори – опитування. *Портал Радіо Свобода*. <http://www. radiosvoboda.org/content/news/27318845.html> (2015, October, 27).

[6] Офіційна явка на місцевих виборах склала 46,6%. *BBC Україна*. <http://www.bbc.com/ukrainian/news_ in_brief/2015/10/151026_sa_elections_turnout> (2015, October, 27).

[7] Явка на місцевих виборах в Україні склала 46,5%. Інфографіка. *Еспресо*. <http://espreso.tv/news/2015/ 10/26/yavka_na_miscevykh_vyborakh_v_ukrayini_sklala_46_5_infografika> (2015, November, 03).

[8] В ОПОРі порівняли явку на місцевих виборах у 2010 та 2015 роках – інфографіка. *Тиждень.ua*. <http://tyzhden.ua/News/149749> (2015, November, 03).

the "Opposition bloc". The specificity of the election in 2015 was also the fact that migrants could not participate in them. Their vote was impossible, because the changes were not introduced to the legislation because of the lack of time. Thus, quite a large group of citizens remained discriminated and was unable to realize their right to vote.

The practice of bribing people is not new, but nevertheless it remained effective. Although on the legislative level according to the law "On Amendments *to* the Criminal Code of Ukraine to strengthen accountability for violations of electoral rights of citizens″ bribery and selling votes is a crime. The penalties for the voters that sold their vote exist in the countries of Western democracies. It is the most efficient and effective way to remind the citizen that the elections are a manifestation of his will, not a way of making money. According to a survey conducted by the "Democratic Initiatives Fund", the number of citizens who are ready to sell their vote has increased significantly. If in 2009 such voters reached 9.5%, in 2010 already 12.6%[1]. High-profile publicity was given to the bribe affair among students in Chernivtsi. The Internal Affairs had opened the proceedings against vote buying at the request of the political parties and observers. There are several reasons for such behavior of citizens. Firstly, difficult financial situation in the state leads to this. Secondly, in every society there is a certain group of people who are willing to sell own voice. In Ukraine, this trend has gained distorted values through the rules and regulations that were implanted for a long time. Thirdly, it is beneficial to most politicians and they contribute to the spread of this trend among the masses. Although the penalties are foreseen on the legislative level, it is practically impossible to trace the course of those cases.

Do not ignore the banal weariness of the citizens from the elections. Recently, Ukrainians were forced to choose different scale authorities at the regular and special elections quite often. People were already disappointed in the current authorities, and that they do not see a leader who could be trusted with the country. And at the recent elections, they moreover had to face a huge number of the unknown candidates. They could possible be the false or unconscious politicians who do not guarantee successful results and efficiency in the work. In this respect, Ukrainians are very different from the Poles. They have not learned to easily trust the little known or even new parties or candidates.

On the whole, the local elections had important value, especially after the turning events for Ukraine that influenced the minds of ordinary citizens as well as politicians. On the one hand, the test of the new electoral system, which was so awaited for so long. On the other hand, the elections could be a chance for new people who tried to break the old mechanisms of control. And in terms of the positive results of their work, it would be the impetus for total change in the government's structures in the nearest future. After all it sort of testing whether Ukrainian society is making the progress towards civil and what changes occurred in the Ukrainian political culture. So far as being an active citizen at difficult times for the country is not considered to be a return to the Soviet system, which always had a high turnout by coercion, on the contrary, it is a possibility to show their own concern and belief in change once more.

The experts called the Polish parliamentary elections the turning point or a sort of revolution in the political scene. Of course, this are not the first-ever elections in the country's history, which had significant values, and altogether, any elections are important because they perform the role of the checkpoint for political parties.

Although the favorites were known in advance, yet it was difficult to determine who will wins the elections and will be in power for the next four years. Numerous opinion polls showed voters' preferences, but very vague. Tendency to change the interest rate was constantly observed, which to some extent indicates the presence of uncertain voters who during the election campaign had changed their preferences. Latest exit polls (as at 2pm) showed that "Civic Platform" reduced the breakaway over the opposition party. The surveys showed that the PiS got 33% and GP - 26%[2]. It was unknown utill the last moment whether the party of Janusz Korwin-Mikke will manage to cross the 5-percent threshold. Not only the entry of the party's representatives to the Sejm depended on the result, it could also affect the distribution of the seats in the parliament and the ability of the PiS to form the government on its own. Official results of the elections showed that the electoral threshold was crossed by five parties: PiS, GP, Kukiz party, Ryszard Petru's party and the Polish People's Party.

According to official data of the State Election Commission, the turnout in Polish parliamentary

[1] Майже 13% українців готові продати свій голос на виборах. *Newsru.ua*. <http://www.newsru.ua/ukraine/21oct2010/opros.html> (2015, November, 07).

[2] Лідери парламентських перегонів у Польщі зрівнялися, - екзит-пол. *Ecnpeco*. <http://espreso.tv/news/2015/10/25/lidery_parlamentskykh_peregoniv_u_polschi_zrivnyalysya_ekzyt_pol> (2015, November, 05).

elections in 2015 was 50.92%[1]. Although opinion polls showed that 68% of the citizens expressed their will to take part in the elections[2]. In general, it is an average indicator for Poland. Activity of the citizens at the elections in 2007 was 53.88%[3] and it was the highest indicator of the voters' turnout by the time since 1989. In the elections of 2011 48.92% of voters participated[4]. Researches show that in Poland people with a good education and high incomes are often interested in the parliamentary elections. The defining feature of the elections in 2011 was that the level of interest in them increased among the citizens who supported left-wing and right-wing ideologies. The low level of activity among the people with centric views and youth was observed instead.

Election campaign's trends in 2015 were formed long before the elections. Results of the surveys conducted in 2013 showed that most uncertain voters are citizens frustrated with the activities of CP. 26% of Poles claimed they did not know whom to vote for at the next parliamentary elections. It is a very significant indicator, to create a third political force in the country. Every third person was disappointed in the policy Platform[5]. The adoption of unpopular reforms by the government such as raising the retirement age was the main reason of the outflow of the electorate from CP. The supporters of PiS, SLD, PSL were among the uncertain voters, but their percentage was much lower.

Uncertain Poles often concentrate their attention on centric force (35%), the left ideology is supported by about 15%, and the right with 20%. In general, Poles identify themselves with the right-wing political forces, rather than with the left-wing[6]. The problem for Poland, as well as for Ukraine remains a high percentage of uncertain people, especially among young people. In gender aspect more women than men are uncertain. Poles are more informed of political affairs than Polkas. Therefore, it is much easier to define their party preference. Overall, as of October 22, 2015, according to the opinion poll conducted by the CBOS, there were 11% of uncertain citizens[7].

Polish experts did not make any significant forecasts on voter turnout in advance. The first years after the elections of the new government do not demonstrate a strong interest of the citizens in the next elections. Some get disappointed, and some are completely satisfied with the policies pursued. Overall, a percentage turnout showed that the situation with the activity of the voters is as standard. Although it is worth considering that the elections to the European Parliament, local and presidential elections preceded the parliamentary elections. In some extent they also influenced the activity of the citizens, strengthened their interest, or vice versa tired them.

If we compare the Ukraine and Poland during the election campaign, the difference is palpable. Firstly, the system of campaigning in Poland is more adjusted. In contrast to Ukraine, the information is dosed, the country does not live by elections and political advertising. Secondly, the problems faced by both countries during elections are significantly different. Ukrainian society oversees a number of violations: many manipulations, bribing voters, biased information coverage in the media, abuse of administrative resources and others. For Polish society the most serious violation is bribing voters. Thus, citizens can be offer money or alcohol for votes (it is the amount of about 200 zlotys or a bottle of vodka). Stephen Báthory Foundation (an NGO that implements a number of projects for the development of democracy) argues that if the violation is proved in court, the candidate is removed from the electoral race. During the election campaign violations consideration is in the form of rapid court, that is court must examine the complaint within one or two days. Bribing of voters is a crime that is punished by imprisonment. However, representatives of the Fund, who follow the course of the elections, could not

[1] Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej 2015: Wyniki wyborów do Sejmu RP. *Portal Państwowej Komisji Wyborczej*. <http://parlament2015.pkw.gov.pl/349_Wyniki_Sejm> (2015, November, 05).

[2] Sondaż CBOS: Tak w niedzielę zagłosują Polacy? *Interia fakty*. <http://fakty.interia.pl/raporty/raport-wybory-parlamentarne-2015/sondaze/news-sondaz-cbos-tak-w-niedziele-zaglosuja-polacy,nId,1908739> (2015, November, 05).

[3] Wybory parlamentarne w 2007 roku. *Infor.pl Prawo*. <http://www.infor.pl/prawo/wybory/parlamentarne/686951, Wybory-parlamentarne-w-2007-roku.html> (2015, November, 07).

[4] Wybory 2011 do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej. *Portal Państwowej Komisji Wyborczej*. <http://wybory2011.pkw.gov.pl/att/pl/000000.html#tabs-1> (2015, November, 07).

[5] Grochal, R. Niezdecydowani wyborcy. Najwięcej jest rozczarowanych z Platformy. *Wyborcza.pl*. <http://wyborcza.pl/1,76842,14651317,Niezdecydowani_wyborcy__Najwiecej_jest_rozczarowanych.html> (2015, November, 10).

[6] Grochal, R. Niezdecydowani wyborcy. Najwięcej jest rozczarowanych z Platformy. *Wyborcza.pl*. <http://wyborcza.pl/1,76842,14651317,Niezdecydowani_wyborcy__Najwiecej_jest_rozczarowanych.html> (2015, November, 10).

[7] Sondaż wyborczy 2015: Sejm bez zjednoczonej lewicy? *Parlamentarny.pl*. <http://www.parlamentarny.pl/sondaze/sejm-bez-zjednoczonej-lewicy,45.html> (2015, November, 10).

recall a single case in recent times, when the candidate would have been punished by a court verdict[1]. Since the Polish elections are transparent and fair, the country not controls the legitimacy of the elections that much, as it does the activation of the voters.

Low voter turnout is real and painful issue for Poles. That is why various kinds of information campaigns are conducted. The features of the elections are explained to the citizens, as well as the way they should vote, which is an alternative to traditional voting, and social commercials are shown. Voters are appealed through the media, the Internet, social networks, all available means are used. This process actively involves well-known activists and community organizations. However, experience shows that the problem of citizens' activity is complex and indicator shows that for some reasons politics does not cause any concern.

Conclusions and further perspectives. Having analyzed Ukrainian and Polish electoral systems, it is necessary to make the following conclusions. Firstly, the Polish proportional system with the open lists can be characterized as democratic and oriented to the public system. Ukraine has recently started to vote on the new rules, there are many shortcomings respectively. Secondly, the electoral process in Poland is well organized and logically laid out. The elections are held fairly and transparently, contradictory aspects that could promote mass vote-buying or corruption are worked out. Forehanded and thorough informing of the Polish citizens about the changes and amendments to the legislation is another very important positive feature. Ukraine has a big problem with it, as you can see the example of the recent local elections. In our opinion, the Ukrainian authorities have to take into account the peculiarities of the formation of the Polish political process, and Ukrainians have to take steps to get closer to the civil society.

Another part of the research is concerned with the activity of the citizens during the election campaign. Although the elections held in Poland and Ukraine had a different level and political importance, but both countries had low turnout of the citizens. On the one hand, the importance of parliamentary elections should encourage more people to participate, but the issue of the low turnout is a chronic problem in Poland. At the first glance, neighboring country has fewer problems, does not experience serious disturbances and has more stable economy. However, the uncertainty of the voters and their absenteeism at the voting are actual for both politically instable Ukraine and a little more successful Poland.

References

1. *Ukrayina naperedodni mistsevykh vyboriv: zhovten' 2015,* Portal Fondu "Demokratychni initsiatyvy" imeni Il'ka Kucheriva *[Ukraine on the eve of local elections: October 2015].* Retrieved from <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/ukraina-naperedo5.htm> [in Ukrainian].
2. Khomenko, S. *Nova systema: yak holosuvatymemo na mistsevykh vyborakh*, VVS Ukrayina *[The new system: as will vote in local elections].* Retrieved from <http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/10/151023_election_system_ukraine_sx> [in Ukrainian].
3. *Za yakymy pravylamy v Ukrayini vidbuvatymut'sya mistsevi vybory,* "Syla ta Chest"' *[What are the rules in Ukraine held local elections].* Retrieved from <http://sylaichest-ks.blogspot.com/2015/09/blog-post_14.html> [in Ukrainian].
4. Kharchenko, L. (2007). *Vyborcha systema Respubliky Pol'shcha: dosvid dlya Ukrayiny [The electoral system of the Republic of Poland: experience for Ukraine].* Stratehichni priorytety, vol. 3(4). Retrieved from http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/4/05-Xarchenko.pdf [in Ukrainian].
5. *Kodeks wyborczy*, *Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r*. Internetowy System Aktów Prawnych. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20110210112>.
6. Khomenko, C. *"Bezzmistovna kampaniya" na starti,* VVS Ukrayina *["Empty campaign" to start].* Retrieved from <http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/09/150929_local_elections_sx > [in Ukrainian].
7. Sofuł, A. *Wybory parlamentarne 2015 to przetarg na rząd*. *Parlamentarny.pl.* <http://www.parlamentarny.pl/spoleczenstwo/wybory-parlamentarne-2015-to-przetarg-na-rzad,27.html>.
8. *Mestnye vybory v Ukraine proshli demokratichno – OBSE*, Gazeta.ua *[Local elections in Ukraine were democratic - OSCE].* Retrieved from <http://gazeta.ua/ru/articles/politics/_mestnye-vybory-v-ukraine-proshli-demokratichno-obse/655199> [in Russian].
9. *Ponad 74% hromadyan pryydut' na mistsevi vybory – opytuvannya.* Portal Radio Svoboda *[More than 74% of people will come to the local elections - poll].* Retrieved from <http://www.radiosvoboda.org/content/news/27318845.html> [in Ukrainian].

[1] Дорош, М. Вибори у Польщі: про джинсу й підкуп виборців. *Портал Media Sapiens*. <http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/government/vibori_u_polschi_pro_dzhinsu_y_pidkup_vibortsiv/> (2015, November, 15).

10. *Ofitsiyna yavka na mistsevykh vyborakh sklala 46,6%.* BBC Ukrayina *[Official turnout in local elections was 46.6%].* Retrieved from <http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2015/10/151026_sa_elections_turnout> [in Ukrainian].
11. *Yavka na mistsevykh vyborakh v Ukrayini sklala 46,5%. Infohrafika,* Espreso *[Turnout in local elections in Ukraine amounted to 46.5%. Infographics].* Retrieved from <http://espreso.tv/news/2015/10/26/ yavka_na_miscevykh_vyborakh_v_ukrayini_sklala_46_5_infografika> [in Ukrainian].
12. V OPORi porivnyaly yavku na mistsevykh vyborakh u 2010 ta 2015 rokakh – infohrafika, Tyzhden'.ua *[OPORA compared the turnout in local elections in 2010 and 2015 - infographics].* Retrieved from <http://tyzhden.ua/News/1497493> [in Ukrainian].
13. *Mayzhe 13% ukrayintsiv hotovi prodaty sviy holos na vyborakh,* Newsru.ua *[Almost 13% of Ukrainian willing to sell his vote in the election].* Retrieved from <http://www.newsru.ua/ukraine/21oct2010/opros.html> [in Ukrainian].
14. *Lidery parlament·s'kykh perehoniv u Pol'shchi zrivnyalysya, - ekzyt-pol,* Espreso *[Leaders of the parliamentary elections in Poland equaled - exit poll].* Retrieved from <http://espreso.tv/news/2015/ 10/25/lidery_ parlamentskykh _peregoniv_u_polschi_zrivnyalysya_ekzyt_pol> [in Ukrainian].
15. Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej 2015: Wyniki wyborów do Sejmu RP. *Portal Państwowej Komisji Wyborczej.* <http://parlament2015.pkw.gov.pl/349_Wyniki_Sejm>.
16. Sondaż CBOS: Tak w niedzielę zagłosują Polacy?. *Interia fakty.* <http://fakty.interia.pl/raporty/raport-wybory-parlamentarne-2015/sondaze/news-sondaz-cbos-tak-w-niedziele-zaglosuja-polacy,nId,1908739>.
17. Wybory parlamentarne w 2007 roku. *Infor.pl Prawo*. <http://www.infor.pl/prawo/wybory/ parlamentarne/ 686951,Wybory-parlamentarne-w-2007-roku.html>.
18. Wybory 2011 do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej. *Portal Państwowej Komisji Wyborczej*. <http://wybory2011.pkw.gov.pl/att/pl/000000.html#tabs-1>.
19. Grochal, R. Niezdecydowani wyborcy. Najwięcej jest rozczarowanych z Platformy. *Wyborcza.pl.* <http://wyborcza.pl/1,76842,14651317,Niezdecydowani_wyborcy__Najwiecej_jest_rozczarowanych.html>.
20. Sondaż wyborczy 2015: Sejm bez zjednoczonej lewicy? *Parlamentarny.pl.* <http://www. parlamentarny.pl/sondaze/sejm-bez-zjednoczonej-lewicy,45.html>.
21. Dorosh, M. *Vybory u Pol'shchi: pro dzhynsu y pidkup vybortsiv*, Portal Media Sapiens *[Elections in Poland: the jeans and bribery of voters].* Retrieved from <http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/government/ vibori_u_polschi_pro_dzhinsu_y_pidkup_vibortsiv/> [in Ukrainian].

Olena Mykhailovska, PhD in Political Science
Odesa National University of Trade and Economics, Ukraine

IMPLEMENTATION OF THE NATIONAL INFORMATION TECHNOLOGIES IN ASIAN COUNTRIES AS A SPECIFIC STYLE OF MANAGEMENT

The spread of the usage of national informational technologies in Asian countries, including introduction of the e-governance is based on the idea of cooperation between the state and entrepreneurs. A state participates in decision making in the large investments sphere of private equity and in the creation of material and social infrastructure. This approach relies to the specific management style, the so-called Asian type of corporate culture and to the multi-layered system of government, organized on the principle of hierarchical pyramid.

Thus, the Asian approach to the implementing e-democracy is in some sense an intermediate because it is based on the idea of cooperation of state and entrepreneurs. The state participates in decision making in the sphere of large investments in private equity. Moreover, the state is actively involved in creation of physical and social infrastructure. This approach relies on a specific management style, on the Asian type of corporative culture and multi-layered system of government, organized on the principle of hierarchical pyramid.

Key words: e-governance, information technologies, social infrastructure, private equity, corporate culture, Asian countries.

Computerization of Asian countries is a result of strengthening of international cooperation in the dissemination of national information technologies and communications. The big role in the development of information technologies in the Asian countries plays the "United Nations Development Program". Within the frames of the "Pan Asia Networking" (PAN), in which participate Vietnam, India, Laos, Mongolia, Nepal and other, the funding of the programs for the development of the Internet is done by the International Development Research Center of Canada (IDRC). The importance of the Asian countries' governments' collaboration is increasing. Thus, the influential regional organization – Asia-Pacific Economic Cooperation – actively works on the joint projects of IT implementation.

Generally, the Asian countries towards building the e-democracy to the most important tasks include the improving of education; opening of the informational and communicational markets for the foreign trade and investment; ensuring of the public access to services of public authorities via the Internet; liberalization of the communication trades; protection of the property rights and ensuring of the current legal system.

Construction of e-democracy in China is aimed to the accelerated economic growth, accompanied by an openness policy. China's strategy lies in the converting of a backward closed country into the state, which is developing dynamically and has an open dialogue with other countries and at the same time still has a top independent foreign policy [1].

The Chinese domain "ch" in Internet was officially registered in 1990. In 1994 the Chinese networks were connected to the main US provider "Sprint", therefore the development of the national web resources had begun. After the connecting to the global Internet the construction of the information networks in the country started, the first of which was the scientific-research CSTNet (China Science and Technology NET), bringing together all the scientific-research institutes. Later to the network the public authorities, including local once and also the state enterprises were connected.

In 1996, the Chinese government had begun to develop the informational legislation to which subsequently the major changes had been made. The legislation meets the general concept of the reforms of recent decades: the accelerated economic growth and the simultaneous containment of the changes in policy. The ideological resources and resources with ethically and morally unacceptable information are controlled. The categorical ban is imposed on the gambling and pornography. The constant monitoring by the police in the circumstances where the monthly number of Internet users in China increases to one million is difficult completed. For this reason, the government shifts the responsibility for the illegal

[1] Ткачева, Н.В. (2003). *Информационные стратегии стран Восточной Азии в условиях реформ*. Москва: РИП-холдинг, 85.

information blocking to the companies owners of the sites and chats. Internet service providers are required to keep complete records of all information on the site, including the communications in on-line chats, and record the time of publication. All the accounts must be kept for 60 days.

Thus, the creation of national Internet in China suggests:

- creation of a powerful informational source for the attracting of people to the world science and culture in order to increase the educational level of citizens;
- emergence of a large informational center, a counterweight to the USA in the World Wide Web of the Internet.

It requires from country's leadership a thinner policy of regulating of information flows in the Chinese Internet which is developing fast.

Vietnam's Police in the ICT sphere firstly was formulated in 1993 in the state program "Information Technologies 2000". Noticeable part in IT development and creation of this program made the Canadian government trough the Canadian International Development Agency, United States. The plan of the program lies in the development of informational networks in three sectors: governmental service; finance, bank system and commercial organizations; the sphere of education, research and humanitarian development [1].

The creators of the Vietnamese state program "Informational Technologies 2000" connected the IT development with the increasing of the prosperity in the state. In the second half of the 1990s the small informational networks of various organizations (Toolnet, Vitranet, VARENet) began to form. However, at the same period, "VNPT" the state monopoly in the communications industry dramatically strengthens its presence on the information market, pretending on the monopoly right of the information delivery in the country. As a result, this company received monopoly for the Vietnam's involving into the global Internet (in 1997), and other organizations got the right to provide the informational services in the national market.

Six months before the connecting to the network – in May 1997 – there was created the National Coordinate Committee for the Internet, which had become the chief government unit that carries out the state control. Based on the experience of China, Vietnam's government officially banned the ideological resources and sites containing morally and ethically unacceptable information. All providers must register with the Chief management of postal connection and telecommunications and provide technical information to the Ministry of Domestic affairs. The providing of the Internet services and generating the income from the pre-payers was allowed only to the telecommunication companies. Providers are responsible for the ideological censorship in the network as well as they are required to regulate the contents of home pages and email messages of the users. For any violation of the government instructions there were imposed the stringent sanctions in the form of a loss of license for the provider work or a refusal to register. Internet users in the country must necessarily register and follow the special rules of behavior on the Internet.

According to the legislative act for the regulating of Internet in 2001 it was allowed to the private sector the provision of Internet services on the domestic market, and also there were established more severe penalties for the computer crimes (hacking). In 2002 there were also imposed more stringent rules for creating a website for the organizations requiring a prior authorization from the force.

The main feature of the informational technologies development in Vietnam is that fact they stay inaccessible for the majority of the state population. The main reasons for it are the low standard of living, the high cost of communications, the poor development of telephone lines, and the lack of broad public computer skills. As a result, Internet services are mainly provided by the institutional users, such as government agencies, civil, scientific and commercial organizations [2]

In the late 1990s, the Ministry of Industry has developed the "Basic Plan of electronic and IT development till 2010". During 2000-2002 there were done some changes in a law which facilitated the activities of local and foreign enterprises, allowed the private sector to participate in the international trade, contributing the development of e-commerce in Vietnam. In 2001 the Ministry of Commerce has prepared a five-year "Basic plan for information technologies and e-commerce". However, despite this, the Vietnamese network still develops in the extremely solid ideological frameworks.

In Internet there were submitted sites of the National content gathering, ministries, created the site of the Communist Party of Vietnam in Vietnamese and English languages. The site publishes the latest news,

[1] *Страны Азиатско-Тихоокеанского региона имеют достаточно развитые услуги электронного правительства, но при этом аудитория их пользователей мала*. <hltp:// e-uriadnik.org.ua/m() dules. php?name =Nevvs&nie‘ ‘=print&sid‘=‘i 193>.

[2] Там само.

not only political content but also important party documents selected articles of classics of Marxism-Leninism, biography and work of President Ho Chi Minh. The national network present the main scientific institutes, including the Institute of Information Technology – the leading research center for the development of computer networks, and also various information publications, newsletters, magazines, and newspapers.

Thus, in Vietnam there is still a very serious work to do towards the e-democracy building, namely:

•elimination of the backlog in the country's development of electronic commerce;

•restoring order in respect of intellectual property rights;

•termination of computer crimes (Vietnam has a high level of piracy in the area of software and virus writing programs, indicating a high level of Vietnamese programmers);

•removal of legal and bureaucratic barriers for the foreign companies in the Vietnamese market;

•expanding of the audience of Internet users and so on.

The South Korean government while the formation of e-democracy emphasized on the meeting of the information needs of the population and implementation of informational-communication technologies in the system of culture and education. Particularly, each grade of primary school is connected to the high-speed network. The teachers and university students use Internet for free. By 2002 to the international informational network was connected the vast majority of Korean families. Today there are more than 25 million people of network's users in South Korea, which is more than a half of the population. The government is focused on providing a variety of services, such as distance education, telemedicine consultations, information of employment and others. At the same time, the digital services are provided primarily to the socially vulnerable groups: retirees, the disabled, prisoners, students, pupils. The significant successes were achieved in the "transparency" of election campaigns. The country has a "Public Union for elections", which combines more than 600 social nongovernmental organizations. This structure delivers the consolidated information about all politicians that want to enter the government, which allows the voters to analyze and compare each of the candidates and increases the sense of responsibility and the importance of the choice made by each individual. The successful development of e-democracy allowed citizens of South Korea to learn the opinion about their own importance and a real opportunity of real influence on the activity and the state's and society's policies. In the Korean experience a meaningful and far-sighted policy of the state in the development of electronic communication is important and useful. Creation of a common informational space across all the country not only strengthens the state's position, but also poses the basic principle of democracy into a practical square: the people are the source and the carrier of power [1].

Now, as in the scientific community and in the media fairly appears an idea that the dynamics of e-government projects is a kind of indicator of national development in a variety of its aspects – from the level of technological progress of the country and ending with the degree of democratization, with the maturity between the relationship between the power structures and broad sectors of society and, ultimately, with the level of implementation of the principles of "new public management".

In this area the world leaders has become Taiwan, Singapore, the USA and also Hong Kong and China. Taiwan and Singapore pass ahead the USA in the global ranking of e-government. The states, wishing to improve their online presence, should more actively promote the usage of their sites by improving the design, creation of useful services and standardization of basic resources departments. The authors note the level of development of e-government in China as a kind of role model for following. Researches in this country showed that the majority of public resources have publications and databases, provide on-line services and contain clear descriptions of the security policy, thus, encouraging citizens to use online services. Almost all websites have web forms through which the citizens can engage with the authorities.

Asian countries have joined the initiative to create the electronic governments later than the European countries. The greatest activity showed the Middle East – Oman and the United Arab Emirates and also Singapore. Currently the sector of e-government in Middle Eastern countries is at an early stage of development. The individual municipal portals are provided in the network, the mode of online consultations is gradually introducing as the other forms of interaction of citizens with governments. It is assumed that soon the e-procurement system will be actively implemented and a support of number of key administrative services will realize.

[1] Попова, М. *Электронные правительства в странах Азии*. <http://www.cnews.ru/reviews/free/part7/asia.shtml>.

Despite the activity, manifested by the Arab East in the field of high technology development, the pace of information is far behind from the traditional South Asian IT leaders'. Singapore also lags behind not only from the recognized leaders such as Japan, but also from its other neighbors in the Asia-Pacific region – such as South Korea and Taiwan.

The democratic principles are implemented here limitedly - the opportunities of Singaporean population to influence on the policy of the state bodies is extremely small, and according to the modern accepted in the whole progressive world standards of social activity this country is far from the standards of modern civilization. However, "SingaporeONE" is not simply one of the first practically implemented projects related to the e-government, but also by the aggregate of all possible functional and technological parameters rebates now only to the electronic government of Canada.

Governmental portal "eCitizen" was opened in Singapore in the early 2000th and immediately received the recognition by the international experts and got the title of "model" and "exemplary" in terms of latitude, accessibility and convenience of offered public services. The name itself of the government center «eCitizen» (www.ecitizen.gov.sg) can be understood both as "electronic citizen" and as "every citizen», that better reflects its purpose. With the help of this portal indeed every citizen of Singapore is able not only to get information about a particular government agency, but also to make a cycle of vital operations those traditionally require mass of time and physical costs. Introduced a common procedure of informational flows on the government establishments, as the many issues are interdepartmental to each other (for example the registration of an enterprise requires the filling many overlapping shapes and implementation of actions by various state bodies). Navigation in general is based on a principle of "journey through life": the whole server is divided into nine "buildings" – business, defense, education, employment, family, health, housing, justice and transport – which is placed along Singapore symbolic street. Each chapter of the server is supported by the specific governmental agency.

Today, the Singapore government is actively expanding the range of services provided to the citizens online. In 2006 experts predicted that the so-called "e-lifestyle" would become the dominant in Singapore. The first guarantee is a steady trend towards a permanent increase of the number of individuals and entities interested in online interaction with the government. Already now an interaction on the level of "government business" became the norm. For the commercial enterprises the carrying of the interaction with the government agencies in the online mode provides the substantial savings of time and money [1].

Remarkable is the fact that in the process of the implementing the e-government's initiatives Singapore was focusing not on America that these processes were almost parallel. On the example of, firstly, Singapore and other Asian countries the problem of coexistence of authoritarianism and the principles of e-democracy emerges. Perhaps there can speak not only about the e-democracy but also about the so-called "democratic interface".

China's desire to maintain a regulatory role of the state and the Communist Party in the national Internet and simultaneously to use all advantages of information technologies has put the Chinese authorities to a choice: either to develop electronic resources or prohibit them. Searching of the solutions has led to the creation of a specific national landscape of national cyberspace, which is quite different from the information space of traditional media in China. The first major program of the implementing of state bodies into the Internet became the project "Government on-line", initiated by the company "China Telecom" and by the information center of the State Committee of economy and trade affairs, which included the resources of more than 40 ministries and departments of China. The portal "Government on-line" was launched in January 1999 and now includes several thousand types of government resources of all governmental levels. Most of these sites contain concise information about the structure of departments and contact information. However, some agencies have established the resources at a high level today, making full use of the Internet.

Many Chinese state institutions have decided to create resources on the Internet, which has created the unprecedented, for the "analog" and "paper" China, atmosphere of openness of government agencies to citizens of the country, transparency in the decision-making from the side of management. For example, during the sessions of the national people's representatives of different levels in Internet there were opened the public mailboxes for collecting requests and complaints of citizens. During the development of the basic provisions for the tenth five-year plan (2001-2005) the State Committee on affairs of planning and development of China organized a gathering of suggestions of citizens through Internet and other channels. Totally there were received

[1] Ушаков, К. (2003). Контроль ключевых решений. Бананово-лимонный Сингапур. *СЮ, 26.05.*

more than 10,000 suggestions, more than 300 of which were taken into consideration.

In 2000 in Guangdong, one of the most economically developed regions of the country, by the state bureau for public security has opened a site, where the registration procedure of households is covered in details, immigration questions, rights and duties of police, rules of complaints about the illegal actions of police and requirements of state compensation for the damage caused. Guangzhou Municipality Police Department in details explains to the citizens the different legal situations in which the police is involved (even the accidents of violations of traffic rules), and also has a developed feedback, and the police is trying to answer the citizens' emails.

In 2000, the Shanghai residents got the possibility to acquaint the texts of the verdicts, made by the Shanghai First People's Court of medium instance, through its Internet site. According to the court representative's words, the opening for the public access to the texts of sentences will not only promote the deepening of reforms in the judiciary, but also will strengthen public control over the activities of these bodies. The website contains texts on criminal, civil and administrative cases, including the crimes related to the infringement of intellectual property rights. In mid-2001 the construction of a nationwide network of Chinese tax authorities completed. With the help of this supply the control over the design and verification of receipts for payment of enterprises value added tax is done [1].

Ubiquitous development of electronic resources of state agencies is just part of a long-term strategy of the Chinese government in the development of national cyberspace. The embodiment of a state program of Internet development became the project "Enterprise on-line". The project is carried out jointly by the company "China Telecom" and the Economic Information Center of the State Committee on affairs of economy and trade. Under the planned program the industry associations and groups, total noun of which is no less than 100 of large, 10,000 of medium and million small enterprises in China will be involved in the project. To stimulate the interest of companies to Internet "China Telecom" has introduced a number of benefits, including a reduced payment for services of e-commerce. At the same time "China Telecom" in 2000 sharply reduced the prices for access to the network for individual users and introduced the free Internet technologies and network connection training services. Also, from its side the Ministry of Foreign Trade and Foreign Economic Cooperation and State control of domestic trade opened sites for promoting the e-commerce.

Generally it can be noted that a number of Asian countries do not lag behind the developed Western countries in implementing e-government, but are ahead of them, regardless on the specific political conditions those dictate the serious limitations.

The problem of e-democracy project realization is that the majority of Asian countries believe that the people do not understand what opportunities this form of implementation of their rights gives them. Even the giving of services such as the online registration of cars, payment of certain services, etc. met the restrained reaction from citizens. The researchers don't see the direct correlation between the prevalence of computers and Internet and the level of usage of the online public services. Despite the extremely high level of computerization and Internet usage in South Korea, in 2007 there was only 14.2% of the population who used the state online services. In Malaysia the figure is about 27.7% [2].

Thus, the Asian approach to the implementing of e-democracy is in some sense an intermediate because it is based on the idea of cooperation of state and entrepreneurs. The state participates in decision making in the sphere of large investments in private equity. Moreover, the state is actively involved in the creation of physical and social infrastructure. This approach relies on a specific management style, on the Asian type of corporative culture and multi-layered system of government, organized on the principle of hierarchical pyramid.

References

1. Popova, M. *Ehlektronnye pravitel'stva v stranakh Azii.* <http://www.cnews.ru/reviews/free/part7/asia.shtml>.
2. *Strany Aziatsko-Tikhookeanskogo regiona imejut dostatochno razvitye uslugi ehlektronnogo pravitel'stva, no pri ehtom auditorija ikh pol'zovatelej mala*. <hltp:// e-uriadnik.org.ua/m() dules. php?name =Nevvs&nie: :=print&sid:=:i 193>.
3. Tkacheva, N.V. (2003). *Informacionnye strategii stran Vostochnoj Azii v uslovijakh reform*. Moskva: RIP-kholding.
4. Ushakov, K. (2003). Kontrol' kljuchevykh reshenij. Bananovo-limonnyj Singapur. *SJU, 26.05.*

[1] Ткачева, Н.В. (2003). *Информационные стратегии стран Восточной Азии в условиях реформ*. Москва: РИП-холдинг, 89.

[2] *Страны Азиатско-Тихоокеанского региона имеют достаточно развитые услуги электронного правительства, но при этом аудитория их пользователей мала*. <hltp:// e-uriadnik.org.ua/m() dules. php?name =Nevvs&nie: :=print&sid:=:i 193>.

Valeriia Golka
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odesa, Ukraine

TECHNOLOGY OF POLITICAL CROWDSOURCING: WORLD EXPERIENCE AND STEPS TOWARDS IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Technologies of political crowdsourcing are analysed as modern approaches to make political dialogue and provide transparency of authorities. Justification for their use in socio-political sphere is argued. Reasons that actualize the use of crowdsourcing in policy as well as global and Ukrainian experience of their application are studied. The paper identifies the factors that affect the success of crowdsourcing projects in policy.

Difficulties in implementing of such proven with international practice experience is complicated in Ukrainian environment by the fact that crowdsourcing philosophy is based on mutual responsibility, social participation and a solid belief that everyone can change something in this world, and joint efforts approximate the goal achieving. Real practice of political crowdsourcing directly correlated, in our opinion, with indicators of social funds – both individual and collective. Ukrainian social capital itself stays on difficult and not quickly accumulating way.

Key words: socio-political (political) crowdsourcing, political investing, public, information and communicative technologies.

Within the recent years, search for new effective technologies of public interaction at all levels from global to local one takes place in political science. "From the model of *co-operation* we turn to the model of *co-creation*. Exchange of ideas and views to achieve the best results comes in the foreground"[1]. The leading trend is intensification of political discourse through its virtualization and the use of new information and communication technologies.

The term "political (socio-political) crowdsourcing" is new concept of political science. Their development has just begun. Difficulty in understanding of their essence lies in: 1) lack of research unity in interpretation of basic concepts – crowdsourcing; 2) conceptual phenomena novelty of socio-political crowdsourcing; 3) still negligible empirical base to explore practice of crowdsourcing mechanisms use, especially in Ukrainian policy.

At the same time, current political process is open to new technological mechanisms – organizational and financial one. The political practice of the recent years shows the commitment to the crowdsourcing mechanisms, which, having started as a business mechanism, broadened the scope into the socio-political sphere. The importance of study the possibility to use crowdsourcing in policy is caused by continual growth of the role of public participation in policy, and, consequently, need to clarify the modern mechanisms of organization and activation of community in its involvement into the political processes. Study of possibilities of crowdsourcing application in policy is actualized to clarify new approaches, which help to solve the problem of lack of human and financial resources for the implementation of socially important projects.

Crowdsourcing today is increasingly used as a new method of public involvement into the political process. It is one of mutual interpersonal formats. Crowdsourcing is attracting of human capacity to joint decision of the certain issues or projects implementation. Thanks to the crowdsourcing, specific work is implemented with joint efforts; planned idea is embodied by ordinary people – volunteers and caring one.

Crowdsourcing means: 1) «use of collective intelligence and work of volunteers for a variety of useful purposes, including commercial one» [2]; 2) «problems transfer to significant, often anonymous, amount of individuals – human crowd» (the Internet community) and involving of their assets, resources,

[1] Левина, Е.А. (2012). Применение технологий краудсорсинга в социально-политическом диалоге. *Проблемный анализ и государственно-управленческое проектирование, 5 (25),* 36.
[2] Долгин, А. (2010). *Манифест новой экономики. Вторая невидимая рука рынка*. Москва, 39.

knowledge or experience"[1]. So, crowdsourcing is a common intellectual work of a large number of people unfamiliar to each other on a common task in the network environment. This is a new method of obtaining needed services, ideas or information by reference to the large number of different groups, often through the Internet.

Crowdsourcing can be considered as a new format of the socio-political dialogue. Its key features are: 1) lack of payment (occasionally – minimal compensation) for the executable function; 2) a significant number of volunteer performers in the project; 3) use of virtual networks that enable optimization of expenses for information search, collecting and processing, and allow to divide work on a number of components that unite a whole, resembling mosaic. Certainly, crowdsourcing would not be possible without the Internet – just through a network, people can coordinate their actions, discuss ways to solve problems and join into communities on a voluntary basis. Internet is used by users to create instruments that can adjust government policy. For example, «Arab Spring» motivated many activists and ordinary Internet users to primarily use of Twitter and Facebook to schedule the protest acts and spread of revolutionary appeals against establishment of Egypt, Yemen and Libya.

Crowdsourcing in Ukraine just begins to root, having started with social projects like public acts of cleaning the city. Less is Ukrainian practice makes political displays of crowdsourcing, but this experience is rapidly acquired. For example: 1) ElectUA – project of monitoring violations during the parliamentary elections of 2012 as apolitical initiative to draw public attention to the transparency of voting. The project was aimed to attract volunteers on fixation violations during the parliamentary elections and visualization of the data on the virtual map; 2) «Chancellery hundred» as a volunteer project that arose during the events on the Maidan in winter 2014 and restored documents, which the deposed regime tried to destroy; then documents of runaway oligarchs were started to be recovered and published.

The reasons, because of which crowdsourcing is appropriate to be applied in policy, are the following:

1) generation of a large number of new ideas (crowdsourcing provides much more insight, derived from ordinary Internet users. Getting new ideas allows hoping for better proposals);

2) selected ideas will be more closely related to the community of followers (personal ideas will be useful to the target audience, because it offers generated data);

3) open methodology creates transparent and democratic system (users can see where are certain ideas come from, that will help to increase their involvement and makes an additional support of policy that is carried out).

Political crowdsourcing is useful and technologically justified in many socio-political dimensions – from designing the state constitution to implementation of local projects. This provides still small, but slowly accumulating by international practice experience of use such a practice of open cooperation.

We select several successful crowdsourcing campaigns in policy.

1. Iceland, 2012. This is an interesting country to study experience of crowdsourcing in political practice for at least two reasons: 1) it is the only state in which crowdsourcing technology has already been successfully applied to the development of the constitution; 2) crowdsourcing has become one of the ways out from the political crisis that was the result of the hottest economic downturn of the country in 2008 [2].

2. Finland, 2012. Launched crowdsourcing platform Open Ministry was designed to create new bills by the public. If the bill, proposed by a citizen, gathers more than 50 thousand signatures, it is put to parliamentary vote.

3. The USA. Citizens do not publish their own bills, but they can communicate with the politicians using resource PopVox, where the bills, proposed in Congress, are placed on separate pages, giving voters the opportunity to leave their comments. This resource helps to establish communication between politicians and voters.

Modern politicians are trying to find new ways of interacting with potential voters and the public in general. The main areas, in which the use of crowdsourcing is justified to attract attention and promote political campaigns, are the following:

1. *Creation of political profile*. Examples: 1) the President of the USA Barack Obama cooperated

[1] Hemer, J. (2011). *A* snapshot on crowdfunding. *The Open Access Publication Server of the ZBW*. Karlsruhe, 8.

[2] Курочкин, А.В. (2013). Краудсорсинг как новый метод политического управления в условиях сетевого общества. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики, 9-1 (35),* 80.

with Artworks by creation crowdsourcing posters dedicated to increase working places; posters of three finalists were signed by the head of the state, designed for sale to raise funds for the further advancement of the project; 2) a candidate to become a deputy of the Australian Parliament in 2013 K. Rudd worked with crowdsourcing platform DesignCrowd to create design of a pre-election slogan and a T-shirt. He selected the winner from more than four hundred drafts and really used the chosen idea for his campaign.

2. *Providing power to people*. Examples: 1)even in «pre-crowdsourcing era» the first Australian prime-minister E. Barton in 1901 initiated an international competition to create a sketch of the Australian national flag; competition received more than 30 thousand proposals; 2) In 2010, the Government of India created design of the new Indian rupee using crowdsourcing. There were suggested more than 8 thousand drafts from participants from all over the country; the project has attracted global attention and rupee became a recognizable symbol in the world.

3. *Aid to people in the crisis regions*. Examples: 1) In South African Republic there was operating an crowdsourcing site Agang South Africa to help to rebuild a country that gained independence in 1994; the aim was to increase public influence on the election results; 2) a number of projects today (such as projects of the organization Italian coalition for civil rights and freedoms (Cild) and Chicas Ponderosas), that are aimed at finding ways to help those19 million people that in 2014 became refugees because of wars or persecutions) and the number of which increased sharply in 2015 (Syrians, Iraqis and Eritrean etc.).

4. *Bills development*. The examples are the already mentioned experience of Finland and Ireland. Iceland has become a political example of crowdsourcing in development of constitution draft. Its implementation passed through a number of steps: 1) Constitutional Committee of Iceland provide the public with an extensive report (700 pages) about the state of constitutional law in the country and prospects for its improvement; 2) at general elections there were elected 25 members of the Constitutional Assembly (non-party representatives from different regions of Iceland) – a special authority set up to design and improve the draft of the new constitution of the country [1]; 3) every week members of Constitutional Assembly placed on a special Internet portal new legislative proposals, which have come from citizens using Facebook, Twitter, YouTube, etc. All Assembly meeting were also broadcast on the Internet and were open for online citizen participation [2].

Structures of the different levels, from global to local, come with crowdsourcing projects. Thus, the UN in 2015 implemented the project «Beyond 2015» – a global initiative that aims to attract young people to solve social problems and inform the world political leaders of what should be their priorities. Crowdsourcing model allowed young people from more than 80 countries to share ideas, discuss vital issues and their possible solutions. For three months period crowdsourcing project has collected over a thousand unique ideas and received more than 27 thousand responses and comments; Internet community, which was embraced with this project, makes more than 16 million people from around the world.

With crowdsourcing in many cities around the world there are implemented projects codenamed «smart city» (eng. *Smart City*). Today we are talking not just about expanding the range of electronic services but about merging them into a system of «smart city», which organizes management thanks to initiatives of the public, generated ideas, namely social and political crowdsourcing. Crowdsourcing allows actively promoting policy of open municipal government, through various portals, on which public proposals are accumulated. In the «smart city» every interested resident is not only a consumer of services but also the member of the decision-making to improve life quality. The only availability of modern electronic services does not ensure public involvement in solving problems; instead the focused crowdsourcing practices are aimed on generating collective idea.

Successful implementation of crowdsourcing projects in policy depends on several factors, including:

– *how clearly the ultimate goal and planned incremental movement to it are defined*. Crowdsourcing project should clearly declare its goal, the way to achieve it and the role of project participants. Clear focus on the citizens as the main participants is required. At the beginning of the project implementation it is important to understand what the result will be: ideas, knowledge or experience;

– *communication quality after project launch*. Crowdsourcing does not happen automatically once put into Network, but information about the political project is necessary to be spread with all possible

[1] Gylfason, T. (2012). Constitutions: Financial Crisis Can Lead to Change. *Challenge, 55 (5),* 106-122.

[2] Курочкин, А. (2013). Краудсорсинг как новый метод политического управления в условиях сетевого общества. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*, *9-1 (35),* 80.

ways. Political crowdsourcing does not always attract attention; patience and perseverance in making interest and involvement of participants are required;

– *simple technological solution* of crowdsourcing project, making it accessible to ordinary users (simple user interface);

– *further permanent project management*: moderating of debates, questions responses etc. And, in addition, specific additional tasks, such as: delete of abusive comments, «reflection» of trolling attacks; all this are integral characteristics of Internet conversations on political subjects;

– *right determination of the project duration*, as crowdsourcing is not a permanent project on promotion of the certain political objectives. If there is known that one can join the project within the outlined time (e.g. several weeks), it encourages people to get involved. However, there exist long-term projects – such as several months signatures collect for a petition. If the project is a long-term one, periodic publication of interim results of the project is necessary;

– regular *offline activities carrying* for the project support. This format of communication that helps to spread information about the project is an opportunity for participants to meet with the organizers;

– constant *analysis and monitoring of the project* during its implementation, and analysis of results after completion. The analysis results, which testify the effectiveness of crowdsourcing campaigns, are certainly necessary to be published online for review by all interested participants and the public.

Of course, there are a number of obstacles on the way to sustainability practices of political crowdsourcing:

– *digital isolation* of rather significant number of adults as political actors. Although the number of people integrated in the Network is growing, to organization of crowdsourcing projects there is advisable to add such opportunities to participate in the project that do not require the mandatory use of the Internet, namely, the offline events;

– *crowdsourcing is not the equivalent of democracy*, opinion of the participant of any political crowd-project is not, as a rule, the majority opinion. But crowdsourcing can be seen as part of democracy, for example, using the method of survey. The importance of crowdsourcing for citizens is that it becomes a new tool for socio-political activity and lobbying of socio-political interest of society;

– *crowdsourcing does not change the opinion of experts*. However, depending on the topic, public opinion can be equated to an expert opinion, though it can be minor;

– *political crowdsourcing requires technical and human resources*. However, not all crowdsourcing projects always require presence of new technical solutions, as there are a lot of software and free tools like Twitter or Facebook;

- *the problem of attracting participants*. Usually citizens learn about crowdsourcing and get involved to it not unexpectedly. As political crowdsourcing is new and unfamiliar process for most of them, it is necessary to pay special attention to work with the community and promotion of crowdsourcing opportunities;

– socio-political crowdsourcing is facing a difficult challenge: how to integrate the views of people into the final decision – whether the proposal of the bill, or the strategy of the country (region, city). There is a danger that crowdsourcing will only become a policy tool to attract attention. That is, crowdsourcing may stop responding its meaning and motivation of people to get involved in such projects in the future will decrease.

Particular importance of crowdsourcing technology makes for forming active political community and ensuring the transparency of political decision-making. Crowdsourcing allows not only achieving a high degree of public participation in the development of certain projects, but also creating a sense of national unity. Free participation of citizens in the development and policy making allows avoiding pressure of the interest groups that usually have privileged position in the legislative process.

At the time, technology of socio-political crowdsourcing in Ukrainian format is quite unusual and unresolved with regulatory instruments, but considering positive global practice, they have the potential to become the norm of political ideas elaboration at all levels. Citizens want to influence policy and much of them are ready to use digital tools for this. Technologies of political crowdsourcing create new opportunities for civic activity. This is a truly revolutionary approach to achieve the goal – to build a community in which everyone can be heard.

Application of these technologies in the political sphere is a global technological trend by which transparency of state bodies, public involvement in the process of political communication and work on socially significant tasks, which really can improve the quality of life of the citizens, is increased. New

technologies can enable truly democratic policy implementation at all levels.

Difficulties in implementing of such proven with international practice experience in Ukrainian environment is complicated by the fact that crowdsourcing philosophy is based on mutual responsibility, social participation and a solid belief that everyone can change something in this world, and joint efforts approximate the goal achieving. Real practice of political crowdsourcing directly correlated, in our opinion, with indicators of social funds – both individual and collective. Ukrainian social capital itself stays on difficult and not quickly accumulating way.

References

1. Dolgin, A. (2010). *Manifest novoy ekonomiki. Vtoraya nevidimaya ruka ryinka*. Moskva.
2. Gylfason, T. (2012). Constitutions: Financial Crisis Can Lead to Change. *Challenge*, *55 (5),* 106-122.
3. Hemer, J. (2011). A snapshot on crowdfunding. *The Open Access Publication Server of the ZBW*. Karlsruhe.
4. Kurochkin, A.V. (2013). Kraudsorsing kak novyiy metod politicheskogo upravleniya v usloviyah setevogo obschestva. *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskusstvovedenie. Voprosyi teorii i praktiki*, *9-1 (35),* 80.
5. Levina, E.A. (2012). Primenenie tehnologiy kraudsorsinga v sotsialno-politicheskom dialoge. *Problemnyiy analiz i gosudarstvenno-upravlencheskoe proektirovanie, 5 (25),* 36.

Андрій Бритько
Національна академія державного управління при Президентові України

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЮ СЛУЖБОЮ В СВІТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Andrii Brytko
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

PECULIARITIES OF PUBLIC SERVICE MANAGEMENT IN THE WORLD IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION PROCESSES

The article investigates and analyzes certain issues of public service in the context of social and state reform at current stage of development of Ukraine and foreign countries. The problems of public service management models in foreign countries and their comparative characteristics was made. The article investigates specific processes and phenomena of social and public reality that affect formation of models of public service. Special attention is focused on modern information and globalization processes that carry out transformational impact on the management of public service and in accordance with formation of new models. The options and opportunities for use of models of public service management in the world in practice of civil service reform in Ukraine is analyzed. Concluded the need for deeper theoretical study of international experience of reforming public service management in order to improve its functioning in Ukraine.

Key words: public service, system of public service, public management, public service reform, model of public service management.

Постановка проблеми.

Універсальним завданням наукових напрацювань з управління державною службою є пошук нових шляхів дослідження державного апарату, виявлення ще не використаних можливостей його розвитку та вдосконалення, вироблення пропозицій із більш ефективних, альтернативних способів вирішення складних питань управління державною службою. Тому дослідження досвіду іноземних держав щодо організації та функціонування системи управління державною службою може бути корисним для вибору напрямків реформування системи управління державною службою в Україні, запозичення та адаптації успішних практик, стандартів, принципів і механізмів здійснення державної служби.

Для досягнення вказаних цілей важливо не зосереджувати увагу виключно на вивченні специфічної практики окремих успішних країн, натомість доцільно аналізувати тенденції управління державною службою в контексті глобалізаційних процесів у світі.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Зарубіжний досвід організації управління державною службою неодноразово був предметом наукових досліджень, зокрема таких вчених, як Ю. Битяк, В. Гриненко, А. Кірмач, Г. Опанасюк, О. Петришин, Л. Титаренко та ряду інших. Разом з тим, напрацьований масив матеріалу є певною мірою несистематичним та не дає можливості скласти комплексне уявлення щодо тенденцій управління державною службою в умовах тісної взаємодії систем та гармонізації законодавства.

Формулювання цілей (мети) статті. Дослідження та аналіз окремих аспектів і процесів організації управління державною службою у вітчизняній та зарубіжній державотворчій практиці, пошук оптимальних шляхів реформування інституту державної служби в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Практика правового та організаційного регулювання державної служби різниться залежно від форми правління, режиму, державно-правових традицій, соціального та економічного рівня кожної

країни. Переважна більшість дослідників наголошують на класичному поділі існуючих моделей на французьку, німецьку та англійську. Окрім того, ключові способи організації державної служби прийнято відносити до моделі відкритої (як у Великобританії, США, Канаді та Австралії) чи закритої (наприклад, Франція, Німеччина та Японія). Однак, поширена також класифікація на централізовану та децентралізовану модель управління державною службою.

Порівнюючи централізовану та децентралізовану моделі управління державною службою, як два поширені підходи в світовій практиці, зазначимо що кожна з цих моделей має власні переваги та недоліки і повинна застосовуватись із врахуванням національних особливостей.

Так, при централізованій моделі зберігається послідовність та прогнозованість розвитку інституту управління державною службою, відбувається координація між різними органами управління щодо здійснення різноманітних функцій, зокрема професійного підбору, перевірки кваліфікації за уніфікованими критеріями, встановлення оплати праці тощо, що в кінцевому результаті уможливлює довгострокове прогнозування, планування та управління державною службою. Хоча така система спрямована на забезпечення ефективності, раціональності та економності, централізований підхід вимагає існування складної системи рівнів прийняття рішення, що зумовлює додаткові затрати часу, людських та матеріальних ресурсів.

Натомість за децентралізованої моделі управління державною службою міністерства та відомства мають ширші повноваження, що забезпечує можливість оперативного вирішення питань. Застосування децентралізованої моделі можливе лише в умовах високорівневої інформатизації та координації між органами державної влади, а також їх структурними одиницями, досягнути чого практично неможливо без широкого запровадження інформаційних технологій для обміну даними. Зазначається, що застосування децентралізованої моделі малоймовірно приведе до успішної організації управління державною службою в умовах відсутності технічних та управлінських ресурсів, тому централізована модель може бути більш вдалим рішенням для держав, в яких відсутня розвинена мережа державної служби на місцях[1].

Можна зробити висновок про прямий зв'язок підходів до навчання майбутніх державних службовців та рівня відкритості державної служби, а також форми державного устрою держави. Так, в унітарних державах переважає централізована модель державної служби та відповідно вузькоспеціалізований закритий підхід до освіти державного службовця. Водночас, в державах федеративного типу система управління державною службою функціонує на засадах децентралізації, а в освіті державного службовця переважає відкритий підхід. Тому до предмету даної статті пропонуємо віднести саме питання способів організації управління державною службою у Великобританії, Німеччині, США, Франції та Швейцарії, які трансформувались в основні підходи в межах прогресивних державотворчих традицій, а регламентація управління державною службою в більшості сучасних країн значною мірою заснована на імплементації однієї із зазначених моделей.

Управління державною службою у Франції здійснюється на основі Конституції Французької Республіки та Закону про загальний статус службовців[2]. Поширена у Франції концепція публічної служби означає управлінську діяльність, яка здійснюється для суспільного інтересу, а керівництво публічною службою реалізовує орган, наділений публічною владою. Термін «чиновник» застосовується виключно стосовно службовців публічної служби, які зайняті на постійній основі та включені в штат органу державного управління. Г. Атаманчук наголошує, що тимчасові працівники та працівники публічних інституцій, завданням яких є промисловість або торгівля, окрім директорів та бухгалтерів, не вважаються чиновниками[3].

На відміну від вітчизняного розмежування посад державної служби та політичних посад, у Франції поширена концепція «служби в державному апараті», тобто статусом службовця в державному апараті наділені службовці органів влади, судді, вчителі, лікарі державних закладів, і навіть професійні військовослужбовці. Особливості проходження державної служби такими специфічними категоріями службовців передбачені окремими нормативно-правовими актами, однак на їх правовий статус поширюються загальні засади організації державної служби, права, гарантії та

[1] Drewry, G., Butcher, T. (1991)ю *The Civil Service Today.* Oxford: Basil Blackwell, Ltd., 158.

[2] French Civil Service Laws in English. *Service-public.fr.* <http://vosdroits.service-public.fr/particuliers/N19806.xhtml>.

[3] Атаманчук, Г.В. (1990). *Обеспечение рациональности государственного управления*. Москва: Юрид. лит., 166.

обмеження, пов'язані зі службою в державному апараті тощо, які передбачені у Загальному статуті службовців держави та місцевих громад, що складається з чотирьох законів.

Основним елементом кар'єри у державному апараті у Франції є гарантія повільного, але надійного просування по вислузі років або по старшинству перебування в конкретній установі. Такий підхід повністю виключений наприклад у США, де не передбачено автоматичного просування по службовій ієрархії[1].

Ж. Бурдон зазначає, що державні службовці повністю підконтрольні главі держави та уряду, причому законом закріплено чітку ієрархію за посадами та рангами державних службовців, а також принцип їх підпорядкування органам політичної влади[2]. Вказана централізація зумовлює високий рівень бюрократизації процесів управління державною службою в силу існування багаторівневих нелінійних процедур підбору кандидатів, складної системи посад та рангів, а також комітетів і комісій, звільнення з державної служби.

Таким чином, французька модель управління державною службою є найбільш виправданою для унітарних централізованих держав із вертикально інтегрованим способом здійснення державної влади та організації державного апарату.

Правова система Німеччини заснована на традиції федерального державного устрою та відповідно федеральної організації системи органів державної влади. Н. Касаткіна слушно наголошує, що Основним законом Німеччини закріплено принципи державної служби, які більш детально викладені на рівні федеральних законів: Загального закону про правовий статус державних службовців та Закону про федеральних державних службовців[3].

Крім того, федеральні органи наділені виключними повноваженням встановлювати засади правової регламентації статусу державних службовців та порядку проходження державної служби – таким чином, можна стверджувати про концепцію так званого «рамкового регулювання».

Водночас система державного управління певною мірою децентралізована, оскільки законодавчі органи земель уповноважені приймати місцеві закони з питань державної служби[4], однак дотримання загальнодержавних стандартів є важливим. Тому можна стверджувати, що нормативно-правові акти земель не дублюють на місцевому рівні положення федеральних актів, а здійснюють правову регламентацію із врахуванням локальних особливостей в рамках загальнодержавних законів.

Для системи управління державною службою в Німеччині характерним є тісне переплетення політичної та адміністративної сфер, що відображено у законі про державну службу, згідно з яким державні службовці мають право брати участь в діяльності політичних партій та добиватись парламентської кар'єри. Поняття «державна служба» в Німеччині не застосовується, натомість після Першої світової війни було запроваджено термін «публічна служба». Поняття «публічний службовець» охоплює три категорії осіб: чиновників, службовців та робочих, критерієм для розмежування яких є юридична форма призначення: для чиновника – акт призначення, виданий в особливому порядку компетентним органом, для службовця та робочого – укладений договір про вступ на службу.

На думку О. Петришина, модель державно-службових відносин, що існує у Німеччині є найстарішою у Європі, а в її основу покладено відносини вірності. Крім того, запроваджена в Німеччині модель є системою «довічного найму», а юридична освіта державних службовців є одним із пріоритетів у їх навчанні[5].

Принцип поєднання децентралізації державного управління та централізації щодо його ключових моментів, є визначальним фактором в організації німецької моделі державної служби[6]. Німецька модель управління державною службою найбільш широко може застосовуватись у

[1] Оболонский, А. (1999). Государственная служба США: История и современность. *Государство и право, 4*, 103-111.

[2] Бурдон, Ж. (1994). *Государственная служба и государственные служащие во Франции*. Москва: МИД, 87.

[3] Касаткина, Н.М., Лафитский, В.И., Ноздрачев, А.Ф. (1996. *Государственная служба в зарубежных странах*. Москва: ИНИОН РАН, 166.

[4] Бергман, В. (1992). Право и система государственной службы в Германии. *Проблемы теории и практики управления, 5,* 86-89.

[5] Петришин, О.В. (1999) *Правовий режим державної служби: питання загальної теорії*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.01. Харків, 16.

[6] Туманов, Г.А. (1977). *Государственная служба основных капиталистических стран*. Москва: Наука, 103.

федеративних державах, хоча приклади децентралізованого управління державною службою можуть бути віднайдені і серед країн не федеративного устрою, наприклад, в Греції, Польщі та Румунії.

Ще одним яскравим зразком специфічного бачення державної служби та управління державною службою є система, діюча у Швейцарії, в якій ця сфера суспільних відносин не регулюється на рівні конституції[1]. В межах цієї системи не запроваджено жодних юридичних відмінностей між службовою діяльністю державного службовця та працівника приватної структури, хоча певні особливості правового статусу державного службовця все ж закріплено на законодавчому рівні. Таким чином, відсутність публічно-правової регламентації управління державною службою теж може вважатись одним з підходів до регулювання державної служби.

В межах цієї системи організації державної служби мова може йти про приватноправовий метод регулювання, адже закріплення прогресивних положень щодо прозорого процесу прийняття на роботу працівників, їх кар'єрного зростання та службової діяльності в межах комерційних структур дозволяє уникнути потреби у закріпленні особливих правил проходження державної служби. Не зважаючи на специфічність швейцарського підходу до управління державною службою, подібна модель існує також у Люксембурзі та Ліхтенштейні, що дає можливість стверджувати про існування окремого приватноправового методу регламентації управління державною службою.

У зв'язку зі специфікою правової системи та способів здійснення державної влади у країнах англо-саксонського права, запроваджено інший підхід до регулювання цього суспільного явища. Так, для англо-саксонського типу регламентації управління державною службою характерна відсутність уніфікованих та кодифікованих нормативно-правових актів, тому не існує законодавчо визначеної дефініції терміну «державна служба». А. Оболенський з цього приводу зазначає, що в державах англо-саксонської правової системи більшість важливих питань управління державною службою регулюються нормами суспільної моралі або за аналогією, на відміну від держав, де такі процеси підлягають чіткій нормативно-правовій регламентації[2].

Аспектами державної служби, які мають найважливіше значення у державах з англо-саксонським типом правової системи є не стільки процедури проходження конкурсу на державну служби, кар'єрного просування тощо, а вимоги до поведінки державних службовців, їх відносин з громадянами, що можуть регулюватись не лише законодавчо, але й шляхом прийняття індивідуальних актів органів управління державною службою або навіть статутами місцевих громад[3].

На відміну, для прикладу, від Франції, у Великобританії досі існують сильні традиції місцевого самоуправління в межах унітарної держави. Всі графства та міста обирають власні Ради, які формують постійні адміністративні комітети, кожен з яких відповідальний за конкретну сферу управління: поліцію, охорону здоров'я, освіту, соціальні питання. Центральна адміністрація має право в будь-який момент втрутитись в місцеві справи та виправити рішення місцевої влади на власний розсуд, однак на практиці таке відбувається лише в надзвичайних ситуаціях, оскільки британці високо цінують місцеву автономію.

Крім того, у Великобританії зберігається концепція «нейтральності» державної служби, яку Д. Гарнер сформулював наступним чином: «Державні службовці зобов'язані зберігати вірність правлінню, що перебуває при владі, і добросовісно служити правлінню, що притримується протилежних політичних переконань»[4].

А. Кірмач зазначає, що для кожної європейської держави характерні власні особливості вирішення питання регулювання державної служби, що зумовлено історією державотворчих традицій загалом та розвитку інституту державної служби зокрема[5]. Тому здійснюючи класифікацію

[1] Verheijen, T., Kotchegura, A. (1999). *Civil service systems in Central and Eastern Europe.* Edward Elgar Publishing, 307-308.

[2] Оболонский, А. (1996). Эволюция государственной службы в Великобритании, *Государство и право, 16,* 122-124.

[3] Халиков, М.И., Галиуллин, Т.Т. (2007). *Зарубежный опыт государственной службы:* учеб. пособие. Уфа: БАГСУ, 71-76.

[4] Гарнер, Д. (1982). *Великобритания: центральное и местное управление*. Москва: Прогресс, 73.

[5] Кірмач, А.В. (2010). *Правове регулювання проходження державної служби: європейський досвід та його впровадження в Україні*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 12.

моделей управління державною службою, можна тільки в дещо обмеженому сенсі проводити узагальнення європейської практики.

Разом з тим, в умовах глобалізації та проникнення права ЄС у національні системи права в межах євроінтеграції створюються умови для певної уніфікації підходів до питання управління державною службою. Держави-учасниці ЄС зустрічаються із труднощами при одночасному застосуванні норм національного права та стандартів ЄС, тому відбувається пристосування національного законодавства до норм ЄС, таким чином формується європейська практика як уніфікований досвід нормативної регуляції державної служби.

Хоча станом на сьогодні серед країн континентальної Європи немає єдиного підходу до наукових та правових засад управління державною службою, можна стверджувати про те, що має місце уніфікація цих засад та запровадження єдиних спільних стандартів регламентації цього питання. Тому виправданим є дослідження інституту управління державною службою в Європі як уніфікованої практики.

Підводячи підсумки, зазначимо, що не зважаючи на різні способи класифікації та групування практики зарубіжних країн щодо управління державною службою, кожній країні характерні власні особливості організації цього інституту, що визначаються в першу чергу історією становлення державного управління в цій країні.

Загалом, на підставі аналізу світових практик, можемо виділити певні тенденції розвитку інституту управління державної служби у світі, серед яких:

– пошук та встановлення найоптимальнішого співвідношення адміністративного та політичного елементів у складі державної служби;

– закріплення політичного значення окремих посад та державної служби загалом (зміщення акцентів від державної служби як політично нейтрального феномену до політично лояльного);

– розробка стратегічного плану розвитку управління державною службою;

– запровадження горизонтальних організаційних структур з чітко визначеним функціоналом, що працюють більш ефективно в ринкових умовах;

– зменшення значення суворої ієрархії та вертикального адміністративного підпорядкування;

– імплементація господарських методів управління у систему управління державною службою, застосування підходів науки менеджменту та маркетингу;

– скорочення чисельності державного апарату за рахунок підвищення ефективності роботи та широкого запровадження інформаційних технологій у сфері державного управління;

– орієнтація державної служби на потреби громадян, сприйняття громадян, а не державного органу чи держави, роботодавцями державних службовців;

– запровадження механізмів громадського контролю як запоруки прозорості роботи державного апарату;

– визнання регуляторами службово-владних відносин державної служби не лише нормативно-правових актів, а й моральних засад та етичних вимог щодо роботи державних службовців.

Станом на сьогодні можна виділити два найбільш важливі фактори, які здійснюють основний вплив на динамізм державного адміністрування у всіх розвинутих країнах світу: науково-технічний розвиток та політичні процеси, вплив яких на відносини з державної служби останнім часом лише зростає.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Підводячи підсумки вищевказаного, видається логічним, що абсолютно досконалих систем (чи моделей) управління державною службою чи способів організації функціонування державного апарату немає в жодній країні світу, оскільки задовольнити інтереси всіх без виключення громадян та поєднати їх із державними інтересами неможливо. Однак аналіз практики вирішення цього питання у розвинених країнах є передумовою для вдосконалення інституту управління державною службою в Україні, який на сучасному етапі реформування особливо потребує нових поглядів та концептуальних підходів, які були б належним чином науково обґрунтованими. За умови правильної поступової адаптації найкращого досвіду зарубіжних країни, а не повного копіювання однієї з існуючих в світі моделей, побудова в Україні ефективної системи управління державною службою вбачається завданням, вирішуваним на протязі найближчого десятиліття.

References

1. Atamanchuk, G.V. (1990). *Obespecheniye ratsionalnosti gosudarstvennogo upravleniya*. Moskva: Yurid. lit.
2. Bergman, V. (1992). Pravo i sistema gosudarstvennoy sluzhby v Germanii. *Problemy teorii i praktiki upravleniya,* 5, 86-89.
3. Burdon, Zh. (1994). *Gosudarstvennaya sluzhba i gosudarstvennyye sluzhashchiye vo Frantsii*. Moskva: MID.
4. Drewry, G., Butcher, T. (1991). *The Civil Service Today.* Oxford: Basil Blackwell, Ltd.
5. French Civil Service Laws in English. *Service-public.fr*. <http://vosdroits.service-public.fr/particuliers/N19806.xhtml>.
6. Garner, D. (1982). *Velikobritaniya: tsentralnoye i mestnoye upravleniye*. Moskva: Progress.
7. Kasatkina, N.M., Lafitskiy, V.I., Nozdrachev, A.F. (1996). *Gosudarstvennaya sluzhba v zarubezhnykh stranakh*. Moskva: INION RAN.
8. Khalikov, M.I., Galiullin, T.T. (2007). *Zarubezhnyy opyt gosudarstvennoy sluzhby:* ucheb. posobiye. Ufa: BAGSU.
9. Kirmach, A.V. (2010). *Pravove rehuliuvannia prokhodzhennia derzhavnoi sluzhby: yevropeiskyi dosvid ta yoho vprovadzhennia v Ukraini*: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv.
10. Obolonskiy, A. (1996). Evolyutsiya gosudarstvennoy sluzhby v Velikobritanii. *Gosudarstvo i pravo*, *16,* 122-124.
11. Obolonskiy, A. (1999). Gosudarstvennaya sluzhba SShA: Istoriya i sovremennost. *Gosudarstvo i pravo, 4,* 103-111.
12. Petryshyn, O.V. (1999). *Pravovyi rezhym derzhavnoi sluzhby: pytannia zahalnoi teorii*: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra yuryd. nauk: 2.00.01. Kharkiv.
13. Tumanov, G.A. (1977). *Gosudarstvennaya sluzhba osnovnykh kapitalisticheskikh stran*. Moskva: Nauka.
14. Verheijen T., Kotchegura, A. (1999). *Civil service systems in Central and Eastern Europe.* Edward Elgar Publishing.

Євгенія Грайнер
Національна академія державного управління при Президентові України

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

Yevheniia Hrainer
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

PUBLIC SERVICE IN UKRAINE UNDER CONDITIONS OF TRANSFORMATION: CONCEPTUAL ISSUES

The article examines and analyzes issues of public service reform in the context of social and state reform at current stage of development of Ukraine. The processes and phenomena that influence the formation of public service today, both in Ukraine and in the world were analyzed. The need for administrative reforms as part of the transformation of public service in the context of public management was substantiated. fundamental issues of administrative reform processes that are justified by the need to ensure a systematic approach to reform were studied. The measures taken for carrying out transformations in the public service in Ukraine were considered. Policy plan documents, which were accepted by the executive authorities and the results of their implementation in practice are analyzed. The necessity of a theoretical analysis of civil service reform process in order to find the best methods for solving modern problems of state-administrative nature was proved.

Key words: public service, public management, public service reform, model of public service.

Постановка проблеми.

Державна служба займає центральне місце в системі державного управління, забезпечуючи існування державного апарату та впроваджуючи в життя політичні, правові та інші рішення владних структур, одночасно забезпечуючи належне функціонування демократичних механізмів та надання адміністративних послуг населенню.

Одночасно, слід звернути увагу, що сучасні виклики, які постають перед суспільством та державою вимагають якісних перетворень державного управління, а разом з ним і державної служби з метою забезпечення поступального розвитку та процвітання України. Одним із методів розвитку державної служби є її реформування. В даному контексті актуальності набувають наукові дослідження процесу реформування служби на основі сучасної національної моделі державної служби.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Даній тематиці присвячено значну кількість доктринальних напрацювань, зокрема таких науковців як: Г. Атаманчук, Д.Бахрах, Ю.Битяк, В. Дементов, Д. Іманбердієв, В. Захарченко, Ю. Колобов, В. Малиновський, Г. Мамчур, О.Оболенський, П. Павленчик, Т. Пахомова, О.Петришин, Л. Прокопенко, С. Серьогін, А. Федець, Є. Чорноног та інших.

Однак, незважаючи на значну увагу науковців до означеної проблематики, значна кількість принципових питань залишаються недостатньо дослідженими.

Формулювання цілей (мети) статті. Метою статті є аналіз процесів та окремих аспектів реформування інституту державної служби в Україні із врахуванням національних особливостей державотворення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Важливими цілями функціонування державної служби є охорона конституційного устрою, захист прав та свобод людини і громадянина, створення умов для ефективної діяльності державних органів згідно їхніх повноважень, надання якісних адміністративних послуг громадянам на їх вимогу. Виклики сьогодення формують нові цілі та показують приклади їх успішної реалізації у приватному та громадському секторах, що неодмінно має відобразитись й на діяльності державної

служби. А це, перш за все, нові підходи до організації діяльності державних службовців. Важливим є встановлення високих стандартів якості роботи державних службовців та відносин з громадянами. Формування нової стратегічної управлінської ідеології, яка буде спрямована на оновлення управлінської культури, з метою підвищення професійності державних службовців, які готові швидко та якісно вирішувати питання державно-управлінського значення, приймати рішення та брати за них відповідальність. Це все є завдання, які вирішують держави кожного дня задля формування якісної системи державної служби.

Трансформаційні зміни, які ми сьогодні спостерігаємо в Україні сьогодні призводять до перманентних змін основоположних засад суспільного буття, напрямів зовнішньої політики, суттєвих змін зазнає вся система державного управління. Однак, наявність змін не є показником їх якості чи руху до удосконалення. Відсутність системного підходу до вирішення питань, які ще постали перед державною служби на початку свого існування підтверджують відсутність динамічного розвитку державної служби, що потребує докорінних змін. Суспільні перетворення підтвердили готовність громадян до сутнісних змін, однак невикористання науково потенціалу, який у розвинених країнах передує будь-яким реформам, в нашій державі може використовуватись, у більшості випадків, для обґрунтування політично не популярних чи корупційних рішень.

Відтак, видається очевидним, що державна служба в Україні потребує удосконалення, а відповідне законодавство – модернізації.

Серед основних вад теперішньої державної служби є недостатня професійність державних службовців, зумовлена низкою факторів, серед яких нестабільність перебування на посаді, велика плинність кадрів, обслуговування вищого політичного корпусу, а також неналежна увага до підвищення кваліфікації державних службовців, низька оплата праці тощо.

Ці проблеми зумовлені недостатньою захищеністю державних службовців від звільнення за суб'єктивними мотивами, закритою системою оплати праці державних службовців та акцентом на пенсійне забезпечення у залученні на державну службу, непрозорою системою добору на державну службу та службової кар'єри, відсутністю ефективної державної політики щодо підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців[1].

Перетворення державної служби для відповідності її сучасним вимогам здійснюється постійно. Західні розвинені держави не закінчили реформування державної служби наприкінці 20 століття, оскільки розвиток нових суспільних інститутів, економічних та політичних відносин, які утворюються переважно через новітні інформаційні технології вимагає відповідного державного регулювання задля забезпечення захисту прав та свобод громадян. А відтак, постійним є процес адміністративної реформи метою якої є знайти консенсус із викликами постіндустріального, високотехнологічного інформаційного суспільства, яке стає реальністю в провідних країнах Заходу та в найближчі роки відкриється й для нашої країни[2].

При цьому варто зауважити, що у науковій літературі висловлюються думки з приводу того, що західні моделі державної служби характеризуються певною кризою, тобто падінням довіри до них, до їх людської складової, а також до здатності державної служби ефективно реагувати на потреби сьогодення та майбутнього. Цим обумовлюється падіння її престижу, а отже і соціального статусу самих державних службовців.

Таким чином, відбувається суттєвий перегляд засад державного врядування, набуває популярності ідея «пост бюрократичного апарату», тобто відмови від традиційної ієрархічної структури на користь горизонтальних зв'язків партнерства, кооперації, ринкового обміну у сфері управління, переходу від логіки управління до заснування логіки регулювання та обслуговування, розвитку нового державного менеджменту – державного підприємництва[3].

Однак, незважаючи на можливі загрозливі тенденції запозичень чи врахування досвіду розвитку державної служби у зарубіжних країнах, необхідно усвідомлювати різницю суспільно-політичного та економічного розвитку відповідних держав, що породжує нові виклики для останніх. Натомість, використання досвіду розвинених держав дозволить уникнути негативних тенденцій

[1]Тимощук, В.П., Школик, А.М. [та ін.] (2007). *Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України*. Київ: Конус-Ю, 144.

[2] Комаровский, В.С. (2003). *Государственная Служба и средства массовой информации.* Воронеж. Издательство Воронежского Государственного Университета, 23.

[3] Оболенський, О.Ю. (2005). *Державне управління та державна служба.* Словник-довідник. Київ: КНЕУ, 84-85.

неправильних рішень та на основі національних особливостей державотворення побудувати ефективну систему державної служби в Україні.

Досліджуючи питання проведення адміністративної реформи науковець О. Оболенський вказує на те, що «її сутність полягає в системній перебудові державного управління всіма сферами життя та у розбудові нових інститутів державного управління, що відповідають економічному та соціальному стану країни, сучасному цивілізованому суспільству, спрямованому у постіндустріальний інформаційний простір. З цього випливає, що адміністративна реформа є неперервним процесом удосконалення інституційних засад механізму держави та державного апарату»[1].

Таким чином, процес покращення через реформування державної служби становить безперервний розвиток, оскільки суспільство постійно перебуває у процесі змін, виникають нові виклики для державного управління, які повинні вирішуватись, а головним суб'єктом вирішення даних проблем виступає державна служба.

Науковець вказує також і те, що «метою адміністративної реформи є запровадження динамічного процесу змін в інституціональній системі державного управління, включаючи такі напрями, як запровадження сучасної парадигми державного управління, спрямованої на забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина, на політичне і соціальне партнерство, функціональне управління економічною та соціальною сферами, відповідне формування механізму держави, державного апарату і внутрішніх структур органів управління, розмежування владних повноважень на засадах єдності державної влади та її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, делегування певних окремих завдань і функцій держави іншим відмінним від державного апарату організаціям для опосередкованого їх регулювання через застосування економічних важелів або соціальних пріоритетів»[2].

Варто вказати про кроки, які вживаються задля реформування державної служби. Відтак, увагу варто звернути на Указ Президента від 12 січня 2015 року № 5/2015, яким схвалено стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»[3].

Відтак, як вказано у Стратегії, революція гідності та боротьба за свободу України створили нову українську ідею - ідею гідності, свободи і майбутнього.

Громадяни України довели і продовжують у надтяжких умовах щоденно доводити, що саме гідність є базовою складовою характеру Українського народу.

Україна переходить в нову епоху історії і Український народ отримує унікальний шанс побудувати нову Україну.

Ратифікувавши Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Україна отримала інструмент та дороговказ для своїх перетворень. Виконання вимог цієї Угоди дає можливість Україні в подальшому стати повноцінним членом в Європейському Союзі. Такими вимогами є відповідність Копенгагенським критеріям – параметрам, яким мають відповідати держави – члени Європейського Союзу.

Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» визначає мету, вектори руху, дорожню карту, першочергові пріоритети та індикатори належних оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов становлення та розвитку України.

Метою Стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі.

Задля цього рух уперед здійснюватиметься за різноманітними векторами, серед яких є вектор розвитку, який передбачає реформу державної служби та оптимізацію системи державних органів.

Серед першочергових заходів вказується оновлення влади та антикорупційна реформа. Основною метою антикорупційної реформи є суттєве зменшення корупції в Україні, зменшення втрат державного бюджету та бізнесу через корупційну діяльність, а також підвищення позицій України у міжнародних рейтингах, що оцінюють рівень корупції.

Це буде досягнуто завдяки належній реалізації нової Антикорупційної стратегії та успішному впровадженню нових антикорупційних механізмів. Серед них - декларування майнового стану

[1] Оболенський, О.Ю. (2003). *Державна служба:* навч. посібник. Київ: КНЕУ, 46.
[2] Оболенський, О.Ю. (2003). *Державна служба:* навч. посібник. Київ: КНЕУ, 46-47.
[3] *Указ про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» 2015* (Президент України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/paran10#n10> (2016, квітень, 03).

публічних службовців, запобігання та врегулювання конфліктів інтересів, перевірка доброчесності службовців та моніторинг їхнього способу життя. Подолання політичної корупції вимагає докорінної реформи системи політичного фінансування. Важливим є використання новітніх технологій, зокрема для забезпечення державою доступу до інформації у формі «відкритих даних».

Слід створити ефективну інституційну систему запобігання і протидії корупції:

Національне антикорупційне бюро України - для виявлення і розслідування корупційних злочинів вищих посадових осіб;

Національне агентство з питань запобігання корупції - для впровадження інструментів попередження корупції та здійснення контролю за доброчесною поведінкою службовців (правил щодо конфлікту інтересів, декларування майна тощо).

А також до першочергових заходів належить децентралізація та реформа державного управління.

Метою реформи державного управління є побудова прозорої системи державного управління, створення професійного інституту державної служби, забезпечення її ефективності. Результатом впровадження реформи має стати створення ефективної, прозорої, відкритої та гнучкої структури публічної адміністрації із застосуванням новітніх інформаційно-комунікативних технологій (е-урядування), яка здатна виробляти і реалізовувати цілісну державну політику, спрямовану на суспільний сталий розвиток і адекватне реагування на внутрішні та зовнішні виклики.

Реалізація Стратегії передбачає досягнення 25 ключових показників, що оцінюють хід виконання реформ та програм. Серед яких, які стосуються безпосередньо державної служби є кадрове питання, зокрема оновлення кадрового складу державних службовців у правоохоронних органах, судах, інших державних органах на 70 відсотків.

Варто звернути увагу на певні особливості розвитку державної служби. Її формування та подальший розвиток залежить як від особливостей національного державотворення, так і від певних об'єктивних чинників суспільного, економічного та політичного характеру. Перетворення, що відбуваються у суспільстві, які відбуваються у кожній країні так чи інакше приводять до якісних змін системи державного управління в світі, вносять корективи до уявлень про державного службовця, як представника державного апарату та визначають, таким чином, об'єктивні тенденції розвитку державної служби.

Цікавим видається й аспект моральної сторони державної служби. Формування лише організаційно-правової основи для функціонування державної служби не є однозначною запорукою професійної державної служби. Важливо створити та підтримувати авторитет державної служби як справи життя тисячі громадян, які сумлінно щоденною працею створюють добробут для держави та суспільства. Їхня служба стає покликанням, моральним еталоном поведінки громадянина, зразком служіння високим ідеалам. Країни із високими стандартами життя вживають безліч заходів для гуманізації державної служби, таким чином прищеплюючи службовцям моральні цінності, високу відповідальність за виконання службових обов'язків.

У країнах Заходу згадуються наступні особисті якості державного службовця, що є важливими для формування професіоналізму: людяність, доброзичливість; природність, невимушеність; безпосередність, довіра до інших; симпатія; дружні почуття, привітність; інтерес, щира увага; емпатія (намагання зрозуміти іншого, вміння відчувати його ситуацію); приємна зовнішність; впевненість; ввічливість (увага, люб'язність); тактовність (чуйність, бережне ставлення); учтивість (пристойність); адаптованість (гнучкість); дисциплінованість; толерантність.

Дослідження етичних кодексів або норм поведінки підтверджує, що вони можуть бути досить деталізованими, навіть із докладним викладенням норм і правил, заборон і дозволів, із посиленими механізмами примусу, одночасно в інших країнах вони можуть бути короткими, тезовими, без розлогих норм, категоричних заборон і детальних стандартів. Однак, найчастіше зустрічається саме змішана форма, тобто певні норми мають деталізацію, інші ж викладені потезово.

Як стверджував К. Л'юіс, кодекси поведінки, як правило, асоціюються з трьома загальними, але реалістичними цілями: стимулювати високі стандарти поведінки; посилити довіру з боку громадян; допомогти прийняттю рішень [1].

[1] Льюис, К.У. (1995). Этический вызов на государственной службе. *Государственная служба: Зарубеж. опыт*. Москва, 11-12.

Як відзначають зарубіжні вчені, для того, щоб етичні норми були реалістичними і виконували свою мету, вони повинні утримувати в собі п'ять критичних ознак: розумну мету; набір позитивних цінностей, на які слід орієнтуватися; набір понятійних стандартів того, що «можна» і чого «не можна»; набір реальних і значущих санкцій; набір процедурних гарантій. Однак, як вже вказано вище, формування декларативних правових актів – не більше ніж відправний пункт постійної роботи з удосконалення етичного клімату у державному апараті[1]. Таким чином, усе вищевикладене підтверджує тезу про те, що реформування державної служби в Україні має бути проведене й щодо розробки норм та вимог сучасної етики державної служби.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Трансформаційні зміни, які ми сьогодні спостерігаємо в Україні призводять до перманентних змін основоположних засад суспільного буття, напрямів зовнішньої політики, трансформації зазнає вся система державного управління. Багатогранність державної служби визначає необхідність використання системного підходу до вирішення питань, які ще постали перед державною службою на початку свого існування і є однією із важливих аспектів її динамічного розвитку. Використання науково обґрунтованих концепцій та моделей державної служби є важливою вимогу успішних реформаційних перетворень в Україні.

References

1. Komarovskiy, V.S. (2003). *Gosudarstvennaya Sluzhba i sredstva massovoy informatsii.* Voronezh. Izdatelstvo Voronezhskogo Gosudarstvennogo Universiteta.
2. Lyuis, K.U. (1995). Eticheskiy vyzov na gosudarstvennoy sluzhbe. *Gosudarstvennaya sluzhba: Zarubezh. opyt*. Moskva.
3. Obolenskyi, O.Iu. (2003). *Derzhavna sluzhba*: navch. posibnyk. Kyiv: KNEU.
4. Obolenskyi, O.Iu. (2005). *Derzhavne upravlinnia ta derzhavna sluzhba*. *Slovnyk-dovidnyk*. Kyiv: KNEU.
5. Prokopenko, J. (1992). *Human Resources Management in Economies in Transition: The East European Case*. Geneva: International Labour Organization.
6. Tymoshchuk, V.P., Shkolyk, A.M. [ta in.] (2007). *Publichna sluzhba. Zarubizhnyi dosvid ta propozytsii dlia Ukrainy*. Kyiv: Konus-Iu.
7. *Ukaz pro stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina – 2020» 2015* (Prezydent Ukrainy) *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/paran10#n10> (2016, kviten, 03).

[1] Prokopenko, J. (1992). *Human Resources Management in Economies in Transition: The East European Case*. Geneva: International Labour Organization, 57.

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Юрій Юркевич, к. ю. н.
Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ ЯК УЧАСНИКИ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Yurij Yurkevych, *PhD in Law*
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

COMMUNITY ASSOCIATIONS AS PARTICIPANTS OF CIVIL RELATIONS

Community associations has a special significance among participants of civil relations. Community associations are the kind of non-business, non-commercial organizations. After adoption of the Civil and Economic Codes of Ukraine and special law of Ukraine "On community associations", legal status of community associations in society has undergone significant changes. The purpose of this article has been to carry out scientific analysis of theoretical issues of community associations as participants of civil relations, and also to identify practical problems with enforcement and to make the proposals for improving legal regulation of these relations. On the basis of analysis of current normative acts and their application the general theoretical characteriistic of community associations' status under the legislation of Ukraine has been made. According to the survey the own opinion in improving the current legislation of Ukraine in this sphere has been expressed.

Key words: community associations, community organizations, legal entity, civil relations, non-commercial organizations.

Питанням правового регулювання створення, діяльності та припинення громадських об'єднань присвятили свої праці такі вчені як В.М. Коссак, М.В. Менджул, А.М. Пономарьов, К.В. Шаперенков та багато інших. Не зважаючи на це, дослідження цієї проблематики в умовах реформування вітчизняного законодавства досі залишається актуальним.

Метою даної наукової статті є здійснення теоретичного аналізу проблематики громадських об'єднань як учасників цивільних відносин, виявлення практичних проблем при правозастосуванні та вироблення пропозицій щодо удосконалення правового регулювання зазначених відносин.

Виклад основного матеріалу. Згідно з ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання» № 4572 від 22.03.2012[1], громадське об'єднання - це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів.

У юридичній літературі, з метою усунення доктринальної і легальної термінологічної невизначеності пропонується наступне співвідношення понять «громадське об'єднання» і «громадська організація». Під громадськими об'єднаннями, зазначається, слід розуміти всі форми громадської активності громадян, яка може бути реалізована, зокрема, шляхом створення громадської організації і даний термін необхідно використовувати в конституційно-правовому значенні. Своєю чергою, у цивільному праві (в доктрині і законодавстві) пропонується вживати тільки термін «громадська організація»[2].

Водночас, згідно з чинним законодавством України, громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка. Громадська організація - це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні

[1] *Закон про громадські об'єднання 2012* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4572-17/conv> (2016, березень, 09).

[2] Понамарев, А.М. (2004). *Общественные организации: понятие и особенности учреждения: гражданско-правовой аспект:* автореф. дисс… на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук. Белгород, 8-9.

особи, а громадська спілка - це громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи. При цьому, слід наголосити на тому, що громадське об'єднання може здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи або без такого статусу; громадське об'єднання зі статусом юридичної особи є непідприємницьким товариством, основною метою якого не є одержання прибутку.

Згідно з ст. 85 Цивільного кодексу України, непідприємницькими товариствами є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Особливості правового статусу окремих видів непідприємницьких товариств встановлюються законом.

Непідприємницькі товариства можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню.

Засновниками громадської організації можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, які досягли 18 років, а молодіжної та дитячої громадської організації - 14 років. Засновниками громадської спілки можуть бути юридичні особи приватного права, у тому числі громадські об'єднання зі статусом юридичної особи.

Засновниками громадської спілки не можуть бути політичні партії, а також юридичні особи, щодо яких прийнято рішення щодо їх припинення або які перебувають у процесі припинення. Кількість засновників громадського об'єднання не може бути меншою, ніж дві особи.

Варто також зазначити, що:

- засновниками громадської спілки не можуть бути юридичні особи приватного права, єдиним засновником яких є одна і та сама особа;

- засновником громадської спілки не може бути юридична особа приватного права, якщо засновник (власник істотної участі) цієї юридичної особи внесений до переліку осіб, пов'язаних зі здійсненням терористичної діяльності, або щодо яких застосовано міжнародні санкції;

- засновником громадської організації не може бути особа, яку визнано судом недієздатною.

Громадське об’єднання, яке має намір здійснювати діяльність із статусом юридичної особи або без такого статусу, підлягає державній реєстрації в порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань», протягом 60 днів з дня проведення установчих зборів. У разі неподання (не надсилання) документів для реєстрації громадського об’єднання протягом 60 днів з дня утворення таке громадське об’єднання не вважається утвореним.

При цьому, слід вказати, що у зарубіжній юридичній літературі виділяють наступні переваги та недоліки інкорпорації – (а) переваги: постійне наступництво компанії не зважаючи на звільнення, банкрутство, психічну хворобу чи смерть учасників; відповідальність учасників за боргами компанії обмежується розміром їх внесків; договірна відповідальність компанії за всіма контрактами, укладеними від її імені; власність на майно, внесених у компанію не залежить від зміни складу учасників; компанія може отримувати фінанси шляхом одержання так званого «безперервного підзаряду»; (б) недоліки: публічна перевірка рахунків; адміністративні витрати; обов’язковий щорічний аудит[1].

М.В. Менджул визначає наступну систему ознак, характерних для громадських організацій як суб’єктів цивільного права, зокрема:

1) ознаки, властиві громадським організаціям як юридичним особам (організаційна єдність, державна реєстрація та цивільна правосуб’єктність, проявами якої є майнова відокремленість, виступ у цивільних відносинах від свого імені, самостійна майнова відповідальність та здатність бути позивачем (відповідачем) у суді);

2) ознаки, притаманні громадським організаціям як непідприємницьким товариствам (спеціальна правоздатність, непідприємницький характер діяльності та неприбутковість);

3) конститутивні ознаки, що розкривають сутність громадських організацій (мета їх створення та діяльності, членський характер громадських організацій)[2].

Своєю чергою, К.В. Шаперенков вказує, що законодавством України надане право створювати

[1] Keenan, D. (1987). *Smith&Keenan’s Law for Business. Seventh edition.* Pitman Publishing, 18-19.

[2] Менджул, М.В. (2011). *Громадські організації як суб'єкти цивільного права:* автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 4.

організації, які не мають статусу юридичної особи, зокрема, релігійні організації, громадські організації; профспілкові організації. Такі організації повинні діяти на підставі договору простого товариства, оскільки існує потреба у створенні спільного майна членів таких організацій.[1]

З метою підтвердження важливості наявності чи відсутності статусу юридичної особи за громадськими організаціями, вважаємо за необхідне навести наступний приклад із судової практики. Так, у провадженні Бродівського районного суду Львівської області перебувала справа за позовом Прокурора в інтересах соціально незахищених громадян Ч., Л., Ш. до Язлівчицької сільської ради Бродівського району Львівської області, третя особа Бродівська районна державна адміністрація про визнання недійсним договору про передачу майна для погашення кредиторської заборгованості від 3.01.2001 та громадян Ч., Л., І., Г., Ш. до ТзОВ «СХП «Броди», Язлівчицької сільської ради Бродівського району Львівської області, третя особа – Об'єднання співвласників ЦМК КСП «Броди» про визнання житлового будинку об'єктом державного житлового фонду, зобов'язання вчинити дії.

Рішенням Бродівського районного суду Львівської області від 5 серпня 2014 року позов задоволено частково – визнано протиправною відмову ТзОВ «СХП «Броди» щодо передачі у комунальну власність спірного житлового будинку та зобов'язано ТзОВ «СХП Броди» передати цей будинок з усіма належними до нього господарськими та надвірними спорудами із свого балансу у комунальну власність на баланс Язлівчицької сільської ради Бродівського району Львівської області; зобов'язано Язлівчицьку сільську раду Бродівського району Львівської області прийняти на свій баланс спірний житловий будинок. В решті позовних вимог відмовлено. Ухвалою Апеляційного суду Львівської області від 25 листопада 2014 року Рішення Бродівського районного суду Львівської області від 5 серпня 2014 року залишено без змін.

При цьому, в касаційній скарзі на вищезгадані судові рішення зазначалося, що як вбачається з п.п. 2.1, 2.2, 2.3 Статуту ОС ЦМК КСП «Броди», об'єднання є добровільним громадським формуванням, створеним власниками цілісного майнового комплексу «Броди» (пайовиками) без створення юридичної особи з метою задоволення та захисту законних та економічних інтересів пайовиків КСП «Броди», а саме майна (майнового комплексу) КСП «Броди», яке члени спілки отримали у спільну часткову власність у зв'язку з припиненням діяльності КСП «Броди». Тобто, ОС ЦМК КСП «Броди» не володіє цивільною процесуальною правоздатністю і не могло бути як стороною (на що вже вказував Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ при вирішенні даної справи в Ухвалі від 3 липня 2013 року[2]), так і третьою особою по справі. При цьому, Апеляційний суд Львівської області лише вказав, що судом першої інстанції вирішено питання про заміну неналежного відповідача, а залучення ОС ЦМК КСП «Броди» в якості третьої особи не відповідає нормам Цивільного процесуального кодексу України. Як наслідок, відбулося порушення норм процесуального права, яке призвело до неправильного вирішення судами справи по суті, адже члени спілки отримали відповідне майно у спільну часткову власність у зв'язку з припиненням діяльності КСП «Броди» і саме вони, як співвласники, мали бути учасниками процесу, чи хоча б Голова Спілки, як особа, що діяла від їх імені.

Ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25.02.2015 року, касаційну скаргу задоволено частково та вказано, що відповідно до ст. 28 Цивільного процесуального кодексу України[3] здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи (цивільна процесуальна правоздатність) мають усі фізичні і юридичні особи. Згідно з ч. 1 ст. 29 Цивільного процесуального кодексу України здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді (цивільна процесуальна дієздатність) мають фізичні особи, які досягли повноліття, а також юридичні особи. У ст. 80 Цивільного кодексу України[4] зазначено, що юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа

[1] Шаперенков К.В. (2009). *Цивільно-правове регулювання договору простого товариства: автореф. дис... канд. юрид. наук.* Київ, 6.

[2] *Справа № 6-9547св13* (Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 3 липня 2013 року) <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32254467> (2016, березень, 9).

[3] *Цивільний процесуальний кодекс України 2004* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної ради України.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (2016, березень, 09).

[4] *Цивільний кодекс України 2003* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної ради України.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (2016, березень, 09).

наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем і відповідачем у суді[1].

Отже, виходячи із чинного законодавства України, навіть частково задовольняючи відповідні позовні вимоги суди першої та апеляційної інстанції встановили наявність прав, обов'язків чи інтересів у судовому рішенні організації, яка не має статусу юридичної особи та не може визнаватися як Відповідачем, так і Третьою особою відповідно до вимог ст. 28 ЦПК України. При цьому, не залучивши до справи співвласників спірного майна (чи їх представника), що передали його ТзОВ «СХП «Броди», було прямо порушено їх права, інтереси та гарантію справедливого судового розгляду (згідно з ст. 7 Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» майно у підприємстві належить на праві спільної часткової власності його членам[2]).

До цього варто додати, що, виходячи зі змісту ст.ст. 1, 21 Господарського процесуального кодексу України, сторони в господарському процесі виступають підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності. У випадках, передбачених законодавчими актами України, до господарського суду мають право також звертатися державні та інші органи, фізичні особи, що не є суб'єктами підприємницької діяльності[3].

Відповідно до ст. 48 Кодексу адміністративного судочинства України, здатність мати процесуальні права та обов'язки в адміністративному судочинстві (адміністративна процесуальна правоздатність) визнається за громадянами України, іноземцями, особами без громадянства, органами державної влади, іншими державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими і службовими особами, підприємствами, установами, організаціями (юридичними особами)[4].

Не зважаючи на це, згідно з ст. 3 Закону України «Про режим іноземного інвестування», іноземні інвестиції можуть здійснюватися в інших формах, які не заборонені законами України, в тому числі без створення юридичної особи на підставі договорів із суб'єктами господарської діяльності України[5]. Також, ст. 3 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» передбачає, що суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в Україні є, зокрема, об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно з законами України, але які мають постійне місцезнаходження на території України і яким цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність та структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами згідно з законами України (філії, відділення, тощо), але мають постійне місцезнаходження на території України[6].

Тобто, звідси випливає, що законодавець не дає відповіді на питання яким чином реалізувати свої процесуальні права різного роду об'єднанням фізичних та/чи юридичних осіб, які не мають статусу юридичної особи.

Необхідно звернути увагу, що ст. 21 Закону України «Про громадські об'єднання» визначає їх права в залежності саме від наявності статусу юридичної особи.

Так, для здійснення своєї мети (цілей) громадське об'єднання має право:

1) вільно поширювати інформацію про свою діяльність, пропагувати свою мету (цілі);

2) звертатися у порядку, визначеному законом, до органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб з пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями), скаргами;

3) одержувати у порядку, визначеному законом, публічну інформацію, що знаходиться у

[1] *Справа № 6-47281св14* (Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25.02.2015). < http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42949029> (2016, березень, 09).

[2] *Закон про колективне сільськогосподарське підприємство 1992* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної ради України.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2114-12/card6#Public> (2016, березень, 09).

[3] *Господарський процесуальний кодекс України 1991* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної ради України.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/conv> (2016, березень, 09).

[4] *Кодекс адміністративного судочинства України 2005* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної ради України.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/conv> (2016, березень, 09).

[5] *Закон про режим іноземного інвестування 1996* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної ради України.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80/card6#Public> (2016, березень, 09).

[6] *Закон про зовнішньоекономічну діяльність 1991* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної ради України.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/959-12/conv> (2016, березень, 09).

володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації;

4) брати участь у порядку, визначеному законодавством, у розробленні проектів нормативно-правових актів, що видаються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування і стосуються сфери діяльності громадського об'єднання та важливих питань державного і суспільного життя;

5) проводити мирні зібрання;

6) здійснювати інші права, не заборонені законом.

Окрім цього, громадське об'єднання зі статусом юридичної особи також має право:

1) бути учасником цивільно-правових відносин, набувати майнові і немайнові права відповідно до законодавства;

2) здійснювати відповідно до закону підприємницьку діяльність безпосередньо, якщо це передбачено статутом громадського об'єднання, або через створені в порядку, передбаченому законом, юридичні особи (товариства, підприємства), якщо така діяльність відповідає меті (цілям) громадського об'єднання та сприяє її досягненню. Відомості про здійснення підприємницької діяльності громадським об'єднанням включаються до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань;

3) засновувати з метою досягнення своєї статутної мети (цілей) засоби масової інформації;

4) брати участь у здійсненні державної регуляторної політики відповідно до Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»;

5) брати участь у порядку, визначеному законодавством, у роботі консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, що утворюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування для проведення консультацій з громадськими об'єднаннями та підготовки рекомендацій з питань, що стосуються сфери їхньої діяльності.

У наукових джерелах вказується, що для громадських організацій характерні як загальні межі здійснення права власності (додержуватися моральних засад суспільства; не використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства; не погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі), так і додаткові (спеціальні) обмеження здійснення права власності (володіти, користуватися та розпоряджатися майном відповідно до статутних цілей; не використовувати майно виключно з метою отримання прибутку; при розпорядженні своїм майном не розподіляти його між членами)[1].

Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи, створена ним юридична особа (товариство, підприємство) може бути виконавцем державного замовлення відповідно до закону.

Водночас, якщо у випадку з громадськими об’єднаннями зі статусом юридичної особи все зрозуміло, то як, для прикладу, звернувшись у порядку, визначеному законом, до органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб з пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями) чи скаргами і не одержавши очікуваного результату, громадське об’єднання без статусу юридичної особи зможе захистити свої права та інтереси в гарантованому Конституцією України судовому порядку. І ця проблема, як видається, сягає глибших коренів, адже з огляду на зміст окремих законодавчих актів, зокрема, Закону України «Про режим іноземного інвестування» та Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», учасниками цивільного та господарського обороту можуть також виступати об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно з законами України, але які мають постійне місцезнаходження на території України і яким цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність.

Висновок. Враховуючи вищенаведене, конкретизуючи деякі питання, вважаємо за можливе зробити висновок про доцільність доповнення Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України нормами, які б наділяли процесуальною правосуб’єктністю об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно з законами України, але які мають постійне місцезнаходження на території України і яким законами України не заборонено здійснювати діяльність на її території, в тому числі і громадські об’єднання.

[1] Менджул, М.В. (2011). *Громадські організації як суб'єкти цивільного права:* автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 4.

References

1. *Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy 1991* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi rady Ukrainy.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/conv> (2016, berezen, 09).
2. Keenan, D. (1987). *Smith&Keenan's Law for Business. Seventh edition.* Pitman Publishing.
3. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy 2005* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi rady Ukrainy.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/conv> (2016, berezen, 09).
4. Mendzhul, M.V. (2011). *Hromadski orhanizatsii yak subiekty tsyvilnoho prava:* avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv.
5. Ponamarev, A.M. (2004). *Obshchestvennыe orhanyzatsyy: poniatye i osobennosty uchrezhdenyia: hrazhdansko-pravovoi aspekt:* avtoref. dyss… na soysk. uch. step. kand. yuryd. nauk. Belhorod.
6. Shaperenkov, K.V. (2009). *Tsyvilno-pravove rehuliuvannia dohovoru prostoho tovarystva:* avtoref. dys... kand. yuryd. nauk. Kyiv.
7. *Sprava № 6-47281sv14* (Ukhvala Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 25.02.2015). <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42949029> (2016, berezen, 09).
8. *Sprava № 6-9547sv13* (Ukhvala Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 3 lypnia 2013 roku). <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32254467> (2016, berezen, 09).
9. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy 2003* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi rady Ukrainy.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (2016, berezen,09).
10. *Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy 2004* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi rady Ukrainy.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (2016, berezen, 09).
11. *Zakon pro hromadski ob'iednannia 2012* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi rady Ukrainy.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4572-17/conv> (2016, berezen, 09).
12. *Zakon pro kolektyvne silskohospodarske pidpryiemstvo 1992* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi rady Ukrainy.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2114-12/card6#Public> (2016, berezen, 09).
13. *Zakon pro rezhym inozemnoho investuvannia 1996* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi rady Ukrainy.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80/card6#Public> (2016, berezen, 09).
14. *Zakon pro zovnishnoekonomichnu diialnist 1991* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi rady Ukrainy.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/959-12/conv> (2016, berezen, 09).

Лариса Бурова
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ «КОНФЛІКТ» ТА «СПІР» У СФЕРІ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Larisa Burova
National University «Odesa Law Academy», Ukraine

ABOUT RATIO BETWEEN CATHEGORIES «CONFLICT» AND «DISPUTE» IN THE SPHERE OF INTELLECTUAL PRPOPERTY LAW

The article investigates the concept of "conflict", determines that a conflict has both positive and negative traits. The attention was paid to conflicts in intellectual property law. The definitions of "conflict" in psychology, political science, sociology and legal theory were anayzed. The reasons of conflicts and disputes in intellectual property law were considered. The concept of "conflict" is identified with the concept of "dispute". After examining different views on this issue, it is concluded that these concepts are different. The dispute, in this article is considered as a phenomenon which occurs after violation of one person's rights by another person.The conflict is a clash of interests and views. If a conflict is not timely resolved, it may turn into a dispute.
Key words: conflict, dispute, interest, intellectual property, violation, settlement.

Актуальність теми. Сьогодні не аби який інтерес у суспільства викликає право інтелектуальної власності. Дедалі більше молодь намагається себе реалізувати саме в творчій діяльності, в процесі якої створюються нові оригінальні, неповторні об'єкти права інтелектуальної власності. Чим більший інтерес дані об'єкти викликають у суспільстві, тим більше ризики порушення прав та інтересів творців, адже з прихильниками творчих результатів, з'являються користувачі, які незаконно привласнюють, тиражують, поширюють об'єкти права інтелектуальної власності. На жаль, способів вчинити такі дії безліч. З розвитком науково-технічного прогресу їх стає все більше. За допомогою Всесвітньої мережі Інтернет можливо за лічені хвилини переслати об'єкт права інтелектуальної власності в інший кінець земної кулі.

Створюючи нові об'єкти права інтелектуальної власності, творець хоче бути впевнений, що його права будуть належним чином захищені. Саме ця впевненість є тим фактором, який спонукає авторів до створення нових об'єктів права інтелектуальної власності і тим самим розвиває інтелектуальний потенціал нашої країни.

На жаль, не завжди можна вчасно захистити права правовласників, що призводить до виникнення конфліктів у сфері права інтелектуальної власності.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є вивчення та аналіз поняття «конфлікт», співвідношення його з іншими суміжними категоріями, визначення його місця в праві інтелектуальної власності.

Завданням дослідження є:

- проаналізувати різні підходи до визначення поняття «конфлікт»;
- розкрити співвідношення понять «конфлікт» та «спір»;
- розглянути конфлікти в праві інтелектуальної власності.

Теоретичною базою дослідження є наукові доробки з питань загальної теорії правової конфліктології та теорії права інтелектуальної власності, зокрема: П. Астахова, В. Васильченка, Л. Волошиної, О. Баєва, О. Бандурки, С. Бобровник, Л. Герасіної, Н. Грішиної, В. Жеребіна, Д. Зеркіна, І. Зіміної, В. Казимирчука, М. Козюбри, В. Крівцової, В. Кудрявцева, Г. Ложкіна, Н. Оніщенко, Л. Петрової, О. Сєник,О. Скакун, О. Ставицької, В. Тація, Ю. Тодики, Ю. Тихомирова, Г. Ульянової, О. Харитонової, М. Цвіка та ін.

Виклад основного матеріалу. Визначення терміну «конфлікт» можемо знайти в психології,

соціології, політології і, звичайно, в теорії права. Найбільш загальним визначенням конфлікту (від лат. «conflictus») є його розуміння, як зіткнення протилежних інтересів, поглядів.

З точки зору психології, конфлікт – зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій, окремого епізоду у свідомості, в міжособистісних взаємодіях або міжособистісних відносинах індивідів або груп людей, пов'язане з негативними емоційними переживаннями[1].

Л. Галіцин у своїй роботі «Конфліктологія для управлінця» зазначив, що конфлікт – це суперечність, що виникає між людьми у зв'язку з вирішенням певних питань соціального й особистого життя. У конфлікті одна із сторін вимагає, чекає зміни поведінки, думок або почуттів партнера. Однак не будь-яке протиріччя можна назвати конфліктом: люди можуть мати різні погляди, судження щодо певної проблеми і це не заважає їхній злагодженій роботі.

Проте суперечності, що зачіпають інтереси, статус, моральну гідність особистості чи групи, призводять до виникнення конфлікту[2].

Такі вчені, як А.Я. Кібанов, І.Є. Ворожейкін, Д.К. Захаров., В.Г. Коновалова вважають, що конфлікт – явище соціальне, породжене самою сутністю соціального життя. Конфлікт безпосереднім чином відображає ті чи інші сторони буття, місце та роль людини у ньому. Конфлікти - явище широко розповсюджене. Вони неминучі як невід'ємний компонент розвитку суспільства й самої людини [3].

Соціальний конфлікт (від лат. conflictus – зіткнення) – крайній випадок загострення соціальних протиріч, який виражається в зіткненні різних соціальних спільнот, обумовленому протилежністю чи суттєвою відмінністю їх інтересів, цілей, тенденцій розвитку[4].

Політичний конфлікт – це зіткнення, протиборство різних соціально-політичних сил, суб'єктів політики в їх прагненні реалізувати свої інтереси, пов'язані з боротьбою за здобуття або утримання влади, обумовлене протилежністю їх політичних інтересів і цінностей[5].

Юридичним конфліктом є такий конфлікт, який важко долається, викликаний несумісністю поглядів, інтересів, цілей та потреб суб'єктів та учасників юридичної діяльності, в якому спір так чи інакше пов'язаний з правовими відносинами сторін, де суб'єкти, мотивація їхньої поведінки, об'єкт конфлікту мають правові ознаки, а сам конфлікт має правові наслідки[6].

Особливість юридичного конфлікту, на думку М. І. Іншина, полягає в тому, що він пов'язаний з реалізацією або порушенням тих чи інших норм права, а, відповідно, й з припиненням, зміною, чи виникненням правових відносин між різними суб'єктами. Юридичний конфлікт є вищою, найбільш цивілізованою формою соціального конфлікту. До сутнісних властивостей конфлікту слід віднести: наявність суперечностей між інтересами, цінностями, цілями, мотивами, ролями суб'єктів – протиборство суб'єктів конфлікту; негативні протидії, емоції та почуття стосовно один одного. Як наслідок, юридичний конфлікт – це суперечність як між суб'єктами права з приводу застосування, порушення чи тлумачення норм права, так і суперечність між самими правовими нормами й нормативними актами. Учасниками юридичного конфлікту є фізичні або юридичні особи, тому суб'єкти конфлікту можуть стати суб'єктами правовідносин. Конфлікт набуває правового аспекту, якщо об'єкт конфлікту зачіпає статус особи, її інтереси або соціальні цінності, які можуть бути чи врегульовані правом[7].

Усі вищезазначені види конфліктів поділяються на реалістичні та нереалістичні. Реалістичні (наочні) конфлікти викликаються незадоволенням певних вимог учасників і несправедливим, на думку однієї або обох сторін, розподілом переваг між ними. Вони направлені на боротьбу з передбачуваним джерелом незадоволеності або несправедливості, мають на своїй меті досягнення певного результату. Нереалістичні (безпредметні) конфлікти, хоча і вимагають взаємодії між двома або більш людьми, причиною своєю мають не суперечність інтересів суперників, а потреба

[1]Жаворонкова Г.В., Скібіцький О.М., Сівашенко Т.В., Туз О.І. *Управління конфліктами*. <http://pidruchniki.com/18730410/psihologiya/zagalne_ponyattya_konfliktnoyi_situatsiyi_konfliktu#8>.

[2] Галіцин, Л. (2008). *Конфліктологія для управлінця*. Київ: Шк. Світ.

[3] Кисельова, О.І. (2014). Питання співвідношення трудових конфліктів та трудових спорів. *Правові новели: Науково-виробничий журнал, 1,* 36-40.

[4] Вербець, В.В., Субот, О.А., Христюк, Т.А. (2009). *Соціологія:* навчальний посібник. Київ: Кондор, 13.

[5] Бабкіна, О.В., Горбатенко, В.П. (2006). *Політологія*: навчальний посібник. Київ: ВЦ., 568.

[6] Шемшученко, Ю.С. (2001). Юридична енциклопедія: в 6 т. Київ: "Укр. енцикл.", *Т. 3.,* 792.

[7] Іншин, М.І. (2006). Трудові конфлікти та трудові спори у системі соціальних відносин. *Форум права, 2.* <www.nbuv.ua>.

звільнитися від напруги, принаймні, у одного з них[1].

Отже, можна зробити висновок, що наявність різних поглядів чи інтересів не буде вважатися конфліктом до тих пір, поки ці погляди не будуть вступати у суперечність.

У наукових дослідженнях наголошується і на позитивних моментах конфліктів. Зокрема, конфлікт здійснює позитивний вплив, виконуючи такі функції:

– соціально-діагностичну (індикаційну) – виникнення конфліктів свідчить про недоліки у функціонуванні соціальних організацій, поглиблення суспільних протиріч, поляризацію інтересів різних соціальних груп;

– регулюючу – конфлікти створюють і підтримують в суспільстві соціальну рівновагу, забезпечують баланс сил у структурах влади й управління;

– інтегративну – участь у конфлікті сприяє консолідації людей, які захищають спільні інтереси, формуванню їх зацікавленості у співпраці, узгодженні та об'єднанні своїх зусиль;

– інноваційну – конфлікти сприяють оновленню соціальних відносин, утвердженню нових норм та цінностей, дозволяють уникнути застою, є джерелом нововведень та прогресивних тенденцій;

– комунікативну – пошук шляхів розв'язання конфлікту активізує соціальну взаємодію, забезпечує спільне вироблення взаємоприйнятних рішень;

– інформаційну – виникнення та розв’язання конфлікту забезпечує формування суспільно-припустимих моделей поведінки та презентацію їх суспільству[2].

Позитивним, функціонально корисним результатом конфлікту вважається розв’язання тієї проблеми, що породила суперечності й викликала зіткнення, з урахуванням взаємних інтересів і цілей усіх сторін, а також досягнення розуміння й довіри, зміцнення партнерських стосунків і співробітництва, подолання конформізму, покірності, прагнення до переваги.

Конфлікт є формою розв’язання суперечностей. Його розвиток сприяє усуненню тих недоліків і прорахунків у соціальній організації, що призвели до його виникнення.

Розв’язання конфлікту сприяє стабілізації соціальної системи, тому що при цьому ліквідуються джерела незадоволення. Сторони конфлікту, навчені «гірким досвідом», у майбутньому будуть більше налаштованими на співробітництво, ніж до конфлікту. Крім цього, розв’язання конфлікту може запобігти виникненню більш серйозних конфліктів, що могли б виникнути, якби не було цього.

Позитивний вплив конфлікту на соціальне середовище полягає в тому, що він активізує соціальне життя, висвітлює невирішені проблеми, актуалізує гуманістичні цінності, може сприяти згуртованості групи перед зовнішньою небезпекою й ін. Негативний вплив конфлікту — порушення системи відносин, погіршення соціально-психологічного клімату та якості спільної діяльності, зниження згуртованості групи[3].

Незважаючи на позитивні моменти в конфліктах, вони все таки є явищем негативним. Зупинимося конкретно на конфліктах в праві інтелектуальної власності.

За своєю природою сфера інтелектуальної власності є досить вразливою сферою суспільного життя. З розвитком науково - технічного прогресу стало досить зручно використовувати різні об’єкти права інтелектуальної власності. Разом з тим, як свідчить практика, доволі поширеним таке використання є незаконними. В такому випадку виникає зіткнення інтересів між правовласником та користувачами.

В праві інтелектуальної власності конфлікти можуть виникати з наступних питань:

- щодо авторства та набуття прав на об’єкти інтелектуальної власності;
- щодо ліцензування та передачі прав інтелектуальної власності;
- щодо службових об’єктів права інтелектуальної власності;
- щодо примусового ліцензування.

Для сфери інтелектуальної власності все більшої актуальності набуває питання узгодження конфлікту інтересів правоволодільців та користувачів щодо умов використання об’єктів права

[1] Лебедєва, Н.Г., Джурелюк, О.Т., Самойленко, Д.О. (2009). *Основи психології і педагогіки*: консп. лекц. Алчевськ: ДонДТУ, 174.

[2] Тихомиров, О.О., Забайлович, Л.В. Інформаційно-правові конфлікти: поняття, види, особливості. *Юридична наука і практика: виклики часу: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. Т II.* Київ, Національний авіаційний університет. <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/13560>.

[3] Ємельяненко, Л.М. (2003). *Конфліктологія*. <http://readbookz.com/books/214.html>.

інтелектуальної власності. При цьому мова не йде про порушення прав. З однієї сторони правоволодільці намагаються зберегти свою монополію на використання об'єкта права інтелектуальної власності, з іншої – користувачі бажають отримати більше можливостей щодо вільного використання результатів творчої діяльності.

Одним із прикладів конфлікту інтересів у сфері права інтелектуальної власності, на нашу думку, можливо навести випадки примусового ліцензування, коли власник патенту намагається обмежити коло осіб, які можуть використовувати запатентований об'єкт. При цьому діє цілком правомірно, хоча за певних умов така поведінка може набувати ознаки зловживання правом. З іншої сторони користувач вживає всіх заходів для отримання дозволу на використання спірного об'єкта, в тому числі й шляхом звернення до уповноважених органів державної влади, за умови відсутності згоди патентовласника укласти ліцензійний договорів. Попри правомірність дій кожної із сторін, неузгодженість їх інтересів породжує певний стан конфліктності, відсутності домовленості.

В літературі часто поняття «конфлікт» співвідносять з поняттям «спір». Єдиної позиції щодо тотожності або відмінності зазначених категорій у науковій доктрині не сформовано. В етимологічному розумінні між словами «спір» і «конфлікт» є істотна різниця. Останнє походить від латинського «confliktus» (зіткнення) й означає зіткнення протилежних інтересів, поглядів, прагнень, серйозних розбіжностей. Слово «спір» тлумачиться таким чином: словесна змагальність, обговорення чого-небудь, у якому кожен відстоює свою думку; взаємне претендування на володіння чим-небудь, що вирішується судом[1]. Це зіткнення різних точок зору в процесі доказування і спростування.

Інколи визначення поняття «спір» дається через поняття «конфлікт». Так, правовий спір — це юридичний конфлікт між учасниками правовідносин, у якому кожен з учасників правовідносин захищає свої суб'єктивні права. Правові спори виникають внаслідок порушення суб'єктивних прав у результаті протиправних дій, а також у разі невизнання або оспорювання суб'єктивних прав[2].

Аналізуючи визначення правового спору, можна дійти висновку, що в юридичній літературі нема єдиного підходу щодо розуміння цього терміну. Так, Є.Б. Лупарєв під правовим спором пропонує розуміти «такий тип правових відносин, який характеризується наявністю суперечностей сторін, які були викликані конфліктом інтересів або незбіжністю поглядів на законність та обґрунтованість дій суб'єктів правовідносин»[3].

Як влучно зазначає Ківалов С.В., правовий спір є формою об'єктивації юридичного конфлікту. Моментом такої об'єктивації є звернення до уповноваженого органу[4].

Важливим є вчасне реагування на конфлікт та спір. Спором є більш активна позиція сторін щодо досягнення своєї мети.

Цікавим вбачається позиція П. Штефана щодо підходів до вирішення спору. Він виділяє три підходи:

1) з позиції сили;
2) з позиції права;
3) з позиції інтересів.

Позиція сили може забезпечуватися фізичними, кількісними, фінансовимита технічними перевагами. Дана позиція має свої недоліки:

- тягне за собою вичерпання ресурсів і при затяжному конфлікті – до програшу;
- порушує правовідносини;
- вимагає застосування негуманних способів боротьби.

Наступна позиція – позиція права, характеризується застосуванням закону в суді, третейському суді та звернення до органів державної влади. Підхід з позиції права:

- забезпечує рівність сторін;
- характеризується принципом справедливості;

[1] Ожегов, С.И. (1973). Словарь русского языка. *Сов. энцикл.*. Москва, 846.

[2] Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%BF%D1%96%D1%80>.

[3] Лупарев, Е.Б. (2002). Понятие и признаки административно – правового спора. *Журнал российского права, 2,* 44-51.

[4] Ківалов, С.В. (2011). Виборчий спір як різновид публічно – правового спору. *Наукові праці НУ ОЮА, Т. Х,* 7-19.

- може бути реалізована, якщо спірна ситуація підпадає під норми закону.

Однією з негативних сторін даного підходу є вірогідність створення ситуації, коли збереження добросовісних ділових відносин не можливе.

Третій підхід до вирішення спору – позиції інтересів. Найбільш популярним, на думку П. Штепана є переговори та медіація. При застосуванні даних способів сторони намагаються, в першу чергу, знайти причину конфлікту, а потім визначитись із шляхами їх вирішення. Позиція інтересів дозволяє використовувати різні засоби для вирішення спору чи конфлікту. Сторони самі вирішують яким буде результат переговорів. Це може бути виграш для обох конфліктуючих сторін, а може бути для однієї сторони виграш, а для іншої програш. Дана позиція забезпечує рівноправні переговори з залученням незацікавленої особи, дозволяє зберегти дружні, ділові відносини та виробити рішення, що буде задовольняти обидві сторони[1].

Таким чином, вбачається можливим зробити висновок про те, що конфлікт є категорією більш широкою, оскільки передбачає зіткнення інтересів сторін, які не завжди можуть бути пов'язані з порушенням прав та інтересів сторін, тоді як спір – це відносини, в яких перебувають сторони у зв'язку з порушенням, невизнанням їх прав чи вчинення дій, спрямованих на таке порушення. Конфлікт без вчасного його врегулювання переростає у спір.

Висновки. Конфлікт за своєю правовою природою є явищем негативним, хоча йому притаманні і позитивні моменти, які спонукають суспільство до розвитку та переосмислення своїх дій, поглядів та інтересів. Однією із ознак громадянського суспільства є можливість вирішення конфліктів демократичним шляхом. Сторони повинні намагатися самі вирішувати конфлікти, які виникають між ними, визнаючи основною метою дійти згоди, а не шукати неправих. Якщо обидві сторони будуть націлені на один і той же результат – досягнення примирення, то конфлікт зможе бути вичерпаний з нанесенням найменших як моральних так і фінансових витрат для сторін.

Отже, як висновок, можемо сказати, що конфлікт – це явище з подвійною природою. Як правило, воно несе негативні наслідки хоча б для однієї із сторін. Іншою стороною цього явища є повчальний елемент який стає видимим для сторін тільки з того моменту, коли сторони направлять свої сили на врегулювання конфлікту та на запобігання таких конфліктів в подальшому.

References

1. Babkina, O.V., Gorbatenko, V.P. (2006). *Politologija*: navchal'nij posibnik. Kyiv: VC.
2. Emel'janenko, L.M. (2003). *Konfliktologija*. <http://readbookz.com/books/214.html>.
3. Galicin, L. (2008). *Konfliktologija dlja upravlincja*. Kyiv. SHk. Svit.
4. Inshin, M.I. (2006). Trudovi konflikti ta trudovi spori u sistemi social'nih vidnosin. *Forum prava, 2.* <www.nbuv.ua>.
5. Kisel'ova? O.I. (2014). Pitannja spivvidnoshennja trudovih konfliktiv ta trudovih sporiv. *Pravovi noveli: Naukovo-virobnichij zhurnal, 1,*36-40.
6. Kivalov, S.V. (2011). Viborchij spir jak riznovid publichno – pravovogo sporu. *Naukovi praci NU OJUA., T. H.,* 7-19.
7. Lebedєva, N.G., Dzhureljuk, O.T., Samojlenko, D.O. (2009). *Osnovi psihologiї i pedagogiki*: konsp. lekc. Alchevs'k: DonDTU.
8. Luparev, E.B. (2002). Ponjatie i priznaki administrativno – pravovogo spora. *ZHurnal rossijskogo prava, 2,* 44-51.
9. Material z Vikipedii — vil'noi enciklopedii. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%BF%D1%96%D1%8>.
10. Ozhegov, S.I. (1973). Slovar' russkogo jazyka. *Sov. jencikl*. Moskva, 846.
11. Shemshuchenko, JU.S. (2001). JUridichna enciklopedija: v 6 t. Kyiv: "Ukr. encikl.", *T. 3*.
12. Shtepan, P. *Al'ternativnye sposoby razreshenija sporov*. <http://www.lawclinic.ru/library.phtml?m=1&p=12>.
13. Tihomirov, O.O., Zabajlovich, L.V. Informacijno-pravovi konflikti: ponjattja, vidi, osoblivosti. *JUridichna nauka i praktika: vikliki chasu:Materiali V Mizhnarodnoi naukovo-praktichnoi konferencii. T II.* Kyiv, Nacional'nij aviacijnij universitet. <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/13560>.
14. Verbec', V.V., Subot, O.A., Hristjuk, T.A. (2009). *Sociologija*: navchal'nij posibnik. Kyiv: Kondor.
15. Zhavoronkova, G.V., Skibic'kij, O.M., Sivashenko, T.V., Tuz, O.I. *Upravlinnja konfliktami*. <http://pidruchniki.com/18730410/psihologiya/zagalne_ponyattya_konfliktnoyi_situatsiyi_konfliktu#8>.

[1] Штепан, П. *Альтернативные способы разрешения споров*. <http://www.lawclinic.ru/library.phtml?m=1&p=12>.

Ольга Потопахіна, к. ю. н.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Україна

ФУНКЦІЇ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Olga Potopakhina, PhD in Law
Odesa I. I. Mechnikov National University, Ukraine

FUNCTIONS OF LABOR CONTRACT IN MODERN CONDITIONS OF MANAGING

The author examines features of labor contract in modern conditions of managing. There are a list of core functions which were defined and characterized. Special attention is paid to features of a labor contract in the Draft Labor code of Ukraine. The author considers regulatory, statutory, normative, protective and social functions of a labor contract. The author stresses special significance of social function of a labor contract in modern period and draws attention to the fact that social nature of a labor contract is one of significant differences from civil law contracts. In current economic conditions actualizes the value of a labor contract as the main form of implemenntation of constitutional right to work. A labor contract is the central institute of labor law, which main criterion for existence of labor relations between an employee and an employer.

Key words: labor contract, functions of a labor contract, draft Labour Code of Ukraine, social function

Актуальність дослідження. Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання трудового договору є предметом юридичної науки вже багато років. Але при цьому не можна говорити, що в результаті здійснених досліджень було сформулювано чіткі та абсолютні, загальноприйнятні висновки. У цей час відносно основної трудоправової категорії «трудовий договір» наукові дискусії не зупиняються. Підвищена увага до проблематики трудового договору, зокрема до його функцій у сучасний період, обумовлюється як внутрішніми, так і зовнішніми факторами.

У сучасних умовах трудовий договір набуває особливого значення не тільки у зв'язку з процесами глобалізації, а й у зв'язку зі світовою фінансово-економічною кризою. У міру розростання кризи в країнах стали впроваджуватися державні заходи щодо запобігання економічного спаду та зменшення наслідків втрати роботи для населення. Спільні зусилля держав по боротьбі з економічною кризою стали дієвим інструментом з подолання соціальних та економічних труднощів. Проте, стан ринку праці в багатьох країнах продовжує погіршуватися і, скоріше за все, це поставить під загрозу більшість досягнень останнього десятиліття в питаннях забезпечення людей гідною роботою[1]. Ще 8 вересня 2000 була прийнята Декларація тисячоліття ООН, яка ставила завдання забезпечення того, щоб глобалізація стала позитивним фактором для всіх народів світу. Саме трудовий договір забезпечує правовий захист працівників у сучасних умовах глобалізації. У Декларації МОП про соціальну справедливість в цілях справедливої глобалізації, прийнятій на 97-й сесії Міжнародної конференції праці 10 червня 2008 року, відзначається, що у світі, який стає усе більш взаємозалежним і складним, та з урахуванням глобалізації виробництва, важливість трудових правовідносин повинна визнаватися як засіб забезпечення правового захисту працівників[2].

[1] *Доклад ООН об осуществлении целей в области развития, сформулированных в Декларации тысячелетия, за 2010* (опубликован Департаментом ООН по экономическим и социальным вопросам (ДЭсв), июнь 2010г.) <http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1031884>.

[2] Декларация МОТ о социальной справедливости в целях справедливой глобализации (принята Международной конференцией труда на ее 97-й сессии, Женева, 10 июня 2008 г.): *Труд за рубежом*, *4,* 138-156.

Так, А.М. Лушніков, М.В. Лушнікова справедливо вказують на те, що в умовах ринку договори про працю стають однією з найважливіших проблем трудоправової науки. Дослідити її тільки з традиційних позицій трудового договору вже неможливо. Отже, необхідні нові, загальнотеоретичні підходи, що враховують сучасні досягнення теорії договорів[1].

Зазначені обставини повинні бути основою для дослідження проблематики трудового договору. Як на науковому, так і на законодавчому рівні необхідно визначити або уточнити, відповідно сучасним умовам господарювання, роль і функції, зміст, сторони трудового договору, сферу його дії, відмінності від суміжних цивільно-правових договорів, пов'язаних із працею, тощо.Проблемам правового регулювання трудового договору присвячено наукові праці відомих вчених-трудовиків: Ф.М. Левіант, Р.З. Лівшиця, С.П.Маврина, А.Ю. Пашерстника, О.С. Пашкова, П.Р. Стависького, А.І. Ставцевої, В.М. Толкунової, К.П. Уржинського, О.С. Хохрякової та ін.). Теорію трудового договору досліджують сучасні вітчизняні та зарубіжні вчені: Н.Б. Болотіна, Є.М. Бондаренко, В.С. Венедіктов, Л.П. Гаращенко, С.Ю. Головіна, Г.С. Гончарова, К.Н. Гусов, О.В. Данилюк, В.В. Жернаков, М.І. Іншин, В.М. Лебедєв, М.В. Лушнікова, А.М. Лушніков, С.П. Маврін, П.Д. Пилипенко, Ю.П. Орловський, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, С.О. Сільченко, О.В. Смирнов, Г.І. Чанишева, Є.Б. Хохлов Н.М. Хуторян, О.А. Яковлєв, О.М. Ярошенко та ін.

Особливе значення для ґрунтовного висвітлення поставленого питання та формування наукових поглядів автора мають наукові праці тих вчених, які стояли у витоків трудового права і вже можуть бути названі першими фахівцями з трудового права: Л.С. Таля, І.С. Войтинського, К.М. Варшавського/ Крім того, слід виокремити роботи видатного вченого-правознавця О.С. Пашкова, який свого часу зробив вагомий внесок у розвиток вчення про трудовий договір.

Сучасні науковці досліджують різні аспекти проблематики трудового договору. Так, Н.Б. Болотіна у своїх працях звертала увагу на нові тенденції у трудовому договорі в умовах становлення ринкових відносин в Україні. Г.І. Чанишева і Б.А. Римар дослідили теоретичні та практичні проблеми правової регламентації видів трудового договору. Проблеми договірного регулювання трудових відносин у нових економічних умовах досліджуються у монографії Н.О. Мельничук. Професор В.Г. Ротань у своїх наукових працях висвітлює питання практичного застосування трудового законодавства, у тому числі норм про трудовий договір.

Теоретичні аспекти правового регулювання трудового договору були предметом дисертаційного дослідження багатьох вітчизняних вчених в галузі трудового права, таких як: П.Д. Пилипенко (2001), З.Я. Козак (1999), Ю.В. Баранюк (1999), С.О. Сільченко (2001), В.В. Лазор (2001), О.Я. Орловський (2001), А.М. Юшко (2002), О.М. Дуюнова (2004), Д.Р. Лещух (2005), С.М. Глазько (2005), Б.А. Римар (2009), Ю.В. Баскакова (2010), В.А. Андронова (2010), Ю.В. Кернякевич (2012), С.В. Мороз (2012), Е.В. Бабенко (2013), Я.А. Одовічена (2013) та ін.

Метою даної наукової статті є дослідження функцій трудового договору у сучасних умовах господарювання, внесення теоретично обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Трудовий договір є одним із видів договорів у трудовому праві, який займає особливе місце у сучасному світі праці. Безспірним є той факт, що трудовий договір як соціально-правове явище існує у певних соціальних та історичних умовах. Трудовий договір є однією з цих умов та змінюється разом з усіма умовами. Тому поняття трудового договору, наприклад, у радянський період, відрізняється від поняття трудового договору у дореволюційну епоху. З цього приводу, А.Ф. Нуртдінова і Т.Ю. Коршунова висловлюються, що немає передумов для корінної зміни моделі трудового договору, так як соціально-економічна сутність трудових відносин залишилася колишньою. Відношення працівника до засобів виробництва, спосіб їх поєднання з робочою силою в умовах ринкової економіки і при соціалізмі є схожими у своїй основі. Можна лише ставити питання про зміну суб'єкта власності на засоби виробництва, але не про зміну соціально-економічної сутності праці, а це і визначає незмінність основних правових конструкцій у сфері трудового права[2].

Трудовий договір як юридичний факт є найбільш поширеною підставою виникнення індивідуальних та колективних трудових правовідносин та існування їх у часі. Трудовий договір виступає як центральний інститут трудового права, тобто є системою правових норм, що регулюють

[1] Лушников, А.М., Лушникова, М.В. (2009). *Курс трудового права*, Москва: Статут, 268.

[2] Нуртдинова, А.Ф., Коршунова, Т.Ю. (1994). Трудовой договор в современных условиях: *Государство и право*, *2,* 33-40.

прийняття на роботу (укладення трудового договору), переведення на іншу роботу (зміну умов трудового договору) та припинення трудового договору.

Як відзначає О.В. Лаврінєнко, роль та значення трудового договору в сучасних умовах господарювання обумовлюється насамперед його економіко-правовим, господарським значенням. Він є основною правовою формою залучення, розподілу, перерозподілу, закріплення та раціонального використання трудових ресурсів на території держави. Такий договір опосередковує правовий зв'язок між працівником і конкретним підприємством, установою чи організацією відповідної галузями господарства, регіонами держави, включає їх до складу членів трудових колективів[1].

У чинному КЗпП трудовий договір визначається як угода про працю. Згідно з частиною першою ст. 21 КЗпП України, трудовий договір є угодою між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Визначення поняття трудового договору як угоди між працівником і роботодавцем відтворено й у проекті Трудового кодексу України (далі – ТК України)[2], відповідно до частини першої ст.32 якого трудовий договір – це угода між працівником і роботодавцем, за якою працівник зобов'язується особисто виконувати роботу (трудову функцію), визначену цією угодою, з додержанням правил внутрішнього трудового розпорядку, під керівництвом та контролем роботодавця, а роботодавець – надати працівникові роботу за цією угодою, забезпечувати безпечні й здорові умови праці, належні санітарно-побутові умови та своєчасно і в повному обсязі виплачувати заробітну плату. Відповідно до ст. 41 ТК України, трудовий договір укладається в письмовій формі у двох примірниках, які мають однакову юридичну силу.

На відміну від діючого КЗпП України у ст. 33 проекту ТК України вперше чітко визначений зміст трудового договору: в частині другій закріплені обов'язкові умови трудового договору, а в частині третій – додаткові.

Поняття та зміст трудового договору є підгрунтям для визначення його функцій. Під функціями у філософській літературі прийнято розуміти зовнішні прояви властивостей будь-якого об'єкту у даній системі відносин. Інакше кажучи, категорія «функції» дозволяє характеризувати сутність будь-якого явища, що проявляється у його взаємодії з іншими (зовнішніми) явищами. Оскільки трудовий договір є елементом механізму правового регулювання праці, тобто категорією службовою, то функції трудового договору дозволяють виразити його цільове призначення. Таким чином, сутність трудового договору, що виявляється у його функціях, можна виявити, відповівши на питання про те, заради досягнення яких цілей існує дане соціальне явище.

Однією з перших слід назвати *регулятивну функцію трудового договору.* Будучи підставою виникнення та існування у часі трудових правовідносин, трудовий договір виконує функцію їх специфічного регулятора. Як відзначає Є.Б. Хохлов, трудовий договір є соціальним регулятором, тобто він є фактором формування системи економічних відносин, а у правовому плані – фактором формування правопорядку у сфері праці, і в цій своїй якості являє собою елемент об'єктивного права[3].

Як юридичний акт трудовий договір виступає одним із способів регулювання трудових відносин. Це положення знайшло відображення у проекті ТК України. Згідно з частиною другою ст.10 «Система нормативно-правових актів та інших актів, що регулюють трудові відносини» Глави 1 «Основні положення» Книги першої «Загальні положення» трудові відносини регулюються також генеральною, галузевими та територіальними угодами (колективні угоди), колективним та трудовим договорами. Сторони колективних угод та колективних договорів, трудового договору мають право врегулювати в угоді чи договорі відносини, не врегульовані трудовим законодавством.

[1] Лаврінєнко, О.В. (2007). Правовий інститут трудового договору: питання вдосконалення у світлі розробки нового Трудового кодексу України. *Економіка, Фінанси, Право, 4,* 19-23.

[2] *Проект Трудового кодексу України 2013* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46746> (2016, лютий, 21).

[3] Маврин, С.П., Хохлов, Е.Б. (2003). *Трудовое право России*. Москва: Юристъ, 263.

Трудовий договір виконує *установчу функцію*. Як юридичний факт трудовий договір забезпечує виникнення юридичного зв'язку між роботодавцем і працівником, а у більш широкому плані – включення працівника у суспільну організацію праці. В особистісному плані трудовий договір виступає фактором, що забезпечує реалізацію здатності людини до праці. Будучи юридичним фактом, трудовий договір разом з тим виступає правовою формою забезпечення зайнятості населення. Договірна форма встановлення трудових відносин дає можливість враховувати побажання працівників в сфері застосування труда та можливостей роботодавця у наданні певної роботи. У сучасних умовах господарювання здатність до праці не тільки визнається самостійним предметом договірних обов'язків але й закріплює право кожної людини вільно розпоряджатися нею, обирати вид діяльності та професію.

Юридичне значення трудового договору не обмежується тільки встановленням конкретного трудового правовідношення. Він слугує також підставою існування і розвитку трудового правовідношення: зміна сторонами умов трудового договору означає зазвичай переведення та переміщення по роботі, тобто зміну трудових правовідносин, а розірвання трудового договору означає припинення трудових правовідносин .

Нормативна функція трудового договору полягає в тому, що як результат узгодження волі двох сторін – працівника і роботодавця – трудовий договір є джерелом суб'єктивних трудових прав та обов'язків цих сторін.

Як юридичний вираз узгодження інтересів та воль його сторін, трудовий договір виступає альтернативою примусової праці. Отже, він виконує *захисну функцію*. На нашу думку, недопустимість примусової праці в якій би то не було формі є основною гарантією свободи праці. Правовий зміст принципу свободи труда полягає у праві кожного громадянина вільно розпоряджатися своїми здатностями до праці або самостійно забезпечувати себе роботою або займатися підприємництвом, або вступати у договірні правовідносини з іншими підприємцями. Крім того, зміна змісту договірних обов'язків можлива тільки за згодою працівника та припинення трудового договору можливе в будь який час за власним бажанням або за згодою сторін. В принципі свободи труда, включаючи свободу трудового договору, реалізується конституційне право на працю, яке забезпечується не тільки соціально-економічними, а й юридичними гарантіями.

Р.З. Лівщиць акцентував увагу на взаємозв'язку свободи праці та трудового договору. Визнаючи трудовий договір найважливішим, центральним інститутом радянського трудового права, вчений відзначав, що «роль і місце договору у регулюванні трудових відносин обумовлені вільним характером праці у …суспільстві»[1]. В основному інституті трудового права – трудовому договорі отримують найбільш повне втілення єдність виробничої та захисної функцій, єдність трудових прав і обов'язків.

Соціальна функція трудового договору полягає в тому, що працівникові надається щорічна оплачувана відпустка, інші види відпусток, для певних категорій працівників встановлюється скорочений робочий час, знижуються норми праці для неповнолітніх і осіб із зниженою працездатністю, надаються гарантійні та компенсаційні виплати, інші пільги та гарантії. Роботодавець бере участь у фінансуванні соціального страхування найманого працівника. Соціальні аспекти сутності трудового договору досліджені у монографії В.В. Лазор[2].

Трудовий договір використовується в якості основного засобу забезпечення безпечних та здорових умов праці. Законодавець передбачає обов'язок роботодавця проінформувати працівника про умови його роботи, включити до змісту трудового договору спеціальні зобов'язання щодо безпеки та гігієни праці.

У національному законодавстві найважливіші норми щодо забезпечення безпечних та здорових умов праці закріплені в Законі України "Про охорону праці" від 14 жовтня 1992 р.[3], у трьох главах КЗпП (глава XI "Охорона праці", глава XII "Праця жінок", глава XIII "Праця молоді")[4], а також у підзаконних актах - положеннях, правилах, інструкціях, актах соціального діалогу,

[1] Лившиц, Р.З., Чубайс, Б.М. (1986). *Трудовой договор*. Москва: Наука, 6-10.

[2] Лазор, В.В. (2002). *Теоретические и социальные аспекты сущности трудового договора и порядок разрешения споров при невыполнении его условий*. Луганск: ВНУ им. В. Даля.

[3] *Про охорону праці 1992* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/2694-12> (2016, лютий, 21).

[4] *Кодекс законів про працю України 1971* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 50, 375.

локальних нормативно-правових актах.

Забезпечення безпечних і здорових умов праці слід розглядати як одну з основних умов трудового договору. Умови трудового договору не можуть містити положень, що погіршують становище працівника порівняно з чинним законодавством.

Висновки. У сучасних умовах господарювання зберігається значення трудового договору як основної форми реалізації конституційного права на працю. Трудовий договір залишається центральним інститутом трудового права, основним критерієм наявності трудових правовідносин між працівником і роботодавцем.

Трудовий договір виконує регулятивну, установчу, нормативну, захисну і соціальну функції. Остання набуває у сучасний період особливого значення. Соціально-правовий зміст трудового договору виявляється у наданні працівникам певних гарантій, пільг, передбачених трудовим законодавством. Відповідно до ст.45 Конституції України кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом[1].

У даній статті не згадується про трудовий договір, з чим не можна погодитися, адже гарантії, передбачені ст.45 Конституції України, надаються тільки працюючим на умовах трудового договору. Закріплення трудового договору на конституційному рівні сприятиме підвищенню ролі та значення трудового договору як підстави виникнення та правової форми трудових правовідносин.

Саме глибока соціальна природа трудового договору є однією з істотних відмінностей його від суміжних цивільно-правових договорів, пов'язаних з працею. Разом з іншими істотними відмінностями, зазначена відмінність свідчить про неможливість заміни трудового договору цивільно-правовими договорами у сучасних умовах господарювання.

References

1. Deklaratsiia MOT o sotsialnoi spravedlivosti v tseliakh spravedlivoi hlobalizatsii (priniata 10.06.2008). *Trud za rubezhom, 4,* 138-156.
2. *Doklad OON ob osushchestvlenii tselei v oblasti razvitiia, sformulirovannykh v Deklaratsii tusiacheletiia* (opublikovano departamentom OON po ekonomicheskim i sotsialnum voprosam, iiun 2010). <http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1031884>.
3. *Kodeks zakoniv pro pratsiu 1971* (Verkhovnaia Rada Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 50, 375.
4. *Konstytutsiia Ukrainy 1996* (Verkhovnaia Rada Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30, 141.
5. Lavriienko, O.V. (2007). Pravovyi instytut trudovogo prava: pytannia vdoskonalennia u svitli rozrobky novogo Trudovogo kodeksu Ukrainy. *Ekonomika, Finansy, Pravo*, *4,* 19-23.
6. Lazor, V.V. (2002). *Teoreticheskie i sotsialnye aspektu sushchnosti trudovogo dogovora I poriadok razresheniia sporov pri nevypolnenii ego uslovii*. Lugansk: VNU im. V. Dalia.
7. Livshyts, R.Z., Chubais, B.M. (1986). *Trudovoi dogovor*. Moskva: Nauka.
8. Lushnikov, A.M., Lushnikova, M.B. (2009). *Kurs Trudovogo prava*. Moskva: Statut.
9. Mavryn, S.P., Khokhlov, Ye.B. (2003). *Trudovoe pravo Rosii*. Moskva: Yurist.
10. Nurtdynova, A.F., Korshunova, T.Yu. (1194). Trudovoi dogovor v sovremennykh usloviiakh. *Gosudarstvo i pravo, 2,* 33-40.
11. *Pro okhoronu pratsi 1992* (Verkhovnaia Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/2694-12> (2016, lityi, 21).
12. *Proekt Trudovogo kodeksu Ukrainy 2013* (Verkhovnaia Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46746> (2016, lityi, 21).

[1] *Конституція України 1996* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30, 141.

Yuliia Ivchuk, PhD in Law
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Ukraine

CURRENT ISSUES OF ENSURING DECENT AND SAFE WORKING CONDITIONS

This article is devoted to the current issues of ensuring decent and safety working conditions. The notions: “safe and healthy working conditions” and “work safety” are analyzed. It is proved that these categories are identical, the main similar feature of what is inherency of professional risk. In the author’s opinion, the content of "safe and healthy working conditions (work safety)" takes new doctrinal meaning in the light of the concept of decent work today. It is emphasized that "safe and healthy working conditions" and "social security" are attributed to some key features of decent work. Also they are the principles of decent work implementation that haven't been studied in modern law science and they're the promising directions for future research.

Key words: safe and healthy working conditions, work safety, social protection, decent work, social security, social development.

Achieving sustainable economic and social development of Ukraine is directly related to the welfare of society that developed at the base of a decent, safe and productive labour of employees and at the same time ensured a high level of social protection of the population. According to the Strategy for Sustainable Development "Ukraine - 2020", approved by the President of Ukraine Decree on 12 January 2015 № 5/2015, one of the major motion vectors to implementation in Ukraine European standards of life is the safety vector. Under this vector the state authorities should paid the special attention to the life safety and human health, to the protection of socially vulnerable groups and others. (Chapter 2: "The purpose of the Strategy implementation and vectors")[1].

Today in Ukraine there are many factors, including in social and humanitarian fields that hinder the security of individuals, society and the state (national security). Thus, article 7 of the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" named such major threats in this area: crisis of social protection system, aggravation and others[2].

So, despite the fact that in Ukraine as in the social, legal state human, his life and health, honor and dignity, integrity and security recognized the highest social value (Art. 3 of the Constitution of Ukraine) and also Art. 43 and 46 of the Basic Law declares the right of everyone to safe and healthy working conditions and social protection, unfortunately, the level of public safety and social security tends to decrease.

Thus, in the context of abovementioned, we exemplify the dynamics of several important indicators of life quality in Ukraine in the field of labour safety and social protection in the last three years. According to the State Statistics Service of Ukraine for 2012 every ninth injured at the production place lost employability and became disabled, in 2013 - every ninth, and in 2014 - every eighth[3]. So, unfortunately, the level of labour safety at the production place actually decreased in recent years.

Considering the wise saying of Pope of the Roman Catholic Church Benedict XVI that qualitative indicators of civilization determined by attitude of society to older generation[4], we should note another one important indicator of life quality in Ukraine, but in the social protection field (dynamic of correlation of average monthly pension and the average monthly salary for the last three years, in %). Thus, the correlation of average monthly pension to the average monthly salary (at the beginning of the year) in 2013 was 47%, in 2014 - 45% in 2015 - already 44%[5] So, and this indicator has stable decreasing dynamics in

[1] *Указ про Стратегію сталого розвитку "Україна – 2020" 2015* (Президент України). *Офіційний вісник України, 4,* 67.
[2] *Закон про основи національної безпеки України 2003* (Верховна Рада України). *Урядовий кур’єр, 30.*
[3] *Травматизм на виробництві у 2013 році* (2014). Державна служба статистики України. *Статистичний бюлетень.* Київ, 8.
[4] Kiger, P. (2013). *On Aging, Some Papal Pearls of Wisdom*. Bulletin Today.
[5] Соціальний захист населення (2015). Державна служба статистики України. *Статистичний збірник, 11.*

Ukraine compared to the EU, where the average value is 60%[1].

In connection with the situation in the east of Ukraine and the massive displacement of the population of Donetsk and Lugansk regions to other regions of the country there are new manifestations of poverty risks related to the loss of property and work, injury risks to employees, especially working in services of gas, water, electricity delivery, etc., located on the boundary of the zone of the antiterrorist operation.

In Art. 8 of the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" the main direction of government policy on national security in the social and humanitarian fields considers as the development of an effective social security system, protection and recovery of persons' physical and mental health [2].Therefore, taking into account the national level of issues concerning with the improvement of the employees safety in Ukraine, development an effective and multifunctional system of social security of the population, in our opinion, it is necessary and timely to conduct comprehensive studies of the legal nature of mentioned elements of national security, to study a variety of conceptual approaches to its definitions and problems of its relationship. The above mentioned in future will conduct the terminological unification of these concepts in the labour law and social security law sciences. It will contribute to the improvement of legal regulation of relations in the field of enforcement of the right to safe and healthy working conditions and social protection that, eventually, provides the quality of our lives.

It is well known that one of the tasks of legal science is the creation of categories system; all such concepts have become reliable tools, the basis for the correct and precise, logical and adequate reflection of the provisions of labour and social security legislation. Legal science (or its fields) should have the appropriate tools of knowledge: the developed system of categories and concepts - conceptual framework defined by the subject of this science. Its formation is an important task and purpose of the science, the constant of its existence[2].

Some issues of concept definition of "safe and healthy working conditions (safety)" and "social protection (social security)" in labour law and social security law fields have been studied by such scientists: N. B. Bolotin, S. A. Goloshchapov, J. A. Gorbachev, P. O. Izuyita, S. M. Prylypko, S. M. Sinchuk, E. E. Machulska, O. H. Chutcheva, I. I. Shamshina and others. However, a comprehensive study of the nature of these legal concepts in modern conditions of developing the innovative socially-oriented market economy in Ukraine is not yet done.

The article aims to clarify the content of concepts of "safe and healthy working conditions (safety)" and "social protection (social security)," to identify the characteristics of doctrinal formal and legal approaches to definitions of these concepts, to study the problem of its relationship.

The objectives that specify this purpose include: 1) generalization of general-theoretical, special legal literature provisions on the legal nature of the concepts of "safe and healthy working conditions (safety)" and "social protection (social security)"; 2) the use of formal logic, comparative legal methods of knowledge in the process of identifying and studying of these issues; 3) formulation and substantiation of conclusions and proposals on the research and others.

Thus, let's consider the essential features of synonymous concepts of "safe and healthy working conditions" and "labour safety". Its synonymy follows from the fact that the term "safe and healthy working conditions" enshrined in the Basic Law, frequently replaced by the term "labour safety" in the laws on labour [3,4]. In the special legal literature these terms are also often identical[5,6]. Thus, the present study fully supported the position of legislators and lawyers that identify these concepts.

Under the influence of communist ideology, with technocratic approach or from the position of the

[1] Сазонець, О.М. (2014). Європейські пріоритети у реформуванні пенсійної системи в Україні. *Ефективна економіка.* <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3591>.

[2] Панов, Н.И. (2006). Методологические аспекты формирования понятийного аппарата юридической науки. *Правоведение: Известия высших учебных заведений, 4,* 18.

[3] *Закон про охорону праці 1992* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України,* 49, 668.

[4] *Закон про затвердження Загальнодержавної соціальної програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2014-2018 роки 2014* (Верховна Рада України) *Відомості Верховної Ради,* 10, 112.

[5] Амелічева, Л.П. (2008). *Забезпечення безпеки праці як умови трудового договору*. Харків: Національна юридична академія України ім. Я.Мудрого, 85.

[6] Шемшученко, Ю.С. (1998). Юридична енциклопедія. *Том* 1. Київ, 211.

concept of "absolute security"[1] that aims "to provide full safety of collision of employee (servant) with working environment"[2], the term of "safe and healthy working conditions" defined as production factors that directly provide the consumption (use) of workforce (ability to work) within the framework that allows it normally recovering and development. In other words, such factors directly provide safety to a longer period of ability of employees and servants during their normal ability of the organism to work[3].The definition of the term "labour safety" didn't improve by the science at that time. Special legal literature duplicated this concept in the same form that was enshrined in the standard "National State Standard 12.0.002-80. Interstate standards. Labour safety standards' system. Terms and definitions" approved by the USSR State Committee on Standards on 30 September 1980 (labour safety - the state of working conditions that excluded the impact of dangerous and harmful factors on employees)[4].As we noted above, this definition is based on the concept of "absolute security". The wrong sense of what has been noted in the decision of the Federal Constitutional Court of Germany in 1979 (NJW 1979, p. 359). The wrong sense has been substantiated by that the fulfillment of requirement of absolute security would lead to the proscription of almost any application of technology, would lead to disregard of the limits of human cognitive abilities that are unacceptable for social development[5].

During the years of Ukraine's independence, in the field of labour legal terminology, these concepts began to fill with content already in constitutional anthropometric approach of knowledge, considers the existence of risk theory [6], the axiom about the potential danger[7]. Thus, an important scientific event was the proposal to include the concept of "security" to the components of axiological (value) foundations of labour law[8]. Labour law science has had no doubt the assertion that the labour safety has become such an area that in even the highest achievements will never be considered as sufficient, because it comes from the health and lives of people[9]. Legal encyclopedias fixed the labour safety as the system of legal, socio-economic, organizational and technical, sanitary measures oriented to creation of safe for health employees' working conditions[10] and others.

It is necessary to consider another definition of labour safety as a category of labour law that, in our opinion, highlights the essence of this concept in the context of this study. Labour safety − safe and healthy working conditions created by the employer through socio-economic, organizational and technical, sanitary and health care facilities and measures provided for by the system of legal and regulatory provisions to preserve life, health and disability of employees.

Substantive elements of this concept are specified such as: the existence of the system of legal provisions at constitutional, legislative level, and a significant number of technical content regulations that governing the issue of ensuring the safe and healthy working conditions; the presence of complex state-legal, organizational and technical, sanitary and other measures that were created to ensure the safety of employees; inherency of measures − occupational risk that is the subject of analysis and evaluation; diversity, multifunctional nature[11].

Thus, all the above mentioned leads to the conclusion that the category of "safe and healthy working conditions" and "labour safety" are identical, the main similar feature of what is inherency of professional

[1] Балюк, Г.І. (1999). Ядерний ризик: правові проблеми визначення, оцінювання та класифікації. Київ: *Держава й право, 4,* 238-244.

[2] Смирнов, О.В. (1977). *Основные принципы советского трудового права*. Москва, 121.

[3] Иванов, С.А., Киселев, И.Я., Лившиц, Р.З., Орловский, Ю.П., Пятаков, А.В., Цепин, А.И. (1974). *Трудовое право и научно-технический прогресс.* Москва: «Наука», 314.

[4] ГОСТ 12.0.002-80 (2008) Межгосударственный стандарт. *Система стандартов безопасности труда*. Термины и определения, 1.

[5] Саломе Челидзе (2009). Правовые средства обеспечения соблюдения требований по охране труда *Сравнительное трудовое право, 1.*

[6] Новиков, Г. (1991.) Техногенный риск и качество. *Безопасность труда в промышленности*, *12*, 4-8.

[7] Кукин, П.П., Лапин, В.Л. (1999). *Безопасность жизнедеятельности. Безопасность технологических процессов и производственная охрана труда*. Москва, 20.

[8] Панасюк, О.Т. (1993). *Аксиологические аспекты трудового права*. Киев: Киевский гос. ун-т имени Т.Г. Шевченко, 17.

[9] Прокопенко, В.І. (2000). *Трудове право України*, Харків: Фірма Консул, 362.

[10] Шемшученко, Ю.С. (1998). *Юридична енциклопедія*. Київ: «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, *1,* 211.

[11] Амелічева, Л.П. (2008). *Забезпечення безпеки праці як умови трудового договору*. Харків: Національна юридична академіяУкраїни ім. Я. Мудрого, 85.

risk.

We should note that the content of "safe and healthy working conditions (labour safety)" today takes new doctrinal meaning in the light of the concept of decent work[1]: 1) this concept considers as a key component and the defining characteristics of decent work[2]; 2) this concept recognizes by the principle of realization of decent work and determination of its evaluation criteria[3].

As for the next couple of synonymous legal categories of "social protection" and "social security", it should be noted that in legal science the social protection of population and social security largely interpreted as a function of the state and linked with its social policy and on national security policy[4].

Let's consider the definitions of these categories that already exist in the legal terminology.

Thus, one of the first definitions of social protection in the social security law science reveals its essential features in the broad and in the narrow sense. In the broad sense the social protection considered as state activity aimed at to promote the process of formation and development of a complete personality, at the detection and neutralization of negative factors affecting the personality, at creation the conditions for self-determination and self-fulfillment in life. And in the narrow sense - it is the set of legally enforceable economic and legal guarantees that ensure the compliance with important social rights and achievements of social acceptable level of life[5].

Later in the special legal literature this concept has already considered as:

1) State activity carried out in the framework of public administration and aimed at preventing the situations of social risk in the normal life of the person. It provides the optimum conditions of life and enshrines in the system of legal provisions concerning with regulation of social relations that develop in meeting the needs of the person in the proper material provision from special funds through the individual form of distribution, instead of salary or as a complement to it in the cases provided for by law, not less than the guaranteed by the state minimum level[6];

2) The system of economic, legal, organizational and other measures of the state concerning with the ensuring of the social rights and guarantees of citizens. The action of this system dedicated to the state and society care about the citizens who need help due to age, health, social status, insufficient provision of livelihood, etc.[7];

3) State measures of material, medical, cultural, educational and other character, through what turns state care for the younger generation, for citizens who are in difficult situations and need help, for citizens with special merits to the country and, in fact, for the entire population of Ukraine[8] and others.

As for social security, it should be noted that in scientific use of social security law this term is not very common, but the theory of social risk that organically intertwined is the concept of social security and is its "cornerstone" was sufficiently developed in social security law science recently[9,10]. Thus, under the social security as the legal category we understood:

1) legal, economic and political security of social rights that ensures their stability, actual use and decent living level of society members[11];

---

[1] Капліна, Г.А. (2013). Характеристика концепції гідної праці в Україні. *Актуальні проблеми права: теорія і практика, 26*, 47-54.

[2] Коляда, Т.А. (2010). Безпечні умови праці як визначальна складова концепції гідної праці: до постановки проблеми. *Вісник Харківського нац. ун-ту внутрішніх справ, 3*, 292-300.

[3] Шаульська, Л.В. (2014). Реалізація концепції гідної праці на основі забезпечення конкурентоспроможності активів людського капіталу. *Вісник Приазовського державного технічного університету, 28,* 279-278.

[4] Гончаров, А.В. (2011). *Теоретико-правові засади соціального захисту в Україні*. Луганськ: Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 12.

[5] Мачульская, Е.Е., Горбачова, Ж.А. (2001). *Право социального обеспечения*. Москва: Книжный мир, 12.

[6] Ярошенко, І.С. (2006). *Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні*. Київ: Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана, 24.

[7] Нагребельний, В.П., Болотіна, Н.Б. (1998). Соціальний захист. Київ: *Юридична енциклопедія, 5,* 558.

[8] Стаховська, Н. (2000). Соціальне забезпечення чи захист. *Предпринимательство, хозяйство и право, 8,* 52-57.

[9] Синчук, С.М. (2003). Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення. *Право України, 3,* 55-59.

[10] Болотіна, Н.Б. (2005). *Право соціального захисту України*. Київ: Знання, 48-50.

[11] Сташків, Б.І. (2007). Соціальна безпека як ін. ститут права соціального захисту населення. *Актуальні проблеми держави і права*, *34.*

2) the object of state activity[1];

3) the outcome of administrative influence[2] and others.

All the above mentioned leads to the conclusion that the categories of "social protection" and "social security" are identical, the main feature of both is inherency of social risk.

We should note that the emergence of the concept of decent work also affected at the substance of "social protection (social security)": 1) this concept as well as "safe and healthy working conditions (labour safety)" considered as a key characteristic and defining component of decent work[3]; 2) this concept recognizes as the principle of realization of decent work and determination of its evaluation criteria[4].

Thus, this study allows the following conclusions and suggestions. 1. A meaningful description of the concepts of "safe and healthy working conditions (Safety)" and "social protection (social security)" allowed identifying common and special features of these concepts. Mentioned concepts as an objective categories based on universal natural law on safety, on applied risk theory. For the "safe and healthy working conditions (labour safety)" professional risk is inherent, to "social protection (social security)" - social risk is inherent. 2. "Safe and healthy working conditions (labour safety)" is a category of labour law terminology, and "social protection (labour safety)" tends to conceptual apparatus of social security law.These concepts are independent, multifaceted and versatile. 3. The concept of national security of Ukraine causes particular doctrinal interpretation of the essence of these concepts, they are closely related to national security, and they are its independent elements. Its detailed description will carried out in future studies. 4. Based on the concept of decent work, "safe and healthy working conditions (labour safety)" and "social protection (social security)" attributed to some key attributes of decent work and they are the principles of its implementation that haven't been studied yet in modern law science and they're the promising directions for future research.

References

1. Amelicheva, L.P. (2008). *Zabezpechennya bezpeky pratsi yak umovy trudovoho dohovoru.* Natsionalna yuridichna akademiya Ukrayini im. Ya. Mudrogo. Kharkiv.
2. Amelicheva, L.P. (2008). Zabezpechennya bezpeky pratsi yak umovy trudovoho dohovoru. Kharkiv: Natsional'na yurydychna akademiyaUkrayiny im. Ya.Mudroho, 85.
3. Balyuk, H.I. (1999). Yadernyy ryzyk: pravovi problemy vyznachennya, otsinyuvannya ta klasyfikatsiyi. Kyiv: *Derzhava y pravo, 4,* 238-244.
4. Honcharov, A.V. (2011). *Teoretyko-pravovi zasady sotsial'noho zakhystu v Ukrayini*. Luhans'k: Luhan. derzh. un-t vnutr. sprav im. E. O. Didorenka.
5. Kaplina H.A. (2013). Kharakterystyka kontseptsiyi hidnoyi pratsi v Ukrayini. *Aktual'ni problemy prava: teoriya i praktyka, 26,* 47-54.
6. Kiger, Patrick (2013). *On Aging, Some Papal Pearls of Wisdom*. Bulletin Today.
7. Kolyada, T.A. (2010). Bezpechni umovy pratsi yak vyznachal'na skladova kontseptsiyi hidnoyi pratsi: do postanovky problemy. *Visnyk Kharkivs'koho nats. un-tu vnutrishnikh sprav, 3,* 292-300.
8. Kukyn, P.P., Lapyn, V.L. (1999). Bezopasnost' zhyznedeyatel'nosty. Bezopasnost' tekhnolohycheskykh protsessov y proyzvodstvennaya okhrana truda. Moskva.
9. Panasyuk, O.T. (1993). *Aksyolohycheskye aspekty trudovoho prava*. Kyev: Kyevskyy hos. un-t ymeny T.H. Shevchenko.
10. Panov, N.I. (2006). Metodologicheskie aspekty formirovaniya ponyatiynogo apparata yuridicheskoy nauki. *Pravovedenie: Izvestiya vyisshih uchebnyih zavedeniy, 4,* 18.
11. Prokopenko, V.I. (2000). *Trudove pravo Ukrayiny*. Kharkiv: Firma Konsul.
12. Sazonets, O.M. (2014). Evropeyski prioriteti u reformuvanni pensiynoyi sistemi v Ukrayini. *Efektivna ekonomIka.* <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3591>.
13. Shaul's'ka, L.V. (2014). Realizatsiya kontseptsiyi hidnoyi pratsi na osnovi zabezpechennya konkurentospromozhnosti aktyviv lyuds'koho kapitalu. *Visnyk Pryazovs'koho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu, 28,* 279-278.
14. Shemshuchenko, Yu.S. (1998). *Yurydychna entsyklopediya*, *Tom 1.* Kyiv.
15. Shemshuchenko, Yu.S. (1998). *Yurydychna entsyklopediya*. Kyiv: «Ukrayins'ka entsyklopediya» imeni M.P. Bazhana, *1,* 211.

[1] Копан, О. (2001). Соціальна безпека як об'єкт державної діяльності. *Право України, 11,* 26-27.

[2] Копан, О.Л. (2001). Соціальна безпека – результат управлінського впливу. *Вісник АПіСВ, 3,* 46-61.

[3] Коляда, Т.А. (2010). Безпечні умови праці як визначальна складова концепції гідної праці: до постановки проблеми. *Вісник Харківського нац. ун-ту внутрішніх справ, 3,* 292-300.

[4] Шаульська, Л.В. (2014). Реалізація концепції гідної праці на основі забезпечення конкурентоспроможності активів людського капіталу. *Вісник Приазовського державного технічного університету, 28,* 279-278.

16. Smyrnov, O.V. (1977). Osnovnye pryntsypy sovet·skoho trudovoho prava. Moskva.
17. Sotsialniy zahist naselennya (2015). Derzhavna sluzhba statistiki Ukrayini. *Statistichniy zbirnik, 11.*
18. Travmatizm na virobnitstvi u 2013 rotsi (2014) Derzhavna sluzhba statistiki Ukrayini. *Statistichniy byuleten*. Kiyiv*, 8.*
19. *Ukaz pro Strategiyu stalogo rozvitku "Ukrayina – 2020" 2015* (Prezident Ukrayini). *Ofitsiyniy visnik Ukrayini*, 4, 67.
20. Yvanov, S.A., Kyselev, Y.Ya., Lyvshyts, R.Z., Orlovskyy, Yu.P., Pyatakov, A.V., Tsepyn, A.Y. (1974). *Trudovoe pravo y nauchno-tekhnycheskyy prohress*. Moskva: «Nauka».
21. *Zakon pro ohoronu pratsi 1992* (Verhovna Rada Ukrayinyi). *Vidomosti Verhovnoyi Rady,* 49, 668.
22. *Zakon pro osnovi natsionalnoyi bezpeki Ukrayini 2003* (Verhovna Rada Ukrainyi). *Uryadoviy kur'er, 30*.
23. *Zakon pro zatverdzhennya Zagalnoderzhavnoyi sotsialnoyi programi polipshennya stanu bezpeki, gigieny pratsi ta vyrobnychogo seredovyscha na 2014-2018 roky 2014* (Verhovna Rada Ukrayinyi). *Vidomosti Verhovnoyi Rady,* 10, 112.

Olena Sereda, PhD in Law
Yaroslaw Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

THE LABOR LEGISLATION OF UKRAINE: THE ISSUES OF ADAPTATION TO THE EUROPEAN UNION STANDARTS

The article aims to study universal, international and the European standards in the labour organization field. Such standarts formalized and represented in some of the most important international legal acts and charters of international organizations. It's considered the feature of modern legal regulation and labour organization at both European and national level. Comparative legal analysis of labour organization standards in international legal documents has been conducted. Also it's studied all the main legal documents that enshrine European standards of labour organization and its impact on national policy and legislation of Ukraine. It's determined the most important features that are inherent to structural level of the labour organization standards system in the member states of the European Union and its possible implementation in Ukraine.

Key words: standard, organization of labour, European Union, international labor law.

Gradually, the issue of organization and protection of human labour goes beyond each state that contributed to its international extension. That is why there is a need to study the universal, international, and, in our case, the European standards in the labour organization field. Such standarts formalized and represented in some of the most important international legal acts and charters of international organizations. These standards should be based on universal standards of human rights and interests determined by the level that must be provided for each person and state.

Currently the issue of labour organization is the subject of scientific and the object of practical activity of enterprises, organizations and institutions, because the rationally and effectively organized labour process is an important factor of the labour productivity growth, production's cost cutting. This, in turn, promotes the competitiveness of market economy subjects.

The labour organization standards should provide abovementioned aspects, because its main task is the optimal combination of working conditions and production goods in the labour process for creation the efficiency work places and production structures.

The purpose of the study is to define, to set and to analyze the basic European standards of labour organizations, to reveal its values and to define the features of its formalization and implementation.

Among the famous scholars, who have been studied the European standards of labour organization, we should note following: V. F. Bezpyata, V. S. Venediktova, L. P. Garashchenko, K. N. Husova, N. I. Yesinova, V. V. Zhernakova, G.T. Zavinovska, V. V. Zakharov, I. Ya. Kiselev, L. I. Lazor, M. O. Lysyuk, V. M. Lukashevich, K. V. Melnik, S. M. Prylypko, V. I. Prokopenko, V. M. Repin, V. B. Rurinkevich, O. A. Telichko, G. I. Chanysheva, O. M. Yaroshenko.

Before we start the research of the European labour organization standards, it's necessary to determine the definition of labour organization and the definition of standard. Labour organization refers to bringing people's work in a system characterized by internal ordering, coherence and cooperation direction for joint programs realization and goals achieving. Organization of work has both static aspect, the structure of the work, and dynamic aspect, functioning, behavior, human interaction during work activity. Organization of work can also be considered as a way of combining the direct producers with the production goods in order to create favorable conditions for obtaining high social and economic results[1]. As for standards, it refers to determine the expected (received) quality, ratified model that is the basis of the evaluation process[2], a document drawn up as a result of a experts consensus approved by specialized

[1] Організація праці, її форми та принципи. *Бізнес портал Луцька*. <http://toplutsk.com/articles-article_1518.html>.

[2] Кашкин, С.Ю. (2001). *Хартия Европейского союза об основных правах: комментарий: научное издание*. Москва: Юриспруденция, 36.

organization and aims to achieve an optimum degree of order in this field[1].

Every field of public life has its own requirements for standards, including the labour organization field. Firstly, it is advisable to turn attention to human rights standards. Mr. Rabinovich points to the need to clarify the meaning of international human rights standards, particularly European. According to his definition, European human rights standards - are fixed in legal acts and documents of international organizations principles and provisions concerning human rights and freedoms, designed to serve as benchmarks for respective internal legal practice[2].

Therefore, it's possible to determine the definition of labour organization European standards. It considers as ordered system of international norms and principles, developed on the basis of mutual agreements between states on the issues related to the recognition and consolidation of fundamental rights in the labour organization field, hired labour regulation and its certain conditions, individual and collective employees' interests protection, migrant employees legal status definition, labour regulation of certain categories of employees, social policy formation and the definition of its priorities. The creation of this system, ensuring its integrity, unity and functional capacity is the result of legislative activities carried out within the most European and international organizations. This activity has orderly and systematic character that achieved through a clear redistribution of tasks and functions of international organizations, coordination of interest between the states and compliance with universally recognized provisions and principles of modern law[3].

European labour organization standards - are the kind of normative substance of international labour law that reflects the results of countries' activity aimed by bringing the social values to market economy. The content of these standards is the concentrated reflection of the experience of many European countries, the result of meticulous selection of the most important and universal norms and provisions of national legal systems transformed into international standards[4].

Considering the feature of modern labour organization European standards and its impact on national policy and legislation of some states, we can conclude that after the Second World War the international community has begun intensive comprehension of the importance and significance of human rights issue and the problem of its protection, the value of human life and health and the need to meet social and economic needs.

It started to create numerous international organizations that developed the minimum labour organization standards, that involvement the various specialists to resolve issues related to the impact on states that violate fixed standards, that provide various assistance to states that need it[5].

Gradually, the issue of protection and defense of labour rights has gone beyond each state and became an international problem. Therefore, there was need for the universal international legal and particular European standards of labour organization that are reflected in a number of important international legal acts[6].

The most important European standards of labour organization fixed in the Charter and Conventions of the International Labour Organization. This organization was originally established as a specialized agency of the League of Nations, and after the Second World War - the United Nations that was founded in 1919 by the governments of various countries to promote international cooperation in ensuring the safeguarding of world peace and to reduce the social inequities by improving the working conditions[7].

The International Labour Organization adopts various conventions, develops recommendations and

---

[1] Международные акты о правах человека. Сборник документов (2000). *Европейская конвенция про защиту прав человека и основоположных свобод от 4 октября 1950 р.* Москва. Издательская группа Норма-Инфра, 539.

[2] Міністерство юстиції України. Центр порівняльного права (2001). *Ніццький договір та розширення Європейського Союзу*. Київ: Логос, 21.

[3] Телічко, О.А. (2011). Процес адаптації трудового законодавства України в сфері охорони праці до європейських стандарті. *Юридична наука і практика, 1,* 24-30.

[4] Мельник, К.В. (2011). До питання адаптації трудового законодавства до міжнародних норм. *Форум права, 1,* 647-649.

[5] Безп'ята, В.Ф. (2011). Використання міжнародно-правових актів при захисті права на працю. *Форум права, 1,* 47-49.

[6] Вавженчук, С.Я. (2011). Сутність та зміст захисту й охорони трудових прав у законодавстві України. *Юридична наука і практика, 1,* 89-91.

[7] Міжнародна організація праці. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія.* <https://uk.wikipedia.org/wiki/Міжнародна_організація_праці>.

sets international standards in the labour organization, employment, training, working conditions, social security, work safety and health care fields. During its activities, the organization has adopted nearly 190 conventions and 200 recommendations.

International Labour Organization responsible for the development of international standards of labour organization and for the supervision over its observance. This is the one tripartite institution within the United Nations, bringing together representatives of government, employers and employees for the aim of general policymaking and programs determination to ensure the worthy work to all citizens.

The primary task of this organization is to support the democracy and social dialogue, the fight against poverty and unemployment, the prohibition of child labour. As a global organization, it is responsible for the development of international standards in the labour organization field and supervises over its observance. In cooperation with the organization's member countries, it seeks to follow with the labour organization standards in law and in practice. It also adopts international legal acts in the work field in the following areas: the right to labour, the prohibition of forced labour, the right to collective bargaining, the right to strike, employment and employment, work conditions, work safety, social cooperation between employees and employers, peaceful means of labour disputes resolving, the right of employees to form the trade organizations, etc.[1].

International Labour Organization, with other UN agencies, carries out in Ukraine important projects related to the development of social budget model, labour market and vocational training of the unemployed, the development of small and medium enterprises[2].

In 2013, a Memorandum of Cooperation between the Office of the Human Rights Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine and the International Labour Organization has been signed. As a result, activity in the labour organization field should carry out on certain public and private standards. The scope of the common standards is not limited by issues of labour organization, they are universal and it's important to follow them during conducting research and practice activity, particularly, concerning with improving the labour organization[3].

European standards of labour organization are an objective necessity and an essential part of employment rights. It should help to improve all the labour processes, production structures to achieve the highest efficiency of social production[4].

The main and most important European labour organization standards enshrined in the documents of the Council of Europe - European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950), Universal Declaration of Human Rights (1966), European Social Charter (1961), European Social Charter (revised) (1996), International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (1966), Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (1979), Convention on the Rights of the Child (1989) and documents of European Union - European Union Treaty, Charter of the Fundamental Social Rights of Workers (1989), United Nations Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families (1990), Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000), Constitution of the European Union, signed in December 2004 by the Heads of States and Governments of the European Union, in directives and regulations of the European Union[5].

The European Convention on human rights and fundamental freedoms in Art. 4 fixed such an important labour organization standard as the prohibition of forced labour that is understood like nobody can be forced to compulsory labour[6].

---

[1] Міжнародно-правове регулювання праці. *Юридичні послуги online. Трудове право.* <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/literatura/trud_pravo/031.php>.

[2] The socio-economic impact of HIV/AIDS in Ukraine. *The International Labour Organization.* <http://www.ilo.org/aids/Publications/WCMS_116312/lang--en/index.htm>.

[3] Підписано Меморандум про співробітництво між Офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Міжнародною організацією праці. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.* <http://www1. ombudsman.gov.ua/index.php>.

[4] Матюха, М.М. (2007). *Економіка праці та соціально-трудові відносини : навч. посібник для дистанційного навчання.* Київ: Університет «Україна», 121.

[5] Міжнародно-правові стандарти у сфері праці і трудових відносин. *Ebook Time.* <http://www.ebooktime.net/book_75_glava_73.html>.

[6] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950. (1998). *Офіційний вісник України, 13,* 270.

The Universal Declaration of Human Rights proclaims a number of basic standards of labour organization, including:

- Everyone, as a member of society, has the right to social security and is entitled to realization, through national effort and international co-operation and in accordance with the organization and resources of each State, of the economic, social and cultural rights indispensable for his dignity and the free development of his personality (Art. 22);
- Everyone has the right to work, to free choice of employment, to just and favourable conditions of work and to protection against unemployment (par. 1, Art. 23);
- Everyone, without any discrimination, has the right to equal pay for equal work (par. 2, Art. 23);
- Everyone who works has the right to just and favourable remuneration ensuring for himself and his family an existence worthy of human dignity, and supplemented, if necessary, by other means of social protection (par. 3, Art. 23);
- Everyone has the right to form and to join trade unions for the protection of his interests (par. 4, Art. 23);
- Everyone has the right to rest and leisure, including reasonable limitation of working hours and periodic holidays with pay (Art. 24)[1].

In turn, European Social Charter, signed by Ukraine on May 7, 1999 and ratified by the Law of Ukraine on September 14, 2006 № 137-U, also contains some basic standards of labour organization that have an influence sphere in Europe and in Ukraine[2].

Basic labour rights in International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights enshrining the same provisions as the provisions of the Covenant on Civil and Political Rights. It provides strong standards of organization and execution of work for its implementation into national law of states that ratified the international legal documents.

Among such standards are: the right to work and to its components (Art. 6); recognition of everyone's right to just and favorable conditions of work (Art. 7), namely: fair wages and equal remuneration for work of equal value without any discrimination; safe and healthy working conditions; equal opportunity for everyone to be promoted in his employment to an appropriate higher level, subject to no considerations other than those of seniority and competence; rest, leisure and reasonable limitation of working hours and periodic holidays with pay, as well as remuneration for public holidays; the right of everyone to form trade unions and join the trade union of his choice, subject only to the rules of the organization concerned, for the promotion and protection of his economic and social, interests, the right to strike (art. 8); right to social security (art. 9); special protection to mothers during a reasonable period before and after childbirth. During such period working mothers should be accorded paid leave or leave with adequate social security benefits. Also this document provides the special measures to protect the labour of all children and young persons (Art. 10)[3].

Covenant on Civil and Political Rights as a certain standard of labour organization foresaw prohibition of forced or compulsory labour and freedom of association that include the right to form and join trade unions for the protection of its interests[4].

Another important European labour organization standard is the provision of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (Art. 11). The Member States should take all appropriate measures to eliminate the discrimination against women in employment field with the aim to ensure on a basis of equality of men and women the equal rights to work and employment, free choice of profession or type of work, elevation in office, receiving vocational training and retraining, the right to equal pay, social security, the right to paid vacation. States are also obligated to take appropriate measures to prevent discrimination against women because of marriage or maternity and to ensure their effective

[1] Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ від 10.12.1948 (2008). *Офіційний вісник України, 93,* 3103.

[2] Європейська соціальна хартія (переглянута): Міжнародний документ від 03.05.1996 № ETS N 163. (2006). *Офіційний вісник України, 40,* 37.

[3] Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Міжнародний документ від 16.12.1966. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_042.>

[4] Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ від 16.12.1966. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043>.

right to work[1].

The Convention on the Rights of the Child fixed states' obligation and a certain labour organization standards that show itself in the training of children for employment, recognition of child's right to use the benefit of social security, protection from economic exploitation.

The Convention on the Rights of the Child fixed states' obligation and a certain labour organization standards that show itself in the training of children for employment, recognition of child's right to use the benefit of social security, protection from economic exploitation. States take appropriate legislative, administrative and social measure that set the minimum employment age, that determine the appropriate regulation of the hours and conditions of work that provide for responsibility of persons that prevent this[2].

Convention on the Protection of the Rights of All Migrant workers and their families provides a number of important and necessary labour organization standards and guarantees of its securing for people working outside the State of nationality or permanent residence[3].

Adaptation of Ukrainian legislation to the European Union legislation involves the rapprochement with modern European legal system and provides the reforming of the national legal system and gradual harmonization with European standards of legislation in different fields, including European labour organization standards. In accordance with the President Decree "On approval of the Strategy of Ukraine's integration into the European Union" adaptation of social policy of Ukraine involves in reforming insurance systems, organization and safety of work, and other areas of social policy in line with EU standards and the gradual achievement of European level of social security and protection[4].

The process of adaptation of labour legislation of Ukraine in the work field to the European labour organizations standards can be considered as: (a) the activities of the competent state bodies concerning with the studying of the regulatory framework of the European Union in this area, (b) comparative assessment of national labour law against European standards of organization and regulation of such relations, (c) draw conclusions and make proposals concern with changing current legislation and implementation of ongoing monitoring in EU labour organization standards policy[5].

In the near future Ukraine expects integration with Euro-Atlantic political and economic structures. Increasing of the labour organization and industrial safety level, preventing production accidents and accidents at work, strengthening of the prevention of occupational injuries and occupational diseases in accordance with European standards are the top tasks. All this factors requires further adaptation of the regulations to the European and international legislation and using of global scientific and practical experience and deepening of the international cooperation in the labour organization field and bringing it to certain standards[6].

In Ukraine the right to work determined as one of the most important human right and as the key element of civil society that is why it should have its own ideal European labour organization standards, because abovementioned right wouldn't work without them. In Ukraine the right to work determined as one of the most important human right and as the key element of civil society that is why it should have its own ideal European labour organization standards, because abovementioned right wouldn't work without them. At this time, the key issue of post-industrial societies is the role of the social responsibility of business activity participants. Therefore, integration of social measurement in the economic field by means of its standards has been considered as the main direction. Economic growth contributes to social cohesion. But economic development should be seen primarily as a means of achieving "human development»[7].

---

[1] Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : Міжнародний документ від 18.12.1979. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_207>.

[2] Конвенція про права дитини: Міжнародний документ від 20.11.1989 (1990). *Зібрання чинних міжнародних договорів України, 1,* 205.

[3] Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих–мігрантів та членів їх сімей: Міжнародний документ від 18.12.1990. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_203>.

[4] Рурінкевіч, В.Б. (2005). Функції системи охорони праці в країнах-учасниць Європейського союзу з оглянувши входження до нього України. *Інформаційний бюлетень з охорони праці, 4,* 21-23.

[5] Телічко, О.А. (2011). Процес адаптації трудового законодавства України в сфері охорони праці до європейських стандарті. *Юридична наука і практика, 1,* 29.

[6] Гаращенко, Л.П. (2011). Кодифікація трудового законодавства України: цілі та принципи. *Юридична наука, 1(1),* 121.

[7] Венедиктов, В.С. (1997). Трудове право України в умовах ринкової економіки: проблеми та перспективи. *Вісник університету внутрішніх справ, 2,* 187.

However, the bodies of the European Union recently take an active stand in reference to labour legislation and bringing it in line with new conditions at the labour market. On 22 November 2006 the European Commission entered a public debate on the modernization of European Union labour law. On 22 November 2006 the European Commission opened a public debate on the modernization of labour law of the European Union. The need for this was due to the fact that in recent years the share of a new type of labour contracts beside the traditional termless contract with full working time, that are also needed to bring them in line with the standards has been increased across Europe. The rapid development of technology and globalization has changed labour markets in Europe. Atypical forms of work as: fixed-term contracts, part-time work, on-call work or work with "zero working hours", work on the basis of lease contracts and freelancers contracts became a real part of the labour markets in Europe and covering 25% of the workforce. Clear and understandable harmonization of labour relations to standards is important for both employers and employees. Although many labour law issues could be regulated at the level of European Union member states, the basic rules of the game should be set at EU level[1].

That is why, according to the Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution "On Approval of the Regulations for Ministry of Social Policy of Ukraine», Ministry of Social Policy of Ukraine should implement within its competence all possible measures for cooperation with the EU for Ukrainian legislation adaptation to the European labour organizations standards[2].

Conclusions. Consequently, European labour organization standards allow ensuring the organization of work at high level. However, each state should care about resolving this issue by its own, and therefore we should intensify the activity concerning with the harmonization of the requirements of laws and regulations in accordance with EU standards. The adoption of modern national legislation on the labour organization and industrial safety, its harmonization with relevant laws and standards of the European Union is a significant step forward but not sufficient to achieve the effective activity of labour organization standards system at the national level. It is essential to achieve effective implementation and actual application of these standards at the level of individual enterprises. Ensuring of appropriate and effective labour organization development at the national level and an effective implementation at the level of each enterprise and industry through the creation of safe and harmless working conditions for employees will prevent occupational disease, injury, and will give the opportunity to extend the period of active employability of employees. Harmonious, coordinated and effective cooperation of all structures involved in the system of labour organization, interactive communication of employers and employees are especially important for the introduction of European labour organization standards and for the improving of its efficiency.

References

1. Bezp'yata, V.F. (2011). Vykorystannya mizhnarodno-pravovyh aktiv pri zahisti prava na pratsyu. *Forum prava, 1,* 47-49.
2. Bolotina, N.B. (2008). *Trudove pravo Ukrayini:* navch. posib. Kyiv: Znannya.
3. *Evropeyska sotsialna hartiya (pereglyanuta):* Mizhnarodnyiy dokument vid 03.05.1996 # ETS N 163. (2006). *Ofitsiynyiy visnyk Ukrayini*, 40, 37.
4. Garaschenko, L.P. (2011). Kodyfikatsiya trudovogo zakonodavstva Ukrayini: tsili ta pryntsypy. *Yurydychna nauka, 1(1),* 121.
5. Kashkin, S.Yu. (2001). *Hartiya Evropeyskogo soyuza ob osnovnyih pravah*: *kommentariy*. nauchnoe izdanie. Moskva: Yurisprudentsiya.
6. *Konventsiya Organizatsii Ob'ednanyh Natsyiy pro likvidatsiyu vsih form dyskriminatsii schodo zhinok:* Mizhnarodnyiy dokument vid 18.12.1979. *Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady*. Ukrainy <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_207>.
7. *Konventsiya pro prava dytyny:* Mizhnarodnyiy dokument vid 20.11.1989 (1990). *Zibrannya chynnyh mizhnarodnyh dogovoriv Ukrayini, 1,* 205.
8. *Konventsiya pro zahyst prav lyudyny i osnovopolozhnyh svobod:* Mizhnarodniy dokument vid 04.11.1950. (1998). *Ofitsiynyiy visnyk Ukrayini*, 13, 270.
9. Matyuha, M.M. (2007). *Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny*: navch. posibnyk dlya distantsiynogo navchannya. Kyiv: Universitet «Ukrayina».
10. Melnik, K.V. (2011). Do pytanniya adaptatsiyi trudovogo zakonodavstva do mizhnarodnyh norm. *Forum prava, 1,* 647-649.

[1] Болотіна, Н.Б. (2008). *Трудове право України:* навч. посіб. Київ: Знання, 113-115.

[2] *Постанова про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України 2015* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України,* 51, 52.

11. Mezhdunarodnyie aktyi o pravah cheloveka. Sbornik dokumentov (2000). *Evropeyskaya konventsiya pro zaschitu prav cheloveka i osnovopolozhnyih svobod ot 4 oktyabrya 1950 r.* Moskva. Izdatelskaya gruppa Norma-Infra, 539.
12. Ministerstvo yustytsiyi Ukrayini. Tsentr porivnyalnogo prava (2001). *Nitstskiy dogovir ta rozshyrennya Evropeyskogo Soyuzu*. Kyiv, Logos.
13. *Mizhnarodna konventsiya pro zahyst prav vsih trudyaschih–migrantiv ta chleniv yih simey:* Mizhnarodnyiy dokument vid 18.12.1990. *Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_203>
14. Mizhnarodna organizatsiya pratsi. *Vikipediya. Vilna entsiklopediya.* <https://uk.wikipedia.org/wiki/Міжнародна_ організація_праці>.
15. Mizhnarodno-pravove regulyuvannya pratsi. *Yuridichni poslugi online. Trudove pravo*. <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/literatura/trud_pravo/031.php>.
16. Mizhnarodno-pravovi standarty u sferi pratsi i trudovyh vidnosyn. *Ebook Time*. <http://www.ebooktime.net/book_75_glava_73.html>.
17. *Mizhnarodnyiy pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava:* Mizhnarodnyiy dokument vid 16.12.1966. *Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_042.>
18. *Mizhnarodnyiy pakt pro gromadyanski i politychni prava*: Mizhnarodnyiy dokument vid 16.12.1966. *Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043.>
19. Organizatsiya pratsi, yiyi formy ta printsypy. *Biznes portal Lutska*. <http://toplutsk.com/articles-article_1518.html>.
20. *Pidpysano Memorandum pro spivrobitnitstvo mizh Ofisom Upovnovazhenogo Verhovnoyi Rady Ukrayini z prav lyudyny ta Mizhnarodnoyu organizatsieyu pratsi.* Upovnovazheniy Verhovnoyi Rady Ukrayini z prav lyudyny. <http://www1. ombudsman.gov.ua/index.php.>
21. *Postanova pro zatverdzhennya Polozhennya pro Ministerstvo sotsialnoyi polityky Ukrayiny 2015* (Kabinet Ministriv Ukrayini). *Ofitsiynyiy visnyk Ukrayini*, 51, 52.
22. Rurinkevich, V.B. (2005). Funktsiyi systemy ohorony pratsi v krayinah-uchasnitsyah Evropeyskogo soyuzu z oglyadu vhodzhennya do n'ogo Ukrayini. *Informatsiynyiy byuleten' z ohorony pratsi, 4,* 21-23.
23. Telichko, O.A. (2011). Protses adaptatsii trudovogo zakonodavstva Ukrayini v sferi ohorony pratsi do Evropeyskih standartiv. *Yuridichna nauka i praktika, 1,* 29.
24. Telichko, O.A. (2011). Protses adaptatsiyi trudovogo zakonodavstva Ukrayini v sferi ohorony pratsi do Evropeyskih standartiv. *Yuridichna nauka i praktyka, 1,* 24-30.
25. The socio-economic impact of HIV/AIDS in Ukraine. *The International Labour Organization*. <http://www.ilo.org/aids/Publications/WCMS_116312/lang--en/index.htm>.
26. Vavzhenchuk, S.Ya. (2011). Sutnist ta zmist zahistu i ohorony trudovyh prav u zakonodavstvi Ukrayini. *Yurydychna nauka i praktyka, 1,* 89-91.
27. Venediktov, V.S. (1997). Trudove pravo Ukrayini v umovah rynkovoyi ekonomiky: problemy ta perspektyvy. *Visnyk universytetu vnutrishnih sprav, 2,* 187.
28. *Zagalna deklaratsiya prav lyudyny:* Mizhnarodnyiy dokument vid 10.12.1948 (2008). *Ofitsiynyiy visnyk Ukrayini,* 93, 3103.

Олексій Соловйов
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

СВІТОВИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ВІД НЕЩАСНОГО ВИПАДКУ НА ВИРОБНИЦТВІ ТА ПРОФЕСІЙНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ

Oleksii Soloviov
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN SOCIAL INSURANCE AGAINST ACCIDENTS AT WORK AND OCCUPATIONAL DISEASES

The article is intended to explore international experience in social security of workers injured in an accident at work and workers suffering from occupational diseases. The paper presents the comparative analysis of social security systems against accidents at work existing in the world, as well as their proposed classification along with the division in three groups and description of advantages and drawbacks of each of them. Also there has been conducted an analysis of functional social security systems of injured at work in Germany, the UK, Denmark, Sweden, Norway, Finland, Spain, etc. Based on the article the author draws conclusions regarding necessity of further spread of social insurance in countries where the harm caused by an accident at work or by an occupational disease is still compensated according to the norms of civil law.

Key words: social security, social insurance, accident, occupational disease, social assistance

Постановка проблеми. Держава виступає основним суб'єктом організації соціального захисту працюючих громадян, особливо щодо охорони їх життя і здоров'я. Позиції, які досягнуто Україною в галузі обов'язкового соціального страхування, в умовах світової фінансової кризи зазнають серйозного впливу та змін. Протягом останніх років в Україні ведеться посилена робота, яка направлена на вдосконалення соціального захисту працюючого населення. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне проаналізувати основні світові системи соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, з'ясувати їх переваги та недоліки, з метою застосування виявлених позитивних елементів і кращих традицій зарубіжних систем соціального страхування в подальшій розробці національної моделі соціального страхування.

Стан дослідження. Дослідженню світового досвіду функціонування соціального страхування в цілому та окремому його виду - соціального страхування від нещасного випадку та професійного захворювання присвячували свої наукові праці О. О. Гаврилова, О. П. Килимиченко, Ю. С. Конопліна, М. О. Кричевський, А. М. Лушніков, М. В. Лушнікова, О. І. Мелехін, Ю. Є. Міхєєв, О. В. Москаленко, В. Д. Роік, О. Л. Тощак, В. І. Фільєв та інші вчені. Їх наукові здобутки стали підґрунтям для дослідження проблем, які розглядаються в даній публікації.

Метою даної статті є аналіз основних світових систем соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.

Виклад основного матеріалу.

Кожна соціально орієнтована держава гарантує своїм громадянам компенсації за нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання. Проте безпосереднє створення та ефективність дії національних систем соціального страхування залежить від рівня розвитку країни, історичних передумов та вимагає індивідуального підходу.

Світовий досвід свідчить про різноманітність організаційно-правових форм соціального захисту працівників від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання. Способи організації цих систем залежить від ступеня участі держави в керівництві ними: від повного

державного контролю до приватних страхових товариств, керівництво якими здійснюється безпосередньо членами цих об'єднань і профспілками. Проте зазначені системи об’єднує те, що вони знаходяться під контролем та захистом держави. Це пояснюється тим, що участь держави навіть в самоврядних системах дозволяє мінімізувати небажані явища, які виникають у випадках, коли системи управляються тільки державою або тільки на основі самоврядування[1].

Для сучасного етапу розвитку систем соціального захисту є характерним значне поширення інститутів обов'язкового соціального страхування у світі, широке охоплення працюючих, надання різноманітних гарантій застрахованим у грошовій і не грошовій формах (медична й реабілітаційна допомога). Сьогодні страхування від нещасних випадків на виробництві є одним із найрозповсюдженіших видів соціального страхування. З 167 країн — членів Міжнародної асоціації соціального забезпечення (МАСЗ) даний вид страхування розповсюджений в 137 країнах[2] . З одного боку це обумовлено досить високим рівнем виробничого травматизму й професійної захворюваності в виробничій сфері більшості країн світу, важкими їх наслідками, а також необхідністю соціального захисту потерпілих на виробництві й членів їх родин, а з іншого – тим, що на наш погляд, соціальне страхування є найбільш ефективною формою соціального захисту постраждалих на виробництві.

Проте на сьогодні лише 33,9 відсотка робочої сили по всьому світу захищено законами на випадок виробничих травм за допомогою обов'язкового соціального страхування. Навіть якщо включити охоплення добровільного соціального страхування і положення щодо відповідальності роботодавця, то тільки 39,4 відсотка робочої сили буде охоплено законами. На практиці ж фактичний доступ до захисту від виробничих травм ще нижче в основному в зв'язку з недостатнім у багатьох країнах ступенем дотримання законодавства[3].

Як вже зазначалось, більшість країн використовує щодо виробничих травм підхід, заснований на соціальному страхуванні, хоча ряд країн досі зберегли деякі елементи підходу, заснованого на відповідальності роботодавця. Це може сприяти охопленню працівників, які в обов'язковому порядку не беруть участі в таких системах, але які, можливо, бажають брати участь в них на добровільних засадах. Лише в невеликій кількості країн, зокрема, в Нідерландах, охоплення захисту в зв’язку з виробничою травмою було в повній мірі об'єднано з системами, що надають захист у зв’язку з інвалідністю, яка не пов'язана з роботою.

Отже можна виділити такі моделі захисту постраждалих на виробництві осіб:

1). Соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання (майже усі країни Європи, а також Японія, Ізраїль, Туреччина, Йорданія, Саудівська Аравія, Алжир, Єгипет, Малайзія, Південна Корея, В’єтнам, Бразилія, Канада, Чилі, Мексика, Венесуела, Куба та ін.).

2). Відповідальність роботодавця за шкоду, яка була заподіяна працівнику внаслідок трудового каліцтва (Азербайджан, Бангладеш, Швейцарія, Монако, Грузія, Казахстан, Шрі-Ланка, Марокко, Уганда, ЮАР, Ліван, Непал, Пакистан, Таїланд, Португалія (при настанні нещасного випадку), Фінляндія, Аргентина, Панама, Австралія та ін.) В більшості країн, в яких діє така система, роботодавці зобов’язані застрахувати свою відповідальність в державних або приватних страхових товариствах.

3). Загальне соціальне страхування (Нідерланди, Естонія, Угорщина, Сербія, Кувейт та ін). Ця модель взагалі передбачає відсутність спеціальної програми страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. В зазначених країнах потерпілі отримують компенсацію за загальною системою соціального страхування, незалежно від того, чи пов'язаний цей випадок або захворювання з умовами праці чи ні.

В деяких країнах існує змішаний тип соціального захисту постраждалих на виробництві, який об’єднує соціальне страхування з добровільним або обов’язковим страхуванням відповідальності роботодавця (США, Данія, Китай, Великобританія, Лівія, Лаос, Індія, Іран, Сінгапур, Гонконг та ін.).

Як ми вже зазначали раніше, соціальне страхування є найрозповсюдженішою моделлю

[1] Фильев, В.И. (1997*). Социальное страхование в России и зарубежных странах. Практическое пособие*. Москва: Интел-Синтез.

[2] International Social Security Association. <https://www.issa.int/> (2016, Березень, 15).

[3] *World Social Protection Report 2014-15: Building economic recovery, inclusive development and social justice.* International Labour Organization. <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_245201.pdf> (2016, Березень, 15).

соціального захисту працюючих, оскільки вона забезпечує найвищий рівень захищеності постраждалих осіб та є найменш вразливою системою щодо фінансового стану страхувальника.

В міжнародній практиці склалося два типи організацій даного виду страхування: у вигляді системи страхування на базі галузевих страхових організацій (за професійною ознакою) та у вигляді системи страхування на базі єдиного фонду страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, побудованого за територіальною ознакою.

З огляду предмету дослідження розглянемо перший тип на прикладі Німеччини. В цій країні реалізація страхування від нещасних випадків покладена законодавством на 110 фондів страхування від нещасних випадків. Діяльність цих організацій охоплює три направлення економічної діяльності: 1) страхування від нещасних випадків в промисловості (включаючи страхування від нещасних випадків на морі) в 35 страхових організаціях, створених відповідно до певних галузей промисловості (наприклад, хімічна, гірнича промисловість, торгівля, охорона здоров'я та ін.); 2) 21 страхова організація, створені за регіональним принципом для здійснення страхування від нещасних випадків в сільському господарстві; 3) Страхування від нещасних випадків громадського сектора в 54 страхових організаціях, які в більшості своїй є урядовими підрозділами (федеральні, регіональні і муніципальні групи з окремими фондами для поштової служби, системи залізниць і відділів пожежної охорони) [1].

Страхові внески сплачуються виключно роботодавцями за методом відшкодування витрат попереднього року і диференціюються за страховими ризиками. Тобто це означає, що кожен рік сума фактичних витрат розподіляються пропорційна між роботодавцями. Недолік цієї системи полягає в тому, що витрати, що виникають в сьогоденні, переносяться на майбутнє. Нинішні ж роботодавці платять за «гріхи» попередніх поколінь роботодавців[2]. Також варто зазначити, що держава надає субсидії на страхування від нещасних випадків в сільськогосподарському секторі[3].

Підставою для відшкодування шкоди є не вина роботодавця, а сам факт пошкодження здоров'я при виконанні трудових обов'язків, тобто у працівника немає необхідності доводити вину роботодавця, його недбалість. У разі пошкодження здоров'я достатньо лише звернутися у відповідну організацію.

Основні переваги та особливості німецької системи страхування, на наш погляд, полягають в її надійності та високому рівні організації забезпечення всебічної соціальної захищеності осіб, які постраждали на виробництві.

Система, що існує в Німеччині, вважається однією з найефективніших. Вона гарантує спеціальне лікування у медичних закладах фахівцями, які мають відповідну спеціалізацію, тим самим забезпечуючи безперервність процесу реабілітаційних заходів, що, в свою чергу, дає найкращі результати. Основою цього є загальний високий стандарт системи охорони здоров'я в Німеччині, підкріплений також системою страхування від нещасних випадків, яка має власні спеціалізовані медичні заклади[4].

На відміну від Німеччини в Швеції цей вид страхування здійснюється через єдину страхову компанію, власником якої є профспілки та шведський Союз Роботодавців. Особливістю шведської системи є те що, правові норми, які регулюють оплату компенсацій постраждалим, і правові норми, що регулюють контроль проведення профілактичних заходів, існують окремо один від одного і не пов'язані між собою. Рівень нещасних випадків не впливає на суму внесків, що сплачуються роботодавцями. Відсутній контроль за введенням в дію профілактичних заходів.

Проте головне досягнення цієї системи – це гарантована державою захищеність людини. Шведська модель має ряд позитивних особливостей, зокрема, серед яких велика концентрація функцій у держави, на відміну від Німеччини, що гарантує стабільність та надійність системи.

На відміну від Швеції, у Норвегії система страхування від нещасних випадків на виробництві

[1] Кричевский, Н.А. (2007). *Социальное страхование:* учебник. Москва: Дашков и К, 248-249.

[2] Оути, Э., Пабст, Б., Рикке В. (2003). *Системы обязательного социального страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний: Российский опыт сквозь призму зарубежного.* Москва: Просвещение, 67.

[3] Social Security Programs Throughout the World: Europe, 2014. *Official Social Security Website.* <https://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/2014-2015/europe/germany.pdf> (2016, Березень, 15).

[4] Шевченко, Л.А., Туринова, Т.И. (2006). Зарубежный опыт социального страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний. *Вестник Кузбасского государственного технического университета,1,* 91-95.

є цілком приватною. Основні переваги норвезької системи – це контроль над витратами і особливий підхід до превентивних заходів. Крім того, побудована «прозора» система, коли кожен знає, за що він платить. Профспілки, Союз роботодавців і держава мають повний контроль над функціонуванням системи.

В Іспанії управління соціальним страхуванням від нещасних випадків також доручається приватним страховим товариствам, які вважаються безприбутковими і, як правило, є асоціаціями роботодавців. Цих асоціацій налічується близько 30 і вони об'єднують різні галузі, формуються за регіональним чи національним принципом і роботодавець сам може вибирати страхову компанію відповідно до її конкурентоспроможності, тарифів та обсягу послуг[1].

У Фінляндії діє вже інший вид соціального захисту постраждалих, а саме відповідальність роботодавця. Проте ця відповідальність повинна бути обов'язково застрахована в одній із 16 недержавних компаній, діяльність яких координує Федерація організацій страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, яка співпрацює з профспілками, роботодавцями, Міністерством соціального забезпечення та охорони здоров'я.

Важливо підкреслити, що держава гарантує соціальний захист постраждалим на виробництві навіть в разі банкрутства будь-якої з цих 16 компаній, приймаючи їх зобов'язання на себе. Федерація має право вилучення ліцензії у страхової компанії, яка порушує законодавство. Страхувальники за рівнем страхового ризику розділені на 250 груп, що впливає на розмір страховик внесків[2].

Особливість цієї моделі полягає в тому, що страхування відповідальності роботодавця носить приватний характер та, на відміну від соціального страхування, не передбачає участі страховика в реабілітації постраждалого. Травмований отримує від страхової компанії лише грошову компенсацію, а відшкодування відбувається за нормами цивільного права.

На відміну від Фінляндії в Данії діє комбінована система, яка складається з загального соціального забезпечення, яке фінансується і управляється державою, і паралельно існуючої схеми компенсацій від нещасних випадків, яка фінансується роботодавцями, а управляється державними органами.

Зазначена схема охоплює лише найманих працівників промисловості та торгівлі і діє, так само як і у Фінляндії, на основі приватного права. Також потерпілий має право на соціальне та медичне обслуговування відповідно до загального законодавства про соціальне забезпечення[3].

Схожа схема діє й у Великобританії. Система соціального страхування від нещасних випадків на виробництві в цій країні фінансується за рахунок коштів національного бюджету (податкових надходжень) і не пов'язана з конкретним роботодавцем, на підприємстві якого стався нещасний випадок. Страхування в рамках такої системи є обов'язковим згідно із законом. В рамках такої системи не передбачено отримання прибутку страховиком, а застрахованим не надається можливість переходу до іншого страховика. Ніякого взаємозв'язку державної системи соціального страхування від поліпшення умов праці тут немає, оскільки внесок роботодавця в дану систему не залежить від рівня травматизму в організації[4].

Крім того, роботодавець зобов'язаний застрахувати свою відповідальність у страховиків, що мають відповідну ліцензію на ведення діяльності в Великобританії (приватна система страхування). Держава регулює діяльність цих страхових компаній тільки в частині, що стосується забезпечення їх платоспроможності[5].

Відмінною особливістю британської системи є те, що поряд з можливістю відшкодування завданої шкоди в рамках системи соціального страхування, потерпілий має право подати позов до

[1] Кричевский, Н.А. (2007). *Социальное страхование*: учебник. Москва: Дашков и К, 271.

[2] Збышко, Б.Г. (2003). Пути совершенствования страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний. *Справочник специалиста по охране труда, 11*.

[3] Килимиченко, О.П. (2001). Социальное страхование в Дании. *Вестник государственного социального страхования, 10*, 45-46.

[4] Сухорукова, С. (2013). Основные модели социального страхования от профессиональных рисков в ведущих странах Европы. *Кадровик. Трудовое право для кадровика, 2*.

[5] Джеймс, Э., Сайлер М., Мутон П., Якушев Л. (1994). Рекомендации правительствам и парламентам стран СНГ по вопросам политики в области социального обеспечения: международный опыт в области социальной защиты. Проект ТАСИС «Реформа системы социальной защиты в Российской Федерации». *Лаборатория пенсионной реформы.* <http://pensionreform.ru/files/6106/models_ss_94.pdf> (2016, Березень, 15).

суду на роботодавця (у разі наявності його вини) з метою отримання компенсації за отриману виробничу травму або професійне захворювання[1].

Цікавим також є досвід Португалії. Страхування від нещасних випадків в цій країні забезпечується приватними страховими компаніями, в яких роботодавець зобов'язаний страхувати свою відповідальність, а страхування від професійних захворювань здійснюється державою.

Як вже зазначалось, в деяких країнах страхування відповідальності роботодавця існує в комбінації зі страхуванням від нещасного випадку на виробництві й професійній захворюваності. Причому питома вага цього виду страхування може бути різним. У США страхування відповідальності роботодавця торкається лише певних галузей господарства. В Індії й Сінгапурі страхувальник може вибирати між компенсацією через страхування від нещасного випадку або ж через відповідальність роботодавця на підставі цивільного права. У Гонконгу обидва види страхування існують паралельно. Потерпілий може звернутися до суду, незважаючи на одержання їм компенсації по страхуванню від нещасного випадку на виробництві.

Комбінована система існує також в деяких країнах колишнього СРСР. Так, наприклад, в Узбекистані функціонує обов'язкове державне страхування, яке гарантує мінімальний соціальний захист і обов'язкове страхування відповідальності роботодавців. У Таджикистані система страхування від нещасних випадків передбачає відповідальність роботодавця, який напряму виплачує компенсацію у випадку каліцтва працівника за умови настання страхового випадку. В Туркменістані схема страхування від нещасних випадків розповсюджується лише на професії, які відносяться до групи значного професійного ризику. В Казахстані існує програма державних соціальних виплат, які покривають обмежену кількість ризиків, охоплюючи все населення, а також обов'язкове державне соціальне страхування, яке передбачає виплату допомоги у зв'язку з інвалідністю, втратою годувальника, безробіття, материнства[2].

Отже, тенденції нашого часу такі, що в світі з кожним роком залишається все менше країн із приватною системою страхування нещасних випадків на виробництві. Чим більше країн переходять від відповідальності роботодавця, в якості основи захисту від виробничих травм, до механізму, заснованого на соціальному страхуванні, тим вище рівень захисту працівників. Враховуючи наявний досвід, можна зробити висновок про те, що у світовій практиці перевага надається системі державного соціального страхування.

Таким чином, узагальнюючи світовий досвід функціонування соціального страхування, можна зробити висновок про те, що в кожній країні система соціального захисту працівників є унікальною та обумовленою багатьма локальними факторами. Отже наша мета – врахувати позитивний досвід зарубіжних країн в цій сфері та знайти ту оптимальну модель соціального страхування, яка буду найефективнішою саме в нашій країні, з урахуванням її особливостей.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що в кожній системі соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання є свої переваги та недоліки. Проте існуючі світові напрацювання дозволять в майбутньому уникнути багатьох помилок, і в найкоротший термін сформувати ефективно функціонуючу систему страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання в Україні шляхом вдосконалення чинного законодавства та прийняттям нових нормативно-правових актів.

References

1. Dzheyms, E., Sayler, M., Muton, P., Yakushev, L. (1994). Rekomendatsii pravitelstvam i parlamentam stran SNG po voprosam politiki v oblasti sotsialnogo obespecheniya: mezhdunarodnyiy opyit v oblasti sotsialnoy zaschityi. Proekt TASIS «Reforma sistemyi sotsialnoy zaschityi v Rossiyskoy Federatsii». *Laboratoriya pensionnoy reformyi*. <http://pensionreform.ru/files/6106/models_ss_94.pdf>.

2. Filev, V.I. (1997*). Sotsialnoe strahovanie v Rossii i zarubezhnyih stranah. Prakticheskoe posobie.* Moskva: Intel-Sintez.

3. *International Social Security Association*. <https://www.issa.int/>.

[1] Оути, Э., Пабст, Б., Рикке В. (2003). *Системы обязательного социального страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний: Российский опыт сквозь призму зарубежного.* Москва: Просвещение, 92.

[2] Система страхования от несчастных случаев в странах Центральной Азии на пути реформ (2010). Вестник Субрегионального бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии, 1(40). *Официальный сайт МОТ.* <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_309263.pdf> (2016, Березень, 15).

4. Kilimichenko, O.P. (2001). Sotsialnoe strahovanie v Danii. *Vestnik gosudarstvennogo sotsialnogo strahovaniya, 10,* 45-46.
5. Krichevskiy, N.A. (2007). *Sotsialnoe strahovanie:* uchebnik. Moskva: Dashkov i K.
6. Outi, E., Pabst, B., Rikke, V. (2003). *Sistemyi obyazatelnogo sotsialnogo strahovaniya ot neschastnyih sluchaev na proizvodstve i professionalnyih zabolevaniy: Rossiyskiy opyit skvoz prizmu zarubezhnogo.* Moskva: Prosveschenie.
7. Shevchenko, L.A., Turinova, T.I. (2006). Zarubezhnyiy opyit sotsialnogo strahovaniya ot neschastnyih sluchaev na proizvodstve i professionalnyih zabolevaniy. *Vestnik Kuzbasskogo gosudarstvennogo tehnicheskogo universiteta. 1*, 91-95.
8. Sistema strahovaniya ot neschastnyih sluchaev v stranah Tsentralnoy Azii na puti reform (2010). *Vestnik Subregionalnogo byuro MOT dlya stran Vostochnoy Evropyi i Tsentralnoy Azii, 1(40). Ofitsialnyiy sayt MOT.* <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_309263.pdf>.
9. Social Security Programs Throughout the World: Europe, 2014. *Official Social Security Website*. <https://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ ssptw/2014-2015/europe/germany.pdf> (2016, berezen', 15)
10. Suhorukova, S. (2013). Osnovnyie modeli sotsialnogo strahovaniya ot professionalnyih riskov v veduschih stranah Evropyi. *Kadrovik. Trudovoe pravo dlya kadrovika, 2*.
11. *World Social Protection Report 2014-15: Building economic recovery, inclusive development and social justice.* International Labour Organization. <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_245201.pdf>.
12. Zbyishko, B.G. (2003). Puti sovershenstvovaniya strahovaniya ot neschastnyih sluchaev na proizvodstve i professionalnyih zabolevaniy. *Spravochnik spetsialista po ohrane truda, 11*.

Станіслав Сумкін
Запорізький національний університет, Україна

ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРА ТА БАГАЖУ

Stanislav Sumkin
Zaporizhzhia National University, Ukraine

LEGAL NATURE OF PASSENGERS AND BAGGAGE CARRIAGE CONTRACT

The theme of the article is devoted to research of essence and legal nature of the contract of carriage of passengers and baggage. By not focusing on the analysis of passenger features various modes of transport, attention is payed only to features inherent to this contract.
Substantiated that the carriage of passengers and baggage service belongs to service contracts. The author elaborated criteria for delimitation of a contract of carriage from a contract of suborder. The main criterion is economic and legal, based on the economic goal parties want to achieve (in this case not materialized results – transportation of aperson, destination and delivery of baggage transferred for transportation).
The uniqueness and independence of the contract, which is not "mixed" agreement, although it contains elements of other contracts was considered.
Key words: passenger, baggage, service, contract, suborder, activity, work.

Постановка проблеми. Перевезення пасажирів в житті кожної людини відіграє важливу роль. Більшість людей практично щодня здійснюють переміщення. Основну роль у цьому відіграє комерційний транспорт, власники якого у такий спосіб здійснюють підприємницьку діяльність. Звичайно, що правовідносини з перевезення пасажирів не перебувають осторонь сфери правового регулювання, внаслідок чого перевезення пасажирів визнаються правовідносинами.

Основним регулятором цивільних правовідносин є договір, який слугує засобом як виявлення волі сторін на вчинення правочину, так і засобом регулювання відносин між сторонами шляхом формування змісту договору через встановлення їх прав та обов'язків.

На превеликий подив, глибокий цивільно-правовий аналіз правової природи договору перевезення не здійснено. Більшість досліджень цивілістів зводиться або до констатації факту існування даної договірної конструкції (договору перевезення пасажира), або ж до спроби здійснити характеристику договору перевезення пасажира окремим видом транспорту (що, в принципі, є тим же самим підходом, застосованим на рівні підвиду договору), або до характеристики договору через категорію правочину і його характеристик (через застосування парних ознак: реальний - консенсуальний; одно – двосторонній; оплатний - безоплатний).

Проте, і такий підхід не відображає розуміння сутності договору перевезення пасажира, а відтак, і характеристики його як окремої договірної конструкції та не сприяє розумінню його правової природи, предмету та змісту. Це в свою чергу породжує недоліки, прогалини та протиріччя в сфері правового регулювання правовідносин (на рівні позитивного права).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З часів прийняття ЦК України 2003 року в Україні було проведено ряд досліджень в сфері транспортних правовідносин. Є певна кількість наукових публікацій в друкованих виданнях, проте, більшість із них присвячена дослідженню окремих підвидів перевезень вантажів або пасажирів різними видами транспорту.

Стосовно перевезень пасажирів можна виділити наступні: Нечипуренко О.М. Цивільно-правове регулювання перевезень таксі (2008)[1], Мінченко А.О. «Договір перевезення пасажира та багажу залізничним транспортом в Україні» (2011)[2].

Серед науковців, які переймаються дослідженнями в тому числі в сфері перевезень зазначити:

[1] Нечипуренко, О.М. (2008). *Цивільно-правове регулювання перевезень таксі.* Одеса: Одес. нац. юрид. акад.
[2] Мінченко, А.О. (2011). *Договір перевезення пасажира та багажу залізничним транспортом в Україні*. Київ: Б.в.

Луць В.В., Дзеру О.В., Шишку Р.Б., Самойленка Г.В., Демського Е.Ф.[1], Булгакову І.В. та Клепікову О.В.[2] та ін.

Серед провідних цивілістів, які переймалися дослідженням договорів про виконання робіт та надання послуг, проблемою їх розмежування, варто назвати Гриняка А.Б., Рєзнікову В.В., Телестакову А.А. та ін.

Однак, комплексне дослідження договору перевезення пасажира та багажу (різними видами транспорту) наразі відсутнє.

Метою статті є комплексне дослідження сутності правовідносин з перевезення пасажира та багажу різними видами транспорту, сутності та правової природи договору перевезення пасажира та багажу, вироблення авторської позиції щодо природи та визначення досліджуваної договірної конструкції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розуміння сутності та правової природи тієї чи іншої договірної конструкції варто розуміти сутність регульованих нею правовідносин, її мету, предмет, істотні умови.

Аналіз праць дослідників свідчить, що здебільшого характеристика договору перевезення пасажира та багажу починається з цитування нормативного визначення, даного в ст. 910 ЦК України. Так, згідно положень згаданої норми, за договором перевезення пасажира одна сторона (перевізник) зобов'язується перевезти другу сторону (пасажира) до пункту призначення, а в разі здавання багажу - також доставити багаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання багажу, а пасажир зобов'язується сплатити встановлену плату за проїзд, а у разі здавання багажу - також за його провезення.

Укладення договору перевезення пасажира та багажу підтверджується видачею відповідно квитка та багажної квитанції, форми яких встановлюються відповідно до транспортних кодексів (статутів).

При тому, сутність регульованих даною нормою правовідносин залишається поза увагою.

В своєму дослідженні Нечипуренко О.М. звернув увагу, що д.ю.н., проф. Луць В.В., який є провідним спеціалістом в сфері транспортного права, зазначив у підручнику з цивільного права 2004 року, що перевезення за плату пасажирів та їхніх речей громадянами, які здійснюють їх епізодично, регулюються нормами про договір підряду, а не правилами транспортного законодавства[3]. Згодом його позиція не змінилася, і ми знаходимо її в іншому підручнику з цивільного права 2010 року[4].

В дисертаційних дослідженнях при аналізі та характеристиці договору перевезення основна увага зосереджується на відмежуванні договорів про надання послуг від договорів про виконання робіт. Дослідники в такий спосіб намагаються вияснити сутність досліджуваного договору через віднесення його до одного з двох типів договорів.

В той же час, практично ніхто не зосереджується на дослідженні самих перевізних правовідносин. Що відбувається з моменту придбання квитка пасажиром, в момент посадки його в транспортний засіб, під час перевезення та після його закінчення.

Договори лише опосередковують процес правового регулювання цих правовідносин, впливаючи на них в межах дозволів, обмежень та заборон нормативного регулювання.

Застосуємо історико-правовий метод дослідження. Відомий цивіліст Шершеневич Г.Ф., свого часу в підручнику з цивільного права з-поміж інших договорів виділяв особистий найом. Під особистим наймом він розумів договір, в силу якого одна особа за винагороду набуває право тимчасового користування послугами іншої особи[5].

Такий підхід був вироблений ще в римському приватному праві, де такий договір називався договором особистого наймання (locatio-conductio operis). Зміст зводився до того, що підрядчик віддавав у розпорядження наймача свою робочу силу, проте втрачав від цього частину своєї

[1] Демський, Е.Ф., Гіжевський, В.К., Мілашевич, А.В. (2002). *Транспортне право України:* навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер.

[2] Булгакова, І.В., Клепікова, О.В. (2005). *Транспортне право України: академічний курс:* підручник. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре».

[3] Дзера, О.В., Боброва, Д.В., Довгерт, А.С., Луць, В.В. (2004). *Цивільне право України:* Підручник: У 2-х кн. Київ: Юрінком Інтер, 295.

[4] Дзера, О.В., Кузнєцова, Н.С., Майданик, Р.А., Луць, В.В. (2010). *Цивільне право України. Особлива частина:* підручник. Київ: Юрінком Інтер, 639.

[5] Шершеневич, Г.Ф. (1911). *Учебник русского гражданского права.* Москва: издание Бр. Башмаковых, 530.

свободи[1].

Як видно, внаслідок рецепції римського приватного права був вироблений підхід щодо існування договорів особистого найму, серед яких провідне місце зайняли підрядні договори. Цьому сприяло і найменування сторін (підрядчик та наймач).

В той же час, Шершеневич Г.Ф. доволі чітко визначав, що особистий найом, який породжує зобов'язальне правовідношення, має в своїй основі договір. Зміст зобов'язання, яке виникає з особистого найму, складає користування чужими послугами[2].

Не відносячи, на перший погляд, договір перевезення до окремого типу договорів (дану конструкцію в підручнику з цивільного права нам віднайти не вдалося), автор при класифікації договорів зазначив, що при класифікації договорів правильним було б, якби в основі такої класифікації було юридичне начало. Проте, оскільки «пізніші» договори утворюються з колишніх шляхом поєднання різних юридичних елементів, така класифікація породжує спори про юридичну природу того чи іншого договору.

Тому, Шершеневичем Г.Ф. був прийняти за основу економічний критерій - мета договору. Відповідно до мети договори умовно поділяються на договори, що мають на меті або передачу речей у власність, або передачу речей у тимчасове користування, або надання користування чужими послугами, або надання можливості дій, складових виключне право інших осіб і т.п. Згідно такого критерію ним були виділені групи договорів:

1. Купівля-продаж, міна, запродаж, поставка, дарування, позика, страхування.
2. Майновий найм, позика.
3. Особистий наймання, підряд, перевезення, доручення, комісія, поклажа, товариство.
4. Видавничий договір[3].

Виділяючи договір перевезення залізничним транспортом з поміж інших видів перевезень, в підручнику з торгового права Шершеневич Г.Ф. зазначав, що залізничне перевезення базується на договорі, а тому до неї застосовуються загальні положення про договори[4].

За радянських часів, часів планової економіки, роль договору суттєво змінилася в сторону мінімізації значення. Сутність перевезень зводилася до скорочення простору за допомогою транспортних засобів, що є одним із факторів підвищення виробничої сили праці і розвитку суспільного характеру праці[5]. Як зазначив свого часу Андріанов І.О., «у відповідності з рішеннями 22 та 23 з'їздів КПРС зараз транспорт приймає активну участь у створенні та розвитку матеріально-технічної бази комунізму» (переклад авт.) [6]. В той період серед вчених навіть точилися спори щодо договірної основи перевізних правовідносин. Одні наполягали на плановій природі перевезень і вважали, що договір перевезення взагалі відсутній, а транспортні зобов'язання виникають на підставі відповідних статутів у силу відповідних адміністративних планів[7]; інші – вирішували питання співвідношення плану перевезень та договору перевезень. Тому перевезення пасажирів розумілося, здебільшого, або ж як «виконання плану перевезень» або у кращому випадку як «задоволення потреб населення у перевезеннях».

Хоча і в той період більшість вчених-цивілістів, продовжуючи дослідження договірної основи правового регулювання перевезень пасажирів та багажу, доходили висновку, що моделювання договору перевезення як договору підряду, майнового найму (оренди транспортного засобу), не могло дати правильну відповідь щодо сутності та правової природи договору перевезення, а відтак, і не давало відповідь на питання якими нормами ці відносини регулювати.

Іоффе О.С. вважав, що це призводить до розуміння самостійних, відмінних від інших видів договорів та відносин, самостійного типу цивільних правовідносин – зобов'язань із перевезення[8].

З переходом нашої країни до ринкової системи економіки перед вченими було поставлене

[1] Макарчук, В.С. (2000). *Основи римського приватного права:* навчальний посібник. Київ: Атіка, 2000, 145.
[2] Шершеневич, Г.Ф. (1911). *Учебник русского гражданского права.* Москва: издание Бр. Башмаковых, 531.
[3] Шершеневич, Г.Ф. (1911). *Учебник русского гражданского права.* Москва: издание Бр. Башмаковых, 460.
[4] Шершеневич, Г.Ф. (1994). *Учебник торгового права / по изданию 1914 г.* Москва: «СПАРК», 212.
[5] Маркс, К., Энгельс, Ф. (1960). *Сочинения. Т.16.* Москва: Государственное издательство политической литературы, 128.
[6] Андрианов, И.А. (1970). *Договор перевозки грузов по внутренним водным путям сообщения СССР*. Ростов-на-Дону, 6.
[7] Агарков, М.М. (1940). *Обязательство по советскому гражданскому праву.* Москва: Юриздат, 128.
[8] Иоффе, О.С. (1975). *Обязательственное право*. Москва: Юридическая литература, 554.

завдання орієнтації на приватну сферу. Починаються активні пошуки критеріїв розмежування типів договорів. Стосовно договорів робіт та послуг, як зазначає Янишен В.П., їх близькість настільки суттєва, що в юридичній літературі навіть зазначається, що «з точки зору особи, яка надає послугу, відповідна дія є «роботою», а для того, кому (в інтересах кого) вона виконується, – «послугою»[1]. В літературі на рівних підставах поряд з розповсюдженим твердженням – «послуга – різновид роботи», висловлювалось прямо протилежне: «робота» – це вид послуг»[2].

В своїй статті автор зазначає, що незважаючи на подібність договорів про виконання робіт та надання послуг, їм властиві особливі ознаки, які дозволяють розмежовувати їх між собою та відмежовувати від інших договірних конструкцій. До таких ознак він відносить спрямованість зобов'язання, тобто той правовий результат, якого намагаються досягти сторони та предмет зобов'язання: робота або послуга, що в основному і визначає його зміст.

В. В. Луць визначив, що головною особливістю договорів про надання послуг (на відміну від договорів з виконання робіт) є те, що надання послуг невіддільне від діяльності особи, яка надає ці послуги. Корисний ефект полягає в самому наданні послуги, на відміну від матеріалізованого результату в підрядних договорах[3].

Якими ж критеріями скористатися для визначення правової природи договору перевезення пасажира та багажу? Юридичний (об'єктів, інтересу, предмету чи мети договору), економічний (економічної сутності чи мети, якої намагаються досягнути сторони), чи критерій ознак (юридико-економічний)?

Телестакова А.А. визначила, що ст. 509 ЦК України чітко визначає, що зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо). До того ж , і роботи, і послуги – це визнані законом самостійні об'єкти цивільних прав (ст. 177 ЦК України)[4].

Можна було б критерієм розмежування двох типів договорів визнати предмет договору, проте, в своєму дослідженні Ясечко С. взагалі виявила, що під ним в літературі розуміють: дії сторін; правовідношення вцілому; матеріальне благо, з приводу якого укладається правочин; дії та матеріальне благо у комплексі; права та обов'язки; об'єкти цивільного права; юридичні наслідки; інтерес[5].

Як бачимо з наведеного, скористатися даним критерієм доволі важко.

Звернемося до дослідження Янишен В.П. Він виявив, що виходячи з правової конструкції договору підряду, його предметом є як результат роботи, так і сама робота, що випливає з положень гл. 61 ЦК України, де законодавцем чітко закріплена його спрямованість – на виконання підрядником роботи. Тому він робить висновок, що договір підряду містить зобов'язання як з виконання роботи, так і з передачі її майнового результату у власність іншій особі (замовникові), чим у своєму правовому регулюванні є близьким з одного боку до договорів, пов'язаних вчиненням дій або здійсненням діяльності, а з іншого до договорів, пов'язаних з передачею майна у власність[6].

Суто економічний критерій не є вичерпним, оскільки не відображає повною мірою сутність та всю повноту специфіки договору перевезення пасажира та багажу, який ми досліджуємо. Так, дійсно, при перевезенні пасажира відбувається переміщення його з пункту відправлення до пункту прибуття за допомогою транспортного засобу. Метою є саме переміщення особи. Нового матеріалізованого об'єкту в результаті таких дій (по суті, роботи) не виникає, хоча корисний результат у якості нематеріального блага пасажир набуває.

З іншого боку, якщо замислитися над сутністю самого перевезення, то маємо елементи різних

[1] Янишен, В.П. (2013). До питання розмежування договорів підряду та договорів про надання послуг. *Наукова періодика України.* <http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_15>.

[2] Брагинский, М.И. (2003). *Договорное право. Книга третья: Договоры о выполнении работ и оказании услуг.* Москва: Статут, 209.

[3] Дзера, О.В., Кузнєцова, Н.С., Майданик, Р.А., Луць, В.В. (2010). *Цивільне право України. Особлива частина:* підручник. Київ: Юрінком Інтер, 623.

[4] Телестакова, А.А. (2010). Послуги та договір про надання послуг у радянському цивільному праві. *Європейські перспективи*, 86-89.

[5] Ясечко, С. (2015). Проблема визначення предмета правочину. *Право України*, 99-106.

[6] Янишен, В.П. (2013). До питання розмежування договорів підряду та договорів про надання послуг. *Наукова періодика України.* <http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_15>.

договорів (і по суті, економічних складових цього правовідношення). По-перше, має місце експлуатація транспортного засобу (найом його місткості); по-друге, зберігання речей (ручної поклажі та багажу), і по-третє, безпосередньо, сама послуга з переміщення. Саме в комплексі отримуємо правовідношення, яке і є правовідношенням з перевезення пасажира. При тому, правовідношення на різних видах транспорту мають свою особливість, зумовлену його технічними властивостями.

Ця особливість досліджуваних правовідносин і договірної конструкції, що їх регулює, сприяла навіть виробленню точки зору щодо розуміння договору перевезення як «змішаного» договору, що складається з комбінації елементів договорів підряду, майнового найму, доручення, схову та ін. При тому, приміром, Ходунов М.Е. основною ознакою в договорі перевезення вважав елемент зобов'язання підряду, а супутніми зберігання, доручення, найом і т.д.[1].

Рєзнікова В.В. дала класифікацію ознак послуги, тим самим відмежувавши її від роботи: корисний ефект, який є нематеріалізованим; невіддільність від джерела, оскільки послуга має споживатися в процесі її надання, тобто при здійсненні певних дій чи бездіяльності; непомітність, невідчутність (її не можна взяти в руки, зберігати, транспортувати, складувати; нематеріальність (її не можна продемонструвати послугоотримувачеві до моменту надання послуги); якість (недосягнення очікуваного результату не завжди свідчить про неякісність послуги); ексклюзивність (тісний зв'язок з виконавцем); неможливість зберігання; невичерпність (незалежно від кількості разів її надання, її власні кількісні характеристики не змінюються)[2].

Зазначені ознаки властиві і договору перевезення пасажира та багажу. В той же час, варто визнати, що вони властиві і іншим договорам про надання послуг, тому придатні більше для відмежування даної договірної конструкції як типу договорів про надання послуг від договорів про виконання робіт і не відображають сутності та правової природи цього договору.

Наразі спір щодо віднесення договору до певного типу договорів (робіт чи послуг) вирішено на нормативному рівні шляхом внутрішньої архітектури підрозділу 1 розділу 3 Книги 5 договірних зобов'язань ЦК України, де у якості окремих договірних типів виділено роботи (Глава 61 ЦК України), послуги (Глава 63 ЦК України) та перевезення (Глава 64 ЦК України). У той же час, оскільки Глава 63 має назву «Послуги. Загальні положення», то слідуюча за нею Глава 64 ЦК України сприймається як один з видів договорів послуг, що дає підстави для визнання договору перевезення пасажира та багажу окремим видом договору послуг.

На теоретичному рівні започатківцем визнання договору перевезення самостійною договірною конструкцією є Тарасов М.О.[3].

Свого часу Пушкін О.А. зазначав щодо зумовленості істотних умов правовою природою того чи іншого договору. Предмет же договору вказує на інтерес сторін при укладенні ними договору, тим самим дозволяючи визначити те, чого вони прагнуть досягти завдяки укладенню правочину[4].

Варто визнати, що пасажир має на меті, а відтак і правовий інтерес, безпечну та комфортну його доставку та його багажу до пункту призначення.

Висновки. Проаналізувавши сутність правовідносин з перевезення пасажира та багажу, доходимо висновку, що наразі склалася та визнана в цивілістиці самостійна договірна конструкція (договір перевезення пасажира та багажу), якій притаманні свої, відмінні від інших договірних конструкцій (типів договорів) особливості, зумовлені економіко-правовими чинниками, до яких варто віднести правовий інтерес та мету договору, виражені в його предметі, зумовленість надання нематеріалізованого блага пасажирові за допомогою експлуатації транспортного засобу та його місткості. Саме ця зумовленість (пов'язана з експлуатацією транспортного засобу) вносить корективи в особливості правового регулювання перевезень пасажирів шляхом нормативних обмежень принципу свободи договору.

[1] Ходунов, М.Е. (1945). *Внутриводное право.* Москва: Речиздат, 85.
[2] Рєзнікова, В.В. (2010). *Правове регулювання посередництва у сфері господарювання (теоретичні аспекти).* Харків, 155-163.
[3] Тарасов, М.А. (1951). *Очерки транспортного права*. Москва: Минречфлот, 88.
[4] Зазуляк, І.І. (2009). *Істотні умови договору: теоретичний аспект.* Київ: НДІ приватного права і підприємництва Академії правових наук України, 59.

References

1. Agarkov, M.M. (1940). *Obyazatelstvo po sovetskomu grazhdanskomu pravu*. Moskva: Yurizdat.
2. Andrianov, I.A. (1970). *Dogovor perevozki gruzov po vnutrennim vodnyim putyam soobscheniya SSSR*. Rostov-na-Donu.
3. Braginskiy, M.I. (2003). *Dogovornoe pravo. Kniga tretya: Dogovoryi o vyipolnenii rabot i okazanii uslug.* Moskva: Statut.
4. Bulgakova, I.V., Klepikova, O.V. (2005). *Transportne pravo Ukrayini: akademichniy kurs: Pidruchnik*. Kyiv: Kontsern «Vidavnichiy Dim «In Yure».
5. Demskiy, E.F., Gizhevskiy, V.K., Milashevich, A.V. (2002). *Transportne pravo Ukrayini:* navchalniy posibnik. Kyiv: Yurinkom Inter.
6. Dzera, O.V., Bobrova, D.V., Dovgert, A.S., Luts, V.V. (2004). *Tsivilne pravo Ukrayini: pidruchnik: U 2-h kn*. Kyiv: Yurinkom Inter.
7. Dzera, O.V., Kuznetsova, N.S., Maydanik, R.A., Luts, V.V. (2010). *Tsivilne pravo Ukrayini. Osobliva chastina: pydruchnik*. Kyiv: Yurynkom Inter.
8. Hodunov, M.E. (1945). *Vnutrivodnoe pravo*. Moskva: Rechizdat.
9. Ioffe, O.S. (1975). *Obyazatelstvennoe pravo*. Moskva: Yuridicheskaya literatura.
10. Makarchuk, V.S. (2000). *Osnovi rimskogo privatnogo prava. Navchalniy posibnik*. Kyiv: Atika.
11. Marks, K., Engels, F. (1960). *Sochineniya. T.16.* Moskva: Gosudarstvennoe izdatelstvo politicheskoy literaturyi.
12. Minchenko, A.O. (2011). *Dogovir perevezennya pasazhira ta bagazhu zaliznichnim transportom v Ukrayini*. Kyiv: B.v.
13. Nechipurenko, O.M. (2008). *Tsivilno-pravove regulyuvannya perevezen taksi*. Odesa: Odes. nats. yurid. akad.
14. REznIkova, V.V. (2010). *Pravove regulyuvannya poserednitstva u sferi gospodaryuvannya (teoretichni aspekti).* Harkiv.
15. Shershenevich, G.F. (1911). *Uchebnik russkogo grazhdanskogo prava*. Moskva: izdanie Br. Bashmakovyih.
16. Shershenevich, G.F. (1994). *Uchebnik torgovogo prava / po izdaniyu 1914 g.* Moskva: «SPARK».
17. Tarasov, M.A. (1951). *Ocherki transportnogo prava*. Moskva: Minrechflot.
18. Telestakova, A.A. (2010). Poslugi ta dogovir pro nadannya poslug u radyanskomu tsivilnomu pravi. *Evropeyski perspektivi*, 86-89.
19. Yanishen, V.P. (2013). Do pitannya rozmezhuvannya dogovoriv pidryadu ta dogovoriv pro nadannya poslug. *Naukova periodika Ukrayini*. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_15>.
20. Yasechko, S. (2015). Problema viznachennya predmeta pravochinu. *Pravo Ukrayini*, 99-106.
21. Zazulyak, I.I. (2009). *Istotni umovi dogovoru: teoretichniy aspekt*. Kyiv: NDI privatnogo prava i pidpriemnitstva Akademiyi pravovih nauk Ukrayini.

Iryna Podrez-Riapolova
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

FEATURES OF INVESTMENT IN THE NATURAL GAS MARKET

The article studies aspects of investment process in one of important energy market sectors - natural gas market. The peculiarities of the investment in the natural gas market are outlined, as well as possible sources, subjects, forms and objects of investment are identified and studied. Author analyzed investment environment on the natural gas market and identification of possible legal problems of investment process. The article examines basic legal forms of feasibility of investment in the natural gas market in the current conditions of Ukraine - the contract form and the corporate form of investment. The attention is focused on the legal issues of investment process in the domestic gas market of Ukraine.

Key words: natural gas market, reforming, investment, investment activities, investment contract.

Problem setting. Attracting investment in Ukrainian economy is an issue of great significancy, especially in the context of numerous reforms including reforms in the energy sector. Today this problem gains special importance in terms of imbalance of the national economic system and numerous attempts to build a new model of the natural gas market by European standards. It should be noted that foreign investment attraction is a key indicator of market economy of any country and a guarantee of national economy maintenance and growth. But this should be proved by the state's active part in the process of investments attraction. For this an effective legal framework should be formed, as well as effective mechanisms to ensure the investment attractiveness of priority sectors and industries. The largest drawbacks of the current national investment policy and including certain economic sectors is its unsystematic character, as some scholars have repeatedly stated.

The objective of this paper is the analysis of investment environment on the natural gas market and identification of possible legal problems of the investment process. The subject of research is the procedure for investing in the natural gas market.

Recent research and publication analysis. Different aspects of public investment policy, investment, and particularly the conclusion of investment contracts were previously studied by many jurists and economists, such as O. M. Vinnyk, D.V. Zadyhaylo, O. Znamenskyi, V. I. Kukhar, V. K. Mamutov, O. P. Podtserkovny, V.V. Poedinok, V.V. Kafarskiy, O. E. Simson, L. Hrytsenko, etc.

V.I. Kukhar [1] analyses the state investment policy of Ukraine as an integral object of legal regulation. O. E. Simson [2] conducts the research of relations, which arise in the process of carrying out the investment activity, their essence, forms and element structure, and also the development of legal adjustment of such relations in Ukraine.

It should be noted that issues of the gas industry investment have always been a subject of study among academic economists. For example, T. V. Savchuk analyses the effectiveness of oil and gas companies, which is suggested to carry through the analysis of profitability of invested capital on the basis of adjusted economical profit. V. V. Lucash reviews the current problems of gas transmission system of Ukraine and the mechanism of foreign investment attraction. G. F. Bodnar studies the organizational forms of public-private enterprises and disclosed potential benefits of their creation and activity in the supply of natural gas consumers. K.V. Gorbova considers the investment activity of oil and gas enterprises in the conditions of concession. However, the issues of the natural gas market investment have been relatively outside the scope of researchers' attention.

Paper main body. Article 10 of the Economical Code of Ukraine (hereinafter - EC) refers to one of the main directions of economic policy, which is determined by the state investment policy, and establishes

[1] Кухар, В.І. (2008). *Господарсько-правове забезпечення державної інвестиційної політики в Україні*: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.04. Харків: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого.

[2] Сімсон, О.Е. (2001). *Правові особливості договорів інвестиційного характеру*: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого.

that it is aimed at creation of necessary conditions for economic entities to attract and concentrate funds for expanded reproduction of fixed assets mainly in the spheres, which development is determined as a priority for structural and sectorial policies, and ensurance of effective and responsible use of resources and control over them [1].

We agree with the position of D.V. Zadyhaylo who states that the vector of state investment policy for the formation of investment legislation had changed its direction several times and as result adjusted the composition and content of the investment law until a radical change in some of its important fragments was made[2]. The same opinion is presented by O. M. Vinnyk who emphasizes that public investment policies as part of economic policy throughout the period of independent Ukraine existance varied in dependence on the economic and social conditions in the country. Ir seems reasonable to apply this statement to the process of investing in gas field, which was updated with the adoption of a special law of Ukraine "On the market of natural gas" from 09.04.2015 № 329-VIII (hereinafter - Law № 329-VIII).

It should be underlined that despite the attempts to streamline the investment processes that occur in the natural gas market, Law № 329-VIII does clearly define the main elements of legal relationship in terms of investment activity in the gas market. For instance, the range of possible subjects of investment in natural gas market and the possible basic legal forms of investments are not established; order of investors'additional guarantees receiving is not outlined. In this regard, it is of a great importance to define aforementioned categories.

The main investors in the natural gas market can be: 1) the state as a major strategic investor; 2) institutional investors; 3) individual (private) investors; 4) corporate investors. Traditionally, depending on the activity of certain subjects and sources of origin, investments are divided into types that are appropriate for the gas market: internal (domestic investment), foreign (investments owned by foreign investors), collective investment (investments owned by domestic and foreign investors) as well as private and state - depending on the ownership of certain subjects.

In accordance to common classification provided by O. M. Vinnyk [3] and V.V. Poedinok [4] the following types of investments are enlightened which we consider to be possible in the gas market (depending sources, ownership and investment targets): the internal-economic investments (the main source of income in favor investment entity investor) and external-economic investments (the main source of investment - assets investor, whose costs involve others under the relevant agreements), capital investment (can be implemented in the form of integral property complexes acquisition, reconstruction and modernization of gas transportation system) and financial investments (operations with profitable types of financial instruments).

However, it must be emphasized that the basic legal forms of feasibility of investment in the natural gas market in the current conditions of Ukraine is the contract form that mediates not only investments but also the organization of the investment process, and the corporate form of investment, the consideration of certain types in connection with analysis of the relevant provisions of Law № 329-VIII.

It should be underlined that the issue of contracts in investment activity was analyzed in many researchers conducted by V.V. Poiedinok, V.V. Kafarskiy, O. E. Simson and others. Thus, the subject O. E. Simson's research is also a legal model of public-private partnerships and specific mechanisms for its implementation in the legislation of Ukraine on innovation activity.

Based on aforementioned studies of natural gas market, the presence of the following types of investment contracts, which are concluded within public-private partnership, may be identified: contract concession agreement on joint activities and production sharing agreements.

Thus, G. Bondar made a justification of public-private partnerships for use in the processes of transformation of gas supply companies in the public-private partnership, as recommended by the concession contracts. It was shown that domestic instruments enable the development of concession contracts in gas business entities that are able to meet the needs of society in reliable and efficient supply of

[1] *Господарський кодекс, ст. 10, гл. 2 (2003)* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (2016, March, 14).

[2] Задихайло, Д.В. (2002). Економіко-правові передумови формування інвестиційного законодавства України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр., 3*, 41.

[3] Вінник, О.М. (2009). *Інвестиційне право:* навчальний посібник. 2 вид., перероб. та доп. Київ: Правова єдність, 15-19.

[4] Поєдинок, В.В. (2013). *Правове регулювання інвестиційної діяльності:теоретичні проблеми*. Ніжин: ТОВ «Видавництво Аспект – Поліграф.

natural gas. A special interest is attracted by O. M. Vinnyk's study of corporate forms of public-private partnership [1], that focuses on the problems of legal support of corporate form of public-private partnership and their solutions, emphasizing the complexity of the relationship, connected with the ability to use its various forms and models.

Prior to consideration of investment activity in the natural gas market ttere is a necessity to analyze main provisions of the investment policy in this area. Law № 329-VIII contains provisions which indicate a direct connection between the tariffs and providing the necessary investment in gas transmission and gas distribution system, gas storage, and installation of LNG (liquefied natural gas). However, according to the part 6 Article 4 of Law № 329-VIII, the requirements for pricing and tariffs are confirmed as well as tariffs for transportation, distribution, storage (pumping) natural gas are established. It also states that service of setup LNG should create economic incentives for implementation investments and maintenance in good condition gas transmission and distribution systems, storage facilities, installation of LNG, and improve interaction and communication between them. The setting of tariffs in accordance with Law № 329-VIII is the responsibility of the National Commission for state regulation in energy and communal services that has received the regulatory status in the natural gas market. However, Law № 329-VIII has not fixed any possible forms of investment on gas transmission, gas distribution systems (to promote security of supply), natural gas storage and services to setup LNG. According to Article 6 of abovementioned law, central executive authority, which provides the development and implementation of state policy in the oil and gas sector, develops and follows the consultations with the subjects of natural gas market, representatives of consumers (including residential customers) and in agreement with Regulator approves National Action plan, which is binding for all the subjects of natural gas market that determines the measures to eliminate or reduce the general negative impact of crisis situation [2]. This article establishes market measures to be applied to overcome crisis situation at all levels, which are divided into two groups: 1) measures aimed at increasing the supply of natural gas; 2) measures to decrease natural gas consumption. The first group is considered to stimulate investment in the objects of gas infrastructure. But in the current conditions of state monopoly on gas infrastructure, central executive authorities are unlikely to be able to carry out effective and the transparence private investment without such obligation stated in law. In addition, in the context of natural gas supply security monitoring the duty of central executive body is established to ensure formation and implementation of state policy in the oil and gas sector on report preparation in a timely manner for the previous calendar year about the results of security monitoring of natural gas supply as well as taking or planning measures on these issues. Moreover, the report should contain information on mechanisms to stimulate investment in production, transportation, distribution, storage of natural gas and services to setup LNG, provided by the Ukrainian legislation. Thus, report should reflect incentives of investment, which are not stated in national laws.

Today the regulation of investment in the gas market is not completed. The Ministry of Energy and Mines located "Report for 2015 on the results of safety monitoring of natural gas supply" (hereinafter - Report) which does not contain specific information on mechanisms of investment stimulation in production, transportation, distribution, storage natural gas and services to setup LNG [3]. However, this report contains information on measures to reform the gas sector and modernization of existing facilities. Thus, the European Commission and the World Bank concluded an agreement on implementation of the Trust Fund directed to support the modernization of Ukraine's gas transportation system and providing technical assistance in the amount of 2.5 million euros within the "Joint Declaration on the modernization of the gas transportation system» from 23 May 2009. In addition, the Report provides the information about the finalization of the JSC "Ukrtransgaz" to implement two investment projects involving credit funds of the European Investment Bank, European Bank for Reconstruction and Development and the «Deutsche Bank AG» for the reconstruction of the main gas Urengoy-Pomary-Uzhgorod pipeline and compressor station "Bar" pipeline "Union". Also, Report draws attention to preparation for the initiation of construction

[1] Вінник, О.М. (2012). *Корпоративна форма державно-приватного партнерства: проблеми правового забезпечення на тлі зарубіжного досвіду*. Суми: «Мак Ден».

[2] *Закон про ринок природного газу 2015* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/329-19> (2016, March, 14).

[3] *Звіт за 2015 рік за Результатами проведення моніторингу безпеки постачання природного газу Постійна www-адреса статті Міністерства енергетики і вугільної промисловості 2015* (Міністерство енергетики та вугільної промисловості). *Офіційний сайт Міністерства енергетики та вугільної промисловості*. <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/doccatalog/list>(2016, March, 14).

project Interconnector pipeline between Ukraine and Poland, the construction of which is planned to raise funds from international financial institutions. The above intentions and actions to implement investment in gas sector confirm the importance of investment cooperation between Ukraine and the EU, which is realized in cooperation of our country with the European Investment Bank.

The priority areas of lending activity is Ukraine's energy sector is the modernization of transport and energy infrastructure and energy efficient economy of Ukraine. However, the enumerated cases show that the procedure violated the report, namely, in the above report is no basis in the law as obligatory information on the mechanisms to encourage investment in production, transportation, distribution, storage of natural gas and services to setup LNG, which can be a consequence of the investment lack at the time of drawing up the report or reluctance to disclose some information.

The basis of investment activity in many areas of the gas market is a real investment in the form of capital investment. Capital investment is necessary for the development of gas transmission and distribution networks and storage of natural gas. Thus, the legal regulation became the order of the investment planning for the development of the gas transportation system and gas storage. In particular, Article 30 of Law № 329-VIII establishes the procedure for investment planning on the transmission system, which includes the plan of gas transmission system development in a specified period, which is to ensure the conformity that needs of gas transmission system of the natural gas market and the interests of security of supply of natural gas. In addition, the plan for the development of gas transmission system introduces the confirmed investments and new investments which are implemented within a specified period and general the timing of all investment projects.

Analogous demand for a gas storage plan is contained in Article 50 of Law № 329-VIII that includes the development of carrier gas storage development plan for gas storage for a definite period, which should ensure compliance of gas storage market with needs and interests of the natural gas supply security. As for the internal economic sources of financial resources (which is the basis of self-investment), there is a "Procedure for forming the investment program of gas supply, gas distribution, gas transmission and gas-saving enterprises", approved by the Decree of National Electricity Regulatory Commission of Ukraine № 2255 from 28 November 2011 [1] (hereinafter - Decree № 2255). It applies to economic entities that got a license to conduct business relevant activity. This order defines the procedure for filing, formation, evaluation, approval and implementation of investment programs licensees to determine the feasibility of the planned investment by the licensee (expenses) in the structure of tariffs for the relevant area of activity in the natural gas market on the basis of economic feasibility and targeted use of the licensee. The relevant investment programs are aimed at the development and stable functioning of an enterprise. The content of programs should contain substantiation proving feasibility of investment activities, sources of funding and a timetable. Decree № 2255 establishes three types of possible sources of financing of investment programs: 1) depreciation deductions; 2) income; 3) other sources of financing, which may be the funds received from the economic activity exercise (related or not related to the licensed activity), operating costs and involved borrowed funds with consent to their use. Usually, most of the planned investment is carried out for construction, reconstruction, modernization and repair of gas pipelines and facilities on them, which is the guarantor of the proper technical level of operation and reliability of supply. In practice, the main sources of implementation of investment programs licensees are the primarily depreciation deductions and own income, which, in our opinion, is the result of the imperfection of the implementation mechanism of additional investment sources, which are made impossible to use.

Therefore, proper realization of some investment program depends primarily on the availability of a certain volume of investment resources, implementation mechanisms which should be optimal and clearly established in law. In view of the need to bring the norms of gas legislation in conformity with the current updated legislation and improving investment processes at all levels it is appropriate to make some changes to the Decree № 2255 on the implementation of additional sources of investment. It is necessary to note that all investment mechanisms and rules proposed by the Law № 329-VIII, meet European standards, although these norms are not implemented in full. Considering the fact that Law №329-VIII was adopted with the aim of reforming and building an effective natural gas market, which currently requires appropriate investment development through significant investments in the relevant areas of activity and infrastructure,

[1] *Постанова про затвердження порядку формування інвестиційних програм газопостачальних, газорозподільних, газотранспортних та газозберігаючих підприємств 2011* (Національна комісія регулювання електроенергетики України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1502-11> (2016, March, 14).

it is important to accelerate the liberalization process. Because involvement of private investors is practically not possible in conditions the imperfections of the legal mechanism for regulating relationships in the natural gas market. To ensure the proper reform it is necessary to use maximally expedient forms of investment, depending on the types of economic activity and their functional separation on the natural gas market.

Thus, the most relevant forms of investment in gas market are the corporate and investment contract forms of investment, namely the conclusion of a public-private partnership concession agreements, agreements on joint activity and production sharing agreements.

It should be stressed that in the present conditions, the most relevant of investment funds attracted in the gas market are the gas transportation system, gas distribution (gas supplier) systems, gas storage and objects related to gas production. Consequently, the definition of investment objects from a legal point of view is an important issue.

It seems reasonable to agree with the fact that objects of investment activity may be legal or material. They are inextricably connected, and as a result have a dual legal nature. Thus, according to norms of Article 4 of Law of Ukraine "On the investment activity" from September 18, 1991, № 1560-XII, the objects of investment activity are: any property, including capital assets and working capital in all sectors of the economy; securities (except of bills); targeted cash deposits, scientific and technical products; intellectual values; other objects of property and property rights [1]. The main objects of investments in the natural gas market are integral property complexes (as a whole and individual parts); entities (investment which is done by investing in shares of the relevant entities in the statutory funds (property) organization of corporate type or by collective investment, which is a form of co-investment); the right to use natural resources (right to production and implementation of the most important natural resources that can perform both the state and private companies).

As for the regulatory consolidation of realization forms of investment relations in the gas market, the closest to a proper regulation of investment forms list is the «Energy Strategy of Ukraine for the period till 2030» which was approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine on July 24, 2013 № 1071 (hereinafter - Energy Strategy) and contains general rules for the financing of fuel-energy complex (hereinafter - FEC). Law contains separate section on the financial security of FEC development, the rules which establish the development of the energy sector by 2030. Energy Strategy focuses on the fact that almost all energy sectors gave an urgent need for investments in modernization and development to maintain and increase competitiveness, while in some areas the need for investment is critical to provide continuous and stable functioning. In this case, total amount of investments in the FEC necessary for economic development is established - about 1.8 trillion USD.

Investments and financing of FEC of Ukraine according to the standards of Energy Strategy will be carried out by commercial companies (private or public) and state under the following main mechanisms: 1) independent investment commercial companies (private or public) under natural processes functioning business from their own funds or debt financing; 2) use methods tariff policy to ensure sufficient investment capital in commercial companies that operate in regulated markets; 2) direct public investment if energy facilities owned by the state and the state plans to continue to maintain control over them [2]. Separately, in the Energy Strategy defined the additional measures to stimulate investment in the objects of FEC from the government such the indirect stimulation, as a temporary introduction more favorable taxation policy on favorable customs import equipment for capital projects and the use of accelerated depreciation, domestic engineering support for oil and gas industry. The top priority for the rules of the Energy Strategy should be financing the development production of gas and oil by attracting private investment of minimizing the burden on the budget. A possible option is to encourage investment in capital in public-private partnerships. In other words, according to the rules of Energy Strategy the private funds should be the main source of investment in production of oil and gas. The provisions of paragraph 6.2. of Energy Strategy establish strategic priority of the state in the near future and is attracting private producing and service companies for exploration and production of gas in Ukraine that will require significant investment, the application of new technologies and modern work organization. In this case, total amount of investment should be involved in development of industry to achieve the production targets. Energy

[1] *Закон про інвестиційну діяльність, ст. 4 (1991)* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (2016, March, 14).

[2] *Енергетична Стратегія України на період до 2030 р.* (2013) (Кабінет Міністрів України). <www.zakon.rada.gov.ua/signal/kr06145a.doc> (2016, March, 14).

Strategy contains provisions on the need to attract investment in gas transmission system (hereinafter - GTS), which determine that in order to achieve reliable functioning and development of the GTS the country should choose management model GTS, which will lead to transit volumes maximization in the long term prospective. One possible solution is the creation of a consortium with the participation of strategic investors and maintenance of control by state.

Energy Strategy provides the establishment of transparent and stable conditions for exploration and production of hydrocarbons in our country. In order to reach this objective, long-term program of natural resources should be developed and continually updated to intensify exploration of new spheres and additional prospecting old efforts of public companies to increase issuing special permits and signing of production sharing agreements to the required amount [1]. Thus, Article 9 of Law № 329-VIII contains reference norms regarding the features of licensing investors - participants of the production sharing agreements concluded in accordance with Law of Ukraine "On Production Sharing Agreements" from 14.09.1999 № 1039-XIV (hereinafter - the Law № 1039-XIV), at the same time not specifying the status of the investing subject. Thus, the fourth article of Law № 1039-XIV establishes that the parties are Ukraine (hereinafter - the state) and investor (investors) who agrees to perform the work assigned to prospecting, exploration and extraction resources in the defined area, at its own risk and compensation expenses, receiving payments (compensation) in the form of profitable products. Law № 329-VIII contains legal forms for the above types of investment.

Thus, we can draw the following conclusions: 1) legislative acts contain only partially possible kinds and forms of investment in the natural gas market; 2) the list of investment objects that match the types and forms of investment in the gas market is legally not established. In fact, there are no norms that would establish appropriate form of implementation of the investment in relation to the extraction of natural gas, despite the urgent need for the development of new gas field, increase its own gas production, as well by attracting investment capital to agreement on joint activities and concession which currently has no practical application. It is necessary to improve the mechanism of concession and public-private partnership (areas of application which are legally defined prospecting, exploration, mining and transport, supply and distribution and supply of natural gas), production sharing agreements and placing possible forms of investing through joint activities and establish all possible forms of investment in law as unlimited list, giving priority to the long-term planning in the Energy Strategy.

As for corporate investment in our opinion, possible means of attracting long-term investment to the gas sector is the public listing, the use of which contributes to the development of the stock market as one of the most effective mechanisms for attracting, distribution and redistribution of investment resources. It is also advisable to determine the need for concluding an investment-related contract in the implementation of accession the subject of natural gas market (customer) to gas networks to the prediction of relevant guarantees and compensations.

Conclusions. On the background of the conducted research the following conclusions about the types of relevant elements inherent gas market can be made. The main subjects of investment activity who can place funds in the form of investments in the gas market include: the state as the main strategic investor, the individual (individuals and entities) and institutional investors (legal entities).The main types of investment in the natural gas market include domestic investment (by placing domestic investments); foreign investment (where investment owned by foreign investors); joint (where the investments jointly owned by domestic and foreign investors); private investment (which is done by placement of individual investors) and public investment (which is carried out entirely by public funds).

Forms and mechanisms of investment realization are suggested as following: self-financing (including through the implementation of the amortization policy as a reliable source of investment financing in view of certain restrictions on use within the purposes of Article 10 of the EC); implementation of public-private partnerships, agreements on production sharing, concessions, joint venture and corporate investment; optimization of pricing and tariff policy (by taking into account funds as the investment component in the tariff); investment budget (at the expense of the state budget by investing investment to support and develop the gas sector) and optimization monetary policy (by improving conditions for interest rates to business investment).

Regarding the definition of objects in investment legal relations of the gas market, three main groups

[1] Жорнокуй, Ю.М. (заг.ред.), Шуміло, О.М., Сущ, О.П., Атаманова, Ю.Є., Гетманець, О. П., Єфремова, К.В., Жорнокуй, В.Г., Рекша, А.В., Сліпченко, С.О., Сядристий, А.О., Чорна, А.М., Шаповалов, С.М., Шеховцов, В.В., Шуміло, І.А. (2015). *Інвестиційне право*: Підручник. Харків: Право, 348.

can be identified: integral property complexes (which are fully or partially can be objects of investment); legal entities (investments are made by corporate or collective investment); the right to use natural resources (right for production and implementation of the most important natural resources that can be performed by both state and private companies).

References

4. *Enerhetychna Stratehiia Ukrainy na period do 2030 r. 2013* (Kabinet Ministriv Ukrainy). *Oficijnij sajt Verkhovnoi Radi Ukraini*. <www.zakon.rada.gov.ua/signal/kr06145a.doc> (2016, March, 14).

5. *Hospodarskyi Kodeks Ukrainy 2003* (Verkhovna Rada Ukraini). *Oficjnij sajt Verkhovnoi Radi Ukraini*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (2016, March, 14).

1. Kukhar, V. I. (2008). *Hospodarsko-pravove zabezpechennia derzhavnoi investytsiinoi polityky v Ukraini*: Avtoref. dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.04. Kharkiv: Nacional'na akademija Ukraini im. Yaroslava Mudroho.

6. Poiedynok, V.V. (2013). *Pravove rehuliuvannia investytsiinoi diialnosti: teoretychni problemy*. Nizhyn: TOV «Vydavnytstvo Aspekt – Polihraf».

7. *Postanova pro zatverdzhennia poriadku formuvannia investytsiinykh prohram hazopostachalnykh, hazorozpodilnykh, hazotransportnykh ta hazozberihaiuchykh pidpryiemstv 2011* (Natsionalna komisiia rehuliuvannia elektroenerhetyky Ukrainy). *Oficijnij sajt Verkhovnoi Radi Ukraini*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1502-11> (2016, March, 14).

1. Simson, O. E. (2001). *Pravovi osoblyvosti dohovoriv investytsiinoho kharakteru*: Avtoref. dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.03. Kharkiv: Nacional'na akademija Ukraini im. Yaroslava Mudroho.

8. Vinnyk, O.M. (2009). *Investytsiine pravo*: navchalnyi posibnyk. 2 vyd., pererob. ta dop. Kyiv: Pravova yednist.

9. Vinnyk, O.M. (2012). *Korporatyvna forma derzhavno-pryvatnoho partnerstva: problemy pravovoho zabezpechennia na tli zarubizhnoho dosvidu*. Sumy: Vydavnytstvo «Mak Den».

10. Zadykhailo, D.V. (2002). Ekonomiko-pravovi peredumovy formuvannia investytsiinoho zakonodavstva Ukrainy. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia: zb. nauk. pr*. Kharkiv: Pravo, *3,* 41.

11. *Zakon Pro investytsiinu diialnist 1991* (Verkhovna Rada Ukraini). *Oficijnij sajt Verkhovnoi Radi Ukraini*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (2016, March, 14).

12. *Zakon pro rynok pryrodnoho hazu 2015* (Verkhovna Rada Ukraini). *Oficijnij sajt Verkhovnoi Radi Ukraini*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/329-19> (2016, March, 14).

13. Zhornokui, Yu.M. (zah.red.), Shumilo, O.M., Sushch, O.P., Atamanova, Yu.Ye., Hetmanets, O.P., Yefremova, K.V., Zhornokui, V.H., Reksha, A.V., Slipchenko, S.O., Siadrystyi, A.O., Chorna, A.M., Shapovalov, S.M., Shekhovtsov, V.V., Shumilo, I.A. (2015). *Investytsiine pravo*: Pidruchnyk. Kharkiv: Pravo.

14. *Zvit za 2015 rik za Rezultatamy provedennia monitorynhu bezpeky postachannia pryrodnoho hazu Postiina www-adresa statti Ministerstva enerhetyky i vuhilnoi promyslovosti 2015* (Ministerstvo enerhetyky ta vuhilnoi promyslovosti). *Ofitsiinyi sait Ministerstva enerhetyky ta vuhilnoi promyslovosti.* <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/doccatalog/list> (2016, March, 14).

Iryna Ihnatenko, PhD in law
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

THE FEATURES OF THE STATE REGISTRATION OF OBJECTS WHICH INSEPARABLY LINKED WITH THE GROUND IN FOREIGN COUNTRIES

The article substantiates the need to move to three-dimensional state registration of objects which inseparably linked with the ground based on the experience of foreign countries: such as Sweden, Norway, the Netherlands, Australia, of Denmark, Russian Federation. Since one of the main disadvantages of three-dimensional cadastre is the lack of adequate mapping of underground facilities, it complicates setting on cadastral records of underground buildings and, consequently, registration of rights to them. It is concluded that in the beginning, a state need to build and approve a single concept and three-dimensional cadastre of relevant legislation. Currently in Ukraine it is possible to use some three-dimensional features in the existing cadastral system because it does not entail a general structure of global change cadastre information large economic costs.

Key words: state registration, three-dimensional cadastre, underground space, underground objects, cadastral system, cadastral registration.

Recently, the state land cadastre, based on two-dimensional registration does not meet modern requirements of market land relations. The development of urban infrastructure leads to the fact that two-dimensional registration is not enough to display complex multilevel buildings. In particular, there is not allowed to be any mutual overlap of land and real estate. In fact, a huge number of real objects especially in urban areas overlap in the two-dimensional projection on the cadastral map. Among them can be named different underground and air communications, buildings, hanging over the road, and others. Partially the issue of joint use of land and space above and below them can be solved by using servitudes. However, a three-dimensional record of the space (height, depth, width) (whether on the ground or under it) is used today. It is called a three-dimensional inventory (3D cadastre).

The need for three-dimensional inventories is caused by the increasing complexity of building area, above ground and underground infrastructure, the emergence of dimensional requirements for registration of rights to real estate, both private and public. All the needs that arise today only cannot be fully provided by the existing methods of two-dimensional property registration. The possibility of registration of real estate and rights to it in three-dimensional measurement will optimize the use of space. The functionality is limited all the times, especially by registration of land as a surface, the lack of three-dimensional cadastral maps, the limited registration of specific objects half three-dimensional decisions.

Many scientists lawyers tried to explore this problem. Among them we can call V. Andreytsev, T. Kovalenko, P. Kulinich, A. Miroshnichenko, V. Nosik, A. Ripenko, M. Shulga, and also − D. Dobriak, P. Kazmir, A. Martin, S. Osypchuk, I. Rozumnyy, M. Sohnych and others.

The purpose of the article is a justification of the establishment of a three-dimensional state registration of objects inseparably linked with the ground based on the experience of foreign countries.

Currently, the system of state registration of real estate rights and encumbrances and state land cadastre is based on the two-dimensional representation of the property. One of the main disadvantages of two-dimensional inventory is the lack of adequate mapping of underground facilities. The current approach does not cover all situations in a real three-dimensional world, including underground space. This can complicate the setting of accounting for inventory of underground buildings and, consequently, registration of rights to them.

The other problem is the cadastral accounting and state registration of underground line objects, especially utilities. The construction of them has the different typological diversity. Typically, they are under several land plots crossing each other on different depths or, laid in a trench collector so, in addition to the design height or depth, these objects have their own spatial (three-dimensional) status. But the state registration of rights to line objects is not made today. There is an actual question of whether it is necessary to carry out the registration of rights to the cavity space − air or ground space (for example, in order to

maintain the existing pan) or the registered right must be linked to existing or future structure. However, the state registration of rights to the cavities of space also isn't made.

It is obvious, that such level of state regulation almost ignores the specifics and importance of underground buildings, does not respond to the spirit of the law on cadastre and as a system act and can be regarded only as a very first step towards a truly unified state cadastre of real estate and construction of objects of state registration of rights to them.

It can be assumed that without taking into account the factor inherent spatial extent of the underground structures it is difficult to expect the inclusion of underground real estate into the civil circulation, its management, guaranteeing the rights of owners and the efficient collection of taxes and payments for this property. It is hard to expect the optimization of programs of development works and design decisions with incomplete information about the relative positions of objects (and sometimes on their location) on the depth of their occurrence, the interactions with ground buildings and structures, the nature of the relief and subsoil.

It seems that before the introduction of the three-dimensional cadastre it is necessary to understand which of the possible variants of dimensional cadastre systems may be applied in Ukraine. There are three solutions for the registration of the three-dimensional situations: a complete three-dimensional cadastre (3 D), the hybrid cadastre (2,5 D), three-dimensional signs in the current cadastral registration system[1].

The complete three-dimensional cadastre means that it is necessary to introduce the concept of ownership in three-dimensional space. The legislation, civil law agreements and the cadastre must support and provide the transaction of the three-dimensional rights. Of course, from a practical point of view it is better to support a two-dimensional set of rights and only in difficult situations, to use the complete three dimensional complex.

The hybrid cadastre provides for the continuation of dimensional cadastre and registration of situation in the third dimension of the fixation with three-dimensional objects in two-dimensional boundaries of two-dimensional inventory. This will lead to a hybrid combining of two-dimensional land plots and three-dimensional real objects.

The hybrid cadastre is intermediate between two- and three-dimensional cadastre. It suggests a three-dimensional representation of real estate while maintaining the legal structure and display of property and other rights. The hybrid model of the cadastre has several advantages over traditional models such as: it can be used to describe the majority of capital construction; set the right to object accounting in volume; much easier and more cost-effective to operate than the three-dimensional model of inventory. The use of this model in Belarus, for example, has allowed this country to take a leading position in the global ranking of countries in part of the registration of real estate transactions. This country is significantly ahead of Ukraine in this rank.

Three-dimensional features in the current cadastral registration system provide the preservation of the two-dimensional cadastre, but with external links to digital representations of three dimensional environments.

The difficult three-dimensional situations are registered by using special decisions. The simplest decision is to mark the three-dimensional situation during the registration, so that the user can receive a consultation from the registrar of the details. A more difficult decision is to add to the database a link to the digital description of the object. Then the design contours of dimensional object can be registered on the cadastral map[2].

It should be noted that the creation of the most efficient prototype of three-dimensional model of cadastre in Ukraine ineffective without studying the experience of foreign countries in the implementation and maintenance of three-dimensional cadastre. The issue of the formation of three dimensional cadastres devoted more and more attention in international practice and theoretical development of Western scholars. Currently, the system of three-dimensional cadastre is introduced in many countries, such as Sweden, Norway, the Netherlands, Australia, Denmark. The pilot project is provided in Russian Federation. In recent years, various countries conducted research in this area. Simultaneously legislation was improved.

Due to dynamic development of building, especially underground parking, shopping centers, building

[1] Billen, R., Zlatanova, S. *3D spatial relationships model: a useful concept for 3d cadastre*. <http://www.geo. tudelft.nl/frs/papers/ 2001/Paper Billen Zlatanova.pdf> (2016, January, 29).

[2] Stoter, J., Salzmann, M. A., Oosterom, Peter Van, Der Molen, Paul Van. *Towardsa 3D Cadastre*. <http://www. juritecture.net/docs.htm> (2016, January, 29).

over roads, Swedish legislation was updated according to the requirements of today and the concept of three-dimensional inventory. Swedish land information system consists of real property Registry; Land Registry; building Registry; apartment Registry. The information about land plots, water areas, buildings, apartments and underground facilities (such as pipelines), registered rights is submitted to the cadastre.

Swedish legislation of real estate provides spatial separation of ownership of the land, surface and underground facilities (tunnels and so on). Forming of objects of real property for universal cadastral procedure and the registration in the cadastre of these objects as independent property units put forward to them the same requirements in the field of land law as to the ground of the property. The ownership as far as it possible must be autonomous from land rights over underground buildings and structures, but should be «tied» to the real building (construction). The legal requirements for their description and mapping are still pending, but the range of using of easements is expanding.

There is an automatic multipurpose cadastre system in the Netherlands. The information about land, buildings, apartments, underground facilities, registered rights, permitted use, area, cost, and other legal aspects is submitted in the cadastre[1].

The cadastral registration of three-dimensional components carried on ownership; limited ownership: right of superficies; the long term lease; easement rights; condominium rights; joint property. Every property right has an unique code of ownership in the system of registration.

Ownership in the Netherlands always relates to surface areas. Therefore, the ownership of real property is always set on surface areas. If there are no rights set on a land plot, it corresponds to the rules of vertical and horizontal connection. The vertical connection means that the owner of the plot owns all structures and facilities assigned to this area. The horizontal connection is structures that are in ground, but only if this construction is not a part of another property. You cannot build a structure that will intervene into someone else's property without permission of the owner of the property. Rules of vertical and horizontal connection are consequence of the factual situation and do not approve rights. So they lead to conflict in many cases.

Land plots and rights to them have to be registered in the cadastre. But the underground buildings as the real estate are not directly registered. Underground facilities have a special regime and called «OBD» − Ondergronds Bouwwerk (underground construction). The code «OB» is associated with the land plot and with the subject to the law. The code «OBD» indicates the factual situation, but does not represent the right or the restriction directly. Although such coding is registered as a objective limitation, it does not carry any legal effect. It also does not indicate how the legal status of underground facilities was set. To find it out, we will have to explore how other rights, restrictions and legal messages on the surface area are set. Now you can add boundaries and transportation systems to telecommunication networks of topographical format LKI (which is not part of cadastral maps). If these are under the surface, they are encoded with visibility code «2» (means − «cannot be seen from above»). This code also reflects the factual situation, but not rights or restrictions[2].

The modern cadastral system of Norway is based on the Oslo Method[3]. Conditions for the registration of three-dimensional objects are created in the system. This cadastre creates conditions for the allocation of plots under and above ground, but so far only has been used for underground sites: 1) to describe of underground areas the notion «construction parcel» was provided; 2) building plots cannot be identified without a built object on them or they should be relevant to the current building. Thus, the «three-dimensional plot» cannot be formed without regard to the concrete building or structure. In this way excludes the possibility to register a volume of air or the mountains only to confirm the ownership and reservation of this space for future use; 3) a cadastral shooting have to be made on the underground areas, but in most cases a construction drawings is used, so the underground area identified as well as the area on the surface, but with its registration number. The vertical boundaries of the land plot are fixed on the cadastral map. A land certificate similar to the certificate for the land plot is given for the «construction parcel». The task of mapping of underground utilities in Norway is solved by creating the cadastre of utilities.

[1] Molen, Paul van der. *Country report 2010 / Cadastral Template*. <http://www.geo21.ch/cadastraltemplate/countryreport/Netherlands> (2016, January, 29).

[2] Stoter, J. *Needs, possibilities and constraints to develop a 3d cadastral registration system*. <http://www. juritecture.net> (2016, January, 29).

[3] Tor Valstad «How Is the Development in the World of Cadastre towards More than Two Dimensions?». − In Proceedings of FIG Working Week. − Eilat (Israel), 2006. (2016, January, 29)

The main disadvantages of the system of registration of rights to the underground facilities in Norway as follows: 1) building plots cannot be identified without a built object on them or they should relate to the existing structures on the surface; 2) the differentiation in depth using and use of rights is not provided.

One of the basic principles of the Norwegian land law is that the ownership of real estate outside of the defined surface and extends vertically up and down as long as there is economic interest of the owner of such a surface. All that extends below the economic interests of the owner of the surface is considered as a «no man's land». Some municipalities decided to register the «volume» of underground space as an individual property in the cadastre. As an example, it can be called building of a big playground in the interior of the mountain for the game of hockey to the Olympic Games in Lilihameri in 1994. In other cases, this practice was extended to legalize structures above the ground as an individual real property[1].

Significant progress in the application of three-dimensional technology cadastral was reached in some states in Australia. For example, the legislation of the State of Victoria clearly defines how should three-dimensional measurements be made and how the data should be recorded. In the Australian state of Queensland three-dimensional sign is supported by the system of registration of property rights, and it can be registered as «Building Format Parcel» created according with the plan of building object (Building Format Plan).

In the digital cadastral base of the country (spatial layers of estate unit, including underground) specified as attributes, and all information relating to the three-dimensional objects on the plan. Plans for building object size are only for those buildings for which the necessary legal title on the three-dimensional spatial objects. The database of titles and cadastral database are separate from each other, and its renewal is part of a sequential process. Three-dimensional information is not displayed in the viewer database.

All this together allows, in particular, solving very difficult for the development of underground urban problems – to provide formation and cadastral registration of facilities engineering and transport infrastructure as a three-dimensional parcels of real estate.

The law of Denmark is based on the same principles as other international property rights; ownership is established on the site and is not limited in the vertical dimension. Despite the fact that the legal requirements and regulations of allocation of plots in underground objects facilities of Denmark there is no in the cadastre of Denmark borders are not visible in the field, do not appear on the cadastral map. In specific cases of transport and engineering infrastructure are taken practical solutions from adoption of formalize rights to land space using to accommodate them. For this can be used special types of servitude (restriction of rights). For example, the legal status of the metro in Copenhagen provided by the easement. Under this project were developed special easements tunnels (tunnel-servitudes), easements stations (stations-servitudes) and easements emergency exits (emergency-exits-servitudes). These easements imposed restrictions on the owners of construction plots are located above and to the owners of neighboring plots.

In 2010, the Federal Service for State Registration, Cadastre and Cartography announced on a project to develop three-dimensional real estate cadastre in Russian Federation. Already in April 2011 Russian register formed a working group to implement the Russian-Netherlands cooperation project «Creating a three-dimensional model objects of real estate cadastre in Russia», whose goal was to create a prototype of three-dimensional cadastre for future implementation throughout the Russian Federation. In this regard, in Nizhny Novgorod[2] were selected three objects, each of which is directly related to the usage of underground space. The prototype consists of three objects − building, apartment building and pipeline.

The purpose of the project is to assess the feasibility of the introduction of three-dimensional cadastre, which would more accurately reflect the real situation, to improve the cadastral records and to guarantee rights. The proposed in a pilot project three-dimensional conceptual model of cadastre based on the principles of ISO 19152. Model Land Administration Domain Model (LADM) was adapted to Russian conditions and focused on five types of real estate subject to the cadastral records. Nizhny Novgorod pilot project is certainly a breakthrough in improving the national cadastre system.

LADM Standard provides two-dimensional and three-dimensional integration using space-based

[1] Ріпенко. А.І. Правові проблеми тривимірного (3d) кадастру в Україні <http://www.academia.edu/9335024/Правові_проблеми_тривимірного_3d_кадастру_в_Україні> (2016, January, 29).

[2] NataliaVandysheva, Petervan Oosterom. 3D Cadastre Modelling in Russia. <https://rosreestr.ru/wps/portal/ cc news?news id=16202&news line id=11662> (2016, January, 29).

topological units, putting layers of land administration, development of spatial information infrastructure (SII), gradual transition to the three-dimensional through hybrid cadastral system. Also LADM these outer classes with describing in detail components of land administration (including underground facilities). It is expected that by 2025 access to information in Russia associated with the land, will be provided to everyone (through the Internet), this concept of «space capable society».

At present three-dimensional cadastre used and applied in 24 EU countries. The validity of the transition to a three-dimensional presentation of objects and its application dictated by increased need in modern updating of information to be displayed on the digital topographical plans of the country.

Options for implementation of information about underground objects facilities in modern land cadastral system can be grouped into several standard types: the availability of three-dimensional maps in cadastral operating system, for example, in the Netherlands; another example is a method of Oslo in Norway; full three-dimensional cadastre (at the moment it is not in any country, but attempts to create are made); cadastre of installations (under establishment of pilot projects in several European countries).

At the moment for Ukraine most it is possible to use some three-dimensional features in the existing cadastral system because it does not entail a general structure of global change in cadastre information large economic costs. The first step for the implementation of this system are made, in particular, introduced the State Land Cadastre and State Register of Rights to Real Estate and Their Encumbrances, the next step would be the introduction of accounting and registration of real estate in three dimensions space.

The introduction of three-dimensional registration in Ukraine should be associated with the integration of land management and urban systems cadastres, planning and designing, and with harmonization of legal regimes «land» and «non-land» property. Before the introduction of full three-dimensional system of cadastre registration it may be made at least some «three-dimensional situations» when such a need does exist[1].

Obviously, the transition to three-dimensional cadastre is strategical character this should not only to strive in the future, but seriously prepare. Changing the paradigm of spatial cadastre the importance and complexity of the tasks requires a systematic approach to their solution at national and local levels. It seems that it is advisable to develop by national authorities and local authorities which operate in the field of cadastral activity, an action plan for the transition to three-dimensional cadastre. In particular, to develop an effective mechanism for co-development and technological cooperation in the planning area (especially in the preparation of the draft survey), land zoning, development of information systems in urban planning, etc. It should focus on creation and maintenance of the three-dimensional cadastre. To ensure correlation development of cadastre and systems formed on spatial data infrastructure, record of a three-dimensional aspects in the further integration of cadastre and registration. The common task is also to develop a system of classification of three-dimensional objects of real estate, integration with GIS. Of course, those measures should perform research and development provisions relating to more specific and accurate records of underground objects typology of buildings and structures (e.g. tunnels, underground structures, underground complexes, streets, squares and so on).

But it is necessary to start to build and approval by a single concept and three-dimensional cadastre development of relevant legislation. Among the priority legislative measures should include making changes and additions to the regulations that will ensure the development and harmonization of standards not only legislation on cadastre and registration, but the Civil Code of Ukraine, the Land Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On regulation of urban development», Code of Ukraine on mineral resources.

References

1. Billen, R., Zlatanova, S. *3D spatial relationships model: a useful concept for 3d cadastre*. <http://www.geo.tudelft.nl/ frs/papers/ 2001/Paper Billen Zlatanova.pdf> (2016, January, 29).
2. Paul van der Molen. Country report 2010 / Cadastral Template. <http://www.geo21.ch/cadastraltemplate/countryreport/Netherlands> (2016, January, 29).
3. Ripenko, A. Pravovi aspekti vikoristannja zemel'nih diljanok ta inshoї neruhomosti u trivimirnomu prostori. <http://www.academia.edu/9335024/Правові_проблеми_тривимірного_3d_кадастру_в_Україні> (2016, January, 29).
4. Ripenko, A.I. Pravovi problemi trivimirnogo (3d) kadastru v Ukraini <http://www.academia.edu/9335024/Правові_проблеми_тривимірного_3d_кадастру_в_Україні> (2016, January, 29).

[1] Ріпенко, А. *Правові аспекти використання земельних ділянок та іншої нерухомості у тривимірному просторі.* <http://www.academia.edu/9335024/Правові_проблеми_тривимірного_3d_кадастру_в_Україні> (2016, January, 29).

5. Stoter J., Salzmann, M.A., Oosterom, Peter Van, Molen, Paul Van Der. *Towardsa 3D Cadastre.* <http://www. juritecture.net/docs.htm> (2016, January, 29).
6. Stoter, J. Needs, possibilities and constraints to develop a 3d cadastral registration system <http://www. juritecture.net> (2016, January, 29).
7. Stoter, Jantine Esther (2004). 3D Cadastre. <http://www.itc.nl/library/Papers_2004/phd/stoter.pdf> (2016, January, 29).
8. Tor Valstad «How Is the Development in the World of Cadastre towards More than Two Dimensions?». − In Proceedings of FIG Working Week. − Eilat (Israel), 2006. (2016, January, 29).
9. Vandysheva, Natalia, Petervan Oosterom. *3D Cadastre Modelling in Russia*. <https://rosreestr.ru/wps/portal/ cc news?news id=16202&news line id=11662> (2016, January, 29).

Ірина Полянська
Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОДЕРЖАННЯ ДИВІДЕНДІВ ЗА АКЦІЯМИ КОРПОРАТИВНОГО ФОНДУ В УКРАЇНІ

Iryna Polianska
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

ACTUAL ISSUES OF REALIZATION OF THE RIGHT TO DIVIDENDS ON SHARES OF THE CORPORATE INVESTMENT FUND IN UKRAINE

The article is an attempt to explore the legal nature of the right of participants of Corporate Fund of the Closed Type (CF) to receive dividends, and to determine patterns of national model of mechanism of ensuring the implementation of this right.

The author substantiated that the basis of the right to dividends consists of complex legal structure, which is comprised of three interrelated legal facts. It is being proved, that as an element of joint relationship of mutual investment, the right to receive dividends on shares of CF arises as a result of adoption and is reflected in the text of the statute issuer's decision concerning the payment of dividends.

The shortcomings of the mechanism of the right of CF participants to receive dividends were being discovered and analyzed. In particular, there were disclosed such aspects of the mechanism of payment of dividends as: base dividends' accrual; form of payment of dividends; terms of dividends payment, etc.

In order to improve the mechanism of the right to dividends the author analyzed a number of Ukrainian and foreign laws, secondary sources of law, and on this basis the recommendations on solving the relevant problematic aspects were developed.

Key words: joint investment institutions, corporate fund of the closed type, share of the corporate fund, dividends, right of the investor to dividends, mechanism of realization and protection of the right to dividends.

Постановка проблеми. Однією із загальних рис вітчизняної та зарубіжних концепцій побудови ринку спільного інвестування є наділення інвесторів інвестиційних фондів закритого типу особливим правовим статусом. На ґрунті українського законодавства ця особливість зумовлюється, з-поміж іншого, фактом декларування права інвесторів таких фондів на одержання дивідендів. Тоді як дивіденди за цінними паперами інститутів спільного інвестування (далі – ІСІ) відкритого та інтервального типу не нараховуються і не сплачуються.

У межах вітчизняної правової науки інститут права на одержання дивідендів характеризується значною історією становлення і розвитку. Висновки та узагальнення цивільно-правового рівня щодо пізнання цього явища висвітлені у працях В.Кравчука, В.Поєдинюк, І.Саракун, І.Спасібо-Фатєєвої, О.Вінник, О.Щербини, С.Кравченка та інших. Але ці роботи не вичерпують собою теми нашого дослідження, а лише фрагментарно розкривають деякі з його питань. Права інвесторів на одержання дивідендів розглядаються авторами крізь призму основного об'єкта їх наукового зацікавлення – господарських товариств; акціонерних правовідносин; пайових цінних паперів, які не обмежуються лише цінними паперами спільного інвестування. Щодо наукових розвідок у сфері функціонування ІСІ, то власне проблематика природи права інвесторів ІСІ на отримання дивідендів ще не була об'єктом окремого дослідження і не розглядалася через призму європейського нормативного досвіду. Актуальність дослідження зумовлює також той факт, що вітчизняна модель права на дивіденди за цінними паперами ІСІ зазнала суттєвої модифікації у зв'язку з оновленням законодавчої бази для ІСІ.

З огляду на це, ***метою*** даної статті є встановлення правової природи права учасників ІСІ

корпоративного типу на одержання дивідендів, визначення закономірностей національної моделі їх правового забезпечення, та обґрунтування − за результатами порівняльного аналізу з європейськими правовими моделями − системи заходів щодо розв'язання проблем реалізації та захисту цього права.

Виклад основного матеріалу. У структурі відносин спільного інвестування мета отримання доходу, як правило, віддтермінована на час «виходу» інвестора з фонду. Інвестор вправі пред'явити до корпоративного фонду (далі – КФ) вимогу викупу належних йому цінних паперів і таким чином задовольнити свої інвестиційні потреби. Для учасників відкритих ІСІ це право вимоги підлягає задоволенню у будь-який робочий день; для інвесторів інтервальних КФ – у період інтервалу. І лише учасники КФ закритого типу не вправі реалізувати своє право «виходу» до закінчення строку функціонування інституту. Тому в якості своєрідної компенсації за обмеженість їх правового становища, інвесторам ІСІ закритого типу декларується право на отримання дивідендів.

Структурування моделі права на дивіденди для учасників ІСІ як компенсаційних виплат є винятковою рисою законодавства декількох пострадянських держав (Латвії, України, Російської Федерації). Аргументованість цього підходу ставимо під сумнів, оскільки вважаємо, що подібне трактування права на дивіденди могло би стати за основу поширення концепції «дивідендних виплат» також на інші категорії інвесторів. Насамперед, говоримо про учасників інтервальних ІСІ, оскільки їх право на повернення інвестицій теж суттєво обмежене періодичним характером задоволення вимог викупу. У той же час не відкидаємо факту можливої зацікавленості й учасників ІСІ відкритого типу у розподілі доходу фонду через одержання проміжних виплат.

У випадку законодавчого досвіду європейських держав право на дивіденди не є прерогативою інвесторів лише одного типу інвестиційних фондів. Апробований практикою та прийнятий у більшості держав ЄС підхід передбачає, що таке право може бути інкорпороване у зміст цінного паперу будь-якого підприємства колективного інвестування в обігові цінні папери (далі – UCITS) незалежного від його типу чи виду. Механізм реалізації цієї можливості, тобто вибір інвестиційним фондом політики дивідендних виплат, здебільшого, перебуває у прямій залежності від податкового законодавства. «…Податкові правила часто встановлюють вимоги, згідно з якими фонди зобов'язані розподіляти між інвесторами весь або більшість доходу фонду (*у вигляді дивідендів (виплат) – П.І.),* або забороняють це…»[1]. В окремих випадках, засновники UCITS можуть і на власний розсуд приймати рішення про можливість виплати дивідендів. Але в конструкції їх вибору теж закладенні податкові передумови. Для прикладу, деякі держави-члени ЄС стимулюють вибір інвестиційними фондами політики збереження доходу на противагу виплаті дивідендів через встановлення різного роду податкових пільг, якщо дохід не виплачується або навпаки, декларування високих податкових ставок, якщо виплати здійснюються, а не реінвестуються.

З проекцією на вітчизняне законодавство, ІСІ закритого типу у будь-якому випадку є самостійними у декларуванні права їх інвесторів на отримання дивідендів. Для останніх запровадження механізму виплат пов'язано з виокремленням альтернативної можливості для фіксації одержуваного доходу. Адже, якщо інвестори двох інших типів ІСІ мають змогу одержувати прибуток винятково після закінчення строку роботи інституту або при виході з нього шляхом продажу акцій на вторинному ринку, то учасники так званих «дивідендних ІСІ», можуть частково задовольняти свої майнові інтереси, не припиняючи при цьому відносин спільного інвестування.

Функцію посвідчення права учасників КФ закритого типу на отримання дивідендів виконує акція корпоративного фонду (далі – акція КФ). На нашу думку, акція КФ, на відміну від акції, не є цінним папером зі стабільним набором «прав з паперу». Річ у тім, що при створенні кожного окремого КФ закритого типу, зборами засновників вирішується питання щодо потенційної можливості провадження фондом у процесі його діяльності дивідендної політики. У випадку позитивного рішення ця можливість повинна бути відображена у тексті статуту фонду згідно з нормами п.11 ч.2 ст.11 та п.9 ч.2 ст.12 Закону України «Про інститути спільного інвестування» № 5080-VI від 05.07.2012 р[2]. (далі – Закон України «Про ІСІ»). Відсутність у статуті вказівки на можливість виплати дивідендів унеможливлює на підставі п.9. ч.2 ст.17 цього ж Закону реалізацію загальними зборами своєї виключної компетенції на прийняття рішення про виплату дивідендів та затвердження їх розміру. На противагу, право на дивіденди за акціями є обов'язковим елементом акціонерних правовідносин, а його виникнення не ставиться у залежність від волевиявлення

[1] Giles, M., Alexeeva, E., Buxton, S. (2003). *Managing Collective Investment Funds. Second Edition*. Hardcover, 264.
[2] *Закон про інститути спільного інвестування 2012* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України,* 29, 337.

засновників акціонерного товариства.

З наведеного випливає, що формування комплексу прав, які інкорпоруються в акції КФ відбувається у кожному конкретному випадку на етапі створення фонду, а обсяг цих прав – включення до його складу права на отримання дивідендів – залежить від обраної засновниками політики діяльності інституту. Таким чином, якщо засновниками приймається рішення про спрямування усього майбутнього прибутку фонду на збільшення його активів, а, отже, про відмову від дивідендної політики – емітовані інститутом цінні папери не можуть посвідчувати права власників таких цінних паперів на отримання дивідендів.

Відтак, право на одержання дивідендів не є безумовним правом інвесторів КФ закритого типу. Це право не закріплене в Законі України «Про ІСІ» в якості такого, що належить будь-якому і кожному власнику акції КФ закритого типу. Законодавець лише декларує можливість виникнення права на дивіденди у межах конкретних правовідносин спільного інвестування за умови прийняття відповідного рішення засновниками КФ.

Якщо у юридичному складі права на дивіденди за акціями КФ необхідним елементом є посвідчення можливості виплати дивідендів у статуті фонду, то виникає запитання: чи вправі учасники внести зміни до статуту і задекларувати можливість виплати дивідендів, якщо така не була передбачена при заснуванні КФ? За загальним правилом, інвестори наділені правом вносити зміни до статуту КФ відповідно до ч.5 ст.11 Закону України «Про ІСІ», але з урахуванням законодавчо встановлених обмежень. Як видається, одне з таких обмежень випливає з ч.1 Розділу IV Положення про порядок реєстрації проспекту емісії та випуску акцій корпоративного інвестиційного фонду, затв. рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 20.06.2013 р. №1104[1], де зазначається, що емітент, в процесі внесення змін до проспекту емісії акцій КФ, не має права змінювати обсягу прав акціонерів *(учасників КФ – П.І.)* за акціями. На підставі аналізу цієї норми можна зробити висновок про заборону внесення змін до статуту закритого КФ щодо закріплення можливості виплати дивідендів. Адже, такі зміни матимуть наслідком збільшення обсягу прав інвесторів, тобто зміну обсягу прав за акціями КФ.

Практика вибору системи розподілу доходу фонду на етапі його створення є характерною також для законодавства країн ЄС та зумовлює поділ акцій, емітованих UCITS корпоративного типу, на два види: акції «з доходом», які передбачають виплати їх власникам та акумулятивні акції, які «утримують» весь дохід, що відповідно, має наслідком зростання вартості такого цінного паперу.

У разі оголошення підписки на акції «з доходом» «…право на дивіденди (виплати) виникає на дату укладення контракту фонду, а покупець наділяється правом одержувати виплати чи дивіденди після цієї дати»[2]. З наведеного випливає, що для низки юрисдикцій притаманним є підхід за якого право на дивіденди виникає в інвестора із самого факту його власності на акцію і, як правило, не залежить від настання жодних інших юридичних фактів. Для прикладу, серед переліку виключних повноважень загальних зборів інвестиційних фондів країни походження Латвії, закріпленого у ст.27 Закону Латвії «Про інвестиційні управлінські компанії» від 18 березня 2004 року[3], не має повноважень на прийняття рішення про виплату дивідендів. Тоді як нормою п.31 цієї ж статті загальні збори інвесторів уповноважені приймати рішення про заборону управлінській компанії здійснювати виплати дивідендів інвесторам, права на отримання яких вони набули зі вступом у фонд.

У порівнянні задекларована вітчизняним законодавцем модель права інвестора КФ закритого типу на отримання дивідендів є більш складною. Для проголошення інвестором вимоги щодо виплати дивідендів повинен настати складний юридичний склад, який містить три юридичні факти: 1) закріплення можливості виплати дивідендів у статуті фонду; 2) прийняття загальними зборами рішення про виплату дивідендів. Якщо питання виплати дивідендів не було предметом розгляду на засіданні загальних зборів і позитивне рішення по ньому не приймалося – КФ не вправі розприділяти прибуток між інвесторами у вигляді дивідендів. Проте з моменту прийняття такого рішення, право інвестора на отримання дивідендів набуває зобов'язального характеру, у результаті

[1] *Рішення про затвердження Положення про порядок реєстрації проспекту емісії та випуску акцій корпоративного інвестиційного фонду 2013* (Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку). *Офіційний вісник України*, 66, 2419.

[2] Giles, M., Alexeeva, E., Buxton, S. (2003). *Managing Collective Investment Funds. Second Edition*. Hardcover, 193.

[3] Law on Investment Management Companies 2004 (Latvia). <http://www.intax-info.com/pdf/law_by_country/Latvia/Law%20on%20Investment%20Management%20Companies%20(en).pdf> (2004, Березень, 18).

чого інвестор наділяється статусом кредитора, а фонд – боржника; 3) внесення особи до переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів.

Отже, як елемент акціонерних правовідносин спільного інвестування, право на отримання дивідендів виникає в інвестора у момент набуття останнім на праві власності акції КФ. При цьому це право повинно бути втілене у реквізитах цінного паперу за фактом прийняття та відображення у тексті статуту емітента з дотриманням встановленого законодавством порядку рішення при можливість виплати дивідендів. Реалізація ж інвестором права на дивіденди ґрунтується на здійсненні правомочності – права вимагати виплати дивідендів, що має зобов'язальний характер та виникає у результаті прийняття загальними зборами відповідного рішення про виплату дивідендів.

Питання про те, що потрібно розуміти під «дивідендами» на ринку спільного інвестування, як і питання регламентації механізму їх виплати, залишено поза увагою законодавця при прийнятті нового Закону України «Про ІСІ». Це стало кроком «назад» у напрямку правового регулювання відносин спільного інвестування. Адже, якщо раніше при нарахуванні та сплаті дивідендів інвесторам ІСІ застосовувалися норми Закону України «Про акціонерні товариства» № 514-VI від 17.09.2008 р.[1] (далі – Закон України «Про АТ»), то станом на сьогодні цей сегмент ринку спільного інвестування практично не регламентується.

Вже однією з першочергових проблем механізму реалізації права інвесторів на отримання дивідендів є визначення бази їх нарахування. З податкової точки зори дивіденд – «це платіж, що здійснюється юридичною особою – емітентом корпоративних прав, інвестиційних сертифікатів… на користь власника таких корпоративних прав, інвестиційних сертифікатів… у зв'язку з розподілом частини його прибутку, розрахованого за правилами бухгалтерського обліку» (п.14.1.49 Податкового кодексу України[2]). За визначенням, закріпленим у нормі п.4 Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід», затв. наказом Міністерства фінансів України від 29.11.1999 р. №290[3] дивіденди – це частина чистого прибутку, розподілена між учасниками (власниками) відповідно до частки їх участі у власному капіталі підприємства. З наведеного вбачаємо можливість виплати дивідендів за умови отримання підприємством чистого прибутку.

Водночас чистий прибуток не є єдиним джерелом виплати дивідендів. Товариство може виплачувати дивіденди також за рахунок нерозподіленого прибутку, резервного капіталу або спеціального фонду. Свідченням цьому є норма ч.2 ст.30 Закону України «Про АТ». Однак, названі джерела виплати дивідендів не можуть бути прийнятними для КФ у повному обсязі, оскільки останньому заборонено створювати будь-які спеціальні або резервні фонди відповідно до вимог п.5 ч.3 ст.14 Закону України «Про ІСІ». Натомість про заборону формування фонду виплати дивідендів за акціями КФ за рахунок нерозподіленого доходу в Законі не йдеться. Це дає нам можливість зробити висновок про те, що дивіденди учасникам КФ можна виплачувати і з чистого прибутку поточного звітного періоду, і з чистого прибутку минулих періодів, який залишився нерозподіленим.

Не менш важливою складовою дивідендної політики будь-якого товариства є вибір взаємоприйнятної для заінтересованих осіб форми виплати дивідендів. Якщо в Законі України «Про АТ» це питання отримало категоричне вирішення через вказівку на виплату дивідендів виключно грошовими коштами (ч.1 ст.30), то в Законі України «Про ІСІ» про нього не згадується.

На європейському ринку функціонування UCITS окрім виплати дивідендів у традиційній грошовій формі практикується і негрошова – у вигляді набуття інвесторами корпоративних прав через підписку на додаткові акції. Така форма отримання виплат іменується у науковій літературі «підписним дивідендом» і характеризується подвійним правовим результатом. З однієї сторони – забезпечує здійснення виплат «за цінним папером», з іншої – виконує функцію реінвестування доходу фонду.

Виплата дивідендів у формі, відмінній від грошової, декларується також у нормах вітчизняного законодавства, зокрема в абз.6 п.57.1[1].2 ч.57.1[1] ст.57 ПК України. Таким чином, за відсутності спеціального законодавчого регулювання, вибір форми виплати дивідендів за цінними паперами ІСІ належить до сфери розсуду уповноважених суб'єктів ІСІ.

На нашу думку, виплата дивідендів у грошовій формі служить для учасників ринку

[1] *Закон про акціонерні товариства 2008* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 50, 2432.

[2] *Податковий кодекс 2010* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 13-14, 15-16, 17, 112.

[3] *Наказ про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» 1999* (Міністерство фінансів України). Офіційний вісник України, 50, 442.

інвестування більш надійним індикатором примноження та повернення дохідності, ніж виплата дивідендів у вигляді набуття додаткових цінних паперів спільного інвестування. Адже, у першому випадку, грошовий приріст від володіння цінними паперами виводиться з активів ІСІ і становить собою реально отриманий інвестором капітал, тоді як у другому випадку – збільшення майнової частки інвестора характеризується зростаючим коефіцієнтом ризику спільного інвестування, а, отже, потенційно «важчими» матеріальними втратами у разі несприятливого інвестиційного клімату.

На підставі системного аналізу вітчизняного законодавства, констатуємо відсутність вимог щодо періодичності та граничних строків виплати дивідендів інвесторам КФ, оскільки рішення з цього питання віднесено до компетенції наглядової ради КФ. Аналогічною (в аспекті відсутності вимог) є ситуація з виплатою дивідендів учасникам ще одного різновиду ІСІ − пайового фонду (далі – ПФ) закритого типу. Законодавець лише декларує, що порядок виплати дивідендів за інвестиційними сертифікатами визначається регламентом фонду, однак не дає вказівки щодо суб'єкта, уповноваженого на його розробку, а, отже, на вирішення процедурних питань виплати доходів за цінними паперами ПФ. Вважаємо, що оскільки, на етапі створення ПФ, окрім компанії з управління активами (далі – КУА), не задіяні інші суб'єкти, то, власне, саме компанія і вирішує питання доцільності, періодичності, строків тощо виплати дивідендів інвесторам ПФ.

На нашу думку, законодавчий акцент на винятково локальне регулювання відносин з виплати дивідендів не сприяє захисту прав інвесторів на належне отримання доходів за цінними паперами ІСІ. Професійні управителі ПФ фактично не обмежені у власних дій та, як наслідок, можливостях маніпуляції правами клієнтів. Натомість, для позитивного функціонування ринку спільного інвестування важливо, аби свобода розсуду, якою наділяються компанії, реалізовувалася на законодавчо регламентованому правовому полі. Тому, необхідно аби вибір компаніями напрямів спрямування управлінської діяльності ІСІ обумовлювався системою координат дозволеної поведінки. Заданими осями такої системи повинні виступати потенційно можливі цілі розвитку інституту та права його учасників, як сторони, що традиційно займає позицію слабшого суб'єкта. Адже інвестори не мають можливості користуватись правами щодо участі в управлінні своїм майном, опосередкованого у структурі інвестиційних сертифікатів, але при цьому зобов'язані нести збитки від володіння такими цінними паперами.

Окрім КУА зловживати правами інвесторів на отримання дивідендів шляхом «затягування» прийняття рішення про строки їх виплати можуть також члени наглядової ради КФ. Аналіз законодавства свідчить про відсутність механізму протидії такій політиці наглядового органу, як і про відсутність заходів відповідальності у разі його функціонування всупереч прийнятим на себе зобов'язанням. Можна припустити, що відмова законодавця від декларування превентивних та наказових заходів у процесі діяльності наглядової ради обумовлюється особливим статусом цього органу. Маючи своїми членами інвесторів фонду, а, отже, характеризуючись єдино прикметною для всіх інвесторів метою, діяльність органу та його членів контекстуально не повинна суперечити загальним інтересам учасників інституту. Однак, такий підхід «грішить» своєю ідеальністю і не витримує критики пріоритетом особистого інтересу над інтересом загальним. Адже, загалом не виключає факту незацікавленості окремих членів органу в отриманні доходів за цінними паперами, наприклад, з огляду на їх незначний розмір порівняно з доходами інших інвесторів цього ж інституту.

У зв'язку з цим вбачаємо необхідність у закріпленні в Законі України «Про ІСІ» мінімальних гарантій забезпечення права інвесторів на отримання дивідендів через встановлення граничних строків виплати дивідендів учасникам ІСІ закритого типу з правом наглядової ради КФ або КУА ПФ їх корегування у бік зменшення. Таким граничним строк пропонуємо вважати строк тривалістю у три місяці, що обчислюється з дня прийняття загальними зборами інвесторів КФ рішення про виплату дивідендів або рішення КУА ПФ про досягнення коефіцієнта приросту активів фонду, допустимого для виплати дивідендів.

Висновки. Українська модель права на дивіденди за цінними паперами ІСІ обумовлюється компенсаційною природою участі інвестора у механізмі спільного інвестування. Натомість, європейські моделі права на дивіденди (виплати) визначають можливість інкорпорації цього права у зміст цінного паперу будь-якого UCITS незалежного від його типу чи виду.

Право на одержання дивідендів не є безумовним правом інвесторів КФ закритого типу. Його виникнення у межах конкретних правовідносин спільного інвестування ставиться у залежність від прийняття відповідного рішення засновниками КФ на етапі створення фонду.

Законодавча прогалина щодо регламентації механізму виплати дивідендів за цінними паперами ІСІ породжує низку запитань щодо остаточного алгоритму проведення операцій з виплати дивідендів і продукує передумови для зловживання та маніпулювання правами учасників ІСІ. З метою її усунення запропоновано низку рекомендацій, зокрема, щодо: визначення бази нарахування дивідендів; форми їх виплати; встановлення граничних строків виплати дивідендів тощо. Реалізація таких має стати основою для оптимізації вітчизняної моделі права на дивіденди за акціями КФ, підвищення її ефективності, надійності та зрозумілості для учасників ІСІ.

References

1. Giles, M., Alexeeva, E., Buxton, S. (2003). *Managing Collective Investment Funds. Second Edition*. Hardcover, 193, 264.
2. Law on Investment Management Companies 2004 (Latvia). <http://www.intax-info.com/pdf/law_by_country/Latvia/Law%20on%20Investment%20Management%20Companies%20(en).pdf> (2004, berezen', 18).
3. *Nakaz pro zatverdzhennya Polozhennya (standartu) bukhhalters'koho obliku 15 «Dokhid» 1999* (Ministerstvo finansiv Ukrayiny). *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny,* 50, 442.
4. *Podatkovyy kodeks 2010* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 13-14, 15-16, 17, 112.
5. *Rishennya pro zatverdzhennya Polozhennya pro poryadok reyestratsiyi prospektu emisiyi ta vypusku aktsiy korporatyvnoho investytsiynoho fondu 2013* (Natsional′na komisiya z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku). *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny*, 66, 2419.
6. *Zakon pro aktsionerni tovarystva 2008* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 50, 2432.
7. *Zakon pro Instytuty Spil'noho investuvannya 2012* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 29, 337.

Andrii Hryniak, Doctor of laws
Institute of Private Law and Entrepreneurship named after the academician F.G. Burchak of the National Academy of Sciences of Ukraine

DEBATABLE ISSUES OF THE CONTRACTUAL REGULATION OF PROPERTY RELATIONS UNDER THE MARRIAGE AGREEMENT

The article focuses on the research of issues of contractual regulation of property relations under the marriage contract. The author criticizes the general comparative approach to the regulation of property status of individuals in the USSR, the simplified imperative regulation of property relations, when property acquired by spouses in marriage belonged to them only on the right of common property, and in case of divorce the property was subject to the division between the former spouses in equal shares.

The status and prospects of the development of the institution of marriage contract in Ukraine are reviewed separately. The article deals with the investigation of legal nature, the peculiarities of the subjects, the content of the marriage contract. Attention is focused on solving such controversial issue as the inability of the conclusion of marriage contract by a representative of spouses.

Key words: a marriage agreement, contractual regulation, marital relations, notarization, contractual regime, marital property, form of contract, invalidity of the contract.

Socio-economic development in Ukrainian society, evolution of family relationships and attitudes to marriage entirely objectively and naturally necessitate the existence of the institution of marriage contract in the family legislation of Ukraine. The vast majority of the countries have long recognized the expediency of the existence of the institution of marriage contract in their national laws. In different countries this institution is different, but the purpose of its existence is one - to give spouses enough opportunities for independent determination of property relations in marriage, so that they can, if necessary, change the mode of possessions established by law, which automatically becomes effective upon marriage. Fortunately the legal system of Ukraine is not an exception in solving this issue.

With the adoption of the Family Code of Ukraine scholars subjected to detailed analysis a number of relatively new institutions of family law, such as foster family institution, alimony, marriage contracts etc. We should immediately note that due to setting up such an institution as a marriage contract married couples have got an opportunity to establish the legal regime of their property both during the marriage and at its dissolution. Legal consolidation of a marriage contract is related primarily to the fact that the transition to a market economy caused a need for the development of property relations between spouses.

A marriage contract under the Code on Marriage and Family of USSR in 1969 was not possible because the rules of the Code were imperative and installed regime of joint ownership of marital property. In the Soviet period the need for the existence of a marriage contract as a tool for regulation of property relations between spouses was absent. Property component in marital relationships assigned a minor role and legislation, as it was stated in the comments of that time, "was to promote actively the final purification of family relationships of material payments and the creation of communist family in which the deepest personal feelings of people will find their full satisfaction"[1] Total egalitarian approach to the regulation of property of individuals provided simplified imperative regulation of property relations, when the property acquired by spouses in marriage belonged to them only on the right of common property, and in case of divorce property was subjected to division between the former spouses in equal shares. Thus any deviations from this egalitarian distribution of marital property were seen as an exception to the general rule and required court approval.

Instead of it in European countries the institution of marriage contract has become widespread at the beginning of the XIX century. It should be noted that the first marriage contract was enshrined in civil legislation of France in 1804, in which it was defined as notarized agreement defining the mode of property

[1] *Кодекс* о *браке* и *семье РСФСР 1982* (Министерство юстиции РСФСР). Москва: Юридическая лит., 4.

relations of spouses, and in its absence so-called "legal unity" of marital property was installed, the regime of which was applied to their premarital property and movable property acquired by them in marriage[1].

A similar approach for consolidation of the institution of marriage contract was reflected in the German civil code in 1886, in which a common mode of the unity of property with the right of man to use and manage was fixed. Other systems of the organization of property relations weren't prohibited by the legislator at that time, but for that married couple had to conclude a special marriage contract (art. 1432, 1436 of the German Civil Code).

Civil legislation of Italy also contains provisions concerning a marriage contract. Thus the main peculiarity of a marriage contract in Italy is that the contract may stipulate rights and obligations of third parties. In this case, you must enter into a contract full personal data of third parties (such as a creditor of one spouse), otherwise the contract will be considered invalid in this part. In contradistinction to Italian legislation domestic family law excludes the possibility of establishing the rights and obligations of third parties in a marriage contract.

The peculiarity of contractual regulation of marriage relations in most states of the USA is the opportunity to regulate both property and personal immaterial relations (the choice of names of children, the fulfilling of parental duties regarding the upbringing of children, housework etc.). We should immediately note that provision of p. 3 of the art. 93 of the Family Code of Ukraine prohibits categorically such an opportunity; in our opinion it needs adjustment towards lifting the forbiddance on the possibility of a regulation personal relationships of spouses and relations between them and their children in a marriage agreement.

Despite the fact that a marriage contract has a long history, but only from 23rd of June 1992 the Code of marriage and family was supplemented by article 27-1. In other words only after the Soviet collapse this institution received its consolidation in the national legislation. However until now the attitude to this contract both in science and in practice is controversial. Unfortunately quite often even nowadays a marriage contract is considered as an instrument by which the richest segments of society protect themselves from the distribution of their property in case of dissolution of marriage. But in many European countries, USA a marriage contract is seen as a mandatory condition of marriage.

Despite the constant attention to a marriage contract of many domestic scientists a number of problems today remain unresolved. For example, the possibility of the conclusion of a marriage contract through representatives of spouses remains debatable even today; in legal literature there is no consensus regarding the branch identity of a marriage contract; residential relations of former spouses are unresolved; the attitude to the possibility of the conclusion of a marriage contract by persons living as one family, but not married to each other, by underage persons is ambiguous etc.

In the legal literature the question of the legal nature of a marriage agreement evokes a lively discussion. Most of scientists agree with the idea that although a marriage agreement has some specific features but refers to civil agreements and general rules on transactions are applied to it[2][3]. However in the domestic legal literature the position about family legal nature of a marriage agreement is equally widespread given that only married couples are its subjects. As Yu. Chervonyy has noticed entry into force of a marriage agreement that regulates property relations between spouses should precede a conclusion of marriage; in this case we can see derivative nature of the regulation of property family relations of the regulation of personal immaterial relations that is typical for the relations regulated by family law[4].

To our mind a detailed analysis of forms of a marriage agreement, the conditions for its validity, the grounds for declaring it invalid, and the procedure for concluding the agreement allows us to make a conclusion that in this case general civil construction of contract law are used. Therefore it is necessary to agree with the opinion of the scientists who refer a marriage agreement of civil contracts.

However a marriage agreement can't be referred to classic civil law contracts at least because the specificity of the marriage contract is determined by its subjective component. Legal equality, free expression of will, property autonomy of the participants in relations regulated by civil legislation are applied to the parties of the marriage contract not to the degree to which they are applied to participants of

[1] Шевченко, О.О. (1998). *Історія держави і права зарубіжних країн*: навч. посібник. Київ: Атіка. <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/707>.

[2] Жилинкова, И.В. (1995). *Брачный контракт*. Харьков, 33-34.

[3] Ульяненко, О.О. (2003). *Шлюбний договір у сімейному праві України*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 5.

[4] Червонный, Ю.С. (2002). Понятие и особенности семейных правоотношений. *Цивільне право, вип. 1,* 17.

civil turnover between which commodity-money relations are composed, because in the family relationships not only property but also domestic, psychological, emotional components are present. These components play an important role in the property relations of spouses; they differ from traditional civil relations between legally equal, materially independent participants of civil turnover.

However a marriage agreement is intended to regulate property relations between spouses. And from this point of view it is a kind of civil contracts, which are free of charge and may not provide payment or meeting material satisfaction. On the basis of it we can conclude about the possibility of subsidiary application of civil law to the property relations of the spouses regarding gratuitous contracts, by including civil law provisions in a marriage agreement. If spouses need to resolve some compensatory property relations with each other requiring immediate meeting granting they may use the following civil agreements as purchase and sale, gift, exchange etc. in which they will act not as a married couple but as individuals - members of civil relations.

A marriage contract is endowed with such a specific feature as subject composition clearly determined by law. According to Art. 92 of the Family Code of Ukraine subjects of a marriage contract can be two categories of people: 1) persons who submitted an application about registration of marriage; 2) persons who have already registered marriage (marriage). Immediately we want to notice farsightedness of developers of the Family Code of Ukraine that named engaged persons as "persons who submitted an application about registration of marriage". Such a determination is much more correct than, for example, term "persons entering into a marriage" used in the Family Code of Russian Federation. It seems that the developers used in the domestic family legislation the term "person who submitted an application about registration of marriage (engaged persons)" to avoid such controversial issues as finding out from which date the parties shall enter into a marriage relationship. Moreover this period of time between the conclusion of a marriage contract and the conclusion of marriage can last long. Hence a need to clarify certain contractual requirements will appear. Instead according to family legislation of Ukraine (Art. 32 of the Family Code) marriage is registered after the expiry of one month from the date of application for registration of marriage. As an exception marriage can be registered on the day of submitting a corresponding application in case of bride's pregnancy, birth of a child, as well as the existence of a threat to the life of someone of engaged persons. If there is information about the presence of impediments to of registration of marriage, the head of body of civil registration may postpone the marriage for a period of three months. Considering of the above we can state that by defining engaged persons as persons who submitted an application for marriage registration the developers of the Family Code of Ukraine thereby clearly defined time frame for enactment of a marriage contract.

European legislation also contains radically different approaches to the regulation of property and personal relations by a marriage contract. Thus, according to the French civil legislation agreement on property relations between spouses should be concluded before marriage registration, but it takes effect only from the date of the registration of marriage (Art. 1395 of the Civil Code of France). Instead, according to the German Civil Code the couple can regulate their property relations in marriage contract necessarily to of registration of marriage, but after marriage a married couple has the right to correct these contractual conditions or at all to cancel the marriage contract at their discretion.

It is interesting to study a legislative approach to these issues in Japan, where the marriage contract is valid only if it is concluded until the time of submitting the application for marriage (Art. 755 of the Civil Code of Japan). The agreement that was concluded after the of registration of marriage subjects to cancellation, and then the property relations between spouses are regulated by the Civil Code; it means legal regime comes into effect. Moreover, according to Japanese law after the submitting an application for marriage a marriage contract can not be changed. The change of it is allowed only if the agreement itself contains provision on the procedure of its change (Art. 759 of the Civil Code of Japan)[1].

In our opinion, approach to the subject composition of the marriage contract reflected in the Family Code of Ukraine is the most reasonable, because, according to recent observations, in Ukraine a marriage agreement is used just by the persons entering into marriage (engaged persons), namely the young persons. It appears that it can be explained by the desire to identify and harmonize positions on the most significant issues of material nature. And this is fully justified considering the statistics of divorce within the first five years of marriage. After all if during the so-called "coordination" between those who plan to enter the

[1] Вагацума, Сакаэ, Ариидзуми, Тору (1983). *Гражданское право Японии: в двух книгах*. Москва: Прогресс, *Кн. 2,* 217.

marital relationship it will become apparent that the system of family values and views on common life is very different, it allows once again comprehending the decision on expediency of entry into marriage relationship. Judicial practice in such types of cases as divorce also shows that marital disagreement that led eventually to divorce usually occur precisely because of such aspects of family life as "children", "money", "career", "family", "belief", "emotions"[1].

Special attention should be paid to the possibility of the conclusion of a marriage contract by persons living as one family, but not married to each other, that is, when a man and a woman live together without of registration of marriage. Answering this question it should be understood that the legislation does not recognize persons living as one family, but not married to each other, as the spouses regardless of the duration and stability of relationships that bind them. Considering it in case of the conclusion of a marriage agreement by such persons a general rule of pt. 1 the Art. 95 of the Family Code of Ukraine will be valid: if a marriage contract is concluded before marriage registration, it shall enter into force on the day of registration of marriage. So if two people do not intend to register the marriage, then a marriage contract is deprived of both practical and legal sense, because it will never comes into force, and the costs of drafting the agreement and its notarization will be paid in vain.

Family legislation defines the form of the marriage contract. Thus according to Art. 94 of the Family Code of Ukraine a marriage contract is concluded in writing and certified by a notary. Notarization of the contract is carried out by making on the document which is a contract a certifying notarial inscription. For receiving the certification of a marriage contract person may appeal to any notary that works as a notary in public and in private practice. A notary may also assist in the drafting the project of a marriage agreement.

However it is expedient to note that in practice many notaries relate to a marriage agreement with caution, often perceiving them as a protocol of intent, not as a transaction. As a result for the certification of appropriate legal relations these notaries require the conclusion of other agreements forcing individuals who wish to enter into a marriage contract bear considerable costs in its arrangement.

In addition we must admit that very small number of marriage contracts is concluded in Ukraine. The lack of such demand from the population leads to a lack of desires of notaries to develop and to improve fully the projects of such agreements. Unfortunately legal ignorance of citizens nowadays is frequent phenomenon in our society. And of course it can be used to the detriment of citizens. This is especially possible at the conclusion of a marriage contract, because you can not ignore its special legal nature and complex character.

To prevent such abuse notaries are obliged to assist citizens in the implementation of their rights and protection legitimate interests, clarify their rights and duties, to warn about the consequences of the exerted notarial acts for the purpose of that legal ignorance could not be used to their detriment (Art. 5 of the Law of Ukraine "On Notariat"). In particular during the certification of a marriage agreement a notary is obliged to clarify to the parties the content of certain conditions and check compliance of contents of the agreement to the law and to the real intentions of the parties.

At the same time we'll try to answer the question whether the powers of a notary are finished after the certification of such an agreement, inasmuch as it is consensual, and relations between the spouses are in constant dynamics. First of all we should notice about an urgent need for more detailed regulation of procedures of notarial proceedings concerning the certification of a marriage contract as several phases phenomenon - from the certification to its termination in p. 2 Ch. 5 Provision on the procedure of notarial acts by notaries of Ukraine. This, in our opinion, will allow couples in the future provide themselves with the guarantees of the realization of property rights and duties of the entire period of married life; it certainly will avoid litigation with this category of cases. This "unloading" of the courts in its turn will lead to better and faster considering other types of cases, as courts are now unable to make timely consideration of cases that result in violation of Art. 157 of Civil Procedural Code of Ukraine regarding the timing of consideration.

Secondly, in case of death of a spouse it will allow to move from the certification of a marriage contract to the proceedings for issuance of the certificate of inheritance with the documentary ensuring of property rights of a legator which will determine what share of personal property he owns[2]. Significant differences between the proposed approach of the modern notarial proceedings are seen in the fact that today one of the spouses who lived through the other during the issuance of a certificate of ownership to the

[1] Франтишек, Павек (1976). *Развод глазами судьи*. Москва: Изд-во «Прогресс», 90.

[2] Боднар, Т.В., Дзера, О.В., Кузнєцова, Н.С. та ін. (2009). *Договірне право України. Особлива частина*: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 1156.

share of the marital property personally determines which property remains to him and which passes to the heirs of the deceased. This contractual approach allows not only make easier the notarial and judicial (in the case of a dispute between the heirs and those of spouses who lived through other) practices, but also significantly reduce the cost of notarial services.

Analyzing foreign practice concerning the procedure and form of the marriage contract it should be immediately noted that in most countries there are strict requirements failure of which may result in the recognition of the marriage contract invalid. As a rule the conclusion of a marriage contract must be made in a written form as a special act or the other document at organs authorized to commit such actions. Thus, in France the conclusion of a marriage contract is in the competence of notaries. Instead, the Italian legislation contains a provision on compulsory registration of researched agreement in local authorities, and if an agreement of people relates to real estate - also in organs, that register real estate transactions. In addition in the legislations of most of the European countries a special form of registration of marriage contracts is provided that allows any interested person to know the fact of signing an agreement. Moreover in France a marriage contract must be published if the spouse is an entrepreneur (Art. 1394 of the Civil Code of France).

The issue of the conclusion of a marriage contract through a representative is equally interesting and deserves a special attention. A marriage contract is a transaction signed by the parties, incidentally as any other agreement. Inasmuch as the vast majority of contracts are allowed to be concluded by the signatures of the representatives on the basis of a contract of agency or a power of attorney duly executed, the question arises: can a marriage contract be signed by representatives of the parties? In the Family Code of Ukraine there is no response to this question.

According to pt. 2, Art. 238 of the Civil Code of Ukraine representative cannot commit the transaction which according to its content can be committed only by the person he represents, but whether that provision refers to a marriage contract?

First of all it should be noted that a marriage contract is not an everyday transaction that is concluded quite often by the same people (as the sale, delivery etc.). It is concluded between persons connected with special personal and trusting relationship, and maybe - once in a lifetime (with further changes). Such features allowed I. Zhylinkova identify such an agreement as a personal or even intimate[1].

However in the legal literature we can find the arguments on defense of the possibility of concluding a marriage contract by representatives of the parties. The representative's authority is the range of rights and responsibilities that are relied on him/her[2]. In our case these powers are strictly defined by the person represented. The representative is imputed into a clear framework and is entitled to exercise only those actions that are entrusted to him within his representation. Thus O. Ulyanenko notices that the ideal variant is when the parties develop the conditions of a marriage contract together with their lawyers; on the basis of it the researcher assumes the possibility of concluding a marriage contract by representatives of parties (or representative on the one hand and party on the other hand)[3]. However during the analyzing of the theoretical question the author does not include some aspects of notarization of contracts.

Firstly, there is no doubt that following the requirements of current legislation the lawyer is obliged to use all the permitted means of protection of the rights and legal interests of the represented person and cannot use his powers to the detriment of the person in whose interests he accepted the assignment. However, the vast majority of notaries elaborates the projects of marriage contracts, develops and improves their conditions. Secondly we should not forget about the responsibility of notaries for the certification of such agreements. So in any case (whether the project of an agreement is being developed by a notary or representative of parties) notary shall verify the perception and compliance of the parties with the terms and conditions. Therefore it seems more appropriate personal presence and coordination of all conditions exactly by the spouses (engaged persons) than the development and coordination of such issues with a representative. S. Fursa notes that even the process of drafting the terms of a marriage contract can be regarded as a test of characters and true intentions of the parties, that's why the possibility of drafting such a treaty is a positive thing[4]. Considering the above in our opinion a marriage contract is personal in its

[1] Жилинкова, И.В. (1995). *Брачный контракт*. Харьков, 39.
[2] *Цивільне право*: підручник для студентів юрид. вузів та факультетів (1997). Київ Вентурі, 177.
[3] Ульяненко, О.О. (2003). *Шлюбний договір у сімейному праві України*: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 129.
[4] Боднар, Т.В., Дзера, О.В., Кузнєцова, Н.С. та ін. (2009). *Договірне право України. Особлива частина*: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 1155.

nature, and therefore the possibility of the conclusion it through a representative seems inappropriate.

So a marriage contract occupies a special place among marital agreements. Firstly, this agreement has the most complex character and can contain a variety of conditions relating to marital property or providing maintenance of one of them. Secondly, a marriage contract unlike all other agreements may be concluded concerning future marital property. Thirdly, the subjects of the marriage contract can be not only the spouses but also persons who applied for marriage registration.

Proceeding from the above it can be concluded that the reasoning of benefits of a marriage contract compared to the legal regime of marital property and detailed elaboration of the procedure and conditions of the conclusion of it is essential for the development of the institution. Therefore, an important goal today is to develop skills for concluding such agreements in practice, applying different regulatory framework concerning them inasmuch as incorrect application of the legislation that regulates other contractual relationships can significantly violate the rights of the agreement.

References

1. Bodnar, T.V., Dzera, O.V., Kuznietsova, N.S. ta in. (2009). *Dohovirne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna:* navch. posib. Kyiv: Yurinkom Inter.
2. Chervonnyj, JU.S. (2002). Ponjatie i osobennosti semejnykh pravootnoshenij. *Civil'ne pravo, vip. 1,* 17.
3. *Civil'ne pravo*: pidruchnik dlja studentiv jurid. vuziv ta fakul'tetiv (1997). Kyiv Venturi.
4. Frantishek, Pavek (1976). *Razvod glazami sud'i*. Moskva: Izd-vo «Progress».
5. *Kodeks o brake i sem'e RSFSR 1982* (Ministerstvo justicii RSFSR). Moskva: Juridicheskaja lit.
6. Shevchenko, O.O. (1998). *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain:* navch. posibnyk. Kyiv: Atika. <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/707>.
7. Ulianenko, O.O. (2003). *Shliubnyi dohovir u simeinomu pravi Ukrainy*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03. Kyiv.
8. Vagacuma, Sakaeh, Ariidzumi, Toru (1983). *Grazhdanskoe pravo Japonii: v dvukh knigakh*. Moskva: Progress, Kn. 2.
9. Zhilinkova, I.V. (1995). *Brachnyj kontrakt*. Khar'kov.

Oleksii Fedotov, PhD in Law
National University «Odesa Law Academy», Ukraine

LEGAL CONSIDERATIONS AND UNCERTAINTIES AT APPOINTMENT OF A CANDIDATE (PERSON) TO FILL A POSITION OF THE HEAD OF THE TERRITORIAL CUSTOMS BODY OF THE STATE FISCAL SERVICE OF UKRAINE (SFS CUSTOMS HOUSE)

The article deals with a study of legal considerations arising at appointment of the candidates (persons) to fill positions of the heads of the territorial customs bodies of the State Fiscal Service of Ukraine (customs houses of the State Fiscal Service of Ukraine). It is emphasized that the essential problem of today is that the List of positions of officers of the State Fiscal Service of Ukraine, its territorial bodies and qualification requirements to persons who aspire to fill these positions does not contain the qualification requirements to positions of the head of customs houses, first deputy head of the customs house of the State Fiscal Service of Ukraine, deputy head of the customs house (according to functional duties) of the State Fiscal Service of Ukraine and head of the customs station of the State Fiscal Service of Ukraine. It is established that the main consideration for appointing candidates (persons) to fill positions of the heads of customs houses of the State Fiscal Service of Ukraine should be professional readiness of such candidates (persons) which can be acquired only by working with the customs bodies and divisions that are in the management sphere of the State Fiscal Service of Ukraine.

Key words: State Fiscal Service of Ukraine, head of the territorial body, customs house management, customs house, territorial customs body, official liability area, labour collective of the customs house.

Professional activity and classification requirements to positions of the heads of the territorial customs bodies of the State Fiscal Service of Ukraine envisage that a candidate (person) who aspires to fill such a position will be able to effectively manage a customs house of Ukraine and its detached structural divisions so as to assure, within the sphere of its activity (official liability area), adherence to the Law of Ukraine in the sphere of the state customs procedures, levying customs duties (with a view of replenishing the general (special) fund of the State Budget of Ukraine) and performance of other tasks entrusted to the customs authorities by the State Fiscal Service of Ukraine.

However, it is regretful that nowadays, when appointing candidates (persons) to fill positions of the heads of the territorial customs bodies of the State Fiscal Service of Ukraine, the main role is primarily played by a presence of special good relations and personal loyalty. Surprisingly, competence, diligence and honesty of the candidates (persons) for filling such positions recede to the background. This situation takes place despite loud statements either about effective implementation of the plan of reforms in Ukraine and demagogy concerning a special significance attached to the fight against corruption and the results of such fight or the real steps down the road for obtaining specific and convincing results of the global integration of Ukraine in the European legal and economic space. This paper studies legal considerations arising at appointment of the candidates (persons) to fill positions of the heads of the territorial customs bodies of the State Fiscal Service of Ukraine (customs houses of the State Fiscal Service of Ukraine) as well as reveals aspects of the problems connected with practical implementation of the statutory and regulatory enactments that regulate the appointment procedure and fix the qualification requirements to candidates (persons) filling the positions of the heads of the territorial customs bodies of the State Fiscal Service of Ukraine.

Thematic justification of the study is due to absence of a comprehensive analysis of legal considerations and drawbacks that arise when appointing candidates (persons) to positions of the heads of the territorial customs bodies of the State Fiscal Service of Ukraine (customs houses of the State Fiscal Service of Ukraine). Comprehensive studies of this issue remain important and topical at the time of reformation of the functional structure and modernization of the activity of the customs houses of the State

Fiscal Service of Ukraine because proficiency to properly organize work of subordinates is insufficient for managing state work and, above all, such important activity as direct management of the state customs procedures. Besides, problematic aspects of the practical implementation of the statutory and regulatory enactments that regulate the appointment procedure and fix the qualification requirements to candidates (persons) filling positions of the heads of the territorial customs bodies of the State Fiscal Service of Ukraine and a long-lasting non-conformance of the professional classification level of the customs houses heads make an essential obstacle for a complex renovation of the state customs sphere which is based on systemic legal transformations.

Novelty of the study is due to the fact that on the road to active reformation of the state customs, the system and structure of the customs bodies of the State Fiscal Service of Ukraine aimed at establishment of such customs system that would meet the requirements and challenges of today, the unsubstantiated policy for appointing candidates (persons) to fill positions of the heads of the territorial customs bodies of the State Fiscal Service of Ukraine (customs houses of the State Fiscal Service of Ukraine) entails a total disappointment and loss of morale in performance of official duties by the officers of the customs houses of the State Fiscal Service that are to be directed at direct accomplishment of the state customs procedures. At the time when the main criterion for appointing candidates (persons) for positions of the heads of territorial customs bodies of the State Fiscal Service of Ukraine (customs houses of the State Fiscal Service of Ukraine) should have been a high level of professional qualification of the candidate (person) to fill the position of the customs house head of the State Fiscal Service of Ukraine, in practice such appointments take place with violation of all possible requirements and laws. This brings an essential discord in a transfer of the state customs procedures to qualitatively new stages of development and functioning, facilitates a formal approach to functioning of the customs houses of the State Fiscal Service of Ukraine and precludes effective practical implementation of the novel strategy of reformation of the customs bodies of the State Fiscal Service of Ukraine.

The tasks of this study is to analyse statutory and regulatory enactments that regulate the appointment procedure of candidates (persons) to fill the positions of the heads of the customs territorial bodies of the State Fiscal Service of Ukraine (customs houses of the State Fiscal Service of Ukraine) at the current stage of upgrading of the state customs procedures, and to submit proposals for improvement of the legislation and its vector directed at development of the effective strategy of formation of modern management relations in the sphere of the state customs procedures.

When writing this paper, use was made of the scientific developments made by Agysheva O.M., Baramzin S.V., Bulatov A.K., Vertakova Yu.V., Demchenko A.A., Dodin Ye.V., Kivalov S.V., Knyazeva O.O., Kormych B.A., Mazur A., Pryimachenko D.V., Fedasov Yu.V. et al.

Presentation of the main text. In accordance with provisions of Art. 38 of the Constitution of Ukraine, citizens are entitled to participate in management of state affairs, be elected to the state management bodies and local self-government bodies[1]. Part 5 of Art. 21 of the Law of Ukraine «On central executive bodies» envisages that the heads and deputy heads of the territorial bodies of the central executive bodies are appointed to and dismissed from positions by the head of the central executive body by agreement with the minister who directs and coordinates the central executive body activity [para 1, part 5, Art. 21^2].

The candidates for positions of the heads of the territorial bodies of the central executive body are to be agreed by the heads of the local state administrations, if it is not otherwise envisaged by the Law [para 2, part 5, Art. 21^3].

The procedure of appointment to positions of the heads of the territorial bodies of the central executive body is governed by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 25.01.2012, No. 45 «On approval of the Procedure of appointment and dismissal of the heads of the territorial bodies of a ministry and other bodies of the central executive branch», which item 4 establishes that, in case the activity of the central executive body is directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the appropriate minister, the head of such body submits for a consideration of the appropriate minister his proposal as to agreement of the appointment to the position, dismissal from the position of the

[1] *Конституція України 1996* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України,* 30, 141.
[2] *Закон про центральні органи виконавчої влади 2011* (Верховна Рада України). *Голос України,* 65.
[3] *Закон про центральні органи виконавчої влади 2011* (Верховна Рада України). *Голос України,* 65.

head of the territorial body of the central executive branch [item 4[1]].

The State Fiscal Service of Ukraine is the central executive branch body which activity is directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Minister of Finance and which implements the state tax policy, state policy in the customs sphere, the state policy in administering the single contribution to the general obligatory state social insurance, the state policy in the sphere of fighting offences in application of the tax and customs legislation as well as the legislation concerning the single contribution [item 1; item 13, section III[2]]. Therefore, the heads of the territorial bodies of the State Fiscal Service of Ukraine are appointed in accordance with the established procedure by the Head of the State Fiscal Service of Ukraine by agreement with the Minister of Finance of Ukraine and the heads of the appropriate local state administrations (sub-item 15 of item 11 of the Regulations of the State Fiscal Service of Ukraine[3]). The position of the head of a customs house of Ukraine is referred to the nomenclature of positions of the personnel appointed by the State Fiscal Service of Ukraine and its territorial bodies, and the appointments to such positions, transfers and dismissals are made by the Head of the State Fiscal Service of Ukraine (sub-item 1.1 of the Procedure of appointment and dismissals of the personnel the SFS Head nomenclature[4]).

Having analysed the above, it is possible to design such a legal algorithm that regulates appointment of a candidate (person) to the position of the head of the territorial body of the central executive branch body:

1. establishment of a vacant position of the head of the territorial body of the central executive branch body (within the organizational structure of the central body of the executive branch with a view of selection and appointment of the candidate to such position (such person may be an officer of the central executive branch body (official) or an externally invited candidate));

2. a candidate to fill the vacant position of the head of the territorial body of the central executive branch body can be appointed by one of three methods:

2.1. by electing the candidate from the candidates pool (which was set up and functions within the appropriate central executive branch body);

2.2. through advanced training of the candidate for filling such position (in accordance with the procedure established by the legislation of Ukraine);

2.3. by the results of a tender for filling such position if a candidate wins the tender (by decision of the Tender Commission for filling such vacancy). The tender procedure for filling vacancies referred to the nomenclature of the Head of the State Fiscal Service of Ukraine and the heads of the territorial bodies of the State Fiscal Service of Ukraine is approved by the State Fiscal Service of Ukraine (e.g., the Procedure of a tender for filling vacancies referred to the nomenclature of the SFS Head, Order of the State Fiscal Service of Ukraine «On selection of candidates to fill the position of the head of Odessa Customs House of the SFS»[5]). Still, it is the appointments and organization of tenders or selections that are initiated by the central executive branch bodies that cause most questions. Indeed, there exist no single codified legal enactment concerning this issue and the only by-law act that to some extent regulates the tender procedure for filling vacancies of civil servants contains plenty of legal uncertainties and gaps[6]. Making use of this, each central executive branch body separately and at its own discretion announces and organizes tenders or selections. For instance, the Order of the State Fiscal Service of Ukraine of 19.10.2015, No.3285–O that provides for

[1] *Постанова про затвердження Порядку призначення на посади та звільнення з посад керівників територіальних органів міністерства та інших органів центральної виконавчої влади 2012* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України,* 9, 321.

[2] *Постанова про Державну фіскальну службу України 2014* (Кабінет Міністрів України). *Урядовий кур'єр,* 120; *Постанова про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади 2014* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України,* 74.

[3] *Постанова про Державну фіскальну службу України 2014* (Кабінет Міністрів України). *Урядовий кур'єр,* 120.

[4] *Наказ про організацію добору кадрів у Державній фіскальній службі України 2014* (Державна фіскальна служба України).

[5] *Наказ про порядок проведення конкурсу на заміщення вакантних посад, віднесених до номенклатури Голови Державної фіскальної служби України 2015* (Державна фіскальна служба України); *Наказ про проведення відбору кандидатів на посаду начальника Одеської митниці Державної фіскальної служби 2015* (Державна фіскальна служба України).

[6] *Постанова про затвердження Порядку проведення конкурсу на заміщення вакантних посад державних службовців 2002* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України,* 8, 351.

appointment by the results of a tender for the position of the head of Odessa Customs House of the State Fiscal Service of Ukraine contains no references to provisions of part 2, Art. 570 of the Customs Code of Ukraine and to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 15.02.2002, No.169[1]. However, Art. 19 of the Constitution of Ukraine states that the state bodies and their civil servants are obliged to act on the grounds, within their authority and so as it is prescribed by the Constitution of Ukraine (part 2, Art.19 of the Constitution of Ukraine[2]).

It should be noted that in accordance with item 4.1 of the List of employee positions of the State Fiscal Service of Ukraine, its territorial bodies and qualification requirements to persons aspiring to fill such positions with certain structural divisions of the staff and territorial bodies of the State Fiscal Service of Ukraine (including the customs houses of the State Fiscal Service of Ukraine), the Head of the State Fiscal Service of Ukraine may appoint (with certain exceptions) the persons without adherence to the length of work provided such persons have successfully passed the tender procedure (advanced training)[3]. Thus, as compared with the Procedure of appointment and dismissal of the heads of the territorial bodies of the ministry and other bodies of the central executive branch wherein three methods of the candidate (person) appointment for a position of the head of the territorial body of the central body of executive branch (candidates pool, advanced training, tender) are stipulated, the Order of the State Fiscal Service of Ukraine of 03.11.2014, No.240 provides only for two methods (selection and advanced training), which contradicts the by-law[4].

Any of three options stipulated in the Procedure of appointment and dismissal of the heads of the territorial bodies of the ministry and other bodies of the central executive branch for appointment of the candidate (person) to fill the position of the head of the territorial body of the central executive branch body (in our case – a customs house of the State Fiscal Service of Ukraine) displays a similar (except part 2, item 3 of the Procedure of appointment and dismissal of the heads of the territorial bodies of the ministry and other bodies of the central executive branch) procedure of agreement of the proposal concerning appointment for such position of a candidate who was selected with the use of the required procedures or in the course of a tender (items 2.1–2.3[5]).

We can also trace anything but secondary role of the head of appropriate local state administration in the process of agreement of appointment of the candidate for position of the head of the territorial body of the central executive branch body (head of a customs house of the State Fiscal Service of Ukraine) that was selected by the Head of the central executive branch body (Head of the State Fiscal Service of Ukraine) by way of agreement with the appropriate minister (Minister of Finance).

It is worth mentioning that getting agreement of the heads of local state administrations for appointing candidates to fill positions of the heads of the territorial bodies of the central executive branch body is one of the means to coordinate activities between the heads of local state administrations and the appointed heads of the territorial bodies of the central executive branch body, which facilitates the latter to execute their duties within the territory of the appropriate administrative territorial regions (para 1, item 2, Resolution of the Cabinet of Ministers of 21.08.2013, No.667[6]).

However, this aspect has a certain hidden nuance – political issue. The case is that the authority of

---

[1] *Наказ про призначення Марушевської Ю.Л. 2015* (Державна фіскальна служба України); *Митний кодекс України 2012* (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України,* 32, 9; *Постанова про затвердження Порядку проведення конкурсу на заміщення вакантних посад державних службовців 2002* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України,* 8, 351.

[2] *Конституція України 1996* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України,* 30, 141.

[3] *Наказ про організацію добору кадрів у Державній фіскальній службі України 2014* (Державна фіскальна служба України).

[4] *Постанова про затвердження Порядку призначення на посади та звільнення з посад керівників територіальних органів міністерства та інших органів центральної виконавчої влади 2012* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України,* 9, 321; *Наказ про організацію добору кадрів у Державній фіскальній службі України 2014* (Державна фіскальна служба України).

[5] *Постанова про затвердження Порядку призначення на посади та звільнення з посад керівників територіальних органів міністерства та інших органів центральної виконавчої влади 2012* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України,* 9, 321.

[6] *Постанова про затвердження Порядку координації головами місцевих державних адміністрацій діяльності територіальних органів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та забезпечення сприяння у виконанні покладених на зазначенні органи завдань 2013* (Кабінет Міністрів України). *Урядовий кур'єр,* 173.

the head of the local state administration, as regards his agreement of candidates to fill positions of the heads of the territorial bodies of the central executive branch bodies within the territory of the appropriate administrative territorial region, is stipulated in item 6, part 1, Art. 39 of the Law of Ukraine «On local state administrations»[1]. However, between the head of the central executive branch body and the head of the local state administration may arise, hypothetically and because of various reasons, certain «differences» with respect of the person (candidate) for filling the position of the head of the territorial body of the central executive branch body within the territory of the appropriate administrative territorial region. So, the head of the central executive branch body may propose a candidate who does not suit the head of the local state administration, and the head of the local state administration may propose another candidate who does not suit the head of the central executive branch body. Regretfully, at the legal level no selection of other candidates (persons) is provided for though such candidates can be «trade-off persons» who can suit both sides – the head of the central executive branch body and the head of the local state administration.

As a matter of practice, such situation occurred in September – October 2015 in Odessa region when the Head of the State Fiscal Service of Ukraine and the Head of Odessa State Administration had differences regarding selection of candidates (persons) for filling the position of the Head of Odessa Customs House of the State Fiscal Service of Ukraine. This situation has proved that the head of the local state administration is an independent political player and his opinion should be taken into consideration both by the head of the central executive branch body and the Ministry of Finance[2].

In case a consensus is reached between three sides of the agreement process as a result of the comprehensive agreement of the candidate (person) to fill the position of the customs house head of the State Fiscal Service of Ukraine, then the technical procedure of appointing the candidate (person) for the position of the customs house head of the State Fiscal Service of Ukraine is accomplished in a standard way – by a transfer from the previous position, wherefrom the candidate is dismissed, and issuance by the State Fiscal Service of Ukraine of the appropriate order for his appointment to the position of the customs house head of the State Fiscal Service of Ukraine.

Such complicated procedure causes a bad practice: the positions of specialists in the state customs procedures – heads of customs houses of the State Fiscal Service of Ukraine are filled by public altruists, adventurers seeking high positions, «reformers» and other «striving for power» persons. However, such practices violate the generally accepted status quo. Let us be frank! No matter how professional the «crisis» manager was in various branches of the economy, he still has no skills and specific knowledge how to manage collectives of the territorial customs bodies of the State Fiscal Service of Ukraine! And to gain such experience for a short period without having a certain history in such a labour collective is on the verge of impossible.

The most serious problem of this issue is that the subordinates realize the fact that the «universal» chief of the customs house of the State Fiscal Service of Ukraine by no means understands specificity and subject matter of the state institution entrusted to him. A paradoxical situation arises when the head of the customs house of the State Fiscal Service of Ukraine is unable to organize, coordinate, direct and monitor the work of the labour collective of the customs house of the State Fiscal Service of Ukraine. Such head of the customs house of the State Fiscal Service of Ukraine does not know what to do, and the subordinate employees of the customs house of the State Fiscal Service of Ukraine do not understand what he wants from them. Along with that, a total confusion and demoralization («what to do and where to run»?), a formal attitude to one's duties (both among customs inspectors and the management of the customs house of the State Fiscal Service of Ukraine), breaches of service and performance discipline (particularly in the detached divisions of the territorial customs bodies of the State Fiscal Service of Ukraine), all-encompassing dependence of officials on the «material motives», a formation of the layer of informal leaders embodied in the mid-layer management of the customs of the State Fiscal Service of Ukraine who «torpedo» and «vigorously oppose» any initiative of the Head of the Customs of the State Fiscal Service of Ukraine commence to be felt in the labour collectives of the territorial customs body of the State Fiscal Service of Ukraine. Besides, sycophant's practices, intrigues and gossip that create a considerable discord

[1] *Закон про місцеві державні адміністрації 1999* (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України,* 18, 3.

[2] *Наказ про проведення відбору кандидатів на посаду начальника Одеської митниці Державної фіскальної служби 2015* (Державна фіскальна служба України); *Наказ про призначення Марушевської Ю.Л. 2015* (Державна фіскальна служба України); *Розпорядження про призначення Марушевської Ю.Л. 2015* (Голова Одеської обласної державної адміністрації); *Розпорядження про звільнення Марушевської Ю.Л. 2015* (Голова Одеської обласної державної адміністрації).

in everyday activities of the personnel of the State Fiscal Service customs houses and split up its labour collective into «us» and «them» began to flourish.

In our opinion it is possible to make a small step towards solution of the problem associated with appointment to positions of the heads of the customs houses of the State Fiscal Service of Ukraine if the legal provision concerning professional qualifications in the branch with respect of the candidate who wishes to fill in the position of the head of the customs house of the State Fiscal Service of Ukraine and the record of service with the customs divisions and bodies belonging to the management sphere of the State Fiscal Service of Ukraine is returned to Art. 546 of the Customs Code of Ukraine.

It should be noted that the Reference book of qualification characteristics of the customs officers of the Customs Service of Ukraine (its latest edition entitled «Reference book of qualification characteristics of the customs officers and employees of the Customs Service of Ukraine» was issued in 2010) was in force in the system of former customs bodies of Ukraine since 1998. This reference book was approved by the Head of the State Customs Service of Ukraine and agreed with the Ministry of Labour and Social Policy of Ukraine. The Reference book of qualification characteristics of the customs officers and employees of the Customs Service of Ukraine indicated, in the qualification requirements section, that the requirements to the head of the customs house of the State Customs Service of Ukraine should include a work experience in the customs bodies at high management positions of the lower level or a work experience in the state service at high management level of at least 5 years[1].

In 2012, when the third for the history of our country Customs Code of Ukraine was adopted, the provision regarding the obligatory work experience with the customs bodies of the head of the customs house of the State Customs Service of Ukraine was formalized in part 7 of Art. 546 of the Customs Code of Ukraine: «The necessary condition for appointment of a candidate to the head of the customs house position is his work experience of at least five years in senior positions with the customs bodies of Ukraine, including at least one year with the central executive branch body, that ensures accomplishment of the state policy in the sphere of the customs affairs»[2]. So, in addition to the exclusive work experience with the customs bodies of Ukraine the work experience with the administration of the Customs Service of Ukraine (one year of the five obligatory years) was required. At that, a possibility substitute this work experience with the work experience with other bodies of the executive branch was excluded.

However, after the operational and functional integration of the State Customs Service of Ukraine into the Ministry of Revenues and Duties of Ukraine has already been completed, part 7 of Art. 546 of the Customs Code of Ukraine was cancelled in compliance with the Law of Ukraine of 04.07.2013, No.405-VII «On amending the Customs Code of Ukraine in view of the administrative reform»[3]. From our viewpoint, even at that time, this provision facilitated «squeezing in the insiders» to the positions of the heads of the customs houses of the Ministry of Revenues and Duties of Ukraine.

The State Fiscal Service of Ukraine became a successor of the Ministry of Revenues and Duties of Ukraine. However, nothing has been changed in the direction of the development and implementation of the qualification requirements to the head of the customs house of the State Fiscal Service of Ukraine. Moreover, nowadays the List of positions of the employees of the State Fiscal Service of Ukraine, its territorial bodies and qualification requirements to person who aspire to fill these positions contains the qualification requirements only to those persons who wish to fill the position of the deputy head of the customs station[4]. A question arises: and what about the positions of the customs house head, the first deputy of the customs house of the State Fiscal Service of Ukraine, the deputy head of the customs house (according to functional duties) of the State Fiscal Service of Ukraine, the head of the customs station of the State Fiscal Service of Ukraine? Unfortunately, the reality of today vividly show that the qualification level of candidates filling the positions of the customs house heads of the State Fiscal Service of Ukraine is not analysed and the work experience with the customs bodies and divisions that stay within the management

[1] *Наказ про затвердження змін та доповнень до Довідника кваліфікаційних характеристик посадових осіб Державної митної служби України 2011* (Державна митна служба України) (в редакції Довідника кваліфікаційних характеристик посад посадових осіб та працівників митної служби України), погоджено Міністерством соціальної політики України від 19.04.2011 р. № 4131/0/14-13/13.

[2] *Митний кодекс України 2012* (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України,* 32, 9.

[3] *Закон про внесення змін до Митного кодексу України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи 2013* (Верховна Рада України). *Урядовий кур'єр*, 146, 11–16.

[4] *Наказ про організацію добору кадрів у Державній фіскальній службі України 2014* (Державна фіскальна служба України).

sphere of the State Fiscal Service of Ukraine is not taken into account at all.

However, a customs house of the State Fiscal Service of Ukraine is not a membership club that can be staffed without any consideration of the recruitment policy principles of the State Fiscal Service of Ukraine. A customs house of the State Fiscal Service of Ukraine is a territorial customs body subordinated to the State Fiscal Service of Ukraine and is a vitally important state institution which protects the customs sphere and ensures the customs security of Ukraine. According to his theoretical background and focus area the head of a customs house of the State Fiscal Service of Ukraine should, above all, to perform the function connected with management of the state customs procedures.

Thus, it is only professional readiness of the candidates (persons) that can be acquired by working with the customs bodies and divisions staying in the management sphere of the State Fiscal Service of Ukraine that should be the main consideration in appointing candidates (persons) to the positions of the heads of the customs houses of the State Fiscal Service of Ukraine.

Consequently, at its core the process of current appointments (even by way of such a «transparent» method as a tender / selection) is accomplished providing that there exist special relations (with the persons «behind» such candidates or with the candidates themselves) and personal loyalty, without taking into consideration competence, diligence and honesty of the persons who aspire to fill the positions of the customs territorial bodies of the State Fiscal Service of Ukraine (customs houses of the State Fiscal Service of Ukraine).

References

1. *Konstytucija Ukrai'ny 1996* (Verhovna Rada Ukrai'ny). *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny,* 30, 141.
2. *Mytnyj kodeks Ukrai'ny 2012* (Verhovna Rada Ukrai'ny). *Oficijnyj visnyk Ukrai'ny,* 32, 9.
3. *Nakaz pro organizaciju doboru kadriv u Derzhavnij fiskal'nij sluzhbi Ukrai'ny 2014* (Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukrai'ny).
4. *Nakaz pro porjadok provedennja konkursu na zamishhennja vakantnyh posad, vidnesenyh do nomenklatury Golovy Derzhavnoi' fiskal'noi' sluzhby Ukrai'ny 2015* (Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukrai'ny).
5. *Nakaz pro provedennja vidboru kandydativ na posadu nachal'nyka Odes'koi' mytnyci Derzhavnoi' fiskal'noi' sluzhby 2015* (Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukrai'ny).
6. *Nakaz pro pryznachennja Marushevs'koi' Ju.L. 2015* (Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukrai'ny).
7. *Nakaz pro zatverdzhennja zmin ta dopovnen' do Dovidnyka kvalifikacijnyh harakterystyk posadovyh osib Derzhavnoi' mytnoi' sluzhby Ukrai'ny 2011* (Derzhavna mytna sluzhba Ukrai'ny).
8. *Postanova pro Derzhavnu fiskal'nu sluzhbu Ukrai'ny 2014* (Kabinet Ministriv Ukrai'ny). *Urjadovyj kur'jer,* 120.
9. *Postanova pro optymizaciju systemy central'nyh organiv vykonavchoi' vlady 2014* (Kabinet Ministriv Ukrai'ny). *Oficijnyj visnyk Ukrai'ny,* 74.
10. *Postanova pro zatverdzhennja Porjadku koordynacii' golovamy miscevyh derzhavnyh administracij dijal'nosti terytorial'nyh organiv ministerstv, inshyh central'nyh organiv vykonavchoi' vlady ta zabezpechennja spryjannja u vykonanni pokladenyh na zaznachenni organy zavdan' 2013* (Kabinet Ministriv Ukrai'ny). *Urjadovyj kur'jer,* 173.
11. *Postanova pro zatverdzhennja Porjadku provedennja konkursu na zamishhennja vakantnyh posad derzhavnyh sluzhbovciv 2002* (Kabinet Ministriv Ukrai'ny). *Oficijnyj visnyk Ukrai'ny,* 8, 351.
12. *Postanova pro zatverdzhennja Porjadku pryznachennja na posady ta zvil'nennja z posad kerivnykiv terytorial'nyh organiv ministerstva ta inshyh organiv central'noi' vykonavchoi' vlady 2012* (Kabinet Ministriv Ukrai'ny). *Oficijnyj visnyk Ukrai'ny,* 9, 321.
13. *Rozporjadzhennja pro pryznachennja Marushevs'koi' Ju.L. 2015* (Golova Odes'koi' oblasnoi' derzhavnoi' administracii').
14. *Rozporjadzhennja pro zvil'nennja Marushevs'koi' Ju.L. 2015* (Golova Odes'koi' oblasnoi' derzhavnoi' administracii').
15. *Zakon pro central'ni organy vykonavchoi' vlady 2011* (Verhovna Rada Ukrai'ny). *Golos Ukrai'ny,* 65.
16. *Zakon pro miscevi derzhavni administracii' 1999* (Verhovna Rada Ukrai'ny). *Oficijnyj visnyk Ukrai'ny,* 18, 3.
17. *Zakon pro vnesennja zmin do Mytnogo kodeksu Ukrai'ny u zv'jazku z provedennjam administratyvnoi' reformy 2013* (Verhovna Rada Ukrai'ny). *Urjadovyj kur'jer,* 146, 11–16.

Svitlana Chornei
Yurii Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

LEGAL SIGNS OF SANITY

The article investigates the concept, content and legal characteristics of sanity in the science of criminal law of Ukraine. Criminal sanity characterizes interrelation between a person and crime, guilt and criminal responsibility. After all, sanity is a prerequisite for criminal responsibility, its necessary condition. Sanity as a factual description of mental state of a person during commission of a crime enshrined by law is an obligatory legal prerequisite for criminal responsibility related to a perpetrator. However, according to axiomatic principle of the criminal law only criminally sane person can estimate correctly actual evidence of committing a crime, comprehend its socially dangerous character, and also to control ones actions (inactions), which is the necessary condition of guilt.
Key words: sanity, signs of sanity, signs of legal sanity.

Criminal sanity characterizes interrelation between a person and crime, guilt and criminal responsibility. The institution of sanity is the initial link in a system "sanity - guilt - responsibility" and the starting point of the principle of subjective formation enshrined by criminal law. After all, the essence of this principle is sane - guilty - responsible.

Criminal sanity is a prerequisite for criminal responsibility, its indispensable condition. Sanity as an actual characteristic of a mental state of a person during commission of a crime enshrined by law is a legal prerequisite for criminal responsibility relating to a perpetrator. Sanity displayed by law as a component of a crime and a general feature of a perpetrator has essential characteristics of a crime, the absence of which means lack of essential elements of offence.

Scientific works of the following theorist were used in formulating theoretical positions: Yu. M. Antonian, Yu. S. Bohomiahkov, S. V. Borodin, V. M. Burdin, A. A. Vasiliev, V. A. Klymenko, V. M. Kutsan, V. V. Len, N. S. Leikina, V. Ya. Marchak, R. I. Mikheieva, V. B. Pervomaiskyi, T. M. Prykhodko, M. S. Tagantsev, V. S. Trahterova and other scientists. Issues which were raised in the paper are solved ambiguously in scientific literature and therefore we try to consider different points of view on these issues, and offer our own vision.

According to Part 1 Article 18 of the Criminal Code of Ukraine an offender is a physical person who committed a crime at age from which according to current criminal law criminal responsibility may start. These signs are recognized as general legal characteristics of a perpetrator. They belong to essential characteristics of any legally defined crime and absence of one of them means absence of corpus delicti in actions of a person.

According to R.I. Mikheiev, one of the signs of sanity, which should be enshrined in the concept of sanity, is an indication of its connection with guilt and criminal responsibility, the essence of which is that sanity is a prerequisite of guilt of a person and criminal responsibility[1]. As noted by some authors, sanity is one of the common characteristics of a perpetrator and yet a legal prerequisite of guilt and criminal responsibility[2].

Therefore, legal sign of sanity emanates from the previous two: socio-medical and psychological. It means the ability of a person who committed a crime to hold responsibility for actions and to be subjected to criminal responsibility. Finally, sanity is ability of a person to understand and perceive the sense of condemnation. Only a capable person is exposed to criminal-legal influence.

We agree with V. M. Kuts that the need for separation of legal criterion from others in the formula of sanity and its independent review are specified primarily due to the fact that without legal criterion setting

[1] Михеев, Р.И. (1983). *Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве*. Владивосток, 50.

[2] Строган, А.Ю. (2007). *Склад злочину як підстава кримінальної відповідальності*. Київ.: Атіка, 252; Яценко, С.С. (2005). *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України*. Київ: А.С.К, 31.

of socio-medical and psychological becomes an end in itself devoid of legal meaning. But sanity is primarily a legal category, because it is a sign of a subject as a part of corpus delicti [1].

The feasibility of isolating independent legal criterion of sanity is confirmed by analysis of the current criminal law. According to Chapter 1, article 19 of the Criminal Code of Ukraine "a person which during commission of a socially dangerous act … was in a state of insanity is not subjected for criminal responsibility". Following the opinion of the legislator, we may say: "a person is not liable because insane person is not able to perceive the content of this responsibility and be responsible for an act, i.e. there is no legal criterion of sanity, and therefore sanity itself".

Acknowledgement of relative independence of the legal criterion in the structure of sanity does not indicate a return to so-called concept of appropriateness in the formula of sanity, according to which sanity is considered only as the ability to influence perception of punishment regardless of whether a person has realized his/her actions, managed it or not. Sanity is the ability of an adequate perception and reflection of reality at the time of committing a crime and understanding of possible consequences of having done so in the form of criminal responsibility that is a combination of three criteria: socio-medical, psychological and legal as a natural combination.

Criminal responsibility is a kind of law and also social responsibility; it is a part of the category of "social responsibility" as its subsystem. Social responsibility is considered from two perspectives: responsibility for past behavior (retrospective) and responsibility for future behavior (perspective). Substantiating that "part that comes in whole, should have the main features characteristic of a whole" scholars recognize existence of two types of criminal responsibility: positive (prospective) and negative (retrospective)[2].

Regarding positive responsibility there is no consensus among scientists, because some deny its existence, the other vice versa are supporters of this concept. The author does not dwell on thorough research of this type of criminal responsibility, as it is not the subject of this research.

However, criminal responsibility as the main tool of state-legal response to the criminal manifestations is a kind of public (legal) responsibility, as a reaction of a state on a committed criminal offense in the past. Therefore, in our investigation, we are talking about real negative criminal responsibility.

In a traditional sense negative (retrospective) responsibility is a responsibility of a person for a crime committed in the past, as a legal consequence of the latter, a special legal institution within which a state responses to a crime. This understanding of criminal responsibility was raised by the Constitutional Court of Ukraine, calling this kind of legal responsibility a special element in a mechanism of legal response of a state concerning a person who committed an offense, a form state law-enforcement that usually applied to the person who made a crime through a court decision[3].

Because of the complexity and diversity of criminal responsibility concept it is natural that there are different concepts and approaches to its definition. That is why it is not worth to oppose these concepts, but with the purpose of clarifying the essence of negative criminal responsibility the synthesis of above expressed positions is correct and appropriate.

In theory, there are many opinions and views, but we will focus on the most common and will try to analyze them.

The most common is definition of criminal responsibility as a duty of a person which committed a crime to experience state coercion. By this, negative (retrospective) criminal responsibility is a duty of a person who committed a crime to answer for his/her actions on the basis of criminal law, give an account to a state for violations of criminal law proscription and to go through state coercion, e.g. personal limits (losses) of property or other character, provided as a punishment. Thus, P .S. Matyshevskyi following this position determines criminal responsibility as a legally determined duty of a person, as a legal obligation of a person who committed a crime, to experience the impact of state influence (obey) and to be punished[4].

---

[1] Куц, В.М. (2013). *Проблеми кримінальної відповідальності*. Київ: Національна академія прокуратури України, 126-127.

[2] Чистяков, А.А. (2002) *Уголовная ответственность и механизм формирования ее основания.* Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 54.

[3] *Справа за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність)* № 9-рп/99, КСУ 1999.

[4] Матишевський, П.С. (2001). *Кримінальне право України: загальна частина.* Київ: А.С.К., 86.

There is following critics of this approach: firstly, it is doubtful that such an obligation in its general form is applied to people who have committed a crime. If it really existed, then legal responsibility would be assumed for not fulfilling it. But it is intended only for refusing to undergo some measures of state coercion. As the full form of such responsibility is not established, then it is pointless to speak about an obligation. Second, even if an obligation to bear responsibility really existed, it is hardly to equate it with responsibility itself. Identification of criminal responsibility with a specific obligation ignores the fact that by itself an obligation to answer for violations of criminal law is not a reaction of a state to crime. In order to fulfill this duty (from the possibility to became a reality), the activities of authorized state bodies that initially reveal a perpetrator, qualify committed act as a crime, and then in a procedural form apply appropriate sanction of criminal law norm to a perpetrator. The obligation to respond is not identical to responsibility; it is only an obligatory prerequisite.

Unimplemented criminal responsibility is not responsibility but the irresponsibility of a person who committed a crime, if there is an evidence of responsibility. If the suspect (accused) in committing a crime hides from the competent authorities of a state, it is inappropriate to say that this person is criminally responsible. Only the act of applying the Article of the Criminal Code of Ukraine (passing and entry into force of the sentence) as a legal fact transforms an obligation to answer for violations of criminal law in form of criminal responsibility. Thus, criminal responsibility is not a duty to incur coercion for a crime committed and related coercion of a state, but actual application of conviction and coercion regulated by criminal law to a perpetrator of a crime [1].

According to the next approach, negative criminal responsibility is identified with punishment for a crime. Thus, N. V. Chernyshova determines criminal responsibility as responsibility for socially dangerous, guilty and prescribed by the Criminal Code action which is committed by offender, to whom penalties determined by a sentence of a court are applied and who is serves a sentence and undergoes certain restrictions[2].

However, such identification is inappropriate because these concepts differ from one another, including content. Penalty, derived from criminal responsibility, its main but not the only form of criminal responsibility; criminal responsibility is possible without penalty.

The third concept interprets criminal responsibility as real imposition of public condemnation and coercion prescribed by criminal law and concretized in a sentence of a court on a person who committed offensive actions; as effects that occur due to conviction and sentencing of a guilty person appointment of his punishment; as deterioration of legal status of a person which consists in deprivation or restriction of rights and freedoms; as condemnation of a criminal act and a person who committed it based on criminal law and expressed in verdict of a court, coupled with punishment or other measures of legal influence.

According to G.P. Zharovska and O.I. Yuschyk, criminal responsibility is forced suffering of a person who committed a crime of public condemnation and provided in Criminal Code of Ukraine restriction of personal, property or moral character, which are determined by a court verdict and are imposed on a perpetrator by agency specifically authorized by a state[3].

However, criminal responsibility is not only an obligation to experience conviction and coercion from a state (this obligation characterizes criminal responsibility, but for various reasons cannot be executed), but actual application of condemnation to a perpetrator of a crime and usually coercion regulated by criminal law.

Under the following concept criminal responsibility is a specific (security) criminal legal relationship arising at the moment of crime commission between a state and a person who committed a crime or through a combination of criminal, criminal-procedural and criminal-executive relations. That is why, criminal responsibility is acknowledged as a special criminal-legal institution within which a state responses to a crime, and which consists in application of a court sentence to a person who committed a crime and, as a rule, application of measures of legal influence. In other words, as a criminal responsibility is a form of implementation of criminal law enforcement relationship that always includes a public condemnation of a

[1] Куц, В.М. (2013). *Проблеми кримінальної відповідальності:* навч. посіб. Київ: Національна академія прокуратури України, 91-92.

[2] Чернишова, Н.В. (2003). *Кримінальне право України (Загальна частина)*. Київ: Атіка, 33.

[3] Жаровська, Г., Ющик, О. (2013). *Кримінальне право України (Загальна частина).* Чернівці: Чернівецький нац. ун-т. 41.

crime and a person who committed it, which, as a general rule, is combined with implementation of state coercion in the form of application of criminal law influence to a such person [1].

Without denying close connection of criminal responsibility and criminal relationships, I.V. Krasnytskyi claims that they are not identical concepts. Krasnytskyi noted that criminal responsibility is only a form of implementation of criminal law relations, which arise between a state and an individual in connection with commission of socially dangerous act, which has corpus delicti. The basis of this statement is speculation that penal relations can be realized in a different form, for example in the form of exemption from criminal responsibility, and may not be implemented at all, for example in the case of removal of a crime act by criminal law they disappear. In addition, in some cases, for example in the case of commission of a socially dangerous act by a person who is not a subject of a crime, criminal legal relations arise, but the grounds for criminal responsibility, and the responsibility itself do not[2].

In this case it is necessary to agree with the statement V.M. Kuts, who notes that groundlessness of this approach is that criminal relations are an independent criminal legal category and its identification with others is unsuitable[3].

Unfortunately, there is no unanimity among scientists in understanding what retrospective criminal responsibility is, because everyone who analyzes this concept defines its relevant characteristics that most fully reflect the essence of this phenomenon.

Despite the fact that the Criminal Code of Ukraine often uses the term "criminal responsibility" (e.g., Article 2 entitled "Grounds of criminal responsibility"; Chapter II - "The law on criminal responsibility", section IX - «Exemption from criminal responsibility ") given concept is not disclosed there.

Considering the above, the author believes that current Criminal Code of Ukraine should legislate the definition of criminal responsibility because it will facilitate formation of a single professional understanding of this phenomenon and provide legal parity of legislative display of a crime and responsibility for its commission of penal regulation in the Criminal Code of Ukraine.

Conclusions. Criminal responsibility is a special penal branch within which a state is responding to a crime, which lies in the fact that a court in a sentence provides conviction of criminal with restriction or deprivation of certain benefits or without them, and an offender, realizing the essence of conviction, morally "experiences" it.

Legal basis of sanity is the ability of a person who committed a crime, to hold responsibility for an act that is to be subjected to criminal responsibility. Indeed, criminal relations which directed at correction of a person who committed a crime and prevention of new crimes, arises out of a norm of criminal law established by state in a result of a crime commission. Crime creates mutual rights and obligations of parties. A state, which is represented by organs of justice, has a right to expose a person who committed a crime and this person must be subject to criminal responsibility (to be responsible for an action). At the same time, a person who commits a crime may be subjected to criminal responsibility provided by law, and a state gets an obligation to use criminal responsibility in clearly defined legal limits.

References

1. Benitskiy, A.S., Guslavskiy, V.S., Dudorov, O.O., Rozovskiy, B.G. (2011). *Kriminalne parvo Ukraini (Zagalna chastina)*. Kyiv:Istina.
2. Chernishova, N.V.(2003). *Kriminalne parvo Ukraini (Zagalna chastina)*. Kyiv: Atika.
3. Chistiakov, A.A. (2002). *Ugolovnaia otvetstvennost I mehanizm formirovania yeyo osnovania*. Moskva: Yuniti-Dana.
4. Krasnitskiy, I.V. (2003). *Poniatia ta formi kriminalnoi vidpovidalnosti za chinnim Kriminalnim kodeksom Ukraini*. Hmelnitskiy: HIRUP.
5. Kuts, V.M. (2013). *Problemi kriminalnoi vidpovidalnosti.* Kyiv. Natsionalna Akademia prokuraturi Ukraini.

[1] Беніцький, А.С., Гуславський, В.С., Дудоров, О.О., Розовський, Б.Г. (2011). *Кримінальне право. Загальна частина*. Київ: Істина, 713.

[2] Красницький, І.В. (2003). *Поняття та форми кримінальної відповідальності за чинним Кримінальним кодексом України*. Хмельницький: ХІРУП. 3-4, 222.

[3] Куц, В.М. (2013). *Проблеми кримінальної відповідальності*. Київ: Національна академія прокуратури України, 93.

6. Matishevskiy, P.S. (2001). *Krimialne parvo Ukraini: Zagalna chastina*. Kyiv: A.S.K.
7. Miheev, R.I. (1983). *Problemi vmeniaemosti i nevmeniaemosti v sovetskom ugolovnom prave.* Vladyvostok.
8. *Sprava za podanniam Ministerstva vnutrishnih sprav Ukraini shodo ofitsiynogo tlumachennia polozhen ch.3 st.80 Konstitutsii Ukraini*, № 9-rp/99, KSU 1999.
9. Strogan, A.Yu. (2007). *Sklad zlochinu yak pidstava kriminalnoi vidpovidalnosti*. Kyiv: Atika.
10. Yatsenko, S.S. (2005). *Naukovo-praktichnii komentar do Kriminalnogo kodeksu Ukraini*. Kyiv: A.S.K.
11. Zharovska, G., Yuschyk, O. (2013). *Kriminalne parvo Ukraini (Zagalna chastina*). Chernivtsi: Chernivetskiy Natsionalniy universitet.

Вадим Грицаченко
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Україна

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Vadym Grytsachenko
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Ukraine

LEGAL REGULATIONS OF SEARCH OPERATIONS FOR COMBATING CRIMES OF LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES: FOREIGN EXPERIENCE

The article studies some provisions of international and European Union regulations in respect of search operations for combating crimes of law enforcement agencies of the countries concerned. Analyzing these regulations, special attention was paid to the latest achievements in the field of operational-search activities. The study is stipulated by extraordinary importance for Ukrainian law enforcement and law reform. In the article it was concluded that search operations for combating crimes of law enforcement authorities are not even enshrined in the provisions of regulations as a form of combating crime, but are reflected as a separate approach to law enforcement. The study shows international recognition of importance, effectiveness and indispensability of prevention activity of law enforcement agencies in the fight against crime.
Key words: search operations, combating crimes, search operations activity, law enforcement authorities

Міжнародна інтеграція і глобалізація, внаслідок яких відбувається лібералізація економічних, торгівельних, політичних і гуманітарних зв'язків, спрощення візового режиму, крім позитивного впливу, зумовлюють і низку негативних чинників, серед яких – збільшення сприятливих можливостей для розвитку злочинності та її нових видів. Злочинність протягом десятиліть залишається однією з найбільших небезпек для політичного та економічного розвитку багатьох країн світу. Найчастіше потерпають від її негативних впливів держави, які знаходяться у стані суспільно-політичних трансформацій. Не є винятком, на жаль, і Україна.

Злочинні спільноти які діють в Україні, охопили найприбутковіші злочинні ринки і мають міцні стосунки з іноземними «партнерами». У зв'язку з цим на сьогодні актуальності набирає розгляд питання мінімізації негативного впливу злочинності в контексті зарубіжного, насамперед європейського досвіду. Прагнення України до набуття членства в Європейському Союзі потребує наближення й узгодження законодавства, правозастосовної діяльності в цій сфері не тільки до норм і стандартів ЄС, а й держав – членів спільноти. А ефективна протидія злочинності, потребує глобального реагування на її виклики на засадах широкої міжнародної співпраці й кооперації, подолання міждержавних законодавчих колізій.

Практичний досвід, набутий органами внутрішніх справ за роки СРСР та незалежної України, а також сучасні наукові розробки свідчать про те, що ефективне виконання завдань щодо протидії злочинності органами внутрішніх справ неможливе без використання оперативно-розшукової діяльності. У практичній діяльності ще органів внутрішніх справ, а тепер і національної поліції, щодо протидії злочинності сформувався та має місце особливий, поряд з іншими, вид протидії злочинності, який характеризується використанням засобів та методів оперативно-розшукової діяльності і здійснюється відповідно до чинного законодавства України, і фактично виступає оперативно-розшуковою протидією злочинності.

Тому, вивчення зарубіжного досвіду оперативно-розшукової протидії злочинності має на меті декілька завдань: це і уніфікація заходів протидії злочинності в міжнародному масштабі, використання зарубіжного досвіду по протидії зі злочинністю. Особливого значення використання

зарубіжного досвіду по протидії зі злочинністю набуває в ході створення в Україні Національної поліції наприкінці 2015 року.

Крім того, актуальність цього питання обумовлюється також тим, що злочинність за своєю природою схильна до порушення національних кордонів, тому суміжні держави повинні об'єднувати свої зусилля у протидії цим небезпечним явищем. Вирішення проблеми протидії злочинності вимагає подолання національних кордонів і поглиблення соціального контролю над різноманітною і динамічно змінюваною злочинністю в рамках дотримання фундаментальних прав людини. Боротьба з нею у новому столітті ще більшою мірою об'єднає зусилля різних правоохоронних органів на міждержавному рівні.

Ступінь наукової розробки проблеми. Зарубіжний досвід запобігання злочинності розглянуто в роботах Л.С. Верченко, О.М. Джужі, В.М. Дрьоміна, І.М.Гриненко, В.Л. Грохольського, О.М. Костенка, С.В. Морозенка, Б.В. Романюка, А.В. Савченка, Є.Д. Скулиша, В.А. Тимошенка, В.О. Тулякова, М.І. Хавронюка, О.Ю. Шостко та ін.

Метою даної статті є дослідження та порівняння нормативного забезпечення, специфічної діяльності зарубіжних країн у сфері оперативно-розшукової протидії злочинності.

16.09.2014 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони». Протидія організованій злочинності є одним із напрямів міжнародної політики ЄС. 25.10.2011 Європейський Парламент прийняв резолюцію щодо організованої злочинності в Європейському Союзі, в якій окреслено головні стратегічні напрямки, на які повинні спрямовуватися зусилля держав – членів і співтовариства в цілому.

У вказаній резолюції в тому числі окреслена необхідність вдосконалення Європейського законодавства з протидії злочинності та постійний розвиток вказаної діяльності окремих державних органів, а також налагодження взаємодії між відповідними органами країн членів ЄС. У зв'язку з цим слід звернути увагу на проактивні (випереджаючі) заходи, які дозволяють проникнути в закритий світ організованих злочинних спільнот за допомогою кримінальної розвідки і аналітичної інформації.

В останні роки в Європі впроваджується новий напрям у протидії злочинності, зокрема, організованій, – так званий підхід правоохоронної діяльності на основі оперативної інформації – Intelligence Led Policing. Це специфічна поліцейська діяльність у сфері збирання інформації, яку вважають своєрідною бізнес-моделлю і філософією управління, де аналіз відомостей (інтерпретація подій або повідомлень) та інформація про злочинність є визначальною для неупередженого прийняття рішення, що прискорює вирішення проблеми зменшення та знешкодження злочинності або її запобігання через стратегічний менеджмент й ефективні правозастосовні стратегії,спрямовані на найбільш небезпечних злочинців. Важливим елементом цього підходу є застосування спеціальних методів розслідування, стратегічного і тактичного аналізу, а також аналізу потенційних ризиків від злочинності[1].

Згідно з Рекомендацією N Rec (2005) Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 20.04.2005 «Про «особливі методи розслідування» тяжких злочинів, у тому числі терористичних актів», спеціальними методами розслідування є методи, що застосовуються компетентними органами для виявлення і розслідування серйозних злочинів, а також підозрюваних в їх вчиненні, з метою збирання інформації без попередження про це відповідних осіб[2].

До спеціальних методів розслідування, які перелічені в Конвенції ООН проти транснаціональної злочинності, належать: перехоплення повідомлень, контрольоване постачання й електронне спостереження, агентурні операції, заяви, отримані від свідків за винагороду або наданий імунітет, а також захист свідків, які викривають членів злочинних організацій (статті 20, 24

[1] Шостко, О.Ю. (2013). Проактивні заходи як складова ефективної протидії організованій злочинності. *Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського,о nbuv.gov.ua.* <http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_1_22> (2016, березень, 01).

[2] *Про "особливі методи розслідування" тяжких злочинів, а також у разі терористичних актів* (Засідання комітету міністрів Ради Європи, 20.04.2005 року). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_670> (2016, березень, 01).

Конвенції)[1].

Відповідно до положень вітчизняного законодавства вказані методи розслідування підпадають під визначення негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, зазначених у Кримінальному процесуальному кодексі України та Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» відповідно.

Другою складовою правоохоронної діяльності на основі оперативної інформації є аналіз злочинності, він застосовується як ефективний запобіжний засіб, який забезпечує цілу низку методів і заходів для розуміння сутності складних відносин між підозрілою особою, злочинною діяльністю та обставинами, що сприяли їй. Такий аналіз злочинності використовується на практиці для запобігання і стримування як усієї злочинності, так й різних її видів. Застосування оперативного аналізу в ході досудового розслідування і стратегічного аналізу в межах формування напрямків правоохоронної політики відіграє дуже важливу роль.

Що стосується, насамперед, тактичного аналізу, то надзвичайно доречно, щоб аналітики злочинності брали участь у складному розслідуванні із самого початку або тоді, коли складність процесу стає очевидною. Для стратегічного аналізу першочерговим завданням є чітка постановка мети. Для того щоб скласти якісний звіт із стратегічного аналізу, потрібно дати відповіді на деякі з основних питань: «коли?», «що повідомлено?», «ким?», «як це зроблено?» та «чому?»[2].

Аналіз злочинності спирається на припущення, що всі злочини можуть бути об'єднані в групи, які мають як загальні особливості, так і відмінні риси. За суттю, аналіз є системою, за допомогою якої регулярно використовується зібрана інформація про злочинні події та осіб, які мають стосунок до цих випадків, для того, щоб запобігти й стримати злочинність, а також зрозуміти дії правопорушників. Інформацію, яку одержано за допомогою систематичного аналізу даних, можна використати для підвищення ефективності управління й проведення оперативних заходів[3].

Для дослідження різних злочинних моделей використовується оперативний (тактичний) та стратегічний аналіз. Відповідно до стандартних визначень, між ними існує різниця. Оперативний аналіз зазвичай має на меті короткострокові завдання. Стратегічний аналіз націлений на інформаційне забезпечення прийняття рішень на високому рівні та визначення довгострокової політики. Тактичний аналіз злочинності – це аналіз учинених злочинів з метою оперативного реагування. Основною метою цього виду аналізу є визначення тенденцій злочинності та її моделей. Тактична інформація пов'язує конкретного правопорушника з основною інформацією про моделі дії тієї чи іншої злочинної групи (включаючи її «продукцію», маркетинг (торгівлю), фінансову логістику – стратегію зменшення затрат у діяльності) для вибору методик розслідування, розкриття злочинів, знаходження й затримання підозрюваного, його подальшого засудження. Стратегічний аналіз злочинності має на меті розв'язання довгострокових завдань. Інформація, що надається завдяки йому, використовується для визначення розміщення ресурсів, включаючи розробку графіків патрулювання і плану анти злочинних операцій. Метою стратегічного аналізу є ідентифікація незвичної злочинної діяльності на певних рівнях за конкретний проміжок часу, розкриття незвичної діяльності місцевих громад, підвищення ефективності надання поліцейських послуг шляхом диверсифікації потреб громади й можливостей поліції, зменшення або усунення проблем, допомога місцевій поліції в повсякденній діяльності та вирішенні її проблем[4].

Аналіз злочинності (аналіз розвідувальної інформації) визнаний органами кримінального переслідування як корисний інструмент, який упродовж майже 30 років успішно використовується, у першу чергу, Інтерполом, Європолом, приватними детективними агентствами.

У 1992 р. Інтерполом було прийнято таке його визначення: це ідентифікація та забезпечення

[1] United Nations Convention against Transnational Organized Crime (adopted 15 November 200, entered into force 29 September 2003) art 20,24. *United nations treating collections.* <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XVIII-12&chapter=18&lang=en> (2016, березень, 01)

[2] Aromaa, K. (2006). European Experiences in Preventing Organised Crime: Field Studies of Best Practices by a Council of Europe Expert Group. *European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations,* 50, 13–33.

[3] Criminal Intelligence Analysis. *Interpol interpol.int/en.* <http://www.interpol.int/INTERPOL-expertise/Criminal-Intelligence-analysis> (2016, березень, 01).

[4] About Crime Analysis. *City of Tempe Arizona,* tempe.gov. <http://www.tempe.gov/city-hall/police/crime-statistics-reports/crime-analysis-unit> (2016, березень, 01).

спостереження взаємозв'язків між даними щодо злочинів та іншими відомостями, потенційно пов'язаними із злочинами, у практичній діяльності поліції та судових органів. Основне завдання цього аналізу – допомога правоохоронцям, політикам і особам, які приймають рішення щодо протидії злочинності, в подоланні невизначеності, а також забезпечення вчасного відвернення загроз й аналітична підтримка оперативної діяльності[1]. Тобто, фактично аналіз злочинності, який будується саме на інформації добутій оперативними підрозділами виключно за допомогою оперативно-розшукових заходів, є дієвим інструментом протидії злочинності, який до того ж працює на випередження і забезпечує формування чіткої політики держави щодо протидії злочинності та планування і координацію діяльності державних органів щодо протидії злочинності.

У структурі Інтерполу функціонує підрозділ аналізу злочинності (The Criminal Analysis Sub-directorate – CAS), який є частиною спеціалізованого директорату аналізу злочинності цієї організації, що забезпечує аналітичну підтримку Генерального Секретаріату. У штаб-квартирі в Ліоні (Франція) працюють 11 аналітиків, а в регіональних бюро – ще три особи. CAS на сьогодні складається з трьох основних аналітичних служб: відділу аналізу оперативної інформації, відділу стратегічного аналізу, відділу визначення і відвернення ризиків і консультацій з аналітичних справ. Структура, що працює в тісному зв'язку з іншими спеціалізованими підрозділами з боротьби із злочинністю, забезпечує аналітичну підтримку Інтерполу в усіх питаннях, які належать до компетенції цієї організації[2].

Європол також активно займається аналітичними дослідженнями. У його складі працюють понад 30 висококваліфікованих аналітиків, які реалізують як стратегічні проекти (щорічні доповіді щодо оцінки загроз організованої злочинності на континенті), так і оперативні, пов'язані із знешкодженням того чи іншого злочинного угруповання чи кримінального ринку товарів або послуг. На важливість використання розвідувальних даних та збирання оперативних відомостей про активність організованих груп та злочинних організацій для ефективного міжнародного співробітництва вказано в Дублінській декларації «Протидія організованій злочинності через партнерство», прийнятій на першому європейському конгресі з партнерства між державним і приватним сектором у питаннях боротьби з організованою злочинністю 20-21.11.2003 року[3].

Розглядаючи третій складовий елемент моделі поліцейської діяльності на основі оперативної інформації, необхідно зазначити, що у багатьох європейських країнах перед тим, як розробляти і впроваджувати запобіжні заходи, проводиться оцінка ризиків (risk assessment) стосовно того чи іншого виду злочинності.

Визначення і подолання ризиків злочинності – це завдання, яке полягає в систематичному й ґрунтовному вивченні зовнішніх ризиків злочинності, що загрожують певному об'єкту: споруді, продукту, послузі, моделі ведення бізнесу або іншим об'єктам, що можуть бути певним чином пов'язані із злочинністю. У першу чергу, аналізується ймовірність вчинення злочину та можлива шкода, яку зазнають певні об'єкти. Традиційно зусилля аналітиків сфокусовані на відстеженні небезпечних осіб (у той час як нелегальні (злочинні) ринки і дії мають другорядне значення), новий же підхід визначає продукти й ринки з високим ступенем ризику(ураховуючи, що їх виявлення буде мати більше значення і дозволить виявити небезпечних правопорушників).

Іншими словами, якщо правильно визначити кримінальні ринки та дії, то можна чітко визначити сферу інтересів правопорушників. Це важлива відмінність, оскільки навіть ринки, що раніше не входили до сфери інтересів організованої злочинності, можуть бути визначені в процесі такого аналізу, що, у свою чергу, дозволить ужити належні профілактичні заходи. Перехід до аналізу ринків вимагає знання ринкових процесів. За даними спеціальних досліджень взаємозв'язку незаконних ринків та організованої злочинності, змінними величинами для виміру ризиків є такі категорії, як постачання, попит, регулятори і конкуренція[4].

---

[1] About Crime Analysis. *City of Tempe Arizona*, tempe.gov. <http://www.tempe.gov/city-hall/police/crime-statistics-reports/crime-analysis-unit> (2016, березень, 01).

[2] Criminal Intelligence Analysis. *Interpol*, interpol.int/en. <http://www.interpol.int/INTERPOL-expertise/Criminal-Intelligence-analysis> (2016, березень, 01).

[3] The Dublin Declaration «Action against Organised Crime» (title given to a conference I Dublin 20, 21 november 2003). *Statewatch monitoring the state and liberties in Europe*, statewatch.org, <http://www.statewatch.org/news/2004/jan/Organised-crime.pdf > (2016, березень, 01).

[4] Albanese, J.S. (2008). Risk Assessment in Organized Crime Developing a Market and Product-Based Model to Determine Threat Levels. *Journal of Contemporary Criminal Justice, 3,* 263-273.

Для виявлення законспірованої організованої злочинної діяльності корисним є знаходження так званих «індикаторів» організованої злочинної діяльності, які можуть бути такими: роль певних організацій у нелегальній економіці й на «чорному» ринку, обсяги обігу грошей тієї чи іншої організації, а також її доходи, здатність до впровадження складних заплутаних операцій тощо.

Деякі країни враховують такі індикатори. Наприклад, Федеральне відомство кримінальної поліції ФРН вираховує так званий «потенціал організованої злочинності».

Таким чином, індикатори повинні використовуватись для оцінювання нелегальних ринків, функцій та ступеня впливу окремих організацій або кримінальних мереж на ці ринки. Італійські дослідники, у свою чергу, запропонували вивчати рівень небезпечності організованої злочинності за допомогою таких показників, як тривалість злочинної діяльності угруповання; складність його структури; вид злочинної діяльності; тип комунікаційної системи та її ефективність; рівень проникнення в соціальне, економічне та інституційне життя; гнучкість структури угруповання; ступінь її «проникнення» та форма устрою; фінансова здатність і можливість управляти й відмивати гроші; масштаби незаконного капіталу; рівень застосованих злочинних технологій; рівень жорстокості (насильства) всередині угруповання; рівень жорстокості за межами угруповання; рівень зв'язку та співробітництва з іншими організованими злочинними угрупованнями; системи передачі внутрішніх цінностей; ефективність внутрішньої системи спільноти; здатність угруповання приховувати свою діяльність; рівень співмірності в її внутрішньому устрої (організації); рівень агресивності такого устрою[1]. Безумовно усі зазначені відомості можливо отримати лише за використання поліцією спеціальних негласних методів розслідування аналогів вітчизняним оперативно-розшуковим заходам чи негласним слідчим (розшуковим) діям.

Оперативно-розшукова протидія злочинам також знаходить своє відображення у положеннях інших міжнародних нормативних актах, а також у нормативних актах окремих держав. Так, конвенції про взаємну допомогу в кримінальних справах між державами – членами Європейського Союзу від 29.05.2000 р. та Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, яка була ратифікована Україною 04.02.2004 р., передбачені необхідні умови для активного використання спільних агентурних операцій (таємних розслідувань) усіма правоохоронними органами країн-членів Євросоюзу. Зокрема, ст. 14 Конвенції про взаємну допомогу в кримінальних справах між державами – членами Європейського Союзу передбачає три варіанти співробітництва у проведенні агентурних операцій: направлення запитуючою Стороною офіцера під прикриттям до запитуваної Сторони; направлення запитуваною Стороною офіцера під прикриттям до запитуючої Сторони; проведення за зверненням запитуючої Сторони операції офіцером під прикриттям запитуваної Сторони на своїй території[2].

У процесі розвитку положень Конвенції Європейського Союзу 08.11.2001 року Європейським законодавцем був прийнятий другий додатковий протокол до неї, норма ст. 19 регламентує можливість співробітництва держав-членів Ради Європи у проведенні агентурних операцій (таємних розслідувань) та дає їх визначення: „1. Сторона, що запитує, та запитувана Сторони можуть домовитись надавати одна одній допомогу в проведенні розслідувань злочину співробітниками поліції, які діятимуть таємно або за вигаданими прізвищами (таємні розслідування). 2. Рішення за запитом приймається у кожному конкретному випадку компетентними органами запитуваної Сторони відповідно до її національного законодавства та процедур. Тривалість таємного розслідування, детальні умови та правовий статус зацікавлених співробітників поліції під час здійснення таємних розслідувань погоджуються Сторонами відповідно до їх національного законодавства та процедур. 3. Таємні розслідування проводяться відповідно до національного законодавства та процедур Сторони, на території держави якої вони здійснюються. Залучені Сторони співпрацюють для забезпечення того, щоб таємне розслідування було підготовлено та контролювалось, а також вживають заходів для безпеки співробітників поліції, які працюють таємно або під вигаданими прізвищами. 4. Сторони під час підписання цієї Конвенції або задачі на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття, схвалення або приєднання шляхом направлення заяви на ім'я Генерального секретаря Ради Європи визначають органи, які є компетентними органами для цілей пункту 2 цієї статті. Вони згодом можуть у будь-який час і у

[1] Beken, T.V. (2006). *Measuring Organised Crime in Europe: Measuring organised crime in Europe: a feasibility study of a risk-based methodology across the European Union*. Belgium: Maklu.

[2] Конвенція про взаємну допомогу в кримінальних справах між державами – членами Європейського Союзу. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_238> (2016, березень, 01).

такий самий спосіб змінити умови своєї заяви"[1].

При цьому, неподоланим на сьогодні недоліком є те, що з вимогами міжнародного законодавства не завжди узгоджені норми національних законодавств країн, навіть тих, хто є учасницями підписання того чи іншого міжнародного нормативно-правового акта. Так, вищезгаданий Другий додатковий протокол (2001 р.) станом на сьогодні підписаний 38 із 46 державами, а ратифікований – лише 18 з них.

Далі розглянемо положення нормативних актів деяких країн – членів ЄС, якими врегульовано діяльність поліції щодо оперативно-розшукової протидії злочинам.

Наприклад, Португалія ратифікувала не тільки Європейську конвенцію про взаємну допомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу 2000 року, а і Другий додатковий протокол до неї. Законодавство Португалії дозволяє за наявності згоди компетентних органів проводити на своїй території агентурні операції працівниками правоохоронних відомств інших країн. За португальським законодавством агентурною операцією вважається діяльність офіцерів підрозділів кримінальної поліції або інших осіб, які діють під їх контролем, спрямована на запобігання, розкриття та розслідування злочинів з приховуванням справжніх особистих даних та відомчої приналежності її учасників. Рішення про надання дозволу на проведення працівниками правоохоронних органів іншої держави агентурної операції на території Португалії приймається органами прокуратури на підставі клопотання відповідного правоохоронного органу країни. У виключній компетенції прокурора перебуває також визначення тривалості такої операції. У структурі португальської поліції вирішенням усіх питань щодо організації та здійснення агентурних операцій покладено на Центральний департамент попередження злочинів та технічної підтримки. Для організації визначеного спільного заходу до цього підрозділу ініціатором агентурної операції мають бути подані оперативний план та обґрунтування її проведення, а також перелік документів прикриття. Зазначений Департамент періодично здійснює оцінку результатів агентурної операції та координує діяльність працівника правоохоронного органу іноземної держави під прикриттям. Заходи безпеки при проведенні спільних агентурних операцій полягають у виготовленні документів, які зашифровують особу чи відомчу належність їх учасників, приміщень, транспортних засобів тощо. Також законодавством Португалії передбачена можливість агентів давати свідчення за допомогою відео конференцій. За португальським законодавством, агент у разі вчинення будь-якого правопорушення звільняється від відповідальності, якщо його дії були зумовлені особливостями агентурної операції та шкода від них не перевищує шкоду від злочину, щодо якого здійснювалась агентурна операція[2].

Законодавство Словенії також дозволяє проводити на території республіки агентурні операції працівниками правоохоронних органів інших країн. Так, у ч. 2 ст. 155 КПК Словенії визначено, що негласними працівниками можуть бути офіцери словенської поліції, працівники поліції інших держав або, у виключних випадках, інші особи, якщо агентурна операція не може бути проведена іншим шляхом[3].

Визначення поняття агентурної операції наведене в п. 4 ст. 28 Закону Фінської Республіки «Про поліцію», де зазначено, що під такою операцією слід розуміти тривалий або повторюваний збір інформації про окремих осіб чи груп осіб або їх діяльність за допомогою проникнення працівника поліції або іншої особи в їх середовище. Пунктом „а" ст. 31 цього Закону зазначається, що офіцери поліції мають право проводити агентурні операції, якщо вони необхідні для попередження, розкриття або розслідування злочинної діяльності, передбачені у розділі 5 „а" Закону «Про примусові заходи», або злочинів, передбачених у розділі 17, абз. 1 ч. 1 ст. 18 Кримінального кодексу цієї країни (участь у діяльності організованих злочинних груп) або кримінально караних замахів на ці злочини, якщо поведінка осіб, щодо яких збирається інформація, або інші обставини дають підстави вважати, що вони можуть вчинити зазначені злочини. Агентурні операції у

[1] Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. rada.gov.ua <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_518> (2016, березень, 01).

[2] Підюков П.П, Паніотов Є.К. (2014). Міжнародне співробітництво правоохоронних органів при проведенні спільних агентурних операцій (таємних розслідувань). *Україна: Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України, 1,* 68-75.

[3] Кримінально-процесуальний кодекс Словенії. *Uradni list*, uradni-list.si. <https://www.uradni-list.si/1/content?id=10844> (2016, березень, 01).

житлових помешканнях дозволяються, якщо перебування у таких приміщеннях відбувається за активного сприяння осіб, які в них проживають. Згідно зі ст. 32 „а" рішення про проведення агентурної операції приймається начальником підрозділу поліції у порядку, визначеному Інструкцією Міністерства внутрішніх справ. Підрозділ поліції, який прийняв рішення про проведення агентурної операції, повинен скласти рапорт про її здійснення та подати його до МВС, яке щорічно надає звіт про використання агентурних операцій Уповноваженому Парламенту країни з прав людини. Стаття 44 цього ж Закону визначає гарантії захисту працівників поліції та інших осіб, задіяних у проведенні агентурних операцій та оперативних закупок. Так, працівники поліції не зобов'язані розкривати відомості про особу, яка надавала їм конфіденційну інформацію, або розкривати тактичні й технічні методи агентурної операції чи оперативної закупки. Також працівники поліції не зобов'язані розкривати інформацію про особу, яка виступала як покупець під час оперативної закупівлі, або особу, яка залучалася до проведення агентурної операції, якщо розкриття таких відомостей загрожуватиме безпеці цих осіб, членам їх сімей, а також у разі необхідності продовження діяльності цієї особи в оперативних закупівлях та агентурних операціях[1].

Статею 4 Федерального Закону Швейцарії від 01.01.2005 «Про таємні розслідування» регламентуються підстави для їх проведення: 1) наявність обґрунтованих підстав вважати, що тяжкий злочин був учинений або його планують вчинити; 2) гласні заходи, які були вжиті під час розслідування, не дали позитивних результатів; 3) відсутність іншої можливості встановити особу, яка вчинила злочин, або така можливість вимагатиме збільшення часу розслідування чи залучення більшої кількості ресурсів; 4) злочин має класифікуватися як тяжкий відповідно до кримінального законодавства.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вважаємо за необхідне актуалізувати вивчення вітчизняними науковцями зарубіжного досвіду законодавчої та правозастосовної діяльності у правоохоронній сфері. Особливо це стосується кола проблем, які виникають під час здійснення оперативно-розшукової протидії злочинам підрозділами Національної поліції, насамперед, через специфічність зазначеної діяльності, пов'язаної з порушенням прав громадян в ході здійснення тих чи інших оперативно-розшукових заходів.

Також, вважаємо вкрай важливим використання досвіду країн ЄС щодо реалізації аналітичної діяльності спеціальних оперативних підрозділів поліції країн ЄС, а саму аналітичну діяльність на основі оперативної інформації як найнеобхіднішим напрацюванням у процесі вироблення стратегії протидії злочинності, постановки проміжних та кінцевих цілей протидії злочинності. Крім того, аналітична робота на основі оперативної інформації забезпечує підвищення не тільки ефективності оперативно-розшукової протидії злочинам, але, являючись інструментом вказаного виду протидії злочинам, надасть поштовх у розвитку інших видів протидії злочинності, а також може забезпечити більш сучасну та більш актуальну оцінку ефективності роботи не тільки оперативних підрозділів Національної поліції України по оперативно-розшуковій протидії злочинам, але й по протидії злочинності взагалі.

Упевнені, що оперативно-розшукова протидія злочинам підрозділами національної поліції хоч прямо не закріплена, але знаходить своє відображення в усіх зазначених міжнародних правових нормах. А так званий підхід правоохоронної діяльності на основі оперативної інформації – Intelligence Led Policing, запроваджений в Європі в останні роки, на наш погляд, повинен бути орієнтиром у процесі реформування ОВС України та її окремих оперативних підрозділів на шляху до створення повноцінної Національної поліції України.

References

1. About Crime Analysis. *City of Tempe Arizona,* tempe.gov. <http://www.tempe.gov/city-hall/police/crime-statistics-reports/crime-analysis-unit> (2016, березень, 01).
2. Albanese J.S. (2008). *Risk Assessment in Organized Crime Developing a Market and Product-Based Model to Determine Threat Levels*. Journal of Contemporary Criminal Justice, 3, 263-273.
3. Aromaa K. (2006) European Experiences in Preventing Organised Crime: Field Studies of Best Practices by a Council of Europe Expert Group. *European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations* 50, 13–33.
4. Beken T.V. (2006). *Measuring Organised Crime in Europe: Measuring organised crime in Europe : a feasibility study of a risk-based methodology across the European Union*. Belgium: Maklu.

[1] «Закон о полиции» Республики Финляндии. *Finlex finlex.fi.* <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1995/19950493> (2016, березень, 01).

5. Criminal Intelligence Analysis. *Interpol interpol.int/en.* <http://www.interpol.int/INTERPOL-expertise/Criminal-Intelligence-analysis> (2016, березень, 01).
6. Druhyy dodatkovyy protokol do Yevropeys'koyi konventsiyi pro vzayemnu dopomohu u kryminal'nykh spravakh (adopted 08 Novembe 2001, entered into force 01 Februaru 2004). *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, rada.gov.ua <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_518> (2016, березень, 01).
7. Komitet ministriv Rady Yevropy rekomendatsiya № Rec(2005)10 (Pro "osoblyvi metody rozsliduvannya" tyazhkykh zlochyniv, a takozh u razi terorystychnykh aktiv") (Zasidannya komitetu ministriv Rady Yevropy, 20.04.2005 roku). *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, rada.gov.ua <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_670> (2016, березень, 01).
8. Konventsiya pro vzayemnu dopomohu v kryminalnykh spravakh mizh derzhavamy – chlenamy Yevropeyskoho Soyuzu. (adopted 29 May 2000, entered into force 23 August 2005). *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, rada.gov.ua <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_238> (2016, березень, 01).
9. Kryminalno-protsesualnyy kodeks Sloveniyi. (adopted 13 October 1994, entered into force 13 April 1995) *Uradni list*, uradni-list.si <https://www.uradni-list.si/1/content?id=10844> (2016, березень, 01).
10. Pidyukov P.P, Paniotov Ye.K. (2014). *Mizhnarodne spivrobitnytstvo pravookhoronnykh orhaniv pry provedenni spil'nykh ahenturnykh operatsiy (tayemnykh rozsliduvan')*.Ukrayina: Mizhnarodnyy yurydychnyy visnyk: zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noho universytetu derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrayiny, 1, 68-75.
11. Shostko O.Yu. (2013) Proaktyvni zakhody yak skladova efektyvnoyi protydiyi orhanizovaniy zlochynnosti. *Natsionalna biblioteka Ukrayiny imeni V.I. Vernadskoho,* <http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_1_22> (2016, березень, 01).
12. The Dublin Declaration «Action against Organised Crime» (title given to a conference I Dublin 20, 21 november 2003). *Statewatch monitoring the state and liberties in Europe*, statewatch.org, <http://www.statewatch.org/news/2004/jan/Organised-crime.pdf > (2016, березень, 01).
13. United Nations Convention against Transnational Organized Crime (adopted 15 November 200, entered into force 29 September 2003) art 20,24. *United nations treating collections*, treaties.un.org, <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XVIII-12&chapter=18&lang=en> (2016, березень, 01)
14. «Zakon o polytsyy» Respublyky Fynlyandyy (adopted 07 April 1995, entered into force 01 October 1995) *Finlex finlex.f i* <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1995/19950493> (2016, березень, 01).

Ulyana Kovna, PhD in Law
Ivan Franco National University of Lviv, Ukraine

THE SYSTEM OF LEGAL MEANS TO PREVENT UNLAWFUL BEHAVIOR OF MINORS

The article investigates reasons of deviations in behavior of minors and their relation to offenses, analyzes international practice and national legislation on the subject, and seeks ways to effectively prevent unlawful behavior. The role of school, family and special educational institutions was defined in preventive work with juveniles. It was suggested to adopt diverse preventive measures of a social nature, aimed at eliminating causes of offenses and special preventive measures intended to reduce opportunities and means of committing offenses.
Key words: prevention, offense, criminality, minors.

Formulation of the problem. Increased level of offences among youth remains an urgent problem in complex economic and legal conditions of modernity. One of the ways of combating criminality in general and juvenile delinquency in particular, is prevention activities. Prevention of juvenile delinquency is primarily a socio-educational problem related to addressing specific range of educational objectives. A special role belongs to early prevention, which should be started since kindergarten and elementary school, when the foundations of teenager character, relationship to others, behavior at home are laid. The factor influencing appearance of deviations in behavior of youth is the lack of social adaptation. Therefore, on the one hand, preventive measures should be aimed at elimination of external causes, conditions, circumstances which promote deviations; on the other hand, it is important to consider internal psychological factors that occur in the structure of personality. Crime prevention requires a comprehensive, educational, social, political, economical and systematic approach to coordinate actions based on selected priorities.

Analysis of recent research and publications. Prevention of illegal behavior of minors is considered very intensively in recent years. It was studied by Ukrainian and foreign scientists: psychologists, teachers, doctors, lawyers, philosophers.

In particular, philosophical aspects of illegal behavior were analyzed in works of S. Anisimov, E. Erickson, J. Locke, A. Skrypnyk, J.-P. Sartre.

Legal aspects of offences were studied in works of such lawyers as Yu. Antonian, I .Bashkatov, K. Ihoshev, M. Kostetskyi, V. Kryvusha, V. Kudriavtsev, T. Perepelytsia, O. Tuzov, V. Tiurina, V. Minkovskyi, V. Nor and others.

Psychological and pedagogical aspects of crime prevention among adolescents were developed in research of M. Alemaskin, O. Zmanovska, L. Ziubin, V. Kondrashenko, P.Liesgaft, N. Maksymova, S. Nemchenko, T. Tytarenko, E. Kostiashkin, G. Bochkarev, B. Baiev, V. Tatenko, Z. Zaitseva, H. Kord, I. Domin, M. Synovat and others.

Medical aspects of the problem were covered in works of V. Lebedynskyi, M. Buianov, H. Felinska, O. Seletskyi, S. Tararuhin and others.

The efforts of these scientists were focused on studying causes of deviations in juvenile behavior, developing of methods to diagnose deviations in mental development and behavior, analyzing of education process and its interrelation with legal offences, finding ways to effectively prevent unlawful behavior, defining the role of school, family and extracurricular children institutions and special educational institutions in preventive work with minors.

The purpose of the article is to analyze and systemize legal acts regulating activity of state bodies, public associations and citizens in prevention of juvenile delinquency and to explore common problems of legal regulation of crime prevention in Ukraine.

Presentation of the basic material. Considering the specificity of the study, the essence and the concept of "prevention" is considered in many senses.

The term "prevention" in legal literature is most commonly used about crimes and offenses and considered as part of any activity aimed at preventing emergence and development of social issues and problems of personality.

Social prevention operates in two relatively independent blocks of activities, including: prevention of immoral acts and prevention of offences. Prevention of immoral acts involves prevention of possible

violations of public mechanism and moral rules of social life, prevention of violations of moral rules in various spheres of life. Prevention of criminality also involves various aspects of this activity, namely prevention of public offenses, disciplinary and administrative offenses and crime prevention [1].

The feature of social and educational prevention is that, on the one hand, it aims at forming positive values and social experiences of a teenager, on the other hand, the object of its attention are teenagers who have received negative experience and find themselves in socially dangerous situations. So, depending on the degree of violated social norms measures for prevention, preclusion or cessation of deviant behavior are used in socio-pedagogical preventive work[2].

According to experts, 80% of all minors in the European Union in the age of formation commit a particular offense. It should be noted that this percentage mainly consists of offences for which no criminal responsibility is prescribed, but commission of such offenses is a way of self- affirmation for a teenager. Among all offenses committed by children and young people, 18% can be classified as pathological behavior and about 12% of these cases draw attention of enforcement agencies and juvenile courts. Within this 12%, classified as criminal, about 45% are thefts, 30% of cases associated with storage or distribution of drugs, the remaining 25% is violence (both physical and sexual). Therefore, among children and young people (age group 12-21 years), only 6% of offenses are serious, i.e., those for which criminal responsibility begins. The system of delinquency prevention among children and young people in the EU are more focused on those 18% of young people who have pathological propensity to crimes, although children who commit offenses also do not remain out of school or attention of relevant organizations working with children and youth. Generally it is believed that task of working with children and youth and in particular of education system is to detect susceptibility to child offenses and provide conditions that will allow a child most easily adapt the system of social values and not to commit illegal actions in future[3].

Considering the increase in the number of offenses committed by minors, in Ukraine there is no single system of carrying out preventive activities, and a single law that would regulate this activity.

In 2009 the National Program "National Action Plan to implement the UN Convention on Children Rights" was adopted for the period until 2016[4]. The program was designed to combine government efforts to protect children's rights into a single system. Accordingly, four priorities were identified: promotion of healthy lifestyles; provision of high-quality education; protection of children from abuse, violence and exploitation; combating HIV/AIDS and global plan of action that focuses on development and protection of the rights and interests of young people and challenges that international community should perform for children and with children.

Paragraph 4.8 of the Plan "Protecting the rights of children who have committed offenses" defined a goal: prevention of children offenses, a significant decrease in the number of crimes committed by children, bringing detention conditions in special institutions for children in a line with international standards.

Previously the state implemented strict control over employment of school graduates, unemployed were affected both by state and public organizations, but now this system has completely collapsed. Currently, any of state structures has no data on employment of 9-11 grades graduates and is not responsible for their future place in society. The criminal police for children was unable to influence these processes, and therefore to prevent commission of offenses by this youth category. Unemployment and crime are interrelated social phenomena.

Research of causes of offenses indicates that adolescents have completely changed norms, values, attitudes, attributes of leisure and choosing profession. This was resulted by significant failures in state regulation of circulation of products, which adversely affect public morality, implementation of minors' rights in information space free from products posing a threat to their physical, intellectual, moral and psychological condition.

---

[1] Линник, Л.М. (2006). *Соціально-педагогічні засади профілактичної роботи з важковиховуваними підлітками*. Луцьк: Тріада плюс.

[2] Федорченко, Т.Є. (2011). Профілактика девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища: соціально-педагогічний аспект. Черкаси: ФОБ Чабаненко Ю.А.

[3] Прокопенко, Н. (2009). Профілактика правопорушень серед дітей та молоді у Швейцарії. Україна: *Відновне правосуддя в Україні, 1-2,* 44-50.

[4] Закон про Загальнодержавну програму "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2016 року 2009 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1065-17>.

Inspections conducted by prosecution authorities on preventing distribution of products, which negatively affect minds of minors found violation of the Law of Ukraine "On Protection of Public Morality"; executive authorities and local governments actually removed themselves from state regulation and control over circulation of erotic and pornographic products, promoting violence and cruelty[1].

Today, among minors, there are such signs of demoralization as alcoholism, drug addiction, substance abuse, homelessness, vagrancy, beggarism, prostitution, growth of various informal groups converting into antisocial-criminal community. All this is reflected in increased number of offenses among teenagers.

Admittedly, the authorities entrusted with the duty of crime prevention and eradication of juvenile delinquency exercise its powers quite formally with an emphasis on writing, performing tasks in the form of plans, reports, guidelines and more.

The Law of Ukraine "On social work with families, children and youth"[2] provides a system of social protection for children. It is a set of socio-economic and legal measures and means, which implementation is in the competence of entities defined by the Law on children's rights to life, development, education, medical care and material support. A system of social prevention is also defined as a kind of social work aimed at preventing difficult circumstances of families, children and youth; immoral and illegal behavior in families. The law provides detection of any negative impact on lives and health of children and young people, prevention of such influence and spread of socially dangerous diseases among children and youth.

The main directions of the state policy in the field of social work with families, children and youth should be:

- development and implementation of national and regional programs of social support for families, children and youth, social formation of youth and other programs;
- definition of social prevention in family, children and youth environment as comprehensive measures to preclude family problems, social abandonment, domestic violence and child abuse;
- system accounting and care for children and young people who have revealed inclination to anti-social behavior;
- information and educational activities for families, children and young people at home, work or study, aimed at developing positive personal standards of behavior, healthy lifestyle.

Social services for family and children today are the part of a new direction of social policy. The essence of this service is targeted assistance at individual level in solving life's problems, starting with the payment of cash benefits to provide psychological, legal, social and consumer self-help.

A key challenge in improving financial situation of minors is to provide their employment. Today, perspectives for minors in the labor market, conditions for productive employment of minors, professional mobility depend, above all, on the dynamics of changes in the economy of Ukraine. Minors, as the least qualified, the least professionally prepared of workforce is one of the most vulnerable groups in the labor market, especially in times of economic crisis.

As it was noted, one of the determinants of juvenile delinquency is poor organization of free time. Therefore, a task of the relevant authorities, children's and youth organizations is to promote more effective implementation of this policy. But it should be noted that due to lack of funding, low salaries, depreciation of equipment (material-technical base of many cultural institutions are not updated for more than 15 years; technical condition of 40% of institutions was recognized emergency), Ministry of Culture of Ukraine does not create leisure industry that would meet time requirements and could attract attention of today's teens.

The practice of educational and preventive measures that were previously held by the state, showed their ability to counter juvenile delinquency. It would be useful to take into account experience of all agencies and institutions, community groups and organizations, various associations, societies, unions ... Forms of public participation is very diverse and allow to cover almost all parts of preventive work, from identifying and eliminating causes and circumstances contributing to commission of criminal offenses and ending with correction, re-arranging and juvenile offenders.

In modern conditions of establishment of new social and economic relations the role of public should focus on cooperation with law enforcement agencies, development and implementation of comprehensive and local programs for prevention of juvenile delinquency.

[1] *Закон про захист суспільної моралі 2003* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>.

[2] *Закон про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю 2001* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради Україн*и. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2558-14> .

The Decree of the President of Ukraine on the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine[1] "On measures to strengthen the fight against criminality in Ukraine" involves taking additional measures to reduce the level of crime in the country and to take all necessary measures to ensure combating criminality.

The concept of public policy in the area of crime prevention for the period up to 2015, approved by the Cabinet of Ministers in 2011[2] contains a provision that existing legal order in the state requires a system of preventive measures of social nature, aimed at eliminating the causes of offenses, and a system of special preventive measures intended to reduce opportunities and means of committing. These preventive measures are included in common national criminality prevention program for 2010-2015. That refers to systematic, institutional, comprehensive approaches; approaches of human rights protection are power, informational, political, economic, balanced; the specific scientific approaches are approaches of social work, social pedagogy, theory of education, law. The Program's aim is to add political and government approach; the Program implements state policy aimed at preventing of crime by eliminating or weakening the causes of crime, conditions conducive to their occurrence, possibilities and means of committing crimes.

As for prevention of children offenses, it is the aim of school centers and councils on crime prevention that can be created in schools on the initiative of teaching staff, teachers, school social workers and psychologists.

Theoretically, there are next modern approaches to prevent violations of human rights, which should be used in practice:

1) biological (physiological) - correction or control over conditions that cause criminal behavior;

2) psychological (psychiatric) - change of psychological condition and elimination of reasons that caused it;

3) social - to strengthen relations and cooperation between juvenile offenders and law-abiding peers, parents and other adults;

4) criminal behavior is defined by a lack of control in microenvironment where an adolescent lives, so strengthening the influence of a group to which he/she belongs is important;

5) a reason of criminality is inability to perform personal role of an individual, within legality, so criminality should be reduced by expanding role and development opportunities;

6) organization of juvenile leisure;

7) increase of educational and professional level of adolescents, because according to this approach the keypoint of criminality is lack of life skills of adolescents;

8) according to economic approach the reason of criminality is low material living conditions of young people and their families that require assistance;

9) deterrent approach the reason of criminality is the ease of committing criminal acts, therefore it is necessary to limit these opportunities, in particular through severe punishment[3].

These approaches provide the opportunity to see a variety of reasons for delinquent behavior, hence the diversity of opportunities for their prevention, the need to work in a team of disciplinary employees of different institutions.

Conclusions. Prevention of offences is a multifaceted problem that requires coordinated interaction between all actors of social life.

Among the measures of social prevention it is necessary to give priority to measures of early prevention, which provide early detection and rapid response to any facts of individual deformation in early stages of formation and development.

Achievement of significant results in the area of social prevention requires applying of combined preventive methods and means of influence.

In order to improve efficiency of preventive measures there is a need to overcome formalism and systemize legal acts in accordance with European legislation.

---

[1] *Указ про рішення Ради національної безпеки і оборони України про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні 2015* (Указ Президента). *Офіційний сайт Президента України*. <http://www.president.gov.ua/documents/3412015-19136> .

[2] *Розпорядження про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року 2011* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-%D1%80>.

[3] Федорченко, Т. Є. (2011). *Профілактика девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища: соціально-педагогічний аспект*. Черкаси: ФОБ Чабаненко Ю.А.

References

1. Fedorchenko, T.Ie. (2011). *Profilaktyka deviantnoi povedinky shkoliariv v umovakh sotsiokulturnoho seredovyshcha: sotsialno-pedahohichnyi aspekt.* Cherkasy: FOB Chabanenko Iu.A.
2. Lynnyk, L.M. (2006). *Sotsialno-pedahohichni zasady profilaktychnoi roboty z vazhkovykhovuvanymy pidlitkamy.* Lutsk: Triada plius.
3. Prokopenko, N. (2009). Profilaktyka pravoporushen sered ditei ta molodi u Shveitsarii. *Ukraina: Vidnovne pravosuddia v Ukraini, 1-2,* 44-50.
4. *Rozporiadzhennia pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi profilaktyky pravoporushen na period do 2015 roku 2011* (Kabinet Ministriv Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-%D1%80>.
5. *Ukaz pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy pro zakhody shchodo posylennia borotby zi zlochynnistiu v Ukraini 2015* (Ukaz Prezydenta). *Ofitsiinyi sait Prezydenta Ukrainy*. <http://www.president.gov.ua/documents/3412015-19136> .
6. *Zakon pro sotsialnu robotu z simiamy, ditmy ta moloddiu 2001* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2558-14> .
7. *Zakon pro Zahalnoderzhavnu prohramu "Natsionalnyi plan dii shchodo realizatsii Konventsii OON pro prava dytyny" na period do 2016 roku 2009* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1065-17>.
8. *Zakon pro zakhyst suspilnoi morali 2003* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>.

Наталія Шелевер, к. ю. н.
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Україна

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Nataliia Shelever, PhD in Law
Uzhhorod National University, Ukraine

PROBLEMATIC ISSUES OF EXECUTIVE PROCEEDINGS IN UKRAINE AND WAYS OF THEIR SOLUTION

The author of the article examines enforcement proceedings as the final stage of court proceedings. The relevance of the chosen topic is noted, and the advisability to study the highlighted issue is pointed out. The author draws attention to the fact that a large number of executive documents in Ukraine is not carried out, and this leads to the loss of sense of justice. The problems of enforcement proceedings that arise in practice are analyzed, and their predetermining factors are indicated. The advisability of reforming of the state executive service in Ukraine is assessed. Due to the European integration intentions of Ukraine the author explores the experience of the leading European countries in this field. A particular attention is drawn to the need to improve the functioning legislation of Ukraine on the issue of executive proceedings. In this regard, the author provides specific proposals to improve the work of state executive service and the ways of solving of particularly problematic issues.

Key words: executive proceeding, state executive service, executive document, compulsory implementation, state executor, collector, debtor.

В Україні виконання рішень судів та інших органів покладається на державну виконавчу службу, яка входить у систему органів Міністерства юстиції України. Суть виконавчого провадження як завершальної стадії судового провадження полягає в тому, що рішення суду повинно бути виконане, інакше втрачається сенс правосуддя. В такому випадку складається ситуація, яка несумісна з принципом верховенства права.

У зв'язку із курсом України на євроінтеграцію одним із першочергових кроків серед інших є реформування органів державної виконавчої служби. Проблемою є те, що переважна більшість судових рішень не виконуються у строки, а деякі залишаються невиконаними взагалі. Зазначимо також, що багато рішень Європейського суду з прав людини виконуються неналежним чином.

Отже в Україні постала потреба у реформуванні органів державної виконавчої служби, і це є першочерговим завданням для нашої держави. Вважаємо, що дослідження міжнародного досвіду з метою удосконалення даного органу є актуальним питанням сьогодення.

Проблеми функціонування Державної виконавчої служби України досліджували Ю.В. Білоусов, І.Л. Бородін, О.Р. Кузь, М.П. Омельченко, М.Й. Штефан, М.М. Шупеня та інші науковці та практики. Ґрунтовні дослідження вітчизняного та зарубіжного досвіду виконавчого провадження містяться також в наукових працях Ч.Н. Азімова, Ю.В. Бауліна, А.С. Васильєва, В.І. Євінтова, І.В. Решетнікової, В.О. Селезньова, В.В. Яркова.

У виконавчому провадженні здійснюється остаточний захист прав громадян і юридичних осіб, що є фактичним продовженням правозахисної функції суду, хоча це відбувається на підставі «вказівки» суду, наділеного правом робити загальнообов'язкові «висновки», а також на підставі інших виконавчих документів. У даному випадку слід приєднатися до позиції тих учених, які вважають, що безпосередній примус до особи у виконавчому провадженні застосовується не судом і не органом, що входить до його структури. Враховуючи, що захист прав громадян та юридичних осіб здійснює ще цілий ряд державних органів (суд, господарський суд, органи нотаріату,

адміністративні органи), лише у виконавчому провадженні захист прав набуває реального змісту[1].

У Радянському Союзі виконання рішень судів покладалося на судових виконавців, які перебували під юрисдикцією районного суду. Варто зауважити, що в той час виконання виконавчих документів було поставлено на належний рівень. Рішення суду мало загальнообов'язковий характер, а невиконання вимог державного виконавця можна було розглядати як невиконання вимог самого суду. Боржник, наприклад, навіть не уявляв собі, що «рішення суду» можна не виконати. Це пояснюється тим, що населення «мало і відповідальність, і страх перед державою».

З цього приводу колишній голова Державної виконавчої служби Г.В. Стаднік зауважив: « Ми хочемо позбутися радянських анахронізмів і, як показав досвід минулих часів, та практика, що існувала, не принесла позитивного результату. Варто зауважити, що система підпорядкування ДВС судовій системі залишилась в Республіці Білорусь, а в більшості держав це – окремий орган, що опікується виконанням судових та інших рішень. І, з моєї точки зору, цей орган має бути незалежним, оскільки виконавчі дії можуть відбуватися стосовно будь-яких юридичних, фізичних осіб, посадовців та державних органів. Крім того, держава забезпечує примусове виконання не тільки рішень судів, а й інших органів та посадових осіб»[2].

На даний час великою проблемою українського судочинства є невиконання судових рішень. На нашу думку, це зумовлено низкою причин.

По-перше, в Україні відсутній дієвий механізм притягнення боржника до кримінальної відповідальності. Хоча чинним законодавством вона і передбачається, проте її фактично немає. На практиці часто зустрічаються випадки, коли державний виконавець звертається до правоохоронних органів з поданням про притягнення боржника до кримінальної відповідальності у зв'язку із невиконання ним судового рішення. Проте дані органи часто «не бачать» вини боржника, висновок – немає складу злочину. Боржник часто мотивує невиконання виконавчого документа тим, що є безробітним, не має змоги працевлаштуватися, тому і не може виконати рішення суду чи іншого органу. Проте він зобов'язується у разі працевлаштування виконати виконавчий документ.

Таким чином, боржник розуміє, що навіть у разі невиконання виконавчого документа він залишиться «непокараним». У зв'язку з цим у процесі виконавчого провадження виникає проблема, яка полягає у відсутності дієвого механізму забезпечення стовідсоткового його виконання. Так, якщо боржник не має доходів, безробітний, не має зареєстрованого майна, то відносно такої особи і виконати виконавчий документ неможливо. У такому випадку державний виконавець повертає виконавчий документ без виконання.

Тоді у нас виникає запитання: « А який тоді сенс правосуддя?» Рішення суду у стягувача є, а виконати його неможливо. У зв'язку з цим ми пропонуємо актуалізувати заходи впливу на боржника, зокрема передбачити можливість вилучення водійських прав, арешт боржника тощо.

Зауважимо, що Закон України «Про виконавче провадження» не позбавляє стягувача права на повторне пред'явлення виконавчого документа до виконання. Проте проблемою є те, що ситуація може повторюватися неодноразово, боржник умисно може не працевлаштовуватися офіційно з тією метою, щоб не виконувати рішення суду. Отже, для її вирішення необхідно вивчати та імплементувати у вітчизняне законодавство досвід провідних європейських країн, про що йтиметься далі.

По-друге, низька заробітна плата державних виконавців призводить до швидкої текучості кадрів. Зазвичай державними виконавцями стають випускники вищих навчальних закладів, які з метою «заробити собі стаж» працевлаштовуються до органу державної виконавчої служби. Відсутність здорової конкуренції при проходженні конкурсу на посаду державного виконавця призводить до того, що дуже часто працевлаштовуються «випадкові» люди з низьким рівнем знань. Окрім цього, відсутність належного фінансування органів державної виконавчої служби спричинює згадану вище проблему – державні виконавці не працюють тривалий час на займаній посаді. Через два-три роки роботи вони працевлаштовуються в банки, прокуратуру, СБУ, займаються приватною юридичною діяльністю тощо.

Отже, необхідною умовою реформування органів державної виконавчої служби має бути підвищення заробітної плати працівників. Це призведе до стимулювання кращого та ефективнішого виконання своїх посадових обов'язків працівниками ДВС та до здорової конкуренції при

[1] Фурса, С.Я., Щербак, С.В. (2002). *Виконавче провадження в Україні*. Навчальний посібник. Київ: Атіка, 22.
[2] Стаднік, Г.В. (2011). ДВС: новий статус та законодавчі новації. *Бюлетень Міністерства юстиції України,3*, 7.

проходженні конкурсу на заміщення вакантних посад у органах ДВС.

По-третє, високий рівень корупції у цьому органі часто призводить до зловживань з боку державних виконавців. Тому найважливішим завданням є боротьба з корупцією в органах державної виконавчої служби. Це і є одним із елементів реформи виконавчої служби. Як показує практика, частіше за все деякі питання з виконання виконавчого документа вирішуються боржником чи стягувачем через «своїх»; на аукціонах завжди перемагають «свої» учасники, а незалежні покупці зазвичай позбавляються законного права на придбання майна.

По-четверте, проблемним питанням є і те, що велика кількість виконавчих проваджень реально не виконується. Тому необхідно вживати заходів для повного фактичного виконання виконавчих документів, що є головною метою виконавчого провадження.

По-п'яте, велика завантаженість державних виконавців призводить до того, що належним чином виконати виконавчий документ, провести всі дії вчасно державний виконавець інколи фізично не в змозі.

По-шосте, в Україні відсутня належним чином сформована законодавча база стосовно виконавчого провадження. Це зумовлює непослідовність дій державних виконавців, а також зловживання своїм посадовим становищем. Окрім цього, діюче законодавство містить багато колізій. Доцільним було б прийняття Виконавчого кодексу України, який би систематизував усе діюче законодавство України з питань виконавчого провадження та усунув недоліки. Так, Виконавчий Кодекс прийнятий у Швеції, і він розподіляє справи з примусового виконання рішень прилюдного та приватного характеру.

По-сьоме, «…незважаючи на об'ємний, але водночас відповідний потребам виконавчого провадження перелік прав державного виконавця, є один суттєвий недолік, – фактично виконуючи правоохоронні функції, державна виконавча служба позбавлена статусу правоохоронного органу.

Таке упущення призводить до зниження якості та бажаної оперативності виконання судового рішення. За умови відсутності у державної виконавчої служби статусу правоохоронного органу, життя та здоров'я працівника державної виконавчої служби не є захищеним на належному рівні. Так, у Кримінальному кодексі існують статті, які встановлюють підвищений рівень відповідальності за посягання на майно, здоров'я працівника правоохоронного органу»[1].

По-восьме, проблемним питанням є і менталітет українців. З цього приводу справедливою є думка Г.В. Стадніка. Він зазначає: «Хотів би виділити й ще одну проблему – це менталітет наших громадян, їх небажання платити за тими борговими зобов'язаннями, які в них виникли, або сплачувати адміністративні штрафи. Тобто це не проблема якості роботи виконавчої служби. Вона має лише констатувати факт виконання й, за потреби, займатися примусовим виконанням, для чого ДВС і створена. У нас же виходить так, що добровільно сплачується не більше 10 відсотків боргів. Як на мене, це проблема також і самого суспільства, й тут потрібно змінювати менталітет громадян щодо обов'язковості виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб), а також розуміння невідворотності державного примусу щодо їх виконання»[2].

Вважаємо, що ця проблема зумовлена низьким рівнем життя українців, правовим нігілізмом, низькою правовою культурою. Тому необхідними кроками є боротьба із безробіттям, підвищення правосвідомості населення, проведення ефективної правової роботи.

Вважаємо, що для вирішення означених нами проблем необхідно провести реформування державної виконавчої служби. Варто зауважити, що такі кроки уже робилися, проте ці зміни завжди були неефективними. З метою якісних змін державної виконавчої служби необхідно, на нашу думку, аналізувати і враховувати позитивний міжнародний досвід.

Першочерговим кроком законодавця, переконані, має бути введення змішаної системи виконання виконавчих документів, тобто необхідно запровадити інститут приватних виконавців.

Як зазначає П.В. Макушев: «…У Великобританії використовується змішаний принцип, тобто існують і судові виконавці-державні службовці й ті, що працюють на підставі ліцензії. Таким чином, стягувач має право вибору звертатися: до державного чи приватного виконавця. Судові виконавці об'єднані в Асоціацію судових виконавців Високого суду Англії та Уельсу. Це саморегульована асоціація, членство в якій є обов'язковим. У Шотландії існують розмежування між шерифом і

[1] Комаров, В., Сібільов, Д., Кравцов, С., Попов, О. (2013). *Виконавче провадження: хрестоматія для студентів факультету №4.* Харків: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 549–550.

[2] Стаднік, Г.В. (2011). ДВС: новий статус та законодавчі новації. *Бюлетень Міністерства юстиції України,3*, 7.

приставом-посланником. Шерифи-офіцери виконують державну функцію і призначаються головним шерифом у межах певного району. Шериф-офіцер пов'язаний з окружним цивільним судом. У Фінляндії до 1996 р. обов'язки з примусового виконання рішень покладалися на начальника місцевої поліції, окрім поліцейських функцій та функцій прокуратури[1].

Як зазначив заступник міністра з питань виконавчої служби Сергій Шкляр, для прикладу можна взяти приватний нотаріат, який з'явився на початку 90-х. Їм знадобилося 20 років, щоб налагодити ефективну систему. Не слід очікувати, що одразу після прийняття законів з'явиться армія приватних виконавців. На першому етапі це не буде масовий процес, адже спеціалістів треба навчити, створити робочі місця для них, визначитися з округами. Крім того, після прийняття законів треба буде розробити чимало підзаконних актів.[2]

Верховна Рада України прийняла у першому читанні проект Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» (№ 2506а)[3] та проект Закону України «Про виконавче провадження» (№ 2507а)[4], якими запроваджується інститут приватних виконавців.

У відповідності до проекту Закону України «Про виконавче провадження» приватний виконавець здійснює примусове виконання рішень, крім:

1) рішень про відібрання і передання дитини, встановлення побачення з нею або усунення перешкод у побаченні з дитиною;

2) рішень, за якими боржником є держава, державні органи, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, державні та комунальні підприємства, установи, організації, юридичні особи, які фінансуються виключно за кошти державного або/та місцевого бюджету, або частка держави у статутному капіталі яких перевищує 25 відсотків;

3) рішень, за якими боржником є юридична особа, примусова реалізація майна якої забороняється відповідно до закону;

4) рішень, за якими стягувачами є держава, державні органи;

5) рішень, які передбачають вчинення дій щодо майна державної чи комунальної власності;

6) рішень про виселення та вселення фізичних осіб;

7) рішень, за якими боржниками є неповнолітні особи або фізичні особи, які визнані недієздатними чи цивільна дієздатність яких обмежена;

8) рішень про конфіскацію майна;

9) рішень, виконання яких віднесено цим Законом безпосередньо до повноважень інших органів, які не є органами примусового виконання;

10) інших випадків, передбачених законами України[5].

Також цим законопроектом передбачається створення Єдиного реєстру приватних виконавців України, фіксування всіх виконавчих дій та процесуальних рішень, спрощення порядку отримання сторонами інформації про виконавче провадження за допомоги електронних сервісів. Окрім того, реєстр створює умови для ефективного звернення стягнення на майно боржників, зокрема проектом передбачено створення Єдиного реєстру боржників для оперативного інформування бізнесу щодо платоспроможності контрагентів, запровадження електронної взаємодії з органами, які здійснюють реєстрацію прав, та направлення постанов про арешт коштів та платіжних вимог до банківських установ у електронній формі, розширення можливості виконавця щодо звернення стягнення на майно та кошти боржників, зокрема на майнові права (корпоративні права, майнові права

[1] Макушев, П.В. Міжнародний досвід правового регулювання діяльності представників державних органів у виконавчому провадженні. *Альманах международного права.* < http://intlawalmanac.net/v6/7.pdf > (2016, січень, 15)

[2] Реформа виконавчої служби: від корупційних схем до прозорих сервісів. *Комінтернівське районне управління юстиції Одеської області.* <http://kom.just.odessa.gov.ua/238-reforma-vikonavchoyi-sluzhbi-vd-korupcyniyi-shem-do-prozorih-servsv.html> (2016, січень, 15)

[3] *Проект Закону про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів 2015* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2506%D0%B0&skl=9> (2016, січень, 15)

[4] *Проект Закону про виконавче провадження 2015* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* < http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56268> (2016, січень, 15)

[5] *Проект Закону про виконавче провадження 2015* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* < http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56268> (2016, січень, 15)

інтелектуальної власності тощо)[1].

Законопроектом передбачається також запровадження інституту судового контролю за виконанням рішень.

Отже, можна зробити висновок, що позитивні кроки щодо реформування органів ДВС, що є однією із умов МВФ, Україна вже робить.

У відповідності до вищезазначених законопроектів стягувач на власний розсуд має право обирати між державною виконавчою службою і приватними виконавцями. На нашу думку, виконання виконавчих документів приватними виконавцями буде більш ефективним, ніж державними.

Ми погоджуємося з думкою І.С. Кузьміна про те, що приватні виконавці:

- суттєво знизять завантаженість ДВС, оскільки у переважній більшості випадків у стягувача буде вибір, куди подати документ для примусового виконання: до органів ДВС чи до приватного виконавця;

- за свій рахунок будуть забезпечувати себе матеріально-технічними засобами (офісне приміщення, оргтехніка, транспортний засіб, витратні матеріали тощо);

- забезпечать конкурентне середовище у сфері примусового виконання, оскільки практично всі категорії проваджень будуть одночасно відноситися як до компетенції ДВС, так і до компетенції приватних виконавців. Відтак це знизить рівень корупції у лавах ДВС та взагалі у цій сфері;

- будуть виконувати примусове виконання на професійній, конкурентній та самоокупній основі.

Вони не залежатимуть від органів державної влади та місцевого самоврядування[2].

Проте, законодавцю слід врахувати ще і таку обставину, як зловживання приватними виконавцями своїми повноваженнями. З метою уникнення подібних ситуацій необхідно на законодавчому рівні передбачити кримінальну відповідальність при здійсненні ними своїх повноважень.

Окрім цього, слід врахувати, що виконання виконавчих документів призводить до виникнення різних конфліктних ситуацій. ДВС не має права використовувати засоби впливу, які мають правоохоронні органи. Це ускладнює виконання виконавчих документів.

При проведенні виконавчих дій вживаються заходи примусового характеру, що призводить до ризику, оскільки інколи можливий опір, погрози, навіть фізична розправа боржника з виконавцем. Проте ці посадові особи поки що не захищені ні чинним законодавством, ні проектами, які подані до українського парламенту.

Вважаємо, що доцільно було б закріпити на законодавчому рівні право державних та приватних виконавців носити і використовувати за необхідності вогнепальну зброю. Наприклад, у США діє правоохоронний орган Федеральна служба маршалів, яка виконує судові рішення, проводить розшук та переслідування злочинців тощо. Вона має транспорт, сучасну зброю та загони спеціального призначення.

Хоча органи ДВС такими повноваженнями, як у США, не наділені, проте щодо матеріально-технічного забезпечення та озброєння українських виконавців можна вести мову.

Цікаво, що в Канаді відсутнє єдине законодавче регулювання виконавчого провадження. В компетенцію входить розробка правил цивільного судочинства і у відповідності з системою загального права суди можуть самостійно регулювати організацію діяльності судів та встановлювати процесуальні процедури в межах, що не суперечать діючому законодавству. Функції примусового виконання здійснюються державними службовцями (шерифами) або ліцензованими приватними приставами[3].

У Федеративній Республіці Німеччині примусове виконання судових або інших актів є

[1] Парламент підтримав пакет законопроектів, який передбачає реформу виконавчої служби і введення інституту приватних виконавців. *Комінтернівське районне управління юстиції Одеської області.* <http://kom.just.odessa.gov.ua/436-parlament-pdtrimav-paket-zakonoproektv-yakiy-peredbachaye-reformu-vikonavchoyi-sluzhbi-vvedennya-nstitutu-privatnih-vikonavcv-pavlo-petrenko.html > (2016, січень, 15).

[2] Кузьміна, І.С. Місце приватних виконавців у системі суб'єктів виконавчого провадження в Україні. <http://www.pap.in.ua/8_2014/42.pdf > (2016, січень, 15)

[3] Мальцева, Є.В. (2013). Порівняльний аналіз систем виконавчого провадження в Україні та зарубіжних державах *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*, *1*, 44–48.

державною функцією, яку у відповідності до законодавства реалізують державні службовці – судові виконавці. Їх призначає на посаду голова вищого регіонального суду та керівник окружного суду. Судовий виконавець здійснює свою професійну діяльність незалежно, за свій рахунок та під свою відповідальність, при цьому маючи державно-владні повноваження і статус державного службовця[1].

На підставі наведеного вище, можна зробити висновок, що українському законодавцю варто використати позитивний досвід провідних європейських країн з метою удосконалення чинного законодавства стосовно виконавчого провадження. Зокрема, на нашу думку, варто б збільшити кількість заходів впливу на боржника. Адже, як показує практика, навіть тимчасове обмеження боржника у праві виїзду за кордон є не дуже дієвим способом впливу на нього. Вважаємо, що законодавцю варто б передбачити запропоновані нами вище вилучення водійських прав боржника та його арешт, або інші заходи впливу.

Отже, проаналізувавши діяльність органів державної виконавчої служби в Україні, проблемні питання, що виникають у їх діяльності, досвід провідних європейських держав, ми доходимо висновку, що євроінтеграційні прагнення України зумовлюють необхідність докорінних змін у діяльності ДВС, а саме – введення інституту приватних виконавців. На наш погляд, це буде позитивним кроком у напрямі боротьби з корупцією в цьому органі, а отже забезпечить його ефективну роботу. Пропоновані нами зміни не є вичерпними, тому дане питання потребує подальшого вивчення, а робота органів державної виконавчої служби – удосконалення.

References

1. Fursa, S.Ya., Shcherbak, S.V. (2002). *Vykonavche provadzhennia v Ukraini*. Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Atika.
2. Jarkov, V.V. (2008). *Osnovnye mirovye sistemy prinuditel'nogo ispolnenija.* Moskva: Statut.
3. Komarov, V., Sibilov, D., Kravcov, S., Popov, O. (2013). *Vykonavche provadzhennia: khrestomatiia dlia studentiv fakultetu №4.* Kharkiv: Nats.un-t «Yuryd.akad. Ukraini im.Yaroslava Mudroho».
4. Kuzmina, I.S. Mistse pryvatnykh vykonavtsiv u systemi subiektiv vykonavchoho provadzhennia v Ukraini. <http://www.pap.in.ua/8_2014/42.pdf > (2016, sichen, 15).
5. Makushev, P. V. Mizhnarodnyi dosvid pravovoho rehuliuvannia diialnosti predstavnykiv derzhavnykh orhaniv u vykonavchomu provadzhenni. *Almanakh mezhdunarodnoho prava.* < http://intlawalmanac.net/v6/7.pdf > (2016, sichen, 15).
6. Maltseva, Ye.V. (2013). Porivnialnyi analiz system vykonavchoho provadzhennia v Ukraini ta zarubizhnykh derzhavakh. *Uchenyie zapiski Tavricheskoho natsionalnoho universiteta im. V.I. Vernadskoho. Seriia «Yuridicheskiie nauki»*, *1*, 44–48.
7. Parlament pidtrymav paket zakonoproektiv, yakyi peredbachaie reformu vykonavchoi sluzhby i vvedennia instytutu pryvatnykh vykonavtsiv. *Kominternivske raionne upravlinnia yustytsii Odeskoi oblasti*. <http://kom.just.odessa.gov.ua/436-parlament-pdtrimav-paket-zakonoproektv-yakiy-peredbachaye-reformu-vikonavchoyi-sluzhbi-vvedennya-nstitutu-privatnih-vikonavcv-pavlo-petrenko.html > (2016, sichen, 15).
8. *Proekt Zakonu pro orhany ta osib, yaki zdiisniuiut prymusove vykonannia sudovykh rishen i rishen inshykh orhaniv 2015* (Verkhovna Rada Ukraini). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukraini.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2506%D0%B0&skl=9> (2016, sichen, 15)
9. *Proekt Zakonu pro vykonavche provadzhennia 2015* (Verkhovna Rada Ukraini). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukraini.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56268> (2016, sichen, 15)
10. Reforma vykonavchoi sluzhby: vid koruptsiinikh skhem do prozorykh servisiv. *Kominternivske rajonne upravlinnia yustytsii Odeskoi oblasti*. <http://kom.just.odessa.gov.ua/238-reforma-vikonavchoyi-sluzhbi-vd-korupcyniyi-shem-do-prozorih-servsv.html> (2016, sichen, 15)
11. Stadnik, G.V. (2011). DVS: novyi status ta zakonodavchi novatsii. *Biuleten Ministerstva yustytsii Ukraini* , *3*, 7.

[1] Ярков, В.В. (2008). *Основные мировые системы принудительного исполнения*. Москва: Статут, 470–473.

Запрошуємо до участі в журналі «ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС»

Журнал індексується в міжнародній науковометричній базі даних International Scientific Indexing (Імпакт-фактор – 0,849) та проходить процедуру верифікації в міжнародних науковометричних базах Index Copernicus та Web of Science.

Журнал виходить 6 разів на рік.

Статті для публікації ***в першому (лютневому)*** номері журналу приймаються до 15 січня і виходять друком до 28 лютого.

Статті для публікації ***в другому (квітневому)*** номері журналу приймаються до 15 березня і виходять друком до 30 квітня.

Статті для публікації ***в третьому (червневому)*** номері журналу приймаються до 15 травня і виходять друком до 30 червня.

Статті для публікації ***в четвертому (серпневому)*** номері журналу приймаються до 15 липня і виходять друком до 31 серпня.

Статті для публікації ***в п'ятому (жовтневому)*** номері журналу приймаються до 15 вересня і виходять друком до 31 жовтня.

Статті для публікації ***в шостому (грудневому)*** номері журналу приймаються до 15 листопада і виходять друком до 31 грудня.

Терміни закінчення прийняття статей до відповідних номерів журналу — орієнтовні. У зв'язку із великою кількістю статей у редакційному портфелі редколегія може довільно змінювати ці терміни.

Терміни виходу номерів журналу із друку – до кінця кожного парного місяця – незмінні.

Вимоги до рукописів:

Обсяг статей: 10 – 30 сторінок (для розрахунку сторінок використовується шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал – полуторний).

Статті приймаються українською, чеською, польською, англійською, німецькою, французькою мовами.

В статті, яка подається для публікації в журналі, **обов'язково мають бути враховані наступні вимоги**:

– прізвище та ім'я автора, назва статті, анотація (обсягом 700-900 знаків) та ключові слова подаються двома мовами: мовою статті та англійською мовою;

– повні відомості про автора: звання, ступені, посада, місце роботи також подаються мовою статті та англійською мовою;

– посилання на джерела та літературу робляться посторінково та подаються мовою оригіналів, тобто не перекладаються та не транслітеруються;

– звичайний список літератури наприкінці статті *не подається, але водночас*

– наприкінці статті додатково розміщується список цитованої та використаної у статті літератури в «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею.

Бібліографічні описи джерел і літератури у посиланнях та списку літератури мають бути оформлені згідно з угодами APA (American Psychological Association). Нижче наведено зразки оформлення бібліографічних джерел.

Ілюстрації до статей (графіка і малюнки) подаються у форматі TIFF або JPEG (кожен малюнок в окремому файлі).

При підготовці ілюстрацій слід мати на увазі, що в журналі не використовується кольоровий друк.

Рукописи, які не відповідають цим технічним вимогам, редакція не реєструє і не розглядає з метою публікації.

Адреси для листування:
E-mail: eppd13@gmail.com
ediskurs@gmail.com
Офіційний сайт: http://eppd13.cz

Поштова адреса:
Головний офіс: BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 - Nusle

Зразки оформлення бібліографічного опису джерел і літератури згідно з угодами APA (American Psychological Association) порівняно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006:

Загальні правила: посторінкові посилання на джерела та літературу подаються мовою оригіналів, тобто не перекладаються та не транслітеруються.

Місяць перегляду web-сторінки подається мовою статті.

Цитати також подаються мовою статті.

1. При посиланні на книгу цілком:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право.

При посиланні на сторінку 62:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право, 62.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Конституційна юрисдикція : підручник / Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв, В. П. Колісник, О. Г. Кушніренко; В.о. Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого" ; за ред. Ю. Г. Барабаш, А. О. Селіванов. – Харків : Право, 2012. – 165 с.]

Гидденс, Э. (2005). *Устроение общества: Очерк теории структурации*. 2-е изд. Москва: Академический Проект.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структурации / Э. Гиденс. – 2-е изд. Москва: Академический Проект, 2005]

Оборотов, Ю.Н. (ред.) (2011). *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс:* учебник. Одесса: Фенікс.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Оборотов Ю. Н. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник / Ю. Н. Оборотов. – Одесса: Фенікс, 2011]

2. Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон, Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс.

При посиланні на сторінки 13-15:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон, Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс, 13–15.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и др.; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.]

Алісов, Є.О., Воронова, Л.К., Кадькаленко, С.Т. та ін. (1998). Фінансове право: *підручник*. Харків: Фірма «Консум», 127.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Фінансове право : підручник / Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, С. Т. Кадькаленко та ін. – Харків: Фірма «Консум», 1998. – С. 127.]

3. Петришин, О.В. (2000). Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності. *Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. Харків, 35–48.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Петришин О. В. Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності / О. В. Петришин // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. –Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. – С. 35–48.]

4. Горобець, К.В. (2012). *Аксіосфера права та її компоненти:* автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Одеса.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Горобець К. В. Аксіосфера права та її компоненти *:* автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / К. В. Горобець. – Одеса, 2012.]

5. Гарбузов, В.Н., Попович, А.П. (2002). Губернатор штата: статус и полномочия. *США. Канада: Экономика, политика, культура*, *7,* 55–70. [Згідно ДСТУ це виглядало б так: Гарбузов В. Н. Губернатор штата: статус и полномочия / В. Н. Гарбузов, А. П. Попович // США. Канада : Экономика, политика, культура. – 2002. – №7. – С. 55-70.]

6. Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист. [Згідно ДСТУ це виглядало б так: Манхейм К. Диагноз нашего времени: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.]

7. Rosenau, J. N. (2004). Governance. In T. J. Sinclair (Ed.), *Global Governance. Critical Concepts in Political Science, 1,* (p. 405). London, New York.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Rosenau J. N. Governance / J. N. Rosenau // Global Governance. Critical Concepts in Political Science ; ed. by T. J. Sinclair. – London : New York, 2004. – Vol. 1. – P. 405.]

8. Посилання на том

Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. (1914). *(Т. 1. 1866-1889).* Екатеринослав: Типография губернского земства, 334.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. – Екатеринослав : Типография губернского земства, 1914. – Т. 1. 1866-1889. – С. 334.

9. Закони Російської імперії (мають особливості реквізитів у порівнянні із сучасними законами):

без посилання на статтю:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36657.*

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости. 19 февраля 1981 г. // ПСЗ II. – Т. 36. – Отд. 1. – № 36657.]

із посиланням на статтю закону:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости, ст. 27, II, п. 3. (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36660.*

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Высочайше утвержденное Положение о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – №36660. – Ст.27, II, п. 3.]

10. Збірки матеріалів офіційного діловодства.

Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года (1873). Екатеринослав: В типографии губернского правления, 153-156.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года. – Екатеринослав : В типографии губернского правления, 1873, – С. 153–156.]

11. При оформленні посилання на матеріали web-сайтів посилання включає ім'я автора сторінки, назву сторінки, *назву сайту (набирається курсивом*), адресу сайту (URL), виділену знаками <>, та, за можливості, дату останнього перегляду сайту (в круглих дужках) автором посилання:

Монтескье Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Электронная библиотека bookZ.ru.* <http://bookz.ru/authors/montesk_e-6arl_-lui/montes01/1-montes01.html> (2013, листопад, 21).

Малиновська, О. Щодо нагальних проблем удосконалення міграційної політики держави. *Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України*. <niss.gov.ua> (2014, грудень 21).

12. Посилання на законодавчі акти та правові документи:

Угоди:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS. 171 (ICCPR). <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (2013, листопад, 21)

Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (2013, листопад, 21).

При посиланні на статтю Конвенції:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (2013, листопад, 21).

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (2013, листопад, 21).

Двосторонні угоди:

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування (Угоду затверджено Постановою КМ № 1094 від 28.11.2012) (прийнята 28 листопада 2012 року, набрала чинності для України 18 лютого 2013 року). *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

Рекомендації СОП:

МОТ Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, листопад, 21).

Документи ООН

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210. <http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm> (2013, листопад, 21).

Документи судів

Документи Міжнародного суду

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92. <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5> (2013, липень, 13).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004 <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm> (2013, липень, 13).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

Справи ЄСПЛ:

(до 31 жовтня 1998 року)

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A

Allenet de Ribemont v. France (interpretation), 7 August 1996, § 17, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-III

Garnieri v. Italy, no. 22256/88, Commission decision of 18 May 1992, unreported

(з 1 листопада 1998 року)

Постанова Палати ЄСПЛ з питання прийнятності скарги для розгляду по суті [Judgment on the merits delivered by a Chamber]

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II

Постанова Великої Палати ЄСПЛ з питання прийнятності скарги для розгляду по суті [Judgment on the merits delivered by the Grand Chamber]

Campbell v. Ireland [GC], no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II

Рішення Палати ЄСПЛ про визнання скарги прийнятною [Decision on admissibility delivered by a Chamber]

Campbell v. Ireland (dec.), no. 45678/98, ECHR 1999-II

Рішення Великої Палати ЄСПЛ про визнання скарги прийнятною [Decision on admissibility delivered by the Grand Chamber]

Campbell v. Ireland (dec.) [GC], no. 45678/98, ECHR 1999-II

Постанова Палати ЄСПЛ щодо попереднього заперечення [Judgment on preliminary objections delivered by a Chamber]

Campbell v. Ireland (preliminary objections), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II

Постанова Палати ЄСПЛ з питання про виплату справедливої компенсації [Judgment on just satisfaction delivered by a Chamber]

Campbell v. Ireland (just satisfaction), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II

Судові рішення окремих країн:

Дело о проверке конституционности положений части первой статьи 237 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с жалобой гражданина Республики Узбекистан Б.Т. Гадаева и запросом Курганского областного суда (постановление), № 16-П, КС РФ 2013. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (2013, липень, 13).

Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, підпункту 1 пункту 2 розділу XII «Прикінцеві положення», абзацу четвертого пункту 3, абзацу четвертого пункту 5 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», № 1-1/2013, КСУ 2013.

Закони та інші законодавчі акти тощо.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14> (2013, листопад, 21).

Цивільний кодекс 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (2013, листопад, 21).

Розпорядження про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства 2007 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 89, 89.

Посилання на статтю кодексу, закону, конституції тощо

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6 (2003) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (2013, листопад, 21)

Zveme vás k účasti v časopise!

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Časopis vychází šestkrát ročně.

Články pro zveřejnění **v prvním (únor)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. ledna a musí byt publikováné do dne 28. února.

Články pro zveřejnění v **druhém (duben)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. března a musí byt publikováné do dne 30. dubna.

Články pro zveřejnění v **třetím (červen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. května a musí byt publikováné do dne 30. června.

Články pro zveřejnění ve **čtvrtém (srpen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. července a musí byt publikováné do dne 31. srpna.

Články pro zveřejnění v **pátém (říjen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. září a musí byt publikováné do dne 31. října.

Články pro zveřejnění v **šestém (prosinec)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. listopada a musí byt publikováné do dne 31. prosince.

Požadávky k rukopisům:

Objem - 10 - 30 stranek.

Jazyk článků – česky, ukrajinský, angličtina, francouzština, němčina.

U článků podávaných v libovolném jazyce, nezbytně v angličtině musí být uvedeno :

Anotace objemem 700-900 znaků, název článku a úplná informace o autorovi: jméno a příjmení, titul, akademický titul, prácovní funkce, postavení, zaměstnání.

Poznámky pod čarou – na každé stránce.

Odkazy na zdroje na konci článku - volitelný.

Bibliografické popisy zdrojů a odkazy by měly být poskytováné na základě norem APA (American Psychological Association).

Ilustrace k článkům (grafické a výkresy) musí byt uvedený ve formátu

TIFF nebo JPEG (každá postava v samostatném souboru/dokumentu).

Všimněte si, prosíme, při zpracování ilustraci že v časopisu není použit barevný tisk.

Rukopisy které nesplňují tyto technické požadavky redakční kolégie neregistruje a nebude probírat s účelem tisku a zveřejnění.

Adresa pro korespondenci:
E-mail: eppd13@gmail.com
ediskurs@gmail.com
Web: http://eppd13.cz

Adresa:
BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 - Nusle

Vzorec bibliografického popisu zdrojů a literatury v rámci dohod APA (American Psychological Association) ve srovnání s **ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 (*Státní Rada ze standartizace a metrologie Ukrajiny*):**

Všeobecné pravidlo: odkazy na originálné zdroje a literaturu jsou předložené v původním jazyce, t.je. není přeložený a ne přepsaný.

Měsíc přečtění web-stránky je uvedén v jazyce sepsání článku.

Citaty z jazykových verzí zahraničních, pokud jsou k dispozici, obsahuje také jazykově původní článek.

1. Když se odkazuje na celé knihu jako celek:
Kelsen, H. (2009). *General Theory of Law and State*. Harvard: Harvard University Press.
[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Kelsen, H. General Theory of Law and State / H. Kelsen. – Harvard : Harvard University Press, 2009. – 516 p.]

Když se odkazuje na stránku 17:
Kelsen, H. (2009). *General Theory of Law and State*. Harvard: Harvard University Press, 17.

2. Když se odkazuje na celé knihu jako celek:
Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс.

Když se odkazuje na stránky 13-15:
Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс, 13–15.

[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и др.; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.]

3. Giumelli, F. (2013). How EU sanctions work: a new narrative. *Chaillot Papers, 129.*
[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Giumelli, F. How EU sanctions work: a new narrative / F. Giumelli // Chaillot Papers. – 2013. – P.129.]

4. Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu:: Манхейм К. Диагноз нашего времени: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.]

5. Nigro, F., Nigro, L. (1970). *Modern Public Administration*. New York: Harper and Row. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Nigro F. Modern Public Administration / F. Nigro, L. Nigro. – New York : Harper and Row, 1970. – 490 p.]

6. Rosenau, J. N. (2004). Governance. In T. J. Sinclair (Ed.), *Global Governance. Critical Concepts in Political Science, 1,* (p. 405). London, New York. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Rosenau J. N. Governance / J. N. Rosenau // Global Governance. Critical Concepts in Political Science ; ed. by T. J. Sinclair. – London : New York, 2004. – Vol. 1. – P. 405.]

7. Když se uvádí odkazy na webové stránky, položka musí obsahovat jméno autora té stránky, titulní stranku (*anebo její název*), název webu (uvedený kurzívou), webovou adresu (URL) zvýrazněnou znaky <>, a také, pokud je to možné, datum, kdy naposledy byla webová stránka aktualizjvaná (v závorkách) autorem odkazu:
EU Creating Court for Kosovo War Crimes. *EPOCH Times.* <http://www.theepochtimes.com/n3/601421-eu-creating-court-for-kosovo-war-crimes/>

Монтескье Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Электронная библиотека bookZ.ru.* <http://bookz.ru/authors/montesk_e-6arl_-lui/montes01/1-montes01.html> (21. listopadu 2013).

8. Odkazy na právní předpisy a právní dokumenty:

Dohody:
International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR). <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (21. listopadu 2013);
Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (21. listopadu 2013).

Když se odkazuje na článek Úmluvy (Konvence):

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (21. listopadu 2013).

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (21. listopadu 2013).

Dvoustranné dohody:

(Dohoda mezi Vládou Ukrajiny a Vládou Ruské federace o spolupráci v oblasti hledání v letectví a záchránění. (Dohoda je schválená usnesením Kabinerz Ministrů Ukrajiny № 1094 ode dne 28.11.2012) (je přijaté dne 28. listopadu 2012, vstoupila v platnost pro Ukrajinu 18-ho února 2013). *Офіційний вісник України*, 29, 130.)

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

Doporučení COП (*Služba uspořádání dopravy*):

МОТ Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, листопад, 21).

МОТ Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). Oficiální webová stránka Nejvyšší rady Ukrajiny <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (21. listopadu 2013).

Dokumenty OSN:

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210. <http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm> (21. listopadu 2013)

Dokumenty soudů

Dokumenty Mezinárodního soudu:

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92 <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5> (13. července 2013).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004 <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm> (13. července 2013).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

Soudní usnesení jednotlivých zemí:

Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, підпункту 1 пункту 2 розділу XII «Прикінцеві положення», абзацу четвертого пункту 3, абзацу четвертого пункту 5 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», № 1-1/2013, КСУ 2013.

Zákony a jiné právní úkony etc.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14> (21. listopadu 2013).

Цивільний кодекс 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (21. listopadu 2013).

Розпорядження про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства 2007 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 89, 89.

Odkaz na článek zákoníku, zákona, Konstituce, atd.

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6 (2003) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. < http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (21. listopadu 2013).

Become a Contributor for the Journal

EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE

The Journal is issued 6 times per year.

Articles for publication in the first (February) issue of the journal are accepted until January, 15 and will be published until February, 28.

Articles for publication in the second (April) issue of the journal are accepted until March, 15 and will be published until April, 30.

Articles for publication in the third (June) issue of the journal are accepted until May, 15 and will be published until June, 30.

Articles for publication in the fourth (August) issue of the journal are accepted until July, 15 and will be published until August, 31.

Articles for publication in the fifth (October) issue of the journal are accepted until September, 15 and will be published until October, 31.

Articles for publication in the sixth (December) issue of the journal are accepted until November, 15 and will be published until December, 31.

Deadlines for acceptance of articles to the relevant journal issues are approximate. The editorial board may arbitrarily change these dates because of the large number of articles in the editorial portfolio. The dates of journal's publishing are unchangeable: the end of each pair of months.

Requirements to manuscripts

Page Limit is 10 – 30 pages.

The language of articles is Czech, Ukrainian, English, Polish, French and German.

For an article in any language, the following is required in English:
an abstract (700-900 characters), a title of the article and complete data
of an author – full first and last name, academic title,
academic degree, position, and place of employment.

Footnotes are allowed, no endnotes.

Bibliography after the article is optional.

Bibliography should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA).

Illustrations to articles (graphics and images) should be submitted in the TIFF or JPEG format (each image in a separate file). While preparing illustrations authors should take into account that colour printing is not available in the Journal.

The editorial board do not register and do not review for publication manuscripts that do not comply with the aforementioned requirements.

Address for service:
E-mail: eppd13@gmail.com
ediskurs@gmail.com
Web: http://eppd13.cz

Mailing Address:
BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 - Nusle

Samples of bibliography formatting in accordance with the APA (American Psychological Association) Agreements in comparison to State Standard of Russia and Ukraine 7.1:2006:

1. For reference to a book as a whole:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право.

For reference to page 62:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право, 62.

[Reference according to the State Standard: Конституційна юрисдикція : підручник / Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв, В. П. Колісник, О. Г. Кушніренко; В.о. Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого" ; за ред. Ю. Г. Барабаш, А. О. Селіванов. – Харків : Право, 2012.– 165 с.]

Гидденс, Э. (2005). *Устроение общества: Очерк теории структурации*. 2-е изд. Москва: Академический Проект.

[Reference according to the State Standard: Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структурации / Э. Гиденс. – 2-е изд. Москва: Академический Проект, 2005]

Оборотов, Ю.Н. (ред.) (2011). *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс:* учебник. Одесса: Фенікс.

[Reference according to the State Standard: Оборотов Ю. Н. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник / Ю. Н. Оборотов. – Одесса: Фенікс, 2011]

2. For reference to a book as a whole:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс.

For reference to pages 13-15:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс, 13–15.

[Reference according to the State Standard: Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и др.; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.]

Алісов, Є.О., Воронова, Л.К., Кадькаленко, С.Т. та ін. (1998). Фінансове право: *підручник*. Харків: Фірма «Консум», 127.

[Reference according to the State Standard: Фінансове право : підручник / Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, С. Т. Кадькаленко та ін. – Харків: Фірма «Консум», 1998. – С. 127.]

3. Гарбузов, В.Н., Попович, А.П. (2002). Губернатор штата: статус и полномочия *США. Канада: Экономика, политика, культура*, *7,* 55–70. [Reference according to the State Standard: Гарбузов В. Н. Губернатор штата: статус и полномочия / В. Н. Гарбузов, А. П. Попович // США. Канада : Экономика, политика, культура. – 2002. – №7. – С. 55-70.]

4. Петришин, О.В. (2000). Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності. *Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. Харків, 35–48.

[Reference according to the State Standard: Петришин О. В. Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності / О. В. Петришин // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. –Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. – С. 35–48.]

5. Горобець, К.В. (2012). *Аксіосфера права та її компоненти:* автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Одеса.

[Reference according to the State Standard: Горобець К. В. Аксіосфера права та її компоненти *:* автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / К. В. Горобець. – Одеса, 2012.]

6. Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист. [Reference according to the State Standard: Манхейм К. Диагноз нашего времени: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.]

7. Rosenau, J. N. (2004). Governance. In T. J. Sinclair (Ed.), *Global Governance. Critical Concepts in Political Science, 1,* (p. 405). London, New York.

[Reference according to the State Standard: Rosenau J. N. Governance /
J. N. Rosenau // Global Governance. Critical Concepts in Political Science ; ed. by T. J. Sinclair. – London : New York, 2004. – Vol. 1. – P. 405.]

8. For reference to a volume:

Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. (1914). *(Т. 1. 1866-1889).* Екатеринослав: Типография губернского земства, 334.

[Reference according to the State Standard: Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. – Екатеринослав : Типография губернского земства, 1914. – Т. 1. 1866-1889. – С. 334.

9. Laws of the Russian empire (have features of essential elements in comparing to the modern laws):

without reference to the article:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36657.*

[Reference according to the State Standard: Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – Т. 36. – Отд. 1. – № 36657.]

with the reference to an article of the Law:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости, ст. 27, II, п. 3. (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36660*.

[Reference according to the State Standard: Высочайше утвержденное Положение о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – №36660.]

10. Collections of materials of official office work:

Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года (1873). Екатеринослав: В типографии губернского правления, 153-156.

[Reference according to the State Standard: Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года. – Екатеринослав : В типографии губернского правления, 1873, – С. 153–156.]

11. For referring to materials of websites, a reference includes name of the author, the title of webpage, *the title of website (in italics)*, the address of website (URL) given in symbols < >, and possibly the date of last visit to website in parentheses:

Монтескье Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Электронная библиотека bookZ.ru.* <http://bookz.ru/authors/montesk_e-6arl_-lui/montes01/1-montes01.html> (2013, November, 21)

Малиновська, О. Щодо нагальних проблем удосконалення міграційної політики держави. *Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України*. <niss.gov.ua> (2014, грудень 21).

12. References to legislative acts and legal documents:

Treaties

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR). <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (2013, November, 21)

Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (2013, November, 21)

For reference to an article in a Convention:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (2013, ноябрь, 21)

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (2013, November, 21)

Bilateral Treaties:

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування (Угоду затверджено Постановою КМ № 1094 від 28.11.2012) (прийнята 28 листопада 2012 року, набрала чинності для України 18 лютого 2013 року). *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

ILO Recommendations:

МОТ Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, November, 21).

UN Documents

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210. <http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm> (2013, November, 21)

Judicial Documents

ICJ Documents

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92 <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5> (2013, July, 21).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004. <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm> (2013, July, 21).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

ECHR Cases:
(before Oct. 31 1998)
Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A
Allenet de Ribemont v. France (interpretation), 7 August 1996, § 17, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-III
Garnieri v. Italy, no. 22256/88, Commission decision of 18 May 1992, unreported
(beginning November 1, 1998)
Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II
Campbell v. Ireland [GC], no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II
Campbell v. Ireland (dec.), no. 45678/98, ECHR 1999-II
Campbell v. Ireland (dec.) [GC], no. 45678/98, ECHR 1999-II
Campbell v. Ireland (preliminary objections), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II
Campbell v. Ireland (just satisfaction), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II
Judgements of National Courts:

Дело о проверке конституционности положений части первой статьи 237 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с жалобой гражданина Республики Узбекистан Б.Т. Гадаева и запросом Курганского областного суда (постановление), № 16-П, КС РФ 2013. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (2013, November, 12).

Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, підпункту 1 пункту 2 розділу XII «Прикінцеві положення», абзацу четвертого пункту 3, абзацу четвертого пункту 5 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», № 1-1/2013, КСУ 2013.

Laws and so forth

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14> (2013, November, 21).

Цивільний кодекс 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (2013, November, 21).

Розпорядження про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства 2007 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 89, 89.

Reference to an article in a Code, Law, Constitution, etc.

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6 (2003) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (2013, November, 21)